

Acerca de este libro

Esta es una copia digital de un libro que, durante generaciones, se ha conservado en las estanterías de una biblioteca, hasta que Google ha decidido escanearlo como parte de un proyecto que pretende que sea posible descubrir en línea libros de todo el mundo.

Ha sobrevivido tantos años como para que los derechos de autor hayan expirado y el libro pase a ser de dominio público. El que un libro sea de dominio público significa que nunca ha estado protegido por derechos de autor, o bien que el período legal de estos derechos ya ha expirado. Es posible que una misma obra sea de dominio público en unos países y, sin embargo, no lo sea en otros. Los libros de dominio público son nuestras puertas hacia el pasado, suponen un patrimonio histórico, cultural y de conocimientos que, a menudo, resulta difícil de descubrir.

Todas las anotaciones, marcas y otras señales en los márgenes que estén presentes en el volumen original aparecerán también en este archivo como testimonio del largo viaje que el libro ha recorrido desde el editor hasta la biblioteca y, finalmente, hasta usted.

Normas de uso

Google se enorgullece de poder colaborar con distintas bibliotecas para digitalizar los materiales de dominio público a fin de hacerlos accesibles a todo el mundo. Los libros de dominio público son patrimonio de todos, nosotros somos sus humildes guardianes. No obstante, se trata de un trabajo caro. Por este motivo, y para poder ofrecer este recurso, hemos tomado medidas para evitar que se produzca un abuso por parte de terceros con fines comerciales, y hemos incluido restricciones técnicas sobre las solicitudes automatizadas.

Asimismo, le pedimos que:

- + *Haga un uso exclusivamente no comercial de estos archivos* Hemos diseñado la Búsqueda de libros de Google para el uso de particulares; como tal, le pedimos que utilice estos archivos con fines personales, y no comerciales.
- + *No envíe solicitudes automatizadas* Por favor, no envíe solicitudes automatizadas de ningún tipo al sistema de Google. Si está llevando a cabo una investigación sobre traducción automática, reconocimiento óptico de caracteres u otros campos para los que resulte útil disfrutar de acceso a una gran cantidad de texto, por favor, envíenos un mensaje. Fomentamos el uso de materiales de dominio público con estos propósitos y seguro que podremos ayudarle.
- + *Conserve la atribución* La filigrana de Google que verá en todos los archivos es fundamental para informar a los usuarios sobre este proyecto y ayudarles a encontrar materiales adicionales en la Búsqueda de libros de Google. Por favor, no la elimine.
- + *Manténgase siempre dentro de la legalidad* Sea cual sea el uso que haga de estos materiales, recuerde que es responsable de asegurarse de que todo lo que hace es legal. No dé por sentado que, por el hecho de que una obra se considere de dominio público para los usuarios de los Estados Unidos, lo será también para los usuarios de otros países. La legislación sobre derechos de autor varía de un país a otro, y no podemos facilitar información sobre si está permitido un uso específico de algún libro. Por favor, no suponga que la aparición de un libro en nuestro programa significa que se puede utilizar de igual manera en todo el mundo. La responsabilidad ante la infracción de los derechos de autor puede ser muy grave.

Acerca de la Búsqueda de libros de Google

El objetivo de Google consiste en organizar información procedente de todo el mundo y hacerla accesible y útil de forma universal. El programa de Búsqueda de libros de Google ayuda a los lectores a descubrir los libros de todo el mundo a la vez que ayuda a autores y editores a llegar a nuevas audiencias. Podrá realizar búsquedas en el texto completo de este libro en la web, en la página <http://books.google.com>

This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

<https://books.google.com>

3/5

8408 cc 14f

FUNDAMENTA
JURISPRUDENTIAE
NATURALIS

A

FRIDERICO GUILIELMO PESTEL

DELINEATA

IN USUM AUDITORUM.

EDITIO QUARTA.

RECOGNITA ET AUCTA.

LUGDUNI BATAVORUM,
APUD SAM. ET JOH LUCHTMANS,

MDCCLXXXVIII

AT 7 11 4 12 U 3

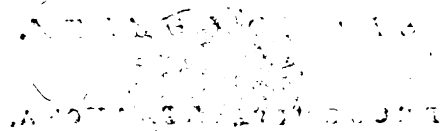
MAI 07 1912 12 15 10

0 1 1 1 1 1 1 1 1 1

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF TORONTO

1 1 1 1 1 1 1 1 1 1

1 1 1 1 1 1 1 1 1 1

1 1 1 1 1 1 1 1 1 1

1 1 1 1 1 1 1 1 1 1

1 1 1 1 1 1 1 1 1 1

HUGONIS GROTIJ *de Jure Belli & Pacis* libros tres, insigni rerum egregiarum ubertate commendatissimos, annuis recitationibus absolvere solitus, tantum temporis argumentis gravissimis & diligentiori explicatu dignis subduci hucusque dolui, quantum aurei illius operis prolegomenis & primo capiti exponendis impendi oportuit. Cui incommodo ut mederi possim: ea legum naturalium initia hoc libro tradere constitui, quorum pleniori notitia instructos ac praeparatos esse velim, qui me in jure publico excolendo ducem sequuntur.

Atque eadem, qua commotus has lineas duxi, causa nunc impulsus nolui denovo edendas prodire nisi retractatiores, crebrisque locis inculcatas & resertas, ut mihi quidem juvenes fidei meae commissos viva voce plura docendi, viris autem acutioribus, a quibus discere velim, me erudiendi, locus amplior pateret. Caeterum hunc laborem, quod sit inornatus & ab omni eruditionis splendore alienus, censeri inglorium, facile patiar, dum iis profit, quorum mihi contingit civilis scientiae institutione formare ingenia & nobili sensu recti imbuere animos. Vale.

SERIES SECTIONUM.

PARS I.

Cursum vitae felicitis prosequitur.

SECTIO I. Felicitas.

II. Via ad felicitatem, ejusque certa cognitio.

III. Studium hominis in se ipso repertiendi fontem felicitatis.

IV. Crescens singulorum felicitas societatis humanae auxilio.

V. Quantum intersit hominis homini prodesse.

VI. Naturale religionis & felicitatis humanae connubium.

VII. Virtus.

PARS II.

Notiones legum naturalium, & modum eas ad facta applicandi, exponit.

SECTIO I. Obligationis & legum naturalium definitio, origo, perfectio, partitiones.

II. Ethicae Philosophicae definitio, perfectio.

III. Consentus, universorum hominis officiorum.

IV. De officiis adversus societatem, deque notis, quibus duplex eorum genus in-gernoscitur.

V. Justitia.

VI. Aequitas.

VII. Actioes morales quemadmodum impo- tentur.

VIII. Jus Naturae, ejusque partes.

IX. Jurisprudentia naturalis, & ejus per- fectio.

ADDITAMENTUM de usu principiorum jurispru- dentiae naturalis recte cognitorum in reliquis juris- prudentiae partibus & in disciplina prudentiae civilis.

M.

FUNDAMENTA
JURISPRUDENTIAE.
NATURALIS.

P A R S I.

CURSUM VITAE FELICIS PROSEQUITUR.

Nunquam aliud natura, aliud sapientia;
dicit.

JUVENALIS.

S E C T I O I.

Felicitas.

§. I. d intelligendum & ad agendum
homo natus est. Actionum vero
hominis duo sunt genera: alterum
earum, quibus ad statum suum
mutandum vi sua, sine eligendi
facultate, connititur, quae *naturales* appellan-
tur; earum alterum, quas in potestate sua positas
pro lubitu suscipit. Hae, in quarum naturam nos
inquirere oportet, a *libertate*, (*late dicta* §. 50.
arbitrio) seu a facultate eligendi & efficiendi, quod
A pla-

placet, profectae latiori significato dicuntur liberae. Qua se praeditum esse libertate, unusquisque sibi est conscius.

§. II. Actio quaeque libera ex tribus constat partibus, *momento, decreto, executione.*

Primum in quavis actione libera inest ratio electionis inter duo proposita, quae mentem clare aut obscure subit, cum aliquid agere decernit. Haec ratio electionis menti praesens, eamque ad aliquid decernendum & agendum spectans, generatim dicitur *momentum.*

Ab hoc pendet impulsus mentis, seu *decretum*, hoc est, electio ejus, quod expetendum aut declinandum menti videtur, & conatus illo potius agendi, hoc vitandi, aut depellendi.

Decretum sequitur *executio*, sive contentio virium animi corporisque necessariorum, qua efficitur, ut existat id, ad quod consequendum se conati mens sentit.

Executionem semper excipiunt *effectus* quidam, (*confectaria, sequelas*, vocare solent) sive mutationes status vel in homine, qui agit, ipso, vel extrinsecus, non exiturae, nisi illud agendi consilium cepisset & cogitata perfecisset.

§. III. Momentum ultimum, quod in singulis actionibus liberis vim habet mentis decretum efficiendi, (sive mentem inclinandi, ut inter duo proposita alterum velit, & quod ei est contrarium, non sit,) spes *voluptatis* est, aut metus *doloris*. Differentiae momentorum, a quibus, velut a fonte, variae actiones liberae manant, non sunt nisi diversa genera voluptatis, quam quis expetit, & doloris, quem fugit.

§. IV.

§. IV. Voluptas est sensus vel cogitatio status praesentis aut futuri, qui placet seu est sensatio menti grata, sive sensatio, ad cuius adeptionem aut continuationem mens nititur, & cuius impetratae cessationem non desiderat.

Alia voluptas est posita in motu jucundo, quem ex praesenti suo aut corporis sui statu ortum sentit animus, alia profluit ex spe status futuri, quem concupiscit.

Doloris contraria est ratio. Quem dum sentit animus, finiri cupit, dum metuit, ne existat, pro cognito ejus gradu averfatur, nisi majoris voluptatis genitorem fore speret.

Alia voluptas corporis ministerio in animo existit, alia in hujus quasi fundo nascitur aut excitatur sine nervorum corporis affectione, cuius sibi sit conscius. Quamobrem alia *mentis* voluptas esse dicitur, alia *corporis*. Quotopere fallantur, qui nullum sensum jucundum in animo nasci posse, nisi per corpus, contendunt, ea, quae in se ipso eveniunt, observantem suum quemque sensus docet. Similiter duplex est origo doloris, qui voluptatem praecedat aut sequitur.

§. V. Voluptas, quam sentimus, est vel *pura* vel *mixta dolore*. Hujusmodi *sensu mixto* maxima pars hujus vitae degitur. A dolore ad voluptatem solet natura progredi. Is animum fodicans majorem ejus movendi vim habere solet, quam spes voluptatis futurae aut praesentis sensus.

Perceptio voluptatis praesentis labefactatur aut finitur nova voluptate, lassitudine, taedio, poenitentia, dolore ex diversis causis orto inque ejus locum succedente. Voluptatis speratae appetentiam labefactat aut tollit diminutio spei, vivida cogitatio doloris eam con-

secuturi & ejus praesensio, agitatio mentis sive aliarum rerum meditatione distractae, sive voluptatum ab ea, quae speratur, diversarum concursu commotae.

§. VI. Status animae aliquid appetentis aut avertantis inter voluptatis spem, & metum doloris, medius non datur. Quod dolore caret, id in voluptate est. *Indolentia*, vacuitas doloris, quam nonnulli rerum expetibilium primam esse censuerunt, est sensus tenuissimus voluptatis, nulla nova quasi titillatione superveniente aliquamdiu continuatae, cujus mutationem se desiderare, anima sibi haud est conscia.

§. VII. Voluptates, quas sentimus aut speramus, gradu differunt. Earum aestimatio ad quatuor capita revocari potest. Primum considerata est earum *fecunditas*, dum perceptae fiunt causae plurium aut pauciorum novarum consequentium. Deinde *magnitudinis seu intensio* earum ratio habenda est. Haec est *quantitas motus*, quem in anima voluptas quaedam excitat, plus minusve resistens sensui doloris intervenientis, vel cujusvis suavitatis ab ea discrepantis perceptioni & futurae desiderio. Porro attendenda est *diuturnitas perceptionis*, sive motus jucundi, quo animus afficitur. Denique observari debet *firmitas persuasionis*, dolori ex voluptate percepta nascenti, aut poenitentiae, non fore locum. Sic qui in diem vivunt, impensius & securius gaudent, quam quorum bene praeparatum pectus alteram sortem metuit.

Intensio voluptatis, seu magnitudo motus jucundi animo impressi, varia est pro variis causis, ex qui-

quibus nascitur, & pro vario corporis vel animae statu praesente, cum haec suaviter afficitur.

Sic dolor praecedens, quo premitur animus, pro magnitudine sua, proque exiguitate spei, futurum, ut elevetur aut tollatur, intendit vim voluntatis inopinatae subsequens. Idem de dolore observatur, qui succedit voluptati.

§. VIII. Igitur mens, quae voluptatem sibi allatura putat, ea appetit, quae dolorem, ea declinat, quae neutrum, ea non curat. Cum appetit, statum suum praesentem confert cum futuro, ac sentit conatum status praesentis aut continuandi aut mutandi. Hic, quem sentite facilius est, quam definire, *nifus ad perceptionem (sensationem) gratiam futuram suis aut alienis viribus parabilem* dicitur appetitus. Motus animi se dolorem quendam fugere sentientis vocatur *declinatus (aversatio)*.

De celeritate, qua appetitus aut declinatus in mente gignuntur, & de vi majori aut debiliore, qua aliquid appetimus aut aversamur, observandum est, utramque non semper respondere magnitudini voluptatis, quae expetitur, aut doloris, qui declinatur.

Ac primo quidem voluntas ad ea appetenda aut rejicienda, sine longa deliberatione, paratius inclinatur, quibus delectari, aut moleste affici, consuevit. Ab adfuetis reflecti, saepe numero menti difficile est (§. 80).

Deinde vehementiam impulsione, quae a spe voluptatis metue doloris majoris nascitur, multae causae gignunt & frangunt. Sic consuetudo dolendi labefactat metum doloris futuri, nisi sit novum doloris genus, quod instat, vel incertum, qualis ille quantusque sit futurus. Quo fit e. c., ut quandoque metus poenae arbitrariae vehementius frangat nocendi propositum, quam poenae lege definitae

Auget vero impulsam mentis ad agendum *brevitas temporis*, quo voluptatis, quam appetit, aut doloris, quem fugit, magnitudinem, diuturnitatem & propinquitatem ponderat ac metitur. Non solum quo *plura* mentem velut conglobata simul irritant, sed & quo *breviori temporis spatio* ad eam commovendam concurrunt, eo major exortitur appetitus vel declinatus, (§. 77. 78. 81.) perinde ac corporum motus celeritate impulsus augetur. Necessitas consilii ex arena capiendi saepe Martia consilia gignit, cunctatio imbecilla.

§. IX. Appetitus omnes dirigit natura ad *perceptionem futurae voluptatis*. (§. 8.) Huc tendunt homines. Hac vi impellente ad agendum moventur, vel ut dolorem pellant & effugiant, vel ut bona suavitate potiantur. (§. 3.) Voluptas autem alia est *vera (salutaris)*, cujus quovis tempore examinatae hominem nunquam poenitere potest. Alia huic contraria est *fallax, ab errore orta (noxia, spinata, imaginaria)*, cujus recogitatae & perceptionem praeteritam, & renovationem averfari hominem, physice est necessarium. Fallax voluptas nascitur ex plane neglecta aut parum vivida cogitatione causarum, ex quibus enata est, aut effectuum, quos necessario gignit. Uti *vera* voluptas habet gradus (§. 7.), ita & *falsa*. Haec desinit mentem jucunde afficere cognito errore, a quo profluxit, & effectuum acerborum sensu, quos peperit.

Poenitentia est cognitio clara voluptatis falsae, quam homo libertate sua abusus speravit, aut sibi comparavit, plena acerbitatis. Haec acerbitas est comes opprobrii, quo se ipsum cruciat, quod in errorem vitabilem incidit. Ejus sensus molesti gra-

gradus respondet claritati cognitionis virium, quibus vitari is error potuisset, & effectuum in iucundorum ex eo prognatorum.

Dolor verus nascitur ex impedita adeptione voluptatis verae majoris, quam qua mens fruitur, aut ex statu corporis & animi naturae contrario.

Dolor fallax habita ratione *causae* & effectus (nam physice consideratus semper est *sensus homini molestus*) is appellatur, quo homo se indigere non intelligit, ut verae voluptatis fiat maneatve particeps.

§. X. Causa efficiens verae voluptatis vulgo dicitur *bonum*, huic contraria *malum*. Cumque voluptates habeant gradus: (§. 7.) quid sit bonum *majus* & *minus*, manifestum est.

Bonum (status hominis bonus) si consideretur sine respectu causae, a qua profectum est, num ab usu libertatis an secus, dicitur *bonum physicum*; (e. c. *firma valetudo corporis, ingenium nativum bonum*) si tanquam tale consideretur, quo utens libertate sua homo potitur, vocatur *morale*. (e. c. *eruditio, prudentia, virtus*).

Bonum *morale*, quod *apparens* vocant, est effectus actionis liberae, quam spes voluptatis opinatae procreavit. Est itaque malum verum. (e. c. *voluptas ex maleficio, cui dolor ex poena acerbior succedit* (§. 9.) Boni *moralis* veri hominem nunquam poenitere potest (§. 9.).

Quodvis subsidium propositi assequendi vulgo vocatur *utile*. Cum voluptas, quam expetit homo, possit esse opinata (§. 9.), quae re vera est malum, sequitur, ut non id omne sit bonum verum, quod sibi quisque utile esse judicat, quoniam ejus ope ad metam sibi propositam pervenit. Vere homini utile est, id agere, id non facere, id pati, quod *vera* eum volu-

ptate impertit. Igitur verum bonum morale, & id, quod vere utile dici potest, (quatenus hoc ab actione cujusque libera profectum est) non differunt. (§. 30.)

§. XI. Innatum est homini studium, esse ut cupiat. Acerba est cogitatio interitus. Hanc natura quaeque fugit. Praeterea videt quisque, in voluptate esse posse neminem, qui non fuerit in dolore, & perpetuas esse in vita humana suavitatis & acerbitatis successiones (§. 5). Unusquisque occulta quadam vi naturae se trahi sentit, ut, dum sit, eam sibi vitam obtinere cupiat, in qua voluptates aliae aliis succedentes dominantur illis doloribus, quorum interventus vitari non possit. Abhorret mens ab imagine & desiderio ejus conditionis, quae cum perpetuis conjuncta angoribus nullum spei utcumque probabili relinquit locum, fore unquam levius, aut melius.

§. XII. Status hominis, qui certus esse potest de perpetua possessione verarum voluptatum doloribus haud evitandis praeponderantium, dicitur *felicitas*. Felicitatis interitus est *miseria* (vita misera). Infitum itaque est homini *desiderium felicitatis*. (§. 11.) Ad hoc, tanquam ad fontem communem, universae hominum appetitiones confluant.

§. XIII. Ex definitione data apparet, 1) felicitatem non absolvi sola vacuitate doloris, (*catalepticos*, dum nihil sentiunt, quis dixerit beatos?) 2) nec qualicunque dolore tolli. (§. 59.) Concludimus ex eadem definitione, non qualibet voluptate, neque quavis voluptatum aliarum aliis suc-

cedentium ferie, augeri felicitatem (§. 9.) 4) neque hanc in opinione hominum fluxa & varia esse positam, sed ejus notionem aliquid stabile & solidum complecti, cui innitatur persuasio nostra, esse nobis in praesens bene, & in posterum fore.

§. XIV. Felicitas est quasi series quaedam punctorum temporis vere jucundorum in jucunda superantium. Pro horum ratione crescente aut decrescente dari felicitatis progressum & diminutionem, hujus notio (§. 12. 7.) & experientia, evincit. In qua aestimatione faciendâ a) venit in computationem magnitudo voluptatum verarum, quarum continuatio aut adeptio speratur. (§. 7.) b) Ponderanda est dolorum, si qui interveniant, levitas, aut vis ad illorum quae placent, suavitatem magis sentiendam. c) Haud oportet negligi firmitatem fundamentorum, quibus nititur spes nostra, perpetuam fore vitae jucundae possessionem, ac progressionem tum in bonis augendis & retinendis, tum in malis vitandis, leniendis, tollendis.

Infimus felicitatis gradus est possessio tenuissima voluptatis, quae ex aliqua spe status melioris mentem in maximis doloribus subit. Haec licet sit in confinio desperationis posita, utcumque tamen sufficit, ut adhuc esse, quam non esse, malis.

§. XV. Summus hic, quod a Psychologis evinci solet, atque ex sapientia divina & praestantia animae humanae recte colligitur, hanc a corpore suo, cujus ministerio hucusque ad agendum usa erat, seclusam vivere, hoc est, vim cogitandi & agendi retinere. Qui de moriendi necessitate statuque suo, post depositas corporis sui exuvias cogitat, is trahi se sentit desi-

A f

de-

deno. ac non tantis servatis, sed ut *per optima
sua fugiat Libidinem.*

§. XVI. Evidētia animae immortalitate, patet. animam non solum semper eandem, fuisse, & quod distat ab aliis rebus, sibi consciam, fructuque sui praeteriti jucundi aut acerbi memoram, sed & novarum idearum adipiscendarum, proinde & novarum voluptatum, vel horum dolorum, capacem fore.

§. XVII. Ex quo consequitur, ut animae humanae, corpori suo superfluis, vita sit contentio viva praesentis. In definitione itaque felicitatis humanae condenda non ea sola est consideranda periodus, quae morte finitur, sed etiam, ad quam morte, velut per cataractam, transit homo, ut non moriatur.

§. XVIII. *Insistentis* vitae felices homines natura fecit, an & capites? Eosne, quos tantae totque constantiae dolorum causae circumstant? Eosne, qui suam sibi ipsis tranquillitatem utro & libenter aegri auferunt? Nonne rectius concludas, non esse datum generi humano, felicitate frui, quoniam non omnes ea fruuntur?

§. XIX. Voluntas & consilia (fines) Dei ex operibus divinis cognoscuntur. (§. 70.) Naturae humanae Deus inservit appetitum felicitatis. (§. 12.) Ergo novit, ut ejus adeptio eidem naturae repugnaret. Facere simul, ut eo, quod necessario expetunt homines, necessario iidem careant, in summam sapientiam & bonitatem haud convenit.

Prac-

Præterea nihil in universa rerum natura est dissonum; concinunt omnia. Ex quo colligitur, providum numen, quod sibi in omnibus, quae facit, consentaneum est; & suum rebus quibusque perfectionis gradum attribuit, hominum quoque generi definitum felicitatis gradum destinasse.

§. XX. Neque his dictis refragatur *experientia*. Seu hominem per se, seu ejus naturalem cum caeteris mundi partibus copulationem contempleris, quidquid naturale est, & cum homine connexum, illud ad ejus felicitatem consentit.

§. XXI. A felicitate differt *prosperitas*. Haec est complexus bonorum, (§. 10.) quae acquirere aut conservare non est in cujusque viribus usque libertatis positum. Sub hac definitione continentur sors nascendi, valetudo, vires, statura, forma, opes, favor multitudinis cet. Habet prosperitas gradus. Q. METELLUS, qui, ut, refert CICERO, tres filios Consules vidit, & quibus unum etiam Censorem & triumphantem, quartum autem Praetorem, eosque salvos reliquit, & tres filias nuptas, cum ipse Consul, Censor etiam Jugurque fuisset, & triumphasset, certe fortunatior fuit, quam necatus inedia & vigiliis REGULUS.

Prosperitas omnino est pars felicitatis, (§. 14.) sed omnes ejus numeros non absolvit. Totum, quod ex pluribus partibus constat, quibusdam particulis ab eo avulsis, non disperit.

Igitur aerumnae & varia incommoda, prosperitati hujus vitae inimica, quibus resisti non potest, felicitatem non evertunt. (§. 14. 17.) Eorum magnitudinem brevitatis consolatur, longin-

qui-

quitate nata ex assuefactione lenitas. Denique praeter voluptatum praeteritarum recordationem, praeter animi bona, quae in rebus adversis saepe sunt unica, sed suavitatis tamen plena *vitae afflictivae* condimenta, ac praeter dulcissimam providentiae Divinae cogitationem, aerumnosos praecipue potest erigere spes, si minus alia, certe aeternitatis beatioris. (§. 16.)

§. XXII. Praeter calamitates haud vitabiles, quarum multitudo, series, acerbitas magnam vim habent ad felicitatem hujus vitae minuendam, major pars infelicitatis, qua homines premuntur, ex alio fonte oritur: Saepe enim perverso libertatis usu homo sibi ipsi in cursu vitae felicitis deest, seu germanas verae & fallacis voluptatis notas, & utriusque veram dimensionem, ignoret, seu videat meliora probetque, & deteriora sequatur. (§. 174.)

§. XXIII. Quod ne fiat, nullumne providentia Divina homini suppeditavit monitorem interiore, quo & quid sibi conveniat, dignoscere doceatur, & ad id, quod sua vere interest, efficiendum invitetur? Haec cogitantibus non possunt non tres potissimum quaestiones subnasci, ad quas considerandas statim progrediemur:

1) Certumne detur iter felicitatis, quod homines in actionibus suis regendis tuto, & sine aberrandi periculo, ingrediantur? (§. 24-31.)

2) Num certam ejus itineris intelligentiam homini natura impertiverit? (§. 32-47.)

3) Num

- 3) Num qui insunt in anima humana elateres, alii incitatores, alii repressores, quibus vera boni malique cognitio fiat effiçax, hoc est mentem, ut decreta illi cognitioni consentanea faciat quanta ad agendum opus est vi impellat? (§. 48- 57.)

S E C T I O II

De via ad felicitatem, certaque ejus cognitione.

§. XXIV. *Regulas felicitatis humanae, in quibus inveniendis, & contexendis, natura duce, versabimur, appellamus enuntiata, quae docent viam consequendae felicitatis. Talia enuntiata sunt doctrinae, quae de modo, quo regendae sint actiones liberae, ut genus humanum divinitus sibi destinatum felicitatis gradum (§. 19.) assequatur.*

Easdem regulas vocamus morales ab actionibus liberis, sive moralibus, ad quas regendas spectant. Certas dicimus, quibus quae sunt contrariae, illas nunquam ad felicitatem generis humani consentire posse, sed ei semper repugnare, mens humana distincte intelligere potest.

§. XXV. *Dantur regulae certae de felicitate per rectum libertatis usum quaerendae. Si enim nullae darentur, nulla foret felicitas, tum quia Deum, qui certo ordine descripsit ea, quae effecit, omnia, nolle hominibus consulere, ex eo appareret, quod nullas recte & beate vivendi regulas aut ab aeterno constituisset, aut hominum generi*
apc-

aperuisset. Id vero alienum est a natura Dei sapientissima & optima (§. 19.)

Sin illae regulae essent firmae, sed soli Deo cognitae, homini autem tam parum, ut cui filum Ariadneum in hoc vitae labyrintho praebere deberent, ei vere essent & recte dicerentur incertae; *scepticismus moralis* oriretur *physice necessarius*. Hujus perpetua vertigine agi, miserum foret omnibus, miserrimum solertioribus. Etiam hoc est alienum a benignissimo Dei consilio in naturis intelligentibus efficiendis, quarum in numero sunt homines. Igitur sumi nequit. (§. 19.) Nullas esse dicas regulas morales, an per se incertas, effectu inspecto, nihil inter est.

§. XXVI. Idem evincit natura actionum liberarum. Quaevis (perinde atque actiones naturales corporum) gignit effecta. (§. 2.) Haec inter se, & cum ea, ex qua manarunt actione, tanquam cum causa sua, copulantur. Sunt autem posita in ea status mutatione, quae sensum doloris, aut voluptatis, sive confestim sive ex intervallo auctori suo affert. Igitur recte concludi potest; posita actione libera plane eadem, tanquam causa efficiente, eadem poni effecta, quae gignant statum vel consentientem vel pugnantem cum desiderio felicitatis. Quorum illa idcirco dicuntur *bona*, haec *mala* (§. 10.).

Si effectus ex duabus ejusdem generis actionibus profluentes differre videntur: non omnino eadem sunt actiones, quae conferuntur, sed discrepant.

Quocirca ex certa consecutione effectuum, quos
sint

singula actionum liberarum genera progignunt, recte colligitur, certas esse regulas, quae ad felicitatem definita quadam actionum liberarum refectione minuendam aut augendam spectent.

§. XXVII. Non fluxa igitur, aut in opinione singulorum vel complurium hominum sita, non singulorum propria, non statui temporis obnoxia, est vis (relatio) actionum liberarum ad felicitatem ejus, qui libertate sua recte utitur, sed communis hominum omnium, stabilis, sempiterna.

A constantia & perpetuitate hujus vinculi inter rectum libertatis usum & felicitatem hominis ea recte utentis, oritur naturalis quidam ordo in dirigendis ad finem ultimum (§. 12.) actionibus, quem ordinem nisi serves, metam propositam praeterveharis. Regula nihil est nisi enuntiatum, quod indicat ordinem agendi, ut *natura quaedam (ens) intelligens* propositum suum assequatur. Cognito itaque illo ordine cognoscuntur regulae, ad quas necesse est conformari actiones liberas, ut feliciter vivatur. Ille ordo cum sit certus, (§. 26) etiam regulas, ordinem illum *vere* exponentes, certas esse oportet. Repudiandae itaque sunt sententiae Scepticorum & Academicorum.

§. XXVIII. Denique si certae non essent regulae, quibus homines in actionibus suis regendis utantur; consequens foret, ut eidem homini nunc hae nunc aliae, & diversis diversae, convenirent. Talis fluctuatio aliena est a sapientia summi Numinis; non conspirat cum admirabili legum, quibus universa rerum natura regitur, physicarum concentu; neque consentit cum natura humana, quae

quae nulli in singulis vicissitudini obnoxia, est eadem omnibus, licet *viribus* alii ab aliis discrepent.

§. XXVIII. Systema, seu disciplina, est contextus regularum (§. 27.) aliarum ab aliis & omnium a communi quodam principio ductarum, atque inter se congruentium. Datur systema certum felicitatis hominum gereri non aliter destinatae, quam si libertate sua regulis, quas continet, convenienter utatur. Quod cum sit naturae humanae accommodatum, proinde & cum rerum universalium natura consentiat, (§. 19.) recte dicitur *naturale*. *Divinum* merito appellatur, quoniam divinitus est ordinatum; *bonum*, quandoquidem a patre generis humani nihil, nisi bonum, proficisci potest.

§. XXX. In convenientia aut pugna cum hoc systemate inest nota certa & perpetua voluptatis verae & fallacis, (§. 9.) actionum *liberarum*, sive *moralium* bonarum & malarum, (§. 10.) iudicii veri & falsi, quod facimus de earum actionum bonitate & perversitate.

§. XXXI. Cum id systema sit divinum; (§. 29.) non potest non esse immutabile, hoc est nulla cuiusquam potentia, nulla vi naturae universae, mutari potest. Solae partes hominis sunt, illud *indagare* & *sequi*.

§. XXXII. Quae quidem indagatio iisne involuta est tenebris, ut non possint non complura vitae praecepta a multis vel ab omnibus ignorari, multique errores investigantibus surrepere? Res patebit, cum primum viderimus, & qua via ad re-
qui-

quirendam praeceptorum vitae cognitionem eatur,
& qua lri debeat.

§. XXXIII. Prima aetas *instinctibus naturae* ducitur. Horum vim paulatim excipit *experientia*, qua infans cognoscit singulares vitae regulas, maturiori aetate conjungendas. Experimenti facultatem comitatur *fides* aliorum, quibuscumque versatur, auctoritati habita. Videamus distribute de his tribus primis cognoscendarum ac colligendarum vitae regularum fontibus.

Instinctus naturae (prima naturae) sunt conatus animae humanae insiti, quibus impellitur ad cupiendum vel declinandum id, quod cuiusvis homini expedit, aut nocet.

Horum alii cum brutis animantibus sunt hominibus communes, alii horum proprii. Nam uti naturae hominum & animantium differunt, ita & discrepant stimuli, quibus impelluntur, ut secundum suam genus quodque naturam agat.

Inest in iis vis quaedam discernens bonum & malum; sed ob celeritatem ictus, quo ad decernendum aliquid & agendum incitant mentem humanam, huic vix observabilis. (infra §. 49.)

§. XXXIV. Sentit infans, & paulatim ad sensus suos attendere, hoc est, *experiri* incipit. Praecipue insigit menti, quae sibi suavia aut molesta fuisse expertus est. Nondum iis praeditus intelligendi viribus, ut longe in futurum prospiciat, ex sensu grato aut insuavi, quem praesentissimum actionis suae, aut non longe remotum, esse effectum animadvertit, bonae malaeque actionis notas concludit. Similis actionis similem exitum in posterum expectat. Quod sibi nocuisse haud sensit, ex quo alios detrimentum accepisse haud vidit, il-

B

lud

lud sibi nocere non posse, fidenter concludit. Dumque non cogitat constituere vitae regulas, eas sibi inscius praescribit. Saepe errat, erroremque suum, dum adolescit, ex malis effectibus cognitum corrigit; inveteratum aegre deponit.

§. XXXV. Eadem imbecilla aetas societate hominum indiget & ad vivendum, & tum ut communicatione sermonis, tum ut audiendis illis, qui ratiocinantur, paulatim ad rationis suae usum perveniat. Idcirco fertur impetu ingenerato (§. 33.) ad alios homines, in primis aequales suos, *observandos & imitandos*. Nempe verba eorum, vultum, facta, observat, & idem, quod ab aliis fieri videt, facere annititur. Sic notitiam *veri & boni* ab aliis vix cogitantibus traditam celerrime assumit.

Præcipue *prima idearum consociatio* (conjunctio) ex dictis factisque alienis orta plenius infantis in animum penetrat (idem & adultis accidit). In ea aetate perdifficile est, distrahere notiones, quas conjunctim in suo quasi fundo deposuit animus, ac magna deinceps assiduitate vique ratiocinatio hanc dissociationem vix assequuntur adultiores. Attenderit infans primum, quem videt, pauperem contemni. Statim notiones *paupertatis & contemptus* ita conjunget, ut procedente aetate eas divellere vix possit.

Ex quibus intelligi potest, quomodo fiat, ut ad eas vitae regulas sensim se conformet, quarum plerasque non perpendit, sed collegit ex verbis moribusque hominum, quibuscum versatur, eorum præcipue, quorum experientiae & auctoritati *fidit*, hoc est, a quibus se in errorem iudicii non credit.

Haec vitae praecepta, praesertim ea, quae ex aliorum factis propensione suae naturae maxime con-

sen-

sentaneis, ducit infans, paulatim in animo radices agunt. Quas cum egerunt, eandem, quam axiomata, vim nanciscuntur, omnemque dubitationem extirpant. Unde profluxit, nisi ab hoc fonte, vetus illa & in animis plane infixis *haereticos & infideles* damnandi & cruciandi proclivitas? unde odium nationum aliarum erga alias vehemens & ex hoc nata infinita malorum publicorum & privatorum copia?

Ita fit quoque, ut exemplo & institutione verae falsaeque vitae regulae ab uno homine ad plures, ab una domo ad multas, intervenientibus nuptiis, a pluribus familiis ad maximam partem populi, a populo uno ad complures, bello, peregrinationibus, libris, traducantur, adolescant, multisque seculis continuis dominantur. Concludimus, fidei aliorum hominum dictis & factisque tributam saepe esse procreaticam errorum tristitiam, cum natura voluerit, esse fontem verae cognitionis eorum, quae fieri oportet, ut felicitatis numeri augeantur.

§. XXXVI. Adultior demum aetas *ratione*, hoc est, *facultate sua naturali nexum veritatum distincte perspicendi*, uti incipit. Hujus robur constat ex rerum, quarum copulationem cernit, multitudine & magnitudine, & ex habitu majori, vinculum, quod illae commune habent, etiamsi prima & extrema maxime distent, distincte inveniendi. Quo firmior est ratio, eo clarius & certius boni malique discrimina pervidere potest, ac cavere, ne fallatur.

§. XXXVII. In optimo vitae statu exquirendo primas rationis partes esse oportebat, vitae normam recognoscere, quam ex instinctibus suis & ab

experientia sua ductam sibi fecerat aetas infirma, (§. 35.) aut ab educatoribus vel sodalibus latenter ac paulatim animo insinuatam susceperat.

Verum via huic contraria plerumque initur. Non dubitatur de inveteratis opinionibus, nisi mala manifesta & praesentissima afferant. Ratio magnae partis hominum, abjecta veri boni indagazione, in eo unice enititur, ut diu probatis ac familiaribus vitae regulis convenienter de rebus expetendis & fugiendis judicet, atque novas regulas illi, cui adsuevit, normae consentaneas, in novis, quae incidunt, negotiorum generibus statuatur ac sequatur. Hoc modo efficitur, ut vel error errorem gignat, vel mens a veris regulis hucusque probatis, quarum veritatem numquam examinavit, derelinquendis, ad falsas assumendas fraude malisque exemplis facile deducatur. Ex his e. c. intelligitur, qui fiat, ut a superstitione summa ad irrationem religionis facilis sit transitus.

§. XXXVIII. Ratione sua ad praecepta morum investiganda recte usuri aliam viam ingrediuntur. Solos instinctus (§. 33.) esse coecos vitae duces animadvertunt. Experientiae suae non confidunt usque eo, ut nunquam illi diffidant. Probant conclusionem *ex effectu* bono vel malo, quem ex singulis actionum liberarum generibus nasci, constans experientia evincit. Sed fallacem conclusionem simul repudiant, cum ex sola suavitate & acerbitate, actionem quandam *proxime* consequentem, certum boni malique discrimen colligitur. (§. 34.) Natura conjuncti sunt effectus actionum proximi & remotiores. Igitur (§. 16.) utrosque contemplatur, ponderat, conjungit, qui sapit. Quae animi intentione id assequitur, ut quae convenient naturae humanae actiones, quaeve repugnent, hoc est, felicitatem
au-

augeant vel minuunt, ea regulis firmis & omnibus erroris immunibus discernat.

§. XXXIX. Cum ratio in primis ex effectibus intelligat naturam actionis bonae & malae h. e. bonum aut malum gignentis; (§. 10.) necesse est, ut effectus illos, quorum tanta vis est in regulis moralibus (§. 24.) cognoscendis & demonstrandis, aliquanto enucleatius tractemus. Est vero eorum duplex genus; unum illorum, qui ex actionibus liberis semper existunt; alterum eorum, qui actionem quandam liberam positam quibusdam conditionibus ad eam hanc affixis consequuntur. Illi *necessarii* (essentiales, absoluti, haud vitabiles, *certi*) dici possunt, hi *adventitii*, (conditionati, hypothetici, *contingentes*, *incerti*). Illi eam in statu *cujusvis* hominis mutationem semper efficiunt, quae vel verae voluptatis verive doloris sensum statim comitem habet, vel multarum mutationum consequentium ferax, verae voluptatis verive doloris in posterum sentiendi *germina* continet. Venenum lentum aequè est venenum, atque illud, quod mortem confestim affert.

Adventitii effectus a sola actionis vi non proficiuntur, sed a *statue* ejus *singulari*, qui egit, ejusdemque vinculo cum causis efficientibus extra eum positis. (*extraneis*) (§. 197.) Augent quantitatem boni & mali, quod in effectis necessariis actionis inest, vel ejus sensum diminuunt.

Rectè distribuuntur in illos, qui secundum *regulas probabilitatis* praevideri possunt, dum in eo sumus, ut agamus, & eos, qui non possunt.

Incipiemus ab effectibus necessariis considerandis, ut modum ex illis vitae praecepta colligendi ostendamus.

§. XL. Nulla actio libera est plane sterilis, (§. 26.) sed quævis est fecunda effectuum. (§. 38, 39.) Hos *observare*, & in singulis actionum liberarum generibus *necessarios* ab *adventitiis* accurate distinguere, primum est munus rationis. Id vero quibus viis aggredietur? Tres natura monstravit.

Ratio 1) cognoscit effectus necessarios ex perpetuitate consecutionis. Scilicet cum confirmat experientia, eosdem semper eidem actioni effectus succedere, nullo temporum, locorum, aut personarum agentium, discrimine, ideoque eos certo exituros, affirmari posse, quia praevisi & prae dicti semper consequantur; recte colligitur, tales effectus esse necessarios, & ab actione avelli haud posse. (conf. §. 129. 132. 138. 156.)

2) Sine subsidio experientiae, (a priori) ex ipsa notione actionis, de qua quaeritur, & ex notione naturae humanae, (*natura agentis & natura actionis*) ratio concludit physicam hujus illiusve effectus necessitatem. Sic ipsa mordacis invidiae definitio planum facit, eam non posse non animum hominis, quem urit, dolore acri & fructuum omnium inani torquere.

3) Eidem cognitioni adminiculatur argumentum ab *analogia naturae universae*. Haec enim, quae continetur humana, legibus simplicibus, sed egregie consentientibus, regitur. (§. 19.) Sic, cum tota, quatenus nobis cognita est, natura sui ipsius sit conservatrix, recte concludimus, homines agere contra naturam, qui se ipsos destruant. (conf. §. 59. 61. 99.)

§. XLI. Perspectis effectibus actionis liberae *necessariis*, secundum rationis munus est, exquirere, utrum illi cum disciplina (systemate) felicitatis humanae (§. 29.) pugnent, an consentiant.

IN

In hoc iudicio faciendo praecipue cavendi sunt errores, qui in argumentis ex observatione & experientia ducendis saepe hebetioribus, sagacioribus quandoque, surrepunt. (§. 34.) Nimis festinanter iudicamus; quosdam nostrarum aut alienarum actionum effectus non animadvertimus, ergo non existunt: vel ita; quosdam actionum nostrarum aut alienarum consecutiones eernimus, ergo has illis solis esse tribuendas, experientia nos docuit. Non cogitabat, ut hoc utar, Davides, quantum mali & dedecoris inesset in Uriae interitu, antequam a vate sacro excitatus tristes facinoris admissi effectus suis quasi oculis usurpare inciperet. Attamen tunc extiterunt, cum non observarentur. Similiter saepe tibi non caves a fallacia causas, dum effectus, qui tibi versantur ante oculos, soli actioni alienae tribuis, qui partim ex tua dimanarunt. Inimico v. c. damnum omne tibi datum adscribis, quanquam hujus pars tuis consiliis minus prudenter susceptis annumeranda sit. Temere iudicas; non quod ille propterea in te excusatus peccaverit, sed quod male iudicando de causa effectuum molestorum, quos sentis, in posterum tibi non caves, ne ex alia imprudentia in aliam incidās. Non experientia docet causas, eorum, quae eveniunt, sed ratio illas colligit ex eventibus, quos sensu interno aut externo vel in nobis vel extra nos observamus.

Rejicienda itaque est vulgaris argumentatio: nihil mali ex facto nostro natum sentimus, ergo id factum recte se habet; vel contra; sentimus voluptatem ex actione nostra natam, ergo ea cum felicitate nostra plene consentit. Unde is error?

Sensus internus & externus nunquam nos fallit, cum gratum aliquid acerbumve, tanquam tale, menti nostrae praesens exhibet. Quidquid osten-

tet *Stoicus*, se, cum ardet podagrae doloribus, non dolere, inque *tauro Phalaridis* suaviter vivi, contra sensum ille communem & suum loquitur. At ratio fallit, cum ex observationibus concludit: *si nunc, ergo & olim, suave erit*: vel contra; aliquid dulce aut amarum ex actione tua nasci *nunc non cernis, ergo nunquam*. Hilares sine nube dies transigit dives voluptarius. Nullis vexatur in formis. Concludit, sibi nihil deesse ad beate vivendum. Interim exaruit fons infinitae voluptatis, quae ex cultu ingenii nascitur. Complura, quae societati laborando praestare poterat, commoda neglexit. Ad se ipsum vix redit, atque agnoscit errorem, sui que se poenitere sentit.

Quocirca nec quae praesentem, nec quae *vehementem* animo voluptatem impertit actio, homini semper conducit, sed quae *causam* verae voluptatis ipsa affert, (§. 10) hoc est, eam in statu hominis mutationem facit, ut si minus nunc, certe olim, ex eo, quod fecit, non possit non suavitatem aliquam percipere, eamque majorem illa, quam ex facto contrario capere potuisset. Juvenis monitoribus asper cupiditatibus suis frenum injici dolet; sed continuo coactus non indulgere genio, parendo obedire didicit. Sic sibi aditum ad verum felicitatis suae incrementum per dolores aperuit.

Denique teneamus, perpetua observatione constare, non in arbitrio cujusque positam, sed *physice necessariam* esse poenitentiam, qua, velit nolit, homo torqueatur, cum primum actionis suae effectus necessarios, tanquam *naturae suae oppositos*, intuetur. Crescit gradus necessitatis poenitendi & acerbioris, quae in damnatione actionis nostrae inest, pro claritate cognitionis nostrae, effectus malos ex actione nostra exituros non posse evitari, vel ortos difficulter aut plane non reparari.

Ex

Ex adverso non minus sensu interno convincimur, non esse in potestate nostra, eam ut damnemus actionem, dolorum licet feracissimam, cujus cum natura nostra convenientiam intuemur. Quam dulces est in rebus adversis solatium recte factorum conscientia! Perspecta actionum nostrarum convenientia nos quasi nobis ipsis approbamus, nosmet erigimus, & ex veritate ejus judicii *novam* voluptatem haurimus.

Certam itaque ratio conficit hanc conclusionem; quodlibet actionum genus, cujus effectus necessarii cum *natura humana* consentiant, conspirare cum felicitate hominis, quia fontem verae voluptatis, confestim aut olim sentiendae, in anima appetat. Similiter recte colligitur, omnem actionem, quae felicitati hominis obsistat, (§. 12.) necessario naturae hominis adversari & repugnare.

§. XLII. At quid est *natura humana*, cui qui convenienter agit, recte vivere dicitur? (§. 41). Notio illa non solum comprehendit essentiam ac vires corporis atque animi humani, & arctam utriusque conjunctionem, sed & illud vinculum, quo cum ceteris mundi partibus ejusque effectore, summo Numine, homo copulatur. Status ex actione libera ortus naturae humanae contrarius est is, qui ad destruendam cum felicitatis interitu hominis essentiam spectat, quo vires corporis & animi diminuuntur, aut quo earum usus & incrementa cum vera voluptate conjuncta impediuntur, denique qui naturali rerum copulationi, (§. 170. 253.) Deique perfectionibus, quas hominem cognoscere oportuerat, (§. 61.) non respondet.

§. XLIII. Igitur ex effectibus, quos exposuimus, actionum liberarum necessarius, & iis quidem

dem solis, ratio certas vitae regulas ducit, (§. 40, 41, 42.) non autem ex solis *adventitiis* seu *incertis*. (§. 39). Hos vero non plane negligit, sed in illis investigandis regulas probabilitatis de prospicientia eventuum futurorum sequitur, quae ex concursu *causarum similium adventitiarum*, seu *externarum*, difficulter impediendo similem actionis exitum colligere & suspicari docent. Cur diffidimus homini, cujus falsum animum perspeximus? Non idcirco, quod eum necesse sit eundem manere, qui fuit, sed quia multas videmus esse causas, ob quas sui similis esse perseveret, nullas aut admodum leves & paucas, quibus, ut mutet animum, permoveatur. Ratio itaque huiusmodi eventuum incertorum cognitione utitur, non ut soli flectant mentem ad agendum, (id quod saepe fit) sed ut augeant atque intendant momenta, quae ex diligenti effectuum necessariorum praemeditatione nascuntur. Haec enim *per se* homini, utrum agat, an non agat, deliberanti sufficere possunt, ut decretum faciat, quod naturae convenit. Sic vera erga Deum pietas sensum magnae suavitatis semper habet comitem. Spectata poterit pio homini quorumvis recte sentientium benevolentiam conciliare. Quem fructum si non ferat, etiam latens & contenta suo pretio est amabilis.

In argumentis, quae ex *effectibus contingentibus* seu *incertis* ducuntur, quaedam cautiones sunt necessariae, a quarum neglectu errores multi, iique capitales, proveniunt. Cave enim, sic fidenter colligas: quod aliquoties & compluribus evenit, illud semper eveniet; vel ita; quod non semper, illud nec mihi: vel hoc modo; ex quo actu unum aut alterum mali genus tibi praecipue acerbum non manavit, (e. c. *contemptus*, *invidia apud alios*, *quorum*

rum de te judicium metuis) ex eo nullum malum illo, quod effugisti, gravius, in te redundavit, cujus vim in praesenti nondum sentis. Firmior est haec argumentandi ratio: quod plerumque evenit, illud nostram quoque actionem verosimiliter consequetur, si probabile sit, easdem causas extituras, a quibus idem effectus olim natus fuit. Doctrinae copia v. c. habet effectum necessarium magnae delectationis, & insignis in vita, etiam privata, utilitatis. Solet homini erudito viam ad honores aperire. Non desunt Maecenates. Ergo ab hoc eventu incerto quidem, probabili tamen, exoritur novum assidui literarum cultus incitamentum.

Porro minus recte colligitur: eodem tempore, quo frequens est quoddam actionum genus, plerumque malum aliquod grave evenit; ergo hoc malum ex illis, tanquam ex fonte suo, manat. Cum enim duo simul eveniunt, alterum ex altero non semper efficitur. Ut floreat artes, luxusque effrenis inoleseat, per saepe eodem tempore accidit. Ideoneo respuendae sunt artes, tanquam si hujus intemperantiae sint causae effedrices?

Tandem vitiosa est, sed non infrequens, haec argumentandi ratio: actionem aliquam malum, cum ejus essentia haud cohaerens, plerumque comitatur, ergo quodvis malum certo ex ea nascetur. Sic minus, ut puto, accurate concluditur: dominatus principis arbitrarius (*imperium despoticum*) per se cuius civitati noxius, torporem quandam ingeniorum ut plurimum gignit, ac multas artes & disciplinas, quae sine libertate sentiendi ac dicendi tractari nequeunt, deprimit & extirpat; ergo omnes.

§. XLIV. Res operosa est, in actionibus,
quae

quae praesentem gignunt sensum suavitatis, aut aliquoties repetitae genuerunt, ope rationis pervidere *stamina* malorum remotiorum, & contra. Quamobrem multi deserere maluerunt viam difficilem, quam valde laborare de notis boni malique per experientiam ex perpetuitate bonorum malorumque effectuum colligendis, (§. 40.) aut per rationem ex consensu pugnaque cum natura humana (§. 42.) repetendis. Popularior & explicitior via placuit, acquiescere in auctoritate eorum, qui prae caeteris considerate naturam humanam explorasse, & quid ei sit consentaneum, intelligere putantur, & imprimis niti consentiente populorum, eorumque cultiorum, iudicio.

Verum minus tutum est illud iter, quamvis tritum quondam, neque iis ingratum, qui meditandi aut ignorent artem, aut laborem fugiant. Nam cum felicitas *in re*, non *in opinione*, sita sit: (§. 13.) non quid aliis videatur, sed quid sit bonum, exquirere, uniuscujusque hominis vere interest. Quod ut indubitate intelligamus, penetrandum est in *naturam humanam*. Haec si ea, quae homini tributa est, mentis acie sit investigata, nunquam fallit. Sed in ejus explicatione cum ab omni aevo multi aut plane non, aut parum diligenter versati sint; ex neglectu artis observandi & ex observationibus recte argumentandi nata sunt permulta de cursu vitae beatae tenendo opinionum commenta, deinde eodem, quo falsi rumores solent, modo propagata, credita, adversus philosophiae vim propugnata, complurium familiarum & populorum consensu, exemplis, institutis, legibus, corroborata & perpetuata. (§. 35.) Non itaque est, cur existimes, aliam illius consensus causam esse non pos-

non posse, nisi *sensum omnibus communem, rectam rationem* (§. 35. 37.) Multorum errorum publice nocentissimorum propagines, & quandam quasi Genealogiam ostendere posset, si quis id ageret. Adeo non est, ut putavit SENECA, *argumentum veritatis, idem omnibus videri*. Tot populi inculti pariter atque humaniores, tantaque conspiratione, in praeceptis vitae dandis a vero aberrarunt, ut doctrina nulla felicitati generis humani sit inimica, cui non aliquod argumentum veri ex auctoritate ductum patrocinetur. Esto autem, verum recte haberi, quod omnes verum judicent. Quis *probare* ausit, idem omnibus, vel hominibus, vel *populis & nationibus*, videri?

At cum non esse alienis observationibus & iudiciis coeca fide credendum contendo; non is sum, qui ex justa diffidentia in nimiam sui fiduciam quaquam incidere velim. Qui sapit, ex erroribus quoque alienis fructum capit.

Excitet nos prudentum auctoritas, vel gentium consensio, ut in veritatem praeceptorum vitae, quae illi dederunt, hae probarunt, majori acumine & diligentia inquiramus; nempe, num *observationes naturae humanae*, quas iidem recte vivendi doctores attulerunt, cum nostris convenient? num regulae, quas ex illis duxerunt, sint recte conclusae; nihilne hae affirmant, expedire omnibus, quod aliquibus demum, pro definito quodam ipsorum statu, convenit? nihilne, ex quo appareat, effectus necessarios cum *incertis* commiseri? Si observationes, quibus doctrinas suas confirmarunt, cum nostris conveniunt; credamus ipsis tanquam *testibus classicis*, qui *rationem scientiae* suae reddiderunt, vel quemadmodum Phycis fidem habere solemus, qui dogmata sua *experimentorum consentientium* multitudine corroborarunt. Si ante bis mille & tre-

trecentos annos observarunt scriptores egregii, ex quodam actionum genere definitum aliquod malorum aut bonorum genus *semper* manare, idem si observavit postera & nostra aetas, si nos ipsi, adhibita omni acie ingenii, eisdem exitus perpetuo animadvertimus; non est, cur in regulis secundum has observationes constantes statuendis ab errore nobis metuemus (§. 45.). *Veritatem tunc confirmavit dies, quae opinione commenta delet.* Verum in rebus, in quibus *cujusque felicitas* agitur, hominem ultro coecum hominum acque fallacium luminibus plene confidere, proinde sic concludere, hoc vel illud prodesse aut nocere dixerunt multi, qui rerum periti censentur, probarunt populi, ergo haec pro ratione stet auctoritas, id vero semper periculosum est, & saepe perniciosum.

§. XLV. Lente succrescit rationis (§. 36.) regulas vivendi inventientis, (§. 40. 41.) easque in actionibus dijudicandis sequentis maturitas. Neque ejus idem omnibus acumen nativum obtinuit. Praeterea illius usus apud infantes paene nullus est, apud complures adultos saepe exiguus. Fide hominum praecepta vitae sine demonstratione dantium minus tuto nitimur. (§. 44.) Quamobrem multis non minus optabile, quam probabile, videtur, providum Numen, cui hic mentis humanae status ab aeterno cognitus est, insito felicitatis studio peculiarem adjecisse animae facultatem *distinguendi bonum a malo*, a ratione diversam, & hujus usu priorem. Illa effici ponunt, ut mens in summis actionum liberarum generibus eo temporis puncto, quo earum notionem concipit, celeriter & vere discernat, quae naturae humanae repugnent, quaeve conveniant, nec simul rationem inquirat, aut quaestam reddere possit,
cur

cur haec probet, illa adverstetur & fastidiat. Addunt, evidentiam & vim hujus sensus frangere, non magis esse in hominis potestate, quam sine periculo vertiginis cujusdam quisquam resistit in generato *sensui veri*, quo mens prima cognitionis humanae principia sine probatione assumit, aut illi *sensui interno* quisquam obistere queat, quo se existere, & ab aliis differre, ac sua semet vi movere, (§. 1.) sibi est conscius.

§. XLVI. Quae quidem facultas bonum malumque solo sensu discernendi utrum generi humano contigerit, in facto positum est. Observationes sunt difficiles. Proclivis enim est homo, ut cognitu facilia quaeque, aut quae a teneris aliena institutione cognovit, (§. 35.) cum nativis confundat. Praeterea cogitationes celerrime se excipientes spatium temporis, quo animus ad id, quod agit, distinguendum indiget, ipsa velocitate sua paene auferunt. Si veteres eum sensum observaverint, aliquid inde firmamenti accedit eorum dictis, qui eundem se animadvertere affirmant; (a) sin minus, ob id ipsum veritati observationum hodiernarum nihil detrahatur.

Si sumatur, talem sensum inesse in animo; de nomine, quo appellatur, facilius transigetur. *Sensus* vocatur, non quasi numerandus sit *sextus quidam sensus*, sed quoniam est pars *sensus interni*, (§. 45) ab *externo distincti*. *Sensu enim interno* fit, ut animus *status sui praesentis* sibi conscius ad hunc cogitandum non indigeat motu per nervos corporis ab *objectis externis* affectos praegresso. *Sensus moralis* dicitur a *re objecta*, scilicet ab *actionibus moralibus*, sive *liberis*,
 quar

(a) Cf. Cicero de finibus B. & M. V, 22.

quarum imaginem dum praesentem sibi ipsi clare exhibet, eodem temporis puncto eam cum natura humana consentire, aut ab ea abhorrere, non sine voluptate aut taedio aliquo sentit, & quidem pari celeritate, qua v. c. amarum a dulci, molle a duro, album a nigro & caetera, quae sub sensus cadunt, sine ulla argumentatione distinguit.

Itaque non de nomine, sed de sola *re* quaeritur. Neque vero de eo controversia esse videtur, num vera vivendi praecepta omnia *solo hoc sensu ingenerato* a falsis distingui possint, sed an aliqua? & quae? Fatentur omnes, quorundam axiomatum de *bono & malo morali* (§. 10.) eam esse evidentiam, ut ad eorum veritatem perspicendam nulla *idea*, quam vocant, *media* a quoquam requiratur, sed ut a quolibet homine sine ullo ratiocinio, *cujus sibi sit conscius*, pro veris assumantur, utque ex illis axiomatibus & unusquisque facta sibi oblata confestim probet aut improbet.

De his quidem vitae regulis inquirendum foret, num omnes eo, quo Geometrae solent, rigore demonstrari possint? num in tenera aetate ante rationis usum, pro veris habeantur? Num haec evidentia cognitionis, haec intima persuasio sit effectus antegressae cujusdam institutionis, aut imitationis eorum, quae ex aliorum dictis, factis, infans collegit? Num sit effectus cujusdam, quam Philosophi vocant, *idearum associationis* aut *sympathiae*? Quosque & quibus causis vis illa persuasionis diminuat? an usquam in contrariam partem rapiatur? Nam quod non semper, neque apud omnes eodem gradu, vis sensus moralis appareat; non magis probat, homini nullum naturaliter inesse, quam ex eo, quod conscientia (§. 53.) aliquando nihil habet nervorum, vel ratio deprimitur delirio,

colligi poterit, nullam homini a natura tributam esse conscientiam vel rationem. (§. 224.)

At enim inquis, ea, quae ad sensum moralem a nonnullis referuntur, sunt iudicia celerissima, quorum, quemadmodum oriuntur in mente & conformentur, nobis non sumus conscij. Sint. Unde nascuntur? Num ab interna vi mentis? Tum inest in hac vis quaedam bonum a malo distinguendi diversa a modo iudicandi & ratiocinandi ordinario. Num extrinsecus in mentem quasi infusa latent, donec ad factum quoddam singulare oblatum applicentur? Hoc sumto, qui fit, ut in tanta educationis & opinionum varietate admirabilis de his principiis consensus observetur?

§. XLVII. Nos quidem lubenter credimus accuratis naturae humanae contemplatoribus, *stamina* cognitionis principiorum de differentia *boni & mali* morali homini ita inesse, ut eorum veritatem sentiat, non autem illis, quorum fontes (§. 40. seqq.) indicavimus, argumentationibus demum intelligat. Ad hunc *sensum* boni, sive recti, referri posse videntur 1) veneratio insita erga quodvis ens intelligens viribus majoribus praeditum, in quarum usu nulla imbecillitatis admixtio cogitatur, (§. 216.) 2) oblectatio ex harmonia actionum nostrarum moralium, (§. 54. 84. 87. 138. 209.) 3) sensus jucundus humanitatis, & ejus, quae benignitati inest, amabilitatis. (§. 102.)

Praecepta vitae omnia firmis argumentis conclusa, quae vulgo in tres partes (vinculo tamen indissolubili conjunctas) dispescuntur, ad hunc tripartitum boni malique morali sensum referri possunt, & ab hujus lumine vim persuadendi suam mutuam. mutantur. (§. 216.)

§. XLVIII.

§ XLVIII. Vidimus adjuncta, quae ne ignoremus, quid nobis proffit, noceatve, Dei providentia suppeditavit. Eadem numi superaddidit principium aliquod actuofum, seu vim concitatricem, qua impellamur, ut naturae nostrae convenienter agamus? (§. 23.) Hanc vim inquirentes reperimus *instinctus*, inprimis *conscientiam*.

§ XLIX. Instinctus naturae (§. 33.) & sensu morali (§. 45.) discrepant. Hic ad mentem illuminandam potius valet, quam stimulo quodam incitantem ad agendum. Instinctus illam valde impellunt, ejusque adiaphoriam celeriter tollunt. Sunt communes hominibus omnibus, sed non eodem singulis gradu seu proportione insunt. (§. 79.)

Maxime differunt ab illis appetitionibus, quas longinqua consuetudo in alteram quasi hominis naturam traduxit. (§. 80.)

Vis eorum non solum in prima, sed & in confirmata omnique aetate cernitur.

Praecipue hunc usum habent, ut in eventibus subitis ac celeritatem consilii deposcentibus, & in periculis adeundis, cunctationem auferant.

Illorum vis maxime apparet, cum vehementiores animi commotiones (§. 81.) excitantur.

Voluptas ipsa (§. 4.) quam recentiores philosophi *sensum* vel *intuitum perfectionis* definiunt, ubi ad aliquem quasi titillationis gradum ascendit, nihil esse videtur, nisi sensus jucundus mutationis sive in corpore, sive in solo animo, cum instinctu quodam consentientis.

§ L. Instinctuum illorum non ea est vis, ut convellant ac plane prosternant *libertatem*. Hac *stricta intellecta* (conf. §. 1.) efficitur, ut animus

co-

cogitationes, quibus in cujusdam veri aut falsi, boni aut mali investigatione impeditur, supprimit, atque vim suam in notas solius, quod nunc exquirat, veri aut boni considerandas defigat, ac nonnisi perspectis bonis malisque actionis cujusdam suae, de qua deliberat, effectibus, quid agendum sit, decernat.

Regi possunt instinctus. Reguntur autem, cum temperantur & intenduntur, sicut convenit regulis vivendi naturae consentaneis. Has indagare, & ad eam, de qua deliberatur, actionem applicare, effectus alios ex aliis nascentes scrutari, quid quantumve boni vel mali allaturi sint, investigare & ponderare, sunt *partes rationis*. (§. 36.)

Ratio autem ne in ea disquisitione vi instinctus cujusdam exsurgentis impediatur; *libertatis* munus est, cohibere illum impetum, & eo, quod agendum sit aut non agendum, considerate perpensis, eum intendere instinctum, qui executioni decreti, quod ratione praelucente fecimus, det impetum, ejus autem instinctus vim reprimere, qui decreto nostro efficiendo obluetur.

§. LI. Quem in finem provida natura instinctus alios aliis opposuit, ut ratio, rectoris partes sustinens, facilius imperet omnibus. Ita stimulum, quo quisque ad sui ipsius defensionem incitatur, ne transeat in exitiosam vindictae cupiditatem, ingenerata vis misericordiae cohibet. Sic metus infamiae ignaviam consequentis excuscat & acuit stimulum, quo ad honorem expectandum natura impellit homines, & deprimit id quod plerumque, reliquis stimulis omnibus validius est, vivendi desiderium.

§. LII. Omnes animae vires natura cohaerent.

Mens in sua ipsius contemplatione defixa eas tantum cogitatione sejungit, ut, singulas seorsum, considerando, universas clarius intelligat. Instinctus itaque, ratio, libertas, non sunt vites aliae aliis oppositae, sed conjunctae, ut communiter operantes naturae consiliis respondeant.

Instinctus ad *praesens* aliquid menti gratum efficiendum, ingratumve removendum, nititur. Voluptas, quae est *effectus proximus* actionis a vi stimuli ingenerati profectus, etiam *vera* esse potest. Quamobrem instinctus non semper sunt mali vitae duces, imprimis in tenella aetate, sed minus certi: quoniam ex serie effectuum demum (§. 38.) de singulis actionum generibus tuto asseri potest, num verum homini afferant bonum, an opinatum (*apparens*). (§. 9, 10.) Ratio autem ea, quae in praesens juyant, ab illis distinguit, quae in posterum profutura cernit, atque bonorum, inter quae eligat, magnitudinem spemque ea consequendi metitur, difficultates ponderat, privationem boni majoris inter mala numerat, & tandem concludit, illud, quod videat esse bonum majus, anteponi bono minori oportere. In quo judicio faciendo ne qua vi instinctus impediamur, rationis lumen & libertatis vim instinctibus adjunxit natura, rationi autem instinctus, primum ut hi illam impellant ad inquirendum, quid nobis conveniat agere, deinde ut ad id, quod ratio agendum esse cognovit, voluntatem inflectant. (§. 50. 298.)

§. LIII. *Conscientiae* vocabulum complures habet significatus, partim (§. 294.) indicandos. Hic nobis est vis animo insita, qua fertur ad contemplationem actionum suarum liberarum & earum collationem cum regulis felicitatis. (§. 24.) Animus dum intuetur actionis suae convenientiam vel pugnam cum illis regulis, suavitatem ex illius ef-

effigie, ex hujus imagine taedium sui ipsius, confestim sentit. (§. 41.) Conscientiam, hoc modo definitam cum suo effectu, non prima educatione homini esse insitam, aut a meditatione oriri, sed natura animae inesse, diligens quemque sui ipsius exploratio docebit.

§. LIV. Voluptas, quam animus intra se ipsum descendens & decretorum suorum momenta ac seriem percogitans, ex cognita horum harmonia percipit, major & constantior est quavis oblectatione & caeteris, quas possidet, dotibus, aut fortunae muneribus. Contraria est ratio poenitentiae. Acerbum est vulnus, quod a casu, ut ajunt, fortuito, acerbius, quod ab aliena malitia, acerbissimum, quod a propria culpa proficiscitur. Bis & quasi morsu quodam laceratus valde dolet, qui praesentem dolorem, quo afficitur, eumve, quem metuit, sibi ipsi tanquam ejus auctori exprobrat.

Quo majus est malum, quo urgetur animus, quodve sibi impendere videt, quo clarius illius magnitudinem, sumque in eo sibi consciscendo culpam intuetur, eo commovetur & vehementius & diutius. *Prima haec est ultio*, inquit JUVENALIS, *quod se judice nemo nocens absolvitur.*

§. LV. Conscientia sublata, uti recte dixit CROCERO, (a) *jacent omnia.*

Nam cum ex recte factis non semper ea bonae neque, ex male factis ea mala nascantur, quorum confectio a causis extra nos positis pendet; valde languidum natura momentum homini ad regulas morales se conformandi praebuisset, nisi in ipso quasi fundo animi

(a) De natura Deorum III, 35.

animi effret locatus quidam angor ex displicentia sui ob prava facinora, vel serenitas quaedam, qua se ipsum totum quasi extollat, orta ex approbatione sui ipsius. Hujus suavitatis spe ad recte faciendum impellit natura homines, illius autem acerbitatis sensu permovet eos, ut peccare dediscant.

Conscientia aliquamdiu consopiri quidem potest, dum variis cogitationibus distrahitur animus; tolli vero arte humana, & ne unquam cogat hominem, ut se & factorum suorum rationes perscrutetur, seque damnet, aut absolvat, provideri non potest.

S E C T I O III.

*Studium hominis in se ipso reperiendæ
fontem felicitatis.*

§. LVI. **V**idimus, summum Numen homini in generasse vivax felicitatis suae studium, ejus obtinendae viam fecisse certam, & hujus viae cognoscendae instrumenta idonea prae-buisse. His nitentes adminiculis, in eruendis & connectendis vitae felicitis regulis eum tenebimus ordinem, quem eadem natura sui ipsius interpretare videtur.

Ab hac homini recens nato, adhuc ignaro, quid Deo, quidve aliis hominibus debeat, primam sui curam commendari, observamus. Legentes haec vestigia, hominem per se primo loco considerabimus; deinde ab hoc primo gradu altius ascensuri, vinculum illud indissolubile dispiciemus, quo homo cum homine, & praecipue cum aeterno mandati effectu ac gubernatore, conjungitur.

§. LVII.

§. LVII. Se solum respiciens homo, & suo se quasi orbe continens, quas felicitatis partes expetit? 1.) Vitae conservationem, 2.) ejus, dum decurrit, jucunditatem, 3.) cum est moriendum, spem vitae melioris. Id quaeritur, quem actionum suarum cursum tenere debeat, ut in his consequendis se ipsum imperitiâ aut pravo impetu non impediat.

§. LVIII. Esse cupiunt homines; abhorrent ab interitu; vehementer conantur ea remove, quae vitae prorogationi obstant. Ratio hujus instinctus naturalis, quo ad se conservandum & defendendum quisque nititur, vehementiam considerans, apprehendit sapiens consilium naturae, prohibere volentis, ne ob qualescunque molestias acres aut diuturnas homines capiant vivendi taedium, Ratio praeterea videt, continuationem vinculi, quo anima cum corpore suo arctissime conjungitur, esse fundamentum praesentis felicitatis, & veluti atrium futurae. (§. 17.) Concludit, eo esse enitendum, ut vita, quatenus felicitatis hominum generi destinatae sit vestibulum, studiose conservetur,

§. LIX. Mors voluntaria ob taedium vitae suscepta (§. 161.) opitur ex errore, non nisi illo remedio taedium posse finiri, quod intolerandum videtur. Is error uti est certus index animi desperantis, ita & ingenii minus perspicacis. Nam 1) ut tollatur malum praesens, plerumque opinatum, (apparens) certe non omni consolatione destitutum, (§. 31.) mali novi, gravioris, manentis, status scilicet post mortem infeliciois, periculum, idque, ut statim patebit, certum aditur.

2) Sumitur, mala vitae diutius ferri non posse. Verum multae acerbitates dispercut, fonte

opinionis, ex qua manarunt, obstructo. CATONUM ideo, quod semper in proposito mansisset, moriundum potius fuit, uti censuit CICERO, quam vultus CAESARIS adspiciendus? (a). An erat, cur sibi mortem conscisceret Apicius, quod ad voluptates gutturis nonnisi centum millia imperialium sibi superesse doleret? An erat cur Virgines Milesiae sibi manum inferrent, ut vivae gloriam castitatis singularis quasi praesentirent? Et cum Saguntini flammis ultro perire, quam imperio externo subesse mallerent, an post deditionem nulla spes salutis supererat?

Deinde 3) multa, quorum sensus est asperimus, brevi post, statu praeter expectationem mutato, depelluntur, aut leniuntur. Si, qui in dolore est, causam aerumnarum suarum societati tribuit; an in ea manere necesse est?

Tandem 4) fuerint dura perpassu & vix tolerabilia, quae eveniunt homini sortem & vitam suam execranti. Fuerint ea mala sine ulla spe remedii, quod raro evenit. Quid solatii afferet sui ipsius interfectio? Non certe hoc, ut omnis post mortem sensus perimatur (§ 16.). Num hoc, ut praesenti tristitiae, animum continuo excarnificanti, succedat sensus jucundior? Nulla est spes probabilis, angores, qui ex conscientia malefactorum oriuntur, mortem ultro festinatam esse ablaturam, & in eorum locum graviores haud successuros. Sique dolor acerrimus non a praepudicatis opinionibus, non a statu mutabili nascatur, sed v. c.

a ma-

(a) V. CIC. de Offic. I, 3. Adulterius Cato c. 20 Tuscul. quaest. V, 40. LIVIUS II, 12. PLINIUS 40, 4 & 16. III, 7. JUSTINUS IV, 5. DIODORUS SICULUS XII, 19. SENECA ep. 79. AUGUSTINUS de civitate Dei Lib. I. C. 16.

a malo corporis, ut videtur, immedicabili, (quod an ita se habeat, raro aegrotis constat) ne tum quidem spes, iniri potest, fore per mortem acceleratam melius. Est quidam ordo felicitatis assequendae certus, quamdiu haec vita defluit, aliquis & in transitu ad novum vitae genus constitutus sit oportet, uti & in fruenda aeternitate beatorum. Itaque Dei beneficio patere homini theatrum jucundius, quod vitae pertaesus quisque, quando velit, ingredi possit, nulla est ratio, ex qua colligatur, id vero cur negetur, sunt multae. Everteretur ordo naturalis in felicitatis per vitae continuationem adeptione, cum primum haec a cujusque opinione, impetu, vel atra bile suspenderetur. Analogia naturae vetat violentiam sibi ipsi manum inferentis. Sapientia Creatoris homini in frangendis stimulis naturalibus, praecipue eo, qui omnium solet esse potentissimus, nihil permittit, nisi quod sibi non tantum in praesens, sed & in posterum sit vere profuturum, clare pervidere possit. Neque summae Dei bonitatis, ut caedem sui ipsius a solo vivendi fastidio profectam concedat, convenire videtur ob effectum periculosum, quem talis in se ipsum facivitia arbitraria, si esset secundum naturam, in societate gigneret. Facile enim accideret, ut vitae suae contemptores fierent alienae domini.

At vero quid est, inquis, cur mortem is non ultro oppetat, quem dolores corporis, quem anxietates nullo remedio sanandae, torquent & discruciant, spesque omnis deficit, paucis horis aut diebus, qui supersint, sibi fore levius? In tali corpore morbo aut saucio non est mens satis sana, ut iudicium sanum facere possit. Si semel ob impatientiam dolorum liceat a norma deflectere; nullus exceptionum terminus erit. Portam ad no-

C s vum

vum vitæ stadium jucundius natura ipsa aperit, effringi eam noluit.

§. LX. Non solum esse, sed & bene sibi esse, cupiunt homines. (§. 11.) Primam, ut bene sibi sit, curam corpori suo impendit anima, solo naturæ ductu impulsa. Eidem ut adultiori aetate consulere pergat, tum suavitate sanitatis comite commovetur, tum dolore adversam valetudinem consequente, tum infinitis commodis ex firma corporis constitutione nascentibus. Haud male MARTIALIS, *non vivere, inquit, sed valere vita est.*

Quamvis enim modus ignoretur, quo animæ & corporis actiones ac perpeſsiones sibi respondent, ipsum earum consensum experientia evincit. Sensuum, phantasiæ, memoriæ, ingenii, & cæterarum virium cognoscendi atque appetendi, tum & executionis eorum, quæ decrevit animus, robur & imbecillitas multum a statu corporis, vel temporario vel durabili, pendent. Anima itaque ne in usu & incrementis virium suarum, & in perceptione verarum voluptatum se ipsam impediatur, non potest non in eo eniti, ut corporis sui integritatem, formam, ejus valetudinem, & universe vires, quatenus sunt vitæ felicis adminiculatrices, conservet atque amplificet. Unde intelligitur, regulas de victu & amictu, de motu & quiete, de somno & vigiliis, de motibus in mente obortis corpori salutaribus aut nocentibus, de aeris vi in corpus nostrum, quas hujus in usum ex perpetuis observationibus collegerunt Medici, esse simul *regulas morales.* (§. 24.)

§. LXI. Ex quibus efficitur, ut viam felicitatis deserant, qui corpus, tanquam vile, & tanquam

quam carcerem animae, mutilant, quaesitis cruciatibus macerant, negligunt, quiete aut alimentis privant, non eo consilio, ut valetudinem viresque suas conservent, augeant, restituant, vel animum rebus feriis, praesertim divinis, magis intentum reddant, (quam vim tempestitiva quaedam jejunia habere possunt) sed eo exitu, ut vires corporis atque animi frangant & imminuant.

Nititur contra hunc errorem natura, ad motus stimulis defensionis, famis, sitis, & fuga insitamolestiae, quae ex sensu cujuscunque imbecillitatis nascitur. Quippe dolorem omnem naturali impulsu adducti averfamur, nullum vero vehementius, quam quem fuisse voluntarium intelligimus; nisi nos consoletur vivida cogitatio aut doloris gravioris, qui alias evitari non potuisset, aut boni majoris, ad quod consequendum unica per eundem dolorem ultro susceptum via patebat.

Cujusnam autem boni majoris spes verosimilius quinquam incitare potest, ut corpus suum sanum & vegetum laceret? Num opinio excellentiae? Nulla in nativa, aut a causis externis orta, nedum in voluntaria & quaesita, imbecillitate inest praestantia. An robur aliquod majus mentis obdurate ad quasvis acerbitates, etiam inopinatas, patienter ferendas? Sic malum certum pro incerto eligitur, & remedium violentum minus efficax, cum suppeteret mitius. An sanctitas & major apud Deum gratia? Non potest eo facto Deus honorari, quod divinis consiliis, ex ipsa naturae humanae constitutione perspicuis (§. 19.), repugnat,

§. LXII. Anima indiget viribus corporis, ut suas ipsa vires explicare & augere, iisque recte uti possit. (§. 60.) — Vires aequae corporis ac animi
non

non usurpatae non solum non perficiuntur, sed & debilitantur. Ex quo colligitur, desidiam, hoc est, habitum abstinendi a motibus corpori salutaribus & a contentione virium animi ad efficiendas veras voluptates, non convenire homini, sed occupationem & laborem.

Natura ipsa homines a desidia revocat, ingenerato *instinctu efficacitatis*, (*activitatis*) quo nituntur ad vires, primum corporis, acquirendas, & eas, quas habent, usu corroborandas. Hujus impulsus insiti vim majorem infantibus natura provido consilio impertivit.

Nulli animantium generi magis convenit fuga socordiae, quam humano. Natus est homo, ut perpetuis virium, animi praecipue sui, incrementis studeat. His excidit, nisi corporis ministerio & exercitatione tempeste utatur, atque alternas vitae actuosae & otii necessarii vices servet. Insuper multis rebus extra nos positis ad jucunde vivendum indigemus, seu simus remoti ab hominum consortio, seu hos, ut in vita commode degenda se ad nos applicent, movere velimus. Ad haec commoda expetenda nos invitat natura, sed nullam ea adipiscendi viam nisi per laborem, patefecit. Nulli praeterea sibi ipsis sunt molestiores, quam qui otio maxime diffiunt.

At vero, inquis, natura duce laborem fugiunt infantes. Quem? Jussum, non variatum, stato tempore absolvendum. Dividere tempus, pensa facere, hisque demum finitis restitui in libertatem faciendi, quod malint, vix adsuescunt homines non adacti necessitate, prima educatione, & spe magni commodi. *Pigritiam libertatis sororem* dixit SOCRATES. Habet vero *labor*, hoc est, occupatio utilis certo tempori, loco, ordini alligata, etiam labor *difficilis*, haud parum suavitatis. Spes grata pro-

speri

speri successus irritat alitque efficientiam. Opus utile viribus suis confectum cernere, (*αὐτργγία*) est dulce condimentum laboris consummati, & acre incitamentum novi.

Desidia ab infirmitate corporis, ab alimentorum copia ac natura, a fertilitate terrae, quam incolunt homines, interdum quoque a superbia, proficiscitur, uti & a praejudicata opinione, *laboriosos esse otiosos minores*. Accedente assuetudine subit mentem dulcedo ejus vitii; quod mox in venis medullisque insidens difficulter expellitur. Tum causae pigritiam gignentes, (§. 40.) tum ejus mali effectus plane demonstrant, quantopere naturae adversetur. (§. 41.)

§. LXIII. Naturalis necessitudo homini intercedit cum variis rebus, quibus circumfunditur. Illarum possessione atque usu indiget & ad vivendum, & ad vivendum jucunde, hoc est, ad vigorem corporis atque animi perficiendum, & ad potiendum variis verarum voluptatum generibus. Infantes omni notione fructuum ex dominio nascentium destituti primum appetunt, quo se nutriant, nactique, quod petierunt, quodve illis oblatum est, ponunt in consumptione commodum possessionis; quod reliquum est, abjiciunt, ac tanquam rem ad se non pertinentem negligunt. Paulatim res, ex quarum usu voluptatem hauserunt, in futuros usus seponere & conservare discunt, ut, cum velint, illis uti possint, seu ut consumant, seu ut sensus suos illis tractandis ludendoque denuo suaviter afficiant. Sic & suis observationibus & doctrina aliena adjuti notione *bonorum* mentem suam informant, hoc est, earum rerum, quarum possessio conservata sibi futura sit utilis. Procedente aetate crescit cognitio & commodi ex rebus capiendi, & multitudinis earum rerum utilium, & necessitatis eas conservandi, ut

ut cumprimis aliqua indigeas, carenti molestiam evites. Quippe res infinitas hominibus praebebat natura benefica, alias sine labore, alias laborantibus; innumera etiam sunt rerum genera, quas ad augenda vitae commoda homines invenerunt. Earum aliis indiget corpus, ut vivat & valeat, aliis animus, ut erudiat, perficiatur, recreetur, & ea, quae societati profunt, efficiat. Multorum bonorum complexus *opum*, major opum copia *divitiarum*, nomine appellatur. Cumque fieri non possit, ut ea quisque bona omnia, quibus ad vitam jucunde degendam uti potest, simul possideat; inventa ab hominibus est res quaedam, quae reddita & commutata rem quamcunque, qua indiget, a variis earum possessoribus sibi quisque parare possit. Haec res reliquarum omnium, quae veniunt in commercium, vicaria appellatur *pecunia*; sique constet ex metallo signato, dicitur *nummus*.

Res quatenus considerantur tanquam ad hominis usum habiles, recte & numero *bonorum (externorum)* habentur, & hoc nomine appellantur. Levis est veterum quorundam objectio, boni esse negantium, quibus ademptis aut non impetratis felicitas non tollatur, aut quibus homines in perniciem suam saepe abutantur. Dantur enim felicitatis partes etiam eaduae & brevis temporis usura circumscriptae, quarum accessione augetur, decessione minuitur. (§. 7. 14.)

§. LXIV. Horum bonorum (sive *commotorum externorum*) ac divitiarum *pretium internum* positum est in vi, (relatione), quam habent ad felicitatem ea desiderantis aut possidentis. Sunt instrumenta, quorum praestantia cognoscitur ex magnitudine boni, cui assequendo inserviunt, & ad quod adipiscendum a possessore adhibentur.

Ita-

Itaque ex eorum bonorum natura statuque nostro vere & clare cognito aestimari potest, quousque illis quisque indigeamus; hoc est, quodnam quantumve desiderium eorum vel consequendorum, vel retinendorum aut homines sine exceptione omnes deceat, aut pro unius, paucorum, complurium statu singulari sit naturae consentaneum (§. 42.). Haec aestimatio indigentiae nostrae sive verae sive opinatae dicitur *pretium rerum externarum*, id est, aestimatio rerum, operarum, virium impendendarum in rem, qua indigemus, aut nos indigere putamus, comparandam, retinendam, recuperandam.

Duplex est genus *indigentiae verae*, alterum *absolutae*, (physicae) alterum *hypotheticae*. (relativae.) Haec quarundam *classium*, in quas homines in societate viventes distribuuntur, propria est. Oritur ex eorum *statu adventitio & civili*, (e. c. *honoribus publicis*) quò fit, ut ad sua ac plurium hominum communia & mala depellenda, & bona amplificanda, multis rebus indigeant, quibus alii diversae conditionis homines, sine felicitatis suae & communis damno, destituuntur. Indigentia absoluta est eadem omnium, estque earum rerum, quarum privatio vel vitam, vel secundam valetudinem, vel vigorem corporis & animi, destruit aut diminuit.

Ex magnitudine malorum, quae talium rerum privationem consequuntur, ejus indigentiae gradus aestimari potest.

Egeni dicuntur, quibus necessitates vitae omnes, *pauperes*, quibus ea desunt, quae ad vitam commodam & ad sumtus ex cujusque dignitate faciendos pertinent, aut qui necessaria vitae nonnisi gravi labore difficulter sibi comparant.

Ex superioribus intelligitur veritas praecipit,
fuge

fuge inopiam *voluntariam* cum multorum bonorum impeditioe & privatione, & complurium malorum consecutione conjunctam; *inevitabilem*, quaesitis, quae supersunt, vitae solatiis ac condimentis, aequa mente tolera.

§. LXV. Naturam esse paucis contentam, arctisque indigentiam *absolutam* finibus describi, (§. 64.) *Nomadum*, veterarum gentium bellicosarum, praecipue Borealium, & hominum tenuiorum vita simplex eademque jucunda demonstrat. Abdalonimus ad fortunam regiam ab Alexandro M. evectus, suas sibi agrum colenti manus suffecisse, & nihil habenti nihil quoque *defuisse* profitebatur (a). *Cleanthes* hortulano operam aquae hauriendae noctu locabat, (idcirco *φραωντης* dictus) ut vitam interdum toleraret, nec in fructibus jucundis ex *Zenonis* schola capiendis impiretur.

Verum in societatis cultioribus extenduntur termini indigentiae, & multo latius patent hominum, quam naturae, desideria. Proinde pretia rerum *externa* non ex earum pretio *interno*, (§. 64.) sed ex opinione, definiuntur. Quae opinio efficitur *prima educatione, imitatione & assuefactione*, praecipue in societatis majoribus.

Multa habendi, quae singula aliquantum voluptatis possessori afferunt, ac quibus ea, quae placeant, possunt redimi, aut multa habentes, aemulandi consuetudo parit consuetudinem multa desiderandi. Plerumque in definiendis vitae necessitatibus primum homines *servire* solent aliis, mox sibi. Sic pretium majus bonis minus, necessarius (§. 64.)

(a) V. *Curtius* lib. IV. c. 1. Add. *Seneca* ep. 95.

perinde ac si essent summe necessaria, statuere ad-
fuescunt; ut si eorum uberiores habeant co-
piam, non fiant beati, si parvam aut nullam,
non re, sed sua opinione, sint miseri. Ita fit,
ut complures, quemadmodum inquit SENECA, non
ad rationem, sed ad similitudinem vivant. In quam
qui venerunt consuetudinem ab aliena opinione
in aestimatione rerum, quibus indigeant pendendi,
illi quo avidius expetunt res supervaeuas, eo ma-
gis solent esse avari in sumptibus necessariis facien-
dis. Quod dant corpori, id detrahunt cultui ani-
mi; prodige curant ornamenta corporis, & avarie
negligunt valetudinem. Multi praeterea divitia-
rum honore capti ob eas quidem magni fieri gau-
dent, at illis uti metuunt.

Ex quibus intelligi potest, qui fiat, ut magna
non solum inter homines diversos sit convenientia
vel discrepantia opinionum de indigentia, sed &
earum in eodem homine diversis temporum articu-
lis magna quandoque vicissitudo.

Ex dictis superioribus haec vitae regula effi-
citur: fuge opes & divitias non nisi subsidiis,
quorum te necessario poenitebit, parables; frui
legitime partis sicut verorum vitae commodorum
instrumentis; simul ad eorum amissionem legiti-
me haud vitabilem praeparatum habe animum, &
ex earum possessione praestantiam & tuam felici-
tatem nunquam aestima, vel ex eorum privatione
aut diminutione miseriam.

Passio est studium hominis, expulsa ex ani-
mo avaritia, bonis legitime acquisitis ita utendi, ut
fons ad parandas sibi aliisque veras voluptates ne-
cessarius non exhauriatur.

Prodigus est, qui eo in bonis consumendis enixe
enititur, ut extremo careat illis, quibus vere indiget.

D

Ex

Ex nimia opum appetentia duplex avaritiae genus nascitur: alterum ad eas avidè conquirendas spectat, vel ut accumulèntur, vel ut luxuriose aut magnificè effundantur. Atque de hoc genere intelligendus est JUGURTHA, cum praedixit teste SALUSTIO, *Romam avaritia interituram*. Alterum sollicitudo mordax in bonis conservandis, angorque in sumptibus etiam necessariis faciendis, fruendis, ortus ex inani inopiae metu. Idcirco semper *avarus eget, vivitque congesto pauper in auro*. Verbo, illi aut quod non habet, aut quod habet, aequè deest.

§. LXVI. Est ferax malorum opinio ejus indigentiae, quae a sola imitatione & assuefactione oritur. (§. 65.) Quae cum animos torquere soleat continuis desideriiis, aut continuo carendi metu; non defuere, qui causam hujus mali ponerent in nimia mentis proclivitate ad voluptates sensuum expetendas, atque idcirco has fere omnes a notione & studio felicitatis excluderunt.

Suntne igitur voluptates repudiandae, tanquam per se homini noxiae, bona vero, ex quorum usu nascuntur, levis aut nullius pretii? An hoc demum est vivere, commoditates vitae a natura suppeditatas, aut ab hominum ingenio & industria profectas, perinde pro nihilo ducere, ac quondam eas habuit Scythes ANACHARSIS? qui Hannoni dona oblata remittens in haec verba rescripsit: *mihî amictui, est Scythicum tegmen, calceamentum solorum callum; cubile terra; pulpamentum fames; lacte, carne, caseo vescor.* &c. (a).

§. LXVII.

(a) CICERO *Tusc. Quaest. V. 31.*

§. LXVII. Quamvis voluptates oculorum, aurium, tactionum, odorationum, saporum, siue 2 natura, siue arte humana suppeditatae, sint breves, sine varietate saporis quasi acumen perdant (b); & cum aetate transeant; ideo non sunt falsae. (§. 9.)

Licet aliquando animos efficiant molles: non tamen omnes corrumpunt, nec quemquam necessario. (§. 13.) Anima potius iis indiget ad vires suas conservandas, augendas, tempestive ac majori alacritate adhibendas.

Denique natura amplas suas & admirabiles offert copias hominibus, horumque sensus sic formavit, ut illis frui possit animus ac cupiat. Proinde eo eniti, ut res, quae sensus externos suaviter afficiunt, omnes despicias, non est naturae convenienter agere; sed ejus; optime felicitati hominum consulentis, beneficia morose adspernari. (§. 20.)

Haec vero qui grata mente agnoscit, is continentiam non in fuga perpetua eorum, quae sensus dulciter & jucunde movent, sed in voluptatibus nullo vero dolore emtis tempestive & moderate fruendis ponit; nullum vero in illis austere & perpetuo fugiendis piaculum.

§. LXVIII. Nocent voluptates, quibus corporis aut animi vires franguntur & enervantur, quaeque

(b) Ibid. V, 7. XERXES; inquit, refertus omnibus praemiis donisque fortunae, non equitatu; non pedestribus copiis, non navium multitudine, non infinito pondere auri contentus praemium proposuit, qui invenisset novum voluptatis genus.

que proinde causas poenitendi multas relinquunt, nullas earum recordandi. Illis a fortium vita diffluit.

Porro ea voluptatum per se innocuarum cupiditas; multitudo, variatio exitiosa est, quae laboris necessarii igniculos extinguit, tempus negotiis dandum aufert, facitque, ut homo in malis effugiendis, & in bonis majoribus acquirendis, sibi & aliis, vel omnino, vel tempore opportuno, desit.

Est & inter eas voluptates alia ad varia vitae instituta aliis utilior ideoque anteponenda. (uti ludis *Circensibus Gymnici* praestabant).

Saepe evenit, ut quaedam voluptatum corporis innocuarum genera inter res ad vivendum necessarias longinqua eas quaerendi & capiendi consuetudine referantur. Haec opinio indigentiae (§. 65.) deprimit libertatem mentis ea decernendi, quae iisdem voluptatibus adfuetis comparandis aut fruendis impedimento sunt, mentemque ab aliis oblectamentis aequae salutaribus aut utilioribus expetendis abducit. Vitium itaque nullum inest in delectationibus tempestivis, sed in opinione, te illis, quibus adfueveris, carere non posse, inque aegritudine, quae vel ex solo illis carendi metu nascitur. Ex malis hunc errorem consequentibus haud leve est hoc, quod qui se totos dant jucunditati & vitae cuidam *Sybarticae*, illi implentur fastidio sui (*languore*) ex inopia occupationis. Fastidium sui (*l'ennui*) est sensus animi acerbus nullum in se ipso praesentem delectationis fontem reperientis, sed eum extra se frustra quaerentis, deficiente ea voluptate, cui serviliter se addixit. Tristem vero sortem eorum hominum, quibus secum habitare haud adfuetis in exiguo vitae citissime decurrentis termino nulla alia optio superest, nisi v. c. aut ludum, cui adfueverunt, ludendi, aut oscitandi!

Id

Id fastidium sui est *vel temporarium, vel perpetuum*. Illo fit, ut voluptarii in voluptatum praeteritarum &, quarum cupiditate flagrant, novarum intervallis, ob inanitatis suae conscientiam, se ipsos fugiant, *lidem taedio perpetuo enecantur, cum rigentes corporis nervi, ingravescente aetate ad suppeditationem & ad sensum talium voluptatum inertes, vitam efficiunt languidam, torpentem, moestam*. Verbo, ex servili voluptatum corporis aliarum aliis succedentium aucupio nascitur, ut ait SENECA, *otii sui tristis atque aegra patientia*.

§. LXXIX. Neque vires corporis, neque bonorum copia, horumque usus rationi consentaneus, omnes vitae felicis numeros continent. Nam haec sunt caduca, corporis vires casibus infinitis expositae. Anima igitur, ut certam spem stabilioris delectationis concipere possit, cavere debet, ne se quaerat extra se, sed videre, ut perennem voluptatis fontem in se ipsa recludat,

§. LXX. Id efficiendi viam natura indicavit, Ingeneravit tantam cupiditatem scientiae, ut ad rerum cognitionem sola ejus suavitate rapiantur homines *nullo emolumento alio invitati* (a).

In primis vehementior cognitionis amor infantibus inest, quoniam eorum intellectus, tabulae raseae
non

(a) Eleganter CICERO, *mibi quidem HOMERUS, inquit, hujusmodi quiddam vidisse videtur in iis, quae de Sirenium cantibus finxerit. Neque enim vocum suavitate videntur aut novitate quadam, & varietate cantandi, revocare eos solitae, qui praeetervehebantur, sed quia multa se scire profitebantur, ut homines ad earum saxa discendi cupiditate adhaerescerent.*

non dissimilis, celeriori multarum idearum & adeptione & conjunctione indiget. Impetu ad ignota investiganda delati quaerunt ex aliis eorum, quae fiunt aut existunt, rationes, licet, quem ex ea scientia fructum sint laturo, nondum intelligant. Sique studium veri in omni aetate multis obstrictum est difficultatibus, multisque corporis voluptatibus strenui ingenii sui cultores privantur: tanto major est *voluptas mentis*, quam inventio ac dijudicatio veri gignit, praesertim perspicientia, quemadmodum ea, quae existunt & eveniunt, alia ex aliis nectantur. Quae jucunditas superat eam, quae in corpore a rebus externis nascitur. Est enim longe constantior, dum non solum eo temporis puncto percipitur, quo mens lumine quodam, praecipue eo, quod diu multumque quaesivit, se illustrari sentit, sed & post longa intervalla, quoties nostrum interest, ejus, quam nacti sumus, scientiae meminisse, eaque uti in conclusionibus. Praeterea haec scientia mentem quodam praestantiae, si se cum brutis animantibus conferat, ac dignitatis suae sensu erigit & extollit. Ejus itaque jucunditatis adipiscendae & fruendae studium *systemate (disciplina) felicitatis naturalis (§. 29.)* comprehendendi, ex eo ipso *naturae*, tantam dulcedinem cum ingenii cultu conjungentis, *facto (§. 19.)* intelligitur.

§. LXXI. Quae reputantes ingenii excolendi incitamenta, & cum iis conferentes magna, quae ex ignorantia & errore nascuntur, incommoda, concludimus, eo esse enitendum, ut 1.) *suas ipsius vires perficiat anima*, iisque utens, 2.) quantum potest, copiam idearum ac notionum utilium in suo quasi fundo colligat.

Perficit vires suas, cum habitum sibi comparat, iis

iis recte utendi. Sic *sensus externi* perficiuntur, cum facultas major comparatur multis res illis subiectas vere, clare, celeriter percipiendi.

Phantasia, quae in suscitandis aut incendendis animi commotionibus permultum valet, ad maiorem perfectionis gradum ascendit, cum & in *imaginibus veris*, quibus in re praesenti indigemus, revocandis, aut iis, quae praesentem cogitationem impediunt, suppressendis, maiorem celeritatem animus acquisivit.

Similiter *gustus*, sive *sensus pulchri*, perficitur, cum mens habitum consequitur, *naturale* discrimen inter id, quod pulchrum est & deforme, *clare ac vero* intuendi. Porro vis animi se ipsum, hoc est, mutationes suas & earum causas ac seriem observandi perficitur exercitatione quotidiana, atque eorum, quae hanc artem difficillimam impediunt, diligenti & continua amotione. Omittimus vires reliquas, in quibus explicandis psychologi, & in quibus roborandis atque ad verum exquirendum dirigendis Logici, versantur.

In studio virium, quae *intellectus* nomine comprehenduntur, imprimis necesse est, nec diffidere sibi, nec fidere, nimis; cavere sibi ab iis, quae debilitant ingenium; nosse imbecillitatem suam; in ejus gradus & causas inquirere; & his cognitae modelam diligenter anquirere. Causa infirmitatis nonnunquam oritur a vitioso corporis statu, hic autem ab ea vitae ratione, quae valetudinem & in primis robur nervorum labefactat. Saepe mali causa est posita in depravata consuetudine intentionem animi in res meditatione dignas raro aut nunquam dirigendi. Quam mentis in viribus suis roborandis incuriam praecipue educatio indiligens & inepta malorum exemplorum imitatio progignit.

§. LXXII. Cognoscendi cupiditatem homini natura ingeneravit (§. 71.): sed quas res ex infinitis exquirendas sibi sumat, rationi indagandum & judicandum reliquit. Primum infans in aperienda quaevis ignota sensibus subjecta impetu fertur. Paulatim ea majori cogitationum intentione perquirat, quae corpori suo prodesse, ac hujus voluptates creare expertus est, atque ea in re ex aliorum quoque exemplis sua desideria fingit. Pro diversa educationis ratione, aut ingenii celeritate vel tarditate, ferius ocus ea quoque scire cupit adultior, quae non sentit, quaeque facultate sua notiones ab iis, quae sensit, abstrahendi usus intelligit. Haec docentes audit, discendi suavitatem sentit, ex se autem ipso effecisse, seu invenisse, impensius gaudet. Inquirat in ea, quae existant & eveniunt, & quemadmodum inter se sint connexa & alia ex alijs sequantur, pervestigat. Invenit regulas veri & boni, cognoscit rerum naturalium & ab hominibus institutarum aut gestarum seriem & ordinem. Ad quod studium non sola rerum sibi ignotarum novitate, sed & earum utilitate impellitur. Hanc saepe ponit in aliorum hominum de scientia sua judiciis, aut in opinata quadam excellentia, scire sese, quod alii nesciant. In quo judicio de cognitione utili vel inutili saepe fallitur.

Cum vires intellectus sint limitatae, infinita autem rerum, quas comprehendere potest, copia; sequitur, ut intemperantia in studio cognitionis aequae ac barbara ejus negligentia sit fugienda. Cognitionem *vere utilem*, cujus accipiendae studio animam felicitatis suae amantem teneri oportet, (§. 71.) vocamus eam, quae malis hujus vitae propellendis aut leniendis infervit, bonis vero augendis, praecipue illis, quorum fructus post mortem propagantur. Pretium hujus cognitionis ex mag-

magnitudine bonorum aestimandum est, quorum adeptioni adminiculatur, & ex difficultate ac perpetuitate operae, sine qua eam non possumus assequi, conservare, augere. Quaedam veritatis notitia est *absolute* utilis, quoniam ad bene beateque vivendum prodest omnibus, & ignorantia cuiusvis nocet. Alia habet utilitatem certo hominum statui affixam, qua fit, ut si ea, quae cum hoc statui non sunt, connexa, simul exquiri non possint, recte negligantur. Alia scientia indigemus ad res publice & privatim gerendas; alia ad nos muniendos adversus errores felicitati nostrae contrarios; alia ad recreandum animum, cum confectis rebus necessariis vacamus a negotiis. Alia nutrit *occupationem* quodammodo *desidiosam*, ne plane nihil agendo homines minuto ingenio praediti, & opibus suis aut aliorum indulgentia confisi, tandem sibi ipsis sint molesti & intolerabiles.

§. LXXIII. Ex his patet artium & disciplinarum praestantia. Partim enim viam & rationem docent, qua vires animae cognoscantur & perficiantur, partim qua corroborentur, partim uberio-rem cognitionis utilis ac jucundae copiam in ipso quasi fundo animae deponunt, & compluribus bonis obtinendis tempestive adhibendam subministrant. Disciplinae acuunt eorum ingenia, quorum est, praeesse aliis, & negotia publica administrare. Privatis autem hunc fructum afferunt, ut quieti, quam Musae amant, paulatim adsueta non solum feritatem exuant, sed & tempus a negotiis vacuum jucunde, sine cujusquam detrimento, saepe cum aliorum quoque commodo, transigere possint, & ea vitare errata, quorum fons est *conatus se liberandi a molestia*, quam occupationis laborisque penuria parit.

Inprimis in gente inculta eademque numerosa superest magna pars hominum, quae vacat a laboribus agriculturae, opificiorum necessariorum, & munerum publicorum. Haec, ne sui taedio enecetur, aut emigrat, aut solis studet corporis exercitationibus, persequitur feras, bella hominibus parat, quaerit, infert; reliquo tempore *dedita est*, ut inquit TACITUS. *ſomno ciboque.*

Barbaries, hoc est, rerum, quae vitam commodam faciunt, sermonis suavis, artium & disciplinarum, incititia, per se quidem non est plena ferociae & feritatis. Vita populorum incultorum agrestis, pastoritia, venatica, vaga, differt a vita omnino *animali*. Saepe id genus nationibus plus praestat ignorantia mali, quam populis cultioribus cognitio boni. Nec deest illis, qui censentur barbari, acumen nativum in rebus pervidendis & solertia in agendis. Paucarum rerum scientia contenti ea, quae norunt, plene perfecteque cognoscere plerumque laborant, reliqua discere cupiunt. Modovis atque arrogantia docentium absint, hos magni faciunt, explicantibus ignota libentius auscultant, quam errores inveteratos deponunt. At minoribus tamen periculis malorum, quae ab ignorantia, ac inprimis ab errore, & ut (§. 72.) dixi, a taedio sui ipsius ob abundantiam otii, nascuntur, expositum est ingenium expolitum, quam rude & iners, omnis culturae insuetum & saepenumero haud patiens.

Est alia quaedam barbaries gentium cultiorum propria, quae summum literarum florem quandoque excipit, & haud scio an superiori sit perniciosior. Postquam viri docti impenso studio id, quod est difficillimum in disciplinis, explanatum divulgaverunt, cum incrementis opum & ingruente vitae elegantia paulatim inolefcit quaedam cognitionum facile parabilem satietas, laboriose discendi taedium, doctorum

Storum hominum despicientia, superba ignorantiae ostentatio, atque soli voluptatum corporis ministros regnant.

§. LXXIV. Ingenio summo & insigni re- rum scientia praeditum haud recte dixeris bea- tum, sui potens si desit animus. Aliud insuper ro- bur mentis exigitur, ut sis felix. Non quaevis enim cognitio vera & distincta, etiam boni & ma- li, succurrit homini eo momento, quo agit, aut, cum succurrit, non est viva, id est, vim non ha- bet flectendi animum, ut decernat, quod optimum fore cognovit. Saepe aliud libido, mens aliud suadet, atque praepositur status, ad quem non haec, sed illa, impellit. Tunc anima, quodam- modo invita, nec sine sensu voluptatis ac doloris mix- to, (§. 5.) videt illud, quod placet, sibi nociturum, videt elare, ac tamen eligit. Quem latet indo- mitus MEDEAE furor, scientis & intuentis, quan- tum esset nefas, quod moliretur, & tamen coeco atque effreni impetu in scelus immane, patris pa- triaeque prodicionem, prouentis? Quem MYRRHAE dubitantis, cunctantis, saepe gradum revocantis, trepidantis, libidinosus in torum patris ingressus (a)? Quae causa mali? Quod remedium?

§. LXXV. Fons mali proximus est error. Vel enim falsum pro vero bonum (§. 9. 10.) eligitur, malumve opinatum, quod vere bonum erat, de- clinatur, confusis utriusque notis: vel errat in dimensione boni & mali, dum minus majori prae- ponitur. Quod bonum & malum sit majus, quod- ve minus; ex iis, quae de voluptatis acclimatione dicta

(a) V. OVIDIUS *heroid. ep. 10. Metamorph. X.*
298 *segg.*

dicta sunt, (§. 7.) supra collegimus. Igitur quatuor modis fieri potest, ut mens, dum eligit & agit, a vera felicitatis semita aberret.

§. LXXVI. Utrumque erroris genus (§. 75.) vel oritur ab ignorantia recti, hoc est, verarum felicitatis regularum, (§. 24.) cui quemadmodum sit medendum, vidimus; (§. 71.) vel ab imbecillitate libertatis. Libertas (§. 50.) languet, cum mens inopia virium laborat, aciem suam intendendi in pervestigationem veri & falsi, in primis autem in contemplationem boni & mali factum aliquod, de quo deliberat, certo aut verosimiliter consecuturi. Idea quaedam aut alte & diu menti infixæ, aut in ea dominans eo, quo aliquid agendum proponitur, tempore resistit, ideis contrariis, impeditque cogitationem status futuri, sine qua, quid sibi conveniat, recte decernit nemo, Sic vis præjudicatarum opinionum, v. c. vehementis partium studii, debilitat vim quasi elasticam mentis id, quod contra dicitur, attendendi, & æquitatem iudicii de dictis factisque alienis evertit. Sic animus improvise nuntio læto dulcique fortuna ebrius rejicit postulationem laboris eodem tempore necessarij, & quid sit futurum cras, fugit quaerere.

Cum libertas (uti ex definitione (§. 50.) apparet) sit vis animæ dirigendi rationem ad iudicandum de facto singulari, idque probandum aut reprobandum & repudiandum pro distincta cognitione futurorum ejus effectuum: patet, quamvis sine rationis usu nulla sit libertas proprie dicta, tamen non posse concludi, in quo homine magnum insit robur rationis, in ejus animo necesse esse, ut insit plurimum libertatis.

§. LXXVII.

§. LXXVII. Hujus imbecillitatis causae, quatenus eas experientiae & rationis ope scrutati est in potestate hominis, sunt aliae propiores, aliae remotiores. Propior causa est nimis vivida cogitatio effectus cujusdam grati proximi, quae vel omnem obfuscat cogitationem effectus acerbi diu post extituri, vel hanc reddit inefficacem, inertem, vi movendi paene omni destitutam. Quod quemadmodum eveniat, ex iis, quae (§. 8.) indicavimus, cognosci potest. Inter facultates, in quas vulgo vis intelligendi dividitur, ea, qua providemus futura, est debilior tum illa vi, qua retum, quas sensibus percepimus, imagines revocamus, & praeteritae suavitatis vel acerbitalis recordamur; tum illa vi est infirmior, qua sentimus, quod *praesens* est, quodque corpus animumque afficit. Ea tamen, quae cum praesenti & praeterito statu nostro sunt propius connexa, clarius praevideri, & animum validius movere, solent. Adde, temporis brevitate, & sic velocitate, qua mens boni malive futuri magnitudinem, probabilem adeptionem, appropinquationem, videt & quasi ad calculos revocat, augeri motum, quo ad alterum alteri anteponendum fertur. (e. c. in periculis subitis nullo deliberandi spatio relicto.) Qui motus adeo mentem tenere & quasi claudere potest, ut cogitationi contrariae vel plane non pateat, vel non diu, vel certe non eo, ut in contrariam partem trahatur, exitu.

Proponantur duo mala, alterum grave & proximum, alterum gravius, sed remotum. Mens videt illud cum praesenti statu suo propius, quam hoc, connecti; phantasia celeriter ei subjicit imagines acerbitalis, quam ex simili malo quondam cepit. Quae imagines augent metum & anxietatem,

tem. Contra ea, malum remotum ob multos causas, qui intervenire possunt, non tanquam aequum & praesens intuetur. Qualemcumque insuper spem concipit, posse hoc evitari, modo proxime instante, quo se urgeri putat, malo privetur. Quanto celerius mentem suppeditandis similibus malorum, quae perpeffa est, aut ex aliis cognovit, imaginibus phantasia agitatur, & eorum, quibus alii premuntur, visus horrorem excitat; eo vividius intuetur malum sibi quoque instans, tanquam praesens, idque praesentire incipit. Quamobrem optione facta, malum remotius eligit, ut praesenti angore liberetur. v. c. motu nimio praeservidus poscit frigidam. Negat amicus. Mortis subitae periculum minatur. Sed torquentem fauces aridae. Bibit & expirat.

§. LXXVIII. Cum brevis temporis, intra quod anima percurrit momenta ad agendum, augeat efficientiam cognitionis, hoc est, vehementiam impulsus exorti a cognitione boni malive secuturi: (§. 77.) patet, cur distincta ejus, quod expedit aut nocet, cogitatio minus valide impellat voluntatem. Nam ut talis cognitio mali bonive subsequenter fiat distincta, diuturnior exigitur intentio mentis ad cogitanda actionis effecta, alia post alia, tum propiora tum remotiora, quorum tarda analysis debilitat vim impulsus. Sic effici posse videtur, ut boni malive cognitio, cum incipit admodum distincta fieri, actuosa esse atque inflammare desinat; uti solis radii non incendunt sparsi, sed collecti.

Quod ne eveniat, quid faciendum? Mens adfuescat, dirigere aciem suam ad prospiciendos effectus remotiores aequae clare, ac
cer-

cernit proximos, illosque sibi, tanquam si essent praesentes, proinde inevitabiles, proponere. Hoc ni fiat, vis tranquillationis ex spe boni falsi obscurabit lucem vincetque efficaciam argumentationis de bono vero, quae praecessit deliberationem, aut fit eo momento, quo agendum est.

Anima eos effectus remotos *intueatur* necesse est. Iners enim erit & sine igniculis cogitatio boni veri, id, quod suavitate sua placet, bonum falsum superantis, si verba tantum, quibus illi effectus enuntiantur, res simul non admodum clare & admodum apte cogitentur, nempe, voluptates, quas mens post superatum dolorem proxime imminentem sit perceptura, vel dolores, quos, si secus fecerit, vel non possit effugere, vel verosimiliter non sit vitatura. Sic multis locis usu venit, ut iudex, jurantem dehortaturus a perjurio, non satis habeat mala a justo iudice aeterno illi metuenda argumentis siccis verbisque vagis, sine ullo motu sensibus aut phantasiae impresso, minari. Fulmina Jovis in hac quoque vita pertimescenda enumerat, & symbolis quasi repraesentat, ut jurans in ea, tanquam haud vitabilia, imo cervici suae impendentia, intuitus, visu, auribus, praesensione, percussus horrore facti nefarii perfundatur, & sceleratum pejerandi consilium repudiet.

§. LXXIX. Praeter neglectum rationis cultum, causae libertatis languentis remotiores, quatenus eas experientia & ratio aperiunt, aliae in corpore insunt, aliae in animo. Habitus quidam corporis a consuetudine prava ortus, aut ejus imbecillitas profecta a causis externis, vel a culpa cujusque propria, extenuat vigorem mentis in vero bono maloque contuendo, atque in consiliis virilibus

libus ei corporis statui haud consentaneis capiendis & efficiendis. In animo ipso has causas languoris observamus; indolem nativam, propensionem dominantem, concitatiores commotiones, quae vulgo dicuntur *affectus*, & natam ex crebra eorum imbecillitatem iisdem resurgentibus tempestive & valide obsistendi.

Indoles nativa (temperamentum, temperatio mentis cum temperamento corporis consentiens) est proportio nativa instinctuum naturalium. Hac homines alii ab aliis aequae differunt, atque ingenio latius dicto, (*le genie*) hoc est, *nativa proportionem virium cognoscendi*. Illius differentiae, etiam inter utrumque sexum conspicuae, causa haud distincte intelligitur. Aliqua esse posita videtur in diversa corporum constitutione. Cujuscum in multis hominibus magna similitudo appareat; observatores naturae humanae quatuor temperamenta corporis & animi distinxerunt, multorum motuum explicandorum fontes, ita tamen, ut primario cuique aliquid ex reliquis sit admixtum, & in nonnullis hominibus quaedam *idiosyncrasia* observetur. Num qua discriminis causa insit in *matris gravidae conditione physica & morali*; affirmate dicere non ausim.

Differt *nativa indoles* ab ea, quam simul formant lactis, quo nutritus est infans, coeli, alimentorum conditio, educatio, imitatio, frequens eorundem animi motuum renovatio; negotia, forma imperii, opes. Ex his causis conjunctis cognosci potest; qui fiat, ut alii sint duri, alii lenes, volatici aut constantes, audaces aut timidi, jocosi & hilares nonnulli, alii ferri & austeri (uti de L. CRASSO refert CICERO, nunquam, nisi semel) eum in vita visisse, vivaces alii & ignei, len-

lenti alii, languidi, phlegmatici (a). Hanc indolem *adventitiam* recte appellaveris *mixtam*. Partim enim cum homine nascitur, partim a causis, quas indicavimus, profecta progredientibus annis supervenit & quasi coalescit. (vulgo dicitur *character hominis, familiarum, nationum.*)

Indoles *nativa* multum quidem valet, ut voluntates hominum ad quaedam vitiorum aut recte factorum genera, majoremque eorum gradum sint magis minusve flexibiles, ideoque minuit libertatem, (§. 10.) sed eam non tollit. Nam gradus efficaciae, qua ad fingendos hominum mores agit, minui potest iis, quae ad illam corroborandam pertinent, causis mutatis. (e. c. *alimentis, domicilii in terris alio sole calentibus collocatiōe, &c.*)

§. LXXX.

(a) CICERO *Tusc. quaest. IV. 34.* Ut optima quisque valetudine affectus potest videri natura ad aliquem morbum proclivior, sic animus alius ad alia vitia propensor. Idem de *Lege agraria C. 35.* Non ingenerantur hominibus mores tam a stirpe generis, ac seminis, quam ex iis rebus, quae ab ipsa natura loci & a vitae consuetudine suppeditantur, quibus alimur & vivimus. *Carthaginenses fraudulentis & mendaces non genere, sed natura loci, quod, propter portus suos, multis & variis mercatorum & advenarum sermonibus, aut studium salendi, studio quaestus vocabantur. Ligures, montani, duri atque agrestes, ducit ager ipse, nihil ferendo, nisi multa cultura & magno labore quaesitum. Campani semper superbi bonitate agrorum & fructuum magnitudine, urbis salubritate, descriptione, pulchritudine. Ex hac copia, atque omnium rerum affluentia primam illa nata sunt: arrogantia, quae a maioribus nostris alterum Capua consulem postulavit: deinde ea luxuries, quae ipsum HANNIBALEM, armis etiam tum invictum, voluptate vicit.* *Adj. de fato c. 4. & SENECA de ira II. 17. seqq. LIVIUS XLV. 23.*

§. LXXX. Propensio *dominans* oritur ex adsuetudine aliquod iucunditatis genus prae caeteris prono & constanti impetu expetendi. Causae consuetudinis eam propensionem gignentis sunt variae; indoles nativa, educatio negligentior, exempla aliorum aut iudicia. Inde sensim nascitur haec firma & perpetua mentis inclinatio, quidquid ei tanquam iucundum proponitur, illud ad eum, cui dedita est, voluptatum generis quasi lydium lapidem exigendi, impense appetendi ei consentanea, celeriter fugiendi contraria, & intentionem suam revocandi ab iis fixe cogitandis & concupiscendis, quae cum ea, cui adsuevit, cupiditate nullam cognationem, aut certe haud propinquam, habere videntur.

Efficit itaque *propensio dominans* (veluti cupiditas immoderata gloriæ, dominationis, ludendi, nihil, ut ait HORATIUS, iucundum putandi, nisi vivere in amore jocisque) inertiam & quasi paralysem virium, res quasque expetendas aut fugiendas suo preterio aestimandi. Idcirco mens quodvis bonum & malum ex convenientia, aut pugna, cum tali affectione sibi alte infixâ serviliter iudicat ac metitur. Quo fit, ut quandoque parum curet, quibus subsidiis, bonis aut malis, propositum suum assequatur, Ita GUILIELMUS I. Rex Angliæ venaturus deditus 30. leucarum sylvam facturus; destruxit templa, monasteria, domos, ut ubi homines fuerant, ibi ferarum alimenta nascerentur, imperiumque istuc in ferarum dominium converteret.

Huiusmodi servitus cum aegre sanetur, tempestive providendum, ne inoleseat. Id autem caveri potest 1) constanti & vivida cogitatione mali eam consequentis; 2) exercitatione, sibi, quae cum ea propensione arctius cohaerent, quamvis

eo, quo offeruntur, tempore innoxia, identidem negandi & pro re nata ab illis diu abstinendi, 3) variandae sunt oblectationes, ne in una bonum unicum aut primum ponere incipiat animus. 4) Intendendus hic est perpetuo in cognitionem & detestationem adulatorum, qui nascentes aut inveteratas aliorum propensiones callide explorant & alunt, ut deglubant credulos, aut ut iis dominantur.

Vitio superiori contraria est *manens aegritudo*. Est etiam infixa quaedam & insita in mente idea tristica, quam recte *tabificam animi perturbationem* vocaveris, siquidem quarumvis idearum jucundarum in animo aegro vim & sedem subvertit. Hic perpetua sollicitudine inquietus malorumque haud verosimiliam semper metuens quaerit solitudinem; negat sibi lucere solem, atrahit, quae melancholiam augeant, nihil boni, saltem quod sibi prosit, reperit, respuit solatium, se ipsum excarnificat. Seu a vitiosa corporis constitutione nata sit haec aegritudo, seu in animo ipso ex multarum magnarumque aeternarum perpeffione nata, & tempestive non obstitendo in alteram quasi naturam redacta; aperte obest felicitati. Ratio medendi ex notitia causarum colligi potest: sed facilius est, venienti occurrere morbo, quam ejus, cum inveteravit, sanandi remedia quaerere.

§. LXXXI. Affectus (§. 79.) (permotio animi) est sititio animae bonum malumve aliquod sibi admodum lucide exhibentis, ac vehementius, tanquam si illud esset necessarium, hoc tolerandum, appetentis vel averfantis. Minus accurate *passionis* vocabulum huic motui significando accommodatur. Maxime enim *actiuosa* est anima, cum agitari *affectu* dicitur: partim, quod magna vi revocat imagines gratas aut

acerbas *praeteritas*, quas cum idea, ex qua ortus est impetus, quaeque sola lenem & tenuem motum concitatura erat, velociter conjungit; partim. quod resistit cuivis ideae diversi generis, in primis autem cuicunque ideae contrariae, ne in suum quasi fundum penetret, lucemque illius ideae obfuscet, cui totam se vacare sentit. Jocosum moestus, tristem hilaris, mitem iratus, Catonem amans despicit, non audit, fugit, repellit.

Commotiones (affectus) differunt a sedatis (seu ordinariis) appetitionibus vehementia & brevitate impetus, quandoque & celeritate, qua commotio nascitur. Appetitiones quietae saepe a praegresso ratiocinio lento, concitationes animi plerumque subito oriuntur, certe vim distincte cogitandi supprimunt & contundunt.

Harum aliae a repentina corporis mutatione nascuntur, aliae in mente ipsa creatae varios in corpore motus, & in primis in musculis vultus, exerant. Aliae sunt positae in idea jucunda mentem totam occupante & quasi clausam tenente, quae ne sibi eripatur, omni vi annititur, e. g. spes magna cum vehementi desiderio conjuncta, laetitia ex bono magno aut gravi malo superato, admiratio rerum aut virium singularium, perfectiorum, inexpectatarum. Alii affectus consistunt in sensu quodam valde injucundo, ut terror, metus mali vere aut opinato magni appropinquantis, pudor vehemens, ira, consternatio, indignatio.

Prima aetate homines *velocitate ortus* & *interitus* harum commotionum parum discrepant. Celeres & effrenes motus mens infantum capit. Videre, ardentem cupere, cupitis potiri & satiari, apud illos puncto temporis distant: volunt, nolunt, irascuntur, sedantur. Ut aetas procedit, ita celeritas

tas concipiendi & extinguendi flammam plerumque minuitur. Differunt vero adulti affectuum celeriori aut tardiori ortu, vehementia, & continuatione, pro diversa conditione nativa corporis & propter hoc animi, (*temperamenti*) proque variis phantasie, memoriae, facultatis futura praevidendi viribus. Affectuum ipsorum gradus discrepant pro cujusque statu praesenti, cum aestus incipit, pro celeritate varia, qua, quae motum augent, ad impetum mentis agitatae augendum conflunt, (6. 8.) pro diversa difficultate vel obtinendi, quod ea cupit, vel evitandi aut tollendi, quod declinat. (Difficultas enim auget impetum, veluti amoris, misericordiae, cupiditatis ea, quae & studiose occultantur, sciendi.)

Ad summum (*ὀργήν*) venit commotio, cum animus clarissime, quamvis simul confuse, id unum cogitat, quod affectum excitavit & auxit, cumque proinde *maxima vi arcet ideas diversi generis, & acerrime irritatur atque inflammatur ideis contrariis*, quas per modum ratiocinii vel opprobrii & objurgationis afferunt monitores. Tunc *instinctus* quidam ab ideis subito in animum irrumpentibus & ab imaginibus, quae cum his cohaerent, conglobatis tam celeriter & fortiter incitatur, ut nullius instinctus contrarii vis eo momento superfit.

Sponte evanescit affectus deficientibus viribus animi diutius hanc quasi nervorum suorum contentionem sustinendi, aut statu corporis motum vehementem ex agitatione animi ortum haud diutius ferente. Idem evenit contrariis perceptionibus *fortioribus in animum subito illatis*. V. c. Frangit hominem frementem improvisus viri adventus, quem metuit aut veneratur. Terrorem ex malo alieno insuperabili vimque commiserationis infructuosae superat

pavor ex cogitatione mali ejusdem, ni celeriter sibi vitetur, impendentis. (a)

Paulatim defervescebat aestus, cum novae ac varii generis ideae obrepunt in animum. v. c. cum quis originem ac causam commotionis, qua agitur, continua orationis serie enarrare incipit. Sic dolorem acriorem, qui mentem quasi contractam & attonitam tenuit, frangunt & emolliunt lacrimae.

Affectus non omnes sunt indicium libertatis eo, quo fervent, tempore ita prostratae, ut noceant. Hinc eos cum veteribus quibusdam ad *intemperantiam* referri ac *perturbationes*, aut motus rationi non obediens, appellari univarse non convenit. Bona enim alia sunt aliis digniora, quae expetantur. Impetus itaque voluntatis, tum illorum magnitudini, tum rectae, quamvis *confusae*, eorum cognitioni par, per se non est contra naturam.

Quemadmodum idcirco non mala est veri aliquanto abstrusioris indignatio, quod tantam ingenii contentionem exigit, ut anima subortam ex ea debilitatem suam viriumque restaurandarum necessitatem sentiat: uti a labore homines absterre non debet sequens corporis defatigatio: sic nec quivis affectus nocet, licet, motu animi ac corporis majori excitato, aliquam relinquat infirmitatem, brevi tollendam.

§. LXXXII.

(a) Cic. Tusc. quaest. III, 27. Constabat, eos, qui concidentem vulneribus C. POMPEIUM viderent, cum illo ipso acerbissimo, miserrimoque spectaculo sibi timerent, quod se classe hostium circumfusos viderent, nihil tum aliud egisse, nisi ut remiges bortarentur, & ut salutem adipiscerentur fuga; postquam Tyrum venissent, tum afflictari, lamentarique coepisse.

§. LXXXII. Nocet vero affectus, 1) quo quis fertur ad ea expetenda, quae fugere, aut ad es fugienda, quae expetere debebat: 2) qui usque adeo movet animum & corpus, ut malum, ex hujus motus vehementia ortum, superet bonum, ad quod consequendum nititur; (§. 75.) uti quosdam gaudii ex vero bono oriri vehementia exanimavit.

§. LXXXIII. Ne affectus ex falso judicio de bono maloque oriatur, necesse est, emendari cognitionem de notis boni malique veri & opinati. Remedium pro tempore salutare est, fugere praesentiam eorum, quae mentem irritant & coecant.

Ne commotio animi ex vero judicio orta modum excedat: causae ejus vehementiae, tum propiores, tum remotiores, indagandae, & quantum fieri potest, removendae sunt. Illae vel 1) a statu praesenti corporis pendent, cum mens exardescit, vel 2) a multitudine idearum similium, ocleriter (§. 8.) ope sensuum & phantasiae associatarum, quae tam valide mentem urgent, ut aestus ad summum gradum proventus sponte defervescat. (§. 81.) Sic ne ira inflammeris, cujus vehementia saepius a vetusto ejus, qui bilem alterius movit, odio nascitur, mens cogitationibus hoc lenientibus aut tollentibus tempestive imbuenda est, ne occasione fluctibus novis data his componendis imparem se esse sentiat.

Inter causas agitationis nimis vehementis remotiores referimus propensionem dominantem, & degenerationem (§. 80.). Adde, cum eadem commotio variis de causis internis aut externis crebro renascatur, paulatim corpus animumque ad similes motus vel percipiendos vel excitandos ita flecti & quasi informari, ut ex ea consuetudine oriatur vi-

virium rationis & libertatis impotentia eidem motui resurgenti valide resistendi.

Eadem consuetudine quandoque fit, ut manentes motuum crebrorum & inveteratorum notae vulgari imprimantur, quae interiores animi recessus constantes, nec tamen aequae clare, ac affectus subito orti praesentes animi motus, una cum aliis signis, prodant. Ad quae signa indaganda & explicanda comparata est *ars physiognomica*, a veteribus non neglecta, sed minus diligenter exculta, ac principiis temere sumtis superstructa. Utiis quidem ea est in magnis praecipue coetibus, si intra *artis conjecturalis*, non ex paucis, sed ex pluribus, iisque ubivis consentientibus, observationibus ductae, terminos coerceatur, (a) valde autem nocens, si id *prae certo* sumatur, quod nihil est, nisi unum de multis, iisque ambiguis, subsidiis, ingenium, indolem, vires, imbecillitatem hominum nondum satis cognitorum investigandi, qui quales sint, ne ex eorum dictis quidem, unoque aut altero facto, semper liquet.

§. XXXIV. Libertas (§. 50.) non impedita, id est, submotis iis, quae vim mentis in contemplatione recti & in electione boni impediunt, actuosa, vulgodicitur *moralis*. Hujus primus gradus est, causarum, quae ejus imbecillitatem gignunt, id est eorum, quae illius efficaciae obstant, cognitio & tentata amotio.

Cre-

(a) Cf. PORPHYRIUS *de vita Pythagorae* S. 13. ARISTOTELIS *φυσιογνωμικα* & CICERO *Tusc. quaest.* IV, 37 *de Fato* c. 5. *de Oratore* III, 59. PLINEIUS *Hist. N.* II, 52. SALLUSTIUS *B. Cat.* c. 15. SUTTON. *Tib.* c. 68. MAXIMUS TYRIUS *dissert.* 15. AMBROSIUS *de officiis* I, 18.

Crescit libertas pro ea ratione, qua causae aliae atque aliae ejus vim impediētes enervantur ac tolluntur. Major ejus gradus est is, quem appellamus *robur mentis* (robustus & excelsus animus).

Hujus roboris duae sunt partes praecipuae; una in *victoria sui ipsius* posita est, altera in *fortitudine dolorumque patientia*.

§. LXXXV. Se ipsum vincit, qui id, a quo magnam voluptatem, inprimis cum praecipua propensione sua (§. 80.) propius connexam, eamque imminenti, expectare poterat, fracta vi instinctus ad eam concupiscendam impellentis, sine angore, sine metu poenitentiae occulte intermixto, alacriter rejicit, ut majori bono olim potiatur. Hoc, quod eligit, bonum quo est remotius, vel quo magis *recta via* alios homines beat, ipsum vero, qui cupiditati suae frenum injicit, demum *oblique* & parvo, vel nullo *commodo externo* afficit; eo est *nobilior sui ipsius victoria*.

Serenitas, qua mens sui ipsius victrix perfruitur, spes probabilis fore, ut jactura, quam fecit, meliori fructu compensetur, tacita veneratio, quam talis sublimitas cuivis spectatori, etiam invidio, incutit, (§. 47.) evincunt veritatem hujus regulae; ut sis felix, vince te ipsum.

Quo acrioribus stimulis mens a recto tramite dimoveri potuerat, quo fortius & celerius eorum vim cogitatione viva ejus, quod sibi vere expedit, suppressit ac contundit: eo est liberior sui-que potentior. *Illa fuit vera* (de C. JUL CAESARE refert in *historia naturali* PLINUS) & incomparabilis *invicti animi sublimitas, captis apud Pharsaliam Pompeji M. scriptis epistolarum, ite-*

rumque apud Thasiam Scipionis concremasse ea optima fide, & non legisse. (a)

§. LXXXVI. Dolorem, præcipue acutum, ut natura impellente refugiamus, ratione tamen effectus ejus salutare nobis ante oculos constituyente, aliquando expectamus oportet. Id vero facere, in potestate nostra positum est. Uti sensus mali gravioris, quo premimur, obtundit sensum minoris: ita & metus doloris vehementioris post aliquod intervallum secuturi potest vincere metum levioris proxime instantis. Exigitur tantummodo, ut mens in se ipsa spem probabilem boni valde expectabilis excuset, & hoc modo supprimat formidinem doloris, sine quo illud bonum consequi nequit, vel ut ea, quae metum gravioris in se gignere, alere, intendere possint, sibi vivide exhibeat, tanquam non vitabilia, nisi adeatur periculum mali, licet acerbi, minus tamen gravis, quam alterum, quod proponitur.

Mala intelligimus graviora, proinde non tantum mortis pericula, sed & acriores corporis dolores, privationem libertatis, honorum, bonorum, quorumvis fructuum societatis, & quasvis alias perpeffiones amarissimas; easque irremediabiles. Si cui est alacer & promptus ad talia mala non subterfugienda animus, ut, si aliter fieri non possit, aditum per eas sentes ad majus quoddam bonum sibi patefaciat, aut ad malum majus depellendum, quod sibi perpetuo ante oculos constituit; eum animum appellamus fortem. Est itaque fortitudo robur mentis in summis malorum acerbiorum periculis ærnentis necessitatem veri boni, quod sibi proponit.

(a) Exempla virorum, magnitudine animi excellentium attulit VALERIUS MAXIMUS lib. IV, 1.

nit, sequendi, & ad illud adipiscendum viribus suis omnibus connitentis.

His notis facile distinguitur a *temeritate inconsiderata*, hoc est, ab impetu hominis in pericula haud necessaria se inferentis, aut ea, quae sine majori malo vitari poterant, effugere recusantis, aut illis spretis ad falsum pro vero bonum consequendum audacter prouentis. Differt quoque a stolidi periculorum impendentium ignorantia aut computatione.

Infinite distat a desperatione hominum ob male facta cum timore & mala spe viventium. Hi enim nihil non tentant, ut, quod meruerunt, evitent, quoniam sperant omnia, si bene res ceciderit, nihilque perdunt, si male. Hujusmodi consilia verae fortitudini contraria eventus etiam fortunatissimus a stultitiae nota absolvere, & eam, quae ex sola rectefactorum conscientia nascitur, tranquillitatem animo impertire nequit.

Dantur gradus fortitudinis. Quos ex malorum, quae animum a recto proposito non deterrent, magnitudine definiri oportet, ex verosimili eorum prospicientia, & boni, ob quod pericula adeuntur, impetrandi difficultate.

§. LXXXVII. Fortitudo cum nos a majoribus malis liberet, ac viam bonis amplioribus adipiscendis aut conservandis aperiat, conjuncta est cum ingenerato felicitatis studio.

Cumque singulare robur virium mentis prodar, venerabilis videtur omnibus. (§. 47.) ALEXANDER SEVERUS, ut hoc utar, cum ei nuntiatum esset, *militēs lavacris & deliciis vacare*; omnes in vincula conjici jubet. Mota seditione a legionē, cujus socii erant in custodiam dati, milites circumstantes graviter alloquitur, & quidem armatos.

tos. Tumultu orto eos increpat. Cum vehementius fremerent, ac ferro minarentur, *deponite, inquit, dextras contra hostem erigendas, si fortes estis; me illa non terrent.* Fremore pergunt. At ille exclamat: *Quirites discedite, & arma deponite.* Mirando exemplo, inquit LAMPRIIDIUS, *deponunt arma, etiam sangula militaria, omnes non ad castra, sed ad varia diversoria recesserunt.* Intrepidus sibi fiduciam & venerationem parit. Veneratio frangit insolentiam.

Ad excitandos fortitudinis igniculos non est opus continua periculorum consuetudine & quasi familiaritate. (v. c. bellis perpetuis, ut impavidus militum animus in Rep. militari conservetur.) Illis subsidiis utendum est, quae aut spem erigunt, posse periculum instans superari, malumve, quod metuatur, leniri, & si vitari non possit, reparari, vel quae vividam efficiunt aluntque cogitationem mali majoris insuperabilis, trepidationem & ignaviam consequentis.

Timiditas est imbecilitas mentis sibi falsa aut majora, quam sunt, mala verosimiliter instare opinantis & propterea id, quod facere ejus intererat, omittentis, aut rectum quidem cursum tenentis, sed cum sollicitudine & trepidatione. Timiditatis gradus supremus est ignavia. Oritur a variis causis; veluti ab indole nativa, ab educatione nimis sollicita, a successu consiliorum semper aut plerumque infuisto, a consortio cum timidis, a superstitione, ab efficacitate propensionis dominantis, a statu corporis temporario aut durabili, ad quem efficiendum multum valet caeli & alimentorum conditio. Interdum nobilem recte faciendi audaciam opprimat inertia & viae rectae ignorantia, aut eam evertit rerum male actarum conscientia. Nocet ea mentis perturbatio, quia mentem deterret a pluribus bonis.

nīs rebus cōnandis, & a malis aliorum ausibus impediendis, atque invitos male agere cogit. Implicat hominem incommodis, quae fortitudine averti poterant, & malos homines, ut audentius noceant, patiēdo invitāt. Nīmīs timēdo augentur timēdi causae,

Potest autem corrigi timiditas institutione, deinde meditatione tum incommoda, quae ex ea animi imbecillitate manant, tum fontem erroris de magnitudine mali & periculi, quod metuitur, indagante, tum & multa exercitatione.

Subitus timor, ex vera aut opinata appropinquatione mali insoliti aut plate non praevisi ortus, sedari potest pudore, cogitatione malorum similitum prospere superatorum, & inter milites fiducia imperatoris. (a)

§. LXXXVIII.

(a) Cum CAESAR ad Vesontionem moraretur, tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. Tribuni militum ac praefecti reliquique, qui ex urbe amicitiae causa Caesarem secuti erant, magnum a Germanis periculum miserabuntur, quod non magnum in re militari usum habebant. Quorum alius alius de causa intus, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret, petebat, ut ejus voluntate discedere liceret, nonnulli pudore adhaesi, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum fingere, neque inter dum lacrimas tenere poterant, abisti in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabuntur. Vulgo totis castris testamenta obsignabantur, Horum vacibus ac timore paulatim exiit ii, qui magnum in castris usum habebant milites, centuriones, quique equitatus praeebant, perturbabantur. Quos quomodo CAESAR ad officium reduxerit, refert de B. G. I. C. 39.

§. LXXXVIII. Mala, quibus urgemur, natura ipsa nos tanto magis averfamur; quanto minus verosimilis nobis videtur eorum depulsio. Id quod accidit, cum ipsorum causas ignoramus, aut cognitae submovere, in viribus nostris non esse positum videmus.

Succumbit dolosi, qui totus est in ejus gravitate & verosimili perennitae cogitanda. Is ad moerorem intendendum varias acerbitates, a phantasia & memoria suppeditatas, undecunque arripit & repente accumulatur. Ita fit, ut cogitationes tristes, imprimis una primaria, in animo praefulgeant ac dominantur. Accedunt novae acriminae. Sensim animo valde afflicto & moerenti causae, cur vivere malit, quam non vivere, ad minimum redigi videntur. Succedit summus tristitiae, in vehementem animi commotionem desinentis, gradus. Is vero est, si quis ne quidem infimum felicitatis gradum sibi superesse putet, omnique jucunditatis sensu perempto, cupiat non fuisse, denique optet, esse ut desinat. (§. 14.)

Haec alte infixi menti & insuperabilis cogitatio miseriae non est effectus necessitatis cujusdam physicae effrenate dolendi, sed vitium hominis, libertate sua in animo ad amissionem honorum praeparando non tempestive utentis.

Remedium minus naturale adversus nimiam tristitiam ex amissione aut impedita adeptione honorum externorum commendarunt Stoici, studium faciendi, ut mens ad omnem doloris sensum percaleat. Quae si possit in animum induci apathia, plus mali, quam boni, afferret. Faciendo enim, si fieri posset, ne quod sentias malum, minus gauderes, ac majus tibi malum conscisceres. Quippe mens obdurata non magis teneritatem recuperare potest, cum est opus, quam, post stuporem ex remediis so-

po-

poriferis ortum, aegrotus in pristinum vigorem restituitur. Insuper talis vita *amara coloris*, ut quidam veteres eam vocant, foret vita nullius saporis.

§. LXXXIX. Mali, quo discruciamur, sensum obtundere assiduis nimisque voluptatibus corporis, (v. c. ebrietate & quovis luxurioso vivendi genere) est facere dulci veneno, ut malum ingravescat. Egregie inquit CICERO, tempus stultis aequè medetur ac sapientibus, qui in dolore sunt. Nam vigilantis in animum post primum doloris morsum multae ideae novae paulatim inferuntur, quarum multitudine & varietate sensum idea tristis, quae animam permovet, & sola tenet, obscuratur & suum veluti aculeum amittit. Sic moesti interdum negotia pro solatio accipiunt. Interim dum mens nimis vacavit moestitiae, multa sibi aliisque utilia omisit, moerorisque vehementia vires suas labefactavit, ac corpori nocuit.

Verum praeter lenimentum ex religione, spemque dulcissimam in providentia Dei positam, aliquid superest menti solatium, quod a se ipsa format. Praevidenda sunt tela, animusque ad omnem eventum parandus est: arti praeterita obliviscendi studendum: mature comparandae plures voluptatum causae, ut quibusdam subductis aliquae supersint, quibus recreeris. Explorandum praeterea est, num possit status praesens in meliorem converti? an non hic eventus sit verosimilis? spesque, fore melius, alenda est. Etenim habet haud parum solatii notum illud: *perfer & obdura, dolor hic tibi proderit olim.* Praeter hanc status futuri jucundioris meditationem, exercitatio multum valet, ut aduecias mentem in fluctibus placidam servare sui que semper similem. Sic pugiles veteres non ingemuerunt aestibus contusi, ne vultum mutarunt quidem. Contra si quis

in consuetudinem mollitudinis. cujusdam venerit; dolores leviores quoque animum fractum & demissum efficiunt. (a)

Itaque possibilis est status mentis, dum urgetur malis, celsae & erectae, utpote causas voluptatum, quae ipsa supersunt, quasve sibi comparare potest, vivido cogitantis, illis fruentis, his potiri conantis. Is status appellatur *patientia*. Hanc definimus firmitudinem mentis, in quibuscunque dolorum haud vitabilium tormentis se ipsam exhilarantis & erigentis recordatione bonorum praeteritorum, & eorum, quae supersunt, usu jucundo, atque spe status melioris. Huic robori studendum tanquam remedio doloris, ex malo orti, vehementiam, vedui fluctum a saxo, frangendi. Neque enim tam sensus doloris, efficit moeroris gravitatem, quam angor ei focus, ne is dolor diu sit tam vehemens, ut quemvis jucundi sensum superet, spemque status jucundioris convellat. Facit huc, quod animadvertit CICERO, qui, *barbari quidam*, inquit, *& immanes aegrotate viriliter non queunt, ferro decerare acerrime possunt. Cimbrum in praелиis exsultant, lamentantur in morbis.*

§. XC. Mala & bona hujus vitae magnam partem sunt fortuita. *Fortuna* non est, ut censuerunt veteres, substantia quaedam intelligens, quae

(a) CICERO *Tuscul. quaest. II, 23.* CALANUS, Indus, indoctus ac barbarus, in radicibus Caucasi natus, sua voluntate vivus combustus est. Nos, si pes condoluit, si dens, sed fac totum dolere corpus, ferre non possumus. Opinio enim est quaedam effeminata ac levis, nec in dolore magis, quam eadem in voluptate: quae cum liquefcimus, sumusque mollior, apud aculeum sine clamore ferre non possumus.

impetu, non consilio, pertinaciter regit casus hominum, cui aras & facella dedicarunt. Est series causarum physicarum aut moralium concurrentium ad gignendos eventus humanos, qui vel univérse ab hominibus ignorantur & impediri nequeunt, vel ab eo, cui profunt vel nocent.

Haec itaque eventa ob solam ignorantiam nostram & ob inopiam virium exquirendi antecessiones & progressus causarum, a quibus profecta sunt, appellantur *fortuita*. Quae vario divinandi genere, somniis (a), sortibus (b), oraculis, artibus magicis &c., investigare, est hoministum id, quod effici nequit, temere tentantis, tum, quodnam ejus ignorantiae sit pretium, nescientis. Populi quidem culti pariter atque inculti ex quibusdam significationibus in aliquam artis formam reductis praedictiones rerum futurarum olim concluderunt; nonnulli adhuc concludunt. Sic Romani nihil, ut inquit CICERO, in bello sine extis egerunt, nihil sine *auspitiis* domi habuerunt; Athenienses omnibus semper consiliis publicis divinos quosdam sacerdotes (μαύρις)

(a) V. verba SOCRATIS in PLATONIS politia a CICERONE latine conversa de divin. I, 29. Idem II, 58. tam PYTHAGORAS, inquit, & PLATO locupletissimi (audaces, quo in somniis certiora videamus, preparatos quodam cultu atque victu proficisci ad dormiendum jubent. Fabam quidem Pythagorei utique abstinere, quasi vero eo cibo mens, non venter, infletur. Verum haec, quae de fabis refert, num ex mente PYTHAGORAE dicta fuerint, inquit GELLIUS Noct. Attic. IV, 10.

(b) V. de virga frugiferae arboris in surculos amputata TACITUM de Mor. Germ. C. X. & de foeminarum fatidicarum responsis C. VIII. ac Hist. IV, 61. Post praecationem factam fortuito evolvere sacrum Codicem, & ex primo, qui occurrit, versu divinare, veruit CAROLUS M. a. 789. V. BALUZIUS in Capitul. I. 243.

F

rus) adhibuerunt; ac Regibus suis adgurem as-
 fessorem dederunt *Lacedemonii*. Verum divinationes
 illas, politicorum artibus mirifice inservientes,
 fuisse a falsis observationibus & ab ignorantia cau-
 sarum physicarum natas, patet ex eo, quod quae
 tunc immenso tempore animadversa dicebantur (a),
 hodie non observentur. Qui fit enim, ut quod de Dæ-
 monibus homini, cui saveant, futura praenuntiantibus,
 & quod speciatim de *Socratis Genio*, perhibent ve-
 teres, eorum simile aliquid non certiori obser-
 vatione hodie constet, quam quod nonnulli in
 se esse expertos affirmant, vi quadam animis im-
 pressa fieri, ut per tristitiam subito in mente tran-
 quilla & hilari nascentem adversa praesentiant?

Futuri temporis exitum caliginosa nocte premit
 Deus, ne suavem boni impetrati sensum labefactet
 expectatio, nec mali haud vitabilis gravitatem lon-
 ginq̄a animumque exedens sollicitudo infinite
 augeat; tum & ne quisquam a bonis consiliis certa-
 mali eventus praedictione deterreatur, siquidem
 ex multis inceptis, quamvis sint infortunata, haud
 parum boni existere possit; denique, ne improbi ad
 prava impetus indubitata prosperi successus praes-
 agitione inflammentur. Ejus status futuri, sui
 aut alieni, prospicientiam natura homini largitur,
 quem regere ipsius vere interest. Hac scientia, quam,
 si velit, sibi parare potest, contentus non perdat
 gaudia praesentis horae curis inanibus, aut spe va-
 na inflatus, nedum ineptis incensus praesagiis,
 fero & cum gemitu exclamet: *non putaram!* Fata
 etiam

(a) Exposuit hanc concludendi rationem CICERO
ibid. I, 39. Acute II, 28. *nulla igitur portenta sunt,*
inquit, nam si quod raro fit, id portentum putandum est,
sapientem esse, portentum est.

etiam ignorata viam inveniunt. Adversa fortuna fert hunc fructum, ut constans, secunda, ut cautus, esse discas. Hæc beatum efficit neminem, neque illa miserum (§. 13.). Quippe est quaedam *ars fruendi* bonis presentibus, posita in eo, ut contentus sua sorte animus & ad quævis fortunæ fulmina paratus solidum gaudium gaudeat. Hujus artis pars necessaria est inscitia rerum futurarum, quæ vitari nequeunt, aut si nobis fuissent prænuntiatae, sine majori malo averti non potuissent.

Cum *arte fruendi* natura arte conjunxit *prudenciam* futura regentem. Hæc est robur animi probabiliter & facile statum futurum prospicientis, atque subsidia bona & proposito bono assequendo aptissima a minus idoneis vere discernentis. Minus idonea voco, quæ non omnino sufficiunt ei, quod petitur, bono consequendo, aut quæ, si successerint, in malum majus pro leviori bono reddunt, aut quæ, si adhibeantur, prosperum exitum esse habitura, ob vim quarundam causarum impediens non est verosimile. Prudentiæ robur comparatur assidua & accurata observatione necessitudinis causarum & consecutionum physicarum, moralium, politicarum, estque eomajus, quo quis rarius in rebus futuris cernendis & in via agendi optima exquirenda labitur. Suavitatis plena est prudentia, atque non desinit esse salubris, etiam si casu, cui resisti non potuit, consilia male ceciderint.

§. XCI. Cavendum est, ne in actionibus regendis, quarum eventus est quidem *incertus*, sed *probabiliter* prævideri potest, metus adversæ fortunæ, aut spes secundæ, fiat momentum agendi, aut non agendi, palmarium. (§. 43.) Ob metum, ut eventus *fortuiti* (§. 90.) votis nostris respondeant, nunquam est omittenda actio, quæ spondet effectus bonos necessarios, vel & adventitios; qui se-

cundum regulas naturales aestimandi gradus verosimilitudinis prospici possunt (§. 39.) (a). Contra spes est incerta eventus prosperi, cujus minus probabile est praesagium. Ea nunquam commovere debet hominem, ut id agere ausit, cujus effectus fore malos, verosimiliter praevidet, aut praevidere potest. Peccant in hanc regulam, qui in quaerendis, quae ex societate manant, commodis semitam certam non tenent, sed se totos fortunae committunt; qua re fit plerumque, ut & ejus boni, quod habent, & ejus, quod stulte sperant, naufragium facientes ultro se reddant calamitosos.

§. XCII. Ex quibus intelligi potest, quid sit sentiendum de conatu valde difficili, ancipiti, molestiarum & periculorum pleno, ex cujus successu multum boni probabiliter speratur. Proburne e. c. est eorum consilium, qui propter discendi cupiditatem, aut ignota docendi gloriam & utilitatem, ultimas terras peragrare non dubitant? Quousque negotiator opes suas committet fluctibus, jaeturasque periclitabitur, ut augeat divitias? Rationes, quibus ad tentandum periculosaee plenum opus aleae recte movemur, se habent in ratione composita, a) verosimilitudinis, fore, ut destinata perficiantur, b) magnitudinis bonorum consequentium, si conatus habeat exitum, c) le-

(a) SENECA de benef. IV, 33. Huic respondemus, inquit, nunquam nos expectare certissimam rerum comprehensionem, sed eo ire, quo ducit verosimilitudo. Omne hac via procedit officium. Sic serimus, sic navigamus, sic militamus, sic uxores ducimus, sic liberos tollimus. Quis enim pollicetur serenti proventum, naviganti portum, militanti victoriam, marito pudicam uxorem, patri pios liberos. Sequimur, qua ratio, non qua veritas trahit.

levitatis malorum, quae successum prosperum aut improspere consequi possunt. His observatis, non potest quenkum facti poenitere, cui fortuna defuit. Imperatorem exercitus, qui modum fugae, si receptui canere cogatur, prudenter ante ordinavit, quam tentaret fortunam praelii, fortiter recedentem non contemnit hostis, nisi imperitus & stolidè gloriosus, sed is admiratur, qui se quoque Imperatorem esse sentit. Clades multas accepit GULIELMUS III. Rex Magnae Britanniae, nullas inglorius. Concidit itaque vetus dictum THEOPHRASTI: *vitam regit fortuna, non sapientia.* (a)

§. XCIII. Magnum robur virium sibi comparavit, qui in fortuna, consiliis bonis & prudenter susceptis perpetuo adversa, patiens (§. 83.) & fortis (§. 86.) fert, quae mutare nequit, & amara quaeque spe ac prudentia temperans cursum rectum tenere pergit,

Majori autem robore is praestare videtur, quem non impedit ventus perpetuo secundus, quo minus prospiciat procellas, ac vela turgida tempestive contrahat. Dolor enim, quo is afficitur, ejus destinatis fortuna obstreperit, habet acrem stimulum, ut, quo est asperior & perpeffu difficilior, eo validius mens suis quasi nervis adstrictis mala evenita arte corrigere, & ab urgente malo, ab anxietate, se liberare conetur.

Voluptas vero, fortunae perpetuo secundae comes, fibras animi facile relaxat. Proinde suis quemque successibus ebrium, ideoque a metu alterius fortis securum, adeo enervat, ut, mutatis for-

tu-

(a) V. CICERO *Tusc. quaest.* V, 9.

tunae vicibus, dolendi non faciat modum, utque animum occupet ἀπορία, proinde is consilii impos nec reperiat remedium, nec tentare ausit. Quanto difficilius est, huic quasi nervorum animae relaxationi in magna fortuna obsistere: eo majorem, qui id facit, *libertatis suae* (§. 84.) gradum demonstrat. Bellorum historia probat, multis ducibus longe facilius fuisse, cladem acceptam praesentia animi reparare, quam uti victoria. Notum est ABDALOMINI dictum & verum, cum quaerenti ALEXANDRO, quomodo inopiam tulisset, respondit: *utinam eodem animo regnum pati possim!* Fatentur legati Carthaginensium, Romam, ut de pace agerent, missi, raro simul hominibus bonam fortunam bonamque mentem dari; populum Romanum eo invidium esse, quod in secundis rebus sapere & consulere meminerit (a).

Igitur speret infestis, metuat secundis, alteram sortem bene praeparatum pectus.

Hoc sentire & facere est indicium magni ingenii, dulcemque tranquillitatem gignit. Haec quies est sanitas mentis aequae laetitiam gestientem non desiderantis, ac dolorem tolerabilem non recusantis nec impotenter ferentis. Quem animi placidissimi ac supra fortunae lusus & tormenta elati statum forma illa SOCRATIS semper tranquilla & serena annuntiabat.

§. XCIV. Vitae summa brevis est. Magna ejus pars somno, infantia, nihil, quod commemorare possis, agendo evanescit. Mors incubans omnibus, serius ocius principum turres pauperumque tabernas aequo pede pulsat, estque eventuum, habitae temporis incerti ratione, fortuitorum (§. 90.) om-

(a) LIVIUS XXX, 42.

omnium certissimus. Cum natura fecerit, dulce ut sit vivere: illius dissolutionis, quae vitam finit, cogitatio non potest non aliquid acerbi habere.

Sed cum dolor non omnis felicitati noceat, (§. 14.) quidam & ei conveniat, nempe is, per quem major dolendi causa evitatur, aut majus bonum acquiritur: (§. 61.) perspicuum est, mortem, hoc modo consideratam, *malis veris* non semper adnumerari posse. Ut dolorem corporis acutum non defugimus, quem fore brevem, & quo patienter ferendo gravioris & longioris doloris, v. c. tabis, consecutionem nos esse impedituros, clare cognoscimus: ita & moriendi dolor non est valde pertimescendus, multo minus pro *rerum terribilium maxime terribili* ducendus, quatenus per mortem vita, quae in posterum vere misera futura erat, finitur, ut sic, qui moritur, *lucrum faciat*, aut quatenus vitae beatioris initium recte sperari potest. (§. 17.)

Itaque tranquillitas mentis, dum in dissolutionem corporis sui instantem intuetur, pendet primum a persuasionem, fore sese huic superstitem, deinde a cogitatione ejus status manentis, quo se futuram verosimiliter prospicit. Est animo ingenitum hoc votum, perpetuo ut esse pergat. Erit. Si impressum nobis est immortalitatis desiderium, is explere illud potest & explebit, qui in sevit. (§. 15.) Si autem non erimus nulli post mortem, nihil est causae, cur cum *Stoicis* nos aliquamdiu vita fruituros credamus, sed perennes fore negemus. At quis erit status animi a corporis sui vinculis liberi? quis locus? quae necessitudo cum caeteris mundi partibus? num qua cum illis, quos ante se mortuos cognovit? num cum illis, quos sibi superstites reliquit? Haec & plura id genus alia, quae multi a tot inde saeculis curiose quaerunt, & defunctorum nemo cuiquam aperire potuit, tenebris obvolvitur Deus, ut, quod nostrum est, agamus, dum

E 4

vivi-

vivimus, utque, quo diligentius statum aeternitatis nostrae pro justitia & bonitate sua Deum esse constitutum cogitemus, eo acrius ad tenendum cursum felicitatis divinitus ordinatum incitemur. Id certo novimus, qualescunque futuri simus, in potestate rerum omnium effectoris, ejus providentiae vitam & omnia debemus, nos perpetuo permanuros. Qua itaque praeparatione ad discessum de vita opus est? Primum, ut metum, hoc est, *praemolestiam* illam mortis, mature frangamus & labefactemus; deinde ut spem aeternitatis beatæ omni studio erigamus. Haec est sola *ivthavaria*, quam ratio novit: jucundiorē & certiorē religio Christiana docet (§. 182.).

§. XCV, Metus mortis vel continuo rodit animum, vel fortitudinis igniculos, imminente periculo, subito extinguit.

Adversus sollicitudinis perpetuae aculeos multi inani conatu praesidium quaerunt in suppressa mortis cogitatione & studiose vitatis iis omnibus, quae cum tristi illa imagine aliquam affinitatem habere videntur, Quis ea in re unquam sollicitior fuit LUDOVICO XI. Rege Galliae?

Adversus ignaviam repentinam, quae ad quodvis periculum mortis trepidat, complures populi, praeter assiduam majorum vitae discriminum consuetudinem, superstitione & fraudibus uti consueverunt. Verum hae fraudes, instar stratagematum, aliquandiu valere possunt; (quales de *Assassinis* vulgo referuntur:) detecto errore, summae audaciae confestim succedit summus pavor.

Naturae magis accommodatum est remedium, 1) ut metus mortis subito injecto metu majori vincatur. 2) Longinqua ac mordax sollicitudo meditatione mortis perpetuae, h. e. necessitatis moriendi, &

pos:

possibilis per mortem ad vitam meliorem transitus superatur, in primis si intentus in hanc meditationem animus quandoque secessum & otia quaerat; recte enim inquit SENECA in *Thyeste*: *Illi mors gravis incubat, qui nimis notus omnibus ignotus moritur sibi.*

Ac 1) quidem vivida cogitatio mali majoris ignaviam consequentis, nempe vitae tristissimae, aut foedioris moriendi generis, (v. c. *infamiae, tetri supplicii*) *contemptum mortis* in praesenti periculo inducit animo, ut intelligat, stulte se propter vitam vivendi perdere causas.

2) Ad liberandos solitudine animos senum, aegrotorum, & eorum, qui non ignorant, perpetuam commentationem mortis optimam esse philosophiam, non sunt adhibendi perpetui vitae cruciatus voluntarii, ut totus aegritudini deditus, & a quovis jucunde vivendi genere ultro averfus, non vivas, sed quasi quotidie & sine intermissione moriaris. Hoc agendum est, ut certo persuasum habeas, etiam omni corporis ministerio destitutum integris te cogitandi viribus usurum, ac novi quidem status, sed cum superiori connexi, initium capturum. Porro tempestive facias, quae moriens facta fuisset velis. Deinde ea non facias, quae fecisse, te, dum instat immortalitas, necessario poeniteat. Eo enitaris, ut neuter dolor, sive ex factis, sive ex eorum, quae fieri oportuerat, neglectione ortus, te eo comitetur, ubi mala verbis, factis, intermissione recte agendi, exemplo, viventibus, qui tibi supersunt, illata, eorumque consequentia clarius, quam unquam, cernas. Ea enim, etiamsi velis, istuc reparare non poteris, neque angores ex rerum male actarum conscientia nascentes voluptatibus corporis, uti in hac vita evenit, intercurrentibus sedare ac lenire. Cujus animum spes firma vitae beatae beneficio divino consequendae extollit; ad eum demum, ad

eum solum convenit dictum HORATI: *Ille potens sui laetusque degit, cui licet in diem dixisse: Vixi.*

Ex quo patet, quam sit contra naturam angor ille voluntarius, quo torquet fortunatos cogitatio mox cessaturae dulcedinis vivendi, aut qui in quavis fortuna nascitur ex horrore, quo mentem perstringit cinerum contemplatio. Quem fructum affert trepidis mortalibus talis cogitatio eventus inevitabilis, nisi ut tristem ejus sensum infinite multiplicet? Hanc acerbitatem voluntariam is effugiet, qui mortem nec horret nec optat, sed mente mature parata, tranquilla, solida expectat momentum, quo de prima statione discedere jussus in domicilium melius evocetur. Hic sapit. Quid enim est *sapientia* hominis, nisi *perspicacia mentis in illis pervidentis & sibi proponendis, quae cum eo, quod in desideriis humanis ultimum est, (§. 12) vere consentiunt?* Si ex eo insipientem judicamus, quod de *statu futuro ordinando* non cogitat, proinde sibi ipsi repugnat in eo, quod quaerit & quod agit, ut, quo velit, perveniat: sane is omnium minime sapit, qui, in statu suo praesenti, post exiguam temporis brevitatem cessaturo, status infelicis aeterni germina colit. Quid igitur praecipit *ratio*? Docet, *artem tranquille moriendi esse artem recte vivendi.* (§. 182. 190. 193. 201. seqq.) Felices! qui sic vivunt, ut mori nec desiderant neque metuant, quique sic moriuntur, ut spe sua certa post obitum vivendi erigantur & exhilarentur. Miseri vero, quos, dum moriuntur, vixisse poenitet!

§. XCVI. Haestenus profecuti sumus hominem, id perficiendis viribus suis naturalibus & earum usu assequi molientem, ut vita leniter defluat. Studium virium suarum incrementis operam dandi,
ea-

earumque possessione gaudendi, amoris erga se ipsum nomine vulgo comprehenditur.

Is amor est verus, adeoque bonus, si verae sint vires, quarum adeptio quaeritur, & vera earum possessio, quam nos habere gaudemus. Si quis autem id habeat pro viribus, quod re vera est plenum imbecillitatis, aut viribus gaudeat, tanquam possessis, quas non possidet, is occaecatur caritate sui ipsius fatua. Atque hic status animi, inani possessionis virium, quae non existunt, imagine se ultro fallentis, re vera non est amor, sed odium sui.

§. XCVII. Parum se amant, qui nimia virium suarum diffidentia laborantes, dolent sibi deesse vires, quas habent, atque ob eam causam id, quod praestare poterant, aggredi verentur. Contra non tam nimio sui amore, quam nullo, se prosequuntur, qui sibi multo, quam sunt, validiores, aut in ipsa infirmitate sua magni, videntur. Hi incidunt in morbum, qui appellatur Superbia. Haec est manens animi affectio imbecillitatem suam non cogitantis, virium vero suarum magnitudinem & raritatem sibi aliam, quam est, fingendo, se ipsum in errorem dulcem noxiumque immergentis.

Ubi superbia, ibi est indicium manifestum minuti ingenii, quod si in caeteris rebus sit magnum, & forsan in pervidendis erratis alienis acutissimum, in se ipso tamen, inque gradu caeterorum bonorum corporis & animi, aliorumque commodorum externorum cognoscendo hebes est. Posita est ea caecitas in ignorantia ejus, quod vere magnum est, & earum virium, quae defunt tali homini de se ipso perverse judicanti, vel earum, quas habet, aestimatione immoderata. Nimia illa de se ipso opinio proficiscitur ab indole nativa, ab educatione inepta, a comparatione

con-

constanti cum iis, qui minus habent virium, a praejudicatarum opinionum *gentiliciarum*, vel totius nationis communium contagione, veluti a superbia populi cujusdam propria, a flexanimis *adulatorum* insidiis.

Est vero ea mentis caligo nocentissima. Nam suppressa infirmitatis, maximas quoque vires comitantis, cogitatione impedit, quo minus cognoscatur imbecillitas aut eam monstrantibus credatur, quoniam horum dicta inimicitiae, invidiae, incitiae, morositati, adscribi solent. Atque ita fit, ut id, quod viribus deest, non suppleatur. Majori, quam par est, virium suarum fiducia inflatus quisque subsistit, proinde ardorem in bono progrediendi restinguens se odit ipsum & punit.

Medicina hujus mali est assidua observatio sui. Hac fiet, ut quisque, qualis quantusque sit, vere cognoscat. Hoc cognito mens adsuefacienda est, ut suavitatem ex cogitatione virium, quas possidet, nascentem temperet desiderio earum, quae desunt, & non tam, quid fecerit, sibi continuo exhibeat, quam quid faciendum superfit.

Ex hac exercitatione assidua nasci potest *modestia*, hoc est, *habitus gaudium ex justa virium suarum aestimatione proficiscens moderandi cogitatione imbecillitatis suae, & impenso huic medendi desiderio*. Falsa, vel potius eumentita, modestia est superbia latens sub vultu, gestu, verbis ad significandam perexiguam de se ipso opinionem artificiose eo consilio compositis, ut ad laudes, honores, auctoritatem, dominationem, tali simulatione perveniatur.

SEC-

SECTIO IV.

*Felicitas crescens singulorum societatis
humanae auxilio.*

§. XCVIII. **A**b ortu inde suo prius implican-
tur homines societatis humanae
vinculo, quam, quid ex ea referant commodi, in-
telligant. Infirmi, alimentorum, manuactionis
atque doctrinae egentis, nutriuntur ab adultiori-
bus, curantur ab educatoribus sive a custodibus
& ministris, salutaria corpori, quae sapore & odo-
re non aequae atque animantia distinguere possunt,
dignoscere docentur, sermonem, & cum sermo-
ne aditum ad rationis usum, institutione & exem-
plo traditum accipiunt.

Infans sentit fugam insitam solitudinis. Sentit
instinctum & attente *observandi* & *imitandi* alios,
praecipue aequales, quibuscum jucunda & acerba
cupit habere *communia*. Ad haec impellitur fa-
cienda: haec fecisse gaudet: his tanquam sibi ad
jucunde vivendum necessariis adsuescit.

Firmiori demum aetate, multa & magna, quae
a societate nascuntur, emolumenta homo distincte
intelligere incipit. Tum ratio, subductis bono-
rum malorumque, quae ab hominum congregatione
manant, calculis concludit, minus, quam fieri
potest, felicem fore hominem, si esset solivagus.
Vis instinctuum, quibus ad expetendam & fru-
endam societatem impellimur, vis consuetudinis cum
hominibus versandi a tenella inde aetate susceptae,
utilitatis multiplicis ex societate ad nos redeuntis
sensus, jucunda ejus, quam cepimus, recor-
da-

datio & futurae spes, frangunt taedium, quod ex variis incommodis intervenientibus suboritur, & efficiunt, ut eorum, qui, veteres *Anachoretas* secuti, segregant se ab hominibus, sint admodum pauci.

§. XCIX. Idem enuntiatum probat *argumentum* ab *analogia* ductum. (§. 40.) Nihil in mundo observatur solitarium; omnia cum omnibus, & singula cum singulis ita sunt coagmentata, ut res altera alteri semper adminiculetur. Cum natura sibi perpetuo sit consentanea: (§. 19.) vel ex hoc argumento patet, eam non posse non esse conditionem generis humani naturalem, ut homo hominis ope indigeat.

Voluntas sapientissimi rerum universalium opificis ex ejus factis cognoscitur. Quamobrem mutua, quae nobiscum nata est, indigentia, & instinctus fruendi societate, manifesto demonstrant consilium Dei homines *conjungendi*, & definitum quendam felicitatis gradum illis ea sub conditione destinandi, si mutua sibi ope succurrant. Ex quo patet, rationem non perspicere, id genus vitae solitariae a Deo comprobari, quo quos provide conjunxit homines, illi ultro se divellant.

§. C. Igitur concludimus, (§. 42.) veram esse regulam: naturae humanae haud convenit vita solivagi, sed vitae cum aliis degendae communitas. Naturalis hominum universalium copulatio, qua fit, ut ad definitum felicitatis gradum obtinendum collatis viribus indigeant, & ab ipsa natura ad eas conjungendas ducantur, appellatur *societas generis humani*. Recte vocatur *naturalis*, quoniam non ab arte, aut ab instituto humano, sed, quia est communis inter omnes, a natura proficiscitur. Proinde cum sit naturalis; *divinitus institutam* esse apparet (§. 29.)

Noti, ignoti, atrii, albi, magni, parvi, tenues, ditissimi, quocumque sint loco orti aut positi, ubicumque sibi sint obvii, etiam hostes, omnes cum sine homines, sunt & socii naturales.

§. CI. Quibus cognitis superest, ut videamus, num natura, quos ita formavit, ut societate indigeant, (§. 100.) eos simul ad hanc colendam, hoc est, ad mutuam commodam confociatis viribus amplificanda habiles pronosque effecerit? An potius naturali utilitatum, proinde cupiditatum, pugna distrahantur homines; verbo, an natura instigante tam diu tetrique sint socii, quam ab HOBBSIO, acri acerboque naturae humanae accusatore, & ab aliis, qui eum sequuntur, depingi solent?

Ex horum virorum sententia homo cum semetipso semper pugnat. Eget societate, appetit eam, & simul insita malitia incitatus evertit. Mutus, cum prodit, nudus, egenus, vix adultior aliorum commiseratione vitam servavit, viresque acquirere & exercere vix didicit, atque eodem momento, quo, quid valeat, sentire coepit, apparet, quam sit inhumanum animans, malignum, invidum, suspiciosum, ultionis cupidum, crudele, arrogans, sui commodi causa nulli fidum, intractabile, nisi semper trepidare vi summa & ejus cervicibus impendente adigatur.

Quis est, cui non perpetuo sit illud, si minus in ore, saltem in animo, *proximus sum egomet mihi?* Oppressi vehementer de tristi conditione sua queruntur; oppressione liberati iis, quos incusaverant, longe acriores fiunt oppressores.

Aut imbecilli sunt homines aut potentes. Illi his diffidunt & invident, hi illos aut contemnunt, aut sibi resistentes oderunt & suae voluntati subjicere laborant.

Qui

Quid, quod vult, potest, is raro vult, quod aliis expedit. Omnem potentem, quem nondum libido nocendi inceserit, merito hostem existimes. Dum non nocet, differt impetum. Cui parcat, ei Polyphemi beneficium tribuit. Vim ipsius effugere, est triumphus. Unde consuetudo gladiis strictis epulandi, quam primi in Graecia Athenienses abiecerunt leguntur; & Persae seculo IV, AMMIANO MARCELLINO teste, adhuc retinuerunt? Unde Scythianus ille populorum, (si quantus fingitur, tantus unquam fuit) ut hostile esset, quicquid ad gentes foedere junctas non pertineret? Ante bis mille annos DICAERGHUS in libro de interitu hominum, collectis & comparatis causis, quibus essent consumti homines, teste CICERONE, conclusit, plures deletos esse bello & seditionibus, quam omni reliqua calamitate. Fugere, inquit cum OVIDIO, qui haec obijciunt, pudor, verumque, fidesque: in quorum subiere locum fraudesque, dolique, insidiaeque, & vis, & amor sceleratus habendi (a).

§. CII. Fallit haec exaggerata naturae accusatio. Num qui in corpore morbi existunt, ei omnes natura insunt, quia eorum gignendorum, ut aiunt, semina continet? Observemus, quibus viis provida natura erumpentem malitiam & avaram cum detrimento alieno sibi consulendi cupiditatem corrigere laboret. Inest in homine natus quidam sensus humanitatis. Quippe sensus favoris cujusdam erga hominem orti excogitatione eam, quae in natura humana inest, praestantiam aliis nobiscum esse communem, appellatur humanitas (latiori sensu). Add. §. 114. Experimur, esse in nobis aliquid, quo, sine ulla praegressa meditatione, adducamur

(a) OVID. Metamorph. I, fab. 4, vers. 119.

ad agnoscendam hominis praestantiam, quatenus eum cum aliis rebus animatis & inanimatis comparamus. Deinde vi *Sympathiae nativae* efficitur, ut aliorum hominum bona & mala contuentes, ea celeriter ad nos referamus, perinde ac si nobis ipsis evenissent, utque ea contemplatio nos simili vel suavitate, vel acerbitate, statim afficiat.

Insuper natura nobis dedit sensum *amabilitatis*, quae inest in actionibus benignis, & in ipsa idea *benignitatis*. Haec est alacris & perpetua animi intentio in gaudium quaerendum & capiendum ex veri boni alieni conspectu & amplificatione. Hujus bonitatis effigies in vultu cujusdam hominis factisque expressa habet vim quandam *attractentem*. Statim ferit oculos, mentem tenet, fascinat, jucunde afficit; isque sensus animi jucundus nulla antegressa effectuum benignitatis salubrium perquisitione, nulla argumentatione efficitur, sed ex sola cogitatione dicti factique benigni per se confestim manat. Quocirca malitiosi homines, ne factum ejus, cui male cupiunt, talem sensum in animis contemplatorum efficiat, e vestigio aliquid fingunt, ut factum illud non a benignitate sincera, sed a fonte quodam impuro, manasse credatur.

Contra in *effigie malitiae* gratum aliquid ac jucundum, quod placeat, frustra requirimus. Molestam esse ejus cogitationem, & necessario displicere, proinde eam naturae nostrae repugnare, sensus internus cuique persuadet. Abominamur imaginem hominis *Timoni Atheniensi* similis, cujus *μισανθρωπία* in proverbium abiit.

Placent etiam ignoti, quorum ex factis manifesta elucet benignitas. Admiramur quodvis nobile facinus, prohibitatem pericula despicientem, impavidam

G

dam inferiorum, qui a potentioribus opprimuntur, propugnationem, audacem praesumptarum opinionum publice dominantium aggressionem, gloriosa aetatum heroicarum exempla, quibus id agebatur, ut qui fortunae injuria magis, quam sua culpa, essent calamitosi, illi fervarentur, sublevarentur, in integrum restituerentur &c.

Est itaque in homine *sensus* quidam *moralis* (§. 47.) positus in approbatione necessaria factorum, quae profunt societati, & improbatione illorum, quae ejus salutem adversantur. Praeter hunc sensum ingenerati sunt *stimuli*, (§. 33.) quibus homo ad hominem reapse juvandum, sine ullius lucri expectatione, incitatur sola suavitate, quae factum comitatur aut consequitur.

Hi instinctus stimulo primario, quo ad suam quisque felicitatem expetendam fertur, tanquam fonti omnium instinctuum communi, (§. 12.) subjecti sunt, non, ut quidam cum HURTSCHESONIO volunt, a latere positi.

§. CIII. Instinctu benevolentiae ingenerato vel ad *malum praesens* ab aliis amoverdum impellimur, vel ad *bonum praesens* aliis impertiendum. Ille speciali nomine *miseritordiae* designatur; hunc appellamus instinctum *communicationis*.

Visis malis alienis, praecipue illis, quae alteri ab alterius perfidia, injustitia, ludibrio, rabie, malitia alienis incommodis gaudente & semet exsaturante, nascuntur, exardescit cujusque, etiam infantis, animus, seque cum altero, cui male est, celeriter confundens, sentit *conatum* mali illius depellendi, perinde ac si eo ipse urgeretur. (§. 102.) Nec demum incalescit afflicti precibus: ulro advolat, ei ut succurrat. Tam *conveniens homini est hominem servare voluptas!* Eorum, ut recte animadver-

vertit- C I C E R O, *nos magis miseret, qui misericordiam nostram nec despiciunt, neque efflagitant, quam qui eam requirunt.*

Neque est, quod objicias, alterius misereri neminem, nisi qui idem, quo alteram premi dolet, malum fenserit, vel metuat, ne eodem afficiatur, atque idcirco tyrannos omnem commiserationis sensum deponere, quod in aerumnas tenuiorum se incidere non posse existiment. Longe alia nos docet experientia. Infans priusquam sua ex alienis pericula metiri didicit, ingenita quadam vi rapitur, ut lacrimas alterius infantis arescere cupiat. Cum videt, collusorem alterum cum altero malitiose agere, etiam ignoti causam suscipit, sique sit animosior, irascitur, & oppressum juvare properat. Hominem sine culpa sua tristem & anxium videre sufficit, ut moveatur cujusque animus, eumque statum tristem celerrime finire cupiat. Si qui non commoventur, illi naturae impulsum retundere adfueverunt, quod fieri posse haud negatur (§. 50.).

Similiter ad gaudia sua cum aliis communicanda homines natura impelluntur. Hujus agitatoris interni vim sentiunt infantes, cum ludunt, ac non solum testes laetitiae, sed & participes quaerunt. Eodem incitantur adulti in rebus seriis & gravioribus.

Docere alios, quod nesciunt, consilium dare imperitis, in viam revocare errantes, viribusque suis, cum primum aliis profuerint, pretium ob hunc earum usum majus imponere, seque ipsum pluris aestimare ob quodcunque factum nobile, in quo quaedam animi excelsitas inest, ad haec conanda & ad effectum adducenda homines occulto quodam naturae impetu trahuntur. Verbo, non demum argumentationum & longinquae meditationis, sed naturae, vi efficitur, ut jucundum homini sit, videre felices, jucundius efficere.

§. CIV. Cum his stimulis (§. 103.) alios societati oblique utiles natura conjunxit, quibus dum primario & recta via ad suum quisque emolumentum fertur, simul abstrahitur a nocendi ausu, & inscius ad bene de aliis merendum ducitur. Huc pertinent pudor, honoris appetitio, & placendi studium.

Pudor multorum conatus improbos validius, quam vis legum asperarum, frangit. Eum definimus fugam aut sensum doloris ex praesenti futuraque actionum vituperatione, quam quis se mereri aut vitare non posse, credit. Sub pudore continetur metus irrisionis. Ridiculus vocari solet, quem in dictis factisque sibi manifesto contrarium esse solere, unusquisque non plane hebes & mediocriter in ea intentus observat. Irridere is dicitur, qui alterius, tanquam sibi aperte repugnantis, (absurde loquentis aut agentis) contemptum risu significat. Natura acerbum cuique est, eam ab aliis infirmitatem, id erratum animadverti, cujus illum pudet. Quem dolorem si augeat irrisio, tanto vehementius commoveri & ad indignationem iramve prolabi solet animus, quo ingrator ob alias causas est irrisor, aut quo plus detrimenti ex ejus dicacitate amarisque facetiis latius propagatis metuitur. Metuitur autem ab his eo magis, quo expressiora habent signa veritatis, plusve acuminis. Unde id genus sales irrisori saepe sunt nocentiores; quam ei, qui ridetur. Inflammant ultionem, inimicitias capitales, bella.

Pudoris, quem natura nobis commendavit, duo sunt genera. Alter est naturalis, qui ex sensu morali oritur, quo id improbamus, quod natura turpe est, & ubique haberi debebat. Alter possit dici adventitius, (assumptus) quoniam nititur opinionibus in societate quadam publice receptis de eo, quod turpe & propudiosum judicari debeat. Hae opi-

opiniones saepe sunt naturae praeceptis contrariae. Ex quibus pudor malus nascitur, seu fuga vituperationis, quam quis regulis naturalibus contrariam esse novit, aut nosse poterat. Qui pudor, quantum est effectus erroris, tamen probat, quanto pere nobis sit impressa fuga taciti opprobrii, in dictis factisque nostris aliquid inesse turpe, cuius ab aliis animadverti nos pudere necesse sit.

Quo consilio natura stimulum pudoris hominum menti admoverit, patet ex eius fructibus. Revocat quemque ab iis malis cupiendis, dicendis, agendis, quae ab aliis cognita ne singularem imbecillitatem, imprudentiam, vitium aliquod, aut animum corruptum, ejus, quod societati nocet, incuriosum, arrogantem, prodant, intime veretur.

Cultus perpetuus pudoris boni vocatur verecundia. Haec cum homines a malo avocet, eosque mutua quadam reverentia conjungat; *impudentiam* esse contra naturam, apparet. Haec est habitus animi contemnentis, aut fingentis se contemnere, vera iudicia aliena de dictis & factis turpibus suis, idque haud abscondite, sed expedite verbis factisque declarantis. Est aliquando indicium hebetis ingenii, plerumque animi vitiis innutriti. Oritur ab educatione neglecta & praesertim nimis molli, qua infantes in opinionem veniunt, ea se decere omnia, quae non statim culpantur. Interdum nascitur a diuturno consortio cum improbis, quorum interest, quid quisque de se sentiat, non curare, vel a diuturna male vivendi, proinde honeste sentientium iudicia fugiendi aut non explorandi consuetudine. Ejus gradus summus est, cum quis non tantum est malus, sed & ambitiose id agit, ut malus existimetur.

§. CV. Proxima pudori est ingenerata honoris appetitio. Quam hominum esse propriam, neque brutorum animantium communem, recte

dixit XENOPHON. Ac primum quidem infantum, adolescentium, aetatum omnium commune est, (ut diximus §. 104.) acerbum cuique esse sensum imbecillitatis suae inprimis eo, quo se cum aliis confert, tempore, eumque dolorem fieri acriorem, cum primum hanc infirmitatem suam aliis patere, animadvertat; indignationem vero moveri, ubi quis propter id debilitatis genus, quod sua sibi culpa non conscivit, (paupertatem, deformitatem, originem ignobilem) se contemni & despici observet. Facilius ferocia toleratur, quam verborum ludibria & contemptio.

Quam intolerantiam natura impressit mentibus hominum, primum ut sibi ab iis caveant, quae contemptionem merentur, deinde ut, eum ipsi sentiant, quam acerbum sit, vivere cum hominibus, a quibus despiciatui habeantur, alios temere spernere non auint. Dicuntur autem contemni, qui propter imbecillitatem virium, corporis, animi, aut eam, quae a rerum pretiosarum inopia oritur; aliis inferiores ac nonnisi misericordiae causa tolerabiles existimantur, proinde haud digni, quorum praesentia, dicta, consilia, facta in societate animadvertantur. Major contemptionis gradus est is, quo alterius *existimatis*, quam vocant *simplicem*, laeditur. Haec est opinio communis, non ita se gessisse alteram, ut indignus libero ad alios homines honeste viventes aditu habeatur. Hanc *existimationem* laedere is dicitur, qui falsis aut ultra modum exaggeratis criminationibus, calumniis, factisque, quae in societate vulgo ignominiosa putantur; bonam de alterius dignitate nativa opinionem publicam mutare, & sic eum infamare conatur. Cum magna pars commodorum societatis non pendeat ex singulorum meritis, qui illis frui cupiunt, sed ab opinionibus aliorum, quorum in potestate est, ea negare aut praestare; perspicuum fit, lace-

rata

rata aut eversa alicujus existimatione bona, seu simplici, posse fieri, ut ex vitae cum aliis communitate plus molestiae, quam jucunditatis, capiatur, denique ut nullae supersint causae manendi in societate, gravissimae eam aerumnarum plenissimam deserendi.

Verum non tantum fugam ejus conditionis natura cuique insequitur, in qua deprimitur ab aliis & praeter meritum pro nihilo putatur: sed etiam incitat quemque & erigit, ut vires suas ostendere, easque agnosci, ac pro earum ratione ab aliis censeretur discipiat. In qua cupiditate innata est situm *honoris studium*.

Honorem definimus iudicium (aut *tacitum*, aut *verbis factisve* expressum) de praestantia virium alienarum. Quod iudicium si *verbis* significetur, *laus* appellatur. Quae tanto praeclarior & exoptatior habetur, quo is est laudabilior ac liberior, qui iudicat, & pretii earum, quas laudat, virium aestimandi peritior. Differt laus a *fama*, quae est laus aut vituperatio ab incerto auctore profecta & sine ulla probatione a compluribus credita. *Factis* declaratur honores eorum comprobatione, quae alii loquuntur aut agunt, vel & horum imitatione.

Studium honoris est complexio actionum eo spectantium, ut vires nostrae (corporis, ingenii, indolis) earumque usus nobis & societati salutare conspiciantur, ac pro merito aestimentur. Natura ferri hominem ad honorem expetendum, probat dulcedo illa, qua infantes, cum collaudantur, mulceri & excitari, verba eorum vultusque significant. Nondum superbiunt opibus, natalibus, pulchritudine; sed usum virium suarum naturalium, quem egregium esse putant, *αὐτοεγχαίρειν*, ab iis, quorum iudiciis multum tribuunt, laudari, toto pectore gaudent. Atque in his infantum factis, velut in speculis, cernitur, quo natura ingeneratum e-

eminendi studium dirigi velit, nempe ut non gloriemur viribus sive naturalibus, sive fortuna partitis, sed harum usu sapienti, aut iis, quas ipsi studio nostro acquisivimus, censeri, & ab aliis paria non facientibus distingui cupiamus. Quas vires appellamus *morales*.

Idcirco harum virium possessio & sensus per se suavis est, & fit multo suavior, cum caedem ab aliis spectantur & agnoscuntur. Quae dulcedo non ab opinione, sed a natura proficiscitur. Eam enim unusquisque ex harmonia iudicii aliorum nominum cum sensu suo, non esse se indignum, de quo bene iudicetur, pronasci animadvertit, qui se ipsum observat. Ex quo efficitur, ut homines natura honorem propter se ipsum expetant, non autem propter sola commoda adventitia, quae cum in societate comitari solent. Qualia potissimum sunt fiducia & auctoritas; illa, ut alii ad ejus, quem honorant, vires confugiant, quoties se illis egerere putant; haec, ut ejus dictis auscultent alii, consiliis credant & obsequantur, facta imitentur. Quid enim est *auctoritas*, nisi vis in aliorum sententiis conformandis flectendisque voluntatibus, quam quis sibi fiducia prudentiae ac probitatis suae comparavit?

Multa homini cuique & societati commoda affert ingenitus honoris stimulus. Quae admodum vis pudoris quemque ab ausibus, dictis, moribus malis revocat: sic expetita honoris suavitas impellit quemque ad vires suas augendas, ut emineat, & ad eas recte utendas, hoc est, ad facienda laudabilia, quae non sunt nisi societati vere utilia. Contemptu famae contemnitur magnum recte faciendi incitamentum.

§. CVI. Denique stimulus, quo ad benevolentiam

tiam aliorum sibi conciliandam homines impelluntur, *recta via* prodest ei, qui *placere* studet, *oblique* societati.

Quippe ea placeat, in quorum cogitationem defigere animum, displicent, a quibus cogitandis eum reflectere, saave est. Prima in societate cura est, ne *displiceas*, hoc est, ne cogitatio de te aliquam hominibus, quibuscum versari velis, molestiam exhibeat. Natura hoc placendi stimulo ingenito duplicem utilitatem homini affert, alteram ut sibi, alteram, ut simul aliis consulat. Magnopere cujusque interest, certum esse de aliorum auxilio, quod a *solo favore* proficiscitur. Magna suavitate mulcetur animus, dum videt esse, qui, et si sua causa nihil faciant, vel facere possint, sibi tamen bene cupiant, dum veniant in societatem gaudii, quum profluentur & prospere succedant res suae, vel doloris, cum male. Repentinam tristitiae suae voluptatem interponunt calamitosi, cum mala sua referentibus saltem patent aures alienae, & humanus auditoris aut spectatoris vultus ipsis persuadet, non indignos se videri, quibus meliora eveniant. Tum casus referre suos, infandum renovare dolorem & flere, est voluptas. Cui facile fuerit, a se impetrare, ut congressus hominum plane fugiat, is ferre non poterit invidiam omnium, & ex ea natam in summa frequentia solitudinem.

Vulgatum illud: *oderint, dum metuant*, indicat vitium contrarium huic naturali impulsioni ac rationi homines ad mutuam benivolentiam invitanti, proditque degenerem animum, quem variae causae adventitiae paulatim depravarunt.

Praeterea homo ut placeat homini, ea facit, quae placent, id est, aliis *juvanda* & *utilia* videntur. Gaudet videri comem, probum, efficacem, verbo
G s
eum,

eum, cujus bonitate & alacritate alii confidere queant. Sic natura, quos occulto impetu pellit, suae utilitatis causa ut amari cupiant, eos inopinantes ducit cogitque, ut studeant esse amabiles.

At certis tamen terminis ingenitum placendi studium natura descripsit, quos exquirere, est minus rationis. Nam malis ex aliorum voluntate non efficiendis, aut illis non imitandis, displicere, bonum est, (§ 152.) & mentem firmam, molestias sine mutatione recti propositi haud vitabiles fortiter negligentem (§ 186.), demonstrat.

§. CVII. Observationum, quas hactenus attulimus, veritas non eliditur veteri dicto, hominem homini lupum, vel dicam, malum daemonem esse, nisi vi metuque subactus a nocendi consilio ac pruritu revocetur. Qui sic sentiunt, de foeditate indolis hominum in societate viventium dicunt nimium. Num enim experientia confirmat, quemvis, quo plus possit, semper eo plus habere malitiae? Num verosimile est, naturam nos perpetua diffidentia divulsos ponere in specula voluisse, ut alterutrum eligamus, aut invadere aut invadi? An hoc patitur analogia, (§ 99.) cujus amantem & tenacem esse naturam, (§ 40.) vidimus? *Tigris agit rabida cum frigide pacem perpetuam. Saevius inter se convenit urfis.*

Allegantur populi barbari. Verum eorum, qui feroces putantur, numero sunt fidi, hospitales (a), & si discesseris ab iis, quos orarum maritimarum accolae populi cultiores corruerunt, plerumque benigni, sola effreni ulci-

(a) Cf. DE PAGES *Voyages* c. 2. de natione *Gusaratam* incolente. Add. COOK *Voyages*. III. p. 181. de *insulis amicorum*.

ciscendi cupiditate excepta, quemadmodum recētiōres itinerum scriptores confirmant. Decepti decipiunt & diffidunt. Lacesciti in defensione modum excedunt. Multa, quae de populis *Androphagis* referuntur, finxit pavor, sermōnis, mōrum, religionum, quas colunt, ignorantia, mira & horribilia narrandi scabies, error eorum peregrinatorum, qui ex quibusdam monstris deformem totius, quam adierunt, nationis indolem confidenter collegerunt. *Caraibi* hostibus interemtis vescuntur. Sed quibus? Se, ajunt, neminem, nisi juste caesum, comedere, sensu per obitum peremto, verum *Europaeis* saepius rem levem videri, hostes injuste in vasos caedere, at casos non sepelire, aut vorare, horrendum. Utrorum consuetudo est exitiosior?

Neque universē verum est, quod ajunt, tenuiores perpetuo succensere potentioribus, & illos cum his litigantes non fecisse injuriam, sed accepisse, infirmioribus videri. Fateor, sic sentire solere, qui altō supercilio contemti jacent, vel violenter opprimuntur. Manum & virgam, qua percutiuntur, dum osculantur, execrantur. Nam natura duce homines aliquod sibi pretium ipsis imponunt, & ab aliis statui cupiunt. (§. 105.) Quapropter aequa mente non ferunt, se intar apum non sibi, sed aliis pigris & fruges consumere natis mellificare, & postquam fecerint, quantum potuerint, omnia, minori in pretio ab his haberi, quam pecudes a villico. Neque possunt eos magnifacere, qui nihil habent meritorum, ob quae magni aestimentur, sed saepe vitiis aut tanta imbecillitate deformantur, ut qui eos se non vilipendere significet, aut coecutiatur, aut simulet. Mox fortis suae pertaesi eorum odium concipiunt, a quibus male habentur. Inhumanitas

tas cum viribus nocendi praesentibus conjuncta num placere potest? Non erant *Romae tot domi hostes, quot servi*, quamdiu patresfamilias erant testes ac focii operum in cultione agrorum, & matronalis sedulitas non quamlibet rei oeconomicae curam villicae delegabat. Honorato *familiae* nomine servi continebantur. Quippe homines strenue laborantes honore dignos habere laborando discimus. Potentiores itaque non propter solam potentiam sunt apud infimam plebem invidiosi, sed quandoque ob arrogantiam ac malignitatem dictis factisque expressam, quarum illa odium, haec metum aliis incutit. Romae cum furerent *triumviri*, inter eos, qui proscriptos fervarent, ferventiores fuere *servi*, quam *proscriptorum liberi*. Ex quibus apparet, facta, quae afferuntur ab iis, quibus non assentimur, non probare talem malitiam generis humani naturalem, qualis sumitur ab HOBBSIO.

Similiter fallit *factorum verorum*, quae objiciuntur, sinistra interpretatio. v. c. superato maris periculo tutus in portu tranquille aliquis prospicit, navem quandam saeva tempestate jactari. Gaudet, inquis, ergo est malignus. Neutiquam. Voluptatem non capit ex discrimine vel interitu rerum & hominum, sed quia quanti sit, salvum esse, ex conspectu & magnitudine periculi alieni aestimat, de sua incolumitate impensius gaudet. Sentit conatum servandi homines, si posset.

At vero cupidius audiuntur maledicta, quam laudes. Quando? cum quis imbecillitatis suae pertaesus, aut nimius coecusque sui aestimator, alios, dum laudantur, sibi praeferrere, seque negligere videt aut metuit, propterea quod & ipse bene audire atque magni fieri cupit (§. 105.) At vero *malevolentia* nativa, seu *voluptas ex malo alterius sine momento suo*, cernitur in risu vulgari, cum alios cadere erectus videt. Quos? num &

e os

eos, quibus aliquid ex casu mali sine eorum culpa evenit?

Concludimus, hominem eos non curare, quos se non egere sibi persuadeat, sed ut se indigentibus sit auxilio, natura impelli, etsi illis ipse non egeat.

Cor (§. 133.) frigidum & durum, invidia, crudelitas &c. sunt morbi, iique non perinde in societate univerforum hominum (§. 100.) frequentes, atque in arctioribus societatibus communi imperio conjunctis (§. 125.). Quorum morborum alii in his ipsis societatibus majoribus, alii in minoribus, sunt frequentiores & nocentiores. In quorum vitiorum causas propiores & remedia inferius inquiremus.

§. CVIII. Afferuimus, non esse hominem natura ineptum ad societatis cultum, ut fieret perspicuum, corruere principia & conclusiones HOBBSII (§. 102.). Quare id investigandum est, quam homini viam *experientia* monstrat, efficiendi, ut societatis & potiatur fructibus, & molestias vitae vel elevet.

Illam autem docet, duas vias iniri posse & solere; alteram, cum quis se solum respiciens, sibi servire alios, non autem ipse aliis sine commodo suo externo prodesse cupit, vel & aliis emolumentum sui causa nocuisse gaudet; alteram, cum quis vitam ad hanc normam perpetuo dirigit, ut noceat nemini, prodesse gaudeat omnibus. Utra via sit *recta*, ex *effectibus* concludit ratio (§. 38.). Hos itaque dispiciemus.

§. CIX. Rectum felicitatis suae cursum deserunt 1), qui sibi vivunt. Hi alios, quorum ope non indigent, negligunt tanquam fungos, eos vero, quibus usi sunt, abijciunt, ut scopas solemus post

post usum & succo malorum citreorum expresso corticem. Pejus sibi consulunt, 2) qui mala studiose aliis inferunt, vel quoniam cupiditatibus suis eos obstare vident, aut obfuisse dolent, vel quia suavitatem aliquam ex quiete & hilaritate aliena perturbata percipiunt.

Quam qui tenent vitæ rationem; illi vel summa *calliditate* vel vi ac metu opus habent: *illa*, ut credant, qui versutiloqua malitia decipiuntur, se suam rem agere, cum decipientibus seruiunt; *hac*, ne, qui poterant resistere, ausint, neve, qui ausint, possint.

At autem *calliditas patefacta* vehemens odium parit, *latens* amaram plenamque sollicitudinis voluptatem, proinde poenitentiam & *falsam* (§. 10.). Contra *benignitas prudens*, seu tempesteriva, eotuta contendit recto itinere, quo aut omnino non, aut non sine magno discrimine, labore, taedio, mali veri metu vel sensu acerbioris, calliditas per anfractus pervenit.

Neque tutiorem viam ingrediuntur, qui *vim & terrorem* adhibent. Metui qui vult, metuit ille *prius*, imo *magis*. Ex magnitudine terroris, quem aliis incutere studet, recte aestimatur magnitudo timoris, quo ipse urgetur. TIBERIUS dum Romæ furit, Capreae trepidat. Quem latet, DIONYSIUM tyrannum, *cultros metuentem tonsorios, candenti carbone sibi adussisse capillum?*

Denique malitia, seu vi seu dolo nocere gestiat, est plena acrimoniae. Dum facit, ut sanguis & animus coacescat, magnam partem veneni sui ipsa bibit. Se ipsum rodit invidus, se punit durus, arrogans, &c. Benignitas est hilaritatis fons perennis.

Ratio videns hanc naturalem copulationem effectuum ex utroque vitæ genere nascentium, conclu-

cludit: eam divinitus esse constitutam, proinde immutabilem. (§. 31.) Cui consequens est, ut aut carendum homini sit uberrimis ac dulcissimis societatis fructibus, aut unica, quae ad eos carpandos ducit, via ingredienda, nempe ut animus sincera erga alios benevolentia caleat.

§. CX. His praestructis, ad commoda societatis ipsa indaganda progredimur. Ac primum quidem ea hoc loco aggrediemur, quae *singuli* capere possunt; deinde *Sectione V.* exponemus, quantum vicissim *singulorum interfit*, bona societatis humanae suis viribus *augere*, hujusque prosperitatem stabiliorem aut uberiolem suis quandoque jacturis redimere.

Commoda, quae ex societate in singulos redundant, sunt *causae verarum voluptatum*, Sectione III. enumeratae, quas singuli aut in solitudine, aut sine arctiori cum aliis conjunctione, vel non aequè bene, vel omnino non, sibi comparare possunt. His commodis sibi invicem conciliandis homines se mutuo *adjuvare* dicuntur. *Adjuvare* significat, *id, quod viribus alienis deest, supplere.*

Hujus vero supplementi spes & adeptio expetibilem reddit societatem, qua universos natura devinxit (§. 100, 125.). Ejus enim ope praeveniri, leniri, tolli possunt mala corporis & animi, augeri utriusque bona, proinde effici, ut vita commodius & jucundius defluat, & post mortem profutura comparentur.

Homines omnes, cum nascuntur, pariter indigent humano auxilio; virium vero naturalium, quae progrediente aetate roborantur, non quidem illis gradus idem inest, at parem tamen ad finem cuique a natura tributae sunt, par singulis ingenuita est communitatis cum hominibus appetitio,
par

par ejus conservandae & colendae necessitas, ut destinatam sibi magnitudinem felicitatis quisque assequatur.

Aequae princeps civibus, ac cives principe egent. Tenuissimi indigent ditioribus, ut alantur, & hi illis, ut commode vivant. Laudis avido aequae opus est laudatoribus, atque hi se exoptare facta sentiunt, quae sibi aliisque proficua laudent. Verbo, quamvis dissentiant inter se homines gradu virium, quas arte, diligentia, institutis ejus, cui intersunt, societatis acquisiverunt: in eo tamen cuncti conveniunt, quod sunt homines, ab animantibus distincti, ad vitae felicitis usuram a natura praeaeque invitati, nulli viribus tam amplis praediti, ut ad hanc consequendam aliorum benevolentia non indigeant, nulli tam firmi, ut non morbis aliisque casibus quandoque infirmioribus aequentur.

Sensus aequalitatis naturalis, quae in conditione humana inest (§. 102.), comprehendit sensum alicujus quasi *dignitatis hominum nativae*, & doloris acris ex facto, quod illum jucundum aequalitatis sensum convellit. Hinc fremitus hominum, qui ut morbidum pecus a consortio arcentur: hinc intolerantia ignominiae & earum criminationum, propter quas vitae commercium negatur. Hinc odium fervorum adversus dominos, qui dicunt aut sentiunt cum illo: *O demens! itane servus homo est?* Ecquis non sentit indignationem suam incallescere, cum videt a fabularum actoribus exhiberi, aut in historiarum monumentis pingi effigiem hominum, qui quod sunt viribus superiores, pro nihilo ducunt debiliores?

§. CXI. Fructus societatis (§. 110.) alii se quasi ultro carpentes hominibus offerunt, simulac non secreti, sed quomodocumque conjunctim vivunt; alios

alios aliorum benevolentia, cura, & opera quasi traditos accipiunt.

Ad priores referimus fiduciam & suavitatem quam sola haec cogitatio, non esse remotum ab hominibus, & posse cum iis esse, si velis, animo impertit. Vel haec sola sufficeret, ut quo pretio societas solitudini praestet, clare intelligatur.

Accedit utilitas, quam intenta & diligens hominum, etiam ignotorum, tum & operum, factorum, morum, alienorum contemplatio cuius afferre potest: partim ut se ex aliis cognoscere discat, partim ut videns aliorum vitam & instituta, ex iis sibi sumat exemplum, vel quod caveat, vel quod imitetur.

Quocirca fructus egregii ex peregrinationibus demum ab iis capi possunt, quos a frivolis & a solis corporis voluptatibus extra fines patriae quaerendis, ad contemplanda atque plenius cognoscenda sibi patriaeque vere utilia revocat prudentia, atque in haec colligenda; imitanda ac commendanda, noxia autem rejicienda, defigit. Hoc modo crescunt vires ingenii, gustus emendatur aut magis perficitur, mores corrupti cum effectis suis velut in speculo nudi exhibentur, quos domi cernere vis praejudicatarum opinionum inveteratarum non patitur. Atque eo subsidio nimia de se ipsis opinio imbecillioribus excutitur ingeniis, errores in iudicio de viribus & institutis patriae cognoscuntur, superbia nationis aut familiarum quarundam propria aculeos suos amittit, amor civis in civitatem suam reducis non extinguitur, sed novo ardore de illa bene merendi inflammatur.

§, CXII. Posterius commodorum genus, (§. III.) quod ex aliorum singulari favore, studio, factis percipitur, praecipue ad sex capita revocari potest:

H

I)

- 1) Accessus facilis & jucundum cum aliis consortium, hoc est, cum nulla malevolentiae, contentus, dissidentiae significatione conjunctum;
- 2) Rerum & operarum venalium, aut commutari solitarum, commercium liberum;
- 3) Beneficentia;
- 4) Veri, quod scire nostrum interest, communicatio;
- 5) Honos;
- 6) Arctior cum quibusdam conjunctio ad quoddam peculiare bonorum genus communibus viribus assequendum.

§. CXIII. Inter vera vitae condimenta primum fertur aditus facilis ad eos, quibus placere, quibuscum congregari ac de rebus & auditu & relatu jucundis, aliis, quas cognosci, aliis, quas cognititas in memoriam revocari juvet, de factis, de rerum sensibus subjectarum usu & causis, sine cujusquam praesentis aut absentis offensione ac detrimento, sermone miscere cupimus. Consortium vero jucundum esse non potest, sublata inter eos, qui coeunt, *omni aequalitate*. (§. 110.) Ad quam quo illud *accedit propius, eo est jucundius*. Repelli, flocci fieri, hoc est, tacita imbecillitatis cujusdam exprobratione perpetuo obrui, ac propterea negligi, est aequalitati naturali adversum, ideoque *natura acerbum* (§. 104. 110.). Hinc blandum alloquium, & *comitas* praecipue eorum, qui sunt superiores, placet, oblectat, facitque, ut fidenter adiantur, ac reverenter habeantur. Tanto quisque censetur major, qui viribus praevalet, quanto se gerit submissius, hoc est, quanto magis praestantiae suae in se ipso & in illis, quibuscum versatur, molestam imbecillitatis suae cogitationem cohibet. Itaque fructus hujus consortii illis praecipue obveniunt, qui

qui pretium homini, tanquam homini, statuere didicerunt.

Sunt illi fructus multiplices. Animus tristis tantisper ponit cogitationem molestiarum, quibus premitur, sollicitus curas, nimis intentus nervos suos relaxat. Colloquio recreati ad labores redeunt alacriores. Eo inscii vires intelligentiae novas acquirunt, dum audiunt, dum eas, quas habent, notiones verbis explicant, dum alienis erroribus eruditi sunt cautiore. In illis confortiis ac circulis sua alii cum aliis gaudia communicant, tristitia aut molesta fugiunt, joci & facetiae nulli contumeliosae aut merito ingratae condiunt sermonem, & quoniam sunt signa animi haud solliciti, reliquorum, si quae sint, sollicitudines pellunt.

§. CXIV: In congressibus hominum temporis jucunde fallendi, & peregrinos cum indigenis, notos cum ignotis, miscendi causa institutis, atque in confortiis eorum, qui se diutius norunt, familiaribus usitata, saltem inter populos cultiores, est quaedam *venusta humanitas*. Differt ab *humanitate ordinaria* cuius praestanda. Haec est alacritas animi cuiusque homini; etiam ignoto & forte obvio, sive ultro, sive roganti gratificandi in eo, quod sine molestia aut mali cuiusquam metu concedi potest; (uti *errantem comiter monstrare viam, lumen de lumine accendere*). Inter eos autem, qui coeunt, ut aliquantum temporis una jucunde transigant, aliquid amplius usu venit. Nempe singularis animi attentio in id, quod displicet, vitandum, & id, quod placet, faciendum exigitur, ut suavitas confortii augeatur, & nullius molestiae interventu exacerbetur. Huc spectat *venusta humanitas*. Est ea complexus signorum, quae consuetudo invexit, ut ex illis pateat animus ab eo, quod taedium aut dolorem cuiquam afferat, in sermone

& actionibus sibi cavendi, & id, quod aliis gratum sit audire, aut sine molestia & dispendio fieri possit, lubenter ac sine adfectatione loquendi & agendi. Quanquam signa illius animi alia in aliis recepta sunt circulis, & nationes quoque in iis statuendis inter se differunt, tamen est naturalis quaedam ars placendi. Haec nonnisi apud hebetiores minoris momenti est, quam ardor affectatus observandi regulas usu receptas de iis, quae hominem politio-rem decent. Nunquam aut occultari potest acutioribus, aut placet affectatio. Est enim aut index opinionis fatuae, inesse excellentiam in minimis, aut effectus anxietatis, ut non tantum ingenio & animo, quantum servili ejus, quod fert usus, imitatione placeas. Assentatio autem posita in laudatione aliorum e mentita, acutioribus, qui est, laudantur ingrata, nisi a modum sit ingeniosa, ut ab ingenuitate discerni haud queat. Etiam haec, simulac pellucet adulandi animus, aut contemptum humilis, aut odium subdoli, adulatoris parit. Est autem venusta humanitas conciliatrix & altrix favoris hominum, quibuscum versamur, si minus perpetua, saltem temporaria. Allicit & adjungit aliorum animos affabilitas, & ea potentiorum popularitas, quae nullam superbiam vel cupiditatem dominandi involvit. Auget fiduciam tum petendi operam ei, qui rogatur, non molestam, tum eam ultro offerendi. Atque adeo, dum etiam eos conjungit homines, quos nulla necessitudo ex singularibus causis nata devincit; suavitatem, brevem eam quidem ac celeriter transeuntem, veram tamen, congregatis impertit, cum contra alios ab aliis arceat austeritas, ferocia, rufficitas, & quae multis infirmioribus ferivitate intolerabilior videtur, *arrogantia*, hoc est, *superbia aliorum contemptum vultu, verbis, factis, significans.*

Arrogantiae vitium non tantum obest dulcedini

con-

confortiorum familiarum, sed hominem quoque ei deditum in multa mala implicat. Est signum manifestum ingenii debilis & coequentis. Ab iis, qui viribus superiores se esse sentiunt, ridetur, patres alienat, infirmiorum odia & nocendi consilia accendit, sique in illis cernatur, quos vix mediocres, nedum aliis praestantiores, quisquam agnoverit, communi omnium contemptu punitur. Quod inprimis ei hominum generi evenit, qui sibi in arrogantia sua non constant, sed prout res sese dant, ita se humiles aut superbos, timidos tumidosve gerunt.

§. CXV. Praeter *venustam humanitatem*, quae ad jucunditatem congressuum pertinet, aliud institutum ab hominibus inventum est, quod eodem spectat, & *decori* nomine appellatur. Haec vox multas notiones continet, quae ad unam difficulter revocantur. Universe inter eos, qui eadem societate continentur, id decorum dici potest, quod in vestitu, in publicis exercitationibus corporis, in ludis, in modo cum aliis colloquendi & agendi, in ordine, quo negotia publica & privata in singulis coetibus tractantur, consentaneum est differentiae aetatum, sexuum, dignitatis & honorum, naturae rerum, quae aguntur, graviorum aut leviorum. Sic Romae puerum praetexta, septendecim annis majorem toga decebat. Sic infantibus convenit equitare in arundine longa, seni temporis acti esse opportune laudatorem, viris canere illud *Spartanum; sumus*.

Nomades, quoniam raris congressibus coeunt, definitione regularum decori, quo inter se utantur, vix indigent. Sed cum primum homines domicilia alii juxta alios figere & societates perpetuas facere, imperioque communi se subicere decreverunt; observare se invicem, imitari vitaeque pri-

vatae modum ad consuetudinem plurium, quibuscum conjuncti erant, fingere, quique id non faceret, eum singularem, & vel odiosum, si superbiret, vel abjectum & ridiculum, si esset hebetior, ducere coeperunt. Sic paulatim consensu tacito introducta est quaedam quasi disciplina vestitus, ornamentorum, modi conveniendi, colloquendi, convivium solennia habendi, verbo in conspectum publicum non veniendi, nec cum aliis agendi, nisi certo quodam modo & ordine, qui & cujusque statui, dignitati, sexui, aetati maxime convenire putatur. Sic decorus habetur sermo senis *quietus & remissus*, & universe, ut ait Cicerō, *incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum motus tenent illud decorum*, quod appellamus *privatum*. Differt enim a *publico* in negotiis inter populos tractandis usitato aut pactis constituto, vel in aulis, praecipue Europaeis, & in collegiis publicis recepto, cujus interdum ea vis est, ut ejus neglectus pro *injuria* habeatur, quam armis aut animadversionum severitate vindicare liceat.

Hoc loco agimus de *decoro privato*, quod praecipue in colloquiis consortiisque privatis observatur. Atque id nobis videtur positum esse in ordine quodam recepto signis venustae humanitatis usu introductis in tempore & loco utendi. Immerito omne decorum a *Cynicis* reprehenditur, quasi quod honeste fieri potest, idem & palam coram omnibus fieri posse non esset dubitandum, ac quasi naturalis hominum aequalitas non pateretur, in dictis & factis per se non injustis aut criminosis vel minimum libertati vinculum injici ob metum, ne nobis alii succenseant. Decorum (*πρεπον*) prudenter constitutum occurrit multis molestiarum generibus, quae ex neglecta observatione discriminis sexuum, aetatum, dignitatis, in consortiis oriri solent, atque adeo obstat petulantiae & protervitati, illi, dictis factis-

factisque leviter alios pungenti, huic, praesertim
 jocis amaris conventuum jucunditatem turbanti.
 Obsistit *insalutiae*, quae ne illis quidem parcat,
 quos revereri par erat, quin dura & vel visu vel au-
 ditu ingrata ferre cogantur. Impedit, quo minus
 prorumpentibus subito primis animi motibus ali-
 quis offendat alios, aut imbecillitatem suam im-
 prudenter prodatur. Cohibet *impudentiam* nihil
 ejus praetermittentem, quod moveat cogita-
 tiones pudori contrarias aut fastidium, (veluti mo-
 vet *obscoenitas*) (a), denique quod animum de-
 signet sui nunquam potentem & benevolentiae alio-
 rum colligendae aut retinendae plane incuriosum.

Quo major in natione quadam cernitur morum
 simplicitas, & minor ingenii cultus: eo accuratio-
 res & fere dixerim, eo magis superstitiosos obser-
 vamus esse homines in regulis decori, quas semel
 constituerunt, inviolate conservandis, & eo prom-
 tiores in actibus ei contrariis in pessimam partem
 accipiendis.

Nimis anxio autem illius cultu aequae perit gra-
 tia confortiorum *familiarium*, ac dissoluta & af-
 fectata ejus incuria. Perpetua enim sollicitudo,
 ne quis imprudenter offendatur, fatigat homines,
 qui coeunt, non recreant, & momentum temporis,
 quo discedere possunt, ardentem *expectare*, pluri-
 ve facere cogit, quam quo convenerunt.

Mira legum decori privati varietas & vicis-
 situdo est. Datur tamen discrimen *naturale* ejus,
 quod prudenter inventum est, ab eo, quod secus
 se habet: adeoque dantur & regulae, quibus *gustus*
 in eo dijudicando *corruptus a sano* internoscitur.

Perfectum quippe est, in quo omnia ad finem, quem
 ejus auctores sibi proponunt, bonum consentiunt.

Finis

(a) Cf. CICERO *ep. ad diversos IX*, 22.

Finis est perturbationis, taedii, contemptus, odii-
que subiti in illis confortiis & circulis evitatio.
Quamobrem illud decorum, cujus custodia mi-
nimam habet molestiam, & violatio maximam,
fini suo, seu consilio, quo institutum est, respon-
det. Recepta conversationis ratio, quae huic
fini valde & manifesto repugnat, recte vocatur *ri-
dicula*, estque *decori* nomine indigna.

Decor est habitus acquisitus in actionibus corporis (vultu, gestu, vocis sono, sermone, silentio, incessu, vestitu &c.) leges decori ita servandi, ut nulla affectatio nullumque artis vestigium appareat. Placet. Conjungit animos. Quidquid vero conjungit homines in commune commodum, illud auget causas verarum voluptatum, (§. 100.) ad-
eoque felicitati amplificandae inservit (§. 18.)

§. CXVI. *Secundum* societatis naturalis emolu-
mentum est rerum & operarum, quarum commuta-
tione homines egent, commercium. (§. 112.) Non
omnia fert omnis tellus. Nec sibi quisque soli in
bonis externis (§. 63.) comparandis sufficit. Com-
municatione itaque operarum & rerum homo ho-
minem reddit felicior, sive illa sit gratuita, sive
pro eo, quod datum factumque est, tantundem aut
amplius reddatur.

Si par sit indigentia mutua, & pares sint vires,
mutua rerum vel operarum commutatione eam sub-
levandi: interest utriusque, non aliter, quam sub
lege, ut par pari referatur, alterum alterius indi-
gentiae, commoditati, ac prosperitati opitulari.
Inde nascitur *mercatura* quaedam *utilitatum*: quae
est fons *contractuum*. Ejus commercii rerum &
operarum, quibus indigemus, majori opportuni-
tate homines montibus & maribus dirempti conjun-
guntur, ac pretium societatum specialium, praeci-
pue civilium, augetur. Eu:

Europa bellorum privatorum procellis diu jactata, tandem restituta in singulorum finibus quiete, mercaturae & navigationi debet, quod munera naturae, per totum orbem diffusa, illius incolis, iisque fere solis, pateant. Quorum naturae artisque fructuum copia quaeversum delecta crescit incolarum orbis Europaei felicitas, modo non corrumpatur neglectu artis fruendi.

§. CXVII. Tertia societatis naturalis utilitas est spes & adeptio beneficiorum. Horum autem duplex notio est; altera ad dantem spectat, altera ad accipientem. Hunc omne factum deliberatum sibi valde proficuum in beneficiis numerare oportet, quod neque a consilio inimico ortum sit, neque instar aeris alieni per vim aut iudicis auxilio ab altero exigi possit. Qui alterius benevolentiae ea, quibus quotidie fruitur, bona debet; eumne aequum est, sentire quidem, quantam illa vim ad felicitatem suam habeant, sed eorum effectorem non cogitare, huic ea omnia deberi non meminisse, nec proinde ei bene cupere, sub inani obtentu, sui potissimum commodi in largiendo rationem; habuisse, aut illi largitionem operamve haud magno constituisse? (§. 165.)

Aliter beneficium interpretamur, cum quaeritur, num, qui illud dedit, vera sit *beneficus*. In qua definitione animus dantis quoque exquirendus est, tum ut *magnitudo gratiae referendae* exactius defini possit, tum quoque ut gradus voluptatis intelligatur, quae ad dantem ex facto aliis utili redit, quaeque hujus praemium naturale est. Hoc sensu *beneficentiam* definimus benignitatem hominis perpetuo studiosi praesertim haud parvo rerum suarum aliorumque commodorum dispendio, aut

opera difficili ac molesta alios gratis adjuvandi. Adjuvantur autem tum amotione, imminutione, liberatione malorum, tum amplificatione bonorum. Factum, in quo insunt illae notae *beneficentiae*, appellatur *beneficium verum* (quoad dantem.) Quod proinde est effectus benignitatis. Animum dantis res ipsa, modusque, quo quid datur, humanior significare potest. Major ejus gradus cernitur, cum quis non demum efflagitantibus, sed ultro illis, quos se indigere novit, gratificari non dubitat, & illos clam sublevat, quorum verecundiam oneraret aperta auxilii petitio, facitque adeo, ut hi id, quod exoptent, potius invenire, quam accipere videantur, manumque beneficam occultam tacite osculentur, quasque agere non possint gratias, eas pleniores menti infixas servant.

Ope nostra indigentibus beneficium verum *gratis* collocatur, hoc est, sine ulla postulatione, aut expectatione parisi, supparisi, nedum amplioris remunerationis, sive ab eo, cui illud delatum est, sive ab aliis, qui ejus causa bene cupiunt. Quamam itaque re movearis, ut aliis gratis cum incommodo tuo inservias (hac enim nota discernitur *beneficentia ab humanitate*.) Praeter religionem, suavitatem, quam cum tali virium usu natura copulavit.

§. CXVIII. Notio beneficii complicata ut evolvatur: partim habenda est ratio *utilitatis*, quae ex eo redundat in accipientem, partim *finis*, sive boni, quod efficiendum is, qui dat beneficium, sibi habet propositum.

Si *effectum* consideres; minus est illud, cujus utilitas percepta statim interit: majus, vel quod *causam plurium effectuum bonorum, aliorum post alios existentium*, alteri praestat, vel quod *malum*

im-

impendentis aut urgentis causam tollit. Nullum est beneficium, & si consulto ac nocendi animo in alterum conferatur, *malefactum*, quo causa malorum ejus, cui tribuitur, augetur, aut cujus usus malum novum, idque plurimum consequentium incommodorum ferax, accipienti affert (a). Bona vero, quae largimur, non sola sunt commoda externa, sed quaecvis & corporis bona & animi. Sic qui hominis corrupti errores, quorum tenax erat, exitiosos, debellavit, plus boni effecit, quam qui tenuiorem pecunia sua in re familiari amplificanda aut in fundamentis fortunae jaciendis juvit. Denique ex eo tempore beneficii magnitudo aestimanda est, quo datum est, non ex eo, quo qui illud accepit, sic fortunam constituit, ut largitate aut opera dantis nunc non indigeat.

Si *animum* dantis contempleris, *verum & purum* duntaxat est illud, ut diximus, quod a *sola benignitate* (§. 102.) proficiscitur. Unde non est beneficium, qui cuiquam eo consilio subvenit, ut vires suas superbus ostendet; vel ut alios torqueat aut detrimento afficiat; vel ut aviditate inflammatus tantundem, aut more foeneratorum plus, quam dedit fecitve, recipiat. (§. 117.)

Contra ex solo etiam animo & conatu aliquis beneficium judicari potest, tametsi casu factum sit, ut destinata non potuerint habere exitum.

Dolor ex eo conceptus, quod parem aut majorem pro acceptis mensuram is non reddiderit, cui profuisti, tollit *notionem purae beneficentiae*. (§. 117.)
Hujus

(a) HORATIUS I, *epist. I. 8.* *Eurypelus*, inquit, *quicumque nocere volebat, vestimenta dabat pretiosa: beatus enim jam cum pulchris tunicis sumet nova consilia & spes: dormiet in lucem, scorto postponet honestum officium.*

jus enim nota certa est, qua a credito distingua-
tur, delere ex animo cogitationem de postulatio-
tione gratiae referendae, non tantum cum tribui-
tur beneficium, sed & postquam tributum est; ho-
norem eo magis habere gratiae menti, quo minus
desideretur, neque unquam accusare ingratoram, nisi
haec exprobatio sit genus necessariae defensionis.

Quem ingratis profuisse poenitet, is, quam per
se suave sit, beneficium esse, numquam sensit. Quam
dulce est, iis se viribus praeditum sentire, quibus ad-
hibitis ejus fortunam crees, qui sine te ignotus,
imperitus, aerumnosus, societati parum utilis fu-
turus erat! An unquam insuave esse potest, semina
jecisse, quorum multos flores videas, & nullos
fructus carpas? Cur ingrato homini, si per eum aliis in-
servire queas, profuisse magis dolueris, quam con-
sulere posteris, qui post aliquot aetates ne qui-
dem te extitisse sciant, aut meminerint? (a).

§. CXIX. Neque vero quilibet benignitatis
(§. 102.) impetus cum felicitate generis humani
consentit. *Imprudencia*, id est, *vitabilis in effecti-
bus actionum prospiciendis ac ponderandis coecitas*,
in beneficiis collocandis recte in imbecillitate po-
nitur.

Quo

(a) Aliter SENECA de benef. IV, 27. *Quomodo
male filiae consulit, qui illum contumelioso & saepe re-
pudiato collocavit; quomodo malus paterfamilias habe-
bitur, qui negotiorum gestorum damnato patrimonii sui
curam mandaverit; quomodo demensissime testabitur,
qui tutorem filio reliquerit, pupillarum spoliatorem: sic
pessime beneficia dare dicitur, quicumque ingratos eli-
git, in quos peritura conferat. An semper peribunt
quae dedit? Rectius dixit d. l. VII, c. ult. non est ma-
gni animi dare & perdere. Hoc est magni animi, per-
dere & dare.*

Quo numero est a) factum, quod a bonitate, si-
ve ardore alteri opitulandi, profectum nocet;
(§. IXX. 134.) b) omne factum, quo quis alteri
ita subvenit, ut se viribus, sibi ipsi, vel ad mayo-
rem plurium utilitatem, necessariis priveret, veluti
cum profuse dando fons benignitatis necessariae ex-
arescit.

Quamobrem minus recte inculpatur, haud libe-
raliter egisse, qui consideratis & ad calculos revo-
catis beneficii, quod rogatur, effectibus, majori
& vix reparabili incommodo suo renuit exiguum
aliorum commodum redimere. Neque culpandus est,
qui iis suppeditandis, quae sibi quisque suoapte stu-
dio praestare posset ac deberet, alienam pigriti-
am, impudentiam, pervicaciam, superbiam, alere
recusat. Liberalitas non est aestimanda ex deside-
rio operam alienam efflagitantium, sed eam praestanti-
um incommodo & animo.

Faciles ut sint homines ad beneficia tibi tribuen-
da; fac, ut persuasum habeant, sibi suave, & aliis
praeter te fructuosum fore, ubi te adjuverint,
te vero dignum, qui juveris.

§. CXX. Ex his aestimari potest magnitudo
beneficentiae. Venit in eam computationem
prudencia cum in dignoscendis & dimetiendis bo-
nis, quae in alios conferuntur, tum in personis de-
ligendis, quibus tribuuntur. Venit quoque virium
adhibitarum & jacturae, quae alterius causa facta est,
magnitudo; venit alacritas, qua quis auxilio egen-
tem, vel rogantem, vel ultro, non contumeliose
aut superbe adjuvit. Neque in aestimanda magni-
tudine beneficii praetermittenda est liberalis quae-
dam oblivio ejus, quod alteri collatum fuerit. Tandem
quo enixius quis optat, ut is, cui collatum est be-
neficium, ex cogitatione de gratiae relatione ne
levissi-

levissimum quidem dolorem concipiat; eo est liberalior.

De magnitudine aut exiguitate beneficii constare debet; ut accurata gratiae referendae dimensio fieri possit, de qua (§. 165.) exponetur.

§. CXXI. *Quartus societatis naturalis fructus est major opportunitas comparandae cognitionis utilis: (§. 72.)* Haec, cujus studium euique insitum est; adolescentes virosque mellea dulcedine impertit, ac rugosam senum frontem explicat. Qua ut iucunditate, brutis animantibus negata, frueremur; infantes recens natos natura conjunxit cum adultis; ut ab his discant *sapere & fari*, adultos vero cum adultis, ut dum singuli laborant verum exquirere; in consortiis alii aliorum fiant doctores etiam inscii. Veritatem quaerendo & errando fecerunt majores; ut non errent posteri. Saepe fit, ut paucorum ingenia multis hominum millibus lucem per longam saeculorum seriem praeferant.

Sed num omnis cognitio est salutaris; quae videtur & avide expetitur? Non semper alterius vere interest, nosse quid alter sciat, quid iudicet, quid cupiat fieri, quidve facere cogitet. Igitur nec quaecunque ignorantia, nec quilibet error nocet; quamvis ille, qui quid scire velit, aegre ferat, suae sciendi cupiditati non satisfieri. Alia *rerum possibilium & existentium factorumque humanorum* ignorantia ad feliciter vivendum perpetuo est necessaria; nempe qua submotam ab utiliori cognitione adquirenda vel utenda prohiberemur: cum v. c. pluribus intentus minor foret ad singula sensus. Alia certo tempore utilis esse potest, v. c. per quam impetus malae actionis impeditur, aut qua fit, ut commotionis iam effervescentis aestus non augeatur. Idem de errore tenendum est. Salutaris est error,

ror, quo quis a vitio, delicto, aut quovis consilio sibi alijsve noxio & regulis moralibus contrario retrahitur.

Ex his colligi potest, quousque illi argui possint, contra naturam egisse, qui, quid sentiant, studiose occulant, vel qui simulatione, dissimulatione, falsove sermone, vocumve ambiguitate artificiose quaesita, aliud agunt ac dicunt, aliud cogitant, & hoc modo aut errorem gignunt, aut ignorantiae alienae ultro vel rogati haud medentur. (§. 159.) Fallere significat *aliquem consulto in errorem inducere*. Hoc nunquam est faciendum maligno animo, neque unquam temere; ne qui in rebus tantummodo levissimis alios fallendi consuetudinem asceverit, ille fidem sibi apud alios, summo suo & aliorum incommodo, in magnis abroget. Neque licet fallere eum, cui fides data est & dari potuit, id, quod scias aut sentias, ingenue dicendi, quicquid inde incommodi ad rogantem perveniat. (§. 130.) Sed si vere inter sit alterius, id ignorare, quod exquirat, aut ad tempus in errore versari, nec possit ejus morae silentiive impatiens animus alio modo ab intempestiva & aperte noxia per investigatione dimoveri; num habet, de quo queratur, cum ab eo, quem urget, fallitur, non ea mente, ut detrimentum ei importetur, sed ne hoc sibi ipsi alijsve afferat, neve dolore magno & infructuoso afficiatur?

§. CXXII. Ex quo consequitur, ut demum is sit apertus & candidus, in cujus animo inest facilitas, ea animi sensa libenter, vere, prudenter, & cum opus est, ultro explicandi, quae scire alterius vere interest. Hinc 1) est alienus a consilio praedandi ex eorum inscitia, qui non fuissent decepti, nisi bona fide secum agi credidissent, ideoque vitabit reticentiam sibi quaestuosam, alijs vero nocentem.

Pro-

Proinde quibus beneficium tribuere debeat, (§. 119.) ex eorum imprudentia aut errore lucrum, quamvis in ea, in qua vivit, societate, permissum vel impunitum, non captat, sed averfatur (a).

2) Homo apertus & sincerus tam est averfatus a stupida garrulitate, quam a bruta quocunque loco & tempore mentis significandae ferocia. Fugit 3) suspiciosam taciturnitatem vel cum affectatione singularis prudentiae conjunctam, qua jucunditatem consortii aufert, eosque offendit ac laceffit, quorum vel probitati vel prudentiae sine probabili causa diffidit.

4) Fugit ac detestatur fallum animum, hoc est, simulata ingenuitate aut amicitia sibi apud alios fidem faciendi perpetuo studiosum. Ex qua fraude natus error quo deceptus est nocentior, eo tetrrior est, quae eum genuit, versutia. Sic qui simulata benevolentia scire volunt, arcana domus, atque inde timeri, aut qui menti alienae expiscandae operam dant, ut tutius & efficacius incautorum consilia disturbent, mala augeant, mentem flectant, ut male sibi consulant, illorum malitia longe major est, quam eorum, qui ut grati sint illis, quibuscum congregantur, laudant eorum dicta & facta, quae taciti rident, non ut malum ipsis inferant, sed ut risum executiant sibi.

Placet *prudens simplicitas*, non solum quia prodest, sed & quoniam demonstrat fiduciam virium, cujus effigies per se habet aliquid jucundi, & cuiusvis aestimabilis videtur. Neque enim simplicitas est propria minorum ingeniorum. Omnino in eundem hominem convenit ingenium simplex & magnum, quod in futurum longe prospiciens novit vias
egi-

(a) CICERO de Offic. III, 12.

legitimas efficiendi, ut tandem bona in recto tramite permanentis causa triumphet.

§. CXXIII. Quintum inter emolumenta societatis naturalis locum adsignamus *honori*. (§. 105.) Is quidem ut vera mentem voluptate impertiat, exigitur 1.) ut sit verus, & 2.) ne nimis ardentem, neque 3.) unice, (§. 80.) aut primario (§. 17.) expetatur.

1.) *Verus* sit oportet. (§. 124.) Proinde necesse est, ut in homine ejus appetentem id insit aestimabile, ob quod ei honos tribuitur. Aestimabile est, quicquid hominis, tanquam entis corpore & animo a brutorum genere distincti, vires singulares earumque usum sapientem demonstrat.

Hae vires aliae sunt *naturales*, aliae harum usu ab homine acquisitae, quas vocamus *morales*. Hae quo sunt & majores & cum felicitate generis humani conjunctiores; eo, qui illas possidet, est dignior, quem pluris, quam alios minori talium virium gradu praeditos, aestimes. Praestantia corporis, opes hereditariae, & ea, quae (ut cum poeta loquar) *non fecimus ipsi*, utut *honorum verorum* sint numero, (§. 10.) tamen in illis id aestimabile non inest, quo veri *honoris* notio absoluitur, nisi ut diximus, accedat illorum, ut vocantur, fortunae munus usus sapiens, id est, regulis felicitatis humanae consentaneus.

Quis aestimet *Polyphemum*, licet viribus maximis polleat? quis avarum, qui sibi ipsi solus plaudat, cum nummos contemplatur in arca? quis juvenem bene natum gloriae majorum & sui immemorem? quis *Aretinum* ingenio praeclaro praeditum, sed inter maledicos sua aetate primum? Non homo viribus, quas habet, haud usus aut abusus, sed vires aestimantur. At detractis quoque illis vi-

ribus, quas fortuna dedit, homo ob eas, quas sibi ipsi paravit, & in commodum societatis vertere studet, magni esse pergit.

Ex his patet, *honoris veri majoris minorisque* discrimen non opinione, sed natura, niti. Hujus impulsu, non detum ratiociniis, arte, aut consuetudine efficitur, ut vires, praecipue *morales*, quae omnium eodem gradu haud communes ad juvanda aliorum commoda adhibentur, majori intentione animi consideremus, non sine voluptate approbemus, memoria teneamus, earum possessores ab aliis, qui paria facere non possunt, discernamus, iisve, quos pluris, quam alios aestimamus, pares judicemus, atque favore eos nostro praecipuo complectamur.

Crescit haec aestimatio pro gradu vitium, quibus eum, quem honore dignum judicamus, esse praeditum observamus, pro difficultate eas vires adipiscendi & conservandi, insuper pro fructibus ex earum usu natis, tum & pro ratione nostrae de his fructibus cognitionis. Porro crescit pro paucitate illorum, quibuscum venit in contentionem, quem honoramus, proque ejus haud fucata modestia.

Contra decrescit aestimatio hominis, cum primum contemplatoris animum subit cogitatio, perverse eum viribus suis uti, inprimis si id faciat in societatis detrimentum. Magni nobis est *Alexander*, quamdiu ejus in consiliis capiendis celeritatem, in iisdem efficiendis firmum fortemque animum, tot tantasque res decem annis gestas, & nonnulla excelsae generosaeque mentis indicia (a) subinde edita intuemur. Sed simulac eum cogitamus iacendere Persepolin, ne *Parmenionis* quidem canis parcere, *Clitum* furiosa voce ad *Philippum* &

Par-

(a) V. MONTESQUIEU *l'esprit des loix* X, 4.

Parmenionem & Attalum ire jubere, *Callisthenem* scelerate interfici curare, sibi omnem, nullam militibus & eorum ducibus victoriarum gentiumque domitarum gloriam tribuere, ne insanam quidem apotheosin vitare, simulac nobis venit in mentem fuisse illum, ut ait *SENECA*, *latronem gentium*, admirationem statim convellit contemtus, indignatio, horror.

§. CXXIV. Cum *honoris* sive veri sive *falsi* cupiditas effrenis in genus humanum mala infinita ingerat; non abs te erit, eas notiones aliquanto diligentius excuti. Verus honor est iudicium verum de magnitudine virium vere aestimabilem, quas alter possidet (§. 123). Hoc iudicium verbis aut factis significatum est *honor externus*. Plurium in tale iudicium verbis expressum, praesertim de *majoribus viribus moralibus*, consensus appellatur *gloria*. Honos ob magnarum virium moralium possessionem naturae (enti) cuidam intelligenti habitus, & cum singulari studio ei non displicendi conjunctus, dicitur *veneratio*.

Falsus honos est iudicium de alterius viribus ab errore profectum vel simulatum. Erroris illius duo sunt genera; alterum, ubi factum aliquod, aut quaedam vitae consuetudo, cum regulis moralibus pugnans laudibus extollitur, alterum, cum, quod vere in factis alienis aestimabile est, nimium aestimatur aut parum. Quod aliquando minoris, quam veritas exigit, vires alienae fiant; partim tribuendum est ignorantiae veri virium aestimabilem pretii, partim superbiae iudicantis, aut nimis perfunctoriae ejus, de cuius merito iudicatur, observationi, aviditati quaestus ex hujus oppressa existimatione aut gloria, ambitioni, & praecipae livori. Obrectator errata alterius levissima

aequa in lance cum ejus dotibus eximiis & longa factorum excellentium serie ponit, & hujus fulgori, quo se uri sentit, umbram callide inducit, ut minus feriat oculos. Inde e. c. intelligitur origo frigidi illius & illiberalis de viris in bello eminentibus judicii, idem facturos fuisse reliquos ejusdem gradus duces militum, si parem eminenti locum illis fortuna obtulisset. Quae indigna honoris promeriti oppressio uti vim ingeniti, quo ad eum quaerendum quisque incitatur, aculei hebetare potest, ita & societati valde nocet.

Non minus mali ex *honore nimio* oritur, hoc est, eo, qui mensuram meriti excedit. Hic alius est *internus*, qui subsistit in mente alterius dotes & merita nimis aestimante ob inobtemperantiam dimittendi eorum praestantiam, vel ob imprudentiam in observatione ejus, quem honorat. Alius est *honor externus*, qui signis externis menti congruentibus aut contrariis profertur. Hic si non respondeat *interno*, est, ut diximus, simulatio aut dissimulatio quaedam, cui metus, vel quaestus ex adulatione capiendi, aut cujuscunque commoditatis cupiditas causam dedit. Talis saepe est honor superioris lege *imperatus*; cum certa, quibus alii aliis praeferuntur, signa usu constituta adhibentur ad indicandum altioris quasi dignitatis locum illis tributum, qui, ut inquit CICERO, insignia virtutis sine virtute consequuntur. Honor *turpis* dici potest, qui imbecillitati, vitio, flagitio habetur, estque re vera dedecus naturale tum ejus, cui tribuitur, tum illius, qui eum alteri tribuit. Nam naturam rerum mutare, & ex eo, quod natura vituperabile est, proinde propudiosum, efficere aliquid aestimabile & gloriosum, non est in potestate occaecatae multitudinis; non in viribus ne sagaciorum quidem potentiorum, quorum inter-

est,

est, sua & eorum, quos sua causa tuentur, dicta & malefacta speciosis nominibus obtegere, & credulis pro sententiis factisque bonis & egregiis venditare.

Fateor, populorum diversorum & civium in singulis civitatibus opiniones de eo, quod turpe sit ac laude dignum, saepe a natura esse alienissimas, mutabiles, varias, ita quidem, ut quaestio de vero falsoque honore magis videri possit chronologica (a), imo topographica, quam philosophica. Nam cum merita sint facta bona a singulari virium contentione profecta ac societati valde utilia: de hac utilitate saepe dissidet magnus civium numerus, neque aliae cum aliis civitates conveniunt, in iisque dijudicandis non tantum valet ratio, quantum vis opinionum praedictarum a majoribus traditarum. Ita fit, ut nonnunquam magnus honos iis dotibus artibusque habeatur, quas in frivolis poni oportebat, nullus veris meritis, imo ut haec non favor, sed odium, prosequatur.

Verum ex his colligi nequit, posse eos, qui nonnisi falso honori captando indulgent, eandem ex hoc, quam alii ex vero honore, voluptatem haurire. Opinionum commenta dies delet. Surgenti soli cedunt umbrae, cum de eo, quod vere praestabile, hoc est, generi humano & societati civili utile est, philosophari incipiunt populi, cumque singulorum hominum facta ad virtutis normam exiguntur. Tunc in locum honoris a falsa aut fatua opinione orti succedit contemptus, isque pro diuturnitate illius erroris vehementior & stabilior.

(a) Quae, ut hoc utar, Romae opinio publica de gloria fuerit CICERONIS tempore, patet ex eius l. 2. c. 9. de offic. Summa, inquit, & perfecta constat gloria ex tribus his; si diligit multitudo, si fidem habet, si cum admiratione quosdam dignos honore iudicat.

ior. Hujus metu non potest non perpetuo angigi, qui se plus, quam meretur, honorari sibi est conscius. Hic laudibus undique elatus se ipsum despiciet, nisi plane obtuso sit praeditus ingenio, cujus manifesta imbecillitas per se est grave incommodum. Sic vanitatem, quae admirationem velut sibi debitam pascit sine ulla dotium, propter quas se extollat, admirabilitate, ostentationem versutam aut impudentem alios inani specie fallentem, magniloquentiam invidiae aut irrisionis genitricem, esse effectus & signa indubia ingenii minuti & angusti, sibi que repugnantis in studio honoris; natura eorum vitiorum & effectus docent.

Ambitio est studium perpetuum & magnum efficiendi, ut honore (sive vero sive falso, interno aut externo) potiarius. *Stultam* appellamus, cujus, quod nulla meriti specie nititur, insulitas manifeste apparet. (a). Haec nocet ambitioso, & non nisi vili assentatorum gregi prodest. Ab ea distinguimus *ambitionem malignam*, quae est flagrans cupiditas quibusvis artibus & malis subsidiis (*malorum foecundis*) honorem falsum quaerendi & tuendi. Ferax vitiorum, interdum & scelerum, hoc est ambitionis genus, cum, ut cupiditati suae indomitae serviat ambitiosus, sequendum sibi proponit dictum JUVENALIS; *aude aliquid brevibus gyris & carcere dignum, si vis esse aliquis!*

Veri honoris studium naturae consentaneum quandoque in vitium, nempe in *ambitionem effrenam*, excedit. Haec est immoderatum honoris veri studium assuefactione conversum in primum aut unicum recte & praeclare agendi momentum.

(a) Cf. SUTTONIUS in *Nerone* c. 20. seqq. c. 49.

Ea intemperantia, quam primum pellucet, displicet omnibus, ac meriti veri aestimationem minuit. Effecta ejus mala in animo hominis ambitiosi sunt eadem, quae cujuslibet propensionis dominantis, (§. 80.) propria autem haec, ut honore, qui expetitur, non impetrato vel impune laeso nascatur aegritudo patientiae nobili contraria, (§. 88.) noxia ad obrectationem proclivitas, sollicitudo ingens quamvis imbecillitatem cum suo & alieno detrimento obtegni. Accedit pertinacia magna in dictis factisque tuendis, ne is, qui nihil agit, nisi quod laudari & magnificum videri velit, sibi haud esse consentaneus arguatur. Ex quo intelligitur, qui fiat, ut v. c. retractationes doctorum hominum sint rariores, utque saepe numero illud *Pilati, quod scriptum est, scriptum est*, in rebus maximi momenti praevaleat, quasi non esset nullius naturae, nisi divinae, proprium, nunquam errare. Gloriosum est, errorem, quem confiteri necesse non sit, saltem factis corrigere, quoties id publice ac privatim expedit, tantumque habere virium, ut etiam errata sua fatenti non desit, ob quae magni aestimetur. Placet talis ingenuitas, quia est iudicium animi nobilis, & virium suarum magnitudine etiam post aliquam earum defectionem fidentis.

Ex observationibus superioribus colligimus hanc vitae regulam: cave tibi ab immoderata ambitione, detestare malignam, contemne stultam, ne tibi noceras & aliis; verum honorem pete moderate, ut prosis.

Tranquilla inquam mente stude vero honori. Est adjumentum augendae felicitatis, non tota & solida felicitas. Is, cui aliquam prosperitatis particulam negent fulmina fortunae vel auferant, propterea non fit miser. (§. XI.) Praestat, si utrumque as-

sequi haud liceat, non honorari, quam non esse honorabilem.

At quo itinere ad honorem verum pervenitur? Via maxime compendiaria est haec, quam commendavit SOCRATES, talem esse, qualis videri velis; esse autem bonum & societati pro virili utilem (a). Modestiam praeclare agentis sponte sequitur honos; eum, a quo sicenter appetitur, fugit.

§. CXXV. Sextus societatis a natura institutae (§. 100.) fructus est via expedita ad jungendas societates *peculiares*. Sunt enim infinita bonorum genera, quae nec sibi solus quisque, neque alieno auxilio comparare possit, nisi arctius cum aliis jungatur. Natura quidem certum felicitatis gradum hominibus patefecit societate inter eos universali fundanda, sed simul plurimum, quam quae ex hac nasci queunt, commodorum cognoscendorum & consequendorum facultatem illis dedit, ut, quemadmodum nata secum prosperitatis initia perficere & adaugere possint, inquirant, & jungendis voluntatibus suis ac viribus quaesitas vitae jucundioris accessiones assequi laborent. Hunc naturae ductum, hanc commodi sui perspicentiam, secuti ineunt societates *peculiares* majores, minores, magnorum aut exiguorum bonorum procreatrices, in breve vel longum tempus, vel in perpetuum. Hujusmodi societates *peculiares*

(a) CATO (ait SALLUSTIUS in bello *Catilin.* c. 54.) non divitiis cum divite, non factione cum factiosis, sed cum strenuo virtute, cum modesto pudore, cum abstinentie innocentia certabat; esse, quam videri, bonus malebat; ita quo minus gloriam petebat, eo magis eam assequabatur.

res definimus duorum vel plurium conjunctiones ad aliquod bonorum genus, quod sibi proponunt, communibus viribus secundum eam, in quam consenserunt, normam obtinendum. Insunt in ea definitione hae notiones: 1) bonum aliquod communi consensu electum, ad quod focii connituntur. Id vocatur *bonum societatis commune*. Est illud positum vel in bonis corporis, aut animi, vel in rebus externis conservandis, acquirendis, administrandis, recuperandis, prout focii placuerit.

Hi 2) conjungunt vires suas, quibus idem, quod quaerunt, bonum assequantur. Quae conjunctio eo spectat, ut partim suis quisque actionibus illius boni communis adeptionem non impediat, partim ut in eo efficiendo partes quisque suas impigre obeat.

3) Bonum *commune* cum societati sit propositum; sequitur, ut suam ejus partem focus quisque habere cupiat. Prodesse, seu commoda externa afferre, paucis aut pluribus per detrimenta irreparabiliae aut perniciem reliquorum, non censetur esse mens eorum, qui coeunt. Societas, quae vulgo vocatur *leonina*, haud est societas, sed vis valentioris in debiliorem.

4) Quicquid boni quisque sibi, salva fide focii data, parare potest, quoniam in eo consequendo laborans ei, quod sibi proposuerunt focii, bono non obsistit, illud appellatur bonum *particulare*, seu *cujusque proprium*, propterea quod illud sibi quisque non tanquam focus, sed tanquam homo liber, nullo, ne id quaerat, societatis vinculo prohibitus, praestat.

5) Naturae societatis repugnat, unum alterumve focium quaerere lucrum aliquod cum damno societatis, hujusque viribus ad tale propositum con-

sequendum abuti. Uti bonum societatis non debet esse contrarium bono particulari, sic nec hoc illi.

6) Subsidia, quibus focii utuntur ad id, quod sibi proposuerunt, obtinendum, legitima sint oportet, hoc est, regulis moralibus non contraria, ne eo, quod volunt, impetrato plus sibi aliisve mali, quam emolumentum, afferant.

7) Ad ea subsidia refertur norma communis, ad quam focii actiones suas dirigunt. Haec appellatur lex societatis, quae vel ex hujus natura perspicitur, vel pacto fociorum singulari statuta & scripta est.

Ex quibus apparet, qui fiat, ut aliae ab aliis societates peculiare discrepent, non tantum fociorum numero, diuturnitate temporis, in quod fiunt, aut perpetuitate, sed & proposito, ad quod collineant, ambitu & nobilitate, ac subsidiis. In his eligendis nisi etiam illae, quae idem habent propositum, ab aliis differrent; (e. c. in forma imperii) quandoque sibi ipsis non constarent.

Regulae, quae singulorum fociorum actus ad bonum commune dirigunt, vel unanimi, vel unius, vel paucorum, plurimumve ex voluntate statuuntur. *Aequalis* dicitur *societas*, in qua omnium sententiis decreta fiunt. *Coetus*, qui multis ex hominibus constat, isque diuturnus aut perpetuus, non potest esse coetus perfecte *sapientum*, qui ad unum omnes paribus intelligentiae & bonae mentis dotibus praediti semper videant verum, neque unquam velint aliquid, nisi bonum. Quae ingeniorum humanorum infirmitas cum non possit prudentes latere societatis fundatores; concludere solent, sua ipsorum interesse, ut in negotiis communibus regendis consentiens singulorum voluntas pro lege non semper habeatur. Exinde nata est divisio societatum in *aequales* & *inaequales*. In his penes alios est facultas

tas statuendi, quid rationi boni communis conveniat, quae appellatur *imperium*, & ea, quae statuta sint, etiam ab invitis per vim exigendi, quae dicitur *potestas*; penes alios vero, etsi reliquorum decretis parum contentos, est *obsequium*. Ingenium humanum in commoda sua, praecipue *externa*, intentum quam plures id genus consociationes invenit. Cunctae videntur referri ad duas posse, *publicas* & *privatas*. Hae plerumque eo consilio ineuntur, ut voluntate aut obitu eorum, a quibus sunt initae, solvantur; illae, ut continua novorum sociorum substitutione in locum eorum, qui defecerunt, fiant perpetuae & aeternae, utque adjunctam habeant potestatem aliquam majorem aut minorem coetus totius in singulos socios, naturae ejus, ad quod efficiendum spectant, boni consentaneam & adstrictam.

Perfectio societatis cujusque est consensus institutorum, quibus utitur, & studii singulorum sociorum cum bono communi. Perfectionis illius gradus aestimatur ex propositi communis amplitudine ac nobilitate, & ex adjumentorum illi assequendo inservientium prudenti delectu, porro ex momentis ad voluntates flectendas efficacibus & perpetuo vigentibus, ne quis in consiliis capiendis suum communi commodum opponat, denique ex concordia, hoc est, alacritate communi & constanti ita subsidiis communiter electis utendi, ut destinata perficiantur.

Nullius societatis, *parvae* aut *magnae*, administratio plane vacat incommodis: optima est illa, quae minimis urgetur. Quae vero haec est? In qua plurimi socii vera societatis commoda perspiciunt, & paucissimi sua a communibus divellere cogitant, nedum caeteros, ut ambitionis, avaritiae, aliarumque cupiditatum suarum

vi-

vitiosarum ministri fiant, fraudulenter aut violententer adigere audent.

§. CXXVI. Ex privatis societatibus *perpetuis* duae praesertim sunt *eximia vitae prosperioris adminicula, amicitia & conjugium.*

Amicitia est gradus summus benevolentiae inter duos intercedentis, ex magna propensionum confessione, vel & ex stabiliori utilitatum, aut periculorum, communiōe ortus. *Vera*, hoc est, *alma verorum magnorumque bonorum* (§. 10.) *genitrix*, non est ea omnis, quae valde fervet, aut quae tempore haud exiguo conservatur, sed qua, qui sunt, *boni*, hoc est, regularum vitae naturalium tenaces, ad felicitatem mutuam communiter fruendam & amplificandam connituntur. Nam vix fieri potest, quin, quae malefaciendi causa jungitur *amicitia (factio)*, illa desinat in contemptum & odium, simulatque unus eorum consiliorum particeps erroris aut pravitatis suae magnitudinem & effectus persentiscit.

Amicitiam veram in bonis vitae praecipuis habere, non est indicium exiguae firmitatis & minutarum virium, ut sibi persuadent, qui repudiato hoc tanto vitae beatae adminiculo, velut *infra se* posito, viribus suis nimium confidunt. Neque suavitas, quam parit *amicitia vera*, bonum est exiguum, ut putant, qui in opibus, in dominatione, in voluptatibus abdominis, bonum summum ponentes, suum gaudium gaudent, alienum non curant, suaeque felicitati decedere putant, quicquid amici causa serunt, veluti cum in societatem molestiarum ei occurrentium veniunt. Hi certe voluptatis subtilioris sensum amiserunt, quam vinculum caritatis maximum aequè in adversis atque in secundis rebus habet. Potius constans & perpetuus hujus necessitudinis cultus est signum ingenii perspi-

ca-

cacis, ea jucundè vivendi adjumenta, quae natura parca manu dedit, cognoscentis, justo ac majori ob raritatem pretio aestimantis, & ardentè amplectentis.

Fida est amicitia, firma, veri & dicendi & audiendi cupida, verecunda, adjutrix virtutis. In nullius fraudem conspirans, ob fordidum lucri certamen numquam rixosa aut frigida, nunquam suspiciosa, semper averfa a veteri vitae regula, *ama, tanquam esurus*, ac ne supremo quidem divisa die funeri superstes perennat. Neque ejus, quae dissolvitur ante mortem, poenitere innocentem potest. Hic defectionem hominis, cui totum se dederat, merito dolet, non ulciscitur, nec magis amici, qui fuit, quam cum esset, fit proditor.

Quousque patet fiducia, quam in amici fide & efficacitate merito collocamus? Quid ei negari fas est, quidve nefas? Arcta haec copula non evertit *prudentiam*, neque huc spectat, ut nimia indulgentia sibi noceant amici, sed ut dando negandoque sibi profint. Non quaevis benignitas prodest. (§. 119.) Neque amici voluntas, nec nostri erga eum amoris impetus facere possunt, ut rerum natura mutetur, & quae huic adversantur, ea fiant bona, quoniam amici causa peraguntur. Huic recte negamus, quod quemvis hominem homini non concedere immutabiles felicitatis humanae regulae jubent. Illud praestemus, quod ei etiam cum incommodo nostro haud denegari, generis humani interest.

§. CXXVII. Cum coelibatus paucis conveniat, vaga Venus nulli: natura vim amoris & amicitiae conjungit, ut mas & femina individuum utriusque fortunae societatem contrahere non dubitent; quae appellatur *matrimonium*.

Virum & uxorem, si naturae vera & amplissima hominibus bona commendantis vocem audiant,
non

non coeca libido, non luxuria, non avaritia per-
moverint; ut hac firma societate conglutinentur;
illae causae dum corpora jungunt, distrahunt animos.
Illi demum hae conjugē vera caritate coalescunt,
qui se diligunt, hoc est, perspectis animorum doti-
bus se magni faciunt. *Perpetua* est ea societas. Ad
certum tempus inita non magis est matrimonium,
quam pacta in diem certum amicitia. Amator ad
tempus, amicus perpetuo amat. Atque ea perpe-
tuitate efficitur, ut tum augendae illorum, qui hoc
arctissimo vinculo junguntur, felicitati apprime
inserviat conjugium, tum ut genus humanum, eo
subsidio, ac per educationem diligentem rationis, doni
illius divini praestantissimi, usus propagetur. Utro-
que hoc nomine gratum esse Deo, ac divinitus insti-
tutum dici posse, ex illis patebit, quae de consiliis
divinis in via felicitatis humanae ordinata exqui-
rendis infra (§. 177.) disputabimus.

Non unicus illius finis est sobolis procreatio & edu-
catio, sed & mutuum spectat vitae adjumentum. (a)

Utrum rectum ac sapiens fuerit eorum consilium,
qui nuptias contraxerunt; non ex *eventu*, sed ex
spe probabili aestimandum, quam de incrementis
mutuae felicitatis habuere conjuges, cum hanc in-
dis-

(a) V. praecepta XENOPHONTIS *Oeconom.* VII.
De conjunctione animorum, quae inter virum & uxo-
rem *Romae* fuit optimis temporibus, v. COLUMEL-
LA de *re rustica* l. XII. praef. De *Germanis* refert
TACITUS de M. G. c. 19. *nemo illic vitium ridet:
nec corrumpere & corrumpi seculum vocatur. Melius
quidem adhuc eae civitates, in quibus tantum virgines
nubunt, & cum spe votoque uxoris semel transigitur.
Sic unum accipiunt maritum, quomodo unum corpus,
unamque vitam, ne ulla cogitatio ultra, ne longior cupi-
ditas, ne tanquam maritum, sed tanquam matrimo-
nium ament.*

dissolubilem conjunctionem devincirent. Omnis a-
ctio bona, cujus eventus partim a fortuna pendet,
parit effectum necessarium (§. 39.) animi se ipso
contenti, sibi que nihil exprobrantis, si spes bo-
ni successus eo tempore fuit probabilior, quo,
quid ageretur, deliberatum fuit, quam metus exi-
tus improperi, prudentiam omnem aut vires hu-
manas superantis. (a)

§. CXXVIII. Expositis commodis, quae ex
societate naturali in singulos derivantur, restat,
ut nec mala eam comitantia, modumque illa ef-
fugiendi, tollendi, leniendi, praetermittamus.
Haec vel 1) ex alienis, vel 2) ex propriis ejus,
quem premunt, factis nascuntur, vel 3) sunt mix-
ti generis.

Ad quod tertium genus referri debet contagio,
quae ex corruptis eorum, quibuscum vivendum est,
moribus originem ducit. Nam in quavis morbo-
rum moralium propagatione partim illi peccant, qui
corrumpunt, partim illi, qui corrumpuntur. De-
pravatio morum, quibus societas quaedam infecta
dicitur, est colluvies quaedam principiorum mora-
lium, seu regularum vivendi, a pluribus, aut saltim
ab iis comprobatarum, quorum facta & judicia pluri-
mum auctoritatis habent, quaeque proinde imitato-
rum ardorem ac numerum augent. His principiis
multi foci a cura suorum aut societatis commodorum
avocati adducuntur, ut nihil eorum, quae non pa-
niuntur, vituperabile, aut sibi non permittunt, se-
dicent. Huc pertinet, praeter intemperantiam li-
bidinis cum suis effectis, religionis omnis Irrisio,
& Egoismus Moralis (§. 154.). Gradus major hu-
jus

(a) Biantis argumentum refellit A. GRIEUS N. A. V, II.

ius depravationis est; cum quaelibet, ut ait TACITUS, vitia ridentur; maximus, cum homines conspicui illis gloriantur.

Primum, quod memoravi, *malorum genus*, vel 1) a maligno proposito (*dolo*) proficiscitur, vel 2) ab imprudentia, (*culpa*) seu neglecta intentione animi in ea evitanda, quae aliis noxia fore praevideri potuit, vel 3) accidit casu magis, quam alterius voluntate aut imprudentia. *Casus* hoc significatu est eventus, quem praevidere, vel avertere is non potuit, qui in actu quodam legitimo versatus alteri nocuit.

Dolus alius dicitur *directus*, cum quis id ipsum malum alteri confecit, aut conficere cogitat, de quo hic queritur; alius est *obliquus*, cum quis pro malo, quod inferre voluit, diversi generis malum praeter expectationem infert; v. c. cum, qui verberare voluit, praeter opinionem verberibus adversarium occidit.

Incommoda quocunque modo inferantur, vel possunt arceri & sarciri, vel medelam respuunt. Avertuntur *prudencia*, repelluntur *defensione*, reparantur *satisfactione*. Adversus caeteras *acrummas*, quibus resisti aut remedium adhiberi non potest, recurrendum ad *patientiae* (§. 88.) & *fortitudinis* (§. 86.) robur. Solatium peti potest ex cogitatione majorum vitae commodorum, quibus ob quasdam acerbitates intervenientes carere non possunt, & quorum pretium minus evitabili quarundam molestiarum intercursum quandoque intenditur.

§. CXXIX. *Genera malorum*, quae alii aliis dolo aut culpa (§. 128.) important, sunt duo. (§. 131.) Primum oritur ex factis, quibus alii aliorum bona IV. aggrediuntur, quae Jcti nomine sui comprehendunt: 1) *vitae* & *corporis incolumitatem*

rem 2) libertatem externam, (§. 142.) 3) rerum possessionem & dominium legitime acquisitum, denique 4) id, quod alter alteri ex pacto debet.

Arbitrariam & privationem possessionis horum quatuor bonorum & impeditionem in libero eorum usu, invito eo, ad quem pertinent, factam, appellamus *laesionem, injuriam*, (vim nefariam, significatu vocis latiori.) Malum ex *laesione* ortum dicimus *damnum*. Idque esse duplex, ex definitione nostra patet. Alterum est positum in ereptione aut diminutione eorum bonorum, alterum in usu eorum libero violenter impedito.

Nolle naturam, ut homines sibi *damna* mutuo inferant, apparet tum ex *stimulo insito defensionis*, tum ex eo, quod *actus violentos*, quibus haec quatuor communia hominum quasi sacra impetuntur, magnum & commune odium infaustis, veluti hostis communis, celerrime consequatur. Tum enim suam rem agi, suum hoc esse periculum, insita quadam sympathia adacti putant cuncti, indignantur, fremunt, ad vim & arma proclamant. Plebs Romana cum audit, in senatu, in loco sancto, interemtum esse Caesarem, nondum faces importat conjuratorum aedibus. Perosa dominos non ulciscitur caedem viri magni, quem suspicio affectati dominatus adduxerat in invidiam. Sed simulac recitantur Senatusconsultas, simulac plebs audit testamentum Caesaris, simulac videt vestem, quam monstrat Antonius, cruenta vulnerum vestigia ante oculos constituentem, inflammatur, non dominum, sed insidias, vim, locum caedis, ignobilem impetum, patrem sibi nefarie ereptum cogitans, nulla spe lucri, sola indignitate facti permota, execratur percussores, insequitur, postulat ad supplicium, nec ponit modum furori.

In primis quod ad *violatam promissionis fidem* at-

sinet;

tinet, inest in homine naturalis quaedam intolerantia alieni ludibrii. Hoc acres doloris morsus relinquit in animo, cum ejus, qui fallitur, tum spectatoris. Vix quisquam se tenerè potest, videns bonae aliorum fidei petulanter ac maligne insultari.

Praeter insitum homini odium fraudis & violentiae, ratio *sancitatem* horum quatuor bonorum ex effectu necessario concludit, quem eorum precaria & lubrica possessio habitura erat; nempe *societatis omnis everfione*. Nihil ad hanc expetendam, sublata illa sancitate, afficeret homines. Fugerent turbulentos ac viribus suis praesidentes, quos improbitas & spes praedae ac dominatus ad quidvis audendum incitaret; majusque pretium statuerent tranquillae solitudini, quam infidae communitati. Quid enim cum hominibus vivendo lucrarentur? Interirent, aut prae metu sensive molestiarum, quae ex laedendi licentia provenirent, vix sentirentur societatis naturalis commoda (§. 112.). Studium earum felicitatis partium, quantum adeptio vitam pacidam deposcit, inter homines sibi perpetuo inliantes redderetur non possibile.

Igitur aut salva & inviolata haec bona cuique esse oportet, aut *bella perpetua* nascentur, horrida bella *omnium adversus omnes*. Placet naturae primum, quia detestatur extremum. (§. 108.)

Concludimus, sive ejus, quam natura inter omnes instituit, sive ejus, quam quidam homines fecere ipsi, societatis basin esse *quietem* (securitatem). Haec vero est *status hominum congregatorum*, quibus *ab aliena vi arbitraria nullus damnorum metus probabilis aut perpeffia irreparabilis impendet*. Ad hanc quietem tuendam, hoc est, ad naturam quatuor bonorum, quae indicavimus, explicandam, & ad subsidia, quibus illa & defendi possunt & recuperari, exponenda spectat *jurisprudencia univversa*, cum naturalis tum civilis, ut (§. 263.) explanabitur.

§. CXXX.

§. CXXX. Adversus damna (§. 129.) inferenda aut illata non semper preces, aut rationes valent. Nullum aliquoties remedium efficax superest, nisi hoc, ut vis sufficiens vim illatam reprimat. Vim hoc loco cum Jctia interpretamur aggressionem vitæ & corporis, libertatis, possessionis & domini alieni, denique denegationem ejus, quod alteri ex pacto debetur (§. 129). Usus virium physicarum ad talem vim alteri faciendam, hoc est, ad unum de quatuor illis bonis, aut saltem ad liberum eorum usum alteri adimendum, appellatur *actus violentus*. Metus vel unum de his quatuor bonis, videtur ea omnia, perdendi, terret ea violatorem, ut ab incepto desinat, aut adigit eorum violationem, ut nocere desinat danda satisfactione. *Sarmatiam a Germania quondam, ut inquit T A C I T U S*, separavit *mutuus metus*.

Complexus actuum violentorum, quibus damnorum instans, vel ejus dati & non reparati continuatiohem, avertere conamur, dicitur *defensio per vim*. Natura homines societate devinxit (§. 100.) Cum sibi semper sit consentanea, non potest non eos actus probare, quibus solis tum naturalis, tum specialis consensusque societatis eversio impediri potest (§. 129). At vero si desint subsidia, quibus damna evitentur, aut reparentur, homines dissociantur. Igitur dum natura voluit, vitæ communiter non dirimi, etiam non potuit vetare vim, qua vis nefaria (§. 129.) repellitur, quoniam sine ea perit quies societatis humanæ, & quiete sublata ratio societatis ineundæ & colendæ tollitur.

Neque salva hominum æqualitate, quam natura sapienter constituit, (§. 110.) fieri potest, ut viribus suis uti liceat alteri ad nocendum, alteri non liceat ad impediendum, quominus malum cogitatum sibi inferatur, aut illatum perpetuo superfit.

De conventionibus speciatim animadvertendum,

eos, qui has faciunt, se coactui alieno subicere, vimque, si fidem fefellerint, se passuros spondere, ut promissa facere, vel si ea ob perfidiam servari non possint, id quod interest praestare cogantur. Vim aliena rapientis odit natura, sua defendentis aut erepta recuperantis probat, quoniam illa dissolvit omnem hominis cum homine necessitudinem, haec tuetur & confirmat.

Hujus autem coactus formido non nocet felicitati hominum, sed eos a malefacto absterret. Sit ei ingrata, qui sibi quidvis licere velit; revera ei expedit, ne se ipsum malo vero implicet. Toti societati, ne metuat, salutare est, terrorem turbulentis incuti, ut deposito nocendi consilio quietem communem haud turbent.

Est tamen aliquando *vere & multo* jucundius, abstinere a violenta defensione, quam vi vim repellere. Pone, damnum tibi impendens vel illatum esse leve, aut tuis viribus facile reparabile, contra malum, quod tui defendendi causa illaturus sis, adversario valde grave futurum, & vel omnino non, vel difficulter, reparabile. Quod bonum nos *ultra* negligere & perdere oportebat, ut alterius aut mala sublevemus, aut commoda augemus: illud invitis nobis auferendum aut ereptum nos ob eandem causam non defendere, aut non recuperare, sed dimittere, nostrum vere interest.

Beneficus est, (§. 117.) qui tantum valet robore animi, ut a defensione et, a quo *laesus* est, grave & magnum malum allatura abstineat. Demonstrat enim animum sui ipsius victoria *nobilem* (§. 85.), qui, ne auctor fiat aerumnarum ejus, a quo damnum accepit, hoc, licet sibi valde sit acerbum, & multorum bonorum adeptionem impediatur, tolerare, quam propulsare, malit. Hac cogitatione sensum doloris ex tali jactura orti minuit, vel tollit, quoniam in se

ip.

ipso acquiescit. & aliis, qui ejus sibi ipsi imperantis nobilitatem cernunt, veneratione dignus videtur.

§. CXXXI. Praeter hoc primum (§. 128.) genus malorum, quae a vi (§. 129.) proficiuntur, datur & aliud, quod sine ea nocet vitae jucunditati ac progressui felicitatis. Id nobis venit nomine *incommodorum*.

His duplici modo affici possumus, 1) dum vere nobis profutura alii homines *omittunt*; 2) dum ea *faciunt*, quae brevis vel longinqui doloris causam nobis afferunt, quamvis IV. bona (§. 129.) enumerata haud aggrediantur.

Quod postremum dupliciter evenit; vel cum soli suis viribus, vel cum per alios nocent. Nocent per alios, quos eo adducunt, ut sui non fayerent, ei *desint*, vel *obfint*.

§. CXXXII. Quorum vitiorum fontes inquiri oportet; ut *remedia* reperiantur. *Ut non facias*, quae a te fieri alterius vere interest, saepe moveris causa speciali ad eum adstricta, a quo juvando te retrahis sentis. Sic non amas hominem, & interdum non potes dicere, quare? Obscura quaedam ratio mentem impellit. Forsitan primus ejus hominis aspectus imagines doloris aut fastidii cujusdam acerbis, licet obscuris, quarum causa non illi, sed aliis tribuenda est, menti exhibens, hanc ab eo statim alienavit.

Non cor durum sed molle, hoc est, mentem proclivem ad gaudium ex gaudio. & dolorem ex dolore alieno capiendum, natura dedit hominibus. Id quod instinctus *benignitatis*, caeterique, qui tanquam surculi ex hac stirpe nascuntur, (§. 102. seqq.), planum faciunt.

• Calus ille animi ex variis causis nascitur & succrescit. Nunc educatio ad alios negligendos ob diversum vitae genus, ob differentiam originis nobilioris aut ignobilioris; ob institutorum, morum, cognitionis, factorum dissimilitudinem, tenellos detorquet, & per totam vitam indurat. Nunc propensio cuiusque dominans facit, ut eorum, quorum ope ad eam sequendam non eget, incuria, vel & contemptus, obrepant in animum. Nunc pigritia refrigerat calorem alios vivandi. Inprimis flagrans privati commodi cupiditas, omnem alienae utilitatis respectum opprimens, mentem congelat. Nonnunquam vel continua afflictationum serie, vel consuetudine multos calamitosos eosque diu videndi, indurescit animus, & tanquam ab aduetis affici desinit, neque incalescit, nisi novum calamitatis genus, aut novus ejus gradus, qui ab aduetis distingui possit, ei faces subjiciat.

§. CXXXIII. *Faciendo* (§. 131.) sibi invicem nocent homines, a) *caritate inepta* (§. 118.) [quam SENECA *bonitatem factam* appellat]; veluti pia mater prolem suam cupit se esse *ingento* & *virtute priorem*, & tamen nihil illi negat. Eodem numero est dominus servum manamittens, quem deteriolem fore licentia non ignorat. Par est culpa testatoris, qui prodigo, dum sciens eum sine conditione scripsit heredem, venenum largitur, non beneficium. *Cor bonum*, quod vocant, seu *perpetuus vigor stimulorum misericordiae & communicationis* (§. 103.) *efficientia*, prodest societati, cum ad *rationis* normam dirigitur. Haec dignoscit dolores, quos alii auferri non oportet, & gaudia, quae praestat cum aliis non communicari. *Non committam*, (inquit Seneca) *ut possit dici, ille aman-*

amando me occidit. Saepe nihil interest inter amicorum munera, & hostium vota. Sic intempestivus misericordiae aestus iudicem injuste decernere cogit, cum in malum ex ea secuturum etiam dato deliberandi spatio, non intuetur.

b) Insuper sibi officiant homines quacunque *significatione malevolentiae*, sive nuda ea & inefficaci, sive efficaci, hoc est, in actus aliis ingratos & noxios erumpente. Etiam simplex animi a nobis alieni testificatio habet aliquid ingrati. Quae acerbitas augetur pro magnitudine virium alienarum, quibus detrimentum nobis afferri potest, & pro rationum pondere, ob quas ab illorum malevolentia nobis metuimus.

Malignitas actuosa partim *recta via*, partim *obliqua* per alios, nocet.

Recta, alios vexando variisque modis enervando, vel eorum incrementis ac bonis consiliis malitiose intercedendo, vel efficiendo, ut impliciti in errores aut vitia ultro se debilitasse videantur. Saepe enim, qui suis viribus non possunt, aliorum imbecillitate valere conantur. Quo fit, ut consiliis subdolis, largitionibus, adulatione, similibusque momentis eos corrumpant, quorum progredienti felicitati insidias strunt, faciantque exemplis & illecebris, ut illi insidiarum incauti in errorum pravarumque cupiditatum, ac malorum exiis nascentium, communionem ultro ruant.

Oblique nocent, qui benevolentiam aliorum erga eos, quibus male cupiunt, refrigerant vel delectant, dum hos in contemptum aut odium adducunt calumniis, suspicionibus excitandis, irrisione. Unde duplex malum nascitur; unum, dum eos, quibus insidiantur, favoris alieni fructibus privant; alterum, dum eos, quorum animos cor-

ruptos diffidentia aut contemptu hominum vere utilium imbuerunt, ab utenda horum opera avertunt.

§. CXXXIV. Incommoda, (§. 131.) quae alii aliis afferunt, perinde ac *damna*, (§. 129.) non omnia nascuntur ex *odia*. *Odi*um est dolor ex alterius prosperitate, ac voluptas ex hujus diminutione vel interitu, adjunctum habens propositum nocendi. Multa facta, quibus alter alteri nocet, sine odio oriuntur a contemptu; neque enim is, qui spernitur, odio dignus judicatur. Libido nocendi saepe manat ab indigentia, a conscientia propriae infirmitatis, porro a petulantia, ab avaritia, ab ambitione, a cupiditate aliis cum aliorum detrimento placendi & gratificandi, ab impetu coeco & vehementi celeritatem ingenii bonis dictis ostentandi. Sic non quaevis dicacitas ex malevolentia gignitur. Eum, qui in facetiis gloriolam aucupatur, convivam, ut inquit JUVENALIS, *joco mordente facetum & salibus vehementem*, saepe subita quaedam mentis quasi titillatio rapit, ut jocis & imagine alienae infirmitatis ingeniose picta primum sibi ipsi admirabilis videatur, deinde admirationem aliorum velut acumini suo debitam, exposcat, cujus qui nullum sensum plausu risuve prodant, eos aut fatuos aut invidos judicet, illos autem, qui sibi par pari referre ausint, insolentes, quod se de possessione privilegii facere maledicendi deturbent. Sensim homo dicax venit in hanc cum aliis versandi consuetudinem, & dum false dicendi libidine, cujus modum tenere dediticet, aliis valde nocet, admodum purus sibi integerque vitae videtur.

Sunt alia nocendi consilia, quae indomitam bonorum aliquorum cupiditatem manifestius produnt, quam animum malignum adversus eorum possessores vel petitores. Denique, cum his cupiditatibus resistitur, odium in resistentem subnascitur. Quo facto
idem

idem velle, distrahit animos, eosque vel mutuae violentiae ardore committit, vel in mutuam fraudem reddit ingeniosos.

Is cupiditatum conflictus rarior esse solet inter eos, qui in agris collocati labore, quam maledictis aut imperio in alios affectando, tempus terere solent, frequentior contra in urbibus & cœtibus quibusque majoribus.

Nam quo major est hominum varii generis eodem loco habitantium, praecipue otiosorum copia, quo frequentiores eorum sunt congressus; eo plura desideria fere quotidie ipsa hac multitudine & arctiori conjunctione gignuntur; haec vero multiplicata rerum, quae a multis simul expetuntur, paucitate in contentionem venire necesse est. Amorem opum propagat plurium opulentorum concursatio: ambitionem honorum & imperii incitat eorum splendor, qui illis decoribus fulgent. In primis a magnis contentibus, in quibus negotia communia tractantur, non solet, vixque diu potest, abesse laudis cupiditas & eminendi ardor. Hoc autem saepe inflammatur studium viis occultis multisque artibus merita aliena obfuscan- di, vel in invidiam adducendi.

Varia insuper vitae genera, (v. c. *opificia*) quorum emolumenta a fiducia ac favore aliorum pendent, gignunt contentiones, deinde discordias. Finge praeterea, concurrere homines desidiosos & inertes, qui sibi honores & officia publica quaestiuosa vindicent, alios, ut non nisi laboriosa & parum lucrosa gerant, natos esse potent; deprimunt bene merentes, ne sibi obstant; etsi eos odio non prosequantur. Verbo, opum aviditas, rei domesticae angustae ratio, praesumptae opiniones vel gentilitiae, vel in quadam universa societate receptae de vili aut honorifico & quibusdam necessario vivendi genere, (e. c. abstinendi ab omni labore

K 5

quae.

quaesuario, a commercio) & similes causae facere possunt, ut homines in magnis viventibus coetibus primo earundem vitae commoditatum & prosperitatum fiant conspicientes, exinde adversarii semet superplantare parati, tandem inimici efficaces & violenti.

§. CXXXV. Incommodis, quae ab *odio* nascuntur, plerumque causa subest offensionis cujusdam (sive mali vere aut opinato illati, sive auxilii cujuscunque denegati) vivax & quandoque manens intimoque corde concepta cogitatio. Ad hunc locum pertinent *livor* & *aestus ultionis*.

Livor, seu *invidia*, est dolor animum torquens cogitatione boni (§. 10.) alieni, quod quis vel adipisci, vel (quod est proprium *Zelotypiae*) se unum possidere, frustra concupiscit. Natura non adducit homines ad hanc aegritudinem, qua, velut febris lenta, tabescunt. Invitat tantummodo eos ad mutuam *aemulationem*, hoc est, ad studium vires alienas observandi & imitandi, (§. 98.) iisque suas exaequandi, atque adeo efficiendi, ut emineant (§. 105.), certe ut alii antecellendo eas non deprimant, quoniam ex Graecorum proverbio *occultae musicae nullus est respectus*.

Invidia ut plurimum incipit a conatu inani paria cum aliis faciendi, & a desperatione aemulantis, quod se non idem videat consecutum, quod alium, sed alium idem, quod se. Duo enim sunt invidorum genera; unum eorum, qui cum *Pompejo* pariam, eorum alterum, qui superiorem ferre non possunt. Saepe superbia gentilitia, saepe etiam inertia inveterata ne quidem patiuntur, nasci ardorem ejus, quem invidus spectat, imitandi aut superandi.

Pervadit mentem invidi tanto acerbior sensus propriae infirmitatis, quanto conspectiora sunt bona, quae sibi cum aliis, non autem aliis secum, com-

mu,

*mentis esse velit. Torquetur vano desiderio status alieni cum suo commutandi. Inde provenit odium primo leve & inefficax, mox gliscens, tandem mordax, quod erumpit in vehementem nocendi impetum. Vis hujus impetus augetur, quo manifestius cernit invidus, se propter impotentiam suam ab aliis negligi, & in primis ab eo ipso superbius despici, cujus praestantiam veram aut hominum opinione eminentem ferre nequit. Doloris vehementia ex eò intelligi potest, quod imbecillitatis suae verae aut opinatae conscientia perpetuo excruciat. Sentit ejus, quicum se confert, praesentis visu & absentis imagine crebro mentem suam subeunte vultura sua refrigerari. Quoties illum cogitat, toties sibi displicet, nec tamen ei intentus esse desinit. Uno itaque remedio dolendi causam tolli posse putat, vel ut is, quem irretortis spectatum oculis doloris sui auctorem unicum judicat, vere fiat, aut opinione hominum existimetur debilior, vel ut removeatur. Hinc nascitur in vivis livor, post fata quiescit. Atque, ut ait HORATIUS, *utrit fulgore suo, qui praegravat artes extra se positas, extinctus amabitur idem.* Motus animi invidentis saepe repetiti gignunt morbum perpetuum, qui appellatur *invidentia*. Est habitus animi se ipsum excellentiae autaequalitatis alienae cogitatione perpetuo torquentis.*

Planum est, invidiam esse foetum mentis hebetioris, ultro, sine ullo fructu, semet excruciantis, proinde signum verae imbecillitatis. *Qui invidet, minor est,* inquit *Plinius.* Cadebat Roma, cum, ut Caesar de *conspiratione Catilnaria* reprimenda sententiam rogatus in Senatu dixit, Senatores non, quemadmodum majores fecerant, *imitari bonos, sed his invidere* coepissent. Sed nulla est invidia *stultius & exitiosior, quam eorum, qui graviter dolent, se allis*

pa:

pares non esse eo vitiorum flagitiorumque genere, quod turpi coecae multitudinis errore in decorum numero habetur.

Quantum noceat hic morbus tum ei, cuius animus pervasit, tum societati; docet multitudo hominum, quos inter se commisit & enecavit, quosve tantae aegritudinis impatientes consilia optima disturbare, factiones ad eum, cui inviderent, affligendum inire, bella cedere ad eum. Unde saepe numero perpetua populorum rivalium certamina, &, ut hoc utar, unde bellum Punicum tertium? non a metu potentiae alienae, non a lucri cupiditate, non a studio plus prosperitatis civibus aliena ruina comparandi, (quanquam & hoc consilium contra naturam est) sed quod altera gens alterius splendorem & opes aequo animo spectare non potest.

Efficacius & naturae accommodatius remedium hujus aegritudinis vitandae aut sanandae est, nosse vires suas, eas metiri, &, quantum fieri potest, augere; non tam cogitare, qui sint alii, quam qualem te esse conveniat; haud cogitare solos viribus superiores, sed & pares atque inferiores; denique in comparatione cum iis, quibus natura, aut fortuna, fuit saevientior, nullam ponere miseriam.

§. CXXXVI. Ad sui defensionem naturalis hominem instinctus impellit, non ad ultionem. *Defendit sese*, qui malum instans vel continuationem ejus, quod illatum est, avertit. *Ulciscitur facinus*, qui vel ejus machinatori vel ejus effectori, postquam est depulsum, aut reparari non posse intelligitur, idcirco nocet, ut eum pariter dolere gestiat. Est itaque *malevolentia proclivis & prompta ad malum pro malo aut structio*

ou.

aut illato rependendum. Differt ab ira, quae non semper ulciscendi impetum continet.

Ultio alia est prompta & praesens, alia lenta & insidiosa; haec uti *malitiae plenior*, sic plerumque nocentior. Adversus occultos enim impetus difficilior, quam contra apertos, est defensio

Infantes naturali incitatione incensi malum verum aut opinatum ab aliis instans aut illatum amovere, ardentem conantur. Eo depulso contenti ponunt odium. Sed in isto defensionis & ultionis confinio in cupiditatem par pari referendi facile prolabantur. Incitantur, ut hoc faciant, nonnumquam monitis educatorum, plerumque exemplis aequalium, & poenis ipsis, quibus afficiuntur, aut alios plecti vident. Cum enim poenas tempestive ac sapienter irrogatas non nisi *defensionem* adversus mala futura esse, nondum intelligant; axioma generale ex his, quae vident & audiunt, quaeque ipsi quandoque sentiunt, confestim colligunt: faciendum esse, ut qui se dolere coegerit, is vicissim doleat. Quem sentlendi modum perperam vulgus imperitum vocat *jus talionis*, idque esse *naturale* judicat.

Neque inusitatum est, etiam adultiore ultionem cum defensione commiscere, cumque malum par aut majus ei conferunt, a quo sibi nocitum esse queruntur, se non vindicasse facinus, sed id tantum, quod alterius injuria sibi abesset, recuperare voluisse, sibi ipsis persuadere contentur (a).

Neque vero natura vim suam omnem *vindictae cupiditati* repugnantem (§. 51.) in tenella aetate statim amittit. Grata infantibus est ultio, quam-
 die

(a) Illustre exemplum Reginae captivae, cujus corpori centurio quidam Romanus vim fecerat, commemorat LIVIUS XXXVIII, 24.

diu malum sibi illatum sentiunt, eamque cum *defensione* confundunt. Proinde dolor susceptus fugit, malique accepti effectus tolluntur; obscuratur, cogitatio facti improbi, a quo illud provenit, languere incipit odium auctoris, & tandem sensu mali accepti plane extincto evanescit.

§. CXXXVIIII. Similiter modo vulgus odit maleficos. Possit vindictam; quamdiu illorum imago aliquid quasi hostile & communiter noxium mentibus exhibet. At simulzæ sceleratorum ad poenas dandas proditorum vultus poenitentiam, ac vincula illis injecta & apparatus supplicii inopiam virium nocendi demonstrant: tacita plebis quoque commiseratio fordidos prosequitur. Deleta malitiae imagine, ac metu omni submoto, extinguitur odium nocentis. Si ab his, qui sunt corruptissimi, discesseris, pulcher ab omnibus venietur animus, qui cum ulcisci posset, suo confidens robore ignoscit; pullos contra videtur, & quia dolorem suum moderari nequit, re vera imprensus est, qui æternas iras fovet ac coquit. Quæ *impotentia moralis* est conspectior & indignior; si, qui hominem, a quo læsus est, & offensus, quibus ne hunc quidem de fastigio suo demittat, contemnere possit, tantum concepto indulgeat dolori, ut sibi inaniter insultantem proculcet. Aquila non captat muscas. Nec quicquam est gloriofius, inquit SENECA, *principe impune læso*. Quam pulchra lectuque suavis, quam ad acuendum imitationis stimulum appositæ est laus *Jul. Caesaris*, qua summus eum orator extulit: *Nihil oblivisci soles, nisi injurias!* Cum, ut iterum utar verbis SENECAE, *ultionis contumeliosissimum genus sit, non esse visum dignum, ex quo peteretur ultio*: quam erat ad gratiam reconciliandam efficax illud *Augusti*, CINNAM (qui Pompeji M.

ex

ex filia nepos erat) detecta periculosa ejus conspiratione, his verbis blandialloquentis: *ex hodierna die CINNA inter nos amicitia incipiat (a)*: Quam egregie dictum a LUNOVOCO XII, quem Gallia merito patrem suum vocavit: *injurias Duci Aurelianensi factas non ulciscitur Rex Galliae!* Mens his factis suaviter demulsa horret responsum TIBERII, unum, quod quidam in custodiam supplicii causa datus rogabat, beneficium, *poenae maturitatem*, acerbe negantis his verbis: *nondum tecum in gratiam redi.*

Undenam *vindictae morbus?* Multum in eo gignendo valet *indoles nativa*, (S. 79.) *sexus*, imprimis *educatio* tum privata, tum publica, nifens *praejudicatis*, usque *inveteratis* populi cujusque *opinionibus*. Exempla praebent sententiae gentium Borealium de inimicitis hereditariis, mores perantiqui Arabum, & Judaeorum in hoc genere errores a Salvatore & Apostolis notati, & *aversi*.

S. CXXXVIII. Meditatio ultionis est plena acoris animum perpetuo fodientis & exulcerantis. Expletio ejus gignit voluptatem brevem, sed semper falsam, nonnunquam citissime transeuntem in poenitentiam ac tormenta mentis continua. Nil

(a) Eleganter SENECA: *Bonum principum Augustum, & bene illi convenisse parentis nomen fatemur, ob nullam aliam causam, quam quod contumelias quoque suas, quae acerbiores principibus esse solent, quam injuriae, nulla crudelitate exequeretur, quod prodrosse in se dicitur arripit, quod dare situm poenae apparebat, cum exigeret.* Haec Augustus Seneca, *antiquus in senectute annis vergentibus, in adolescentia coluit, arsi in, multa fecit, ad quae invidus oculos retorquerat.*

hinc itaque, postquam percepta est, boni importat, multum vero mali, quod eam aut necessario aut plerumque consequitur. Pro uno vulnere duo infert. Novam ejus, cui pat pro malo mensura est reddita, ultionem provocat. Is enim videtur sibi plus mali perpeffus esse, quam fecit. Ac cum permulti ex se alios judicare consueverint: solus ultionis metus saepe efficit, ut, quem offenderint, eum, tanquam hostem certum, persequi incipiant. *Proprium humani ingenii est* (ut ante annos mille & septingentos observavit TACITUS) *odisse, quem laeseris.* Ex quo etiam cognoscitur, cur ultio non plane expleta laedentem vehementius, quam expleta, irruet. Excitat denique haec animi impotentia aliorum in ultorem odia. Proinde alias ex aliis inimicitias, & eum his calamitates, ferens, disruptis commune vinculum, quo homines ad se mutuo juvandos nati continentur.

Neque est, quod tutiores futuros existimes, qui mala malis rependant, quam qui ignoscendo se adversus impetus futuros muniant, quia illi saepe eorum extimescant ultionem, quorum vanam sine viribus defensionem contemnunt, ut proinde metus ultionis sit necessarius ad quietem societatis humanae conservandam. Etenim hujus ipsius quietis ratio contra ultionem valet, quoniam hanc si natura permisisset, nullus discordiarum & discidiarum inter homines terminus foret. Nam huic cupiditati, quae instar delirii mentem perpetuis quasi stimulis ad nocendum incitat, si indulgere liceat, quis tandem ejus unquam modus fuerit? Quis exactam injuriae acceptae & mali vicissim inferendi rationem definiverit? Num ex dolore quisque suo, qui vere aut opinione sua laesus est? Nequisne is erit iudex, quem iracundia torquet? An satis cognitum ejus, quem impe-

tit,

tit, adversarii naturam habet, ut gradum doloris huic vicissim incussi ex ejus, quem ipse sentit, modo accurate definiat. An forte alii homines ejus aestimationis arbitri erunt? Qui? Extra partes positi. Hi qui erunt? Num quem doloris sui aestimatorum constituet is, qui injuriam accepit, quem non recuset, qui fecit? Superfunt plura momenta praeter illum *vindictae metum*, quibus reprimatur malignitas (§. 140). Certe VESPASIANUS tranquillius & jucundius regnavit, qui majestatis reis paene omnibus supplicia condonavit, quam TIBERIUS, CALIGULA, NERO, DOMITIANUS, qui fere nulli.

Morbi, perpetuo ulciscendi studio mentem agitantis, vitandi aut sanandi remedia sunt: ea offensionum genera, quae tolerat mens *nobilis*, (§. 130.) aut detrimentum, quod reparari nequit, reputare ut tempestatem; avertere cogitationem ab auctore ejus mali; & hujus sensum acerbum, tum studio alia sibi bona comparandi, tum iis, quae patientiae (§. 88.) propria sunt, subsidiis extinguere.

Mens appellatur *generosa*, quae etiam offensione quadam acerbissime affecta, quod prudentiae suae, fortitudinis, aut innocentiae, robore confidit, nullam vindictae cupiditatem sentit, vel subortam facile contundit. *Mens generosa est tranquilla & plena hilaritatis.*

§. CXXXIX. Rarior ultionis aestu est *crudelitas*, quae ex sola malignitate, etiam nullatenus provocata, nascitur. Neque enim, quod censuit WOLFFIUS, in sola vehementiori ultionis cupiditate subsistit. Est gaudium malignum ex gravi & vix, aut omnino non, sanabili hominis unius pluriumve dolore conceptum, in primis eo, cujus is ipse, qui gaudet, auctor est. Abhorret natura ab hoc vitio, vel dicam scelere. Horrescit animus visa vel audita immanitate, cui non est

L

ad

adfretus, in primis vero homo haud malignus, cui facinus aliquod crudele admittendum proponitur.

Hic morbus saepe oritur in prima aetate a levitate & a petulantia adversus animalia & homines. Nutritur adultorum rixis, iisque omnibus, quae efficiunt, ut cor lapidescat (§. 132.). Confirmatur opinione a teneris suscepta, vile esse aliquod hominum genus, eorumque tergo, capiti, famae, quieti si vis inferatur, nullum nefas admitti. Adde, corporis temperatione nativa ac statu ali hanc animi affectionem. Partim feries actuum malitiosorum & sanguinolentorum multum & continue visa, lecta, audita, facit, ut paulatim radices agat.

Zelotypia, vindictae cupiditas, timiditas, quae nulla remedia periculorum depellendorum, nisi atrocissima, superesse judicat, calamitas magna & subita mentem adeo percellens, ut ea tempus inquirendi, an sit mali illius auctor, qui videtur, sibi non sumat, hae similesque causae inflammant furorem exquisitis aliorum cruciatibus gaudendi. In primis commune eorum est, qui se polluerunt criminibus, ut ad tegenda, quae admiserunt, nova admittant, scelerum conscios & ministros metuant, hosque propterea in miseriam immergant, aut insidiosè perimant. Quorum clementia, qua interdum gloriantur, quid est aliud, nisi intermissio aut minor gradus crudelitatis? Tandem hoc vitium in rabiem belluina atrociorè formatur (a). Tunc plane vilèscit aestimatio sanguinis humani. Sititur. Cujusmodi exemplorum plena est dominicae potestatis apud Spartanos & Romanos atrocitas, ac bellorum,

(a) SERTONIUS de Caligula c. 27. Parentes supplicio filiorum interesse cogebat, quorum uni valetudinem excusanti lecticam misit. Alium e spectaculo poenae opulis statim adhibuit, atque omni comitate ad bilaritatem & jocos provocavit. Add. SENECA de Ira II, 33.

ruth, inprimis civilium, tam antiquiorum, quam recentiorum, historia: Venit ad summum crudelitas, & ultionem adversus saevos maxime irritat, cum non impetu aut ira, sed risu jocoque, imbecilliores omni resistendi facultate destituti excarnificantur. Spectat ex turri Nero incendium Romae, *pulchritudine flammae laetus, & scenico habitu decantat halosin Ilii*. Notus est TIBERII arte saevienti praecellentis sarcasmus, qui hominem intempestive facetum mortuo cuidam, dum efferretur, insusurrantem, ut *Augusto* renuntiaret, *legata*, quae reliquisset, *nondum exsoluta esse*, his solutis interfici iussit, ut celeriter nuntium afferret eidem testatori, hunc facta esse, quae ultima voluntate mandasset.

Quod ad effectus hujus morbi attinet; sibi ipsi vehementer nocet, qui cum aliis crudeliter agit. Caret suavitate benignitatis. *Cognita malitia sua*; necessario excruciat *sera poenitentia*, atque adeo quanto longius ab omni humanitate desciscit, tanto vehementius in se ipsum saevit (§. 109). Perdit existimationem & benevolentiam aliorum hominum. Detestantur crudelem omnes, etiam illi; qui sunt extra periculum positi. Indignatur, mortuo leoni insultari: Inermem & prostratum caedi; plebs infima averfatur & horret. Ex quo odio communi novus malorum crudelitatem punientium fons nascitur.

Cujus morbi societatibus perniciosi ut initiis tempestive obsistatur; causas, ex quibus eum oriri vidimus, & quaelibet irritamenta submoveri oportet. Idcirco inhumanum & immane gladiatorum spectaculum sapienter prohibuit Constantinus M. Facile enim fiunt crudeles, qui factis crudelibus spectandis oculos pascere adsuescunt (a). Qui fit, nisi assidua-

(*) *Gladiatorum munus*, inquit LIVIUS XLI, 20. *Roma*

tate supplicia irrogandi, ut nonnulli magistratus, teneritate cordis exuta, *Draconi* fiant similes, qui suam puniendi libidinem ne quidem sanguine & capitis poena exsaturare potuit?

§. CXL. Ad *damna* avertenda aut reparanda vim concessit natura (§. 129.). Ad *incommoda* (§. 131.) vel effugienda, vel lenienda, vel tollenda, haec *generatim* homini commendavit subsidia, 1) diligentem eorum, quae offensionem gignere possent, evitacionem; 2) *necessariam defensionem*, (§. 159.) sed *non violentam*, ne mala generis humani hac *ipsa defensione* ingravescant. (§. 240.) Tertium subsidium est *mitis, placabilis, & simul fortis animus* (a). Fortis, inquam, animus, iustaque sui fiducia elatus arcet insidias & immobiles impetus, nobiles non pertimescit, ac tam firmus in rectis propositis, quam a prava obstinatione alienus, & nunquam ad eam descendens *imbecillitatem*, ut malum malo repondat, (§. 138.) malitiam alienam frangit *pudore* (§. 104.) & *beneficiis* (§. 117). Incertus, quid consilii capiat, animus, inter indulgentiam quasvis indignitates patientem & justam elationem
ad

maniae consuetudinis primo majore cum terrore hominum, insuetorum ad tale spectaculum, quam voluptate dedit (PERSEUS), deinde saepius dando, & modo vulneribus tenus, modo sine missione etiam, & familiare oculis gratumque id spectaculum fecit, & armorum studium plerisque juvenum accendit.

(a) VALERIUS M. III, 7, 7. Cato vero superior, inquit, saepenumero ab inimicis ad causae ditionem vocatus, nec ullo unquam crimine convictus, ad ultimum tantum fiduciae in sua innocentia reposuit, ut ab his in quaestionem publicam deductus, Tib. Gracchum, a quo in administratione reipublicae ad multum odium dissidebat, judicem deposceret. Qua quidem animi praestantia pertinaciam eorum insectandi se inhibuit.

ad ea, quae sibi quisque & aliis debet, adversariis obmovenda enitentem fluctuans, accendit audaciam nihil in malis consiliis efficiendis intentatum relinquendi. Hanc sola firmitudo mentis tempeste-
 ye malis hominibus non cedentis, sed vires necessarias impigre opponentis coercet.

§. CXXI. Supereft pars *incommodorum* ultima, (§. 131.) quae sua magis, quam aliena, & ple-
 rumque sua solius culpa, sibi aliquis in societate consciscit. (§. 128.)

Haec ex duplici vitae instituto nascuntur: altero, cum quis metuens, ne ab aliis vitae suae com-
 moditas ac prosperitas, & actionum suarum diri-
 gendarum ratio, nimis pendeant, ad alienam vo-
 luntatem se accommodare omnino renuit: altero,
 cum quis suam aliis voluntatem in majoris mino-
 risque momenti negotiis submittendo, ultro coe-
 cius, aut timidus humilisque verum felicitatis iter
 derelinquit (*cum quis nimis se reddit ab aliis inde-
 pendentem aut dependentem*).

§. CXXII. Dum arcto mutuae indigentiae vin-
 culo natura devinxit homines; voluit, ut alii de
 aliis pendeant: (§. 110.) in generato autem *effi-
 cacitatis* (§. 62.) ac *libertatis* stimulo simul id egit,
 ne nimis. Pendere ab altero is dicitur, qui par-
 tem felicitatis suae verae aut opinatae non a suo ip-
 sius iudicio usuque virium suarum, sed ab alterius
 voluntate & viribus, suspensam habet.

Vidimus (§. 50.), libertas quid significet psy-
 chologis, cum versantur in ordine explicando, quo
 anima se accingit ad deliberandum, deliberat, de-
 cerat, ac decreta sua exequitur. Exposuimus
 (§. 84.) majorem ejusdem libertatis gradum, qui
 vulgo *moralis* dicitur, in quem convenit illud *Se-
 necae,*

necque: inæstimabile bonum est, suum fieri. Aliam sententiam habet id vocabulum in vita communi inter homines societate devinctos. Hi cum de libertate sua loquuntur, *usum virium suarum voluntarium per alios homines haud impeditum* intelligunt,

Hoc significatu quam vim habeat, ex statu ei opposito planius intelligitur, nempe ex coactu, seu necessitate agendi aut vivendi ex alieno arbitrio. Haec necessitas oritur 1) ex eo coactu, quo vires nobis adimuntur agendi ex voluntate nostra (veluti cum quis vinculis constrictus locum mutare nequit, quae dici possit necessitas *physica*). 2) Provenit a metu injecto mali alicujus gravis, positi sive in *ademptione* bonorum, quae a natura aut ex pacto habemus, (§. 129.) sive in negata adeptione eorum, quibus vere aut opinione nostra egemus, quaeque nonnisi voluntario aliorum auxilio comparare possumus; denique in variis vexationum, non aliter quam aliis morem gerendo vitabilium, generibus. Ille *coactus directus* vocari potest, hic *obliquus*.

Ex quibus efficitur *prima* libertatis definitio. Quippe est legitima hominis facultas actiones suas non ex aliorum, quibus circumfunditur, hominum, sed ex sua voluntate regendi (h. e. agendi sine sensu seu metu coactus alieni ad id efficiendum, quod non sibi, sed aliis placet, & ad id, quod aliis displicet, omittendum). Sive est status hominis rectionem actionum suarum externarum haud suspensam ab aliorum hominum arbitrio habentis (h. e. a regulis agendi bonis aut malis invito obtrusis.) Utque libertas accuratius a *licentia* distinguatur, recte dicitur *potestas absque laesione* (§. 129.) & *offensione* (§. 131.) *aliorum hominum id agendi, quod velis.* Est vero *licentia*, usus virium ad alios affligendos male stiaque afficiendos, (§. 131.) aut laedendos, (§. 129.) audacter adhibitus. Oritur a spe prosperi successus
faci-

facinorum malignorum & a fiduciam effugiendi violentum vel obliquum coactum ad reparandam injuriam aut offensionem, & a spe impunitatis. Atque eam quidem sententiam, qua discernitur a licentia laedente, libertatis vocabulo subjiciunt Jcti, cum ejus jura tradunt, (§. 130).

Suus (suae spontis, sui arbitrii) est, qui plane nullas actiones habet suspensas ab alieno arbitrio. Talis vix quisquam est, nisi solivagus. Nam simul atque alii prope alios commorari & habitare incipiunt, aut specialem societatem qualemcunque, aequalem aut inaequalem, faciunt; necesse est, eos, si certi esse velint de mutuo auxilio, illis non displicere, quos sibi adjutores consiliorum suorum adungere, aut, ne eorum fiant impeditores, adducere velint. Qualibet actione, quam mali cujusdam effugiendi, aut boni cujusdam per alios impetrandi causa, aegre & invitus decernas; quaedam libertatis particula dederitur. Sic quodvis decori (§. 131.) praeceptum, quod servas, ne contemnaris aut videaris ridiculus, non patitur, ut aequae sis tuae spontis, ac in solitudine, aut raro quaesitis in hominum congressibus futurus eras.

Libertatis autem diminutio varia est pro multitudine aut paucitate actionum, quibus nos cum molestia aliqua inviti ad arbitrium alienum accommodamus, pro diuturnitate aut brevitate conditionis, quas illam obsequii necessitatem nobis injicit, proque incerta cognitione status futuri, quale quantique incommodi ferax futurum sit arbitrium, cui parere cogamur.

Alia vero est coarctatio libertatis, alia, quae in hac sola a multis ponitur, felicitatis diminutio; quae res non sine magno errantium incommodo commiscetur. Nam ex illa id, quod velint alii, faciendi ac patendi ne-

ceffitate faepe nafcitur eius commodum majus. cui quondam libertatis fuae jacturam fecit, (volunt leges bonae, quibus civis obtemperat, ad majus utilitatem feruntur). Verum faepe accidit, ut ex obediendi & patiendi necessitate is folos fructum capiat, cujus voluntati non refiftit, & ne hic quidem aliam quandoque ferat, nifi malitiofam alios vexandi voluptatem. Hoc contemplantu maxima & trififfima libertatis coarctatio eft carcer perpetuus innocetis aut parum fontis, commodorum, quae ex focietatis emanare poffunt, valetudinis, fortunarum, & plerumque tranquillitatis animi everfor. Huic proxima cenfetur, nec tamen *fua natura* eft, *servitus* (*externa privata*), feu *perpetuas necessitatis, actus seu faus ad utilitatem & arbitrium alterius, quatenus legitimum* (§. 304). *confertur de iure a magistratu.*

Hactenus de primo libertatis notitium cura hominibus agentium (*externae*) significatu. Est & alius more communi loquenti invehfus. qui indicat *genus quoddam libertatis moralis* pofitum in confervatione ejusdem *libertatis moralis*, quam *modus definitivus*, adverfus irritamenta, quae a commodis opinatis voluntariae fervitutis oriuntur: fecit *rebus animi* (§. 84) *a regis & hominis applicatione ad alios, a fiftis limitatione, & a caeteris obsequio, fifti coarctis.*

Humilitas (ex antiqua vocis fententia) eft imbecillitas animi ultra contentis ad commodu vitae externa feu fuis ipsis viribus parabilis, feu a folo aliorum favore infpenti, fervili adfervatione & obfequio emenda.

Ex hac duplici libertatis, quam exprimitur ingrediuntur, portione intelligitur, qui fuit, ut quondam homines dulci, fed nocentiffimo, fe ipsis errore decipiant, cum eadem tempore, quo libertatis faufant, le expellant, hoc eft, fifti quatenus imper-

perare nolunt, recte appellantur servi maxime obnoxii. De cuius servitutis voluntariae origine diversoque gradu §. 147. exponetur. (a).

§. CXLIII. Ejus, quam priori loco (§. 142.) definiimus, libertatis studium natura cuique insequitur. Sentiunt ejus igniculos produntque infantes pariter atque adulti. Illi monitoribus asperi segesque ad iustos labores, blande explicata ratione, cur aliquid facere jubeantur aut vetentur, alacriter faciunt imperata; quasi nunc non pareant jubentibus, sed sibi. Puberes saepe numero momentum temporis, quo fiant suae spontis, impatienter expectant.

Adulti, etiam qui servitio sunt aduersi, fremunt, simulac superbiam jubentis, atque imbecillitatem & vanam suam sine viribus iram, & sibi injunctam cedendi ac parendi necessitatem cogitant. Ob id ipsum imperiosorum, quos non metunt, vocibus magna vi reclamant; ac bona praecepta interdum ob eam solam causam, quod aspero vocis sono vultuque minante superbe enuntiantur, magno suo & societatis incommodo rejiciunt. Nationes, quae sine legibus & magistratu vivunt, a miti quoque & salutari imperio abhorrent, maluntque *parce ac duriter vivere*, quam *bonis affluere & parere*.

Neque est, quod naturam sibi repugnasse putes, dum odio cujusvis coactus & imperii, in quod non consenseris, cupiditatem *dominandi* adjunxerit, hoc est, aequales suos per vim aut molestias compellendi;

(a) *Hereditatis spes, inquit CICERO, quid iniquitatis in ferenda non suscipit? quem nutum locupletis orbis senis non observat? Loquitur ad voluntatem. Quicquid denuntiaturum sit, facit. Affectatur, assidet, muneratur. Quid horum est liberi? Quid denique servi non inertis?*

endi, ut faciant aut patiantur, quod velis. Damus, amorem potentiae & dominationis vehementissimum in illis saepe numero cerni, qui de libertate quibusvis viribus tuenda aut recuperanda dies noctesque declamant ac quiruntur. Unde haec naturae mira quasi diversitas? Unde haec infixæ in quorundam mentibus desideriorum conflictio? Non a praevalida dulcis otii cupidine, ut putavit *Helvetius*, non semper a maligno aliis nocendi proposito, neque semper ab avaritia, nunquam a natura. Haec non probat indomitam & malignam cupiditatem cujuscunque virium principatus, ex quo aliorum hominum damna & detrimenta, ac tacita status intolerabilis odia existant, Eam itaque homini haud insequitur.

Nascitur ea vehemens cupiditas a variis causis, interdum ab *ambitione immoderata* (§. 125.) plerumque ab effrenato libertatis studio. Nam qui quod volunt, vehementer volunt, illi aegre ferunt, sibi resisti. Quod ne fiat, vires quaerunt, ut ex voluntate sua agere possint, & qui sibi obstat, metuunt neminem. Proinde deprimere alios laborant, ut sibi, sive aequa sive iniqua, volentibus, vel non possint obniti, vel non ausint. Quemvis enim actum ei, quod efficere cupiunt, oppositum libertatis suae diminutionem esse putant, ideoque eo astu dolent, cujus doloris metu ut semel se exonerent, potentiam appetunt. Constantiores ad eam virium praepotentiam & dominationis cupiditatem *capiendam ac retinendam* impulsus in cholericis & melancholicis, quam in sanguineis, & in primis in phlegmaticis, insunt. Magna praecipue vis est adusfactionis, qua *manens hominum indoles* formatur. (§. 79.) Proles tenera, cujus imperio tota domus regitur, adeo adusfescit, fieri imperata sua, ut ad ultior summam sibi injuriam fieri putet, nisi tota vita, dominetur. Accendit eandem dominationis

avi-

aviditatem spreta imbecillitas eorum, qui parere coguntur.

Caeterum insignis est utilitas stimuli naturalis, quo ad libertatem tuendam incitatur, si regatur rationis imperio. Erigit animos, ut sibi non evilescant ipsis, sed fortius resistant, si qui contra naturae consilium (§. 142.) ausint jugum invitis incutere, eove incusso sibi videantur altiores, quam ut inferiorem & infirmioremaeque ac se esse hominem, & eosdem libertatis suae haud perdendae igniculos in se experiri, cogitent. Inflammant hominem, ut sapere ausit; ut vires acquirere, ut suo niti robore, quam vires ab aliena vi pendentes ac precarias habere malit. Alacres rerum utilium inventores, solertes & cordatos errorum perniciosorum ac pravorum consiliorum oppugnatores, fortes hominum oppressorum defensores efficit.

§. CXLIV. Ingeneratam libertatis appetitionem ratione regi oportet (§. 50.) hoc est, prout res sese dant, ejus impetum *intendere* aut *sedare ac reprimere* (§. 52.). Regere eum instinctum significat facere, ut cum supremo felicitatis studio consentiat. Ad hoc instinctus & regulae morales omnes collineant. Num enim is, qui plena libertate utitur, omnes felicitatis numeros habet, is autem, qui non omnino sui est arbitrii, nullus? Quid si, ne cui malo impliceris, obsequio necessario impediaris in pravis consiliis capiendis aut exequendis? Quid si ad ea, quae tibi vere profunt, facienda metu aliis displicendi commovearis? Invitus tibi consulens; at consulens. Sique nihil in vita hominum est ab omni parte beatum; quid est, cur malum minus in quadam libertatis delibatione positum, cui succedit major quies & plurimum bonorum verorum successio, pro interitu felicitatis habeatur? Verbo, libertas naturalis est
par

pars felicitatis humanae, non tota felicitas. (§. 143.) Quatenus ejus diminutio nos majoribus bonis societatis & stabilioribus impertit, eâtenus haec in bonorum verorum numero ducenda est.

Itaque rationis (§. 36.) munus est, inquirere hinc in effectus ingenii truciſ, omnem hominis, qui alienae voluntati parere aut cedere debeat, statum detestantis, illinc in effectus illius ingenii, quod se cuidam voluntati aut potestati unius, paucorum, plurium idcirco subjeit, ut sibi & societati magis proficit. Hac comparatione facta patet, a) *libertatem plenam*, hoc est, omnem imperii & coactus directi vel obliqui (§. 142.) immunitatem non exigi, ut homines felicitatis sibi a natura destinatae fiant participes. b) Perspicuum est, non quamvis imitationem, nec quamlibet conformationem voluntatis nostrae ad alienam, a nullius coactus metu probabili profectam, tollere *libertatem*, aut *humilitatis* nomine dehonestari posse. c) Opinio firma hominis, se libertatem suam integram possidere, non impedit, quo minus reapse cum gravi sub & aliorum incommodo serviat. Videbimus de his distribute.

Quod ad *primum* a) attinet; in *quavis societate speciali magna aut parva*, quaedam libertatis particula singulis decedit. Profunt societates speciales generi humano (§. 125.) Ergo huic quaedam quoque libertatis delibatio expedit. Civem esse, nonne in florentissima quadam regione Europaea pluri aestimandum est, quam degere inter Carabas, (§. 143.) Batavorum in America finitimos, sine legibus, sine imperio, sine magistratu, viventes nisi in bello usque ad pacem? Sapiens, qui ingenio & probitate sua multum prodest reipublicae, minusne felix judicandus est, quam ille, qui ne a cujusquam potestate in negotiis gerendis pendeat, vitam otio transigere malit?

Tri-

Triplici coactus generi potissimum subjici, hominum interest, ei nempe, quod conjunctum est cum *educatione*, quod *abinjuria*, quam alter intulit, alter accepit, quodve *a consensu* oritur. 1) Parentum & educatorum potestati natura subjecit tenellos infantes, ut vivere discant, utque simul adfuescant temperare libertatis studium, cum nocet. 2) Natura improbat libertatem resistendi illi coactui, qui in defensione necessaria inest, atque ad avertendam vel depellendam laesionem spectat. (§. 129. 130.) 3) Legitimus coactus oritur *a consensu*, si quis in alienam potestatem perpetuam, (veluti *cives*) vel in coactum ad certos actus restrictum, (*e. c. foederati*) consentire potuit (§. 304.) ac consensit.

Cum dulce sit, haud impeditur efficere posse, quod velis; necesse est, aliquid acerbi habere quamvis coactus, praesertim violenti, patientiam. At illam tamen acerbiter tanquam salutarem & *verae voluptatis* procreatricem aliquando natura probat. Est quandoque non doluisse dolor verus, & non cogi, malum. Praeterquam quod haec amaritudo vitari potest, si ultro facias, quod fieri oportet, ut commodis societatis potiaris; magni fructus ex felici educatione (§. 162.), ex quiete generis humani *per vim* conservata, ex pactorum fide, (§. 129.) non solum in universos homines, sed in eos quoque redundant, quos natura ei, quem probavit, coactui resistere eo consilio prohibet, ut iidem piscatores icti sapere incipiant.

§. CXLV. Diximus *secundo* (§. 144. n. b.), non quodvis obsequium voluntarium, nulloque coactu, ne quidem obliquo, cuiquam incussum, esse deforme & nocere. Inquirendum itaque est, ecquod sit humile malique ferax, aut sapiens.

Liber est (§. 1.), qui paret rationi. Ergo hoc sensu non desinunt esse liberi, qui quod bonum esse

esse in sententiis & actibus alienis, intelligunt. illud ultro approbant; imitantur; sequuntur; (§. 142.) Magno propterea in errore versatur illud inter philosophantes genus, quod, ne cum vulgo vere sapiant, in contraria tuit. Ecquis ignorat, magnum numerum hominum ad contemptum religionis ornith summo malo suo dilabi, ut superbius revellant vincula opinionum publice receptarum, & sese in plenam, ut putant, libertatem restituendo caeteros sicut umbras contemnant? Eiusdem generis exemplum est *Cynica decori negligentia & dicacitas*:

Nec minus falsam libertatis notionem sibi fingunt, qui, ne leges ab aliis *in negotiis* publicis administrandis accepisse videantur, *quamvis auctoritatem*, licet *quaesitam meritis*; spernunt; ejusve tantum habent odium, ut malint ruere in tenebris, quam Lynceos sequendo nusquam offendere. Ex quo errore duplex vitium manare solet; alterum est pertinacia seu morositas hominum in consiliis suis, etiam iis, quae manifeste patet rationi adversa esse, mordicus tuendis; alterum est vehementis contra alios dicendi & nitendi aestus, quem vulgo *spiritum contradicendi* vocant. Qui quidem aestus hunc exitum publice & privatim exitiosum habere consuevit: ut *quies & bona consilia* intereant rixis, societates peculiares dissolvantur, nascantur factiones, regna & populi evertantur.

§. CXLVI. Multa concurrunt, ut hic gravis in statuenda *libertatis natione* error oriatur, adolescat & omnis fere medicamenti vim superet: Praeter *nativam indolem*; (§. 79.) & educationem, nimis indulgentem infantum animo indomito, causae peculiares sunt: a) falsa de *honore* (§. 124.) opinio, quae *prudens obsequium* cum vili
humi-

humilitate & ingenii imbecillitate commiscet, b) *superbia* suis temere praesidens viribus, (§. 79.) atque aliquid eximium & a vulgari sentiendi & agendi ratione alienum affectans. Accedit 3) *livor*, (§. 135.) seu ut TACITUS, ait, *vitium magnis & parvis civitatibus commune, ignoratio recti & invidia*. Adde 4) ambitiosam dominationis pravae per vim & cum alieno incommodo quaerendae aut tuendae cupiditatem. (§. 143.) His causis efficitur, ut libertas iæpe vocetur, nullius potestatis legitimo modo acquisitae vim pati velle, servitus, non dominari.

§. CXLVII. Vidimus, quando reprimendus sit impetus, qui ab ingenito libertatis amore nascitur. Superest, ut dispiciamus, quando sit excitandus, postquam ejus quasi nervos mala consuetudo incidit.

Uti servire persæpe sibi videntur, quorum falsa est libertas, ita minus, quam sibi videntur, sunt liberi; (§. 144. n. c.) qui *coeca fiducia* se aliis applicant, illisque volentes, nulla gravi de causa, magno cum incommodo suo, se reddunt obnoxios. Merito illi dicuntur *humiles*, quoniam vel se privant aut non utuntur facultatibus suis, quibus sibi praestare poterant liberi, quod alienis viribus servi consequuntur, vel malum tolerabile, plerumque opinatum, servitute voluntaria longa majorum malorum genitrice depellunt.

Quales sunt, qui nunquam secum habitare adfueti verentur, ne cum soli sint, sui taedio ene-centur; qui fortunæ suae, quam cum felicitate commiscent (§. 21.), praesidium *unicum* in fragili aliorum fortuna & mutabili favore ponunt, qui avari sententias, dicta, facta, vultum, ad alienum arbitrium & exemplum, ob spem cujuscunque lucri, pro-

tem-

tempore serviliter fingunt (a), quive timidi ob conceptum mali, etiam levioris, metum idem faciunt.

In primis eo numero sunt, qui cum suae spontis esse possent, non, uti illi, *temporario* se iugo subiiciunt, sed id perpetuum vitae genuseumque *vivendi cursum* ultro deligunt, in quo magnam aut maximam actionum suarum partem a certorum hominum arbitratu, etiam inepto & pravo, diu aut perpetuo suspensam habere coguntur. Quo *leviora* sunt commoda, quae in *vicem libertatis attritae aut amissae* capiuntur, quo *magis voluntaria* est haec hominis se ipsum deprimentis conditio, quoque difficilior est adeptio status melioris, aut priscae libertatis recuperatio: eo longius servi voluntarii a rationis semita aberrant. Cum quandoque *Germani aleam sobris, pro more gentis, inter seria exercere soliti*, (quod miratur TACITUS) *extremo jactu de libertate contenderent*, victique adirent servitutem voluntariam; quantullae voluptati forte successit ingens calamitatum series & inevitabilis perpetuitas (b)!

§. CXLVIII. Sunt praeter enumeratas aliae causae, quae servitutem voluntariam gignunt & augent. Praeterquam enim, quod dantur homines, quos *natura servos* vocat ARISTOTELIS: (c) haud parum conditio soli & aëris, plurimum

(a) *In obsequium plus aequo pronus* (inquit HORATIUS) *& imi Derisor lecti, sic nutum divitis horret, sic iterat voces, & verba cadentia tollit, Ut puerum saevo credas didata magistro Reddere, vel pates minimum tractare secundas.*

(b) *De Moribus Germanorum c. 24.*

(c) *Politic. 1, 2. LIVIUS 36, 17. Syri, inquit, & Astatici genera hominum servituti nata.*

num vis educationis in accipiendis opinionibus potentissima facit, ut homines eam conditionem depressam subeant, vel ultro sibi impositam haud exuant.

Consuetudo alienae voluntati parendi nata ex cupiditate commoditatibus vitae tranquille fruendi, aut ex desperatione potentiae alienae resistendi, paulatim eam gignit *foecordiam*, ut, quamvis sine majoris mali metu libertatem recuperare posses, conditionem tamen, cui adsueveris, mutare nolis. Praeterea metus odii alieni, denegatique aditus & jucundi consortii, damnorum, offensionum, poenarum, porro vehemens voluptatum & avarum opum cupiditas, indigentia opinata rerum, quarum adeptio ab aliena voluntate pendet, sunt invitamenta hujusmodi depressae conditionis (*dependentiae*) tum non recusandae tum expetendae.

Neque in earum causarum numero omittendum est *odium aequalium*, vel eorum, quos *non esse aequales* piget, horum arrogantia, violentia, avaritia, excitatum; quo fit, ut ei isve, quem quosve magnificias, perpetuo parere malis, quam pati, ut illi superiores agant aut pares sint, quos nec sanguine, nec naturae dotibus, nec meritis tibi antecellere aut pares iudices, quosve multis de causis ferre non possis.

Saepe servos quoque facit laudum, honoris & imperii ambitio. Uni aut paucis humiliter servit homo ambitiosus; ut sexcentis conservis superbe dominetur. *DIOGENES* captus rogabat, ei ut venderetur domino, qui *domino egeret*.

Diuturna voluntatis inclinatio ad alienum arbitrium conformata cum in succum quasi & sanguinem est: adsuefactione conversa, desinit in pigritiam jugo suo superbientem ac gloriantem, & in contemptum hominum auream mediocritatem fastui & potentiae praefluentium.

M

Pri-

Primus inter servos Regum Asiaticorum, Iubricae fortunae inflatus ludibrio, despiciebat civem Romanum liberum, qui ut esset liber, infinitos cives ferre pares, sibi gloriosum ducebat.

Eorum vero miseranda est conditio, quibus paupertas imperat, ut necessaria vitae alimenta a ditioribus opera sua emant, hortumque proinde cupiditati obtemperant, velut foenerator a debitore, cui iudicem rigidum fortunarumque everSIONem minatur, triste quandoque coecumque obsequium extorquet.

Cognitis servitutis voluntariae fontibus perspicua fit harum regularum veritas: ut defendas libertatem adversus vim & coactum nefarium, (§. 129.) fortis (§. 86.) esto: sed ne ultro cuiquam servias, pelle ignorantiae & errorum tenebras, minue cupiditates, & fac, ut indigeas paucis, te vero commodorum suorum adiutorem & amplificatorem ut quaerant plurimi.

§. CXLIX. Late patent mala, quae ex libertatis abdicatione ultro facta existunt. Ea saepe efficitur, ut, quid sit verum, quid decens, quid jucundum, quid bonum, non ex se ipso, sed ex dominante vel plurimorum, vel eorum, qui plurimum habent auctoritatis, sententia & gustu aestimetur. Quam caro multis nationibus pretio constat inveterata illa servitus, vestitum & ornamenta capitis non naturae, sed externorum arbitrio dicam, an in his rebus levitati, aut ingenioso quaestus studio, aecommodandi! Observamus praeterea, hisdem, qui ultro serviunt, ingrata esse suae servitutis cum aliena libertate collationem. Omnis servus voluntarius est hominis in eadem societate libertatem suam fortiter defendentis os acerriamus. Id quod (ut alia te-
eam)

eam) eorum, qui *sectae aut factioni cuidam se mancipant*, (a) fervor docet, quo homines, suarum qui non sunt partium, acriter insectantur, ad has vero qui transeunt, illis omnia, etiam teterrima, condonant. Ex quo etiam intelligitur, non omnem errorum & morum corruptorum propagationem celerem aut valde fuscā ab ingenito imitandi studio (§. 128.) sed partim ab intolerantia libertatis eorum, qui servire nolunt, proficisci, quos; qui aliis serviunt vexationibus vehementissimis cogunt, sibi externe similes fieri. Haec saepe fuit causa acerbarum, quas vocant, *persecutionum*.

Duo potissimum exempla servitutis voluntariae latissime disseminatae hoc loco afferemus: alterum *regularum existimationis tuendae*, quae inter Europaeos *puncti honoris* nomine veniunt; alterum *luxus necessarii*.

Quod ad *primum* attinet; a Scythicis moribus orta, gentium originis Germanicae communis, turbido, quod *medium* vocant, aevō communita, & ad praesens tempus propagata est opinio vel de eo, quod ad laesionem honoris pertineat; vel qua via in hoc tuendo utendum sit (b). Haec vero via eo spectat, ut contumelia *contentu vulnerum & mortis demonstrato* refellatur. Ista opinio inveterata in finibus Europaeis dominatur rationi, vincit vim severitatis edictorum, ipsumque saepe cogit legislatorem, exigere & laudare; quod fieri vetat.

§. CL. Luxuriam Latini depravationem morum eum immoderata pecuniae profusione conjun-

ctam

(a) SENECA *de tranquillitate animi* circa finem, ait: *Catoni ebrietas obiecta est. Facilius efficit, quisquis objecerit, hoc crimen honestum, quam turpem Catonem.* Adde PLIN. *lib. 3. ep. 12.*

(b) MONTESQUIEU *l'esprit des loix* liv. 28. c. 26.

M 2

etiam interpretari solent. Mitiozem ei vocabulo sententiam *vulgaris loquendi usus* subjicit. Secundum hunc non mores aſotorum, non quemvis actum, quo impendia fiunt in ſuperflua comparanda ac conſumenda, non quamlibet magnificentiam, aut quamvis prodigam pecuniae effuſionem *ex opinione publica* laudabilem e. c. *in funerum ſumtibus, templorum ornamentis* &c. designat. Est potius *ſtudium multiplicandi aut variandi uſum rerum ſumtuofarum, quae ſenſum voluptatibus per ſe non malis inſerviunt.*

Si eam vocem in hanc ſententiam interpreteris, luxus non omnis nocet. Si noceret; id vitium vel in *natura omnis voluptatis ſenſum* reſidere oporteret, quod (§. 67.) conſutavimus, vel in earundem voluptatum variatione, quae per ſe nihil mali habet, vel in ſumtibus quibus illae comparantur. At vero aſeri nequit, nullum poſſe luxum conjungi eum parſimonia, magnisque impendiis ſemper effundi patrimonium. Haec potius ſocietati proſunt, dum alunt eos, & nonnunquam locupletant, qui opera ſua quaerſtum facere, quam aliena deſides ſtipe nutrir malunt, agricolas, opifices, artifices, mercatores.

Reſtat itaque, ut vitium, quod in luxu ineſſe dicitur, ponatur in ſtudio ipſo varietatem voluptatum quolibet pretio redimendi. Id ſtudium poteſt eſſe ardentius, & ultra modum ſumtuofum ac continuum. Quod ſi luxus in *propenſionem dominantem* (§. 80.) convertatur, homo ſibi ſervit, proinde multis bonis fruendis aut efficiendis redditur ineptus, & ad varia mala audenda incitatur. Senſum enim ea propenſio vigorem corporis aut ingenii peſſumdat, tempus negotiis gerendis dandum conſumit, laboris dulcedinem aufert, taedium operum parit, quae continuum meditationem, aut diligentiam longinquam exigunt. Ita fit, ut

c.

e. c. strenuus *disciplinarum* cultus ad hominum ultro miserorum umbracula relegetur. Verum non sibi solis obsunt luxuriosi. *Oblique* id vitium societati nocet. Opibus enim dissipatis e. c. perduntur facultates sublevandi egenos. Sic *luxu mensae* fieri potest, ut ad fruendam gulae titillationem celerrime transeuntem magna rerum copia consumpta, earum pretio ob raritatem intento, inducta rerum ad vivendum necessariorum inopia aut caritate, tenues duriter vivere vel esurire cogantur.

§. CLI. Nos *hoc loco* in primis observamus, quantum luxus naturalem imitandi instinctum irritans *exemplo* nocere possit. Vi enim imitationis efficitur, ut paulatim fiat *necessarius*, & non tam singulis, quam toti societati, detrimento esse incipiat. *Necessarium* vocamus, quem qui non imitantur, vel aperte repudiant, illi in contemnum seu paupertatis seu avaritiae, vel in odium pervicaciae id, quod aliis optabile & magnum videtur, respicientis, & exinde in varia vexationum genera incurunt, aut eorum, quae nonnisi alieno favore adipisci possunt, non fiunt compotes. (Exempla praebent ambitio funerum, ludorum editio, &c. apud Romanos, de quibus *jam rusticitatis & miseriae est*, inquit SENECA, *velle, quantum sat est.*)

Quos

(a) CATO cum retinendam esse legem Oppiam de cultu mulierum in Senatu contenderet, *vultis hoc certamen*, inquit, *uxoribus vestris injicere, Quirites, ut divites id habere valint, quod nulla alia possunt pauperes. ne ob hoc ipsum contemnuntur, supra vires se extendant? Nae, simul pudere, quod non oportet, coeperit; quod oportet, non pudebit. Quae de suo poterit, parabit: quae non poterit, virum rogabit. Miserum illum virum, & qui exoratus & qui non exoratus erit! quum, quod ipse non dederit, datum ab aliis videbit.* LIVIUS

34, 4.

M 3

dendi necessitas non relinquit locum continentiae modicae & abstinentiae nonnisi legitima desideranti.

Hinc venalia fiunt omnia, Probitas alget, Multitudo peccantium extinguit peccandi pudorem. Hic primum fugit ex familiis, mox ex toto corpore societatis. *Corrumperet & corrumpi*, ut ait TACITUS, *saeculum* vocatur. Sequitur hoc, ut conjugum fides habeatur ludibrio. Fortunati sibi videntur caelibes & orbi. Liberos nutrire, patri inhonorem; educare, utrique parenti onus intolerandum. Vicissim liberorum erga parentes reverentia nulla, nedum amor. *Filius ante diem patrios inquit in annos*. Posteritatis & cura & iudicium ridetur.

Sensim domos complures invadit vera egestas. Cum re deficit animus, nec tamen finiuntur desideria. Fides tota in societate ista angustior. Quaeruntur novi sumptuum fontes. Dummodo juppetat, unde molliter ac jucunde vivas, nil refert, cui servias. Ita pereunte libertatis aculeo, qualiscunque sit imperiorum forma fundatur domitus sive externorum, sive praepotentium & audaciorum insinu civitatis. Hoc modo post *Cn. Manlii triumphum* perdidit Romam liberam luxuries, postquam *necessaria* extitisset, & civium plurimorum *propensio dominans*; eodemque fascino Romani populos, libertatis conservandae olim studiosissimos, sibi obnoxios foecerunt (a).

§. CLII.

(a) Apposite TACITUS in vita soceri sui, ut homines, ait, *dispersi ac rudes*, (Britanni) *edque bello faciles, quieti & otio per voluptates assuescerent, hortari privatim, adjuvare publice, ut templa, fora, domus exstruerent, laudanda promptos & castiganda segnes*. Ita honoris aemulatio pro necessitate erat. *Paulatimque discessum ad delinimenta vitiorum, porticus, & balnea & conviviorum elegantiam, idque apud imperitos humanitas vocabatur, cuius pars servitutis esset*.

§. CLII. Ex dictis apparet, quantum noceat, tum alienae voluntati sine exceptione se mancipare, (§. 147. seqq.) tum se nunquam aliis obsequio adjungere. (§. 143.) Restat, ut dispiciamus, quemadmodum in singulis vitae privatae & publicae actibus regendi sint fines *facilitatis probae ac malae*, hoc est, quousque promptus ad indulgentiam & ad concedendum, quod aliis placet, animus cum regulis moralibus (§. 20) conveniat aut his repugnet. Quam rem diligenter inquiri, non in vita tantum communi, sed & speciatim in eorum, qui in collegia ac corpora descripti sunt, congressibus haud parum utilitatis habet.

Si ex eo, quod probes ac sequaris consilium, facta, mores aliorum, nihil mali pertimescendum sit, boni autem aliquid sperandum: ille, quod extremum sibi recte proponit, felicitatis studio convenienter agit, adeoque sapit, qui se ad aliorum dicta & mores accommodat. Recta vero consilia & salubria ideo rejicere, quoniam eorum ipse non sis auctor, & infra te positum censeas, exempla accipere potius, quam dare, est indicium minuti ingenii, quod umbra laudis celerrime evanescentis captum vera bona sua omnino non aut parum cognita negligit, & aliena impedit. Talis agendi consuetudo animum annuntiat superbia inflatum, aut livore tabidum, ac dummodo id, quod cupit, assequatur, mali alieni, sive privati sive publici, incuriosum. Quod qui facit, is se ipsum odio prosequitur. (§. 97.).

Si vero errent alii, sique ex facilitate ad errantium sententias atque exempla se accommodandi, aequè malum sit metuendum, atque ex dissensione, & morositate mordicus aliis obloquendi & obnitendi; ex duobus malis propositis levius el gere, est sapientis.

Cu-

Corruptit veritatem hujus judicii *timiditas nimia*. Haec est *habitus mentis fingentis mala, quam sunt, majora & eorum pericula non probabilia.* (§. 87.) Hac imbecillitate efficitur, ut parvi ducas acerbitatem obsequii comitem, dummodo aliis non displiceas, haud intelligens, saepe *certam esse placendam*, in praesens ob dissensum, & ob perseverantiam in proposito, negligi vel contemni. *Pervicax* recti animus ab iis ipsis, quibus aliquamdiu fuit molestus, nisi omnem humanitatis & honestatis sensum exuerint, re melius intellecta, laudatur & colitur.

Est vero *firmitati sapienti in consiliis, quae recta esse novimus, tuendis*, tanto magis studendum, quanto facilius est prolapsio a *timiditate nimia*. diu multumque fatigata, in *violentiam & ferociam*: nisi homo timidus ratione & exercitatione id rarum *benignitatis robor* sit adeptus, ut surgentes ex *laesa patientia* animi motus violentos rabidosque subito compefeat.

§. CLIII. Tres ex hoc enunciato conclusiones profluunt iis praesertim necessariae, quorum est in senatu & collegiis publicis ac privatorum coetibus res agere, aut de communi commodo consilia dare. Qui quod *prave* volunt aguntque, id a nobis simul fieri vel non impediri cupiunt, illi seu sciant, minus rectum esse illud, quod velint, seu bona fide, sed imprudenter, a tramite recto aberrant, vel in eo sunt, ut 1) *noceant aliis*, vel 2) ut *sibi*, vel 3) ut *nobis*.

1) Si, quod moliuntur, cum cujusquam *laesione*, (§. 129.) aut cum gravi societatis humanae vel specialis incommodo (§. 131.) conjunctum est, vir *libertatem suam* recte aestimans nunquam consentiet in eam *perversitatem*, nec cedit pra-

va jubentibus, vel nefariorum consiliorum machinatoribus se adiutorem adjunget. Sic *minis populi*, cujus *praeses* erat, adduci non potuit *SOCRATES*, ut *novem Praetores* infontes damnaret.

Verum non sufficit *improbitalis alienae* patrocinium abnuere: *rei malae impeditorem* quoque te esse oportet, si *legitime promiseris*, (§. 129. 304.) (e. c. *magistratus, Senator*) cuidam pravarum molitionum generi te intercessurum, vel & citra pactum, si videas, id malum, quod ex successu facti improbi aut imprudentis aliis conficeretur, vere majus fore illo, quod ex ejus impeditone sit perimefcendum. (§. 100.)

Concordia, hoc est, idem velle & idem nolle, magnum merito habetur cujusvis coetus & condimentum & firmamentum. (§. 109.) At quae concordia? Num ea, cujus fructus, plerumque caduci, majoribus ac manentibus totius societatis incommodis redimuntur? Num ea, qua fit, ut neglecto *bona communi*, & ne privati quidem commodi veri ratione habita, in suam & aliorum necem socii sint unanimes? *Concordiae salutaris* in quacunque societate colendae *studium est prudentia sociorum & praecipue eorum, qui societatem moderantur, in id perpetuo intenta, ut pugna volantatum huic vere exitiosa evitetur, aut tollatur remediis, quantum fieri potest, lenissimis.*

Constantia, seu *habitus animi non dofcetentis a recto tramite ab metum alienae indignationis*, est verae fortitudinis effectus, cum mala gravia impendent a denegatione obsequii. (§. 86.) Est sibi ipsi mercea. Facit enim, ut vites *contentum ex timiditate, mollitia, aut levitate, ex serdidi quaestus, vel lau-*

dis

dis ineptae cupiditate, verbo ex humilitate nascentem. Facit quoque, ut effugias odium ejus, cui obsequio tuo nociturus eras, utque vites aegritudinem ex conspectu mali alieni, cujus conficiendi socius extitisti ob metum ei iisve displicendi, quem quosve tibi male cupere nolis. Nobilis (inquit Plinius in praefatione H. N.) illa Ciceronis suspiratio: *o te felicem M. Porci, a quo rem improbam petere nemo audet!*

Denique animus in malis consiliis repudiandis atque impediendis constans, dum roboris sui sibi est conscius, necessario gaudet. Fortis erat, sibi que non poterat non magnus videri Themistocles, cum frangeret impetum Eurybiadis his verbis: *feri, sed audi.*

Facile autem discernitur constantia ab obstinatione aliis obstrepenti. Haec plerumque ingenii hebetioris socia & index certa, nonnunquam ambitionis effrenis & malignae filia est, & ad mala vel non arcenda vel facienda mentem obdurat, proinde nocet, displicet acutioribus omnibus, facitque, ut pervicacem sui ipsius extremo poeniteat.

Sume 2), hoc agere aliquem, ut obstinatione sua, hoc est, proposito pertinaci intercedendi vel haud auscultandi bonis consiliis, sibi ipsi noceat. Est quandoque genus beneficii, (§. 117.) nihil agere, sed pati, ut homo pervicax faciat, quod velit, modo spes sit, fore, ut post sensum levis mali ex pertinacia nati sapere incipiat.

Fac denique 3), dum aliis gratificamur, aut dum aliorum voluntati non resistimus, nobis ipsis iustare malum grave, contra ex denegato obsequio exiguum: postulanti & urgenti, ut in fraudem nostram simus morigeri, non cedere, est sapientis. Merito, ut hoc ulat, vituperatorum voculas contempsit CICERO, qui, postquam Cato sibi mortem conscivisset, criminis loco esse putarent, quod amissa re publica viveret. Uti humilitas (eo sensu, quo ve
terea

teres hoc vocabulum interpretantur) univérse est effectus & indicium *servitutis cujusdam voluntariae*; sic qui aliquid facit se indignum, ut malum aliquod eo, quod ex humilitate sua nascitur, levius effugiat, ejus vitii merito coarguitur. At caveat quisque, ne quid se indignum putet, quod prava hominum opinione ad indignitatem refertur. Num confessio criminis aut veniae petitio, quam ab innocente aut parum fonte extorquent, quorum interest spe proposita abolitionis, injustitiam sententiae suae tegere, hujusque omisam executionem nomine clementiae involvere, est res aequè indigna eo, cui is metus incutitur, atque eo, qui hunc incussit (a)?

Mala, quae ex assensione vel obsequio nostro nobis imminet, levia sunt ea, quorum sensus est brevis, ac reparatio facilis. Cum de his subeundis agitur, hominis perspicacis & cordati est, taedium ex eo, quod cedat aliorum imbecillitati & erroribus, nascens, potius tolerare, quam pertinaciter resistendo aut non obsequendo animos cecos vel obstinatos ad majorem vehementiam, ac mala alia ex aliis ferenda, inflammare. Novit enim, in parvis cedendo mentes emolliri, ut in magnis rationi in posterum auscultent. Sic peragitur tranquilla potestas, quod violenta nequit.

SEC-

(a) *Galba cum & invidia & odio populi premeretur, duobus filiis suis in humeros elatis populum Romanum, tanquam in procinctu testamentum faceret, sine libra atque tabulis tutorem instituere dixit illorum orbitati, poenas daturus, nisi his pueris lacrumisque usus esset. An huic, ut *Rutilius* eam vocabat, humilitati exilium fuerat vel mors anteponenda? Neque vero solum dixit *Rutilius*, anteponi debuisse sed & sensit ac fecit, ut refert *CICERO de Oratore* l. 53. qui de *Socrate* c. 54. addit, voluisse eum oratione diserta innocentiam suam defendi.*

S E C T I O V.

Quantum interfit hominis, homini prodesse.

§. CLIV. **H**actenus exposuimus de homine societatem considerante instar horti, flores, neque eos sine spinis, offerentis, illos ut carpat, ab his ut sibi caveat. Restat, ut studium hominis persequamur, viribus suis vicissim contendentis, bona societatis & singulorum augere, ac mala sublevare. Inquiramus in vinculum illud arctissimum & indissolubile, quo natura conjunxit *φιλανθρίαν* & *φιλανθρωπίαν*, hoc est studium perpetuum gaudendi felicitate aliena, praesertim hac ejus parte, quam ipse creaveris.

Homini prodesse, hominis interest. (§. 99. 100.) Tribus momentis ad id efficiendum impelli potest.

Primum est hoc, ut habeat ministros bonorum comparandorum, praecipue corporis & externorum, quam primum ea appetit. (§. 109. 116.) Qui hoc momento ad alios juvandos aut non violandos, *unice* aut *maxime* impellitur: ille *nunquam* aut *raro* gaudet viribus alienis, nisi *quatenus* & *quamdiu* iis indiget. Cujusmodi habitus animi non gaudentis bono alieno, nisi quatenus hoc sibi quaestuosum fore sperat, si potest *amor erga alios* vocari, recte dicitur *amor mercenarius*.

Quae quidem affectio sensim animo infixata creat morbum curatu difficillimum, qui *egoismi moralis* nomine venit. Is est habitus animi omnem hominum curam quaestus expertem plane abjiciens.

cientis, & homines non aliter diligentis, nisi tanquam instrumenta voluptatum corporis sui, opum; famae; aut commodorum externorum consequendorum, ac quorumvis consiliorum suorum efficiendorum. Quo morbo qui laborat; is anxius, ne aliorum causa faciat nimium, semper facit parum. Sublata *intensione nervorum benignitatis*, perjurcundos hujus fructus sibi ipse intercipit: (§. 102.) quibus amittentis dat poenas inepti in se ipsum amoris. (§. 96.)

Inter varias hujus depravationis causas natus ex potentia contemptus infirmiorum locum habet non ultimum. Potentes saepe, quicquid volunt; id vehementer volunt, ideoque homines fortes & liberos perosi, imbecilliores conquirunt; ac largitionibus; egestate, metu compulsos facile repertiunt, qui, quod velint, patiantur aut faciant. Horum quo major est copia, & quo minori ea pretio redimitur, eo procliviores iidem fiunt homines, qui superiores sunt viribus, ut desuecant pretium aliquod benevolentiae aliorum erga se statuere; utque solam operam alienam, instar mercis venalis, ex indigentia & usu suo, non autem hominem & ejus animum, aestiment.

§. CLV. Momentum *secundum* alios juvandi (§. 154.) oritur ex benignitate, quae incalescens & actibus specialibus demonstrari gestiens gignit *amorem purum hominis in hominem*. Hic est *benignitas impensius nitens ad gaudium capiendum ex conspectu atque amplificatione bonorum alienorum, sine ulla cujuscunque emolumentis, praeter id gaudium, desideratione*. Igitur hic amor non omnem felicitatis propriae respectum excludit. Neque eum excludere potest: (§. 12.) Quod qui exigunt, illi revera postulant, ut *natura entis intelligentis, quod quia est intelligens;*

gens, ad se amandum fertur, & speciatim *natura animae humanae* immutetur.

Quippe corporum ideas acquirimus nervorum ab illis affectorum ministerio: sed status animorum alienorum non potest nobis innotescere, nisi per *observatam ejus similitudinem* cum nostri animi statu, hujus vero cognitionem nobis *sensus internus* aperit. Itaque quaenam est operatio mentis, aerumnas alienas minuere *ardenter* laborantis? Mens eas sibi tanta claritatis vi proponit, ut quasi pulsata chorda, quae vocatur misericordia, idem, quo alterum premi videt, doloris genus, & paene eundem motus dolorifici gradum in se experiatur. Similiter ut aliquis eo ardore in alienis, quo in suis commodis, augendis laboret, fieri non potest, nisi dulcedinem ex bono alteri comparando praesentiat, tanquam suam, utpote suis viribus creatam, qua quamdiu is gaudeat, cui obvenit, tamdiu ad se quoque perennia gaudia perventura cernat. Sine hac status alieni in nostrum, ut ita dicam, conversione, qua ex duobus quasi fit unus, nullus existit amor boni alieni, nisi omnino aut ex parte mercenarius. (§. 154.) Et hoc nobis volumus, cum diximus, si illo, quem desinivimus, *amore sincero* desideretur purior, naturam animae mutari oportere.

Tertium momentum aliis hominibus opitulandi habet aliquid *ex utroque amore mixtum*, cum suavitati, quam per se offert bonorum alienorum conspectus, accedit spes commodi ex iisdem in nos redundaturi. Hoc *amore mixto* efficitur, ut dum quis gaudet facta quadam accessione ad bona ejus, cui favet, simul se respiciat, & fructus ex aliena messe a se quoque capiendos cogitet ac spe praecipiat.

Qui non alius, nisi hujus *mixti amoris*, capaces esse homines statuunt, illi vi *Sympathiae nativae*
(§. 102.)

(§. 102.) refelluntur. Hac enim fieri potest, ut, quod modo diximus, status aliorum hominum celerissima fictione idem nobis, qui noster, videatur, utque inde oriatur conatus vehemens illius status continuationem aut cessationem pari, vel certe haud multo minori, ac si nostra res ageretur, ardore efficiendi. Jactatus flumine mortique proximus operam anxie implorat. Quanta celeritate commovetur adstantis animus! An ei permittit natura, ut frigide ratiocinetur; quis est ille, cui feram auxilium? Quam ille gratiam referet? Praestaretne mergi cum fluctibus luctantem? Ei succurrens quantum ipse adibo periculum? Suntne, qui videant factum, laudent, divulgent, extollant, remunerentur? Haec deliberatio, haec *computatio lucri aut detrimenti*, quid est, nisi velle, ut homo pereat? Ingenitus naturae impulsus praevenit, contundit, evertit lentorem illius ratiocinii. Sola vox miserantis, sola praesentissimi discriminis imago, nulla aecedente lucri futuri dimensione, agitat, pellit, incendit animum. Hic proinde connititur, servare hominem. Servasse gaudet. In hoc *facti praemia naturali* acquiescit.

Neque minor esse voluptatem experimur, inferre aliis, quam alios nobis. Estque non plane insolitum, gratulatorem ipsum impensius, quam eum, cui gratulatur, gaudere. Is cui benefecimus, ob id ipsum nobis fit carior. Juvenem bonum, docilem, eruditum, iis, quae percepit, recte utentem praeceptor amat. Fallitur itaque EPICURUS, homines ratus *non futuros beneficos, nisi essent imbecilli*.

§. CLVI. Educatione, assiduitate imitandi, & assuefactione omnes in lucro faciendo cogitationes defigendi fieri potest: ut vel nullo *erga* alios amore, vel duntaxat mercenario, imbuatur animus, sibi vivens, non aliis. Di-

Dignior homine & verac voluptatis feracior est amor purus, qualis est v. c. amicorum, aut ille, quo eos, quos reveremur, etiam ignotos prosequimur. Is exsuscitat animum, ut suum amabilitati & merito cujusque pretium statuatur, ac de iis quoque gestiat bene mereri, a quibus nihil emolumentum aut desiderat, aut sperat.

Hunc amorem nullus dolor consequi potest ob spes remunerationis fallaces, quia nullas concepit. Sentit ex eo se capere gaudium solidum, idque, si se intenta mente observaverit, experietur esse majus, quam quod ex boni cujusdam physici ademptione percipitur. Uti nobis multo jucundius est, aliorum hominum benevolentia, quam casu, juvari: uti longe est suavius, felicitate hominum, quam caeterarum rerum animatarum aut inanimatarum praestantia, pascere oculos: ita triste est, non posse juvare alios, dulce adjuvuisse, & multo dulcius, alios suis ornatos amplificatosque viribus quam alienis contueri.

Sola cogitatio, hoc amoris genere hominem Deo similiorem fieri, quantum habet suavitatis!

§. CLVII. Interest hominis, ne adversarios quidem improbos a sincera caritate sua excipere. Inimicus dicitur, qui odio perpetuo alterum prosequitur. Efficax est, qui quamvis nocendi opportunitatem studiose captat. Odium vehementissimum inimici est illud, in quo explendo nullis remediis pravis parcitur, donec exanimantur vires ejus, in quem faba cuditur, isque ad incitiam redigatur. Hos sensus acerbissimos ex primit versus vulgatus, *perstant amici, dum inimici interci-
bant.* Inefficax est inimicus, qui eum, quem o-

N

dit;

dit, non juvat, quæque ejus imbecillitate crescen-
te aut calamitatibus in sinu gaudet sine animo ejus-
molestias augendi. Natura, dum vindictæ cu-
piditatem punit, (§. 138.) simul nos avocat ab
odio perenni eorum, qui male nobis cupiunt aut
faciunt: hoc est, a consilio perpetuo a) nocen-
di inimico, vel b) eum non juvandi, vel c) ejus
malis gaudendi.

Ac primum quidem ex notione ejus odii,
quæ sit contra naturam, facile intelligitur.

Uti enim acrimonia humorum nocet corpori:
ita constans odii cujusvis amarulentia animo, fit-
que ea tanto nocentior, quanto profundius in re-
cessus animi penetravit. (§. 169.) Qui enim
odit, ille dolet. Dolor autem voluntarius, cu-
jus ex stirpe verum bonum haud nascitur, re-
pugnat naturæ. (§. 61.) Num quis fructus
existit ex inimici odio? Si lateat, nullus, nisi ut
nos ultro torqueamus: si erumpat, hoc habemus,
ut is, a quo læsi aut offensi sumus, ideo, quod
metuit ultionem, efficacius nos odisse incipiat,
quam nos illum, & sibi in posterum nos non ag-
gredi, sed se defendere, & eorum, quibuscum
conjunctus est, opem contra nos merito implo-
rare videatur.

Non tantum odisse inimicum, sed & eum non
amare, est contra naturam. Amor inimici est stu-
dium iniuri eorum, quæ hominem homini præstare
oportet, inimico negandi, odii, quo fertur, effe-
ctus non nisi necessaria defensione reprimendi, cau-
samque ejus odii, quam primum fieri potest, tollendi.

Causa odii seu a nostra culpa, seu ab insidiosis
inligantium artibus, seu ab inimici errore, ejus
culpa nemini, nisi ei non tribui potest, exoritur.
Toni potest benignitate quamcunque arripiente

occasionem inimico inserviendi (a), sine superba animumque ejus aegrum magis exulcerante magnitudinis cujusdam affectatione, qua qui ignoscit, superior, & is, cui ignoscitur, vilior videatur. Tolle odium quoque potest liberali culpae confessione ac reparatione mali, vel manifesta mitique demonstratione, nullam, levem, aut excusabilem esse inimicitiae causam, & habere inimicum, cur suis diffidat impulsoribus.

Neque est, quod dicas, fieri non posse, ut ab ejus viribus *frangendis* abstineamus, imo ut illis *conservandis* vel *augendis* gaudeamus, quibus quis in fraudem nostram abutitur. Certe consilium nobis maligne nocendi averfamur. Sed an praeter hoc in adversario nihil est, quod admiremur, nihil, quo aliis utilis esse queat? non praesentia animi, non celeritas ingenii, non vigor in consiliis capiendis, firmitas in exequendis &c.? Si nobis nocet, an omnibus? Quem si prosternamus, multisne magna, quibus per eum potiuntur, commoda intercipientur? At vero inquis, non possumus oblivisci offensionum. Sit difficile. Est vero pro diversa hominum indole (§. 79.) non aequè difficile omnibus. Praestari potest. Non posse, praetenditur. Velle deest. Exercitatio mentis ad hanc sibi imperandi artem discendam continua negligitur. Ubi datur *ars memoriae*, ita & *oblivionis*.

Porro instas, tam suave esse, inimicum ulcisci, ut huic impulsui oblata occasione resistere, vix cuiquam vires suppetant. . . Qui hominem, (ad Atticum scribit CICERO) & odero. Utinam ulcisci possim; sed illum ulciscuntur mores sui. Spes vero votumque illiberale: inimicum ulciscuntur mores sui! Sapiente dignius illud: fiat melior. Cer-

18

(a) V. SOCRATIS consilium apud XENOPHONTIEM Memor. III, 8. seqq. N 2

te is impulsus vinci consuetudine & cogitatione mali consequentis potest. Nam vindicta non exsatiata auget doloris ex offensa nati morsus; expleta parit nova mala, (§. 138.) & feram poenitentiam. Unum natura probat ultionis genus, *non ulcisci*. Sic hominem sentire, expedit; posse autem, eorum, qui recte senserunt, exempla evincunt.

Accedit, in ipso actu, quo ignoscimus inimicis, & odio deposito consulimus, quandam inesse dulcedinem, quae suavitatem ex pertinaci odio nascentem valde superat. Illa enim sincera est, nihilque doloris adnixtum habet; huic aliquid amarulenti inest, & tacitum, quod sibi quisque ipsi facit, opprobrium, contra naturam egisse. *Aeschini* ob ignominiam iudicii *Athenis* cedenti, *Rhodum*que se conferenti, adest *Demosthenes*, & quem facundiae suae fulmine exilem fecerat, eum abeuntem altro juvat pecunia. Si gauderet, hitem obtinuisse; minusve gavisus est, damnoato operam tulisse? Neque *Aeschinem* adeo urebat vindictae cupiditas, ut, quem vincere laboraverat aemulus, ei victus male diceret. Cum legisset *suavissima* voce coram *Rhodiis* eam, qua superatus erat, orationem, pro *Ctesiphonte* editam a *Demosthene*, admirantibus omnibus, *quarto*, inquit, *magis admiraremini, si audissetis ipsam?*

Concludimus; ignorare eum commoda inimicis, antequam ea invidiis inimicis capiendi, ac factam ipsius tranquillitatem non amare, inimicum qui cederit, imo qui non amet.

§. CLVIII. Quenam vero sint genera commitorum, quibus alios impetire, quaeve malorum, a quibus inferendis abstinere, felicitatis nomine inveniunt; ex superioribus intelligitur. Videmus *Sec. 4* quid quique emolumentum ex societate

tate humana ad se redire cupiat, quibusve in ea molestiis affici possit. Eadem est natura cunctorum hominum. Idem omnibus inest felicitatis desiderium. Eadem hujus consequendae subsidia cuilibet sunt naturaliter proposita.

Hoc fundamento nititur veritas duorum enuntiatorum: unius; *quae tibi non vis fieri, quia felicitatem tuam vere impediunt, ea alteri ne feceris*: (§. 129 seqq.) alterius; *quae tibi ab aliis vis fieri, tanquam tibi vere utilia, (§. 112 seqq.) ea fac alteri.*

§. CLIX. Ex quibus efficitur, ut suae qui velit consulere felicitati, ille statum alienum, tanquam si esset suus, considerare debeat. Multae, sed ad pauca capita facile redigendae, ex hoc principio conclusiones ducuntur.

Se ipsum perficiat quisque, ut eo magis proficiat quamplurimis. Idcirco quid se vere felicem praestet, studiose inquirat, ut quid sit vere aliis quoque profuturum, ab utilitate opinata accurate distinguat.

Uti minima de malis, & maxima de gaudiis sibi evenire cupit, qui sapit, ita hanc quoque legem in aliis sublevandis & juvandis sequatur. Respuat *voluptatem, tanquam fallacem, necesse est, (§. 9)* quam emere non posset, nisi aliorum hominum dolore graviore & difficilius sanabili. Lubens gaudeat minus, ut alii gaudeant firmius & impensius.

Hac imbutus animi affectione, ipso facto, quo se perficit, alios, & dum alios complectitur, se amat. Hinc alia aliorum causa *non faciet, alia faciet. 1)* *Non faciet dolo aut culpa, (§. 128.)* quae aliorum conditionem reddunt deteriores, firmiter persuasum habens, non pati naturae ordinem, ut ex eo actu, quo aliis detrahitur, aut nocetur, bonum aliquod *verum (§. 10.)* reportetur. Ob-

struet itaque omni vi in se ipso fontes cupiditatis aliis nocendi, quos *sect. 4.* indicavimus.

Quamobrem a quavis malitia aversus, a) non gaudebit aliorum malis aut imbecillitate, neque in aliis *assentatione* corrupendis, decipiendis, ludibrio habendis ponet ingenii decus, nec calumniari quenquam gestiet, vel de absentibus per ridiculum aut maledice loqui, ut ad tempus placeat audientibus, vel se ipsum superbius extollat.

b) Ne ab aliis offendatur, unde consilium nocendi nasci possit, non *diffidentia perpetua*, sed magnitudine animi se armabit ac prudentia. His duabus viribus munitus, iracundiae impetum miti dictorum factorumque alienorum interpretatione retundet. Quod ut facere possit, malitiosos esse homines, non temere suspicabitur. Si appareat malignitas; sua se probitate involvens patietur mala supra invidiam positus, nec malefacienti nocebit, nisi in *defensionis necessitatem* conjectus tela non tantum clypeo excipere, sed & arma, quibus invaditur, adversario demere cogatur.

c) Hujus vero defensionis modum non excedet, sed injuriam accipere malet, quam facere. Placabilis, & illius, *errare humanum esse*, semper memor, bona fide ignoscet peccanti, & gratiam reconciliabit, quamprimum potest. Neque incoctum pectore geret virus ultionis, facta compositione.

Novit d) dandum esse aliquid praejudicatis hominum opinionibus, quas si corrigere ausis, nihilo plus feceris, quam ut morbo cuidam sanando graviolem ex ipsa medela ortum substituas. Propterea sibi quasdam vitae iucunditates negabit, quas alius *offendicula* fore prospicit. Sic ab aliqua magnificentia, a luxu quodam licito, a quodam vivendi genere, quod alii minus pium iudicant, liberaliter abstinabit, ne hi indignentur,
ne

ne illis, qui quae honeste sunt, peccatis superstitiose aut maligne annumerant; displiceat, ne urantur invidia, qui alienum pecus grandius uter habere irretortis oculis spectant, ne alii fervore imitandi virium suarum modum excedente in perniciem ruant.

II.) Porro non satis habet *φύλαξιν*, cavere sibi ab eo omni, quod noceat. Prodesse his, qui sunt & erunt, enixe studebit. Illis, qui fuerunt, gratum faciendi viribus destitutus ante mortem et spe bonae eorum memoriae colendae supremorumque mandatorum sancte servandorum recreabit; eorum autem, quae gesserunt, recordatione haud maligna sibi & aliis secum viventibus proderit: sibi, ne animus adsuescat vel maledicentiae virus suum, dum impune possit, evomenti, vel avaritiae neminem, nisi qui utilitatem aliquam afferat, aliquo numero habenti.

Commodorum societatis vere studiosus, viros corporis & animi ob eam causam augebit. Imbuet ingenium veris notionibus e. c. honoris (§. 124.) libertatis (144.), non tantum ne erroris sui contagione alios imprudens inficiat, sed & ut alios exemplo mentis linguaeque liberae ab erroribus in viam revocare possit.

b) Atque dum hoc studio tenetur, lucrium ex eo ad se rediturum, haud exigue ad calculos revocat. Nobilis mens ex eo sola, quod factorum aliis utilium sibi conscia est, fructum voluptatis cum centeno ad se redundare sentit. Atque adeo, ut supra dictum est, non perditur beneficium quod non redditur.

c.) Juvabit alios, id supplens, quod suis sibi viribus comparare non possunt. Itaque intempestiva liberalitate aut opera eorum pigritiam non acuet. Auxilium feret, aliorum damna (§. 129.) & incommoda (§. 130.) avertendo, vel iis, quibus

bus præmuntur, minuendis aut tollendis, (v. c. cum litibus alienis amicus gratiæ conciliator intercedit) vel bona aliorum physica augendo, vel, quod præcipuum est, efficiendo, ut bona moralia (§. 10) quamplurima sibi ipsis comparandi facultatem nanciscantur.

d.) Juvabit homines ope sua egentes quoque non rogantes & inscios. An & invito? Non violentè neque eo modo, ut de eorum libertate contra naturam detrahat. (§. 129.) Sed obliquè ac sine vi beneficium merenti etiam invito rectè tribuet, illi in primis, per quem aliis hominibus consuli potest. Coetus quidam v. c. laborat erroribus noxiis, sed inveteratis & tam jucundis, ut illos deponere nolit. Hosne aggredietur? Quid? Num medicus aegrotum, qui sanari nolit, amicum deseret? Explicator & propagator veritatis erit, sed adhibita prudentia, ne oculi tenebris diu adsueta subito magnæ luci expositi caligent.

Dénique e) cujusque interest, amare hominem tanquam hominem. Sibi deest, qui adeo distrahit animum quamplurimorum notitia, ut singulorum curam abjiciat frigidus, utque nulli ardori in singulis complectendis, nulli amicitiae fervori, pateat. Sibi & ille deest, qui paucis, quive coetui cuidam speciali, vel qui patriæ suæ ita se addicit, ut reliquos homines aut populos negligat, ac popularem alicujus definiti loci se esse unice cogitans, civem totius mundi, quasi unius urbis, se esse non meminerit. Nam non eo consilio natura comprobat societates speciales, (§. 127.) ut detrahant illius societatis commodis, quam inter universos devinxit, sed ut illæ hujus perfectioni, proinde felicitati generis humani augendæ, adminiculentur. Homini cuique expediat non sibi, sed toti.

toti se natum credere mundo. (§. 100.) (a) Egregie SOCRATES, cum rogaretur, *cujas esset, mundanum se esse* respondit.

§. CLX. *Instinctus benevolentiae* (§. 102) nos ad eos complectendos ducit, quos novimus, & quorum bonis nostra opera acquisitis veluti interesse possumus. Omnes enim *naturae impulsus* ad praesens bonum & quasi ante oculos positum aut nobis aut aliis comparandum tendunt. (§. 52.) Sed ratio, effectuum etiam remotiorum ex actionibus nostris profluentium seriem ac naturam perspicit, docet nos, his quoque prodesse, qui quales sint, ignoramus.

Nam aucto verarum voluptatum numero & pondere, augetur felicitas. (§. 14.) Actio igitur nostra eo magis auget felicitatem nostram: quo majorum, quo plurium, & quo stabiliorem voluptatum causas, (§. 10.) quoque pluribus eas hominibus, sive notis, sive ignotis, impertit, ac quo major est eorum numerus, ad quos eadem bona ab illis ipsis, quibus per nos obvenerunt, derivantur & propagantur.

§. CLXI. Ex quo colligimus; 1) curam posteritatis cum felicitate nostra naturaliter contineri. Pluris valet hoc momentum ex vera voluptate nascens, qua mens, de posteris bene meruisse sibi conscia, afficitur, quam, quo alii consilia omnia spectare malint, *desiderium gloriae immortalis*. Teste nocte tot viris ingenii & meritorum gloria eminentibus (b), tot heroibus, obducta,

(a) Cf. CICERO *de legibus*, I, 23.

(b) Cf. Idem *de Platonis Sepulchro Tusco* quaeq. V, 23.

ducta, qui ceciderunt illacrumabiles, gloria funeri diu superstes, nedum perennis, inter eos eventus bonarum actionum adventitios referri debet, quorum spes plerumque est parum probabilis, certa fiducia nunquam (§. 43.).

Serere autem arbores, ex quibus posteri demum fructus carpant, ignari, cujus providentiae eos referant acceptos, est manetque res plena oblectationis, cum in hac vita, tum post mortem: seu homini post obitum aliqua contingat mortalium, a quibus discessit, noxia, seu omnis negetur. Anima status pristini sibi conscia facti generi humano diu utilis jucunda recordatione tanquam praemio ejus naturali fruatur.

Potest insuper fieri, estque probabile eventurum, ut propter beneficia in ignotos vel in posteros collata majorem felicitatis gradum mortuis Deus attribuat, illisque neget, qui nihil in commune salutariter agentes non profunt, nisi dum moriuntur. Quorum illud cogitare, quantus est ad alios juvandos aculeus, hoc autem metuere, quantus morsus doloris!

§. CLXII. Eidem enuntiato (§. 160.) consequens est conclusio *secunda*: *educationem* diligentem eorum, qui propter aetatem se ipsos regere non possunt, esse effectum animi benigni, non solum iis, qui reguntur, sed & educatori ipsi, salutarem.

Educatio (§. 206 207.) est continuata animi intentio in eo elaborantis, ut soboles infirma conservetur, ac corporis & animi viribus aucta, suas ipsa actiones regulis felicitatis convenienter regere discat. *Physica* est, quae corpus curat. *Moralis* dicitur, quae format praestantiam ingenii & praecipue *indolis*; seu disciplinae educatorum & magistrorum aetati impuberi &

& puberi consulat: seu adultiores ad consortia hominum aetate majorum admissi ratiociniis & imitatione ad genus vitae sibi aliisque utile & jucundum conformentur.

Bene educatus quisque eas vires collegit, sibi & aliis multa ut bona comparare possit. Tanto itaque major per educationem privatam fit accessio ad felicitatem educatoris, quanto felicior hujus opera & cura est ille, quam educavit, quantoque major hominum copia ab homine illo bene conformato felicitatis suae vel primordia vel firmamenta vel augmenta repetit.

Ad hoc difficile opus suspiciendum excitat parentes *peculiaris quaedam* & ipsorum *naturae* propria *impulsio* (*σέση*). Eosdem confirmat in hoc proposito, & alios, ut idem faciant, praeter *miseri cordiam* ac *caritatem* erga pupillorum parentes, adducit cogitatio malorum in societatem redundantium, si negligatur educatio, & copiae bonorum, si recte administratur.

§. CLXIII. 3) Ex asserto superiori (§. 160.) concludimus, vetus illud, *dulce est imperare*, recte dici, si qui sic sentiunt, hanc dulcedinem ponant in studio continuo augendi vires ingenii & animi sui, iisque ita utendi, ut, quos regunt, eos in malis depellendis bonisque consequendis adjuvent eorumque voluntates sic inflectant, ut adversus suam ipsorum prosperitatem, seu inertia seu pravis consiliis, haud connitantur, sed sibi ipsis & ejusdem civitatis civibus prodesse discant ac strenue laborent.

Hanc operam sedulo & impense dare, est *regere societatem*. Neque enim is hanc *regit*, qui suis praefidens viribus jubet, quid fieri velit, nec vult, quod facere obedientium refert, sed ad suum commodum aut

AR3

arbitrium homines coetui, cui praeest, adscriptos vivere; ut servum dominus, compellit. Is regit socios, qui maximam, quae haberi potest, eorum bonorum copiam ipsis prospicit, propter quae societas inita est, quique efficit, ut ad haec, conservanda & augenda suas singuli vires ultro, nec nisi necessitate exigente coacti, conferant.

Bonus itaque societatis moderator tam est alienus a maligna violatione, quam ab incuria, boni communis. (§. 125.) Hanc vitae rationem gignit imperitia, superstitionis, fuga laboris, vita delicata, mollis, luxuriosa, dominandi aviditas, superbia, Egoismus.

Si fortuna hominibus nihil potest praestare majus, quam vires benefaciendi plurimis; merito judicantur infortunatissimi, quibus ad civitatum imperia natis aut ejectis sunt vires summae, ut prodesse possint, sed mens tam laevis, ut nolint.

§. CLXIV. 4) Ex dictis (§. 160.) efficitur, si inter plures, qui ope nostra indigent, aliquis sit deligendus, quia non sufficimus juvandis omnibus, non esse eum anteponendum, qui nobis plurimum egeat, nec cui nos qualicumque de causa maxime faveamus, sed illum, per quem nostra adjutum re aut opera effici queat, ut quamplurimorum commoda augeamus. Hinc & mortes praematurae bonorum Regum, servatorum patriae, heroum cet. nos merito movent vehementius, quam eorum privatorum, quibus ereptis non civitati, sed nobis solis nocetur. Idem globus, qui Turennium occidit, brachium abstulit Hilario, rei tormentariae praefecto. Hic videns casui suo illacrumare filium, non me inquit, fili, hunc plora magnum virum exanimem!

Nihilne igitur dabitur favori, nihil amicitiae,

ni-

nihil grato animo, nihil propinquis & familiae? Tantum, quantum dari potest nostro, non communi hominum ac civium detrimento graviori. Ita qui imperium ex publica utilitate administrat, suo ex patrimonio dona ei confert, cui favet, honores vero publicos illis, per quos civitati se maxime profuturum sperat.

§. CLXV. Neque vero *aequale* erga omnes studium natura exigit. Ferventiori amore *amicos*, (§. 126.) propinquos ob gratiam progenitorum memoriam, eosque, a quibus beneficia accepimus, (§. 120.) merito prosequimur, atque *caetera si sint paria*, (§. 164.) recte ipsos prae aliis, *tanquam nobis notiores vel utiliores*, adjuvamus & complectimur.

Magnum inter haec momenta locum damus *beneficiorum recordationi*. Grata mens est *studium jucundum ac perpetuum beneficia accepta agnoscendi & aestimandi*, atque *eorum datori grata quaeque & utilia liberaliter praestandi*.

Studium appellavi *jucundum*, quoniam in ipsa cogitatione facti, quod nobis profuit, & contentionis virium ad gratiam referendam, proinde in favore singulari erga eum, qui benevolens in nos animo gratum & magnopere utile aliquid nobis praestitit, aliqua inest suavitas egregia, quam omnis mens non corrupta sentit.

Studium vocavi *perpetuum*. Neque enim gratè interpretatur *beneficia vera*, (§. 120.) qui nimis ea exiliter ad calculos revocat, ne plus reddat, quam accepit, qui *festinat*, ut hoc quasi aere alieno se liberet, & ubi parem se mensuram implevisse putet, ejus, cui obstrictus erat, obliviscitur instar emtoris, qui soluta pecunia venditoris non meminit. Voluntas impense & conti-

nuo

nno id beneficium reddendi sufficit, quod reddi nequit.

Adjeci, *beneficium agnosci, & quanti sit, tantè aestimari oportere.* Aestimatio non est faciendâ ex solâ eventû, sed ex benevolentia, ex molestia, atque jactura ejus, qui alteri ultro nulloque juris vinculo coactus profuit, aut saltem ex gradu utilitatis, quae ex eo factô ad accipientem pervenit. Quapropter ingratus beneficii accepti interpret est & aestimator, qui cum dante *cavillatur*; & *venatur* levissimas etiam suspiciones, non *puro*, sed *mercenario amori* (§ 154.) id, quod in se collatum sit, acceptum referri posse, pro quo proinde debeatur parum vel omnino nihil. Talis quoque est, qui nihil ei se debere putat, cujus favore opportune adjutus, ornatus, sublevatus est, quia nihil nisi quod honeste negari aut praetermitti haud potuisset, se impetrasse, ad tegendam mentis ingratae invidiam aliis, ac tandem sibi ipsi, persuadet. Ministerium corporis emi potest, benevolentia, & quicquid ab hac sola proficiscitur, emi non potest. Haec cernitur in modo & ardore id faciendi, quod alterius interest, & in adhibita singulari virium ingenii & animi contentione, excogitandi viam optimam commodi alieni augendi, & ne id quidem, de quo praetermissio alter queri haud poterat, negligendi. Sic labor militis & ne pericula belli solita subterfugiat, emi potest: virtutes imperatoriae non sunt rerum venalium numero. Etiam servus de domino suo bene mereri potest.

Cumque magnitudo beneficii sit aestimanda ex multitudine & magnitudine bonorum, quae ex eo ad accipientem aut ad ejus posteros redierunt; per se patet, peccare illos in aestimandis beneficiis, qui negligunt memoriam defunctorum, quorum praec-

cl-

claris meritis fruuntur, quive ad posteros ejus, cui multum debent, quemque quanti faciant, ex ejus merito testari non potuerunt, gratæ mentis minus non proferunt (a).

Dixi, vere utilis benefico reddi oportere. Huic vero utile non est, te ob eam causam, quod tibi profderit, instar servi cuius ejus voluntati obnoxium fieri, ac dare postulanti, quæ dari nequeunt salvo aliorum jure, nec salvo studio societatis humanæ & civilis commoda augendi, quod natura pactique legitimi religio cuique injungit. Similiter immerito postulat beneficus, ea in gratiam suam fieri, quæ nullum illi aut valde exiguum commodum, grave vero tibi incommodum afferrent, aut te bonorum verorum adeptione privarent.

Mens vere ingrata tribus in rebus cernitur; primum in neglecta æstimatione beneficii, cum accipitur, deinde in oppressa cogitatione tum pretii, quod ei inest, tum gratiæ referendæ, tandem in atro. & terribissimo animi impulsu ad mala pro bonis reddenda.

Uti admodum suave est, gratum esse aut fuisse, ita mens ingrata parit & displicentiam sui & contentum aut indignationem omnium. Superne despicitur hominem, qui quod sibi ab aliis deberi omnia, se pro acceptis quidquam debere nemini, fatuus aut arrogans credit, quive tam est levis, ut beneficii accepi non quidem sit iniquus æstimator, ac ejus, a quo illud accepit, parvam aut plane nullam curam agat. Eum vero, qui pro bonis mala reddat, se aversari

omnes

(a) Apposite SENECA de benef. IV, 30. Hoc debemus virtutibus, inquit, ut non præsentibus salum illis, sed etiam sublatas e conspectu colamus. Quomodo illæ id egerunt, ut non in vitam aetatem prodesse, sed beneficia sua etiam post se relinquerent, ita & nos non una ætate grati sumus.

omnes sentiunt & indignum judicare, qui inter homines in societate recte sentientes toleretur. Penetrans in animum non proflus torvitate dura & inflexibili deformatum querelae *Didonis*, quae ab amatore decepta furisq; incensa in haec verba erumpit.

*Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?
Num lacrimas victus dedit? qui miseratus amantem est?*

Atque ob eam quoque causam *invidiosa* est animi ingrati effigies, quod communi utilitati a talibus exemplis metuitur, ne studium benefaciendi extirpent, quodque minime aptus putatur ad societati cultum, qui accepta licet magna amoris causa, adeo labefactaverit amandi sensum, ut plane frigeat.

Qui vero sunt fontes vitii tam turpis tamque pestosi omnibus? Plures uno. Incuria & oblivio boni, quod quis aliorum favori acceptum refert, nonnunquam nascitur ab indole nativa, quam ad rectum conformare neglexit educator, aut adeo verbis factisque suis corrumpit. Est ejus imbecillitatis major gradus praecipue in illis, quibus is est corporis & animi status durabilis, quem *temperamentum sanguineum phlegmaticum* nomine appellant. Tales homines omnem in fructibus, quos capiunt, animi aciem defigere, arborem, quae eos tulit, vel non animadvertere facile adsuescunt, vel pigre negligere. Mens vero, quae sibi ipsi vim facit, ut eum, cujus benevolentiae se plurimum debere sentit, aversari, odio habere, persequi non vereatur, causis diversis paulatim formatur & indurefcit. Primum malitia inveterata vix expugnari potest cogitatione placida auctoris multorum bonorum, quibus ponitur. Accedit *superbia*, ut omnia tibi, nihil aliis, debere ve-

his,

lis, nata ex falsa opinione honoris, (§. 122.) interdum & *invidia singularis*, quod si aliis, huic tamen, a quo beneficium accepisti, te debere doleas. Atque eadem superbia acuit libertatis stimulos, ut eum, qui tibi benefecerit, molestum tibi creditorem fingas, eumque propterea sine dolore nunquam cogites. Hic dolor fit vehementior, quo difficiliorem gratiae relationem fore metuis. *Leve aes alienum*, inquit SENECA, *debitorem facit, grave inimicum*. Interdum aliquis idcirco odiosus est ei, de quo egregie meruit, quod hic, nisi ingratus esse velit, quaedam non facere cogatur, quae cupiat. Molestus esse solet hominibus male sentientibus, qui indomitis eorum cupiditatibus obstat.

Qui ad vitium ingratae mentis prolabitur, initio non potest non experiri vim sensus moralis (§. 47.) a tanta indignitate abhorrentis. Proinde ut se ipsum fallat & alios, quaerit integumenta suae pravitatis; e. c. accusat vultum ejus, cui multum boni acceptum refert, non semper eundem & interdum frigidiorum, aut quaedam ejus errata vera aut commentitia, licet sint levissima, aut negationem alicujus rei ab eo ulterius petita. His causis se sibi aliisque purgare conatur de dissolutione vinculi cum benefico contacti. At vero num ei, a quo veris bonis es cumulatus, nihil debes, nisi simul sit homo numeris omnibus perfectus? An si quis non tuetur pristina beneficia sua largiendis novis, perinde facit, atque si apocham ei daret, cui beneficium tribuit, ut pro hoc quidquam sibi debere desinat?

Cognitis, quos recensuimus, hujus morbi generi humano perniciosi fontibus, laborandum est, ut obstruantur. Adsuefaciendus est animus, ut, si quid boni se possidere gaudet, auctorem ejus boni simul investiget, & eum, cui multum se debere

in

intelligit, non proponat animo suo sicut creditorem, sed sicut hominem sui amantem dignumque, qui vicissim ametur. Nulla est nobilior *aemulatio*, quam eorum, qui beneficiis dandis & reddendis se mutuo vincere certant.

§. CLXVI. Interest igitur hominis, aequè *amare* alios, ac *semet* ipsum. (§. 128.) Plusne aliquando alios, quam se? Est singulorum cum *societate*, & hujus cum singulis id vinculum *naturale*: ut nunquam fieri possit, veras duorum pluriumve hominum utilitates vere contendere.

Utile esse diximus, (§. 10.) quicquid bono cuidam obtinendo ita inservit, ut simul cum hoc impetrato par aut gravius malum non efficiat. Si utilitates diversorum hominum vere in contentionem venirent; fieri non posset, quin quod esset uni salutare, illud alteri noceret. Quo posito, consilium naturae omnes homines aequaliter vocantis ad feliciter vivendum, & regularum naturalium *certitudo* convelleretur. (28.)

Neque est, quod affirmes, *naturaliter* bonum in societate esse, quod profit plurimis, quicquid inde incommodi in paucos redundet. Quis in societate hominum *naturali* infinita (§. 100.) definiat numerum hominum, ex quo, quid sit plerisque vere utile, quid vere noceat paucis, exacte aestimetur? Certae potius sunt hae regulae:

Nihil est utile universis hominibus, quod idem vere noceat singulis.

Nihil vere prodest singulis, quod noceat idem hominibus universis.

§. CLXVII. Haec si ita sint, qui fit, inquis, ut salus societatis aliquando exigat, res suas, libera-
ta-

tatem, incolumitatem, vitam, & quicquid praeterea haud libenter dimittitur, abdicare singulos pro compluribus?

Si mala graviora, si mors ipsa, quae pro aliis juvandis ac defendendis appetitur, felicitatem eorum, qui id faciunt, destrueret; fieri non posset; ut ille, cui sana mens est, huic malorum *irreparabilem* gurgiti se immitteret. Unusquisque, qui esse cupit, felicitatis, dum esse pergat, fruendae desiderium exuere nequit. (§. 11.)

Verum malis quibusdam ultro suscipiendis intenditur gradus felicitatis, nempe ea, ex qua oritur consecutio verae voluptatis majoris. (§. 61.) Quaestio itaque, quousque mala aliena sint averrenda, aut sublevanda, nostris? redit ad hanc: quousque ex malis, quae aliorum causa ultro subeuntur, iisque acerbioribus, (veluti libertatis & vitae privationis) felicitatis nostrae incrementum nasci & spectari possit?

§. CLXVIII. Tale incrementum enascitur; (1) quoties *defensio aliorum* sub necessaria *defensione* nostra (§. 130.) continetur.

Alacritas nostra, bona, quae nobis in pretio sunt, pro aliis sublevandis & periculo liberandis dimittendi, parit fiduciam, idem caeteros nostra causa facturos. Tum nostra res agitur, paries cum proximus ardet. Sicubi indefensos opprimi patiamur, nobis ipsis terribile illud *Polyphemi* beneficium impendet. Sint, qui *Orestem*, non deerunt, qui *Pyladem* referant. Haec fiducia mutua est suavissimus societatis fructus, & egregium vitae tranquillae ac serenae praesidium, quoniam minus metuitur unius aut paucorum impetus, quem plures aut omnes repellunt.

(2) Non minuitur, sed crescit felicitas ejus;

⊙ 2

qui

qui detrimentum aliquod, grave quidem, reparabile tamen tulit, quod majorem utilitatem societati humanae, aut ei, cui quisque adscriptus est, speciali, *affert*.

Dolor, quem mala pro aliorum salute suscepta afferunt, vel cum suavitate, quam ad id usque tempus ex societate hausimus, conferri non meretur, dum cito transit, vel gaudii, quod ex boni alieni amplificatione capimus, (§. 159.) magnitudine vincitur. *Epaminondas*, mortifero vulnere accepto, ferrum, quod ex hastili in corpore remanserat, usque eo retinuit, quoad nuntiatum esset, visisse Boeotios. Eo nuntio accepto, *satis inquit, vixi, & extracto ferro nobilem laetus animam efflavit.*

Ipsum illud malum grave & diuturnum, quod aliorum causa subimus, intendit gradum voluptatis, quam contemplatio facti nobilis & conscientia parit. (§. 117.) Malle dolere, ne gravius doleant alii, est voluptas; videre, quam male sit fociis, & horum dolori non posse mederi, verus dolor.

Nulla aetate, nec nostra, defunt fortia & praeclara id genus facinora. Ut praeteream Romanos Graecosque; quem historiae periculum latent *devoti Gallorum apud Caesarem? quem clientes Germanorum? apud quos infame & in omnem vitam probrosum erat, superstitem principi suo ex acie recessisse; illum defendere, tueri, sua quoque fortia facta gloriae ejus adsignare, praecipuum sacramentum (a).* Quis ignorat aemulationem illorum nobilium, qui medio, quod vocant, aevo viduas pupillosque oppressos ardore saepe nimio, quandoque

(a) TACITUS *de moribus Germ. c. 14.* Add. AMMIANUS MARCELLINUS XVI, 2.

doque salutari & necessario, adversus vim & injurias defendendos susceperunt? Quanto mortis contemptu sex viri se ultro devoverunt pro servandis caeteris extrema expertis *Caleti* civibus!

Addimus, & tunc salutarem esse rerum carissimarum jacturam, si has non aliter, quam cum aliorum laesione (§. 129.) conservare, aut recuperare possis. Inter eos, quos proscriptos *Triumvirorum* rabies delevit, erat Q. CICE RO M. *Tullij* frater. Cujus filius a percussoribus prehensus, quamvis degener, nullis tamen adduci cruciatus potuit, ut patrem latentem indicaret. Hic vero non diu ferre potuit, sua causa tormentis laniari filium. Hunc ut liberaret se ipsum prodidit, fuitque haec sola inter patrem & filium contentio, uter prior interimeretur.

§. CLXIX. At vero, inquis, si mors pro salute societatis appetatur: quis inde fructus redit ad mortuum? Redit verus, magnus, stabilis.

Dulce est pro patria mori, dulce pro amico, si principis, etiam externi, si civis egregii, si amici incolumitas est conjunctior cum salute publica, quae sine talibus subsidiis conservari nequit, quam vitae nostrae prorogatio. Mors enim non abrumpit filium felicitatis humanae, sed facit, ut novam ejus periodum inchoemus (§. 17.) Anima corpori superstes non dolebit privatione aliquot verarum voluptatum, quas ex diutiori conjunctione cum corpore suo capere potuerat. Sibi gaudebit olim sibi conscia, multorum se hominum, multarum propaginum, salutem celeriori prioris vitae suae decursu redemisse, & *exempla* diu prodesse. Unius viri vere magni tropaea sexcentos alios ad bene merendum de genere humano, & ad quodvis discrimen pro ea, cui addi-

eti sunt, societate bona adendum exsuscitant. Haec spes, haec quasi anticipatio gaudii futuri, quam imago & recordatio actionis multum diu fructuosae necessario efficit, inflammare potest nobiles animos, ut **CODRUM**, **LEONIDAM**, & illustres heroicis aetatibus viros imitati contemnant mortem, quae societati prodest.

SECTION VI.

*Naturale Religionis & Felicitatis humanae
connubium.*

§. CLXX. **Q**uemadmodum homo cum in se solo, (§. 56.) tum in conjunctione cum aliis hominibus, (§. 98.) quaerat fontem felicitatis suae, explicavimus. Nihilne amplius ad bene beateque vivendum exigitur?

Tota rerum natura, quatenus eam pervestigare homini contingit, ad incrementa felicitatis humanae consentire videtur. Taceo, quanta cum largitate terra foeta frugibus varia & homini praecipue jucunda gignat: ac u. e. vere novo quanta copia Flora dives, & quanta suavitate oscines, dum suum quaeque caelos nativum canunt, novas spes, novas gaudendi causas, amplissima naturae quasi renovatae munera amundent. Taceo, quot & quanta subsidia mare universum, pecudes, & interiora terrae viscera, ad hominum commoditates & usum liberaliter offerant.

Mens intenti in partes, quibus haec omnia rerum universitas componitur, in ordinem perpetuum

tuum, quo illae continentur, in leges aeternas, quibus reguntur, in *legem parsimoniae naturalis* (a), qua maxima quaeque viribus minimis & via brevissima efficiuntur, in vires naturae nullo aevo detritas parique semper quantitate integras, in harmoniam, qua concinunt tot discreti, & tamen conjuncti, orbis maximi, prae quibus is, quem incolimus, paene nihil est, nisi gutta in oceano, mens, inquam, in his cogitandis defixa sentit humi repens se supra humana extolli, & jam deum dignitatis suae, quae tantarum rerum minimam quidem, veram tamen, notitiam habet, sibi conscia, spectando sese erigit. Pascitur admirabili spectaculo. Peplum naturae utcumque retexens insigni dulcedine perfuitur. Ita fit, ut, amplificanda rerum naturalium cognitione, suae quisque felicitatis magnitudinem valde intendat (§. 7.)

§. CLXXI. Leve est illud felicitatis incrementum, (§. 170.) si comparetur cum eo, quod a contemplatione mundi ascendens ad cognitionem Dei animus capit.

Est Deus, suapte vi aeternus, diversus a mundo, quem simulac esse iussit, existit. Est Deus unus. Mundus, seu series rerum finitarum omnium, quae, seu simul existant, seu sibi succedant, inter se perfecte connectuntur, mundus, inquam, nihil habet, quo mens, ut plures uno Deos esse opinetur, adduci possit,

(a) Hanc Philosophorum more explicuit MAUPER-
TIUS. Breviter & pulchre, ut solet, eam expressit POPE
*essay on Man ep. 1. In human Works, tho labour'd
on with pain, A thousand movements scarce one pur-
pose gain; In God's, one single can its End produce;
yet serves to second too some other use.*

possit. Unum ut ejus conditorem esse credamus, admirabilis omnium ejus partium utcunque cognitarum harmonia nobis persuadet. Atque hujus unius rerum, quae praeter eum existunt, omnium opificis decreto immutabili fit, ut haec, quam effecit, rerum finitarum series non senescat, utque nulla ejus pars deperat, sed ut iisdem legibus perpetuis tot tantique orbes volvantur, genera rerum, quae a tempore omnem memoriam effugiente fuerunt, integram conserventur, & inter haec humanum genus eadem cum caeteris partibus necessitudine contineri pergat. *Cognitione naturae divinae, sive attributorum Dei,* in dies progrediente, & ea quidem viva, ac studio faciendi, quod Numini divino placet, quemadmodum felicitas humana ad summum evehatur fastigium, nostrum est, hoc loco inquirere.

§. CLXXII. *Deus est summa potens.* Nam cum habeat vires illis, quas mundo contulit, viribus finitis superiores, & extra Deum nihil sit, quod his limites ponere, aut vires divinitus non datas habere, possit; virium infinitarum & possibilem omnium copia Deus polleat, necesse est, *Imbecillitas* quaeque cum sit *inopia virium possibilem*; a notione Dei eam esse alienam, manifesto patet. Ignorantia veri e. c. est signum intellectus limitati. Deus igitur limitum expers omnis veri, quod cogitari potest, aut existit, est scientissimus. Proinde errores ac vel levissimas intelligentiae tenebras arcet naturae divinae notio. Neque Deus notitiam rerum tempore & usu acquisivit, quae est naturarum finitarum intelligendi facultate praeditarum conditio, sed, quam scientiam omnium habet perfectissimam, eam ab aeterno habet. Quae libet attributa divina necessario sunt aeterna.

Mens

Mens infinitam virium copiam, sine ullius imbecillitatis interventu naturæ divinæ propriam, cogitans maximam attonita *admiratiōnem* concipit, & in suo quasi fundo sentit oriri atque incallescere *summam veneratiōnem*, (§. 47.) quæ vulgo dicitur *adoratio*.

Plena hæc est fiducia & suavitatis, ac propterea longe abest a *servili trepidatione*. Hæc enim non solum *bonitati divinæ*, (§. 178.) sed & *summæ potentiaæ* repugnat, quæ nihil metuit, adeoque non necesse habet, *servilem* illis, quos condidit, *pavorem* incutere.

§. CLXXIII. *Potentissimus ac summe intelligens est Deus, ergo beatissimus*. Nam cum polleat *infinite viribus*: (§. 172.) has quoque habet, quibus optima & sibi maxime consentanea intelligat, & sibi ea, quæ placent, omnia præstet, adeoque sibi fontem purissimi gaudii perennem aperiat. Nulla igitur pars mundi, neque is universus, beatissimæ Dei naturæ aliquid addere aut demere potest. Ex quo apparet, Deum, cum conderet mundum, non potuisse id agere, ut per eum ipse fieret beatior. Novum ex hoc asserto nascitur momentum adorationis. (§. 172.)

§. CLXXIV. *Deus cum sit summe intelligens ac beatissimus, necessario est sapientissimus*. Sapientia est scientia, quemadmodum fines (§. 176.) alii cum aliis, & singuli cum subsidiis suis, atque omnes cum felicitate entis intelligentis connectantur, seu, ut breviter definit LIBNITHUS, est *scientia felicitatis*. Si Deus non esset summe sapiens, non posset non oriri dissensus tum inter decreta ipsa, tum inter hæc atque eos, quos prævidit, effectus

O f

fectus

fectus. Hanc consiliorum suorum pugnam necessario videret Deus; quia intelligentiam habet infinitam. (§. 172.) Illa repugnantiae cognitio non posset non ipsum afficere taedio: siquidem harmonia naturae intelligenti omni placet ac jucunditatem affert. Hujusmodi taedia pugnant cum natura beatissima. Deus itaque est summe sapiens, quia est summe beatus. (§. 173.) Ubi potentia & sapientia summa, ibi *summa libertas*. Ergo Deus (§. 84.) est *liberrimus* 221).

§. CLXXV. Mundus est opus Dei, (§. 171.) adeoque dignum summa sapientia. (§. 174.) Quare non potest vel is universus, vel ulla illius pars, aliquid habere fortuiti, fatalesve periodos. Ubi fatum, ibi nulla *ratio*, cur & quemadmodum res existant, ergo nullus *ordo*. Sed in mundo est *ordo*. Igitur fato nec productus est, nec regitur.

Aeternum vidit Deus seriem ac velati conjugationem effectuum omnium, qui hoc mundo condito non possint non alii ex aliis nasci: (§. 72.) vidit, ponderavit, & hanc, quam effecit, rerum seriem, ob maximam ejus harmoniam, cuicumque alii coagmentationi anteposuit.

§. CLXXVI. Cum ens intelligentia praeditum agit: is status, quem per actionem suam efficere cupit, ipsius propositum dicitur (*finis, causa finalis*). Cum agere coeco impetu, non sit argumentum naturae sapientissimae: (§. 174.) non potuit non Deus finem aliquem sibi habere propositum, tum in singularum mundi partium natura constituenda, tum in arctiori quadam copulatione efficienda, tum in harmonia universalium. Cumque eadem sapientia omnibus nu-

numeris absoluta quamcumque in consiliis divinis pugnam excludat: quoslibet fines Dei particulares ad supremum creationis finem collineare, necesse est.

Nulli naturae finitae contingit, hunc admirabilem consiliorum divinorum contextum plene perspicere. Deus se ipsum solus novit.

§. CLXXVII. Neque vero notitia omnis consiliorum Dei particularium negata est hominibus generi: licet maxima pars eorum, quae utroque cogita habemus, sit minima eorum, quae ignoramus. Ex usu rei cujusdam cognito recte ejus consilium colligimus, a quo res constructa est, quemque hunc rei a se confectae usum plene perspicere non dubitamus. Unde quod naturae rei contigit, illud effectoris sapientis consilio respondet. Contra omnis mutatio, omnis status, eidem naturae repugnans, fini ac voluntati conditoris sapientis adversatur. Cognita itaque natura humana, hoc est hominis essentia, facultatibus, virtutibus, nexu cum caeteris mundi partibus, (§. 42.) recte concludimus: omnem probum rectumque libertatis nostrae usum, hoc est, omnem ad bonum liberarum rationem naturae nostrae consentaneam, cum eo, quod sibi Deus in creando genere humano proposuit, seu cum finibus divinis consentire, & quidquid naturae sit dissentaneum, illud consilio divino quoque adversari. Recte dicitur hoc sensu, non autem eo, quo Stoici mandum a Deo non distinguentes, censuramus eos ex voluntate divina agere, qui naturam voluntatis divinae indicibus sequuntur. ut hoc utat, rerum naturarum est conditio, homini ut possint afferre usum. Homini ea est natura, ut illis indigeat. (§. 64.) Naturali

su fertur ad res quibus eget, in medio positas, suos in usus convertendas. Vires habet illis potiundi. Concluditur, *jus*, quod JCI vocant, occupandi voluntati divinae convenire.

§. CLXXVIII. *Deus cum sit sapientissimus (§. 174.) & beatissimus (§. 173.): non potest non esse summe bonus.* Bonus est, qui cupit naturas voluntate praeditas, sensumque *sui* & appetitum felicitatis habentes, rebus, quibus indigent, instruere. videre ac praestare felices. In tanta rerum serie, quas diverso perfectionis gradu praeditas creavit Deus, naturae cuique intelligenti insevit studium suae felicitatis. Igitur si sumatur, Deum non esse summe bonum, concludi deberet; aut ipsum, dum homines crearet, simul ea non ordinasse, sine quorum concursu & quasi conspiratione physice possibilis non est ejus felicitatis adeptio, cujus desiderium iisdem naturis intelligentibus incassit; aut Deum consulto voluisse, ut hae ea, quam necessario cupiunt, felicitate careant, atque hanc necessitatem optatis carendi physicam illis imposuisse.

Si dicas, voluisse Deum, ut animae potirentur felicitate, cujus appetitum ad earum essentiam affixit, nec tamen de subsidiis necessariis simul ordinandis cogitasse; aut ponis, fieri illas felices praeter consilium divinum; aut physica necessitate impeditas omnino fieri non posse. Quorum si sumas prius; eventum ponis *fortuitum in mundo*, qui, quatenus aeternum ejus effectorem cogites, neque est, neque esse potest (§. 175.) Sin sumas posterius, aliquem in consiliis divinis quasi hiatus admittis. Id quod cum notione summae sapientiae pugnat. Denique si sumas, Deum idcirco naturas quasdam intelligentes, quarum numero sunt homines, fecisse felicitatis suae appetentes, ut hac negata

tan-

tanto vehementius cruciarentur, quia suave sit summo Numini, illas & intueri & efficere miseris: id sumis, quod cum summâ Dei beatitate pugnat (§. 173.) Haec haud patitur, ut essentiam aliquam, necessario miseram, proinde naturae suae oppositam, probaverit, elegerit, inter fines creationis retulerit, effecerit. Ob id ipsum, quod est beatissimus, non potuit non velle potius, ut physice possibilis esset tantae felicitatis adeptio, quantam, salvo totius creationis tenore seu systemate, singulis naturarum intelligentium a se effectuarum generibus impertiri potest, & cujus desiderium-iisdem ingeneravit.

Verum natura finita nequit *summat perfectionis* capax esse. Quantilla esse potuerit privatio perfectionis plenae in homine, hoc est, quaenam sit distantia minima, qua perfectio generis humani potuerit dirimi a divina; unus mundi effector plenissime intelligit, hominum vero cognitionem plane fugit. Hoc nos docet ipsa naturae divinae notio, tantum boni assignatum esse generi humano, quantum ei pro sapientia Dei in serie rerum immensa assignari potuerit.

§. CLXXIX. *Infinitae bonitatis effectus est Dei providentia.* Haec est ea pars decreti aeterni de mundi creatione ac conservatione facti, qua Deus tum viribus suis, (supernaturalibus) tum iis, quas rerum creaturarum naturae attribuit, viribus consulit singulis mundi partibus, id est, facit vel *suppeditatione subsidiorum*, vel *amovendis*, quae *obstare possint*, omnibus, ut & singulis bene esse possit, & *harmonia universi* conservetur. In primis autem naturis (entibus) intelligentia praeditis ea prospicit bona & offert, quibus ad feliciter vivendum indigent, ac mala vitae felici opposita

posita ab iisdem avertit. Negata hac divina rerum creaturarum cura sumitur, sapientiam ac bonitatem Dei non esse perfectam, sed vel in pervidendis atque eligendis subsidiis optimis, quibus prospexerit rebus creatis, sensum jucundi & injucundi habentibus, vel in iisdem efficiendis & dirigendis sibi non esse consentaneam. At vero sapientia & bonitas Dei sunt perfectissimae. Igitur de providentia Dei certi sumus.

Hanc qui cum ΕΠΙΘΥΡΟ negant existimante, Deum *actusum* non posse dici *beatum*: illi aut necessarium providentiae cum bonitate & hujus cum beatitate divina vinculum non perspicunt, aut naturae divinae (§. 172. 173. 174.) notione destituuntur. Qui vero rectionem divinam ad magnos duntaxat eventus pertinere putant, & parva curari negant: illi notione maximi & minimi, intelligentiae nostrae finitae accommodata, naturam viribus infinitis praeditam temere coërcent, aut se ipsos non intelligunt.

§. CLXXX. Jucundissima est mundi contemplatio, in primis ex ea parte, quae manifesta providentiae divinae specimina exhibet. Mundus inanimatus inservit animato. Hoc continetur immensa rerum varietas. Praeter humanum genus, entium intelligentium vires humanas aequantium aut superantium complura existere genera, probabile est. Singulis suum felicitatis gradum divinitus esse destinatum, ea, quam de summa Dei providentia habemus, notio nos concludere cogit.

At enim tot mundum deformant mala physica, imo bonis, quae mundo continentur, *sunt aequalia!* Num *vere* mala? Ubi malum, ibi dissensus in toto, quod constat ex partibus. Nos, qui minimam

nimam hujus rerum universitatis particulam ut-
cunque cognoscimus; nos, qui ne unius quidem
corporis structuram interiorem, ejus elementa, &
modum, quo cohaerent atque operantur, plene per-
spicimus, nos, qui tot rerum genera & quasi gra-
dationes ignoramus, qui ne unam quidem causam
physicam intime perspectam habemus, nos, qui
longissime distamus ab eo puncto, ex quo con-
textus, ordo, motus, consensus partium mundi
omnium pervideri possit, in tantis, quibus cir-
cumfundimur, tenebris *asserere boni maliq̄ue aequa-
litate*, ac mundi deformitatem ac vitia accusa-
re audebimus?

Hominum certe generis, ut felicitatis sibi de-
stinatae possit fieri particeps, ea est essentia,
eae sunt vires, eo illud vinculo cum rebus cae-
teris a Deo creatis continetur, ut ad illud propo-
situm assequendum omnia consentiant. Similiter
Deo malorum averrunco mens grata, cum aliis
careat pietatis suae testandae subsidiis, gaudia
sua sincera consecrat, dum tot & tanta mala
malorumque ausuum irritamenta sibi benefica &
occulta manu detracta, atque occasiones veri in-
telligendi ac bene agendi suppeditatas, recorda-
tur & sentit. *Physica, Physiologia, Psychologia,*
rerum gestarum annales, providentiam Dei argumen-
tis omni exceptione majoribus confirmant. Fructus
philosophiae dulcissimus est, progressus in noti-
tia Dei continuus, tanquam ejus patris, cui carior
est homo, quam sibi.

§. CLXXXI. In primis vinculum illud, quo
homo cum homine conjunctus est, Dei providen-
tiam pro hominum salute excubantem eviden-
ter demonstrat. Manet eadem sexus utriusque
proportio, idem ortus, vitae ac mortis ordo: ne-
que

que bellis, vastationibus, vel quavis actiosa hominum in suam necem ingenioforum stultitia constans naturae ordo disturbatur. Atque ex his ipsis hominum erratis nonne concluderis necessitatem entis cujusdam intelligentis perfectissimi vere existentis, quod ab aeterno res tam sapienter ordinaverit, ut eadem errata ordinem rerum aptissime inter se nexarum non pervertant, sed ad perfectionem mundi conspirent?

Prava consilia & naturali hominum conglutinationi adversa mirifice inflectuntur, ut nata ex iis eventuum societati salubriam semina laetius progerminent. Sibi soli se vivere putat aliquis, sed dulci errore deceptus vivit aliis, (v. è. ambitiosus, qui strenuo labore res magnas agit) & inscius atque invitus multis prodest. Sui incuriosus aliis se totum vivere, nullum ex humanitate, laboribus, beneficiis, commodum se referre, bona fide persuasum habet. Sibi, dum ita vitam instituit, se nihil tale cogitantem consuluisse, praeter voluptatem ex facto nascentem, persaepe experitur. Tringenti tyranni, se tantum respicientes, ad se referentes omnia, furore suo de lethargo excitat languentes civium animos, ut, qui sint, memores velut uno spiritu, ad libertatem fortiter proclamant, & ejus fructibus potiantur. Rebelliones ab acutis coecorum ducibus fuscitatae, ut hi suum sub nomine libertatis dominatum stabiliant, post multas calamitates acceptas hanc posteris majorum culpam luentibus utilitatem afferunt, ut turbide agere, ac bonis, quae habent, dimissis umbras captare non adsuefcant, & quantum sit sua, quantum publica sorte tolerabili, contentum vivere, persentiscant. Helluo, suo tantum deserviens abdomini, complures alit homines industrios. Avarus, non nisi, cum expirat, societati perutilis, heredem inopem.

pem eumque frugi hominem locupletat. Bella populos ignotos aperiant; victas gentes cladibus ipsis erudiunt, mōnent, corrigunt; pace facta hostes conjungunt communis utilitatis vinculo, novamque inter eos necessitudinem mutua artium communicatione & mercatura arctius devinciunt, &c.

§. CLXXXII. At vero pars hominum innumera miseris implicatur! Hanc si non praevidit Deus, an providus appellari potest? Si praevisam non avertit, quia non potuit, an summe potens? si potuit, sed noluit, an bonus?

Utique Deus praevidit eventus futuros tam *morales*, hoc est, a naturarum, quas fecit, intelligentium libertate proficiscentes, quam *physicos*, quia eorum eventuum causas efficientes & modum atque ordinem, quo haec causae agunt, ab aeterno novit. Praescivit originem & copulationem *momentorum*, (§. 2.) quorum vim pro libertate sua homo quisque intendere aut minuere potuerat, aut reapse intendit ac minuit, ut voluntatem suam ad aliquid decernendum & efficiendum inflecterent. Haec certa status hominum futurī cognitio nihil de eorum libertate detrahit.

Insuper scivit Deus, quae *causae physicae* essent certo tempore veluti concursurae ad magnas aerumnas uni, paucis, quamplurimis, universae cuiusdam nationi, comparandas. Non potuit ignorare, futuros complures, quos tempestas aut dira fugae necessitas in loca inhospita & sterilia se recipere cogat, ubi nulla eos coeli clementia recreet, nullus, nisi tenuis, victus & moleste quaesitus nutriat. Hisne igitur licet esse beatis? inquires. Profecto non licet molliter educatis, non *Sybaritis*, non *Ovidio* ad extremos *Getas* relegato. At hominis

P

ea

ea natura est, ut, modo sit corpore sanus, etiam duris adsuescat. An natura *Lappones* neglexit? An hi sunt patrii soli minus amantes, quam quibus, ut jucunde vivant, aer mitior, navigatio, mercatura, largam ac saepe nimiam rerum naturalium & arte factarum copiam subministrant?

Verum salva res est. Miseria non est, quam multi in sola malorum corporis copia & bonorum externorum privatione ponunt. (§. 21.) Calamitates, quae a casu, a malevolentia vel ab imprudentia alienantur, felicitatem, dum sentiuntur, minuunt, non auferunt. Superatas meminisse juvat. Habet patientia ac fortitudo sua commoda. (§. 87. 88.)

Quippe rebus adversis animus a multis inceptis malis retrahitur; illecebrarum vis hebetatur, dum mens tristibus adsueta ad motus ab illis recipiendos nimis languida in rectum propendere pergit. Providentia Dei, hominibus salva eorum libertate consulens, multas saepe occasiones praebet in se ipsos & ea, quae eveniunt, aciem suam intendendi, atque beneficium & adversis ipsis majora mala avertentem Dei manum agnoscendi. Insper spei, fore melius, lenimento aluntur & eriguntur animi. Denique mala physica absoluta proprio significato in mundo dari, (§. 180.) negavimus. Consentiant ea, quae hoc nomine appellantur, omnia ad statum mundi perfectissimum, licet nos longam veluti catenam bonorum ex illis nascentium perspicere, vetent intellectus limites.

At vero, inquis, vitas hominum circumfundunt mala vera voluntaria. Fatemur. Sed Deum culpa vacare, ex notione sapientiae ac bonitatis divinae recte colligitur.

Nati ad feliciter vivendum homines non sunt, nisi ultro, miseri.

Prae-

Præbuit providum Numen momenta gravissima recte agendi. *Impedimenta moralia* naturæ entis intelligentis accommodata, veluti *sensum moralem, instinctus, conscientiam, poenitendi necessitatem & amarorem, facultatem rationis usu bonum & malum distinguendi*, objecit errori, quo in viam felicitati contrariam homines abripiuntur. (§. 33. seqq.) Hi si falso putent, se esse miseros, quia non adipiscantur, quæ desiderant; si negligant parata verorum malorum, quibus premuntur, solatia; si culpam suam aspero poenitentiaæ sensu luant; nihil est, in quo Dei bonitatem coarguas. Culpæ suæ effecta sentiunt.

Ex notione Dei, & ex conditione physica animæ humanæ, præterea colligitur, posse fieri, ut quæ de perfectionibus divinis, & de modo miseriam nostram perennem vitandi, ex sola naturæ contemplatione intelligi nequeunt, ea speciali *revelatione divina* nobis aperiantur. Hujus patefactionis singularis notas expendit ratio, ut veram ab opinatis & confictis discernat. Videt, illas notas uni disciplinæ convenire, quam Christo devoti veram judicamus. Concludit, hanc doctrinam de natura divina & de modo æternæ beatitudinis consequendæ, deque secretis in ea quaerenda auxiliis divinis, esse beneficii summi à Dei providentiæ profecti loco grate accipiendam.

§. CLXXXIII. Neque vero providentiæ Dei hominibus, tanquam machinis, definitam felicitatis mensuram assignavit. Pars bonorum, quibus ille veluti orbis felicitatis humanæ absolvitur, hominum naturæ ita propriam fecit, ut in eam ipsi nihil potestatis habeant. Alteram ejus telæ partem illis, tanquam naturis intelligentibus, adeoque *libere agentibus*, texendam commisit. Quapropter ut nossent libertatis suæ (§. 50.) *servare*

vare modum, finemque tueri, adaperuit illis normam sapienter agendi, hoc est, *conditiones*, quibus servatis illam felicitatis sibi destinatae mensuram demum implere possint. Hae conditiones appellantur *praecepta & leges Dei*. Quibus ut obtemperari possit, dedit Deus homini vim cognoscendi nexum inter vitam cum illa norma congruentem & felicitatis, ad quam *naturali impetu* fertur, adeptionem, proinde demonstravit, sibi placere, ut ad eam hoc modo, eoque solo possibili, perveniat. In hac ipsa cognitione inest vis movens animum, nata non tantum ex cogitatione potentiae, bonitatis, & sapientiae divinae, sed & ex persuasionem, nostra referre, ut ad normam nobis divinitus patefactam actiones nostras dirigamus. Animus hujus solius utilitatis malorumque, si normam illam negligas, cognitione commotus ad agendum, quod Deo placet, dicitur *voluntati divinae parere*. Restrictè is dicitur *Deo obedire*, qui actiones suas ad voluntatem divinam ob certam de *sapientia & bonitate divina* persuasionem, *etiam sine cognitione certi generis bonorum inde ad se redundantium*, conformat. (infra §. 219.)

Ex qua obedientia, si foret plena, status hominum *moralis* oriretur cum finibus divinis consentiens, adeoque bonus, hoc est verissimarum ac purissimarum voluptatum foecundus, & Deo acceptus usque eo, ut *viribus etiam supernaturalibus* tot ac tanta beneficia summum Numen *commodis recte factorum naturalibus* superaddere posset, quot & quanta generis humani natura, & sapiens eorum cum rerum universitate contextus patitur. At autem, inquis, si ex observatione regularum divinarum ea effecta existunt, ex quorum ad felicitatem humanam consensu colligitur, illas regulas esse divinas; qui fit, ut iisdem commodis non omnes

po-

potiantur, sed ut Deus alios prae aliis indulgentius tractet, multique nullum ex obedientia fructum capiant? Nullumne fructum? Si non nunc, ergo nunquam? (§. 17.) e. c. Regula, *valetudinem felicitatis tuae adminiculatricem diligenter cura*, non eo spectat, ut ab omnibus malis libereris, quae nascuntur ex causis physicis, quibus quo minus corpori tuo noceatur, efficere nequeas, sed ut ea, quae ab his causis imminet, detrimenta effugias, quatenus id in viribus tuis sit positum, utque id incommodum, quod vitari nequit, quoniam tua culpa non est arcessitum, cum grato quodam innocentiae tuae sensu patienter feras. Regula, *pietati erga Deum studeto*, non eo spectat, ut illa largas tibi opes & quasvis vitae commoditates prae impiis impertiat, sed ut nullas tibi det, nisi eas, quae tibi aliisque vere profint, utque mentem det firmam, ac rerum, quas possidet, copiis ita fruentem, ut his ereptis in se ipsa fontem jucunditatis dolori incurrenti praevalentis perpetuo reperiat.

§. CLXXXIV. Non sua causa Deus, ut fieret beatior, sed amore generis humani, ut hoc ejus, quae in optima rerum serie possibilis est, felicitatis particeps fieri posset, plenam postulat obedientiam. *Perfectissimus* num nostra opera potest fieri *perfectior*? hoc est, num successu temporis, ut more humano loquar, majorem attributorum (*realitatum*) aut multitudinem, aut harmoniam, acquirere potest, cujus novo quasi ex conspectu novam capiat oblectationem, & uberiorem beatitudinis suae gradum exaggeret? (§. 172.) Num per infirmos, nullisque viribus, nisi quas dare voluerit, quasque nutu suo evertere possit, instructos, *mutari* potest *potentissimus*? Suus est (*independens*). Sibi solus sufficit.

Stolide magna pars gentiliū putavit, & sibi Deos inter se, & prosperis hominū successibus *invidere*. Rectius ea de re judicarunt veteres *philosophi*. Livor est effectus infirmitatis (§. 135.) Cui nihil viriū deest, numine suo qui fortunam omnem regit, orbisque creat, torquet, evertit, an is cuiquam invidere potest?

Beatitatis divinæ omnem accessionem aut decessionem excludentis perennitas, nulla ope, nulla, ut conservetur, cujusquam naturæ intelligentis obedientia indigens, veram *majestatis divinæ* notionem absolvit. Hæc majestas nec cum mundo universo, nec cum ulla ejus parte, licet præstantissima, communicari potest. Igitur a majestate imperii humani, & a juris publici regulis, pro naturali infirmitate eorum, qui civitates regunt, necessariis, ad rationem imperii divini explicandam si quando arguēnari liceat, caute & reverenter argumentandum erit.

§ CLXXXV. Si sibi homines *obtemperare* idcirco Deus voluit, (§ 184) ut singulis actionibus ad regulas ab æterno statutas conformandis sibi causas verarum, & una hac via parabilium, voluptatum compararent: patet, singula morū præcepta divinitus ordinata esse demonstrationes viæ brevissimæ ad felicitatem generi humano propositam. *Qui Dei leges violat*, inquit AUGUSTINUS, *non Deo nocet, sed sibi*. Verissime Servator *jugum*, quod discipulis suis incutiāt, *lene esse dixit & onus leve*.

Ex eodem enuntiato efficitur, studium hominis in eo elaborantis, ut voluntati divinæ congruenter *se amet*, atque *alios æque ac se ipsum*, esse gratam summo Numini adorationem (§. 173. 184.) Recte apud CICERONEM CATO: *Nec vero dubitet agricola, quaerenti, cui serat? respondere: Diis*

Diis immortalibus, qui me non accipere modo haec a majoribus voluerunt, sed etiam posteris tradere.

§. CLXXXVI. Tanta Dei, suapte vi beatissimi, potentia, sapientia & benignitas maxima ejus *fiducia* summoque amore animum hominis cujusque imbuere potest, & ejus, qui sapit, plene imbuit. *Fiducia* in rebus gerendis animos regit ac confirmat, inque adversis tranquillat. Amor Dei eos voluptate purissima permulcet.

Fiducia (bona) est persuasio certa, ex gubernatione optima nascens, mundi patrem hominum aeternum ipsorum generi id, quod salva bonitate & justitia sua potuerit, bonum tribuisse & porro tributurum. Igitur haec *fiducia*, quae sola Deo digna est, non continentur ea, quae bona quidem videntur, sed vere mala sunt: veluti si quis sola Dei providentia confisus, quod in se est, facere negligat, quam spem divini auxilii pigram vocare solent. *Fiduciae* bonae notio docet, eam, qua movemur, ut voluntati divinae paramus, nunquam esse *coecam* posse. Nisi tunc enim hac certissima regula: nihil divinitus praecipitur, nisi quod bonum sit, nihil vetari, nisi quod malum; a patre nos regi sapientissimo, qui tei det, quae cupimus, seu neget, nobis optime provideat. (§. 180.)

Ex hac *fiducia* nascuntur preces. Hae sunt optatae, ut bona animi, corporis, & ea, quae dicuntur externa, nobis divinitus conferantur, spe ademptionis posita in divina sapientia & bonitate. Breviter, preces sunt desideria bonorum conjuncta cum spe ea impetrandi divino beneficio. Non Dei, sed nostrum interest, precès mente concipere, & conceptas verbis explicare. (§. 184. 193.) Seu Deus quaedam bona non nisi sub lege precationis largiri velit, seu ea neget, quae nos ignari exitus

temere petimus; sola cogitatio jucunda attributorum divinorum, quae notione precum continentur, sola Dei veneratio, a qua illae nascuntur, & sine qua non sunt nisi inanes verborum formulae, *soni sine mente*, nec non, qui eas committatur, sensus jucundissimus fiduciae in providentia divina, augent felicitatem. Inane est, quod earum utilitati ab iis objicitur, qui veram naturam decretorum divinorum de praevisis ab aeterno precibus factorum non inquirunt, sed ea sejungunt a bonitate & sapientia divina, aut qui fatali necessitati eventus humanos subesse putant, quam temere fingi, (§. 177.) diximus (a).

Ea, quae Deum oramus, *bona vera* (§. 10.) esse oportet. Irreverens in providum & sanctissimum humani generis Patrem est opinio, posse eum precibus expugnari, ut sit effector imprudentiae aut malitiae optatorum humanorum. Si quis ei, quem odit, mala imprecat; non huic, sed sibi, nocet, dum res indignas a justissimo iudice petit. An enim eum ignorare fas erat, execrationes ab invidia odioque aut a desperatione ultionis suis viribus explendae profectas, non posse acceptas esse Deo Optimo Maximo quamcunque malignitatem abominanti & punienti? Malitiae suae sub specie pietatis aut boni publici indulgere, non est Deum precari, sed, ut verbo vulgari utar, *blasphemare*.

Diximus, *bona animi* sub *precum* definitione contineri. (§. 180) Male quidam philosophi, & inter hos SENECA, negarunt, *bonam mentem* a Deo peti

(a) SENECA de providentia, c. 5., *nihil cogar, inquit, nihil patior, invito nec servo Deo nec assentio, eo quidem magis, quod scio certa & in aeternum dicta lege decurrere. Fata nos ducunt, & quantum cuique restet, prima nascentiam bona disposuit.*

peti debere. (a) An enim haec a folis hominum viribus pendet? An a nulla pendet conditione corporis, a nullis, quas societas gignit, corruptelis? a nullis causis internis, quae eam in cognitione & fuga perpetua mali, atque in progressu studii recte faciendi impediunt? a nullis causis externis, quae, salva ejus libertate, divinitus removeri, aut, ut ad recti studium gignendum, conservandum, incitandum, restaurandum, concurrant, effici hominis interest? Rectius JUVENALIS, *optandum est, inquit, ut sit mens sana in corpore sano.*

§ CLXXXVII. Summus erga Deum amor (§. 136.) est *studium ponendi summam voluptatem in cognitione naturae divinae amplificanda & in persuasione statum nostrum moralem Deo gratum esse.* Non alius amor Dei purus; nisi hic, in hominem cadere videtur. (§. 145.) Quo magis Deum amas, eo impensius te ipsum (§. 96.)

§ CLXXXVIII. Si Deus est infinite sapiens & bonus: est & infinite verax & justus.

Constans veritatis enuntiandae amor est positus in studio haud intermisso ita iis veritatem significandi, quorum vere interest, eam scire, ut in errorem sibi aliisque perniciosum non inducantur. Late patet necessaria homini ad feliciter vivendum cognitio.

(a) Quo & spectant verba CICERONIS, qui in libro III. de Natura Deorum c. 36. Num quis, inquit, quod bonus vir esset, gratias Diis egit unquam? At quod dives, quod honoratus, quod incolumis; Jovemque optimum maximum ob eas res appellant, non quod nos justos, temperantes, sapientes efficiat, sed quod saluos, incolumes, opulentos, copiosos.

gnitio. Ast & quaedam ignorantia ipsi salutaris est. (§. 72. 121.) Quid scire interfit hominum generis, quidve ignorare; is solus aestimare potest, qui summa praeditus sapientia hominis naturam, quidve ea ferre possit, ac seriem eventuum, horumque remotiorum omnium cum proximis vinculum, plenissime perspicit. Hinc inevitabilem futuri temporis exitum nos latere, ipsumque animae a corpore solutae statum nos haud plene intelligere, Dei beneficium est. (§. 90.) Ea vero, quae scitu nobis sunt necessaria, tam evidenter significare, quam postulat modus & terminus intelligentiae humanae praefinitus, summae bonitati convenit. Ob eam causam recte concluditur, certas & evidentes esse regulas naturales felicitatis humanae, quoniam sint divinae (§. 28. 273.).

§. CLXXXIX. Regulas aeternas vitae felicitis tueri, ejus, a quo sunt profectae, sapientia dignum est. *Tueri has regulas significat facere, salva libertate entis cuiusque intelligentis finiti propria, ut illae vel non violentur, vel ut malum ex earum violatione ortum repararetur, ne id assequendo, ad quod illae spectant, bono obstet. Cum non potuerit non Deus pro sapientia sua regulas liberis hominum actionibus praefinitas tueri; ad id assequendum sensu voluptatis & doloris illis ingenito utitur. Ex providio usu hujus subsidii nascitur notio justitiae divinae (rectoriae.) Haec enim est pars providentiae divinae, qua fit, ut Deus adhibeat sensum voluptatis & doloris entibus intelligentibus impressum ad vigorem regularum tuendum, quas ad viam felicitatis ipsa demonstrandam promulgavit. Tempus, modus, proportio in utroque subsidio adhibendo, ut convenient sapientiae & bonitati infinitae; summa*

ma exigit horum attributorum divinorum confensio. Sic tarditas iustitiae divinae malefacta humana vindicantis quandoque gravitate poenarum compensatur.

Itaque non est, cur accusemus ac Dei bonitati opponamus iustitiam, qua fit, ut actiones nostras regulis, quas statuit, contrarias variorum bonorum privatio aut denegatio consequatur. Si horum suppeditatio cum salute generis humani ac conservatione *ordinis* in tuendo creationis systemate necessarii pugnet: quid statuatur *sapienter bonitas*?

At enim, cur *malis bene est*, inquis; in hos cur non statim, cur non manifesta omnibus fulmina mittuntur? Praeter dicta (§. 296.), respondemus, non semper malos esse, qui videantur, nec pro bonis, quibus eos potiri miramur, semper ducenda esse, quae splendeant, & aliquando, *ne bonis male* sit, certo incommodorum genere malos non puniri. Qui flagitant, ut quivis vitiosus omni genere malorum, quod omnibus pateat, statim obruatur, quive desiderant, ut nunquam voti sui participes fieri possint improbi, illi vitiosorum causa volunt mutari ordinem naturae universae. Hi si non eo, quod illi volunt, malo, an nullo premuntur. Impii sunt qui atrabile percipi Deum esse iustum negant, quia, quas velint, poenas his non infligat, quos execrantur.

At enim, porro intas, *cur bonis saepe plus male est?* Praeter id, quod (§. 180.) disputavimus, observamus; saepe melius esse, ut proborum optatis fortuna non respondeat, utque *bona causa* non statim triumphet; res adversas homini saepe prodesse (§. 182.); nec satis bonos esse, qui quod non aequae sibi, ac improbis, bene succedant omnia, querantur invidi.

Est vero, cur iustitiam Dei timeamus, id est, eum

eum *statum* detestemur, quem quia aeternus generis humani rector pro summa sapientia sua averſatur, boni exſortem malique feracem fore, praevidemus. Is *timor* non est oppositus amori (§. 187.) sed ex hoc nascitur. Veneratio omnis (§. 124.) est *vicina* obedientiae. Illa ad hanc non abnuendam homines non plane corruptos impellit. Ei, quem revereris, quamprimum te non posse non displicere cogitas, simul in te ipſo sentis displicentiam tui. Ac praesertim quem ob magna beneficia in nos collata vere amamus, ejus voluntati statum nostrum moralem opponere, simultimemus. Id fit *vi sensus moralis* omnibusj ingenerati (§. 47.).

Timorem Dei a veneratione & amore sejungit *superstitio*. Hujus notio valde involuta est, quoniam multiplex ejus forma est. In ea semper inest sollicitudo inepta, ex variis causis nata, veluti ex opinione falsa de vi siderum in fortunam hominum, de potentia spirituum finitorum hominibus faventium aut inimicorum infinita, de modo hos placandi sibi que propitios faciendi, vel ne noceant, vel ut in futuris eventibus indicandis, ac bonis, quae desiderantur, impetrandis auxilium praestent. Universe dici potest, esse metum inanem entis alicujus, quod sub sensus haud cadit, sive non existentis, sive nullum nocendi, vel ea, quae expetuntur, praestandi vires aut voluntatem habentis, quo metu ad futilia, aut ad ea, quae naturae sunt contraria, facienda homo impellatur. Nascitur vel ex ignorantia causarum physicarum, quae eventus mirros gignunt, vel ex inscitia eorum, quae de sapienti mundi gubernatione nos ratio aut sacrae literae docent. Huc spectant *astrologia* atque ea, quae recenset CICERO, *signa, quibus futura praenuntiari solerent; veluti fissus jecoris, corvi*

còrvi cantus, volatus aquilae, stellae trajeccio, voces furentium, sortes, somnia, oracula, divinationes. Addenecromantiam, vanitatem magicam, varia eorum sartilegiorum genera, quae prudenter venterunt summi Pontifices, multaue alia portenta phantasiae corruptae & trepidae credulitatis (a). Qui fit, ut haec talis sollicitudo in eos quoque cadat, qui magna singularis acuminis laude celebrantur, in Julios Caesares, in Julianos?

Restricte superstizio significat mentem Divinae bonitati & sapientiae diffidentem ac sollicitam, ne possit Deum sibi conciliare, nisi per mala sibi aliisve hominibus contra naturam (v. c. *humanis hostiis Deorum aras & templa funestando*) ac veram eorum, quae in sacro codice docemur, sententiam illata.

Superstizio alia ab alia gradu pravitatis differt, vel pro culpa hominis, id verum, quod scire poterat ac debebat, ignorantis, vel pro varia aestimatione effectuum, quos progignit, hoc est, pro magnitudine malorum ex ea in hominem supersticiosum & in societatem redundantium, tandem pro difficultate hunc morbum sanandi.

Si ex ea parte consideretur, quae necessitudinem hominis cum aeterno patre suo & optimo legislatore spectat, recte dixit SENECA, (b) *superstizio error insanus est, amandos timet, quos colit, violat.* Nam non potest non Deo displicere, ut qui amari velit, (§. 177.) non metui serviliter. (§. 172.) Si in superstitionis effectum inter homines inquiras; multa singulis & in commune salutaria im-

(a) V. LIVIUS VI, 2 seq. XXIV, 10. XXVII, 25. CURTIUS IV, 13. SÜETONIUS in *Aug.* c. 91. seq. in *Tiberio* c. 1. TACITUS de *M. G.* c. 10 seq.

(b) In *epistola* 123. circa finem.

impedit ac convellit. Gignit, pro diversa superstitionum hominum indole, vehementiores aut leviores errores & furores fanaticos, societatis everfores. Crudelitatem saepe accendit. Ex malis ejus effectis non sunt praetereunda duo, quorum unum commemorabimus verbis *Postumii* in oratione de *Bachanalibus tollendis*, qui (a) nihil in speciem fallacius est, ait, quam prava religio. Ubi Deorum Numen praetenditur sceleribus, subit animum timor, ne fraudibus humanis vindicandis divini juris aliquid immistum violemus. Alterum malum est hoc, quod a summa superstitione ad religionis omnis irrisionem facilis est transitus. (b) Uti superstitiosum eum, qui secum non facit, irreligiosum vocant: ita religionis cujusque contemtores aut irrisores sic colligunt; cum quaedam de Deo colendo doctrinae sint manifeste superstitiosae, nihil in hoc genere esse verum.

Videant, qui superstitionem aggrediuntur, ut in locum erroris profligati statim substituunt disciplinam veri, & hac imbuant animos, in quibus remota caligine majoris lucis aviditatem creaverunt, ne in contrariaruant.

§. CXC. Haecenus exposuimus, quam vim singulorum Dei attributorum meditatio ad felicitatem nostram habeat. Colligamus, quae distribu-

(a) *LIVIVS lib. 39. c. 15.*

(b) Veluti *Dionysius* tyrannus *Siciliae*, ut refert *CICERO*, de *N. D.* III, 34. cum in sanum venisset *Jovis Olympii*, aureum ei detraxit amiculum gravi pondere, atque in eo etiam cavillatus est, aestate gravem esse aureum amiculum, hieme frigidum, eique lineum pallium injecit, cum id esse ad omne anni tempus diceret — jam mensas argenteas omnibus delubris jussit auferri, in quibus quod more veteris *Graeciae* inscriptum esset, bonorum Deorum, uti se eorum bonitate velle dicebat.

bute disputavimus, atque unum quasi corpus ex his efficiamus. Hoc appellatur nomine *religionis*. Varia hujus vocis interpretatio est, sed quae ad unam revocari possit. Latiori intellectu ea complectitur & *cognitionem Dei* & hac cognitione veluti animatum recte agendi studium, atque adeo non aliquod doctrinarum corpus, quas ingenium humanum in formam artis redegit, sed dotem ac perfectionem quandam *animi*, Deum cognoscere & colere laborantis. Quatenus itaque *in animo inesse* dicitur religio; recte definitur, esse *cognitionem Dei conjunctam cum studio perpetuo hanc perficiendi, eique convenienter vivendi*. Duae sunt partes religionis hoc sensu intellectae; altera *theoretica*, quae est posita in distincta cognitione vel demonstratione dogmatum de natura Dei & hominum necessitudine cum Deo, ut per hunc fiant salvi & beati. Altera pars est posita in *praxi*, h. e. in motu perpetuo recte faciendi, quo ea cognitio mentem cedere non definit. Cognitio Dei si sit iners & inefficax; homo non magis dici potest religiosus, quam tanus, qui est sine sensu.

Neque re differt haec definitio ab ea, quae aliis probatur; qui religionem esse dicunt *gloriam Dei & ejus illustrationem*. Nam *gloria Dei significat* vel eum *attributorum divinarum splendorem*, ut ab entibus intelligentia finita praeditis cognosci possint, vel *ipsam horum entium majorem cognitionem de perfectionibus divinis*. Cum dicimus, *illustrare gloriam Dei, sive gloriae divinae convenienter agere*; ea locutio habet hanc sententiam, *ex cognitione de perfectionibus Dei depromere momentum praeponderans naturam* (§. 42.) *convenienter agendi*: veluti si quis inimico ignoscat, aut pauperem sublevet, *Dei causa*, hoc est, quoniam eo, quo haec agit, tempore cogitat, velle Deum, ut sic agat. Eo

Es eniti, ut cognitionem naturae divinae au-
geas, adorare Deum, (§. 172.) amare, (§. 187.)
ei obedire, (§. 183.) in eo confidere & acquie-
scere, (§. 186.) pleno amoris timore gratiam
ejus sibi conciliare studere (§. 189.), sunt prae-
cipuae partes studii religionem *colendi*, & to-
tidem causae verae, continuae, foecundissimae
purissimarum, hoc est, nullis doloribus veris in-
termixtarum voluptatum (§. 285.). Stabilis sta-
tus mentis eo enitentis, ut adorationem Dei, qua
imbuta est, perpetuo studio ei placendi actioni-
bus ad regulas divinas conformandis demonstrat,
Pietas erga Deum appellatur.

Patet igitur, religionem veram non esse effe-
ctum metus, sed fructum ingenii solertis, id, quod
ad beate vivendum pertineat, perspicientis. Nihil
enim boni aufert; nunquam nocet; prodest omni-
bus tempore omni. Praebet momentum potentissi-
mum ea fugiendi, quae per se noxia erant futura,
etiamsi nullam haberes notionem aut reverentiam
Dei ea ipsa, ne nobis noceant, vetantis, hoc est,
sibi, qui hominum generi optime velit, displi-
cere significantis. Sic mala violationem pacti
injurati consequentia societati nocerent, etiamsi
nulla data esset fides juratas; sed jusjurandum,
quod sine religione *intern* actus foret inanis, in-
finite auget vim momentorum, quibus homines
ad eadem mala perfidiae cogitanda & detestanda
impelluntur.

Facit quoque religio, ut homines pretium virium
suarum non ex earum magnitudine, sed ex eo, quod
sibi sint divinitus data, aestiment. Frangit surgentes
superbiae viribus suis praesidentis spiritus. Tranquil-
litatem menti donat, ut bonis suis recte fruatur, nec
nimis multa *brevi fortis jaculetur aevo*. Motus ra-
tioni haud obediens temperat, quod, quidquid agas,

CO-

vindice agi memineris. Potentiores monet, omne sub regno graviori regnum esse. In adversis dulcissimum: ex cogitatione providentiae divinae solatium offerri. Docet praeterea, non unius hominis felicitatem Deo esse propositam, sed genus humanum esse infinitatis rerum partem exiguam, cui etiam hoc consilio certam agendi viam praescripserit Deus, ut ad consilia sua in totius mundi compositione & gubernatione consentiat. Haec cogitatio majori recte facientes suavitate impertit, manante ex consensu actionum cum illis consiliis sapientissimis, & ex fiducia comprobationis divinae. Qua fiducia illi in spem certiorum beneficiorum divinarum in se, dum erunt, conferendorum adducuntur.

Contemptus religionis (vulgo *irreligio*) est *habitus mentis omnem de Dei natura, deque gubernatione mundi ac praecipue generis humani, & de cultu divino cogitationem in se ipsa supprimentis, atque ad superstitionem, ridiculum angusti ingenii foetum, rejicientis*. Tristis vero hominis contra Deum ex animo disputantis (irreligiosi) conditio! Si vera sint, quae sentit, ecquid inde solatii in rebus adversis? quantum fiduciae in secundis! Quod telum contra mortis instantis aut lentè appropinquantis formidinem? Sin falsa sint, quae sibi aut aliis persuadere cupit; quantum hujus vitae suavitatem sibi aufert! quid est, quod post discessum ex hac vita speret?

Fontes ejus errati sunt varii. Prava educatio, subita & impetu facta depulsio crassae superstitionis luce veritatis simul non accensa, (§. 189.) imbecillitas ingenii, cui nihil verum certumve videtur, nisi quod sub sensu cadit, vitae male actae conscientia, cujus acerbitatem horribilis cogitatio gratiae apud Deum sublatae adauget, appetitio honoris inepti, qua fit, ut cum paucis, qui volunt

Q

VI

videri acutiores, errare malis, quam cum vulgo sapere.

§. CXCI. *Religio* (§. 190.) dicitur *interna*, quae in actibus mentis subsistit. Ad eam pertinet meditatio attributorum, operum, beneficiorum divinorum, ac praeter poenitentiam cuiusvis pravitatis, studium impensum Deo placendi. Religio est vel *naturalis*, quam ratio ex contemplatione naturae colligit, vel *revelata*, quae priorem confirmans ac perficiens, viribus Dei, quas vocant, supernaturalibus hominum generi tradita est (§. 182.).

Ab interna religione non re, sed cogitatione, sejungitur *externa*. Haec enim vel de quadam disciplina (systemate) doctrinarum de Dei natura & cultu, vel de bonis hominis ejusque actionibus a viva Dei cognitione prognatis intelligitur. Priori significatione est complexio, seu disciplina, dogmatum ac praceptorum de natura & voluntate divina, modoque huic voluntati convenienter agendi, quae quis pro veris se habere proficitur. Posteriori significatione, quam hoc loco sequimur, est complexus actionum externarum & signa & effecta internae religionis exhibentium.

Quaevis actio externa est pia & pars religionis externae (actio externa religiosa); quae proficitur a vera cognitione voluntatis & divinae a studio ei convenienter agendi. (§. 178.) Concludimus, 1) religionem internam non esse veram, (ea significatione, quam (§. 190.) interpretati sumus) cui actiones externae haud respondeant; 2) fraudem & simulationem esse homine indignissimam, non autem religionem externam dici posse, quam quis internae meditati opponat; proinde 3) neutri eum actum esse consentaneum, qui regulis felicitatis humanae adversetur. (§. 183.)

Un-

Unde nec quilibet fervor (*Zelus*) in propaganda Dei gloria (§. 190.) placet summo Numini, sed ille demum, quo haec *vere* propagari potest, hoc est, quo sine cujusquam *laesione* effici potest, ut homines naturam ac voluntatem Dei clarius intelligant, & hac cognitione commoti recte agant. Non alius itaque ardor hac in re Deo gratus esse potest, nisi a quavis malignitate, livore, ambitione, dominandi cupiditate, avaritia averfus. Pronus ad eam mansuetudinem animus, quam a mundo inde condito Deus ipse pro sapientia & bonitate sua demonstravit, aggreditur errorem, non errantes. In horum animos sola vi rationandi ampliorem, veriore, & efficaciorum rerum divinarum notitiam blande ac firmiter insinuat.

Vera religio arctissime conjungit homines, (§. 185.) non divellit.

Quippe humanitate mentisque amicae significatione emolliuntur & ad semina veritatis non rejicienda flectuntur mentes, quae vocibus imperiosis, maledictis, vexationibus, minis, efferrantur. Anvis adhibita eorum, quibus infertur, notiones mutare potest? Animi exulcerati tum educationis igniculis inflammati metuunt Deo displicere per simulationem assensus, tum servitutis sibi incussae odio irritati, exardescunt, cutis vident tristem sibi dari optionem aut loquendi & agendi contra sententiam suam, aut pereundi vel moeste vivendi. In initio sibi ne quidem libertatem cum Dei ita, ut persuasum habeant agi oportere, agendi salvam esse, separatim gemunt; mox plures communi metu, & pari violentiae detestatione, junguntur, ac vel vim vi repellere conantur, vel saltem odio injuriae incensi communiter claudunt aures mentesque veritati, eamque docentium causa execrantur.

Q 2

Su-

Superstitionem gentis, cui crescebat Numen in hortis, non sustulit Cambyfes, cum, ut erat praefervidus, bovem honoribus divinis affectum sua manu trucidaret; sed exacerbavit viétos, quorum sacris insultabat. Non correxit Graecorum errores Xerxes, cum illorum templa, excepta Ephesiorum aede Dianae, Magis auctoribus inflammaret, indignum ratus parietibus includi Deos, quorum hic mundus omnis templum esset & domus.

§. CXCH. Inter actiones, quarum momentum primarium est religio, quaedam eo unice spectant, ut intentio animi ad augendam ac perficiendam cognitionem & adorationem Dei certo tempore dirigatur. In qua sola defixus avocatur sese ab aliarum rerum cogitatione animus, cui feliquo tempore adsuevit, ut fruatur sola voluptate cernendi, quantum felicitas sua ex sapientia & bonitate divina pendeat. Hujus meditationis plenus sentit in se igniculos pietatis inflammari, hoc est, studium adorandi Deum, (§. 172.) & magnitudinem amoris erga Deum verbis factisque testificandi (§. 187.).

Complexus cogitationum & actionum, quibus ad recolendam augendamque Dei cognitionem, & ad ejus adorationem atque ad pietatem in mente nostra excitandam unice nitimur, appellatur *cultus Dei*. Hic eo *perfectior* est, quo pluribus licet veris clarisque notionibus de natura Dei & ea, quae homini cum Deo est, conjunctione menti infixis, & quo magis pietatem accendit.

§. CXCI. Vinculi, quo animus cum corpore suo continetur, ea est ratio, ut ille hujus motibus indigeat, quibus non solum ea, quae
no-

novit, aliis significet, sed etiam lucem cogitationum suarum aliquamdiu continuare & eas quasi animare queat. Ob hanc causam homines quoque indigent *cultu Dei externo.*

Hic est complexus actuum corporis, qui cultui interno, in *solis cogitationibus* posito, & intendendo, & aliis significando, inserviunt. *Caerimoniae piae*, hoc est, actus quidam ad certam formam redacti, quos stato tempore ad pietatem incitandam aut demonstrandam suscipi oportet, caerimoniae, inquam, piae quatenus ad hanc metam collineant, sunt enixe eas obeuntibus salutares. *Cultus externus*, qui non est signum vel effectus *cultus interni*, non est cultus. (§. 191.) Sane omnis actus externus aliquam pietatis, quae in animo haud inest, imaginem referens, ad solam *ostentationem*, ad fucum alijs *lucris*, *ambitionis*, *metus causa* faciendum spectans (qualis est *hypocriticus*) abit in quandam speciem histrioniae detestabilis in re, qua nulla cogitari potest gravior. *Cultus inanis*, (quem *automaticum* dicere possis) qui constat ex sonitu vocum inani, aut ex motibus corporis, quibuscum nulla rei ipsius cogitatio conjungitur, item *cultus sceleratus*, qui in *flagitia ad honorem*, ut sibi persuadent male fani, *divinum* admissa prorumpit, sunt indigni nomine venerabili, cujus specie fallunt.

Cultus Dei alius est solitarius singulorum, alius socialis plurium eodem loco & tempore coeuntium, ut cognitionem suam doctrinarum de Deo vitaeque praecipis divinis lucidiorum reddant & augeant, seque ad pietatem caerimoniis piis una obeundis, & ad humanitatem exemplis, atque ad rectam semitam non deferendam pudore, communiter impellant. Hic cultus socialis eo est perfectior, quo magis

Q 3

cum

cum bono, ad quod spectat, consentit, nempe ut errores profligentur, & mores boni in tali coetu regnent. Is cultus, quem *Christo* devoti in conventibus suis sacris instituerunt, praestat *cultus gentilium publico*, non solum doctrinarum veritate & praestantia, sed & ordine, atque, ut vulgo ajunt, commoda *methode*. In illis conventibus primum erudiuntur mentes. Deinde reprimuntur duo potissimum errata capitalia, *superstitio & negligens Dei animus in vita regenda*. Hic vero cultus *Christianorum publicus* quo magis dirigit intentionem animorum ad contemplationem naturae divinae & ad perpendendum suum cujusque statum moralem, atque ad modum, quo is status fiat purior & melior, investigandum, quo magis efficitur, ut actibus corporis pietatem indicantibus, non levis, sed incitata & ardentior Dei praesentis cogitatio respondeat, mentemque Deo placendi cupiditate permoveat; eo magis cum bono, ad quod spectat, consentit.

Igitur cum nulla pars cultus vel *interni* vel *externi* vacet incrementis verarum voluptatum ad hominem, dum Deum colit, redundantium; cumque id demum, quod ad stadium hujus vitae vere jucundae decurrendum, atque ad tranquille moriendum pertinet, religio permittat ac praecipiat, nihil vero, nisi id, vetet, quod in hoc cursu feliciter conficiendo nos impedit; recte concludimus, religionem, sive naturalem, sive in oraculis sacris traditam, quacunque ex parte consideretur, esse amabilissimam. Aberrant a consilio divino, si qui eam docendo faciant, ut non ametur.

SEC.

S E C T I O   V I I .

Virtus.

§. CXCIV. **A** beatitate divina, perpetuo illo summoque Dei gaudio, felicitatis hominum generi destinata infinite distat. Illa cujuscunque doloris intervenientis, diminutionis, incrementi, vel *successionis*, capax, non potest non nasci ex cognitione perfectissima, quam Deus de plenissima attributorum ac decretorum suorum harmonia habet. (§. 173.) Felicitatem hominum generi assignatam esse finitam oportet, partim, quia *naturæ finitæ* attributa est, partim, quoniam non potest non eos habere terminos, qui respondeant consilio, quod Deus in statuenda partium hujus rerum infinitatis compositione & gradatione habuit. (§. 175.)

Ex utraque limitum felicitatis humanæ causa cognoscitur, cur ea sit diminutionis, accessionis, ac conversionis capax, atque cur ad fastigium ei præfixum non simul evehatur, sed ad illud gradatim, & eo demum ordine, quem pro sua sapientia providus generis humani pater definivit, etiam per mortem ascendat.

Pars felicitatis humanæ nascitur a causis naturalibus: nempe ab *interiori hominis*, hoc est, *animi cum corpore humano intime conjuncti constitutione*, & ab *ejus vinculo (nexu) cum cæteris rebus ad mundum pertinentibus*, ipsoque operum, quæ existunt, omnium *æterno effectore & parente* (§. 42.). Pars, præter beneficia, quæ Deus singulis provide dispensat, pendet ex perpetuo consensu a-

tionum liberarum cum regulis (§. 183.), quas Sect. 2, 4, 5, 6. delineavimus. De *ultima parte* hic agitur.

§. CXCIV. Cursus vitae felicitis ante obitum non conficitur. Mors non est *ultima linea rerum*. Uti elementa corporum dissolutorum non depereunt, sed qualia fuerunt, talia manent; sic animus a corpore suo exteriori sub sensu cadente divulsus suapte vi (§. 15.) esse perget, atque nec sensum sui & felicitatis suae, nec recordationem pristini status, nec appetentiam mutationum naturae suae convenientium amittet. (§. 16.) Itaque stadium vitae, quod nunc decurrimus, connexum cum eo, quod deposito corpore ingrediemur, hoc modo emetiendum est, ut dum sumus in prima statione, nobis non sit male culpa nostra, deinde ut tempestive praeparati haud anxie transeamus ad ingentem illam status nostri mutationem, quae mortem consequitur. Praeparati sumus, cum spem jucundam & firmam concipere nobis licet, nos in novo hoc statu adscensuros ad eum felicitatis gradum, cujus natura nostra capax sit, ad quem vero non nisi post corporis sui dissolutionem animus sui semper conscius pervenire possit. Haec grata & firma spes ut iniri possit, non *singularum actionum*, de quarum generibus supra actum est, sed totius actionum nostrarum quasi contextus & systematis sapiens rectio exigitur.

Ad hanc metam nobis propositam ut recto tramite contendamus; alternae vices actionum cum regulis, quas supra exposuimus, conspiciantium, aut pugnantium, non sufficiunt. Perpetuam actionum cum illis harmoniam esse oportet. Ut nemo sanum vocaverit, cujus furori aliquot intervalla dilucida inter-

p 97

ponuntur: ita longe abest a felicitatis suae termino, qui raro, aut per intervalla, sapit. Etiam minimum in regendis actionibus erratum gignit effectus malos, scilicet privationem bonorum verorum, & dolores, praecipue ex *poenitentia*, proinde obest felicitati. Eo jucundior est vita, quo pauciores & quo leviores *poenitendi* causae ei intercedunt. Vita itaque sibi semper in bono eligendo consentanea, (*systematica, constans, aequabilis*) dum submoveret causas omnes, cur hominem sui ipsius poeniteret, jucundissima & perfecte felix judicanda foret. Quippe sola quae ex bonis physicis nascitur, suavitas calamitatum acerbitate intendi potest. Alia est natura jucunditatis, qua mentem conscientia recte factorum perfundit. Haec voluptas non intenditur dolore ex poenitentia, qui semper est dolor verus, isque acer, quotiescunque recordatione rerum prave gestarum instauratur.

§. CXCVI. Studendum est perpetuae actionum harmoniae. (§. 195.) Haec vero ut efficiatur, a) *decreta animi sint recta* oportet hoc est, consentiant cum regulis ad cursum vitae felicitis regendum divinitus constitutis (§. 29). b) Momenta, (§. 2.) ex quibus illa decreta profluunt, optima, seu nobilissima, esse convenit. c) Haec momenta non subito & velut impetu quodam in animum illata, sed ei adeo infixae esse debent, ut, quotiescunque de eo, quod faciendum sit, deliberat, in eum lucida illorum momentorum quasi imago irrumpat, obscuretque ideas jucundorum mali effectuum, quod specie & umbra boni ludit, utque ad id decernendum se trahi sentiat, quod, quoniam

Q 5

na-

naturae humanae convenit, vere & unice bonum est. (§. 42.)

§. CXCVII. De regulis, ad quas *singulae actiones* accommodandae sunt, exposuimus. Superest, ut 1) *momenta* earundem actionum alia aliis *meliora* perquiramus, & 2) *modum* efficiendi, ut illis mens firme ac sine incerta longaque volutatione celeriter commoveatur.

Enimvero in conformandis ad regulas bene vivendi hominum moribus non solum refert, quid fiat, sed & quo animo. Ex momentis (*motivis*) (§. 2.) nascuntur decreta voluntatis. Tales sunt animorum motus, qualia sunt principia, a quibus ducuntur. Proinde uti posita vi impellente ponitur impulsus, ita celeritas & vehementia appetitus & averfationis respondet magnitudini & celeritati motus, quo momentum quodque in voluntatem agit (§. 877.). Elateres vero illi, seu *momenta* voluntatis, in mente nostra alia sunt *absolute bona*, quoniam omni loco & tempore possunt movere animum ad recte faciendum, alia sunt bona *sub quibusdam conditionibus*, hoc est, posito certo statu nostro habent efficaciam flectendi ad bonum animi, iisdem vero submotis conditionibus languent, aut in mala consiliis capienda quandoque excedunt.

Praestantia *momentorum absolute bonorum* ex eo aestimanda est, quod animus his obsequens 1) *nulli erroris periculo* objiciatur, ac 2) *majori vi* atque alacrius malorum illecebris resistat.

Ut quaelibet momenta a praesensione vel a distincta cognitione effectuum actionis cujusdam suscipiendae aut omittendae gignuntur: ita differentia *momentorum absolute aut posita quadam hypothese bonorum* oritur ex duplici effectuum bonorum vel malorum genere, quae ex liberis hominum actionibus manant,

nant, & statum eorum, qui cogitata sua perfecerunt, saepe & statum rerum extra illos positarum, meliorem aut deteriorem reddunt. Haec bona (commoda) & mala vel adventitia vel necessaria esse, (§. 39) diximus, atque illa pendere a causis naturalibus extra hominis potestatem positis, (contingentibus, mutabilibus,) e. c. opes, prosperum successum cursus maritimi aliusve operis periculosi &c. praesertim ab alienis judiciis & actionibus, veluti laudes, auxilia, remunerationes, ac pertinere ad varias vitae commoditates & suavitates, eas praesertim, quae a barctiori nostra cum aliis hominibus conjunctione suspenduntur, nobis comparandas. Pars eorum, dum corpori prodest, etiam animum perficit. Verbo, multum valent ea commoda, ut status hominis *externus* complures verarum voluptatum identidem capiendarum causas contineat.

Commoda, quae actionem *necessario* consequuntur, (§. 161.) ad ejus naturam ita sunt affixa, ut ab ea avelli non possint, sed in quovis hominis statu profint, hoc est, aliquod momentum ad felicitatem augendam, (ad puncta vitae vere jucundae multiplicanda) habeant. Est autem duplex effectus necessarius bonae actionis; alter positus in vitiatione malorum verorum ex quavis mala actione manantium, alter in duplicis voluptatis genere consequendo. *Prima* voluptas nascitur ex perspecta actionis harmonia cum natura nostra, gignitque animi se ipso contenti serenitatem. Hunc sensum sui jucundum superat *secunda* voluptas eaque purissima, quae statim oritur, ac cogitatur actionis consensus cum finibus, proinde cum voluntate Numinis sapientissimi. (§. 177.) Hoc postremum momentum quanti ponderis praecipue in malis consiliis reprimendis esse possit, e. c. vis jurisjurandi demonstrat, contundens perfidiae mendacique sti-

mu-

mulos. Sic quoque ad fluctus motos componendos nullius cogitationis vis est efficacior, quam hujus: est Deus rerum, quae aguntur, scientissimus, cujus justitiam nemo effugit, & a quo beneficia frustra petit, qui meditato peccat (a).

Momenta ab effectibus *adventitiis* ducta non sunt vituperanda, quia secundum naturam sunt, proinde reprehendi nequeunt. (§. 43.) Quapropter actio a tali momento solo profecta temere *vitiis* annumeratur. Nam quid sunt *vitia*, nisi firmitior proclivitas mentis ad certa actionum naturae contrariarum genera? Num honori, num commoditati & prosperitati vitae (§. 512.) operam dare, est studium contrarium naturae ad haec quoque expetenda nos incitantis, magnamque eorum partem nobis liberaliter offerentis? Etiam bona incerta & caduca, (§. 63. 123.) qualia sunt, quae a fortuna, (§. 90.) aut a mutabili alienae benevolentiae impetu pendent, sunt optabilia, quia felicitatem aliquamdiu augere possunt.

Horum vero commodorum externorum vis mentem movens non est perpetuo eadem, sed *hypothetica*, nempe posito eo statu nostro, ut verosimile sit, eorum adeptioni nullas causas externas obfuturas, nec gravius illis impetratis malum successurum. Quare cogitatio eorum bonorum incertorum & fluxorum parum aut nihil habet efficaciae in mente ad recte faciendum commovenda, si eorum consequendorum aut retinendorum

(a) Elegans est observatio le GENTIL *Voiages dans les mers de l'Inde tom. I. p. 146. de castitate mulierum Indicarum & intemperantia libidinis mulierum Mubamedanarum*, quanquam eandem regionem incolunt. Quam insignem morum differentiam ab eo repetit, quod castitatem *Indi* necessariis religionis publicae partibus adscribant. Add. *de Graecis Romanique* POLYBIUS VI, 54.

rum nulla spes affulgeat. Potius his momentis adsuetus totusque paulatim vacans animus primo in *vitia propensionis dominantis* (§. 80.) facile immergetur. Deinde multa recta & pulchra facinora omittet, quoniam cum illis momentis, quibus solis adsuevit, nulla necessitudine copulantur. (§. 156. 161. 168.) Tandem proclive est, mentem in hoc boni malique veluti confinio ad ea, quae fugere debebat, paulatim rapi. Laudis v. c. & emolumenti cupiditas per se non est contra naturam; (§. 105.) ergo nec momentum est malum, quod ab utriusque desiderio ad id, quod fieri oportet, agendum ducitur. Sed si adsueveris, in singulis actibus non alium sentire impulsus, nisi ab hac cogitatione, *quae inde laus? quae gratiae relatio? quis quaestus?* refrigesces, ubi haec haberi nequeunt. Mox mens sola horum commodorum cupiditate innutrita, accumulatis eorum per malefacta consequendorum illitebris, & praecipue visis aliorum malis exemplis, prolabetur ad id, quod fieri non decet. Id si semel facere coeperit, perget.

Ut bellum Cimbricum conficeret *Marius*, duxit exercitum, *Marium duxit ambitio*, (inquit SENECA) bona illa quidem, sed quae paulo post ex cive egregio effecit hostem publicae tranquillitatis. Sic & quem sola egestas ab imitatione luxuriosorum retrahit, isne opibus praeter expectationem potitus in recto gratis manebit? Quem quaestus ex labore suo faciendi, quemque divitiarum sine cujusquam injuria conquirendarum aviditas unice impellit, ut non fiat malus, in ejus animo non tantum nihil est nervorum, ut sit egregie bonus, sed & facilius transibit ad extendendos rerum, quibus se indigere putat, terminos, & ex hoc errore in avaritiam, malorum infinitorum fontem perennem, occulte incidit. Si mentem ad recte faciendum sola honoris cupiditas

tas

tas inflammet, quam facile fit, ut, dum laudes, plausus, admirationem, auctoritatem, captat, honestum & turpe confundat, & utrumque non ex natura sua, sed ex opinione hominum, eorumque nonnunquam hebetiorum, aestimet, atque sic horum judiciis humiliter serviat. Interest itaque hominis, esse, quod voluntatem flectere possit, momentum aliquod potentius, quo nemo abuti queat. Id autem in cogitatione harmoniae actionum cum regulis moralibus, & in primis cum voluntate Dei, natura posuit.

Concludimus, prius momentorum genus, a commodis externis ductum, esse inferius altero *absolute bono*, quod hominis proprium est. Hoc mentem ad recte faciendum semper impellit, illud, quod hominum & animantium partim commune est, non semper. Quamobrem illud vocabimus *nobile (optimum)*, hoc *vulgate (mercenarium)*.

CXCVIII. Non sufficit, nosse & probare momenta optima, (§. 197.) seu sensus nobiles, hoc est, eos, qui actionem naturae consentaneam, nulla licet comitatam adeptione *bonorum externorum* (§. 63.), aut jucunditatis ab aliena voluntate pendente, nudam, non honoratam, imo contemptam ac calamitosam, suo prete pretio aestimant. Quid juvat, de his praestantissimis actionum principiis recte sentire & pulchre loqui, sed *perverse agere*? Semina bonae mentis ad fructum pervenire debent, ut dicere possis cum AJACBI: *Speciemur agendo!*

Adsuafacienda est mens facultati notas boni mali que in re praesente celerrime discernendi, atque in vero bono deligendo connitendi ad perceptionem voluptatis *unius aut praevalentis*, quam sola contemplatio consensus inter actionem & regulas, atque in primis gratiae apud Deum fiducia in mentem infundit.

§. CXCV.

§. CXCIX. Hac ex consuetudine sentiendi & agendi exsurgit *globus* quidam virium moralium, quem recte dixeris *robur mentis*, idque summum; quoniam vires ingenii solae vitam beatam non efficiunt, (§. 74.) sed conjunctae cum viribus voluntatis & libertatis (§. 210.). Atque has vires animi majores studiumque continuum eas augendi, illisque utendi, appellamus *Virtutem*. Est itaque *virtus* *robur mentis positum in habitu facile distinguendi malum a bono, cum aliquid agendum proponitur, atque infirmo studio quodvis bonum, etiam difficilissimum, praecipue ob convenientiam suam cum natura humana & cum voluntate summi Numinis, efficiendi*. Breviter, *virtus est studium perpetuum augendi habitum recte agendi ex momentis nodilibus* (§. 197.).

Ex qua definitione colligimus: 1) virtutem non esse positam in sola recti intelligentia, neque in actionibus bono, ut ajunt, animo, sed adversus naturae ordinem, susceptis, neque in subito recte faciendi impetu, ac brevi quadam obstinatione animi adversus malorum illecebras, sed in constanti & perpetua alacritate recte de bono & malo judicandi & ex eo judicio vero agendi.

Berispicuum est 2), virtutem esse *robur mentis acquisitum*; idque 3) constare ex continuo studio non unum vitiorum genus, sed omnia oppugnandi, & non unius aut alterius recte factorum generis, sed omnis, habitum sibi comparandi. Sine hoc studio nulla actionum harmonia effici potest, qua submota virtutis notio dispensit. Patet 4), eorum doctrinam a vero abesse, qui virtutem ponunt in studio conformandi actiones ad eas regulas, quas qualibet societas de actionibus aut laude cononestandis, aut vituperatione dedecorandis (de rebus honestis & turpibus) constituit. (a)

Ni.

(a) Cf. LOCKE de intell. & u humano II, 28.

Nihil hac virtutis interpretatione vulgarius, nihil nocentius. Discrimen enim boni & mali non nititur opinione hominum fluxa & mutabili, (§. 44.) nec quacunque utilitatis cito transeuntis specie, nec *legibus civilibus*, multo minus eo legum civilium genere, quas impotentis dominationis ministras & adjutrices calliditas, non amor boni publici, earum latoribus suggestit. Id discrimen natura constat, (§. 29.) quae mutari nequit. Non turpitudine aut honestas sed opiniones de turpitudine ac de virtute, pro varietate locorum & temporum discrepant. Virtutem natura definit. Nota igitur, qua discernitur a vitio, est aequae, ac natura ipsa, immutabilis.

§) Una est virtus. Gradu tamen unius virtus a simili alterius perfectione differre, pariter atque in eodem homine crescere potest. (§. 211.) Gradus est situs a) in celeriori distinctione mali & boni, b) in hujus electione faciliori atque ardentiori, c) in firmitate executionis decretorum rectorum, d) in majori vel minori actionum serie, quae non solum conveniunt cum regulis, sed & *momentis optimis* (§. 197.) animantur. Quae vulgo emmerantur plures virtutes, (v. c. *Homileticae*, *cardinales* &c.) non sunt nisi unius virtutis effectus, qui cernuntur in diversis actionum liberarum generibus, quorum regulas tradidimus. *Cardinales* dicuntur *prudentia*, (§. 90.) *fortitudo* (§. 86.) *temperantia*. (§. 67. 68. 150.) *justitia* (§. 266.) Sunt habitus animi in quibusdam morbis moralibus vitandis constanter occupati & firmi. Una est arbor, sed multi ejus rami frugiferi.

Verum ex illis virtutis partitionibus gravis saepe error male eas intelligentium pronascitur, ut putent, posse aliquem virtuti studere, qui uni tantum aut

pau-

pauca vitia ex animo suo evellendis operam det, reliquis vero impense indulgeat, aut saltem cum multis facinororum generibus sibi caveat metu poenae naturalis vel civilis, si ve in commodorum externorum privatione, si ve in malis externis iniunctis positae, non tamen valeat amore boni & pietatis christudinis recto factorum. Virtutis notio nullas, quae dirimi possent, partes continet; cohaerent omnes, inaeque ejus vere studiosus dici potest, qui vel unam ejus particulam negligit aut violat. Sincerum a laeae animum servari indicat, & non minui ardorem vitiorum, sed extingui.

34.) Nimis vage ARISTOTELES (a) naturam virtutis ponit in mediocritate; seu statu hominis id, quod in quaque re nimium, parumve est, revisantur. Id medium vocat aequale ab utraque extremitate distantiam; addens, uti in circulo centrum reperire, sic difficile, praeterquam intelligenti, sic & medium tenere in actionibus regendis, esse arduum.

Re vera nihil definit. Eam affert notam, qua virtutis notio non explicatur, sed nova ambiguitate involvitur; etiam in ea non satis accuratus, quod virtutem magis in decretis rectis, quam in incontinentiorum, a quibus illa nascuntur, nobilitate semper affusa ponere videtur. Non declarat, quid sit illud medium, proinde quid sit virtus, sed quid ea non sit, nempe neutrum ex duobus vitis oppositis. Ipsa extremorum oppositio adeo Philosophum illum solertia inquirendi & subtilitate argute disputandi caeteras rectas fere omnes vincentem sollicitavit.

(a) In Ethica ad Nicom. II, 6. quicum, cf. R. U. TARCHUS de virtute morali Opp. II, 444.

R.

ut *justitiae* opponeret *justantiam*. Rectius & ad naturam rei accommodatius dicitur; inter *bonum* & *malum* non dari medium. Nimium *bonus*, nimis v. c. *pius*, esse potest nemo. Virtus cum sit vis continuo conitens ad dignoscendum bonum verum & ad hoc efficiendum, cumque in ea insit studium perpetuum majores progressus faciendi in vitiis fugiendis, libertate mentis corroboranda (§. 84.), & multitudine actionum, quae a solis momentis nobilibus proficiuntur, augenda, num potest consistere in medio?

§. CC. 5). Neque iis assentimur, qui negant *verae virtuti* convenire studium hominis, idcirco omnem diligentiam in vita sua regulis moralibus conformanda adhibentis, ut *recte factorum conscientia* exhilaretur. (a) Natura nos ad hujus voluptatis consequendae desiderationem ducit. (§. 53. 54.) Praecepta vivendi oportet ad naturam accommodari, non ea praescribere, quae impleri nequeunt, & impleta nocent. Sapiens est, eam sequi; exui nequit.

6) Quid sit virtuti studere, ignorant, qui illius amorem in perpetua sollicitudine & *aegritudine* ponunt. Tota natura ad dona Dei fruenda, proinde ad mentem exhilarandam homines invitat, eosque a moestitia voluntaria avertit, in primis ab ea, quae primum affectata, mox inveterascens, difficulter expellitur. Ubi

(a) V. SMITH *theorie des sentimens moraux* II, p. 258. CICERO *de officiis* III c. ult. SENECA *de vita beata* C. 9. *Voluptas non est merces, inquit, nec causa virtutis, sed accessio, nec, quia delectat, placet, sed quia placet, delectat.*

Ubi virtus, ibi regnat mentis erectae serenitas. Hac fit, ut mens querelis non indulgeat, utque illi quilibet status ob positam in Deo fiduciam sit commodus, aut saltem non expers solatii, praeter eum, qui a vitiis aut malefactis oritur. Aegritudinis illius, quae a nonnullis *cor valde sensibile* dicitur, hic quoque effectus esse solet, ut ea ipsa avocetur mens ab iis faciendis, quae nobis aliisque debemus, & ad ea impellatur, quae, quod cum illis non conveniunt negligi convenit.

7.) Cum *sapientia* sit scientia quosvis fines cum supremo actionum fine, h. e. cum *felicitate*, connectendi (§. 174.): perspicuum fit, *sine sapientia* virtutem cogitari non posse.

8.) Cum virtus sit nulla sine studio faciendi, ut momenta agendi *optima* semper in mente praevalent; (§. 197.) inter eam & *vitiositatem*, quae est *prompta & perpetua mentis alacritas uni aut pluribus vitiis in decretis suis faciendis indulgendi*, interjectum est genus quoddam actionum & vitae medium, cui neutrum nomen convenit. Tale est studium hominis, sive in solitudine, sive in societate cum aliis hominibus, ob eam solam causam recte vivendi, ut commodis *externis* id vitae genus consequentibus potiatur. (§. 197.) Quippe cum virtute non pugnat *καλοκαγαθία*, modo animus sit pronus & promptus ex solis *momentis nobilibus*, cum necesse est, id agendi, quod est *probabile καὶ ἀνό.*

9.) Uti sunt gradus virtutis, ita & vitiositatis (a). §. CCL.

(a) *Virtutibus & vitiis quaedam vicinitas est*, inquit QUINTILIANUS *inst.* III, 7. CICERONI *vitiositas* est *habitus aut affectio in tota vita inconstans & a se ipsa dissentiens*. V. *Tuscul. quaest.* IV, 13. & *de fin.* IV, 24. Non male VELLEJUS PATERCULUS I, 10 a *vitiis*, inquit, *in prava, a pravis in praecipitia pervenitur*.

§. CCI. Quænam vero sunt commoda virtutis? virtutis; quæ neque tristi austeritate deformata, neque mollibus lætitiis labefactata, illinc in dolorum hæud vitabilium gurgatem abreptos consoletur, hinc nulla fortunæ insolentia se quæquam efferre patiatur, quæ quodvis nefas, etiam magna boni specie vestitum, statim fastidiat, quæ non aspernetur, sed non toto impetu connixa unice captet recte factorum præmia adventitia, sed, his quoque detractis, sola recte faciendi pulchritudine & favore divino contenta, semper actiosa, semper sibi similis, totum ita occupet animum, ut hic, si vel cogitet malum, jam facti se crimen habere putet, eumque sic sentientem & agentem adeo extollat ac continue ferret, ut æterna gaudia quietus præsumat. Recte ne BRUTUS exclamavit, rem sibi visam esse virtutem, nunc autem sibi patere, nihil eam esse, nisi nomen inane?

Ratio, quæ ex natura rerum argumentatur, & experientia, quæ cognito effectu manifesto ad causam investigandam nos manuducit, (§. 40.) in eo consentiunt; & pulchram esse virtutem, & a felicitate humana non dissociabilem, ac recte cum JUVENALI dici:

Semita certe

Tranquillæ per virtutem patet unica vitæ.

§. CCM. Pulchra est virtus. Nam in ea inest harmonia varii generis actuum, ex quibus vita, tanquam totum quoddam boni moralis plenum, componitur, quod ab animo contemplatoris, nec diu nec valde intento, proinde sine defatigatione, clare & magna cum voluptate cognoscitur. Hujusmodi harmonia

nia

nia manifesta efficit *pulchritudinem*, quae in virtute inest, quamque *moralem* dicimus, ut a caeteris pulchri (physici, intellectualis) generibus distinguatur.

Ubi enim virtus, ibi vita sibi semper consentanea, quicquid difficultatis inciderit. (§. 101.) Jam ea est natura mentis, ut intuens in actionum concordiam & nobilissima agendi momenta, quorum vi illa vitae constantia efficitur, non possit non suaviter affici. E contrario uti pravitas corporis, ita in primis deformitas animi ex dictis factisque conspicua cuivis fastidium naturaliter movet.

Per se placet subjecta oculis *imago viri boni*, id est, viri Deo fidi, benevolentia erga homines sincera calentis, sibi nunquam, aliis facile, erratorum veniam dantis, quem nunquam pigeat gratis esse probum, cujus constantiam non frangat metus, non relaxet mollitudo, non dehonestet avaritas, non absorbeat ardens gloriae, honorum, aut dominationis cupiditas, qui *velut in ignibus aurum*, sic *tempore duro* spectatus didicerit, male omnia perdere, quam animi sui tranquillitatem & decus non tueri. Ita dispositi sunt veluti nervi animi, ut vel *sala cogitatione* talis imaginis affecti quasi sonum, quem natura cupit, reddant extemplo, hoc est, sensum voluptatis, ea, quae ex *pulchro physico* percipitur, majoris, in qualibet mente attendenda efficiant. (§. 54.)

Inest in virtute, praeter eam amabilitatem, quaedam admirabilitas & vis sui reverentiam contemplatoribus injiciens. Haec non demum nascitur ex distincta & operosa cogitatione utilium & egregiorum virtutis effectuum. Statim, ut hujus quasi facies menti observatur, sensus internus effigie robotis virum, quae in illa in-

sunt, sic afficitur, ut veneratio nullius argumentationis interventu mentem penetret. CAMILLUS Roma, quam in bello demeruerat, in pace expulsus, laborare patriam vix audit exul, atque publica, quam sua, fortuna mœstior ardet cupiditate eam liberandi, spretoque quovis discrimine fortis, animosus, & alacer jacentem erigit. Quam id dulce viro, qui fecit! quam celeriter venerabile ei, qui legit! (§. 47.)

Quantam haec reverentia vim in animis habeat: inimicorum angor demonstrat, qui aequae ac spectatores aequi, ejus virtutis pulchritudinem admirantur, cui irascuntur. Cum sentiunt, occulto quodam impetu se adigi ad eundem, quæ odio prosequuntur, hominem reverendum, hanc animi fluctuantis luctam diu ferre nequeunt. Hinc aut exuunt odium, aut, si id a se impetrare nequeant, vim suae aut communis reverentiae erga merita commentis & suspicionibus labefactare conantur. A malis propterea, veritate a vulgaribus (§. 197.) momentis proficisci fingunt facinora, quæ specie sua splendidiori, quam veriori, fucum oculis faciant. *Histrioniam* esse criminantur eo digniorem contemptu & odio, quo magis & diutius *inani splendore* fallat. (§. 293.) Sic ex suae ipsorum vitae postsceniis judicant de aliorum hominum sensibus, atque ex his judiciis, quales sint ipsi, & quam distorta mente praediti, aestimari potest. Nam qui ipse nunquam, nisi avare & impotenter agere aduevit, isne quemquam generosa mente agere credet, aut alios credere patietur?

§. CCIII. *Virtus nunquam est infelix, nec quisquam, qui ea pollet, miser.*

Nam

Nam virtus non efficit *veros dolores*, (§. 9.) sed eos avertit, sedat, tollit, & ut cum veteri quodam loquar, est *perpetua voluptatis exercitatio*. Ergo non obest felicitati, sed hujus effectrix perpetuo actiosa est. Deinde non est *miser*, (§. 14.) nisi quem recte perpensa status sui mali origine & perpetuitate sui poenitet. Verum qui pectus habet incoctum honesto, ideoque munitum adversus irritamenta malorum suavesque *Sirenium* cantus, qualis est, qui virtuti studet, illum, in quocumque sit statu positus, seu agat, seu non agat, sui poenitere nequit. Tandem miseria est desperatio felicitatis. (§. 12.) Virtus, *etsi fractus illabatur orbis*, alit spem perpetuam status melioris, Itaque & virtute semper abest miseria.

Huic enuntiatio qui objiciunt, bonis male, & improbis optime esse solere; eorum errorem (§. 182.) confutavimus. Ignorant, aut non meminerunt, posse hominem in doloribus quoque felicem, & in summis lætitiis miserum prædicari. (§. 21. 89.) *Epictetus* quamquam erat pauper, corpore mancus, servus, tamen sui semper similis præceptique sui tenax, *sustinendas* esse res adversas & sapienter *abstinendum* a rebus præter fas jucundis, majores habuit lætandi causas, quam *Xerxes* eo tempore, quo præmium proposuit, si quis novum voluptatis genus sibi adhuc ignotum reperiret.

Cum fortuna ludum insolentem ludere pertinax consiliis viri boni (§. 202.) deest, dolet ille, sed explicata fronte dolet. Nam *prosperitatis* in *bonorum externorum* possessione & amplificatione positæ (§. 21.) penuriam supplet ac superat blanda mentis pristinorum gaudiorum memoris

ac futurorum spe exhilaratae tranquillitas; placidissima illa pax in animo inest, quae haud concessa nequidem desiderat, & contenta, isque admodum dulcis, roboris sui interni sensus.

Alia est vitiosorum conditio. In horum vita dissona sunt omnia. Captant, sed simul sibi eripiunt liquidas voluptates, quas solus vitae rectae concentus in mentem diffundit. Non in commodum, sed in necem suam utuntur bonis, quae naturae aut fortunae beneficio acceperunt, & ita fit, ut illis tam desint, quae habent, quam quae non habent. Mala, quae sibi compararunt, quamdiu sentiunt, se ipsos accusant, nec tamen fiunt sani, quanquam eos se futuros profiteri solent, dum sunt solliciti. Remediis mali praesentis, in quod se immerferunt, repertis, & hujus effectibus utcumque sublatis; redeunt ad ingenium. Pravitate nova se implicare coguntur, ut vitia sua & prave facta celent. Sunt enim *tumidi*, cum peccant, *timidi*, cum eccarunt. *Quam male est extra legem viventibus! semper, quod meruerunt, expectant.* Omni vi opprimunt instinctum naturalem (§. 53.) intra se descendendi, & in vitae suae postscenia intueendi. Se ipsos fugiunt, quia surdum illud verber internum extimescunt. Etiam eo sensu recte *Juvenalis* ait; *nemo malus felix*. Nulla execratio alteri dira imprecantis vehementior est, quam haec, ut is, cui male cupis, ex alio vitio & malo facinore in aliud incidat.

§. CCIV. Si pulchra (§. 202.) & felix (§. 203.) est virtus; merito inquiritur, quae subsidia ejus assequendae experientia & ratio suppeditent. Ex superioribus liquet, tribus partibus absolvi virtutis notionem, (§. 199.) a) judiciis sanis de

bo.

bono maloque, b) momentis nobilibus, (§. 197.)
 c) prompto & perpetuo horum momentorum usu in
 iis lubenter eligendis & exequendis, quae natu-
 rae conveniunt.

Tradidimus in *Sectione 2.* notas, quibus judicia
 sana & corrupta de bono maloque dignoscantur.
 Vidimus quoque causas illius inertiae & languoris,
 qui veram & distinctam boni cognitionem saepe
 comitatur. (§. 78. *seqq.*) Restat, ut investiga-
 mus, quonam modo quaerenda sit facultas magna
 & stabilis recte de bono maloque judicandi & bo-
 num cognitum lubenter ac firme amplectendi,
 proinde faciendi, ut non tantum non prorumpant
desideria mala, sed & ab illis mens non prematur.

Vetus controversia est, utrum virtus doceri
 possit? Quamquam ea non in sola recti intelli-
 gentia, sed praecipue in actione consistit: tamen
 regulae & quaedam quasi encheireses tradi pos-
 sunt, quibus opus habet, qui huic mentis altitu-
 dini consequendae, conservandae, & augendae
 operam navat.

§. CCV. Virtus est habitus animi bonus ac-
 quisitus. (§. 199.). Omnis praeditudo, sive corporis,
 sive animi, multa aut continua *exercitatione*
 naturaliter comparatur. Quod raro fit, illud aegre ac
 quodammodo repugnanter suscipitur & ad exitum
 perducitur. Mens itaque assidue actiuosa sit oportet,
 ut duplici alacritate potiatur; altera, bonum *digno-*
scendi, altera, idem *appetendi & efficiendi*.

Quod ad *primum* habitum mentis constituendum
 attinet, nunquam is acquiri potest, nisi ea, quae
 corrumpunt iudicii de bonis malisque sanitatem,
 avertantur, vel, quae corruerunt, tollantur. Ad
 haec bonae mentis obstacula in primis pertinet
prava educatio (§. 162.).

De hac vidimus (§. 35.), quantopere praejudicatae opiniones gentilitiae, parvorum magnorumque coetuum totiusque cujusdam nationis communes, vel educatorum propriae, eam boni cognitionem, quam suggerunt sensus moralis (§. 45.) & instinctus, (§. 33.) opprimere mentemque inflectere soleant ad falsas & exitiosas vitae regulas axiomatum instar coeca fide assumendas. Quis negaverit, vi educationis effici, ut v. c. superstitio domestica propagetur, pariter ac contemptus odiumque eorum sacrorum, quae displicent educatoribus, sine ulla investigatione, qualia sint, nedum post dijudicationem diligentem, utpote quae in eam aetatem non cadat, in animos cereos imprimatur? Quem latet, eundem esse fontem moris corruptissimi, ut *puteris sapiens, coelum vituperandi*, id est, famam acutioris ingenii captandi ex religionis verae contemptu & irrisione? Haec talia fiunt, dicuntur, saepe & scribuntur ab iis, quos altiori loco fortuna, quam decus ingenii animique, posuit; audiuntur, leguntur, observantur a puerulis adhuc rudibus, quos rapit opinatus quidam splendor ex imitatione eorum, qui potentia & opibus eminent, vel existimatione magni ingenii sine magna philosophandi arte florent. Odium peregrinorum, superbia nationis, malae & bonae affectiones animorum quasi gentilitiae, hoc est, ad plures ejusdem familiae stirpes propagatae, (v. c. apud Romanos familiarum *Appiae & Valeriae*) contemptus laudabilium vitae institutorum, quibus nullum in societate, in qua vivis, pretium statuitur, querelae perpetuae de temporibus, ardor mentium turbidarum, nunquam sua sorte contentarum, aliquid novi semper expetentium, & errata similia, unde plerumque, nisi a vitiosa educatione?

Ne-

Neque vero iis assentimur, qui cum HEL-
 VETIO nimium educationi tribuunt, dum, ut re-
 fellant viros, qui *corpori*, proinde *aëri*, *alimen-
 tis*, *sanguini*, partim morum differentiam adscri-
 bunt, eosdem esse homines omnes, & sola vi
educationis variari contendunt. Naturali enim
 ingenio & indole (§, 79.) alij ab aliis diffe-
 runt.

At educator, prout in statum corporis & in-
 genitos instinctus eorum, quos regit, multum
 aut parum intentus est, vel proportionem prop-
 ensionum ad recti studium dirigere, atque earum
 vim temperare potest, (§. 51.) vel imprudens
 aut improbus ex propensione haud dominante ef-
 ficere dominantem. (§. 80.) Praeceptis mali edu-
 catoris, exemplis, crebra pravorum *affectuum* ve-
 nia aut incitatione, exoritur quaedam sentien-
 di & agendi consuetudo, ac paulatim radices
 agens vicem rationis in puerulis tenet, & huic
 ipsi, deinceps in aetate confirmata veritatem quae-
 renti, nullum imperium relinquit. Ut motus cor-
 poris, qui ex voluntario factus est automaticus,
 difficulter mutatur: ita & mens eo tempore cor-
 rupta, quo primum regulas judicandi & agendi
 cognoscere sibi que familiares reddere coepit, er-
 rores infixos & inveteratas cupiditates ex fundo
 suo aegre in virili quoque robore & senectute ex-
 tirpat. Difficilis enim est lenta animorum diu
 aegrorum sanatio (*conversio*), repentina raro diu-
 turna, nisi conspectus aut perpeffio mali paene in-
 tolerandi, ac vix aut nunquam reparabilis, ter-
 rorem manentem odiumque intimum fontis, a quo
 illud manasse intelligitur, menti incusserit.

§. CCVI. Si ad depravanda ingenia tanta vis
 est

est *educationis*, ut multa vitia & mala virilis & senilis aetatis sint vitia primae impuberum institutionis: facile intelligitur, magnum quoque esse posse momentum educationis ad imbuendos cognitione ac sensu boni rectique animos. (§. 205.).

Qui malunt experiri, quid natura possit, quam in periculum venire, ne pravae opiniones ac propensiones per disciplinam in pectora mollia demittantur: (quae nova sapientia a nonnullis commendatur) illi vel felicem vitam ponunt in genere vivendi animali, vel certe modum educationis ipsi facto naturae contrarium praescribunt. Alienum enim esse a naturae consilio, homines paene ferarum more educari, patet ex eo, quod ad has projecta proles usu rationis caret. Natura parentibus impressit amorem erga liberos, ut hi ab illis discerent prima rationis ac sermonis & societatis cum hominibus colendae elementa, atque humanitatis & sympathiae, qua homines devinxit, signa ab obviis expetere & reddere adsuescant. Idcirco mater instinctu naturae incitata alit sobolem suam, & simul eam fari docet; vel idem facit nutrix, quae, quem lactat infantem, eum miro quodam impulsu amare incipit. Utraque verbis, vultu blando, sermo, factis, principia boni malique dignoscendi in mentem tenellam paulatim imprimit (§. 35.). Praecipue observat infans, quae fiunt. Vitae praecepta verbis expressa in mentem rudem non aequae penetrant, ac quae ex factorum alienorum observatione ipsa colligit.

Igitur cum quandam educationem hominis natura fecerit necessariam, & ad eam impellat non tantum parentes, (§. 161.) sed etiam in aliis instinctus misericordiae excitetur **tristi**

sti infantum opis indigorum conditione, eorumque vultu blando & docilitate: huc redit quaestio, an naturale sit infantem post primam curam corpori, qua nutritur, adhibitam, suae ipsius refectioni permitti, ut per errata infinita magnis cum periculis & incommodis artem in negotiis, quae quotidie in vita eveniunt, moderandi regendique instinctus suos discat, an hanc viam ab educatore diligenti & strenuo monstrari caliganti praestet, ne per errores, calamitates, multasque poenitendi causas tandem notitiam rectae semitae consequatur. Num casu fit, ut via posterior apud omnes populos ineatur? Certe naturalis parentum ac tutorum potestas necessitate educationis nititur. Inquiramus itaque, qualem eam esse oporteat, ut ad bonam mentem conformandam consentiat. Incipiemus ab educatione physica.

Ea est corporis & animi necessitudo, ut, quemadmodum hujus affectiones perpetuae aut motus majores ad illud corrumpendum vel ad ejus vigorem conservandum, (qua via, incertum) magnam vim habent, ita status corporis temporarius & stabilis ad ingenium hebetandum, aut acuendum, & ad impulsus voluntatis concitandos minuendosque multum valeat (a). Varias causas externae agunt in corpus, corpus in mentem; unde & hujus status haud parum ab illis causis pendet.

Aër, alimenta, motus ac quietis ratio, consuetudo vivendi, commotiones animi crebriores, mutant statum corporis, & tempore efficiunt perpetuum.

Hic

(a) Conf. GAUBII *Pathologia* §. 122. *segg.* 669. *segg.* & *Oratio de regimine mentis, quod Medicorum est.*

Hic quantum faciat ad labefactandas vires ingenii & indolis, aliquot exemplis docebimus. Sic a variis causis orta corporis pigritia disponit mentem ad fugam laboris, & ad cunctationem in capiendis aut efficiendis consiliis. Anxietas inveterata paulatim generat timiditatem, diffidendi consuetudinem & suspicacem animum. Sensum amarulentiam progignit praevalens humorum acrimonia. Magna nervorum infirmitas efficit vitia phantasiae ac memoriae, proinde depravat iudicia, quae ab utriusque facultatis sanitate pendent. Taceo intemperantiam libidinis, multasque animorum perturbationes a corporis conditione prognatas, quibus si non avertendis, certe minuendis, tempestitiva educatoris providentia remedium adhibere potuerat.

Mala multa consequuntur *nimis mollem educationem physicam*, quam vocant *indulgentiam*. Haec, dum corporis sanitatem corrumpit vigoremve labefactat, mentem adsuefacit illis vitae praeceptis rejiciendis, quibus sine labore, molestia, diuturna doloris patientia, obtemperari nequit, quaeque vigorem virilem ad audendas res difficiles, firmitatem in perferendis acerbitatibus, fortitudinem in periculis despiciendis exigunt. Quippe animus mollitia imbutus videt optatque pretia nobiliis audaciae ac laboris impigri, sed reluctantem nervorum corporis sui debilitatem persentiscens, aut nunquam, aut lente & languide ea, quae fieri oportet, aut impetu quodam invitum aggreditur, & incepta derelinquit, cum primum commode potest. *His malis occurrit disciplina domestica a mascula*, qua animi v. c. ad *disciplinam militarem* praeparantur. MINOS &
L. v.

LYCURGUS ad fortitudinem, patriae causa quaevis discrimina spernentem, cives adducturi, a robore corporis curando fecerunt initium, ac laboribus maresque feminasque erudiverunt; illos praefertim *venando, currendo, esuriendo, sitiendo, aestuando.*

Verum mascula educatio differt ab ea, quae nimia severitate timiditatem, difficulter in confirmata aetate expugnandam, affert, & teneritatem cordis aufert. Ab hoc certe vitio sibi non caventur *Spartiatas*, cum, ut refert **CICERO**, *pueros ad aram sic verberarent, ut multus e visceribus sanguis exiret; nonnunquam etiam ad necem; quorum non modo nemo exclamaret unquam, sed ne ingemisceret quidem.*

§. CCVII. Transimus ad considerandam *educationem moralem*, qua id agitur, ut animus, quatenus ejus status & motus a corpore non pendet, submotis, quae virtuti olim acquirendae obstarent, ad hujus cultum & amorem mature fiat aptior et paratior. Haec cura defigitur in adjuvandis & dirigendis duabus mentis viribus, non re, sed cogitatione nostra, ut plenius perspiciantur, sejunctis. Altera est cura *ingenii*, altera *indolis*. (§. 79.) Primum videbimus de *ingenio*.

Complexus virium cognoscendi certa proportionem cujusque proprius, qui *latius* dicitur *ingenium*, potest *perfici* arte educatoris. Perfectio illa est consensus singularum intelligendi virium inter se & univrsarum cum adeptione homini, ad quod comparandum menti divinitus at-

tributa sunt. Id bobum est habitus verum va-
 falso, atque id, quod homini in felicitatis suae
 stadio progredienti nocet, aut prodest, clare &
 parate discernendi, tum & multiplex cognitio res-
 rum atque factorum ad vitam jucunde degendam,
 utilis, ejusque prompta in mente repraesentatio.
 cum haec ad varias voluptates veras, ministerio
 corporis sui, aut sine eo, in se ipsa gignendas,
 connititur. Natura in viribus, ingenii aliis post-
 alias evolvendis certo ordine gradatim progredi-
 tur. Quem observare & sequi, aequae est educato-
 ris, ac bonorum Medicorum meminisse, naturae
 ministros se esse, non dominos. Sic aliter tardis,
 aliter celerioribus ingenii prudenti rectione sub-
 veniendum est; aliter adolescentibus, quos sta-
 tus corporis ad expetendas solas sensuum volupta-
 tes vehementius impellit, aliter illis, in quibus idem
 status a sensu & cupiditate voluptatum mentis
 non admodum repellit. Similiter non est in eo
 gloria educatoris ponenda, ut impuberes permissi-
 to, sed ut vere, utilia & ea praecipue sciant, quae
 ad studium recti pertinent, atque ea nesciant,
 quae progressui felicitatis nocent. Quae itaque
 ordinem instituti sui servabit. *Quae itaque*
ordinem instituti sui servabit.
 Prima cura erit adhibenda in removendis causis,
 quibus singulae aut universae ingenii vires profect-
 nuntur, aut earum augmenta impediuntur, scilicet
 lae nascantur a statu corporis, praecipue aetatorum,
 quatenus ille vitari vel emendari potest. (S. 297.)
 seu gignantur ex aliis causis externis, & in primis
 ab aliis hominibus, e. g. familiaritate continu-
 cum hebetioribus aut cum voluptuariis, qui, quod
 mentis suae curam negligunt, ei perficiendae in-
 tentos fastidiunt, despiciunt, rident.

Deinde incitata sciendi cupiditate, quae *instin-*
ctuum

fluum naturalium in numero est, (§. 78.) *facultas sentiendi*, a qua omnis cognitio humana initium sumit, & quae ab ejus usu pendet, *phantasia*, sic dirigendae sunt, ut mens multas simul res oblatas clare ac vere intueatur, & eas in primis in se ipsam admodum vivide imprimat, quas, quamprimum opus est, celeriter, vere, lucide sibi quasi iterum praesentes exhibere, ejus interest. Ex adverso noxias ideas sensibus perceptas paulatim tenebris involvere discat. Ars adjuvandi, moderandi, regendi phantasiam in omni vitae parte, praesertim in majoribus animi commotionibus (*affectibus*) (§. 81.) impediendis, temperandis, sedandis, concitandis alendisque, insignem utilitatem affert.

§. CCVIII. Saepe peccatur in memoria impuberum oneranda *notionibus abstractis*, quas se claras mente sua informasse putant, quamquam non nisi verba, quibus exprimuntur, ab aliorum verborum sonitu inani distinguere didicerunt. Ea enim est complurium *notionum abstractarum* ratio, ut haud distincte intelligantur, nisi quemadmodum, & quo veluti gradu, ab ideis singularibus ad eas ventum sit, clare cognoscas, aut saltem illas ex his explicare possis. Quod quidem pueruli longae intentionis cogitationum impatientes meditando assequi non possunt. Ejus generis sunt complures definitiones, partitiones, disputationes abstrusae. Scientia rerum distincta quo est utilior, eo nocentior est earum notio confusa & vana perfectae cognitionis opinio. Nam aetate proveci ea, quae dudum se tenuisse arbitrantur, tandem perspecta ignorantia sua quo minus discant, & quasi repuerascant, pudore, pigritia, aut negotiorum quotidianorum multitudine impediuntur.

S

Quo-

Quocirca, prout cum aetate vis intentionis cogitationum harumque lux augetur, res intellectu difficiliore certo & ad procedentes annos accommodato ordine clarius explicatae impuberibus tradantur.

Eodem fere loco sunt *proverbia*, quae tanquam si essent indubia vitae praecepta, menti rudi inculcantur, tamen saepe sunt enuntiata non sine exceptione, sed tantum sub quadam conditione vera, quibus temere assumtis errores in secunda aetate difficulter expellendi pronascuntur.

Hoc similique pravo memoriae usu cultuque simul opprimitur cultus *acuminis nativi*, quo quaevis aetas in omni vitae parte, praesertim ad differentiam ejus, quod *pulchrum & deforme* est, observandam, & ad varios pulchri gradus dimetiendos indiget. Scilicet in homine inest nativa quaedam vis aut celeritas mentis rerum tum naturalium, tum arte factarum naturam imitantium, tum cogitationum pulchritudinem observandi, etsi rationum, cur ea placeat, & fastidium creet deformitas, sibi haud sit conscia. Is gustus saepe corrumpitur (hoc est, ad difficultatem internoscendi, quid sit pulchrum in rebus arte factis & in cogitationibus, & ad deformitatem parum sentendam, deflectitur) & quidem eorum dictis factisque, quibus prima aetas circumfunditur, praecipue domesticorum res nugatorias, sordidas, jocosque frigidos & ineptos admirantium. Atque is sapor iudicis exemplisque alienis corruptus plerumque in illis haeret, quibus mens adsuevit. Haec idcirco peregrina quaeque ob eam causam, quod sunt a consuetudine sua aliena, fastidit, ignota ridet, ac quo plus ineptiarum expromit, eo magis sibi faceta videtur, bonisque, ut vocantur, dictis ingenii pulchri laudem ardentem captans sibi

fibi ob frigidam aut malitiose ingeniosam dicacitatem excelsa videtur, sibi que prima, & inter intelligentes sola, placet. Ex quo vitio, nata cupiditas nocentissima emittendi maledicentia & malignis placendi paulatim inveterascit ac perpetuatur.

§. CCIX. Ad proprietates mentis porro refertur ei indita *vis fingendi*, artium & commoditatum vitae innumerarum inventrix & adiutrix, proinde singulis & societati perutilis. Haec ne in artem exitiosam simulatione, dissimulatione, mendaciis alios decipiendi degeneret, educatori diligenter providendum est. Ea indigna & illiberalis mentis adsuefactio vel a timiditate oritur, quam intempestiva severitas genuit, vel a cupiditate laudis ex ingenii celeritate consequendae, quae in jocis fictisque sermonibus alios innocue fallentibus cerni creditur, vel ab exemplis decipientium, quae deceptus imitatur impubes, & nisi mature obstiteteris, adsciscit fallendi consuetudinem. Qua si mens informata transierit ad aetatem secundam, (§. 217.) in qua nova & ubique obvia ejus vitii alimenta reperit: extirpabit in sese, quae supererant, stamina candoris, seque opinata defensionis adversus insidias necessitate non tantum sibi ipsi purgabit, sed & ad eam humilitatem quandoque delabatur, ut etiamsi posset, tamen nolit eo, quo tendit, sine fallaciis pervenire. Ex multitudine hominum hoc vitio jam in prima aetate corruptorum, & in eo augendo, postquam suae spontis esse coeperunt, confirmatorum, nascitur opinio societati exitiosa, sine arte vultum, adspectum, verba, facta, fingendi aliosque decipiendi nec publicam nec privatam rem bene administrari posse.

§ 2

§. CCX.

§. CCX. Vis *prospiciendi in futurum* eo diligentius adjuvanda est, quo magis ab ejus usu sapiens vitae rectio pendet. Montrato eventuum tum naturalium tum a voluntate humana pendentium inter se vinculo incitetur impuberum cupiditas plura ejus generis artemque, qua praenoscant futura & praesagiant, mature discendi. Ponantur illis ante oculos ea, quae nunc eveniunt, & indicatis causis similibus, quae antea similes eventus genererunt, ostendatur, quid verosimiliter eventurum sit. Sique eventus praedicti aliquando secuti non sunt; intentio eorum dirigatur in causarum impediendum investigationem, ut exitus actionum necessarios ab adventitiis, & horum duplex genus (§. 39.), accurate distinguant. Quo facto regulas prospiciendi cognitae ad se applicare incipient, & in causas eventuum suorum inquirentes culpam suam deprehendent, hujusque fontem repertum obstrui debere, ultro concludent. Simul intelligent necessitatem in omni vitae parte certum finem sibi constituendi. Cernent stultitiam hominis in diem viventis, ac, quid sit futurum cras, fugientis quaerere. Munientur adversus inanes de rebus fortuitis sollicitudines. Spes ineptas abjicient. *Fato regi homines non credent, contemptisque fatidicorum praesagiis in vestigiis certis insistendum esse, haud dubitabunt.*

§. CCXI. Ratiocinandi facultas lente & per multas quasi caeterarum ingenii virium gradationes ad maturitatem cum aetate perducitur. Eam adjuturus educator primo impuberem falsa a veris judicia distinguere doceat; deinde ejus *enthymemata*, praecipue *moralia*, perquirat, ac vitiosam concludendi rationem cla-

clare & amice indicet. Mox illis conclusionibus in *sylogismos* conversis, errores vel in *propositione*, vel in *asumptione*, vel in *modo ex his concludendi*, humaniter ei ante oculos constituat. Ne *Dialectica* five scholastica, five ea, qua adultiores vulgo in vita communi utuntur, cum deberet ad cavillationes denudandas comparata esse, artem cavillandi & peccata callide excusandi menti incautae infingat; educator *sophismata moralia*, seu ex eadem vita communi, seu ex historiarum monumentis petita, discipulo sub nuda monstrat, ut hic suis quasi oculis cernat, quam insidiosè homines falsis ratiociniis se ipsos aliosque in ruinam agant. Nihil enim in rebus gravissimis valentius est ad enervandam artem fucosis verbis verum tegendi, & ad ea, quae male suadentur aut rogantur, refellenda, quam definire rem, de qua agitur, & erutas ex verbis artificiose contextis conclusionum rationes ad *sylogismos* redigere.

Caveat autem educator diligens, ne minus recte sentientes acerbe coram disciplinae suae alumno refellat, aut errores temere rideat. Horum origine & effectibus monstrandis contentus impediat, quo minus in prima aetate morbus ex aliis irridendis favorem aut ingenii famam atque admirationem captandi contrahatur; ex quo in secunda aetate, praeter multa mala, plerumque arrogancia risum aucupantis, maledicendi consuetudo; odia eorum, qui per ridiculum traducuntur, & inimicitiae implacabiles nascuntur.

Valde obstat progressui in arte recte ratiocinandi, si in eas res considerandas ingenium in aetate immatura dirigatur, quarum investigatio tot tantarumque rerum intelligentiam exigit, ut ea saepe viri senesque careant. Idcirco v. g. dimovendi sunt

impuberes a dijudicanda administratione reipublicae, quoniam, qui ipsi rectore perpetuo indigent, illi rectores rerumpublicarum reprehendendi monderandique viribus destituuntur. Valde efficax ingenii venenum est arrogans opinio scientiae. Quare facta, quorum notitia ad vitam civilem praeparandi sunt, sine epicrisi odium aut contemptum latenter in mentem insinuante illis tradantur, & haec dedita opera immunis fervetur a qualibet *servitute voluntaria* (§. 147.), proinde a praematurio partium studio. In hoc quid sit bonum, demum confirmata aetate perspicitur; quid sit malum & perniciosum, ex ejus effectu manifesto & cuique obvio etiam nondum adultis patere potest.

§. CCXII. Cum praecipis de bono maloque recte ratiocinandi jungatur disciplina artis clare, presse, accurate loquendi, antequam pulchros sensus pulchre enuntiare doceantur. *Simplex veritatis color praefertur fuco nitori.* Verborum, quibus res majores momenti exprimuntur, intellecta, (hoc est, cognita notione *primaeva* vocabulis subjecta, & origine ejus, quae dicitur *translata*) tum multi *logomachiarum* laquei, tum altercandi consuetudo vitatur, siquidem huic investigationi adusati animadversa dictionis ambiguitate clariorem mentis explicationem statim rogant, vel ultro offerunt. Hac via mens *cavillationis*, innumera societati mala afferentis, odio impletur. Multos quoque errores effugit, quos complurium linguarum plane diversas notiones una voce experimentium paupertas parit. Sic, ut hoc utar, cum notiones *fortunae* & *felicitatis* valde a se distantes in quibusdam linguis, idem vocabulum comprehendat, non est mirandum, etiam haec vocis ambiguitate vulgus imperitum in errorem

rem induci, ut felicitatem omnem in fortuna secunda ponat. Sic & vocabulum *libertatis* prius usurpatum, quam intellectum, hominum innumerorum mentes pervertit.

§. CCXIII. Restat, ut disputemus, quid potissimum *obstet* progressui impuberum in formando ad virtutis cultum ingenio. Praeter nativam virium imbecillitatem, alia obstacula nascuntur ab educatoris imprudentia vel improbitate; alia a casibus fortuitis; alia affert societas communis & arctius cum errantibus & vitiosis consortium.

Ac primum quidem *casu* fit *consociatio idearum* inter se non cohaerentium, (§. 35.) sed quae, quod simul in mentem irruerant; magnum in ea motum ac manentem concitarunt. Quælis consociatio est *v. c.*, quae a *voluptate nova* & maxime congruente cum indole impuberis nativa oritur. Ea voluptas idcirco, quod nova erat, mentemque eo tempore affecit, quo ad eam plene sentiendam paratior, quam alio, erat, majorem in illa motum ejusque instaurandae desiderium insidens effecit. Ex quo initio paulatim *propensio dominans* (§. 80.) gignitur. Videat educator, ut vim illius quasi impressionis enervet, alia & varia oblectamenta aliquamdiu impuberis menti suggerendo, ac demum post aliquod tempus eandem, qua se carere non posse initio putaverat, voluptatem per se innocuam illi ultro offerat eo tempore, quo ad paræm ejus magnitudinem sentiendam non aequè, atque in prima illius perceptione, pateat. Tunc cognoscet impubes gradum suavitatis, qua quondam captus fuisset, non ab ejus ipsius natura, sed a statu suo, qui tunc erat, singulari & a fortuito rerum circumstantium nexu ortum fuisse, atque hoc detractò nihil esse, cur magnopere eam prae caeteris voluptatibus naturae consentaneis expetat.

Quod si vero tanta est vis *confociationis* idearum in erroribus moralibus suscipiendis tuendisque; quidni eam adhibuerit educator ad sententias veras & nobiles menti rudi incutiendas? Praeter expectationem monstret e. c. maleficum, scelerisque effectus in ejus corpore aut animo expressos, suppliciique ex lege civili irrogandi atrocitatem; ut horror ex hoc improvise conspectu natus in mente concussa resideat. Non inquiram, quo consilio in republica Romana illinc Patricii, hinc plebis concitores, vocabulum *libertatis* & *notionem rei inaeestimabilis. vita potioris* in mentes infantum simul imprimi curaverint. Hoc certe ea via, tum & praecepto illis mature inculcato: *Tu regere imperio populos Romane memento: assecuti sunt, ut idea, libertatis amissae & mortis civis Romani & gentium domitoris, tanquam ideae rerum individuarum, in mentibus perpetuo dominarentur. Hinc illa, quam feminis Romani esse putabant, quasi ingenita militis legionarii fortitudo, cui mors non videretur, cadere in praetio, sed capi & servire.*

§. CCXIV. Educatoris imprudentis dictis factisque aliquando corrumpitur ingenium, quod excolere laborat. Semel depravatum aegre sanatur. Si coram impubere opulentum obvium, quod magnis copiis esset praeditus, exclamaverit beatum; si eodem vidente & audiente mater impudicitiae, pater impudentiae, specimina edant; si hi coram eo omne virus acerbitatis suae evomant in homines loco & potestate eminentes: an praecepta de summa felicitate in opibus non ponenda, de castitate & de verecundia colenda, tantam in mente tenera vim habere

re

re poterunt; quantam facta, quibus verba reselluntur? Si infans adsueſcat ſolis incitamentis a ſpe lucri aut recreationis cujuſdam propoſita & a donis acceptis; quid mirum, ea adſuefactione fieri ſtabilem hanc ſentiendi rationem; ex quo ad te nihil emolumenti perventurum ſperes, illud generoſa mente facere, nihil eſſe, niſi deſperere?

§. CCXV. Tandem ſocietas, qua impubes implicatur, ſaepe impedimento eſt, quo minus diligens educator poſſit mentem ab erroribus incorruptam ſervare, quos in eam colluſorum, & praecipue domeſticorum, conſuetudo infundit. Si non poſſit vitari conſortium contagioſum, hic ex alienis erratis fructus capiatur, ut impuberi monſtratis eorum effectibus perſpicuum fiat, quantum ſit ſapere. Moneantur praecipue ſecundae aetati proximi (§. 217.), ut inter corruptos *ſapere auſint*, incitatis libertatis & honoris ſtimulis.

Multo difficilius eſt mentem adverſus *errores populares* praemunire; praefertim eam horum partem, quam, qui ad gubernacula ſedent, *arcanis imperii* annumerant; vel quam ſancit religio publica, quae eadem aliquoties videtur quodammodo *politica*. Po- teſt accidere, ut hiſ ſententiis receptis obſiſtere non auſit educator, veluti cum religio publice comprobata vitiiſ, e. c. libidinibus, ultioni, invidiae, patrocinatur, qualis erat religio plebis Graecae & Romanae. Talium opinionum commentis eos liberaturus, quos erudiebat, *SOCRATES* nullum operae ſuae liberaliſ fructum retulit alium; niſi potum cicutae mortiferum. Cujusmodi errores populares ne ad impuberem ſerpant, ſi non *auſit* praecavere educator timidus; certe hoc praefter, ut amor veri inveſtigandi & credulitatis odium altas in

§ 5 alumno

lumino suo radices agat. Videat, ut in ejus mente complurium judiciorum verorum semina deponat, quae procedente aetate surgentia, id, quod in fundum mentis irrepfit, infelix lolium extirpent.

§. CCXVI. In primis ad ea, quae bonae educationi morali obstant, avertenda & reprimenda multum valet facultas major mature comparata se & aliorum ingenium & indolem (§. 79.) observandi. Nempe inest in mente humana cum caeteris viribus artissime cohaerentibus *sensus internus*, seu vis mentis in se ipsam intuendi, & in se stamina omnis certae cognitionis suae ingenita reperendi, ultra quae in veri investigatione progredi non potest. Hac facultate utens observat persuasionem suam tam certam, ut ei resistere non possit, se existere, cum corpore suo intime junctam esse, ab alijs rebus secum vere existentibus esse distinctam, ac manere eandem. Cernere potest originem, successionem, gradum, vicissitudinem mutationum suarum, hoc est, nascentis, augefcntis, occidentis & in noctem abeuntis lucis cogitationum suarum, nec non appetituum, aversionum, voluptatum, dolorum, ortum, magnitudinem, debilitatem. Observat quodammodo statum corporis sui necessarium in quibusdam cogitationum generibus gignendis, alendis, extinguendis. Licet colere sensum *internum* dicitur, qui in illis observationibus repetendis & colligendis aciem mentis tam diligenter intendit, ut ex illis concludere possit, quem oporteat esse statum suum & corporis sui, ut ea, quae de viribus suis perficiendis & recte utendis didicit, ad effectum adducat.

Artem sensus interni excolendi impubes, qui propius ad aetatem secundam accedit, non praecipis doceatur, quorum demonstrationem aegre

gre intellexerit, sed velut in re praesenti. Per occasionem bonorum malorumque facinorum investigare incipiat, quo principio occulte efficaci voluntatem suam commotam esse observet: nam sola voluptatum corporis aliorumque commodorum externorum cupiditate? Num torrente opinionum alienarum abreptus rationis lumen fugiat? num ex solis eventis, num ex effectibus actionum proximis, non consideratis illis, qui eas ex intervallo consequuntur, rectum aestimare soleat? etc.

Deinde impuberes mature docendi sunt artem alios observandi, ut ex eorum factis non tantum bonis, sed ex alienis quoque erroribus sciant. Quod fit, cum in facta regulis contraria inquiritur, & mali horum effectus monstrantur, vel falsa boni species illis detrahitur. Sic *Spartani* frena laxantes libidini, nulla temulentiae, ut ab hac abhorrenter liberi, in eorum conspectum adducebant servos ebrios, quorum in turpitudine cerperent, quam illiberale esset ac propudiosum, dare operam, ut aliquot horis insanias. Simili consilio ponantur ante impuberum oculos facta splendidiora eo modo, ut notae, quae in illis latent, aperiantur, quibus vitium specie boni ludens a vero bono discernitur, veluti in facto, quod a levitate processit, aut a pervicacia, aut ab invidia, aut ab insolentia, ostendantur notae, quibus illa vitia a nobili firmitate, a constantia, ab aemulatione bona, & a recto libertatis studio internoscantur.

Praecepta vivendi, vi & metu armare, plerumque nocet. Non potest ea amare impubes, ex quibus sequendis fructum jucundum nullum speret, amarum in praesenti sentiat aut metuat. Vox imperiosa, vultus minax, dolores aberrantibus in-

inficti, mentem tenellam amaritudine implent, quae ultra rudes annos manet, & efficaciam bonarum praeceptionum per totam vitam saepe evertit. Tantum quoque abest, ut vis intempestive & multum adhibita corrigat mentem, ut potius cautiorem, astutior, mendacem, & quandoque pervicacem reddat. At frangenda tamen aliquando est *pervicacia* remediis acerbis & violentis, ne ea, cum inoleverit, intractabile in secunda aetate ingenium conformet. Ex indignatione educatoris, ex contemptu condiscipulorum, ex negatis, quae cupidissime expetat, recreationibus, invitus discet necessitatem aut superiores meritis & viribus non contemnendi, aut ex societate excedendi, atque adeo veritatem complurium praeceptionum magistri sui jam non ejus verbis, sed sensui suo credere incipiet.

§. CXXVII. Haftenus exposui modum, quo ingenium ad juvandum virtutis in mente ortum & progressum preparari possit. Idem nunc dispiciemus de aetate *Secunda*. Ad quam qui pervenerunt, illi in negotiis vitae ordinatis rectore perpetuo indigere desierunt, quique antea erant pars domus, nunc sunt reipublicae. Qui si sint in prima aetate *erroribus moralibus* infecti, multos eorum comprobatores sibi adjungent, novosque id genus errores facile suscipient. Sani autem in grave contagionis latissime patentis periculum adducuntur. Nova enim in novo stadio tunc educatio initium sumit, quam non male *publicam* dixeris, quoniam a rationis complurium in novo illo theatro conspectio sine docendi consilio prolatis & ab eorum factis nascitur. Novae sententiae de eo, quod praestari non possit in societate, aut quid in ea fieri deceat, tyroni in novum hunc

hunc orbem delato proponuntur. Hic intentus in ea, quae a magistro didicerat, cum illis, quae nunc dicuntur ac fiunt, conferenda brevi videt, vera rerum vocabula esse amissa. Audit v. c. *simplicem* dici, non qui haud possit, sed qui ob inditum candoris amorem nolit alios verbis, factis, vultu decipere; *timidum* nominari, non qui ultra modum fugiat aut pertimescat pericula, sed qui, ut sit aliquis, quidvis conari non aufit; *superbum* haberi, non qui Saffeno similis alios despiciat, sed qui *nolit* servire tempori, & more Protei mutare consilia, ut opibus, honoribus, commoditatibus vitae aequet pares aut superet. Videt has sententias factis exprimi. Videt nummos & quaelibet externa societatis commoda ante virtutem aperte poni, alios aliorum ruinis sese extollere, divitias in omnium libidinum gurgitem profundi, profusas per nefas repeti, religionis cultum in vultu & labiis, non in corde insidere. Inspiciens in hunc sentiendi & vivendi morem initio horrescit. Paulatim multitudo has vitae regulas sequentium adsuefacit mentem turpi spectaculo. Sensus fastidii plenus, qui ex illis visis primo nascebatur, incipit fieri debilior. Jam peccantium culpa videtur excusatio. Saepe subit mentem illud vulgatum, *fecere alii plures!* Sic mens deposita severitate iudiciorum suorum fit mitior & ad excusanda vitia praecivior. Sensim eam in opinionem venit, pro praesenti societatis humanae statu si non ubivis, saltem in magna orbis parte, aliter inter homines agere non posse. Procedente tempore concludit, ex philosophorum lege vivere, esse pessime vivere, & bonis seculi se ipsum rigore nimio defraudare.

Primis secundae aetatis annis indoles perpetua (§. 79.) conformatur. Eam mutare perdifficile est, nisi e. c. magna secundae aut adverte

fac

fae fortunae conversio, aut longinqua consuetudo in negotiis publicis certo modo versandi, mentem in novam quasi formam detorqueat. Quo itaque subsidio utetur adultior novum vitae theatrum ingressus, ut errores secum in illud traductos deponat, & a novis per societatem aut ejus occasione in mentem irrepentibus incorruptam servet?

§. CCXVIII. Prima cautio erit, ut sibi a magistro tradita vitae praecepta recognoscat (§. 37.), ac, quae esse vera, nunc pleniore luce intelligit, ea firmiter in mentem imprimat nullis expugnanda publicis opinionibus, fraudulentis consiliis, malisque & insidiosis eorum exemplis, a quibus se dissociare non potest. Hac opportuna diligentia sese armabit adversus nimiam sui & in aliis fiduciam, quarum illa libertatis stimulum supra modum exacuit, (§. 145.) haec enervat ac confringit, & *servitutem voluntariam* mentis gignit. Haec enim oppresso virium suarum cultu & usu se ad alios humiliter & pigre applicat, tanquam si illi in posterum falli non possent, qui saepe senserunt probabilia, dixerunt, fecerunt. Eadem via adultior effugiet errores exitiosos & aegre sanabiles, qui ex effreni partium studio nati caliginem menti inducunt. Proinde cum venerit in consuetudinem, verum bonum ex alienis opinionibus & ex plausu non aestimandi, haud quoque se regi patietur multitudinis judicio, sed justum huic pretium ex veritate statuet. Quare vocem Dei non concludet ex voce populi, etiamsi haec, quod difficillimum est, probari possit, sed de voce populi ex voce Dei judicabit.

2) Adversus serpentem & nocentissimam *errorum publicorum* contagionem muniet sese secutus
fa-

salutare *Pythagorae* (a) consilium, quod ex ejus disciplina haustum etiam *Stoici* commendarunt. Quippe quae quoque die acta sunt, ea sub illius finem recolet, mane autem disponet eorum, quae eo die aggredi & conficere secum constituit, modum & ordinem. Simul inquireret in eventuum recentissimorum causas, vel ut se emendet, vel ut in futurum prospiciens caveat sibi ab insidiis, & ab eorum, qui aberrant, auctoritate, utque salubria & firma se bene gerendi consilia capiat. Investiget suarum & alienarum actionum principia, num quod in his lateat vitium ratiocinationis. Scrutetur, quid bonis obstiterit, quid malis profuerit consiliis, quibus viis ad destinata perficienda utantur mali homines, & ad quam pravitatis normam actus suos dirigant. Praeter quotidianam sui speculationem pari studio longiorem eventuum suorum & alienorum epocham sibi indagandam proponat, atque in ea observet bonae mentis commoda, malae poenas, & haud obscura providentiae divinae indicia. Hac via cavebit sibi ab erroribus moralibus novis, deponet inveteratos, prudentiam in vita regenda cum sapientia firmiter conjunget, mentemque religionis luce & ardore corroboratam conservabit.

3) Fructum societatis in propaganda rerum utilium cognitione positum (§. 121.) carpent, si

(a) V. JAMBlichus de vita *Pythagorae* c. 29. Sententiam Philosophi exprimunt hi versus: non prius in dulcem declinent lumina somnum, quin ter cuncta prius reputaveris acta diei; quo praetergressus? quid factum in tempore? quid non? Deinde: e somno evigilans cum strata relinquis, dispone animo luce exponenda futura.

si iudicia aliena de factis singulis totaque vitae suae ratione, seu sint sana, seu maligna & falsa, non despiciat, sed ea opportune exquirat. Praeterquam enim, quod ut inquit **TACITUS**, *contemptu famae contemnuntur virtutes*, scire, quid quisque, *qui iudicare possit*, de te sentiat, hanc utilitatem affert, ut perpensa eorum iudiciorum veritate & origine aut corrigaris, aut in via recta tanto firmiter perseveres. Hoc modo disces, nec fidere tibi nimis, nec diffidere, & clarius intelliges, quousque te demittere ad alienas opiniones praejudicatas, vel eas verbis factisque aperte refellere, tibi ac societati vere profit.

4) Verum ne quis iisdem iudiciis, praesertim sibi faventibus, fallatur, eos simul consulat, qui non notis tantum, sed & ignotis prodesse cupiunt, scriptores nempe, qui procul ab adulatione, ab invidia, a partium studio, vera naturae praecepta docent.

5) Habere amicum, & eo posse diu frui, donum divinum est. Huic errores vitae, in quos incideris, ingenue indicanti si non auscultaveris, quem audies? cui tunc, nisi illis, quas sentis, stultitiae tuae poenis credes?

6) Si non sit in potestate nostra, effugere inimicitias, (effugere autem, quantum ejus sine vero malo graviore fieri potest, jubet virtutis notio) etiam ex his commodum quaerendum est. Reprehensus ab obtractatore & adversario in se inquirat, utrum imbecillitatem sibi exprobratam vere deprehendat. Ignoscat ejus malitiae; gaudeat sagacitate hominum, qui ad sua errata cernenda coeci, ad aliena pervestiganda lyncei corrigit, quem perdere velint, & in cujus necem con-

conjurarunt, ejus, dum reprehensionibus corrigi-
tur & emendatur, aut redditur cautior, amici fiunt
involuntarii.

§. CCXIX. Quomodo in *prima aetate* inge-
nium sit formandum, & in *secunda* muniendum
adversus errores opinionum boni malique natu-
ram pervertentium, haecenus exposui. Restat,
ut de modo *indolem* (§. 79.) *virtutis amore* &
studio imbuendi, seu de modo *voluntatem* & *li-
bertatem mentis* in utraque aetate perficiendi dis-
piciamus. Incipiemus ab *aetate prima*.

Facultas mentis se ipsam impellendi ad statum
quendam sibi gratum consequendum & efficiendum
appellatur *voluntas*. Hujus *perfectio* est prom-
titudine inclinationum mentis ad statum, quem sibi
proponit, jucundum adipiscendum consentiens
cum regulis moralibus (§. 24.). Gradus illius
perfectio constat tum ex veritate judiciorum de
bono & malo, tum ex praestantia & celeri effica-
cia momentorum, seu elaterum, inclinatio-
nes mentis illis judiciis convenientes efficien-
tiam.

Verum multa incidunt negotia, quorum con-
secrationes non nisi post aliquod temporis interval-
lum eventurae, aut a conditionibus quibusdam
haud certo prospiciendis suspensae, non celerem
mentis inclinationem, sed deliberatam, mature
perpensa loci & temporis circumstantia, po-
stulant. Sic e. c. cor molle erit promptum
ad sequendam regulam veram: *misericos esto*.
At quae misericordia sit opportuna, proinde ve-
ra, quaeve opinata, & in *saevam bonitatem* (§. 133.)
exitiose excedat, in quibusdam factis obviis non
statim apparet, sed demum, cum sustinetur im-

T

-petus

petus animi, donec ratio effectibus misericordiae aut severitatis consideratis, quid sit agendum, ponderaverit. Quo munere ut haec in quibusvis similibus negotiis fungi possit, natura voluntati adjunxit *libertatem*, (significatione stricta, §. 50.) seu facultatem mentis suspendendi inclinationem voluntatis suae, donec decretorum faciendorum consequentia perpenderit. Uti ratio, ita & libertas crescit cum aetate.

Perfectio libertatis est ejus consensus cum fine, propter quem menti tributa est. Gradus ejus perfectionis constat ex celeritate, qua mens cohibet impetus suos, & ex firmitate intentionis cogitationum in videnda & ponderanda effecta actionis, de qua deliberat.

Eadem fere sunt adjumenta libertatis perficiendae, quae voluntatis. Ad hanc perficiendam necesse est, ut menti ad aliquid agendum processurae celeriter praesens sit notio clara & efficax boni & mali, seu tantummodo intra se, seu & extra se, actionem consecuturi.

Efficacem voco, quae subnascentem ideam ei contrariam luce sua in noctem statim agit, mentemque confestim ad decernendum impellit. Ars educatoris in eo posita est, ut 1) id genus notiones menti infigat, quae in eam, cum agendum est, celeriter irrumpant, vimque inclinationis statim efficiendae habeant; 2) ut quae talium notionum efficaciae obstant, ea tempestive removeat.

Incutiantur menti praecepta, quorum in omni vitae parte sine exceptione est utilis & manifesta applicatio ad id, quod agendum occurrit. Qualia sunt haec: *revere Deum, ejusque bonitatem, sapientiam, justitiam perpetuo cogita; malignitatem fuge; cave in opibus aliisque commodis exter-*

nis

nis summum bonum ponas, & in eorum privatione miseriam; semper in oculis habe, esse vitii in vitio, sceleris in scelere, supplicium & poenam peccantium acerbissimam, peccasse.

Mens his principiis imbuta magnam eorum vim sentiet in secunda aetate: e. c. cum in contemptores religionis inciderit, ab eorum veneno abhorrebit. Nec facile cujusquam infelicitate, ne quidem inimicissimi, gaudebit &c.

§. CCXX. Ad submovenda ea, quae majorem voluntatis & libertatis imbecillitatem gignunt, multum faciet notitia *temperamenti nativi*, quo praeditus est impubes, tum & quid *curatione corporis*, aut regenda consuetudine vivendi, quid mutatione loci, ratiocinatione &c. effici possit, ut ejus mens neque *ad propensiones dominantes*, neque ad certa affectuum crebro prorumpentium genera propendat. Observanda & frangenda sunt elementa vitiorum. Sero medicina paratur.

Regendi propterea sunt instinctus, quos suo loco enumeravimus, ut non imperent rationi, sed ad ejus conclusa exequenda voluntatem propellendo conspirent. Viam eos regendi natura aperuit. Alios enim aliis idcirco opposuit (§. 51.). Rem aliquot speciminibus illustrabimus.

Sic infantes naturali quodam impulsu quaerunt *occupationum varietatem*; laborem fugiunt (§. 62.) Si indulseris, in aetate secunda res non nisi jussi, necessitate constricti, & acrius impulsu agent, ad quosvis labores, qui assiduitatem exigunt, segnes erunt, vel *Ardelionum* instar multum agendo nihil agent, suscipient omnia extra illud, quod fieri oportebat. Quare mihi haud probabilis videtur ratio ditiores & potentiores edu-

T can-

candi, ut, quasi ad ludum jocumque homo factus esset, stas exercitationum corporis vices non intermittant, menti autem excolendae, non nisi cum volupe est, vacent, & quamdiu placet.

Quis plerumque est fructus ejus institutionis? Difficultas paene insuperabilis intentionem cogitationum stas temporibus defigendi in certa negotiorum publicorum genera, & ea, quae in utramque partem disputantur, intenta placidaque mente audiendi, meditando, nec nisi rebus, in quibus versari debent, confectis ad alias, aut ad recreationes, transgrediendi.

Ad curam & voluptates corporis natura infantes manuducit. Hunc stimulum non subigi, sed regi oportet. Valetudinis prima cura erit, ut animus valere possit. Ea comparabitur quiete motuque tempestivo & moderato, potu ac cibo suavi & ad concoquendum facili, non autem eo, quem variis rebus artificiose mixtum & aromatibus corruptum primo gratum fecit imitatio, mox adhaesio necessarium. Recreationes eligantur, quibus, dum corpus confirmatur, etiam cognitio quaedam utilis comparatur animo, & vires, quibus puer olim opus habebit in functione muneris sui, paulatim perficiuntur.

Ne impuberes exercitationibus corporis & illis, quae sensus suaviter afficiunt, in prima aetate adfueti vitam putent non esse beatam, nisi omni voluptatum varietate confertam: quaedam illis prudenter subducantur, ut doloribus non molliter ferendis adhaesio artem in his quoque se erigendi, & eorum metu aut impatientia rectam semitam non deserendi, sibi familiarem reddant. Huc spectat durus labor illis quandoque injungendus. Discant mature, naturam per dolores hominem ad voluptatem

luptates ducere, vitium vero per voluptates ad dolores.

Ubi tristitia evenerint, his opportune utetur educator, ut, quam sint necessaria patientiae praecepta, doloris inopinati intolerantem convincat, eique, quale pretium bonorum caducorum sit justum, ostendat.

Ingenitum honoris stimulum nimis acrem temperet, debiliorem, quam par est, excitet, & ad veram laudem concupiscendam dirigat, ut sentiat discipulus, quantum distet, peritia & virtute, an solo genere & opibus commenderis.

Instinctus *observandi* & *imitandi* (§. 98.) in mentibus generosis parit aemulationem, hujus improspere successus in debilibus obrectationem (seu *Zelotypiam*) & invidiam (§. 135.) Sedulo observetur initium ejus vitii, quoniam adultum aegre sanatur. Infans eo infectus tempesterve removeatur ab eo continue videndo, quem, quod cum eo paria aut majora facere non possit, minus dote aliqua valere velit, & cujus praestantiae propterea *invidet*. Doceatur, felicitati saepe nocere comparationem status nostri cum alieno; illum per se considerari debere; vires quaerendas esse, quas possimus; harum compotes factos semper habere, quod gaudemus. Discat, ad tranquillitatem praecipue facere, nullam mente invidiam *concupere*, nullam cuiquam *constare*, nullam imprudenter *contrahere*, inevitabilem posse *pati* (a).

§. CCXXI.

(a) Ad quosvis homines conspicuos convenit illud SENECAE in *Hercul. fur.* v. 373. *Ars prima regni, posse invidiam pati.*

§. CCXXI. In regendo *libertatis* stimulo (§. 142.) providum esse oportet magistrum vitae, ne illo nimis frenando mens vel *humilitati* & *ignaviae* vel *pervitaciae* adsuescat, neve illi nimis indulgendo fiat insolens, morae aut dissensus cujusvis impatientis, intractabilis. Ferox ad non parendum animus, cum primum potest, dominari incipit. Qui adsuescunt nolle, quod alii velint, illi aegerrime ferunt, alios velle, quod nolunt. (§. 143.)

Caveant educatores, ne dissensus tardique obsequii nimium impatientes imperio potius, quam persuasione & placido alloquio utantur. Quae morositate duplicem alumnis suis acerbitatem afferunt, alteram ex re, quae jubetur, alteram ex jussu. Repudiata severitate silentii illius *Pythagorae* non reprehendendi sunt, cum rationem regularum, quarum utilitatem non perspiciunt, cum significatione suae in magistro fiduciae sciscitantur, sed simul dedocendi, obnitendi animo quaerere cavillationes & effugia. Haec enim consuetudo si adoleverit, in medullas penetrabit quaedam disputandi & altercandi scabies, quam vocant *spiritum contradictionis*, in omni vitae privatae publicaeque parte nocentissima. (§. 145.) Adsuescenda est mens impuberum, etiam ea imperia ferre & exequi, quae non sine causa improbet, aut quorum commoda ignoret; quoniam nisi id genus obsequii civis didicerit, *societas* civilis prospere administrari nequit.

Perciti libertatis stimulo impuberes saepe id, quod volunt, vehementer volunt, & negantibus succensent ac vim faciunt. Quae consuetudo ne ingruat, multa primae aetati neganda sunt, ut optatorum & consiliorum suorum exitus casu aut ad-

adversante aliorum voluntate impediri, toleranter ferre adsuescant.

Hac via pluribus in societate malis occurreret, veluti invidiae recta consilia, quoniam ab aliis profecta sunt, rejicienti, ultioni ex injuria opinata nascenti, quod cupita non sis assecutus, quodque leges accipere cogaris, quas dare malis, & obviam isipotesit provenientibus ex eadem causa murmurationibus querulis, factionibus, seditionibus.

Similimodo educator caeteros quoque instinctus regat; ne transeunt e. c. joci in dicacitatem, colulorum concertationes in petulantiam, haec in malignitatem, neve defensio in ultionis cupiditatem, in primis lentam & studiose occultatam, vel profus in crudelitatem, ne reverentia erga superiores in metum, metus in versutiam fronte, verbis, factis, eos fallentem degenerent.

§. CCXXII. Voluntatis & libertatis perficiendae firmus adjutor est pudor (§. 104.) & sensus moralis. (§. 45.) Illum confirmet, exerceat, & sic adhibeat educator, ut is, quem curatione sua complectitur, vere turpia quaeque aversetur, ea vero, quae fieri oportet, spretis hominum male sentientium judiciis, magni facere non vereatur.

Sensus moralis continetur sub sensu mentis interno, cujus (§. 216.) meminimus. Est vis mentis cum caeteris ejus viribus intime devincta, qua illa (ut ostendimus §. 45. seqq.) se trahi sentit ad quorundam factorum moralium deformitatem & pulchritudinem, seu dissensum aut consensum cum natura, celeriter intuendum, & ad illius fastidium, hujus suavem comprobationem. In eo sensu duae celerrime se excipientes mentis agitationes insunt, altera lucis cujusdam plenaque per-

suasionis, factum aliquod esse pulchrum aut foedum, naturaeque consentaneum aut dissentaneum, altera taedii cuiusdam aut suavitatis ex eo conspectu nascentis. Non quaevis facta sub hunc sensum proxime cadunt, veluti sunt ea, quorum pravitas aut bonitas demum ex longa effectuum aliorum alios consequentium serie agnoscitur, (*facta complicata*) & in quibus ad cernendum id, quod rectum pravumve est, valde ac diu intenta mentis acie opus est. Vis ejus in illis factis statim cernitur, quorum consensus aut dissensus cum primis regularum moralium staminibus ex effectu eorum proximo est conspicuus. Quippe eorundem staminum veritatem non demum post demonstrationem rigidam mens percipit; sed perinde eam sentit, ac convicta sensu interno sine demonstratione agnoscit principium *contradictionis*, ut vulgo vocatur quo omnis veri intelligentia nititur.

Sensus moralis prius in mente prodit, quam vis ratiocinandi, hoc est, antequam haec vis ita maturuerit, ut mens in ratiociniis distincte perspiciat veritatem *propositionis* & *assumptionis*, ac vinculum, quo utraque cum *conclusionem* continetur. Atque illam sensum omnium communem esse patet, quod in tanta educationis ratiocinia corrumpentis varietate diversus non est aut mutabilis. Ac quamquam falsis judiciis & ratiocinationibus, & ex his nata male agendi consuetudine, supprimi potest, ut ejus vis non semper appareat; tamen his causis detractis redit. Id declarat exemplum *conscientiae*, quae somno aliquamdiu opprimitur. Haec enim re vera est sensus moralis hominis ad suas ipsius actiones relictus.

Est ille sensus in omni aetate perutilis, praecipue in hebetiorum mente, in qua pro ra-

tocinio difficili valet. Impuberes praecipue erigit, ut vim praeceptorum moralium facilius capiant. Etiam infans conspecto facto, in quo manifesta apparet malignitas infantis ingrati, huic, licet sibi ignoto, succensabit, & rationem ejus averfationis nullam reddet, nisi hanc, sentire sese indignitatem facti & foeditatem facientis. Hunc itaque sensum, lucis illius regulae naturalium specialium, qua illustrata mens convincitur, quasi fundatorem, educator crebris speciminibus excitet. V. c. opportune impellat impuberem, ut sublevet calamitosos, aut ut sua cum aliis gaudia ultro communicet. Quo facto roget eum, ut observet fontem voluptatis, quem in se ipso aperuerit benignitate sua, & pro hujus mensura crescentis quasi gradationem voluptatis. Tunc animadvertet, voluptatem se capere minimam, cum aegre ac, ne durus haberetur, paene invitus, majorem, cum rogatus, maximam, cum ultro ac praeter expectationem, beneficium cuiquam verum & magnum contulerit.

Tandem si tanta est vis dulcedinis, quam male agendi consuetudo parit, ut eam a teneris quaesitam aegre repudient senes; educatoris est, mentem in alteram partem flectere, & laborare, ut firmetur & augeatur praecipue juvenum, qui haud procul a secunda aetate absunt, proclivitas ad voluptates capiendas ex cogitatione praestantiae, quae in factis bonis inest, & eorum convenientiae cum voluntate Dei, seu (quibus verbis de *Germanorum religione* utitur TACITUS (a)) *ejus secreti, quod sola reverentia videmus.*

§. CCXXI.

(a) *De moribus Germ. c. 7.*

§. CCXXIII. In *secunda aetate*, postquam *adultiores* in suam tutelam venerunt, primam eorum curam esse oportet progressionem ad virtutem, sicut firmum fundamentum felicitatis. Est autem eorum, qui in publicum prodeunt, duplex genus alterum vitiosum, aut non quidem vitiis dominantibus inquinatum, at nullo tamen virtutis studio & ardore initiatum, alterum eorum, in quibus, prout prima aetas tulit, virtutis cognitio, amor, efficientia valere coeperunt. Priores necesse est quosvis mentis suae nervos contendere, ut *intelligent* tum *errores suos ac deponant*, tum ut videant necessitatem impulsivum, qui non a *folis vulgaribus*, sed & a nobilioribus momenti nascuntur, utque haec utrumcum certis ac veris recte agendi principiis mentem statim subeant, cum agendum est. De qua praesentissima eorum principiorum efficacitate assequenda ita disputavimus, (§. 77. *seqq.* 219. *seqq.*) ut appareat, quid sentiendum sit de quaestione vulgata, utrum *emendationem* ab intellectu, an a *voluntate*, incipere oporteat.

Investigatae submoveantur, quoad ejus fieri potest, causae infirmitatis virium mentis arctissime inter se cohaerentium. Qua re fiet, ut in ea robor, quod in virtute inest, (§. 199.) paulatim adolescat.

§. CCXXIV. Viam ab hac quodammodo diversam *adultiores* ingrediantur necesse est, quorum mentes sensus ille suavis per se nascens ex conscientia recte factorum, eorumque cum voluntate divina congruentium, etiam sine commodis externis quaesitis aut oblatis, impellere coepit. Illi primis praecipue annis, quibus se ipsos regere incipiunt, omnem aciem suam intendere debent, primo ut scopulos (§. 217.)
in-

indicatos vitent in fluctibus negotiorum, ad quae agenda transferunt, ne rapiantur procellis; quibus insidiosa & contagiosa societas jaectatur; deinde, ut mentem in virtutis amore & ardore crebris experimentis, iisque opportunitate data difficilioribus, confirmet. Utrique studio inserviet consilium, quod (§. 18.) dedimus, ut quisque sit quotidianus *speculator sui*. Hoc enim modo fiet quoque *cursor sui* rigidus ac perpetuus. Sapientis non est, ut *EPICURUS* alique Philosophi veteres tradiderunt, fugere negotia & munera publica, vel congressus hominum celebres, ne illis, quorum maxima pars corrupta est, mixtus in eosdem morbos incidat. Secessus quaeratur; alternent solitudo & frequentia, ut rerum occurrentium mole & vitiorum observatorum multitudine obrutus se colligat animus, sibi que soli aliquamdiu vacet. Sed non est refugiendum stadium, in quo possis labore, rerum gerendarum scientia, probitate, non tibi tantum, sed permultis esse utilis, & muniendum simul pectus adversus dulces Sirenum cantus, ne a recta via avoceris. (§. 215, 216.) *Bonus* est, non qui ob metum aut virium imbecillitatem peccare haud ausit vel non possit, sed qui nolit.

In quotidiana illa sui exploratione infirmitatem voluntatis & libertatis ejusque causas investigari oportet; num vi temperamenti celeriores, quam par est, motus mens capiat? an lente discernat, quod celeriter conficiendum erat? num percussa subito aliorum hominum impetu in sua potestate esse desinat, quoniam ad inexpectatos incursus non satis praeparata sit & obfirmata? num languor in recto sequendo stimulis huic valde obluentibus & quaedam bene agendi inertia inoleverit?

Ne

Ne mens sibi purior, quam est, visa se ipsam illudat, id interiores recessus suos saepe perscrutetur, & momenta, quibus incitatur, occultiora eruat. Num v. c. laudes bene merentes, ut ipsis laudibus extollar? num quid odii & ultionis insit in actibus, quibus defensionem necessariam & legum reverentiam praetexis? num magis incalescas incommodorum externorum errata consequentium metu, an suavitate eos omnes, qui viam rectam tenent, comitante? Num & per ingratos societati profuisse gaudeas? inimicis salva defensione necessaria ingenue ignoscas? diem, quo nullius boni in alios, cum posses, collati tibi sit conscius, te perdidisse doleas?

Est & hoc subsidium alacritatis comparandae in vero bono eligendo, ut societatem facias cum bonis, qui viam vitae vere beatae non deferere pari ardore cupiunt. Coniuncti nobilissimo studio certent sibi rationes actorum reddere, monita alterna audire, specimina bonae mentis suae referte, & sic se mutuo ad virtutem accendere (a).

Ex his, quae haecenus disputavimus, apparet, qui fiat, ut aliis processus in virtute sit facilius, aliis tam arduus, ut eum paene inter res, quae fieri non possunt, referre non dubitent. Praeter causas perfectionem voluntatis & libertatis impediennes & evertentes, quas supra indicavimus, praecipue id tribuendum est intermissioni exercitationis strenuae plenis quasi haustibus capiendi voluptatem, quam intuens in *praestantiam recti internam* animus & simul cogitans, quantum sit, e voluntate Dei vivere, necessario sentit. Va-
let

(a) De *Brachmanum* instituto v. egregium locum APULEJI *floridor.* lib. I. initio.

let de his momentis, quod de causa, cur idem labora imperatori sit levis, qui militi gravis, dixit XENOPHON; ipse honori laborem imperatorium faciat leviores.

§. CCXXIV. Praeter ea, quae exposuimus, mentis virtute conformandae subsidia, aliae exercitationes a veteribus quibusdam sapientiae magistris commendantur; veluti a PYTHAGORA, PLATONE, ab Indorum Philosophis (a), ab & Enthusiasmi fautoribus (b). Pars eorum subsidiorum superstitionem, aut phantasiae commenta, manifeste indicat; pars quaedam tantum vitia oppugnat dicam? an expugnat; pars ad quosdam solummodo bonos animi habitus acquirendos tendit, sed universa & singula ad concentum illum actionum omnium, sine quo virtutis notio disperit, efficiendum parum momenti habent. Eo in numero est *Musica*, quam ex modis & cantu compositam, prout sonorum gradus intendantur aut remittantur, ad mentem sedandam, exhilarandam, nobili audacia accendendam, consolandam, moestitiam ei inferendam, multum valere, veteres ar-

(a) V. de *Gymnosophistis* STRABO *Geogr. lib. XV.* De eorum more ab ortu solis ad occasum peritandi con-
tuentes solem *impokilibus oculis, ac ferventibus arenis*
toto die alternis pedibus insistendi v. PLIN. *Hist. Nat.*
VII, 2. Eos in globo igneo rimari, secreta quaedam
studuisse tradit SOLINUS c. 52. Mirum est, sed vix
credibile, quod de SOCRATE refert GELLIUS N.
A. II, 1. eum stare solitum pertinaci statu per diem ac
pernoctem a summo lucis ortu ad solem alterum orien-
tem, inconniventem, immobilem, iis dem inuestigiis, &
ore atque oculis in eundem locum directis cogitandum.

(b) V. LOCKE de intellectu humano lib. 4. c. 19.

bitrabantur. (a) PYTHAGORAS eam praesertim vesperi tractandam commendavit; SOCRATES senex didicit. PLATO, in ea arte praestans, ad feritatem compescendam, a *Gymnasticis* exercitationibus natam, in republica magni esse usus, ARISTOTELES virtutis cultui valde prodesse, censuerunt. *Graecis* universa eam inter artes morum bonorum conservandorum & incitandorum, ac quosdam sensus civibus dignos alendos & concitandos retulit. Et *Dorios* quidem modos ad fortes & vehementes impetus incitare animum existimatum fuit, *Phrygios* ad magnos & nobiles motus extollere, *Jonios* ad eum effeminandum pertinere, creditum fuit, atque hi luxu ingruente cum in privatorum circulis plurimi fieri coepissent, ad mores corrumpendos statumque reipublicae pervertendum, uti praedixerant severiores philosophi, post *Periclis* tempora haud parum valuerunt. Quantum vis Poeseos & Musicae conjuncta possit in fortitudine etiam populorum in-

(a) V. STRABO *Geogr. lib. X. p. 468.* JAMBlichus in *vita Pythagorae c. 25.* PLATO *de rep. lib. 3.* ARISTOTELES *polit. VIII, 5.* AELIANUS *XIV, 23.* EPICURUM nonnisi a musicis libidinem incitantibus averfos esse disciplinae suae alumnos voluisse, tradit GASSENDUS *de vita Epicuri VIII, 2.* Pythagoras *lyrae* usum commendabat, *tibiae* vetabat. In CICERONIS *fragm.* legitur, cum *violenti adolescentis tiliarum etiam cantu, ut sit, instincti mulietis pudicae fores frangerent, admonuisse tibicinam, ut spondeum caneret, Pythagoras dicitur; quod cum illa fecisset, tarditate modorum & gravitate cantus illorum furentem petulantiam resedisse.*

inçultorum inflammanda, usitati apud veteres Germanos *Barditus* docent (b).

Verum quanquam modorum, voçumque contentus quaedam in mente momenta bona nutrire & inflammare, atque eam a quibusdam malis consiliis repente abducere possit, tamen ad stabilem illam mentis affectionem & suavissimam cogitationum atque actionum harmoniam efficiendam, quam notio virtutis requirit, parum valet.

§. CCXXVI. Quae nos quidem ex natura animae collegimus sive praesidia virtutis, sive ejus comparandae incitamenta & adjumenta, illa non exclusit, sed novis superadditis corroboravit ea religio *revelata*, quae maxime confirmat, cursum vitae beatae morte non terminari, & de aeternitate id, quod *ferstam* sic se habere philosophia tradit, *certum esse docet*. Haec religio ostendit supremum virtutis gradum, ad quem homo contendere debeat, qui se vere amet. Eiusdem virtutis unicum, quod unquam fuit, exemplar perfectissimum ante cujusque oculos constituit. Viam vitae beatissimae monstratura quemvis ad intimam sui ipsius notitiam deducit. Interiorum animi recessus, quibusvis sublati integumentis, percontata aperit simulacra virtutis, & vulnera conscientiae infligit ac sanat. (§. 182.).

(b) TACITUS de M. G. c. 3.

P A R S II.

*Notionem legum naturalium, & modum
eas ad facta applicandi exponit.*

S E C T I O I.

*Obligationis & legum naturalium definitio, origo,
perfectio, partitiones.*

§. CCXXVII.

Ea est natura intellectus humani, ut a singularibus ideis ad colligendas ex his universales, & ab harum cognitione ad distincte percipiendam veritatem (sive *propositivum*) universalium, aliarum ex aliis hexaram, seriem gradatim ascendat. Nos quidem in explicando vitæ felicitate, ut supra videmus eundem tenere ordinem studimus, quem natura, magistra optima, servat in modo, quo & perveniunt homines ad cognitionem regularum bene vivendi, & per eam felicitatis amplioris procedente aetate gradatim participes fiunt. His, ut speramus, in aprico positus, superest series conclusionum, quas, ut ajunt, *a priori*, id est, ex ipsa definitionum ac principiorum supra traditorum natura, demonstrari oportet. Hae nunc lucidiorem habebunt explicatum. *Re intellecta* facilius verba declarari poterunt, quibus utuntur philosophi, ut notio-

tiones distinctas propriis vocabulis expressas ad-
versus confusionem cum aliis notionibus similibus
quasi sepiant, utque accurate ac presse loquendo
rectius intelligantur, denique ut multa paucis ter-
minare efferant. Habet haec ratio docendi hanc
quoque utilitatem, ut observato itinere ad felici-
tatem, quod natura fecit ac monstravit, facilius
perspiciatur. tum *origo* notionum abstractarum,
quae regulis, quas Philosophi tradunt, moralibus
continentur, tum *veritas definitionum*, tum natu-
ralis ordo *partitionum*, in quas ab iisdem philoso-
phis, naturam sequentibus & patefacientibus, varia
vitae sapienter instituendae munia dividuntur.

Præterea ratio *analytica* disciplinam morum tra-
dendi plus valet ad voluntatem flectendam, quam
sola synthetica. Illa est planior & cuivis ingenio
aptior, quoniam, quae sub sensus externos &
interius cadunt, et observata, collecta, in or-
dinem naturalem redacta ita exhibet, ut eorum
veritatem in se ipso quisque deprehendat. Haec
quia ratiocinatione, magnam mentis intentionem
& aciem exigente, efficitur, non aequè est com-
moda omnibus, & saepe majorem verborum,
quam rerum, notitiam gignit.

Hoc stadium postremum nunc ingrediari initium
disserendi faciemus ab origine & veritate earum
definitionum & divisionum explicanda, quae in
doctrina de arte sapienter ac jucunde vivendi,
& de jure, quò inter se ex naturae voluntate
utuntur homines, fundamenti loco ponuntur.

§. CCXXVIII. Una ad felicitatem via patet,
quam deserere integrum homini est, non autem
mutare. (§. 21.) Seu eam teneat, seu ab ea
desectat, effectus aut boni aut mali alterutram
vivendi rationem sequuntur certi, iique divini-

tus ordinati, proinde necessarii. Iidem quoniam ad ordinem naturae, sapientissime constitutum pertinent, ac solis viribus divinis, non autem humanis, ab actione separari possunt, appellari possunt *physice necessarii*. Sub his continentur etiam illi, quos (6. 39.) appellavimus *adventitios*, propterea, quod non omnino a viribus agentis, sed partim a causis extra eum positis, plus aut minus ad eos gignendos conferentibus, pendent. Sic ratio laudis, qua factum egregium celebratur, partim in hoc est, partim in aliorum mente in illud sine malignitate considerandus, intentio, quae si desit, mentis intentio, laus aberit, sed solus ejus facti effectus, necessarius sequetur, contentus se ipso animus. At posita illa animi intentione laudatio ejus facti, saltem tacita, erit, *physice necessaria*.

Pone, velle hominem, ut ex eo, quod agit, effectus existant, cum felicitate sua connexi. Cum, ut diximus, hi effectus non sint in ejus potestate, sed *physice necessarii*, nihil ei relinquatur, nisi ut ad normam agat, quam naturae effecti unicam, quae non aliter, quam si eam sequeris, effectus boni expectati sunt, possibiles. Est itaque necessarium, aut hos non expectare, aut si eas requirat, et normae convenienter agere. Necessitas actiones liberas ad certam normam naturae consentaneam dirigendi, ut cum felicitate agentis consentiant, appellatur *moralis*. Haec itaque est pars ordinis rerum naturalium, immutabilis, quem Deus constituit. *Moralis* dicitur, quoniam ad actiones liberas (ex quibus repetitis nascuntur *mores*) adstringitur, proinde a necessitate *physica* proprio vocabulo distinguenda est. Nam contra hanc aliquid conari.

vires humanas superat; morali autem necessitati repugnare, in potestate hominis est. Igitur moraliter necessarium id dicitur; cui si quis aliquid contrarium elegerit, fieri non potest, ut statum quandam consequatur, verae voluptatis competentem, hoc est, felicitati suae firmandae aut augendae consentaneum. Verbo, est unicum, quod inter ea, quae homini eligenda occurrunt, sine detrimento felicitatis eligi potest.

§. CCXXIX. Cum necessitas moralis sit unicus modus possibilis efficiendi, quod quis felicitati suae conveniens assequi velit: (§. 228.) patet 1) nullam necessitatem moralem tribui posse aliis naturis, quam *intelligentibus*; 2) eam non convenire earum actionibus naturalibus, sed liberis. 3) Non pugnat ea cum libertate electionis inter duo opposita. Atque 4) hoc modo differt a necessitate physica. Haec enim, ut diximus, non inest nisi in vinculo indissolubili, quo actio quaeque cum effectibus suis continetur, & in natura entis cuiusque intelligentis finiti, ac praecipue naturae humanae, cujus vires certis terminis descriptae non magis patiuntur post antegressam status futuri perspicentiam haud inclinari ad eum, qui ment melior videtur (§. 239.) quam ab actione cognata & consummata dirimere. Eius consecutio-

Peripicuum ex his est 5) quamvis necessitatem moralem hominis esse *conditionalem*, nempe si velit statum vere jucundum, suis sibi viribus & actionibus comparare, certa via & ratione agendum esse, quam natura monstravit.

Hinc consequens est, non posse eam necessitatem

cuiquam entī tribui, nisi intelligenti, in quod cadat *sapientia*. Sapiens enim in futurum prospiciens id, quod sibi experendum & quaerendum proponit, bonum cum *supremo fine suo* confert & eligit, postquam illius cum hoc convenientiam cognovit. Necessitas moralis est id ipsum vitiosum, quod actioni cuiquam cum supremo agentis fine, seu felicitate, intercedit. Igitur qui hanc necessitatem non sequitur, sed ei praefert *libertatem stultitiae*, is cum semet ipso pugnat, proinde sapiens dici nequit (§. 174.)

§. CCXXX. Si quis ea conditione esse potest, ut, dum ad agendum procedit, necessitatem moralem hoc, & non aliud, agendi intreatur, *obligari* dicitur. Est itaque *obligatio* (latiori intellectu, sub qua id, quod Icti definiunt, obligationis genus continetur) *necessitas moralis certa ratione agendi, cuius elate cognoscendae facultatem habet is, qui agit.*

Ex hac definitione efficitur, 1) ut obligationis notio indicet actionem, sive suscipiendam, sive omittendam, cum agentis felicitate connexam. 2) Hunc oportet habere vires ejus vinculi, quod inter ejus actionem & felicitatem intercedit, clare cognoscendi, proinde ea, si velit, conditione esse posse, ut nonnisi praegressa ejus vinculi consideratione agat. Quis non est status infantis in cunis, mente capti, aut ejus, qui instar machinae ad agendum vi externa impellitur. 3) Manet tamen obligatio, etsi is, qui agit, sua culpa in eam conditionem delatus sit, ut rapiatur ad id agendum coeco impetu, quod natura vetat, quoniam actio nihilominus est libera.

4) A -

4) Actio, cujus, quod omitti sine felicitatis nostrae diminutione haud potest, necessitate obligari dicimur, semper est *rationi conveniens (rationalis)*. Haec locutio usitata habet duplicem sententiam. *Rationale* appellatur tum quicquid *vi rationis* (§. 50.) verum aut falsum, bonum aut malum, esse cognosci potest, tum quod est consentaneum *ratiociniis veris & probatis*. Igitur si adhibita contentione virium rationis nobis pateant *principia vera* de eo, quod cum felicitate nostra consentit aut pugnat, sique in actione quadam nobis proposita videamus hujus copulationem cum illis principiis; certa est conclusio, eidem actioni inesse obligationem. Haec itaque & intelligitur ope rationis, & cum ratione, hoc est, cum ratiociniis veris, conspirare recte dicitur.

§. CCXXXI. Planum porro est ex definitione obligationis (§. 225.), eam proprie non esse, nisi *internam*. Nam quae *externa* dicitur, ea tantum ab *interna* differt commemoratione *originis* eorum effectuum, qui vel singuli vel cum aliis conjuncti eam in mente persuasionem efficiunt, ut se obligari non dubitet. Scilicet *externa* appellatur obligatio, quae oritur a commodis & incommodis actionis cujusdam liberae, in quantum illa non ex statu interno agentis, neque ex ejus necessitudine cum quibusvis rebus extra eum positis, existunt, sed unius aut plurium entium intelligentium viribus & voluntate eidem actioni adjunguntur. Quales v. c. in societatibus peculiaribus sunt honores, potestates, imperia, vexationes, injuriae, poenae.

Verum haec talia consequentia non moverent

mentem, ut se esse obligatam persuasum haberet, nisi in ea inesset vis quaedam nativa ea tanquam a se non facienda reprobandi, quae cum felicitate sua pugnare cernit, undecunque ea pugna oriatur. Idcirco natura provida non satis habuit, menti tribuere facultatem tantae ex ratiociniis de bono & malo lucis capiendae, ut sit convicta, aliquid esse bonum & malum, sed praeterea impressit menti *sensum* quendam *obligationis*, qui sub *sensu morali* (§. 222). continetur. Is enim, qui ingenius proficitur, se id videre, quod se fieri conveniat, aut non conveniat, quid eo temporis puncto se sentire proficitur? Sentitne metum opprobrii taciti, quod sibi ipsi facturus sit sentitne sollicitudinem, ne factum obligationi contrarium sensus poenitendi acerbus & inevitabilis subsequatur? Atque si post facinus malum intra se descendit, sentitne amaritudinem opprobrii, quo se tunc ipsum torquet, aliter se agere potuisse & debuisse? sentitne aculeos aegritudinis ex poenitentia prorumpentis?

Ex dictis superioribus etiam hoc concludi posse videtur, obligationem ratione habita originis eorum, quae actionem consequuntur, aut modi, quo ea consequentia cognoscuntur, posse in naturalem & eam, quae naturalis non est, dividi. Quod si vero essentiam obligationis introspecias, omnis est naturalis, & ea quoque, quae ab imperante legitime constituta est, extremo ad naturalem redit. Tolle veritatem regulae: stude felicitati: tolle hujus sensum, tolle vim occultam, qua ad hanc trahimur, tolles persuasionem, nos obligatos esse, ut ad normam constitutam nos accommodemus.

§. CCXXXII. Ex notione obligationis, quam
ape.

aperuimus, praeterea intelligitur, eam esse unicam, & opponi cuivis actioni hoc modo, ut, quicquid ei adveniat, illud fugiamus. Proinde obligatio nunquam potest alia alii opponi, aut proprie dici, aliam alia vinci. Sic v. c. obligatio opes tuendi non cedit obligationi vitae conservandi, cum haec a latrone in periculum adducitur, sed prior non est appellanda obligatio, nisi quatenus opum custodia non est impedimentum vitae conservandae & cum majori voluptatum nostrarum & alienarum cumulo degendae. Partitio obligationis in majorem & minorem potius pertinet ad multitudinem, magnitudinem, stabilitatem bonorum & malorum cum actione aliqua connexorum, & magis minusve possibilem hujus nexus perspicentiam, proinde ad efficiendam huic perspicentiae parem virium contentionem in ea actione decernenda & consummanda. Hoc sensu obligatio gradus habet:

Si unus tantum effectus bonus ex actione aliqua cum regulis congruente nascens consideretur, *simplex* vocari potest obligatio: si plures, *compositam* dicemus. Atque adeo magnitudo obligationis cognosci potest ex gradu bonorum & malorum actionem aliquam consequentium, quorum ex complexu constat necessitas moralis, & ex quantitate virium possibili cognoscendi eum gradum ac, cum agendum est, perpendendi.

Actio hominis libera, quatenus consideratur tanquam conjuncta cum obligatione, appellatur *officium* (a). Verum est officium, cujus impleti effectus est bonus.

(a) CICERO de fin. III, 17. esse officium ejus generis, quod nec in bonis ponatur, nec in contrariis.

Definitionem tamen, quae propius ad obligationis notionem accedit, superiori subjicit his verbis, quod ratione actum sit, officium appellamus. Add. de Offic. I, 3.

ctus necessarius (§. 33.) est ad eversionem boni (§. 100). Actio regulis moralibus, seu officia, consentanea dicitur bona; ei contraria vocatur mala, vitiosa, peccatum.

§. CCXXXIII. His explicatis progredimur ad disputationem, quam praeternitere non potuimus, quoniam multorum scriptis celebratur, & rei, quam tractamus, uberius declarandae nobis locum dabit. Nempe quaesitum est, num sit vitiosa, quam explicavimus, obligationis definitio, quod nullam faciat mentionem legislatoris?

Legis inventor, lator, suavor, scriptor, differt ab eo, qui legem iussit, hoc est, obligationem, qua alii tenentur, constituit. Hic tamen vulgo legislator dicitur, hoc est, legitimus constitutor regularum moralium, quas promulgavit, atque auctor effectuum bonorum & malorum eas aut observatas aut neglectas sequentium. Legitimum voco effectorem normae, qua definienda is non laeditur, cui statuitur & annuntiat. Hujus potestatis legem aliquam jubendi & sancienti duplex esse fundamentum, (§. 237.) trademus. Is qui tali jubendi potestate utitur, eum, cui normam quandam agendi praescribit, obligare dicitur. Praescriptio illa nullum haberet exitum, nisi contineret promulgationem. Quae est actus, quo fit, ut normae praescriptae illi, quos obligat, claram cognitionem habere possint.

Talis itaque legislator efficit necessitatem moralem sine eorum, quos illa adstringit, querela probabili de felicitate sua impedita aut diminuta, quoniam quicquid praescribit, illud ad eorum, qui iussa faciunt, utilitatem pertinet. Ex quo facile percipitur, quemadmodum discrepet a domina, qui jubet, quod sua, non quod obedientium, interest.

&

& ab eo, qui praecepta five salubria five damnoſa invitis violenter obtrudit, quorum dandorum nullam poteſtatem habet.

Quaeſtio itaque, num in definitione obligationis ſit ejus auctor exprimendus, huc redit, num ignorata aut non conſiderata ejus poteſtate ac voluntate, a quo quaedam agendi norma profecta eſt, aliquis convinci poſſit, ſe eſſe *obligatum*, ut ad eam normam in vitae ſuae inſtitutione ſe conformet?

Id quidem SCHOLASTICI, GROTIUS, WOLFIUS, haec in re egregium philoſophiae melloris ducem LEIBNITIVM non ſecutus, multique viri docti affirmant. Quorum doctrinam nobis quoque probabilis videtur. Favet ei, quod de *ſenſu obligationis* (§. 229.) occupavimus. In primis autem hoc argumento movemur: ſi poſita cognitione legislatoris non naſcitur, ſed confirmatur perſuaſio, neceſſe eſſe, ut normam vere exiſtenteſequamur, quam individuo vinculo cum felicitate noſtra copulari cernimus: ſequitur, ad perſpicientiam obligationis non pertinere notionem auctoris, a cujus poteſtate & voluntate illud vinculum originem duxit. Talis vero eſt natura regularum vivendi naturalium. Itaque firmitas conſiſionis noſtrae aperta eſt. Ex qua efficitur, ut in definienda obligatione poſſit omitti commemoratio legislatoris, quoniam definitio quaeque nihil niſi ultimum, quod rei definiendae proprium cogitari poteſt, exprimere debet.

§. CCXXXIV. Qui hanc doctrinam non probant PUFENDORFIUS alique viri in hac diſciplina eminentes; illi urgent, 1) ſine notione *obedienciae* nullam eſſe notionem obligationis; 2) alienum eſſe ab hujus natura, quoniam *ſibi*

V §

ipſe

ipsi obligari, cujusmodi tamen obligationis genus definitioni nostrae sit consequens.

Obedire est ejus imperata facere, quem potestate jubendi praeditum esse intelligimus. *Obedire Deo* significat cognoscere obligationem faciendi jussa Dei; & idcirco illis obtemperare. In universum obedientiae ecquod proprium est momentum, quo voluntas hominis ad jussa exequenda incitetur? Triplex; metus, spes boni nata ex fiducia in legislatore; veneratio.

Quae a metu ducitur obligatio, hac ratiocinatione subnititur: nec bonis cupitis potiri, nec malis liberari possumus, nisi pareamus voluntati jubentis; ergo parendum est. Quae si negetur conclusio, nova ad eam probandam ratiocinatione opus est. Extremo ad hanc venietur; sensu interno convincimur, si jussa ejus, qui habet jubendi potestatem, non faciamus, duplicem nos dolorem capturos, alterum ex privatione boni & perpeffione mali, quam a jubente cum contumacia nostra copulatam esse cernimus, alterum ex opprobrio tacito, quo mens se ipsam sicut mali sui status effectricem discruciat, & ex acerbo poenitendi sensu, qui uterque dolor cum ingenita felicitatis appetitione pugnat; ergo obediendum est. Tum demum necesse est, ut habeamus notitiam ejus, qui nos *obligat*, seu ejus, qui fundavit obligationem, qua adstringimur; cum malum, quod ab ejus viribus & voluntate metuitur, est incertum, & ex naturali rerum ordine colligi, aut solis naturae viribus confici nequit.

Fiducia in legislatore non creat, sed jam existentem confirmat obligationem; novo, quo voluntas ad obedientiam flectitur, momento superaddito. Nam ex fiducia nascitur persuasio, normae auctorem bene nobis ea consti-

fituenda consulere voluisse; nascitur spes, futurum, ut pro bonitate sua & sapientia nobis voluntati suae obtemperantibus plura bona imperiat, quam quae in serie eventuum humanorum ordinaria esse manatura ex obedientia, nunc perspiciamus. Pone autem, ex constitutione ordinis rerum naturalium immoti, qui etiam in eventibus humanis cernitur, posse bona & mala perspicere, quae quandam agendi normam naturalem servatam aut neglectam consequuntur. His cognitis, quae nec *Atheorum* intelligentiam plane fugiunt, existet obligatio, etsi auctor ejus admirabilis causarum & effectuum ex illis existentium ordinis ignoretur aut non cogitetur.

Idem de *veneratione* obligationem non gignente, sed corroborante tenendum est. Veneratio, & praecipue ejus gradus summus *adoratio*, (§. 172.) est copulata cum fuga sensus molesti necessario provenientis ex cogitatione, nos ei displicere, quem reveremur, eumque nobis indignari. Si non alius, nisi hic, effectus malus actionem ejus, quem veneramur, voluntati contrariam sequeretur; notum eum nobis esse oportere, ut obligemur, per se intelligitur. Sed si ex aliis etiam effectibus malis pravitas actionis cujusdam, hoc est, dissensus cum felicitate humana cognoscitur: planum est, jam apparere obligationem ex his effectibus cognitam, & tantum ejus, a quo profecta est, notitia augeri. (§. 222.)

Quomocumque res consideretur, ultimum, quod in notionem obligationis cogitari potest, & ultra quod intellectus humanus progredi nequit, est perspicua convenientiae, quae est inter normam agendi, qua obligari dicimur, nostramque felicitatem. Qua convenientia intellecta a qua nobis videtur indubium, nos obligari, ac certum nobis

apparet, fieri non posse, ut idem simul sit & non sit. (§. 239.).

§. CCXXXV. Videamus de eo, quod obijcitur, sine cognitione legislatoris utilitatem aliquid faciendi perspici posse, *necessitatem* non posse, item in notione hominis, *qui sibi ipse obligatus* dicatur, aliquid, quod sibi repugnet, inesse. Quid est ea, quam solam sine legislatoris notitia intelligi posse contendunt, *utilitas*? Re vera nihil nisi necessitas actionem aliquam ad certam normam accommodandi, quia haec est subsidium unicum, quo demum adhibito fini nostro supremo convenienter agere possimus. Quid est *sibi obligari*, nisi cognita colligatione actionis cujusdam cum felicitate sua sentire physicam necessitatem persuasionis intimae, id esse reprobandum, quod felicitati adversetur? Si iudex reum injuste damnaverit, non quidem propriae loquendo eum *obligat*, (§. 133.) quia cogendi eum, ut solvat, quod non debet, potestatem non accepit: sed tamen reus damnatus sibi ipsi debere, seu obligatus esse, dicitur, ut injuriam ex sententia sibi illatam toleret, ne rei judicatae executioni resistens sibi, & exemplo malo societati, majus damnum contrahat. Concludimus, uti ad perspiciendam veritatem theorematum Geometricorum non necesse est, demonstrationem ad auctorem omnis veri ascendere; sic & ad perspiciendam veritatem normae moralis & obligationis eam sequendi non esse simpliciter necessariam cognitionem auctoris, a quo illa originem sumit.

Nos quidem piam esse arbitramur sententiam GROTII, qui contendit, etiamsi quis venerit in opinionem, in quam sine summo malo venire possit nemo, haud esse Deum, tamen ab eo intelligi posse obli-

obligationem regulis, quas cognoscit, naturalibus convenienter se gerendi. Quippe ab aeterno vidit Deus, magnam partem generis humani, etsi aliquam rerum divinarum notitiam habitura esset, tamen non clare intuituram in rationes, ex quibus certas vivendi regulas esse divinas concluditur. Horum hominum imbecillitati consulturus fecit, ut in uniuscujusque mente inesset vis quaedam cernendi necessitatem sese in cursu vitae felicitis componendi ad normam agendi naturalem, etsi ejus originem divinam certis ex argumentis colligere non laboret. Haec itaque doctrina sapientiae summae consentanea videtur, proinde, quo minus pia censeatur, nulla est ratio.

§. CCXXXVI. Ex definitione obligationis (§. 230.) porro intelligitur, ea posita poni regulas morales veras, (§. 24.) & his positis illam simul poni.

Variae hominum actiones in aliquot genera redigi possunt. Singulis generibus sunt certae normae praescriptae, quae appellantur *leges*. Nam ubi lex unverse significat comprehensionem regularum eum ordinem, sine quo effectus quidam obtineri nequit, definiendum: (*e. c. lex physica*) sic *lex moralis* est complexus regulatum moralium finium, hoc est, ad ius actionum liberarum regendarum genus pertinentium. Dicitur ea *lex naturalis*, quatenus ex naturae humanae consideratione colligi potest. Atque hac nota, legem moralem ad actiones liberas regendas spectare, lex naturalis moralis a caeteris naturae legibus distinguitur, quibus res inanimatae, animatae, corpora, & efficacia ac limites virtutum animae humanae libertati ejus haud substantiam reguntur. *Lex naturae* eminenter dicitur regula actionum liberarum universalis, ad quam leges quaeque singulares, velut ad centrum commune, confluunt. Hae

Haec leges in ipsa hominis natura (§. 42.) divinitus expressae & conspicuae non sunt committendae cum enuntiatis philosophorum, quae quamquam legum naturalium nomine pariter appellantur, tamen non sunt nisi legum naturae archetyparum imagines vocibus formulisque significatae, & ordine ad intelligentiam humanam maxime accommodato aliae ex aliis nexae.

Verum uti res ipsa ab ejus effigie differt, ita utrasque leges distinguere oportet, alteras in natura humana velut inclusas, alteras, quas ex harum observatione collectas vulgo dicimus naturales, quaeque non sunt nisi priorum simulacra. Illae enim cum in ipsa natura insint, sapientissimi rerum effectoris opus haberi debent, ideoque nunquam fallunt; haec hominum naturam contemplantium ingenio contextae & in disciplinam redactae erroribus opinionum infici possunt; illae sunt clarae & admirabiliter conspirant, haec tam parum exacte brevibus formulis quandoque comprehenduntur, ut praecepta cum praeceptis commutantur, & ad hunc dissensum componendum novis regulis opus esse existimetur, de quibus infra dicetur.

§. CCXXXVII. Quicquid consentit cum regulis veris moralibus, *rectum* appellatur. Idem dicitur *honestum*, quatenus consideratur ut fons verarum voluptatum ad hominem ex actionum suarum cum regulis consensu pervenientiam. *Carum* bonum quomodo differat ab *opinato*, hoc est, quod per errorem pro bono ob quandam voluptatis poenitendae spem vel perceptionem habetur, ex §. 10. percipiuntur est.

Certae sunt conclusiones, ad quaedam ad felicitatem hominis consentit, isque consensus vel ex natura entis intelligentis finiti, vel particu-

latam ex natura humana perspicitur, vel perpetua eventuum humanorum consecutione confirmatur; ergo ea actio est legi naturae consentanea. Vice versa is, qui probare velit, actionem aliquam legi naturae convenire, vim ejus ad felicitatem agentis doceat: necesse est.

Actio ut recta & bona dici possit, inquirendum est in finem, ad quem tendit, in momentum efficax, a quo oritur, (§. 197.) in subsidia, quibus ad exitum perducitur. Finem diximus (§. 116.) esse id, quod in existat, ens quoddam intelligibile mirum harum contentione efficere cupit. Idem finis, quem quis sibi proponit, dum ad decernendum progreditur, illi momentum efficax, quo voluntas inclinatur ad agendum. (Unde natum est illud *Scholasticarum*; finis est primum in intentione & ultimum in executione).

Finis bonus est verum bonum, quod is, qui agit, efficere aggreditur, nempe mutationem quandam status sui, aut rerum extra se positarum hominumque, ex qua ad se ipsum, aut ad alios homines, in praesenti aut olim veras voluptates reddituras sperat. Vitiosa est, cum est conclusio; actio quaedam ex consilio utilitatem ensaturandi orta habuit effectum physicum bonum, nempe pluribus hominibus commoda externa afferentem; ergo actio ipsa bona est, quatenus consideratur sicut effectus mentis libere agentis. Nam quae in corrupta mente processit, hujus respectu semper mala est. Sic suntus immensi, quos facit prodigius, extenus utiles dici possunt, quatenus multos alunt; sed propterea actio bona dici nequit, cum is, qui abligare patrimonium suum viribus omnibus conatur, se multis bonis veris privet, ac in varia libidinum genera ruat.

Subsidia (valgo *media*) sunt res aut actio-

nes, quantum vivens intelligens id, quod sibi proponit, efficere laborat. Mala subsidia dupliciter intelliguntur. Primum genus est eorum, quibus adhibitis id, quod quis efficere conatur, plene assequi nequit, aut ipse evertit. Alterum genus est eorum, quibus adhibitis eo quidem, quod cupit, potitur, sed majus sibi malum consciscit, vel univere subsidia prava dici possunt quaelibet actiones, quae per se & citra vinculum cum eo fine, cui assequendo adhibentur, consideratae cum regulis felicitatis humanae pugnant.

De postremis hoc loco quaeritur. Sic bonum est consilium hominis, qui salutem ecclesiae majori membrorum numero colligendo curat; sed subsidia sunt mala; fraudes impiae; vexationes, metus & cogi. Sic princeps laude dignissimus est, qui virtutis studium in civitate propagare studet, sed pravam ejus efficiendi subsidium fuerit, neglectum virtutis cultum inter delicta publica referri.

In primis cavendum est iis, qui consilium dant de legibus sciendis, aut de republica emendanda, ne ejus, quod moliantur, bonitatem ex solo fine aestiment. Nam si bonum, quod efficere conantur, non possint assequi, nec malum, quod tollere cupiunt, depellere, nisi tam violenter concessa republica, ut difficile sit motus, quem contitarunt fedandi remedium: si non possint eo pervenire, quo velint, misce per calamitates, injurias, judicia fordibus odiosaque corrupta, crimina, funestam impunitatem: praestat id bonum, quod quaerunt, si citra respectum subsidii necessarii sit bonum magnum, non confectum, non opinatum, dimittere, malumve, quod aggrediuntur, si verum malum sit, ferre, quam vulnus graviori vulnere inflicto obligare. Num prudenter egerit Medicus, qui forte bona mente febriculam phthisi vel hydrope in eius locum substituto curaverit? Quae

Quo plura itaque mala aliorum physica inters venire necesse est, priusquam id, quo tendis, assequaris, quoque minus id, quod petis; bonum physicum, e. c. commoditas vitae plurimum societatis consortium, magnitudinem illorum malorum exaequat aut superat, eo peior est actio, hoc est, a regula felicitatis humanae alienior.

Quamobrem qui bene agere velit, is primo in finem sibi propositum & momenta voluntatis suae (§. 191.) inquirat necesse est, deinde in subsidia, quibus ad cogitata perficienda indiget.

Actio autem, quae malo cuiusquam physico, vel & aliorum peccatis, (e. c. *invidiae*) tantum *occasione* praebet, bona esse potest, si is eventus verosimiliter prospici non potuit, vel id bonum verum, ad quod obtinendum spectat actio, quaeri debuit.

§. CCXXXVII. *Lex naturae* (§. 235.) *est divina.* Singulas regulas morales Deus constituit, certo felicitatis adipiscendae aut perdendae ordine stabito; ergo & earum perfecte consentientium complexione, quae est *lex naturae.* Haec differt a consilio. Id enim monstrat viam ignorantem, non facit. At *lex naturae* est ipsa via felicitatis ex naturae humanae constitutione conspicua. Hanc viam divinitus stratam primum observare debent homines; ut normam agendi certam & nunquam fallacem intelligant, deinde debent eam viam ingredi, ne se ipsos in studio vitae felicitis impendant.

Legislator tribus subsidiis ad voluntates eorum, quos sibi obsequi cupit, flectendas uti potest, coactus, spe, metu.

Leges naturales non armantur eo modo, ut invitus aliquis instar machinae vi quadam majori compellatur agere, quod sua aut aliorum interest, utque tentans id

facere, quod sibi nocet, statim vi impediatur, veluti imperans dissolvit negotia, quae prohibuit, facitque, ut nullus eorum sit exitus, vel vim tam diu adhibet, donec cives inviti fecerint officium. Exitus malarum molitionum societati humanae funestos suisque consiliis optimis contrarios, salva hominis libertate, impedire videtur Dei providentia viis occultis & adorandis.

Pœna est quodlibet malum agentis verum (§. 10.) ex ejus actione mala natum. Id malum est positum vel in privatione bonorum, quibus quisque, si aliter egisset, potiturus erat, aut in amissione eorum, quae habet, proinde in ea mutatione status, quae veris male agentem doloribus, si non statim, certe post aliquod temporis intervallum afficit, eoque cogit, ut, simulac horum dolorum se ipsum esse fabrum cognovit, sui se pigere sentiat. Non quaevis poena statim dolores parit, sed dolendi causas in homine contra naturam agente quasi depomit, serius ocus verum dolorem creaturas. Sic non quaevis intemperantia statim morbos & poenitentiam gignit, sed morbi materiam corpori infert, tanquam causam occulte actuosam doloris olim secuturi. Atque eadem poena, ex qua dolores corporis & animi certo naturae ordine proveniunt, quatenus ex natura actionis semper cognosci & prospici potest, vel quatenus orta a causarum extra hominem positarum concursu plerumque actionem sequitur, dicitur *naturalis*. A qua distinguitur, quae naturalis haud est, *arbitraria* (positiva.) Haec est malum male agentis sive corpori sive animo, ingestum viribus & voluntate entis cujusdam intelligentis extra eundem agentem positi. Est bipartitum. Alterum, quod quantum sit futurum, pro-

prospici nequit; (*poena arbitraria*) alterius qualitas & quantitas est definita & ei, qui obligatur, denunciata, ut ab illo malo actionem, praeter poenam naturalem, secuturo sibi caveat.

- *Poenae naturales sunt divinae.* Sunt enim pars ordinis rerum naturalis divinitus constituti. Ab his differunt poenae divinae, quas vocant *supernaturales*. Hae enim facto divino ad ordinem naturae haud pertinente hominibus innotescunt, aut, praeter bonas & malas actionum consecutiones naturales, a Deo, vires naturae ad hominem puniendum speciatim dirigente, proficiscuntur.

- Quod de poenarum partitione attulimus; ad diversa *praemiorum* genera pertinet. Haec sunt bona agentis vera, quae ex actione ejus bona nascuntur; vel eam viribus entis cujusdam intelligentis extra eundem agentem positi consequuntur.

Poenarum & praemiorum *supernaturalium* cognitionem certam frustra desideramus, si ab ea, quam facer codex aperit, discesseris; *probabilem* quodammodo tradit historia, quam eo etiam ex capite recte dixeris *annales providentiae divinae*. Fac, confluere causas efficientes fere omnes, ut exitus quidam improbitatis prosper videatur indubius; & tamen inexpectato quodam & plane incredibili causae cujusdam impediens intervenit eum mali consilii successum venire ad nihilum. Admodum probabilis est conjectura, in eo eventui singulari providentiae divinae vestigia deprehendi. Sic insperata quaedam *εὐτυχία* saepe facit, ut aliquis eodem modo singulari, quo aliis nocuit, aut nocere

laboravit, poenas improbitatis & nequitiae suae luet (a), atque in laqueos aliis structos quandoque primus incidat.

Universe dici potest, nullam actionem malam esse impunitam, nullamque bonam sine praemio. Poena certissima & necessaria cujusvis male agentis est haec, ut se ipsum privet vera voluptate actionem bonam consequente (e. c. dulcedine benevolentiae malignus, mutuae fiduciae suspicax & insidiosus) utque Deo, & quamprimum intra se descendit, sibi ipsi displiceat.

§. CCXXXVIII. *Quaestio, quo jure Deus leges naturales dederit? seu quodnam sit fundamentum potestatis divinae leges jubendi?* reedit ad hanc; quo jure hanc, & non aliam, hominis naturam fecerit? hoc est, quo jure huic naturae non simul summum rationis & libertatis robur plenamque felicitatis possessionem impertiverit, sed gradatim, frequenti multorum dolorum interventu, nec submotam omni poenitendi causa ac sensu?

Quaestio, quo jure? proprie ad eos spectat, qui habent vires se mutuo cogendi, sibi que invicem resistendi, proinde ad solam hominum vitae communitatem adstringenda est. Ili cum sint
na-

(a) Praetermissis exemplis recentioribus dabimus quaedam vetustiora. Sic legem de nuptiis inter civem Atheniensem & peregrinam vetitis a *Pericle* latam in ejus caput recidisse, in vita illius viri apud populum potentissimi, ut in cujus ore suada residere diceretur, memorat *PLUTARCHUS*. Similem poenam suavor *Ostracismi* dedit. *VARIUS*, homo importunissimus (*Cic. de N. D.* III, 33.) lege lata ante Christum natum 91. contra Sociorum concitationes ipse damnatus est, postquam tribunatu decessisset. *CICERO in Bruto* c. 89. Add. quod refert *TACITUS Annal.* VI, 10.

natura aequales, & tamen alii ab aliorum jussu magnam actionum suarum partem suspensam habeant; quaeri potest, quo ex fonte manet tum potestas mandata dandi, tum necessitas illis obtemperandi. At *maiestas divina* (§. 184.) super omnem aequalitatem ac supra omnes resistendi vires posita non patitur, ut quaeramus, quae nobis debeat Deus, sed quid sibi?

Proprium erat *libertatis divinae*, mundum exiguanque ejus partem, genus humanum, creare & non creare. Sed cum hominem intelligentia praeditum efficere decrevisset, proprium quoque sapientiae & bonitatis divinae fuisse videtur, aliquem ei felicitatis sensum & appetitum indere, atque aliquam ejus possessionem illi destinare, & quidem tantam & sub iis conditionibus, quantam & quas immensa caeterorum entium intelligentium finitorum series patiebatur, inter quae locum & ordinem certum, neque alium, nisi cum ea coagmentatione pulcherrima congruentem, tenere poterat. Nihil nisi quod perfectionibus divinis haud repugnaret, hominibus impertiri potuit; illis salvis quod tribui potuit, tributum est. Quippe assignatus generi humano est locus inter natras intelligentes, isque felicitatis gradus, qui cum mundi compositione convenit, tum & modus ad eum ascendendi. Conditiones, sine quibus ad eum gradum veniri nequit, non aliae sunt praescriptae, nisi quibus removentur obstacula progressionis in via ad vitam beatam, & homo sibi ipsi nocere vetatur. (§. 185.) Ejus quidem modi atque ordinis in cursu vitae beatae regendo & necessariarum hujus adipiscendae conditionum explicatrix est norma, quae vocatur lex naturae. Ergo ea lex est effectus summæ sapientiae & bonitatis, quam Deus pro summis

perfectionibus suis dare potuit? Neque enim illi legi obtemperari, sui commodi causa Deus postulat, (beatissimus an rerum creatarum ope potest fieri beator?) sed pro summa *bonitate sua* (§. 178.) commoda *abedientiae* vult percipere obedientes (§. 183.).

Adde, si dicas, Deum non habuisse *potestatem* dandi leges, quas naturales appellamus, poni necesse esse; laesam illis constituendis esse libertatem hominis, vel eam, quam habuit, cum nasceretur, vel eam, quam acquisivit. Neutra vero *laesa est*.

Illam enim violationem positam esse oportet in ea naturae humanae & rerum universalium dispositione, qua efficeretur, ut cupiditatibus hominum indomitis vel deesset prosper effectus, vel acerbus succederet. Quod si pro violatione libertatis haberetur, sumi deberet, unumquemque hominem jure postulare, vel ut Deus descriptionem totius universi non suae ipsius sapientiae, sed hominum arbitrio, quod variatum & multiplex esse solet, accommodasset, vel ut naturam hominis fecisset plane aliam, seu, quod eodem redit, ut hominem non creasset. Unde hoc jus, haec libertas hominis? unde obligatio divina ad lubitum hominis, quid summae bonitati conveniat, ignorantis se conformandi? Et cui bono? Nonne ut idem homo naturae suae pertaesus fieret miserior, qui leges boni sibi destinati & eorum, quae ipsi mala sunt, indices tolli cupit? Fortunata impotentia hominis! cui non licet pervenire ad terminum felicitatis suae vivendo, ut velit, sed cum vult, ut debet. *Deo parere libertas est.* Libertatis enim cum *necessitate* morali individua conjunctio est (§. 227.).

Sta-

Statuamus itaque, duplex esse fundamentum obligationis, qua homines adstringuntur, ut legibus pareant; alterum est *sapiens creatio*, alterum in societatibus hominum specialibus (§. 125.) est consensus obedientium in potestatem jubentis.

Naturam divinam & notionem obligationis (§. 229.) ac legum naturalium, (§. 235.) cognitam non habent, qui HOBBSIUM secuti divinam legum dandam potestatem repetunt a *potentia summa, cui resisti non possit*.

§. CCXXXIX. Leges naturales cum sint *divinae*: (§. 237.) sequitur, eas esse 1) *aeternas*, 2) *naturae humanae accommodatas*, tum ut ejus terminos non excedant, tum ut illis ferendis gradus felicitatis eidem naturae designatus impetretur.

Eidem principio consequens est, 3) *leges naturae esse immutabiles*. Mutatio legum est constitutio legum novarum in locum earum, quae tolluntur. Si mutarentur leges naturae, aut hominis naturam mutari oporteret, aut rerum extra eum positarum, quibuscum ita contrinetur perpetua necessitudine, ut multas in ejus corpore mutationes, & per illas etiam in animo efficiant, certasque in hoc cupiditates gignant, irritent, alant. Sed cum natura ejus, quem homines incolunt, orbis juncta sit naturae rerum universalium, compositionem mundi totius propter unam ejus, eamque exiguam, particulam mutari, non videtur consentaneum summae sapientiae. Natura humana si mutaretur, aut majores aut minores vires corporis, intellectus, voluntatis, libertatis, imperiique, quod mens habet in corpus suum, homini tribui oporteret, aut ampliores

arctioresve humanae felicitatis terminos describi. Quod si eveniret, homo non foret homo, sed alium in hac rerum infinitate locum teneret. Id quod etiam ob pulcherrimam operis universi, quod Deus condidit, descriptionem sumi nequit. Itaque leges naturales sunt *immutabiles*, quoniam in decretis divinis nec *successio* cogitari potest, nec *mutatio*.

4) Leges naturales sunt *bonae*, siquidem Deus nihil decernere potest, nisi quod summae bonitati convenit. Eadem 5) Dei attributis seu proprietatibus non repugnant: quia in *decretis & operibus* suis Deus cum semet ipso pugnare nequit. (§. 174.)

§. CCXL. *Harmonia variorum ad bonum aliquid efficiendum conspirantium*, nomine *perfectio*nis comprehenditur. Proinde 6) intelligitur, leges naturales esse *perfectas*: hoc est, quanquam pro variis, quas regunt, actionum generibus *variae* esse videntur, tamen plenissime & inter se, & cum fine suo, scilicet felicitate hominum generi destinata, & cum attributis divinis, *consentiunt*. (§. 178. 183. 185.)

Quamobrem concludimus, 7) fieri non posse, ut eadem leges existimentur plane *arbitrariae*, (§. 176.) si *merum*, quod appellant, *arbitrium* significet ordinationem sine cognitione ordinis, ac sine intelligentia consensus eorum quae statuuntur, cum perfectionibus (attributis), quibus illi est praeditus, qui rem quandam ordinavit. Posito arbitrio mero ponitur impetus voluntatis sine ratione. Seu rationem aliquam esse neges, quae voluntatem moveat, seu eam ignorari sumas: neutrum est consequens perfectionibus summis, quae ex notione Dei (§. 172. 174.) conclusimus.

8) *Li.*

8) *Libertas divina* dicitur proprietas Dei nullis impedimentis internis aut externis constricta ab aeterno optima quaeque cernendi & agendi. Igitur uti naturae divinae proprietates aliae ab aliis nostra tantum cogitatione sejunguntur, ita & libertas summa cum sapientia summa in natura divina intime cohaeret. Unde haud male colligere videmur, Deum has, quas condidit, leges naturales constituisse, quia est sapientissimus, & alias condere non potuisse, tametsi sit liberissimus. (a).

§. CCXLI. *Leges Naturales sunt certae.*

Certae esse regulas naturales, (§. 35. seqq.) evicimus, quatenus earum in divino intellectu originem consideres, atque earum vinculum cum toto naturali rerum ordine, tum & bonitatem Dei non patientem, ut ab iis certo cognosci non possint, quos illis demum observatis, ad certum felicitatis gradum pervenire voluit. Verum ex ipsa earum natura quoque patet, homini eas certas fieri posse, si velit.

Ea veritas homini certa est, aut fieri potest, cui quod est contrarium, esse non possibile (repugnans) homo perspicit, aut perspicere potest. Hanc perspicentiam statim excipere *lumen persuasionis*, suus quemque sensus *internus* convincit. Ea luce mens tam celeriter perfunditur, ut *cognitio* veri, & *persuasio* de veritate illius cognitionis, nullo intervallo distent. Atque tantam in mente vim ea lux habet, ut si de illa dubitare, vel

acu-

(a) Varias opiniones refert Cuvourthii Systema intellectuale p. 632. seqq.

acutius investigare velit, num sit verum, quod cognovit verum esse, aciem suam hebescere sentiat, ac suborta quadam quasi vertigine poenas continuatae indagacionis luat. Hunc mentis in dubitatione ultra se progredi non posse sentientis statum lucidum & firme consistentem nominamus *sensum veri*, de quo (§. 216. 222.) observavimus, *sensum moralem* sub eo contineri, *prima veri moralis*, seu *tripartitorum* hominis officiorum, *stantia complectentem*, tantaque sine ullo, cujus sibi conscia esse possit, ratiocinio menti persuadentem, ut assensum suum ne momento quidem cohibere possit.

Ex qua notione *cognitionis certae* concludimus, legem naturae esse hujusmodi, ut certam ejus noticiam quilibet sensu communi praeditus sibi comparare possit. Quippe natura homini dedit vires ita perspiciendi veritatem regularum de singulis actionum liberarum generibus regendis, ut regulas illis oppositas naturae, proinde felicitati humanae, esse contrarias, clare intelligat. (§. 27. seq.) ex naturae est comprehensio regularum moralium inter se & cum fine earum communi, nempe cum felicitate generis humani, contextarum. Igitur tum per se est certa, tum & homini certa fieri potest.

Adde, si lex naturae esset *incerta*, non posse non effectus illius convenientiae aut pugnae actionum humanarum cum lege esse incertos, & nunc hominem efficere felicem, nunc miserum. Id quod non solum pugnaret cum perfectione optimi legislatoris, qui nihil nisi *certainum* cogitare aut efficere potest, (§. 172.) sed etiam ex eventibus divinitus *ordinatis* efficeret fortuitos. Nihil vero evenit, aut evenire in mundo potest, quod

quod, quantum ad Deum, dici fortuitum possit. (§. 175.).

Restat itaque, ut effectus actionum liberarum bonos malosque esse quidem per se certos, (§. 39. 40.) statuas, sed neque sensuum, neque rationis viribus effici posse contendas, ut intelligatur, eas certas esse. Hanc vero sententiam refellit facultas hominibus data ex constanti observatione, quemadmodum unum quodque actionum genus cum effectibus suis connectatur, colligendi seriem regularum de modo unice possibili suo actiones illas dirigendi, ut per eas conservetur aut crescat, nec minuat, felicitas. Ergo falsum est, certam legis Naturalis cognitionem in homines non cadere. (§. 40. 41. 237.)

§. CCXLII. *Leges naturales sunt evidentes.* Evidentia primum significat gradum maximum lucis, quam mens in se ipsa oriri sentit, cum rem objectam, seu veritatem aliquam, vel duarum pluriumque idearum inter se collationem aut conjunctionem aut differentiam cognoscit, hoc est, clare cogitat & sibi indubitatum apparere sentit. Hoc sensu omnis certa cognitio simul est evidens. Summus ejus certitudinis gradus appellatur *evidentia mathematica.*

Deinde idem vocabulum intelligitur de *celeritate*, qua mens ea, quae persuasionem efficit, cognitionis luce perfunditur. Gradus major minorve tarditatis in hac luce assumenda partim a rebus proficisci potest, quarum cognitioni adipsicendae mens vacat, partim a differentia ingeniorum, nativa, vel ab ea, quam educatio aut aduersus longinqua efformarunt. (a)

(a) Multa de his rebus egregie disputavit s. GRAYESANDE in Oratione de evidentia.

Legis naturalis evidentiam interpretamur nexum actionum liberarum cum felicitate humana tam certum clarumque, ut unusquisque sensu, quem *communem* vocant, praeditus, sive statim *vi sensus moralis* cum nexum agnoscere, (§. 241.) sive, post debitam animi intentionem adhibitam, ope experientiae suae vel alienae atque vi rationis suae intelligere queat.

Lex naturae si non esset evidens, ejus aut ignorantia vincit, aut certa cognitio comparari posset a nemine, vel dumtaxat a paucissimis, iisque acutissimis. Hoc posito, illa aut nullum, aut fallax agendi momentum praerberet homini, exceptis paucis sagacioribus, proinde vel nullam gigneret obligationem, vel ad paucos restrictam. (§. 229.) Ergo non foret *lex moralis*, (§. 235.) nisi forte minimae partis hominum. At vero ea est Dei bonitas, ut, cum singulos cupiat esse beatos, singulis quoque demonstrat, quomodo cursum in perpetuis hujus vitae fluctibus rectum tenentes ad portum felicitatis pervenire queant. Is cursus monstrari non potuerat, nisi eae essent vires intellectus humani, ut ille diligentiore naturae humanae contemplatione ejus viae notitiam sibi aperire possit. *Evidentem itaque oportet esse legem naturae, quia est divina*, (§. 188.) hoc est, promulgatio ejus optima sit necesse est, quoniam a numine perfectissimo proficiscitur.

§. CCXLIII. At enim, inquis, non sunt certae leges naturae, quoniam ab iis, qui in illarum studio versantur ac prae multis sapere creduntur, in utramque partem disputantur. Neque sunt evidentes, quoniam ignorantur a magna hominum multitudine, falsaeque pro veris assumuntur non a paucis familiis, sed a pluribus Gentibus. Nec brevi tempore mentes

cra

erroribus inficiuntur, sed hi longinquo saeculorum in vallo propagantur, celebrantur, ac mordicus tenentur.

Facto licet concesso, recte tamen negatur conclusio. Uti non valet argumentatio, veritatem quandam theoreticam ideo non esse evidentem, quod non cognoscatur ab omnibus: uti non sequitur, non esse *certas veri falsique notas*, quoniam a quibusdam, imo a multis, perniciose erretur: ita ex numero eorum, qui ignorant aut falso cognoscunt quasdam regulas vivendi naturales, non potest colligi tanta legis naturalis obscuritas, ut aciem hominum communem fugiat, & inter res dubias certoque ab illis haud cognoscendas referatur.

Judicia de bono & malo, quae vi *sensus moralis* fiunt, (§. 222.) patentiora, fateor, sunt illis, ad quae facienda mentem diu intentam esse oportet in observationem nexus inter effectus bonos malosque factorum perplexorum propiores & remotiores. Cujusmodi facta plura in primis in societate civili, eaque copiosa, ampla, florente opibus, formidolosa, occurrunt, quam in vita hominum simplice, veluti pastoritia, agricolarum, Nomadum. Causas difficultatis in discernendo eo, quod licet, ab eo, quod non licet, inque dignoscendo & in primis in colendo officio supra (§. 206. seqq.) indicavimus; quales praecipue sunt educatio, societas cum corruptis, mala consuetudo ex regulis sine indagatione, num sint verae, semel approbatae perpetuo vivendi.

Acumen naturale vero tam esse obtusum, ut, etiam si velis, tamen salutaria accurate distinguere a nocentibus non possis, historia ingenii humani refellit. Quis negaverit lucidos esse solis radios, etsi clausis oculis

lis visum non afficiant? Num, quod turbidae mentis ea non est conditio, quae ad recte ratiocinandum exigitur, mens nunquam de bono & malo recte ratiocinari potest? Num quod mens humana contagione plurium errorum facile inficitur, nullus modus superest, illant vitandi, aut ab errore suscepto se liberandi?

At enim, inquis, nullum a *sensu morali* argumentum firmum duci potest, quoniam ejus vis non semper apparet. Fatemur hunc ignem in mente ita *lucentem*, ut ei, quid sit naturae consentaneum aut adversum, statim appareat, interdum falsis judiciis obscurari, quorum originem supra indicavimus. An ideo nulla ejus vis erit, quia non est continua? Similis est ratio *instinctuum naturalium*. Horum efficacia ideone nulla erit judicanda, quoniam eorum veluti *ignis ardens* nonnunquam vi stimuli cujusdam oppositi suffocatur? (§. 51.) Ex ipsis exemplis, quae afferuntur ad sensum moralem refellendum, pellucet ejus in homine effectus. Quale est factum quorundam barbarorum, quorum mos fuisse dicitur, laudare liberos, qui parentes decrepitos necarent, suisque comestos corporibus sepelirent. Sit ita. Ideone impietatem *malignam* probarunt? Forte primi ejus moris auctores tristes & eorum, quibus vitam & omnia debebant, precibus victi, repugnante caritatis erga genitores sensu, sustulerunt affectos vitae taedio, atque hoc negare malignum, facere moestum, sed pium judicarunt.

Denique difficultas regulas naturales dissipatas in disciplinae formam redigendi non probat, eas esse tenebris obductas. Complures *eruditorum* hoc in genere controversiae, si inanes de vocabulis lites detraxeris, non tam de ipsis vitae praeceptis fer-

fervent, quam de via docendi, de definitionibus, de partitionibus & regulis vitiose conceptis, aut minus accurate probatis, de origine morborum moralium, de eorum veluti sede, deque remediis corrigendi errata aut illis occurrendi, de jure, quod voluntate hominum, & praecipue pactis, statuitur. Exemplo sit vetus de *summo bono* controversia. Rem planam, sed antiquorum obscuratam dissidiis, (opinionis de ea 288. numeravit *Augustinus*) *Scholasticorum* subtilitas implicavit. Aperiantur variae illius *vocabuli* notiones, quo vel indicatur ens, cujus natura est summe felix & bona, vel ens, quod est causa summi boni hominibus destinati, vel ipse status supremae felicitatis, finis bonorum, seu ultimum illud, quo universi hominum appetitus spectare debent. His notionibus accurate evolutis dissensio extinguetur.

Reliquae controversiae *de re*, seu de *regulis vitae ipsius*, debilitatem attentionis in effectibus actionum indagandis variis ex causis ortam, aut animum disputatoris avidae captantis famam ingenii, vel versutiam praecipis studiose confictis fallendi, plerumque negligentem & minime religiosam naturae investigationem, indicant. Nonnunquam nascuntur a sublata libertate verum rotunde enuntiandi.

§. CCXLIV. At enim, inquis, posita legum naturalium perspicuitate, sensus boni, quod ex singulis oritur, vim haberet mentes commovendi, ut iisdem legibus lubenter parerent. Verum haec vivax persuasio quam sit difficilis, & quam infrequens, latet neminem. Etenim, ut verbis utat HORATII,

Cum ventum ad verum est, sensus moresque repugnant. Con-

Confirmare dicta videtur lux veri historia. Nam
(ut inquit. MANLIUS.)

*Unus erat. Pylades, unus, qui mallet Orestes
Ipse mori. Lis una fuit per foedera mortis;
Alter quod raperet fatum, non cederet alter. —
At quanta est scelerum moles per secula cuncta!
Quantum onus invidiae non excusabile terris!*

Si dulce est, pergis, non facere, quae naturali lege
jubentur, facere autem necessarium, o nimium
hebes ingenium hominis, quod in re tanti mo-
menti coecutit, aut nimis tenebrosam & langui-
dam legem naturae, quam haec velut sibi repu-
gnantem fastidit!

Error hominis sibi pulchre esse putantis, cum
legem rumpit, & male, cum eam servat, vel
stabilis est, vel momento temporis transit. Sta-
bilem oriri diximus partim ex praedictis opi-
nionibus, quas mens prima aetate suscepit, ex bre-
vibus sententiis memoriae impressis, ex praeratiis,
quae licet vitiose composita sint, tamen eadem, qua
axiomata, vi apud vulgus possent, (§. 228.)
partim ex consuetudine agendi. Haec enim sup-
primit facultatem etiam eo, quo agendum est, tempore
cernendi mala spretam legem consequentia. Hu-
jusmodi autem error non magis probat obscuri-
tatem legum naturalium, quam persuasio aegro-
ti, sibi, cum morti proximus est, melius esse
putantis, evincit, nulla dari signa manifesta mor-
bi desperati & mortis instantis.

Error subitus mentem ab investigatione veri boni
tantum prohibet eo temporis momento, quae eligit &
agit. Causam talis impetus repentini proximam
(§. 77.) posuimus in vi quasi attrahente voluptatis, cui
mens

mens *adsueta* est, vel voluptatis praeter expectationem oblatae, quae *magnitudine sua & propinquitate* adeo tenebris involvit momenta (§. 2.) contraria, ut mens suis fixe intuendis vacare, vel plane non vel haud diu possit. Idem de assueta doloris cujusdam fuga, & de anxietate subita valet, qua mens se quovis modo liberare annititur. Homo v. c. deditus otio & inertiae sibi comparavit habitum canis pejoris & angue fugiendi cujusvis laboris aliquanto diuturnioris molestiam. Igitur abhorret a negotio utcumque diffuso, idque oblatum statim declinat, ejusque auctorem, sicut otii sui hostem, odit. Similiter qui novit contemnit eum, qui injuriam atrocem patienter ferat, nihilque aliud illa mentis improbus insultus asperantis hovititate effici, quam ut novis injuriis semet objiciat, is subito incallescens a defensione licita ad ultionem minus permissam impetu violento rapitur.

Haec inclinatio voluntatis, ex falsa voluptatis retinendae aut consequendae, & ex falsa doloris aut fugiendi aut depellendi dimensione orta, probat imbecillitatem libertatis defigendi intentionem intellectus in consequentia actionum, (§. 76.) neutiquam id refellit, quod defendimus, lumen ac vim legum (a).

§. CCXLV. Afferuisse nobis videmur sapientiam promulgationis legum naturalium. Propter evidentiam suam, hoc est, propter vires ingenii humani certam earum intelligentiam adipiscendi, *verba hominis inscriptae* recte dicuntur.

In:

(a) De eo; quod objicitur, aliter loqui homines, aliter vivere solere, V. SENECA *de vita beata* c. 13.

Instrumenta, ejus cognitionis menti humanae divinitus suppeditata (Sect. 2.) recensuimus; sensum moralem, instinctus, educationem domesticam & socialem, rationem.

Res objecta, ex qua considerata voluntas legislatoris aeterni cognoscitur, est *natura hominis*.

Id, quod facit, ut hae leges existant, hoc est, ut vim obligandi habeant, est *voluntas Dei* beatissimi & summe boni, quae semper eligit optima, et entia intelligentia creata felicitatis cuique convenientis appetitu, sensu, possessione, quantum salva sapientia fieri potest, impertit. Voluntas Dei promulgatur patefacienda homini naturae suae conditione. (§. 177.) Hujus perennitas est continua legis naturae promulgati. Ludit voce *legis* **HOBBIUS** (a), cum praecepta naturalia per se legem esse negat, sed fieri contendit, simulac sacro codice approbentur.

§. CCXLVI. *Nulla harum legum datur, aut dari potest, pugna, nullus conflictus (collisio).* Nam si eas sibi repugnare diceret, & consiliorum & in his exequendis subsidiorum pugnam in divino intellectu, eas leges ab aeterno optimas judicante, fuisse sumeret, quae cogitari nequit.

Collidi dicuntur duae leges, quibus simul parere nequit. Posito conflictu statuendum foret, Deum vel non simul praevidisse quoscunque eventus, ut regulas iis omnibus accommodatas, prohi-

(a) *De civo c. 3. §. ult.*

proinde sine exceptione commodas, praescribere potuerit, vel evidentiae promulgationis aliquid deest. Neutrum dici potest. (§. 222: 223.) Ergo dari legum naturae *veram* conflictum, recte negatur. (§. 241.)

Qua in re hae leges differunt ab humanis. Nam qui has condunt, illi non simul in omnia intuentur, quae olim evenire possunt: seu non ea, qua par est, cura statum ex legis suae rigore exiturum praemeditentur, seu facultate eum perspiciendi destituantur, seu non satis presse loquantur, proinde dictis suis deinceps extendendis aut restringendis vitium, *quod humana parum cavet natura*, nova lege priscam emendante vel abolente corrigere cogantur.

Sic v. c. leges: *vitam tuam tuere, & mori pro patria haud recusa*, idcirco configere videntur, quod non terminate enuntiantur. (§. 277.)

Quocirca si quis ponatur conflictus legum, quae naturales dicuntur, is non inest in re, non in ordine naturae, sed in cognitione eorum, qui regulas sub legum naturalium nomine concipiunt, vel in verbis, quibus eas enuntiant. His quaedam sibi non consentanea inesse possunt. Natura sibi semper constat.

§. CCXLVII. Nascens ex naturali felicitatis humanae ordine obligatio ad homines universos pertinet nulli excepto. Nulla ejus venia cuiquam data est, nec dari potuit, quoniam naturae humanae accommodatae sunt, quae est eadem omnium. Si is, qui legem naturae ferver, sit miser, & qui eam migret, felix; naturam hominis mutari oporteret, quod non est positum in vitibus rerum universalium, nec effici potest sine mutatione naturae universae.

Neque huic doctrinae obstat partitio legum naturalium in *absolutas* & *hypotheticas*. Illae regunt *statum omnium hominum communem*, hae *quorundam proprium*; (veluti *leges vivendi*, quas natura praescribit *militibus, eruditis, mercatoribus, civibus, principibus*).

Leges naturales hypotheticae 1) nunquam repugnant absolutis; potius 2) ex his deduci possunt, hoc est, earum vis obligandi nititur veritate legum absolutarum; 3) ex iisdem nascitur obligatio hominum omnium communis, quorum idem status, ad quem regendum illae pertinent, est communis, idemque bonum est propositum, ad quod efficiendum spectant.

§. CCXLVIII. *Leges naturae* nascuntur & indicant vinculum, quo id, quod agit homo, aut quod non agere decernit, cum effectu suo bono, h. e. ad orbem felicitatis humanae pertinente, continetur. Ex quo intelligitur, quid *praecipiant*, quidve *vetent*. *Praecepta naturalia* sunt *regulae* eorum, quae natura fieri *jubet*, hoc est, quorum *neglectum* cum deminutione felicitatis homini divinitus destinatae conjunxit, sed quae ad exitum perducta affecit *praemio*, nempe tantae voluptatis adeptione, quanta actionis illius bonitati respondet. *Vetari* dicuntur, quae legislator jubet non fieri, facta autem cum malo quodam facientis, atque adeo cum hujus poena *naturali* vel *arbitraria* connectit. (§. 237.). Quamobrem *leges naturales* in *praecipientes* & *prohibentes* recte dividuntur. Utrarumque est vis hominem obligandi; quoniam alterae faciunt, ut fiat felicior, alterae, ut non fiat infelicior.

Pet.

Permissa, seu *licita*, dicuntur facta aut non facta, quibuscum legislator vel nullos omnino effectus bonos malosque vim mentis commovendae habentes, vel definitum quoddam boni malique genus, non conjunxit, aut se conjunxisse haud evidenter significavit. Priora permitti dicuntur *plene*, posteriores, *minus plene*. Quae *minus plene permittit* legislator, ea non approbat. Nam *approbare* significat declarare, factum aliquod esse approbatori gratum. At qui permittit aliquid fieri, is aut se *non impediturum* significat, quo minus quis faciat, quod placet, aut se veniam facti daturum poenamque statutam non irrogaturum ostendit, quod vocant *dispensare*, seu, ut veteres loquuntur, lege quenquam solvit, quoniam malum ex gratia, uni aut alteri ob rationes magnas facta, non aequè grave manaturum videt, ac si cuivis legem negligere liceret. Denique is, qui certum mali genus cum actione quadam non conjungit, e. c. *supplicium*, *multam*, *infirmationem actus*, non excludit alia mala factum consequentia; veluti *Moses*, cum *republicam Judaicam* fundaret, nonnulla initio toleravit, seu, ut malum gravius evitaret, non punivit, quae non approbavit.

Si exemplum actionis daretur, cujus naturalis cum felicitate copulatio aut esset nulla, aut ab homine non posset perspicui: recte ea diceretur lege naturali *plene permissa*. (indifferens.)

Actionum minus plene permissarum exemplum praebet id, quod *licitum* esse dicunt Jcti. Est autem, quod bello inter populos, actione in foro poenisve vindicari, legibus sive naturalibus sive civili-

bus non est consentaneum. Sic qui *licere* tradunt, petenti ac merenti negari beneficium, non hoc sibi volunt, cum tali duritia animi nulla esse mala conjuncta, sed hoc indicant, ea mala, quae a *coactu humano*, sive a vi (§. 129.) proveniunt, non posse citra majus societatis incommodum ad illud inhumanitatis genus avertendum, corrigendum, tollendum. Idcirco legibus civilibus permisa appellatur etiam ea, quae sunt inhonesta, indecora, homine ac cive liberaliter sentiente indignissima. Idcirco quam plurimae actiones civium malae dicuntur licitae, quia non sunt *injustae*, nec delictis annumerantur.

S E C T I O II.

Ethicae Philosophicae definitio & perfectio.

§. CCXLIX.

Tanto impensius oportet esse studium veritatis cujusque exquirendae & a tenebris atque erroribus liberandae; quanto perniciosior est ejus ignoratio. Hujusmodi est legum naturae, quae viam felicitatis explicant, levis, nimis angusta, falsa, dubia, languida cognitio. Quamobrem bene de genere humano meruerunt philosophi, qui ad assequendam & tradendam pleniorum & efficaciorum rei tam salubris & necess-

cessariae scientiam omnes ingenii exculti vires contulerunt.

§. CCL. Artes ac disciplinae omnes, quae ab hominibus, praecipue cultioribus, magni fieri merentur, in primis ab eo commendantur, quod nos doceant varia bonorum genera nosse & efficere, quibus vitam nostram & alienam vel liberemus molestia, vel jucunditatis ac spei bonae pleniorē reddamus. Non negligenda itaque erat ars totius vitae regendae. Haec est ars tot diversa, quae homini occurrunt, bonorum & malorum genera dignoscendi & dimetiendi, atque animum hac boni malique distinctione ita conformandi, ut discat vivere, nec metuat mori.

Hanc vivendi artem tradit ea pars philosophiae, quae *moralis*, seu ETHICA, dicitur, quia *mores* totamque vitam sapienter regere docet. Singulas naturae leges & colligationem omnium repetit a naturali, proinde, aeterno, certo, & immutabili ordine felicitatis humanae nascentis & ad eum, quo descripta est, terminum progredientis. Hunc ordinem explicatura docet hominem, cognoscere se ipsum, hoc est, in suam ipsius naturam intueri, & ex ea colligere principia vitae beatae quaerendae & certum voluntatis divinae ea statuētis indicium.

Est itaque *disciplina originem & colligationem legum naturalium cum felicitate generis humani, modumque & momenta efficacia iis legibus convenienter agendi, distincte explicans.*

Leges naturae praecipunt 1) studium cognitionis verae consequendae, quid sit, dictatis naturalibus convenienter agere, 2) studium alacritatis

(*promptitudinis*). comparandae, conservandae, & augendae in actionibus ei cognitioni convenienter regendis (§. 196.) Inter se cohaerentes utriusque illius studii regulas tradit *philosophia moralis*. Igitur id studium hujus disciplinae finis recte dicitur.

§. CCLI. *Fructus Ethicae philosophicae*, quo vincit vulgarem morum doctrinam paucisque sententiis haud conjunctis comprehensam (§. 259.) positus est in pluribus & majoribus subsidiis. ignorantiam praeceptorum vitae utilium, errori in iis *statuendis & applicandis*, atque in iisdem *exequendis* languori, occurrendi aut medelam adhibendi.

Perfectio ejus est *consensus cum fine, quem colunt*, nempe cum *sapienti vitae rectione*. Qui consensus quod est major, eo illa est perfectior. Quo plura omittit, quae ad beate vivendum faciunt, eo magis decrescit ejus perfectio. Haec nulla est, cum *Ethica fini suo repugnat*.

Paret ex dictis, perfectionem aliam hujus disciplinae esse propriam, (§. 257.) aliam cum reliquis disciplinis communem. (§. 252-256.) Quippe in disciplinis omnibus eo enitendum est, ut veritas & foecunditas enuntiatorum, gravitas rerum, de quibus disseritur, simplicitas principiorum, ordo in conclusionibus connectendis, facultatem eas res intelligendi & intellectas retinendi adjuvent. Praeter haec, proprium est *Ethicae*, ut sit flexanimis, seu, ut vulgo dicitur, ad cor movendum praecipue spectet (§. 138.). Itaque illi, qui in contexendis vitae praeceptionibus *Philosopharum* more versantur, hanc regulam sibi merito proponunt: *observa naturam hominis & actionis*

actionum humanarum exitus; ex observationibus certis concludere principia; haec inter se cohaerentia clare & ordine naturali atque ad voluntatem flectendam apto trade.

§. CCLII. De *partibus*, ex quibus constat ea, quam definivimus, hujus disciplinae perfectio, distribute dicturi *primum* animadvertimus, operam dari debere, ut *vera* vitae praecepta recte tradantur. Vera sunt ea sola, quae cum natura, proinde cum felicitate hominis consentire, (§. 42.) evidenter cognosci & ostendi potest. Quamobrem non omittendae sunt eae vitae regulae, quibus nonnisi summa cum difficultate obtemperari potest. Ea vero non sunt praecipienda, quae fieri omnino non possunt, vel quae, si fiant, *emtas majori dolore voluptates* gignerent, vel dolores sine ulla spe probabili majoris oblectationis ex iisdem exituros crearent. (§. 61.)

Falsarum, ut hoc utar, praecptionum plena est *Ethica*, tum *laxior*, tum *tristis*, *austera*, *ultra fas rigidior*. Illa omittit officia, quibus homini in praesens suavia intercipiuntur, commodis contenta externis negligit, momenta recte agendi nobiliora (§. 197.) integumenta peccatis praebet, & conscientiae vulneribus cavillatione scholastica, aut piaculi, quo mens non mutatur, levitate medetur. (a)

Ethica contristans negat homini, quae concedi salva
ejus

(a) Exemplum memoratu dignum praeccepti teterissimi dedit *Adalbertus Archiepiscopus Bremensis*, qui cum *Henrici IV. Imperatoris* moribus regendis se ipsum praefecisset, teste *Brunone* in *historia belli Saxonici*

Y f

p. 101.

ejus felicitate possunt, inflammat semper dolendi, & diminuit ac fere ad nihilum redigit gaudii quaerendi studium; perinde ac si desperata vitae suavioris usura hoc unum esset relictum mortalibus, ut se contra asperum dolendi sensum ipsa doloris perpetuitate ac duritia quadam adscititia arment. Reddit itaque, ut cum illustri Philosopho ALEM-
BERTO loquar, *existentiam hominis insipidam*, facitque, ut potius vitam utcunque trahas, quam ea ex voluntate divina fruaris,

§. CCLIII. Praecepta vera (§. 252.) clare & ad mentem cognitione certa imbuendam accomodate tradi oportet. Haec certa persuasio fundamento tam firmo ac solido superstruenda est, ut *evidentiae Mathematicae* accedat.

Ob eam causam *singulae notiones* accurate a similibus distingui & presse enuntiari debent. Semel terminatas vocum significationes, (v. c. *laesionis, offensionis, damni, incommodi, juris, aequitatis*) firmiter retineri oportet. Quod quam jejunum & exile dicendi genus videri potest, tamen in his rebus utile est, propterea quod lucem cognitionis impediunt vagae locutiones, & unctior ac splendidior oratio exitiofam notionum confusionem gignit.

Judiciorum singulorum veritas a probationibus certis duci debet: *argumentationum* firmitas a iudiciis antea positis extra controversiam. Cum exigantur

p. 101. *hoc velut Apostolicum dabit ei praeceptum, facea omnia, quae placent animae tuae, hoc solum observans, ut in die tuae mortis in recta fide inveniaris.*

tur probationes indubiae, perspicuum est, non sufficere *hypothesen gratis sumtas*. Quales sunt regulae, quas neque experientia indubitata, neque ratiocinatio a veris rerum notionibus versque principiis ducta confirmant.

Nec minus planum est, probationem non posse subsistere in sola paucorum hominum auctoritate, qui in praeceptis vitae docendis laudabiliter versati sunt, ne quidem illam sufficere, quae *consensu sapientum* aut *populorum* nititur. Num enim Deus, futuri hominum status ab aeterno scientissimus, notitiam certam regularum vitae suspenderit a commercio gentium, cui multas causas impedimento fore praevidit, a navigatione sero ultra terminos antiquis notos probata, a relationibus peregrinatorum dubiae fidei, a librorum multitudine, & a lectionis assiduitate? Cum etiamnum partes orbis ignotae aperiri pergant; quis certus esse posset, vera tradi officia, si scientia recti & boni penderet ab indagazione, num idem de eo videatur hominibus vel populis omnibus. (a) Allegari merentur, qui plerosque mortales acumine superarunt, non tanquam si essent legumlatores, sed in quantum sunt accurati indolis humanae observatores & testes eventuum, ex quorum constantia regulae vivendi conficiuntur (§. 43.)

§. CCLIV. Praestare autem videtur, ut in probatione horum praeceptorum incipias a manu ductione lectorum vel auditorum ad sensum cujusque suum internum percontandum, tum & ad effectus actionum

(a) Cf. GROTIUS in *J. B. & P. Prolegom.* §. 49. 46. & *lib. 1. c. 1. §. 12.*

num observandos, quorum fidem faciunt sensus externi & experientia; ac desinas in iis, quae a primis veri principiis, illisque enuntiatis petuntur, quae in aliis disciplinis demonstrata & evicta pro indubitatis sumuntur. Uti *psychologia*, quam recentiores philosophi vocant *empiricam*, praecedere solet eam, quae *rationalis* dicitur: ita perutile videtur, *Ethicam experimentalem* (si vocem *physicis* familiarem huc transferre licet) illi praemitti morum doctrinae, quae quoniam argumentationes *a priori*, ut ajunt, contexit, *rationalis* appellari possit. Scire hominis non est, ut PLATO putavit, *meminisse*, sed *observare*.

Quod stadium decurrentibus perutilis erit *Historia*, ut quae tantum *Ethicae* roboris praestet, quantum haec illi reddit lucis & dignitatis.

Animus observationibus factorum & eventuum humanorum veris praeparatus facilius invenit ratiocinia, quibus veri falsique boni distinctio explicatur, ab aliis inventa cupidius audit, cognitioni suae novam lucem, novum persuasionis gradum addi, impensius gaudet, tandem ea, quae legit & audit, ad suum ipsius statum lubentius applicat.

Insuper hac via effici potest, ut, qui primo aetatis vere se huic dant disciplinae, non prius *disputare*, quam *intelligere*, nec *demonstrare* citius, quam *sentire*, incipiant, neque tam *loqui* discant, quam *agere*. (a) Nam non in exercitationem, nedum in ostentationem ingenii, sed in remedium animi, haec pars philosophiae inventa est.

§. CCLV.

(a) Cf. doctrina ARISTOTELIS *Ethic. I*, de quaestione, *an juvenis sit idoneus auditor Ethicae*.

§. CCLV. Haecenus de veritate *praeceptorum.*
Secundo, uti a minutis acutis omnino abstinendum, ita nullum vitae regendae praeceptum *foecundum* est omittendum. *Conclusionum ferax* appello illud, in quo *distincte cognito mens complures conclusiones utiles facile cernit.*

Qui v. e. officia ex religione nascentia vel universa vel ex parte omittunt, quive exiguo hujus vitae curriculo felicitatem terminantes de praeceptis alteri vitae profuturis non cogitant, aut qui praecepta praetereunt necessaria in vita negotiosa, & in primis illorum, qui societates majores moderantur: illi nobiliorem Ethicae partem intactam relinquunt.

§. CCLVI. *Tertio*, praecepta *pauca*, hoc est, nulla alia, nisi ad demonstrandas conclusiones necessaria, tradi oportet. Eorum autem collocandorum haec servanda est series, ut, quemadmodum alia ex aliis nascantur, facile perspici queat.

Paucis legibus natura maximos & plurimos effectus gignere solet. Ars naturam secuta nunquam aberrat. Hinc cavendum est, ne *polemicae morales* trices potius implicentur, quam disputationibus, quae ad perspicentiam dogmatum recta ducunt, erudigantur lectores vel auditores. Partitionibus infinitis, problematibus & controversiis subtilioribus, quam utilioribus, ab officii veri intelligentia & amore distrahuntur animi. Brevitas ipsa eorum, qui accurate rem quamque, uti est, enuntiant, & quaedam rerum ac verborum quasi compressio dictorum lumen auget. Sane cognitio rerum, quae tractantur, philosophica quo fit uberior & lucidior: eo angustiora, teste *historia*
lis-

litteraria, fiunt volumina, quibus illarum doctrinarum principia continentur.

Ut natura nihil hiulcum aut divulsum effecit; sed res, quas produxit, omnes admirabili vinculo copulavit: ita in vi quoque, (relatione) quam habent actiones ad felicitatem agentis, inesse ordinem naturalem certum & immutabilem ostendimus. (§. 40.) Ethica est modi atque ordinis, expressa effigies, quo natura homines sua ipsorum commoda docet, ad ea diligenda invitat, & ea ipsa bene agenti impertit. Igitur eo melior est ordo doctrinarum moralium, quo propius ad *simplicitatem naturae* ars eum ordinem exponens accedit. Hac enim via erroribus facilius occutritur, rerum, quae docentur, cognitio clarior & efficacior comparatur, ac de factis vel suis vel alienis, bonis aut malis, promte & certo iudicandi facultas acquiritur.

Quanto fructu talis Ethica (*Systematica*) illis doctrinis praestet, quae instar insularum nullo ponte junctarum inter se haud cohaerent; historiae philosophicae utriusque peritum latet neminem. In primis ex quo via & ratio illustrandi praecepta vitae ad *Mathematicum rigorem* dirigi & exigi coepit: pauciores in disquisitionem veniunt, quos vocant, *casus conscientiae*, hoc est, facta, de quibus, num voluntati divinae sint consentanea, ambigitur. Siquae id genus causae incidant, cum olim viderentur inexplicabiles, facilius solvuntur. Quippe infinitae quaestiones de bono & malo in vita hominum occurrunt propter infinitas factorum differentias, quae ex discrimine temporum, locorum, personarum existunt. Artis est, ita connecere vitae prae-

praeceptiones, ut eas intelligenti facile sit, factum, quod proponitur, ad suam quodque regulam referre. In hoc habitu acquisito vis iudicii pragmatici cernitur.

§. CCLVII. *Quarta pars perfectionis* doctrinarum moralium est earum propria, ut, cum illarum fructus non in sola contemplatione veri, sed praecipue in actione sit positus, (§. 152. 232.) eo modo tradantur praecepta singula, ut in cuiusvis, qui eruditur, mente quosdam aculeos relinquant. Quamobrem enitendum est, ut effectus actionum, de quarum norma quaeritur, bonos & malos lector quisque aut auditor habeat ante oculos, atque adeo regularum utilitatem non solum intelligere, sed & sentire possit. Hic sensus obligationis, (§. 216.) omnem doctrinarum veluti chorum semper comitatus, perpetua exercitatione in alteram quasi naturam paulatim traducatur, ut vi ejus occulta & magna robur sapientiae & virtutis plenum menti comparetur. (c).

§. CCLVIII. Concludimus, cum ex dictis superioribus pateat, basin, qua Ethicae perfectio (§. 232.) nitatur, esse convenientiam praeceptorum cum natura, eam *Ethicam* non esse dignam nomine *Philosophicae*, in qua conficienda illa lex docendi prima negligatur. Aut enim falsa praecepit, aut non demonstrata naturae praescripta, ac solas hominum de illis opiniones complectitur. Recte JUVENALIS:

Nun-

(a) Cf. de fructu, qui ex his scholis capi possit & negligatur SENECA ep. 86. & 108.

Nunquam aliud natura, aliud sapientia dicit.

Perfectio autem hujus disciplinae habet gradus. Augetur, quo dilucidius, certius, pressius, singula praecepta vera, & quo copulatius atque ad movendam voluntatem aptius universa, enuntiantur.

¶ CCLIX. Tantum rudis & inculta nuncquam natio aliqua fuisse videtur; nullas ut vitae praeceptiones brevibus formulis comprehensas posterij majoribus suis acceptas referrent. Fieri potest, ut aetate quaedam sententias diluvio magno superstitibus inter primos Noachidas valuerint. Saltem vetustae nationes Asiam incolentes, ingenioque praecellentes collecta majorum sensque observationibus Ethicae familiae proverbis comprehenderunt, quae quo magis habarent aeruginem vetustatis, eo ardentius & eo religiosius custodienda videbantur.

Pro ingeniis diversis earundem nationum Aethiicarum & Aegyptiorum, summa scientiae existimatio quondam florentium; ad quam Ingeniorum differentiam malum valde coeli & terraeque conditio & consuetudo vivehdi) formae praeceptorum aliis aliae placebant. Eiusmodi populi, quos paradigmata, fabulae, parabole, figurae hieroglyphicae &c. ad certa officiorum genera perspicienda & colenda potentius movebant, quam contexta ratiocinia. In parte orbis, quae septentrionem spectat, i. sarrinum ius aethi praevalet,

Neque multis consertisque vitae legibus videbantur indigere Nomades, & universe omnes, quos vita pastoritia, venatica, piscationi dedita; fuga agriculturae, a cognitione & desideratione innumerabilium vitae socialis commodorum antiquitus retrahebat,

bat, proinde contagioni aut periculis societates majores hominum cultiorum comitantibus haud objiciebant. Etenim non tam bene cum rebus humanis agitur, ut pro ratione cultus & acuminis ingeniorum semper crescat amor boni & vigor igneus virtutis.

Postquam prisca, quam THUCYDIDES pinxit, morum feritas in Graecia mitigari coepit coactis ex agro in oppida hominibus; in illis coetibus atctiori loco descriptis lumina ingeniorum de luminibus accendi coeperunt. Prominuerunt artes illiberales & liberales. Sensus pulchri tam acutus paulatim enituit; ut, ad eum nostri temporis saporem effingere, summae artis esse judicetur. Verum haud pares fuere successus in componenda arte vivendi. Fortitudo, quam virtutum quasi reginam censeri mos erat, in sola periculorum despicientia ponebatur. Eloquentia ad regimen populare accommodata non erat, quam esse oportet, sapientia loquens, sed a *Sophistis* in artem argute cavillandi fucumque hebetioribus faciendi detorquebatur.

Intuens in hunc rerum statum SOCRATES, (natus ante aera[m] Christianam a. 468.) post septem illos Graeciae sapientes, (quousque eo nomine dignos?) & post PYTHAGORAM in Graecia magna vitae regendae principia docentem, e coelo philosophiam in terram revocavit! Quippe homines praesertim eos, qui reipublicae operam dare vellent, bene conformandos, tunc in coelo contemplando defixos, saltem disciplinam morum negligentes, vel totos in arte disputandi Sophistarum more occupatos, traduxit ad notitiam hominis quaerendam, ad fontes errorum vitae vulgarium aut privatorum investigandos, atque

Z

ad

ad studium impensius recte sentiendi & agendi. Eum CICERO praedicat posse dici philosophiae parentem. Doctrina de moribus sapienter regendis olim erat farrago incondita sententiarum & opinionum. A *Philosophis Graecis*, quorum solertiam praecipue Socrates inflammaverat, in disciplinam convertebatur.

Viam & rationem docendi sententiasque *Socraticas* certius ex *Xenophonte*, quam ex *Platone*, suas magistri dictis opiniones assumente, cognoscas. Erat illa via excelsa tanti viri ingenio digna, & ob hanc causam vix imitabilis, quod doctrinas suas non eo, quo nunc fit, modo inter se devinctas cuique traderet, sed ad personam, quam vellet corrigere aut in viam virtutis ducere, aptaret. Quam animi quisque reciperet curationem, explorabat, eamque opportune hoc modo adhibebat, ut acutis & naturali ordine inter se connectis interrogationibus exprimeret ab eo, quicum colloqueretur, responsiones certas & necessarias, nec prius in his eliciendis progredi desineret, quam ad eam conclusionem venisset, qua suam quisque stultitiam manu tenens se ipsam refelleret (a).

§. CCLX. PLATO Socratem, magistrum suum, & antios securus est, & haud parum ex *Pythagorae* doctrinis hausit. Ejus ubertatem admiratur CICERO, & se eo multum uti, praecipue in ea, quae ad leges ferendas spectat, sapientiae

(a) CICERO *Tusc. quaest. III*, 32. cum *Socrates*, inquit, *Alcibiadi persuasisset, ut accepimus, cum nihil hominis esse, nec quicquam inter Alcibiadem summo loco natum & quævis bajulum interesse, cum se Alcibiades affligeret, lacrumansque Socrati supplicem esset, ut sibi virtutem traderet, turpitudinemque depelleret, &c. Id. de inv. I, 31.*

parte proficitur, eumque a *Panaetio* memorat *Hommerum philosophorum* appellari; quod iudicium magni facit. In *Platonis* erroribus quoque singularis ingenii excelitas pellucet. Tantum valuit in occultanda arte de praeceptis vitae sublimibus differendi contextis argumentationibus; ut vix ququam id fastigium eo modo docendi attigisse, videatur nisi forte in *Germania Leibnitius*.

ARISTOTELES, *Platonis* per annos 20 auditor; *Alexandri M.* praeceptor, tramitem a magistro traditum deseruit, novumque sibi philosophandi orbem descripsit. Excellit in doctrinis, quae spectant ad gustum perficiendum & ad intellectum humanum veri falsique dignoscendi regulis instruendum. In arte politica non commentitiis praescriptis deformanda, sed ex usu quamplurimum civitatum colligenda egregius, non aequè accuratus est in tradenda disciplina vitae beatae.

De **EPICURO**, qui centum annos post *Socratem* docuit, de *Cyrenaicis*, quorum auctor **ARISTIPPUS** operam *Socrati* dederat, de *Cynicorum* schola, cujus conditor **ANTISTHENES** *Socratem* post *Gorgiam* audiverat, deque **ZENONE**, (qui centum annos & amplius a *Socrate* disjunctus vixit) deque illustri, quam instituit, *Stoicorum* secta, infra nonnulla degustabimus, & in parte I. quaedam occupavimus.

Hos vero *Philosophos dogmaticos* exagitabant *Sceptici* eodem, quo **ARISTOTELES** docebat, tempore a *Pyrrhone* exorti, & *Academiae mediae* ac *novae* principes, qui quod illi certum statuerant, ad *petitiones principii*, quas *Logici* vocant, rejiciebant, & in disciplina morum quoque nihil certi inesse aut sciri tradebant. Quod quam esse possit exitiosum, facile intelligitur.

§ CCLXI. Moribus Atheniensium & paulatim reliquorum Graecorum, denique Spartanorum, corruptis, (a) *Graecia* universa in ditionem Romanorum venit. *Capta*, ut inquit HORATIUS, *artes intulit agresti Latio*. Jam sexaginta & amplius ante initium aerae Christianae annos nobiliores quique Romani literarum causa se Athenas conferebant, quae tunc commune sapientiae & plerarumque artium domicilium habebantur, aut praeceptores Graecos, undiquaque mercedis causa Romam confluentes, liberis suis erudiendis praeponebant, a quibus sermonem, elegantiores litteras, dogmata Philosophorum Graecorum discerent. Et quanquam illos scientia, quasi nationis suae propria, inflatos contempnim Graeculos homines appellarent, ac levitatem moresque Graecorum a prisca Romanorum gravitate alienissimos primarii in republica viri despicerent (b): tamen negari non potest, doctos homines plerosque philosophiam de Graecis auctoribus assumptam tantum latine reddidisse, atque ad statum suum publicum ac privatum accommodasse, (c) inter-

(a) Cf. CICERO *pro Flacco* c. 4. Adde eundem *de legibus* II, 15. disputantem *de musicis legibus*, quas non posse mutari sine mutatione legum publicarum, Plato censuerat.

(b) CÆCERO *de Orator.* I, 19 *Quis enim est Graecorum, qui quenuquam nostrum quicquam intelligere arhitretur?* Ibid. c. II. *verbi controversia jam diu torquet Graeculos homines contentionis cupidiores, quam veritatis.* LIVIUS VIII, 12. *gentem lingua magis strenuam vocat, quam factis.*

(c) V. de historia philosophiae Graecae cum Romana collatae CICERO *de Offic.* I, 1. *seq. III.* 3. *seq. Tusc. quaest.* I, 3. *seq. V.* 4. *de Fin.* I, 3. *seq. de Orat.* II, 36. *seq.*

termixtis majorum suorum institutis & sententiis.

Philosophia *Epicurea* multis placuit, qui aliquo in republica numero CICEKONIS & *Augusti* aetate essent, *Stoicorum* disciplina *Catoni*, & sæculo I. præcipue turbidis ingeniis, quæ reipublicæ formam esse mutatam dolerent. *Ictis* sæculo I. 2 & 3. probata ad eos in recti iustique studio imperterritito confirmandos, infixis mentibus mortis contemptu, multum valet.

CICERO uti in *Academicis quaestionibus* veris falsique notas investigavit, in libris *de finibus bonorum & malorum* ac *Tusculanis quaestionibus* sapientem perfectum, id quod ultimum est in actionibus regendis semper quaerentem, sibi que plene consentaneum finxit, & in libris *de legibus* melioris juris Romanorum publici principia in disciplinam redigere conatus est; ita in libris *de officiis*, præcipue *Panaetium* secutus, vitam civilem formare studuit, qui nobili semine orrus in republica Romana gloriam, auctoritatem, honores, favorem optimatum & multitudinis, sibi comparare laboraret (a). Unde multa, quæ hodie in libris *Ethicis* tractantur, officia omisit, & nonnulla ad populares ea aetate opiniones accommodavit.

Sub occasum & post interitum imperii Romani Patres ecclesiae disciplinam de officiis aggressi putarunt, se philosophorum dogmatibus non indigere, eosque se gesserunt, ut doctrinis suis plus auctoritatis

no.

(a) In tali viro conformando quid disciplinae Stoicorum tribueret, de *Oratore* III, 18. exponit: *valde est autem absurdum, ei concionem, aut senatum, aut ullum coetum hominum committere, cui nemo illorum qui adsint, sanus nemo civis, nemo liber esse videatur.* Add. *de Finib.* IV, 8. *seq. de Off.* II, 14.

nomine, quo splendebant in ecclesia, quam disputandi acumine & probabilitate conciliarint.

§. CCLXII. Successerunt tempora cuius eruditionis parti, & speciatim morum doctrinae, nocentissima. Disciplina vitae in artem disputandi de praeceptis vivendi ab *Aristotele* traditis degenerabat. Quaestiones minutae, quae ad vitam regendam parum prodesse, impenso studio, (a) maximae paene nullo, agitabantur; id autem, quod *Theologi Scholastici* doceri nollent, nisi miris distinctionibus involutum, tradere, paene crimen erat.

Mille annis exactis diffugerunt tenebrae, quibus literae obductae erant, nempe post saeculum XV. medium. Nec tamen lux serena in arte vitae tradenda, nisi fero, refulsit. Lacunas & vitia ejus disciplinae eo, quo erat, acumine perspexit *BACO DE VERULAMIO*. Consilia dedit. At quid conandum erat? num soli erant fontes antiqui adveniendi, & ex illis vitae leges hauriendae? Atque iisdem intellectis num erat aliquid ultra, quo acumen recentiorum philosophorum progredere?

Quaestio, ut videtur, eo relict; num appareat, libros veteres, qui ad aetatem nostram pervenerunt, occupasse omnia, numque natura in conservandis ingenii humani viribus successu temporis adeo effoeta esse coeperit, ut nihil ex se ipso quisquam efficere potuerit, nihil praestare, nisi interpretari dicta veterum & sequi.

Igitur.

(a) Specimina, quae miseris cuiquam in mentem venire potuisse, narrat *TRIBECHOVIUS de Doctoribus Scholasticis* p. 46. seq. 150. 159.

Igitur 1) nulliſſe poſt veterum ſtudia errores ſuper-
 fuerunt proſtigandi, & proſtigati ſunt? 2) Nihilne
 legis accedere potuit, aut acceſſu in *notis* veterum
 officiorum deſtiniendis, inque tractandis illis prae-
 cipue officiis, quibus civem non ſolum cum cive,
 ſed etiam cum quovis homine natura deviaxit? 3)
 Num nullae *deſinitiones*, nullae *ſaſſarum vitae regu-*
larum reſutationes, nullae *veterum* probationes, ſunt
 repertae meliores? Num 4) in ipſa praeceptorum
 quaſi congmentatione ordo naturae magis con-
 ſentaneus non potuit reperiri, neque eſt repertus?
 5) Num artiſſima cõpolutio, qua timor ſummus
 Numinis continetur cum officiis hominis erga
 hominem, recentiorum philoſophorum ſtudio haud
 lucidius patuit? 6) In momentis voluntatem ad
 mala fugienda & ad bona vera expectenda ſe-
 ctentibus, verbo, in obſervatione naturae, prae-
 cipue humanae, nihilne eſt recentiori aetate cog-
 nitum, quod nobis non aperuerint, imo quod non
 melius perſpexerint, veteres Philoſophi?

Mea quidem ſententia etiam ad huius diſci-
 plinae incrementa referri poteſt illud TACITI:
haec nobis majores. Certamina ex honeſto ma-
neant (a). Quisquis a partium ſtudio alienus ſpe-
 ctaverit progrefſiones in anthropologia & Phy-
 ſiologia factas, ſtadiumque philoſophantium, non
 ab auctoritate eorum, qui ſuperiori tempore vixe-
 runt, ſed ex ipſa rei natura & adhibito experien-
 tiae ſubſidio praecepta vitae colligendi; is haud
 negaverit, Ethicae multum lucis & roboris, &
 longe perfectiorem docendi rationem inde a ſae-
 culo XVIII. acceſſiſſe; at multum tamen, in quo
 elaboretur, ſuperelle.

§. CCLXIII.

(a) *Annal.* III, 17.

Z 4

§. CCLXIII. Doctrinam de officiis, ea, quam qui solis rationis viribus subnituntur, contèxunt, sublimiorem, CHRISTO, summae virtutis imagini vivae, acceptam referimus. Haec vero non respuit praecepta vitae naturalis; tamquam si parum referret, ea cognoscere & impleta studere, sed illorum cognitionem ac studium exigit mentibusque inculcat, & *majori momentorum* (§. 2.) *numero ac pondere confirmat.*

Utraque virtutis disciplina sibi repugnare nequit, utpote ab eo profecta auctore, qui neque in consiliis suis, neque in illis, quae hominem scire & efficere voluit, sibi refragari potest. Insuper utrique eadem meta proposita est, viae ad vitam beatam demonstratio. Quare qui inter has disciplinas putant pugnam intercedere: illi aut ignorant veras naturae leges, aut cum doctrinis CHRISTI opiniones interpretum commiscunt.

Fuerit diu haec philosophiae pars habita pro Theologiae Scholasticae ancilla, cujus domitatu oppressa latuit, ac tardiores progressus fecit. Sero in libertatem restituta maneat ejusdem quandoque adversaria. Nunquam fuit vera, aut esse potest, cum opponitur religioni. (§. 226.)

SEC.

SECTIO III.

Conventus univerforum hominis officiorum.

§. CCLXIV. Summa est legum naturalium consensus, proinde & officiorum, quae illis statuuntur. Ethica sequitur naturam. (§. 250.) Igitur in singulis vitae praeciputionibus genus & gradus homini, ad quod tendunt, ita exprimitur, necesse est, ne quis pugnae aut conflictui locus detur. (§. 227. 248. 251.)

Accedit, exceptionibus ad regulas adjectis harum perspicuitatem minui solere. Quo fit, ut disputationibus perplexis fenestra aperiatur. Cui consequens est, ut norma sit incerta, de qua ambigitur, num ad omnes, an tantum ad plures actus pertineat; proinde haud dici potest norma naturalis (§. 237.) Illae regulae, quae de submovendo officiorum conflictu traduntur, saepe per obscurae sunt, & cum in rem praesentem veniunt, tam difficiles, ut nodos nequeant, non solvant.

§. CCLXV. Cui difficultati ut occurratur, operae pretium est, aliquod quasi punctum visum fixum requiri, ex quo, quemadmodum praecipua alia cum aliis copulentur, cerni possit. Ob eam causam interest, studioso investigari enuntiatum quoddam generale, evidens, verum, quod solo rationis, nullo revelationis, subsidio probatum fines boni & mali regat. Tale est, quod notas certas ac perpetuas officii cujusque naturalis uno quasi sub aspectu ponit; quibus officia naturalia ab iis, quae non sunt natura-

turalia, vel ab actibus legi naturae adversis, accurate discernantur.

Principium, in quo *fundamentum Ethicæ* ponitur, (*fundamentale, seu principium cognoscendi* alii vocant) dici potest enuntiatum, in quo *inest ultima & certa ratio probandi officia naturalia*, sive, quo concesso aut evicto, officia naturalia omnia probari & a falsis dignosci possunt.

§. CCLXVI. Multae & perplexae de tali enuntiato controversiae non evincunt, nullum reperiri posse, aut reperitum exiguae esse utilitatis.

Varietas sententiarum partim oritur a diversa significatione, quam nomini legum naturalium multi subjiciunt scriptores Ethici, nonnunquam a cupiditate aliquid dicendi, quod non dictum esse prius videri possit, saepe a festinatione in contempnenda propositionum aliarum ex aliis nexarum ferie. Qua festinatione fit, ut id enuntiatum, quod multis, habeatur pro eo, quod omnibus officiis demonstrandis inserviat.

Enuntiatio, cuius basi tota legum naturalium disciplina superstruitur, (§. 265.) debet esse a) vera, b) evidens, c) citra auctoritatem revelationis divinae probari posse, & d) rationem ultimam continere, ex qua clare & certo cognosci possit, num ea agendi regula, quae pro vera habetur, vera sit, hominumque vere obliget (§. 242.)

Rem minus explicare videntur, qui vel *voluntatem Dei*, vel *dictamen rectae rationis*, vel *ordinem naturae*, esse hujusmodi principia cognitionis legum naturalium, contendunt. Nam de eo non quaeritur, *num faciendum sit, quod Deum*
vel

velle, ratio nōs docet, sed quid sit illud, quod Deus fieri velit? quid illud, quod ratio intelligat, homini convenire?

Nec tam quaeritur, num vita sapientis debeat esse conformis *ordini naturae* & id quod docuerunt veteres, & magno consensu profitentur recentiores, sed *quis sit naturae ordo?* ad quem disciplina vivendi sit accommodanda, ac qua enuntiatione generali, brevi, foecunda, effici possit, ut differentia ordinis vere naturalis ab opinato, (nam & in morbis aequae animi ac corporis quendam ordinem inesse videri posset) accurate ac facile dignoscatur.

Similiter *studium recti (rectitudinis)*, quod nonnulli allegant, rem, de qua quaeritur, non absolvit. Nam quis est animus rectus? qui viam rectam vitae beatæ legibus naturalibus monstratam novit ac tenet, qui pravam studiosè fugit & averfatur, verbo, in quo inest robur, quod *virtutem* appellamus (§. 199). At de via, quibus sit rectum, quid non sit, novis certis distinguendis, illud principium nihil decernit.

§. CCLXVII. Multa id genus enuntiatæ, quibus principia doctrinarum moralium viri docti duxerunt, verbis magis, quam re dissident.

Ex adverso non desunt, quæ quanquam eadem esse videntur, tamen maxime discrepant.

Si v. c. statuerunt veteres, *sequere naturam*, & recentiores cum *WOLFFIO* docent, *persevere* (quæ enuntiatio aliquanto apertius rem explicare videtur, quam illa *vetustior*: sequere naturæ ordinem) idem non dixerunt, licet dixisse videantur.

tur. Dogma enim, *perſe te*, ſignificat: ſic dirige actiones liberar, ut cum *natura tua*, ſive cum *actionibus*, ſeu, ut alii efferunt, cum *determinationibus naturalibus*, conſentiant. In hac harmonia, quam in *Parte I.* expoſuimus, ponitur *perfectio hominis moraliſ*, hoc eſt ſtatus durabilis ex rectione actionum liberarum orti conſenſus cum natura hominiſ.

Nihilofecius differunt hæc enunciatæ. Veteres enim *Stoici*, ſecundum quos *ex natura vivere*, ſive *naturæ ſuæ convenienter vivere*, eſt *optime vivere*, ſolent *naturam divinam* ab *humana* non ſeparare, præcepta de vera religione naturaliſ vel nulla, vel minus recte ſtatuerent, eventus humanos *fato* ſubjicere. Ex ſorum ſententiâ ſapiens circumſuſus multis dolorum gignendorum cauſis hoc agit, ut perpetuam mentis æquabilitatem ſibi comparet. Quod fieri non poteſt, niſi mentem gaudii deſiderationi & voluptatum corporiſ dulcedini hæc adſueverit, ingrata atq; quæque, *paupertatem*, *exilium*, *morbos*, *infirmam valetudinem*, ſicut eventus fatali neceſſitati ſubjectos, ſine nullo doloriſ ſenſu ferre adſueſcat. Itaque ſibi perpetuo proponat, Tales caſus triteſ ſi ſigillatim atris niſiſque lapilliſ denotet, & jucundos albiſ, longe majorem illorum, quam horum, numerum annuatim proditurum. Ex quo hoc officium manare cenſuerunt iidem Philoſophi, ut mentem adverſus quasvis commotiones jucundas aut æcerbas obdureſſet, ſemper eundem vultum in utraq; fortuna conſervec, lugeasque nunquam, nec gaudeas vaniſ, conſolatione nulla egeas, quia, ut *Cleanthes Zenoniſ* diſcipuluſ dixit, *malum illud, quo affligantur inſipientes, v. c. morte propinqui & amici, malum non ſit.* Tandem

fa.

sapientem vitae taedio correptum sibi portam libertatis morte voluntaria aperire, contendunt.

Ab his doctrinis longissime absunt recentiores, qui studium perfectionis inculcant.

§. CCLXVIII. Veteres, qui extremum vitae praeceptum praescribunt: *fructe voluptatibus, easque auge*: maximopere ab iis distant, qui nobiscum praecepta naturae redigi posse censent ad hoc ultimum, quo nos natura ducit; *perpetuos in felicitate tua progressus facere stude.*

Epicurus extremum illud, quo vota & facta hominum contendere debent, in *vacuitate doloris* seu *indolentia*, posuit. Non quidem omnem repudiavit voluptatem mentis, spem enim futurae & recordationem praeteritae voluptatis vita beata contineri putavit. Neque omnem voluptatem in *motu*, seu in *titillatione* nervorum corporis positam rejecit, sed placidam mentis voluptatem a voluptate corporis ortam sufficere existimavit, quae esset similis illi, quam ex sanitate corporis capimus. Haec enim si ex sensu definienda sit, non est posita in *motu*, ut *Cyrenaici* loquebantur, sed magis dici potest, quid non sit, nempe absentia sive vacuitas doloris, quam quid sit illud, quod sentimus, cum nos bene valere dicimus, verbis exprimi potest.

Quaquam autem disciplina Epicuri non sit referta erroribus *Cyrenaicorum*, uti ex studio voluptatis, quod suadebat, contra ejus mentem concluderunt adversarii, (a) tamen multum abest ab ea Ethicae perfectione, cujus imaginem supra effecimus.

Nam

(a) CICERO *de fin.* II, 24. *seqq.*

Nam etiamſi *Gaffendo* conceſſeris, *Epicurum* non in ſolis voluptatibus, quae ſenſibus percipiuntur, ſubſiſtere, aut his unicum primumve locum aſſignare, ſed animi oblectationibus quoque multum tribuere, ſuum tamen *dolori* pretium non ſtatuit, qua non re naturae viam non ſequitur, ſed deſerit. Partim acquieſcere ſapientem in ſola meditatione jubet, ipſumque propterea a procuratione negotiorum publicorum plane dimovet. Praeterea egregios *religionis fructus* rerum expendarum numero non adſcribit.

Qui *Ariſtippum* magiſtrum ſequuntur, illi beatam vitam ex nullis, niſi quae ſenſus externos movent, voluptatibus conſtare tradunt, ſublimes voluptates negligunt nullasque putant, quae ex *harmonia actionum* naſcuntur, denique veras gaudendi cauſas exiguo hujus vitae ſpatio deſcribunt.

Verum qui ad felicitatis curam revocant omnia: illi & voluptates veras a falſis, & illarum gradus accuratius diſtinguunt. Theologiae naturalis fundamentis innituntur. Nec curſum vitae felicis morte finiunt, ſed inchoari tantum in primo hoc ſtadio, & poſt obitum perpetuari docent. Ex quibus colligunt, ſic vivendum eſſe, ut fabula aetatis peracta animus corpori ſuperſtes ad altioſorem vitae beatae gradum ab eo, quem in prima vitae periodo adeptus eſt, adſcendere, & bonis ſibi deſtinatis eo, quem providentia divina praefinivit, ordine potiri poſſit.

§. CCLXIX. Utraque praeceptio (§. 267, 268.) una, perſice te, altera, da operam aſſe-
quendae & augendae felicitati; ſive, actiones li-
beras ſic dirige, ut firmam ſpem continui in felicitate

citatem progressus fovere possis, non repugnant sibi, sed illa huic est subjecta. Cur enim in eo enitendum est, ut harmonia actionum liberarum cum natura conservetur? (§. 267.) Quoniam ex illa status nascitur plenus verarum voluptatum, cujus nunquam nos poenitere potest. Igitur obligatio hominis studendi perfectioni suae demum cognosci & demonstrari potest ex studio infuso felicitatis. (§. 230.)

Posita hac obligatione conservandi harmoniam actionum (*perfectionem*), quaeritur ulterius, quae actiones consentientes cum natura ab iis distinguantur, quae huic repugnant? *Consensu cum finibus Dei*, inquis. Huic responso obstat, quod consiliorum divinarum particularium ampla nobis notitia haud contigit, praeterquam quod facienda sunt ea omnia, quae quis Deum velle, v. c. ex speciali revelatione novit, licet ignoret, quo consilio sibi officium aliquod divinitus injungatur. Atque eos ipsos fines, quibus convenienter agendum esse traditur, seu id bonum, quod Deus in creando conservandoque genere humano sibi proposuit, unde cognoscimus? Nonne ex *natura humana*? (§. 177.) *ex consensu rerum naturalium & normae naturalis actionum humanarum cum felicitate hominis ad eam normam actiones suas conformantis*? (§. 215.) Ne in orbem redeat responso; propius quoddam requirendum est principium, ex quo, quae actio cum *natura*, proinde cum *felicitate humana finibus divinis consentanea*, (§. 180.) conveniat, quaeve pugnet, clarius intelligi & certo dijudicari possit. Id quaeremus in observationibus, quas in *Parte I.* attulimus.

§. CCLXX. Vita doloris omnis expertis in condi-

ditionem humanam haud cadit. Quidam est necessarius, ut valetudo corporis conservetur, & praestantia ac firmitas virium animi acquiratur & augeatur. Ars vivendi in eo posita est, ut his viribus naturalibus & acquisitis recte usi auxilioque divino adjuti dignoscamus in actionibus nostris regendis, per quos dolores non vitabiles ad eas voluptates perveniatur, quarum nos poenitere haud possit, & quae sint voluptates, per quas ad dolores inevitabiles transituri simus, quorum nos necessario poeniteat. (§. 41.) Quodvis peccatum, seu quivis error moralis, quivis languor in actionibus bonis suscipiendis, est effectus infirmitatis virium intellectus, (§. 207. seqq.) voluntatis, libertatis. (§. 219.) & causa novi earundem virium prolapsionis certumque indicium.

Quare vires animi corporisque corroborandae sunt & augendae, ut is error isque languor evitetur, proinde ut mens ejus status compos fiat, in quo probabilem firmamque spem concipere possit, futurum, ut verarum voluptatum aliarum alias excipientium possessio interventu dolorum inevitabili minui quidem possit, everti non possit, sed illis ipsis potius augeatur. Qui status stabilis appellatur *felicitas*. (§. 12.) Haec est capax incrementi, quod ex verarum voluptatum sensu, recordatione, spe, nascitur. Id incrementum stabile sine progressionem perpetua ad virtutem capi nequit, quae est virium moralium robor assidua exercitatione acquisitum. Igitur viribus nostris sic utamur oportet, ut summa verorum bonorum tanta fiat, quanta fieri potest, seu in solitudine, seu cum aliis hominibus conjuncti, vitam degamus. Hunc vitae modum

te-

tenentes paremus voluntati divinae, quae distinctione voluptatum poenitendarum & non poenitendarum immutabili, & ea quidem nobis perspicua, monstrat viam brevissimam felicitatis. Ejus enim viae indices esse leges naturae, supra asseruimus.

Quamobrem summa eorum, quae de vita recte instituenda in *parte prima* disputavimus, ad hoc enunciatum generale redire videtur:

Novae, conserva, auge, & sic adhibe vires tuas, ut tantum boni, quantum potes, efficiendo, atque incommoda vitae inevitabilia fortiter ferendo, voluntati divinae te respondere sentias.

Frustrum vitae huic praecepto consonae non est ars nihil cupiendi, nihil dolendi, nihil gaudendi, neque taedium vitae propagandae ob desiderium melioris. Est serenitas mentis spe voluptatum verarum, & recordatione perceptarum adversa quaeque temperantis, fluxa bona non ultra modum experientis aut aestimantis, fiducia in Deum ac, quod ex ea sequitur, robore se sustinentis, iisque vacantis doloribus, qui ex poenitentia nascuntur & ex desperatione.

§. CCLXXI: Ex praecepto a nobis (§. 270.) tradito eximium officiorum naturalium concentum, nulla pugna, nullo conflictu, turbatum, colligi posse, diligens consideratio ac collatio *triplicis*, quod vulgo afferri solet, *officiorum generis planum* faciet.

Tot sunt officia, quot actiones liberae. Sed infinito harum numero acies ingenii nostri eas considerantis obtunderetur, nisi ad certa genera revocarentur. Quare cuncta officia in certas quasi classes distribui expedit, ut facilius explicentur & intelligantur. Conveniunt singula & universa in principio communi, ex quo, quod sunt officia,

A a

con-

concluditur. (§. 270.) Eorum differentiae itaque non aliae esse possunt, nisi ratione, habita diversorum bonorum generis, quod ex illis accurate servatis nascitur. Id vero bonum est instar finis specialis, quem quis agendo sibi proponit, quique nisi superioriori illi, quem officia omnia collineant, sit subiectus, bonus esse haud potest, nec actio cum eo congruens est officium. Similiter distingui possunt officia, prout illi inter se differunt, quibus aliquid boni ex partibus officii cujusdam impletis asseritur (e. g. ea, quae societati debentur). Haec videtur esse ratio tripartitae officiorum divisionis, quae non sequimur, quasi sit commodissima, sed quod utilitata est, & in ea parum est incommodi, immoderata singula genera accurate definiuntur, ut supra.

§. CCLXXII. Officia erga Deum, a quibus incipimus, sunt complexus actionum religiosarum, ad quas suscipiendas, hominem obligari, ex earum copulatione cum felicitate humana (§. 190.) intelligitur. (Sive actiones, quae nascuntur ex studio Deum plenius cognoscendi ac colendi necessario ad adeptionem felicitatis generi humano destinatae.) Haec nunquam cum officiis erga se ipsos & alios contendunt, quoniam quae ad eundem finem diriguntur. Quare frustra quaeritur, num si simul praestari haud possint, illa his sint praeposenda? Quo enim spectant? Num ut illis servandis Deo, an ut generi humano, aliquid boni accedat? Colere Deum quid significat latiori significato, nisi notitia n Dei augere, ejus voluntati ardentem obsequi, & nascentem ex studio Deo placendi voluptatem purissimam consecrari? Ecqua voluntas divina est, legibus naturalibus declarata? Ut certo itinere ad felicitatem nostram contendamus. Quare aut non sint vera erga Deum officia, quae cum caeteris confligunt, perhibentur, aut si sunt talia, eadem cum felicitate

te

te nostra copulatissima esse apparet, (§. 185.) ac propterea cum officiis hominis tum erga se ipsum, (§. 272.) tum erga societatem, (§. 273) congruere.

Sic cum *pacta jurata dolo elicitæ in honorem Dei sine exceptione servanda esse*, a quibusdam affirmatur, & idem negatur ab aliis; non colliduntur officia erga Deum cum officiis erga se ipsum, sed error in vera notione honoris divini gignit conflictum opinionum, & inane fallorum officiorum imaginem. Superstitiosus sibi saepe fingit officia, quæ non sunt, nisi vera adversus Deum peccata.

§. CCLXXIII. Officia hominis erga se ipsum sunt actionum liberarum genera ad vitam feliciter degendam necessaria, quæ ab iis, quibus Deus colitur, & alii homines juvantur, separantur cum bonis ea consequentibus considerantur. Spectant eo, ut homo illis servandis statum suum etiam in solitudine *meliozem*, hoc est, verorum bonorum interiorum & exteriorum feraciorum reddat.

Officia, quæ sub hoc genere continentur, 1) aptissime coherant inter se, & 2) alia aliis non obstant.

Nihil illis esse copulatis, ex iis, quæ in parte I. sect. 3. disputavimus, apertum esse arbitramur. Sic temperantia in cibo potuque arte conjungitur cum præcepto avaritiam fugiendi. Nam cum illa ad valetudinem vigoremque corporis conservandum sit necessaria, hæc aurea perpetuarum mentis sollicitudinum genitrix sanitati corporis utique noceat: patet, utramque præscriptionem, licet ad diversas actiones dirigatur, ad eandem regulam generalem de cura

valetudinis conspirare. Haec valetudo porro devincta est cum robore sensuum, firmitate memoriae, verbo, cum cura ingenii & indolis. (§. 79. 205.)

Neque unquam officia singula, quae sub hoc genere comprehenduntur, inter se pugnant. Dantur enim gradus verarum voluptatum, (§. 7.) quantum congerie, dolores intervenientes superante, componitur felicitas. (§. 12.) Ergo dantur gradus bonorum. (§. 10.) Qui bona minora praefert majoribus, re vera optionem non fecit inter duo bona, sed inter id bonum, cujus *tunc* aut *quovis tempore* electi eum nunquam poenitere potuisset, quodque ob eam causam *unice* bonum erat, & illud, quod hujus *unici* boni adeptionem submovent. Talem electionem non potest non sequi poenitentia, ac propterea id, quod electum fuit, boni nomine indignum est.

Scilicet in *comparatione* seu contentione *bonorum*, quae natura haud repugnante expetunt homines, haec regula tenenda est: ea, quae in bonis duci possunt, quatenus verorum bonorum adipiscendorum sunt instrumenta, cedunt illis, propter quae recte expetuntur. Sic commoda externa corporis & animi causa expeti decet, corporis commoditates ac voluptates propter animum. Itaque studium corporis habilitates augendi eatenus est bonum, quatenus adminiculatur officio augendi cultum animi. Corpori enim ita prospiciendum, ut progressus in perfectione vitium mentis haud negligatur & impediatur. Quod cum fieret, homo non augetur *vires* naturae suae, sed illis, quas habet, uteretur ad perpetuandam, qua laborat, augendamque imbecillitatem (§. 270.) Similiter officia caetera, quae *statui*, quem vulgo vocant *externam*, consulunt, (ad opes, fau-

tores fortunaeque adjuutores comparandos &c. spectant) desinunt esse officia, si *statui interno* hominis repugnent, hoc est, corporis aut animi vires frangant aut debilitent. Quid enim juvat esse ditissimum, & sua culpa male corpore & animo valere? carere voluptate aliis benefaciendi? loco in republica eminere, & inanitatis suae conscientia quotidie angi?

§. CCLXXIV. Officia erga societatem sunt genera actionum liberarum, quarum cum felicitate hominis vinculum cernitur ex bonis, quae quietem aliorum hominum non turbatam & statum eorum meliorem redditum consequuntur. Exposita sunt in parte I. Sectione 4. & 5. Abstinerere a *laedendis* aliis, facere ea, quibus alii reddantur valentiores, prosperiores, feliciores, puro alios amore complecti, est institutum vitae cum felicitate nostra connexum, (§. 156.) proinde in officiorum numero. Seu enim id agas, ut societate sapienter colenda quosvis ejus fructus capias, proinde ut corpori tuo, & intellectui scitu utilia requirenti, & animo virtutem colenti, consulatur; seu labores te perficere, ut aliis per te sit melius, & viribus tuis omnibus ad hoc efficiendum contendas: non tantum hac via *prosperitatem* tuam (§. 21.) auxeris, sed & effeceris praestabilem statum mentis, in se & suo ergo alios studio efficaci reperientis fontem perennem verae voluptatis. Crescit felicitas pro numero hominum, qui per nos sunt felices & alios reddunt.

§. CCLXXV. Officia erga alios nunquam cum iis colliduntur, quae sibi quisque ipsi debet. Cum praecipitur, *plus* aliquando amandos esse alios, quam nosmet ipsos (§. 166.), revera

amor erga alios superans gradum ejus amoris, quo nosmet prosequimur, (§. 96.) neque praescribitur, neque exigi potest. Vitam aliorum nostrae praeponeere possumus, felicitatem non possumus. (§. 169.) Qui pro aliis molestias suscipit, vel mortis adit periculum, is posita, quam (§. 168.) exposuimus, conditione id reapse facit, quod sibi ipsi debet. (§. 272.) Si malum nostrum fit reparabile, alienum vero, nisi nos aliquid incommodi subeamus, irreparabile, non illum, cui succurrimus, plus, quam nosmet ipsos, diligimus, sed nos amamus, qui aliquam jacturam rerum aut libertatis facientes amplioem ex beneficio voluptatem consequimur. Neque enim nisi avaro & ob eam causam corrupto animo possessio vel dissipatio pecuniae tantam voluptatem, tamque liquidam, afferre potest, quam hominis cujusdam utilis conservatio. *Si in mari jactura facienda sit, inquit CICERO de Officiis, equine pretiosae potius jacturam facies, an servuli vilis? Haec alio res familiaris, alio ducit humanitas.*

Qui fit autem, ut ea, quibus sibi quisque ipsi obstringi dicitur, officia cum officiis adversus alios confluere videantur? Quoniam bonorum externorum majus, quam quod natura vult, pretium, hoc est, justo major ad cujusque felicitatem vis tribuitur, & praeterea in eo pretio statuendo nascens ex horum bonorum possessione opportunitas aliis bene faciendi omittitur. 2.) Quoniam bonum societatis a multis non recte intelligitur, neque accurate ponuntur termini ejus, quod societati naturali hominum omnium prodest, & ejus, quod creditur societati singulari, praesertim civili, expedire. Bonum societatis civilis in rerum externarum opumque affluentia complures ponunt, non autem in illis, quae cives ingenio & honestate ac virtute efficiunt dig-

dignos natura hominum divinitus data & beneficiis infinitis, quae Deus singulis hominibus per universam rerum naturam pro immensa & sapientissima bonitate sua peraeque offert.

Est vero aliquod bonum societatis humanae & cuiusque specialissimum in eo positum, ut alter alterius commodis non detrahat; & a singulis non laedantur singuli nec universi. (§. 136.) Est itaque bonum quoque societatum omnium commune, defensio communis *quies*, quoniam sub ea tranquillitas singulorum continetur (§. 129. 169.) Nec minus cum agitur de *augendis utilitatibus alienis*, bonisque externis in complures diffundendis, quod universis, idem & singulis ejusdem societatis confortibus, utile esse oportet. (§. 166.) Non est v. c. officium singulorum aut paucorum, laborare & esurire, ut pauci aut plures sumtuosius & in rerum abundantia vivant ac propter eam superbiant. Id vero singulorum naturaliter interest, quosdam opes non acquirere, quae quis, nisi alii ad egestatem realigantur, maloque irremediabili implicentur, comparare nequeat. Sic negotiatores frumentarii non tantum vinculum caritatis, quo singula membra cum corpore civitatis continentur, dissolvunt, sed & in se ipsos peccant, qui infatiabili aviditate magnas divitias subito colligendi instincti, coacto undique frumento tantum pretium in summa penuria statuunt, ut aut pereundum sit magno tenuiorum numero; aut ut hi ad consilia desperationis plena capienda accendantur. Malle inedia confici homines bonos, quam non repente locupletari, uti inhumanum est, ita & avarissimum. Quo utroque morbo affectus negotiator deserendo alios sibi ipsi nocet poenasque duri in alios animi naturales luit.

Ex differentia officiorum erga societatem, quam Sect. 4. expediemus, contentionem eorum nullam otiri, suo loco asseremus. §. CCLXXIV.

§. CCLXXVI. Vidimus de his, quae viventibus debentur. Erga mortuos num singulare quoddam sit officiorum genus, quaeritur. Si notio officii, quo aliis obstringimur, ponit alterum 1) alterius ope indigere, 2) alterius auxilio felicior fieri posse: perspicuum ex ea definitione est, mortuos non esse ea conditione, ut officia proprie dicta illis praestari posse, ratio intelligat. An enim eorum, quae ad injuriam aut honorem suum fiunt, notitiam sensumque habeant mortui, quis philosophus definiverit? At nobis ipsis, & societati hominum viventium, debemus, ut ea, quae nobis post obitum evenire velimus, adversus defunctos non negligamus. Nihil eo de his sentiendi modo perdimus, boni autem plurimum nobis & generi humano comparamus.

Primo hoc debetur humanitati, ut mortui honeste sepeliantur. Nam & exanimato corpori humano majus pretium, quam belluino, statui, humanum est, & feritatem animi, hominem omnem, quo non indigeas, abjicientis, avertit.

Deinde mens nostra adsuescenda est, ut non iis modo gratum facere cupiat, quos metuat, aut a quibus haud parum emolumentum ferat, sed cuivis, ac praesertim ei, quicum conjuncta est, sine spe quaestus aut metu vindictae gratificetur. Quare defunctorum mandata conficienda esse arbitror, modo sint hujusmodi, ut eadem, si reviviscerent, verumque statum verum nossent, mandaturi essent, & tanquam viri boni, ut ab aliis fierent, exigere possent. Mandata improba, veluti ut inimicitiae hereditariae gerantur, ideo negligi debent, quod talis vivorum quoque voluntas repudianda est.

Injuriam, petulantiam, prodicionem, oportet per se exosa nobis esse vitia. Igitur qui mortuos la-

laccessit, eorum secreta improbe divulgat, amicitiam, quam eum illis coluit, violat, is aequè est improbus, ac qui in vivos est injustus aut iniquus.

Fiducia enim mutua est vinculum societatis. Ex illa nascitur spes reticentiæ, si cui secreta tua commiseris non animo cuiquam nocendi, sed ut a malis inceptis revoceris, aut ut bona consilia felicius efficias. Hæc fiducia valde labefactatur, si statuatur, morte vinculum omne solvi. Deinde innatus honoris stimulus, quicum cohaeret fuga bonæ existimationis post mortem amittendæ, satis ostendit, naturam velle, ut hoc quoquè momentum bene agendi insolentia perfidiaque adversus mortuos non depereat.

At, inquis, mortuis non nocetur. Esto. Noceas tibi, dum te malum sine periculo esse posses gaudes. An ea mens bona dici potest, quæ sic ratiocinatur; qui se defendere non potest, adversus eum omnia licent, & frena malitiæ laxare suave est. Quid boni, imo quid non mali, a talibus sensibus metuendum est?

Merito quoque lugemus mortuos, qui cari nobis, vel meritorum gloria in societate conspicui, fuerunt. (a) Nam licet illis, ut speramus, melius nunc sit, quam nobis: tamen dissolvi societatem, cui adsuevimus, acerbum est. Recordatio præteritorum temporum nos cogit desiderare auctores bonorum, quibus gaudemus, vel & eorum, quæ in posterum ab illis sperabamus. Ipsum lugendi decorum moribus receptum si tantum eo spectet, ut memoriam mortui statim extingui non patiatur, ha-

(a) Vide, quæ contra consuetudinem indulgendi lectui ex *Stoicorum* sententia disputavit CICERO *Tusc. qu. III, 29.*

habet eam ubiissem, ut quodammodo obstat levitati hominum, qui remotos ab oculis suis oblivione delent, proinde magni non aestimant quenquam, nisi quamdiu iis est vicibus praeditus, ut proficit. Si quisque etiam ignotis in omni aevum benefacere debet, quantum possit; posteros quoque decet, majorum beneficia gratia mente recollere, & per quos creverint, florant, ingenio animoque valeant, exquirere, statusque sui boni effectores perpetuo venerari.

§. CCLXXVII. Quibus constitutis intelligitur, repudiandam esse MAONEMILLI opinionationem, existimantis, fugam viciorum & florem societatis sibi repugnare, illis vero ingruentibus prosperitatem publicam augeri.

Etenim sunt primo quaedam vitia temporum, quae magis opinione hominum, quam quod naturae adversentur, reprobatæ solent. Senex, idemque vehemens laudator temporis aëti se puerò, in mores saeculi corruptos invehitur querulus, cum filii nepotesque, quos parsimonia sua locupletavit, suorum temporum mores secuti, majores, quam quibus ille in pueritia sua adsteterat, sumtus honeste faciunt. Similiter austeritati morum & ferociae cuidam a majoribus traditæ assuetus cum videt mitescere mores, a quavis feritatis inveteratae mitigatione vitaeque elegancia libertati civitatis florique, ac dignitati imperii, interitum minatur. (a) Ex vitiis, quae opinio

(a) Sic cum *Vonones*, ex *Arfacidarum* gente, a primoribus *Parthis* Roma accitus, regnum capesseret, postquam *Parthos* subiit pudor, petiitum alio ex orbe Regem artibus Romanorum infectum, Rex dedignantes ipse accendit, diversus a majorum institutis; *promisi*,

ut

fixit, cum non sint vitia, nihil mali oritur: ex veris vitiis detrimentum semper accipitur, quia ideo dicuntur vitia, quod sine malis affectibus cogitari nequeunt. Proinde si vitiosus quisque sibi hocet, extremo in societatem *specialem* (§. 125.) haec incommoda redundare debent, quoniam gangraena partis tandem totum corpus consumit.

Praeterea flos civitatis, cui vitia prodesse putantur, non recte definitur. Is nunc ponendus est in solo vitae splendore, in opibus accumulandis, in expedito pecuniae inter cives circuitu, in solo civium numero, in copiis maritimis & terrestribus, in metu vicinorum? Auge opes, deme probitatem. Num felices erunt cives singuli, felix imperans, civitasque diu firma & suavis juris? Sceleratus amor habendi, velut sitiendo & bibendo hydrops, crescet, vis insidiaeque in quodvis nefas prorumpent, quietem & prosperitatem publicam multiplicata & nova crimina suffodient, vires publicae minutatim domi fractae potentiae vicini cedent, languescens civitas tandem succumbet.

Addimus, controversiam, quam tractamus, a multis non recte constitui. Non enim

ut inquit TACITUS *annal.* II, 2. *aditus, obvia comitatae, ignotae Partibus virtutes, nova vitia & quia ipsorum moribus aliena, perinde odium pravis & honestis.* In primis de mutatione opinionum de eo, quod esset honestum & vituperabile in juvene, cf. CICERO *pro Coelio* c. 17. qui ea genera virtutum, quibus excelluerant Camilli, Fabricii, Curii, non solum non in moribus, sed vix jam in libris reperiri, chartas quoque, quae illam pristinam severitatem continerent, obsolevisse dicit. Quae addit c. 20., parum honorifica sunt majorum institutis indulgentiae in juvenes.

enim hoc quaeritur, num vitia quaedam possint effectus physicos habere utiles, hoc est, e. c. aliis hominibus afferre lucrum pecuniarium, atque eo modo industriam artiumque cultum accendere, vel aliquando homines ad pericula de civitate depellenda inflammare. Neque id quaeritur, num quaedam vitiorum impunitas in civitate bene constituta sit necessaria. Ipsi infra observabimus, non quasvis actiones, mentis corruptae aut imbecillae indices, inter crimina referri debere. In eo momentum quaestionis situm est, num sine quadam vitiosorum hominum multitudine possit beata esse respublica, & sine certorum vitiorum non tantum impunitate, sed & favore atque incitatione, recte administrari?

§. CCLXXVIII. At vero, inquis, virtus *populis* tam parum prodest, & tam saepe nocet. ut *is, qui vitia oderit, societatem odisse* videatur. Fuerit injustus in peregrinos iudex, prodest societati, dum opes externo cuidam debitas intra fines, in quibus jus dicit, magno reipublicae commodo conservat. Ecquid refert societatis, metu an virtutis studio leges conserventur? Virtus timidior, ne officii fines migret, non audet tentare, quod vitiosa cupiditas confidenter peragit. Saepe avaritia aut vanitas homines excivit ad facinorâ splendida ac publice utilia. Unde enatum est, vulgo quod dicitur in proverbio, *prosperum seculus virtus vocatur*. Sic exemplum superstitionis ob avaritiam oppugnatae praebet CICERO: *Qui nostri quidem publicani, ait, cum essent agri in Boeotia Deorum immortalium exceptis lege Censoria, negarunt immortales esse ullos, qui aliquando homines fuissent.*

Ve-

Verum non deest, quod ad haec argumenta refellenda dicatur. Si semel v. c. cives & magistratus religionem animi exuerint, sique flocci putent, publici (quod revera confingunt) emolumentum causa jus violare: num sese intra exiguos unius injuriae terminos continebunt? Frenis semel laxatis v. c. magistratus in peregrinos injusti non erubescunt, jus inter cives quoque pervertere. Quo facto fundamentum civitatis, in juris civium communis aequabilitate positum, concutietur. Si religio sit irrisui, & virtutis pudeat cives horumque rectores: quid tandem, spe praemiorum vel impunitatis proposita, non audebit procaex licentia?

Non erant allegandi soli effectus vitiorum quibusdam hominibus non vitiosis utiles, omissis illis, qui totius quasi corpus societatis lente emaciant. v. c. *Luxus immoderatus* aucto nummorum circuitu multis alimenta affert: sed simul fraudibus magnisque incommodis, vel ab inertia, vel a pecuniae conficiendae cupiditate profectis civitatem implet. (§. 150.) Ambitio effrenis si quando populum discrimine expedit: quot non periculis regna & populos liberos simul implicavit, quot institutis sumtuosis & inutilibus, quot malis ab obstinatione & affectata erroris omnis immunitate, a falso quodam & funesto, quod vocant, honoris puncto ortis! Virtus, vera virtus, semper est fructuosa & necessaria ad beate vivendum, cuilibet parti societatis humanae, & civilis, ergo & hominum generi totique civium communitati.

§. CCLXXIX. Quae hactenus disputavimus; clare docent; admirabili Dei sapientia factum esse, ut vinculo individuo arte copulenter, quae
vul-

vulgo recenferi solent, tria officiorum, quibus natura nos obligavit, genera. Nam homo hominem amare non potest, quia semet ipsum amet, (§. 156.) nec se amare, nisi Deum adoret. (§. 187.) Habitus singulas eorum officiorum partes colendi est ille chorus admirabilis actuum corporis & mentis ad efficiendum statum felicitatis competentem continentium, qui virtutis notionem absolvit (§. 199.)

§. CCLXXX. Singulare genus officiorum erga res inanimatas aut animatas rationis experies statui, necesse non est. Animantia eo, quo homines, modo perfici non possunt, quia non videntur habere sensum perfectionis hominum studio acquisitae, si perfectio appellari potest is corporum habitus, quo aptiores ad hominum utilitatem efficiantur. Atque an exigi potest ab hominibus, ut eam *historiae naturali* operam navent, qua, quid cuique animalium generi proficit, intelligant? Potius ea, quae animantibus deberi dicuntur, continentur sub *tribus* officiis, quae exposuimus. Sic enim utendum est rebus, quarum possessione & usu Deus brevitatem aevi humani jucunditate vivendi compensare voluit, ut ea possessio, isque usus, non oblit totum hominum complexui, sed quantum ejus fieri potest, proficit & universis & singulis.

Omnis rerum inanimatarum & animantium usus haec consilio divino contrarius demonstrat animum suis & aliorum hominum commodis minus intentum, Deique haud reverentem, dum opera & dona divina parvi pendit. Sic Princeps vegetationi nimis deditus non tam animantibus nocet, quam sibi, fisco suo, civibus suis.

Cacte

Caeterum venatio ferarum, & animantium man-
 fuetorum ac mansuetorum usus, ad alendos, te-
 gendos, adjuvandos, morbove liberandos homines,
 non est contra naturam (§. 177.) Feras ut necare
 inciperent, impulisse homines videtur necessaria
 defensio corporis, sagetam, fructuumque; (a)
 deinde illis vesci, eas mansuetificare, variisque usibus
 applicare docuit fames, compendium, & multiplex
 vitae commoditas. *Κερκυρα*, sub quocunque coelo
 non aequae fabris, aliquanto ferius inolevisse vide-
 tur. Quas bestias verarum hominis voluptatum ad-
 ministras natura praebuit, eae cupiditatum indo-
 minarum ~~instrumenta~~ ~~praedicta~~ ~~seu~~ coeperunt (b).
 Qui illas temere & ad brevem e. c. gulae titillatio-
 nem discruciant, illi non animadvertunt, in Deum,
 a quo animantia aequae ac ipsi originem du-
 cunt, in se, in alios, se peccare, dum in con-
 fuerudinem veniant, dolores haud necessarios rei
 animatae, sensum acera dolendi a natura aequae
 ac homini inditum habentis, non curandi, sed
 illo prorsus gaudendi. Id quod sepe fit in sumtuoso
 isto venatu, qui feris intra certos terminos co-
 actis peragitur. Quare licet animantibus injuria
 proprie dicta non inferatur, quoniam haec nulli
 nisi qui ratione praeditus est, ac tantum ab ho-
 mine homini, inferri potest, tamen aeger est ani-
 mus saevus adversus animantia, ac saepe incidit
 in vitium sibi & societati humanae nocentissimum.

Quippe

(a) V. *Leges antiquae* apud PLYN. *hist. natur.*
 XI, 29.

(b) V. MAUPERTIUS *Lectio 6.* Sapienter Mo-
 ses populum iussit etiam cum animantibus humaniter
 agere. Add. KAMFFER *de rebus Japonensium* J. 264.

Quippe ex dardis in bruta latentes quandoque
proveniunt elementa feritatis & crudelitatis mentem
illabentis. Haec paulatim adolescit, & in homi-
nibus per ludum jocumque excruciantis desinit.
Unde in pueris huic malo nascenti statim ad-
hibenda est curatio. Adversus inveterationem
difficile est remedium.

Similiter sibi nocet, qui res inanimatas temere
destruit. Sic vastans agros hostilis exercitus spes
suas, ut ait VIRGILIUS, *imit.* Quae necat ho-
stes inedia, eadem ipse petit.

~~_____~~

SECTIO IV.

*De officio adversus societatem, deque vitiis
quibus duplex eorum genus internascitur.*

§. CCLXXXI. **Q**uod de egregio officio uni-
versorum consensus (S. 278.) de-
docimus, particularem valet.

de his, quae hominem homini praestare oportet.
Singula Sect. 4 & 5, exposita cum singulis con-
gruunt, & universa consentiunt ad hoc enuntia-
tum illi, quod (S. 279.) articulum subiectum.

*Nati formatique ad societatem homines (S. 299.)
quanto studiosius abstinerint ab injuriis, (S. 129.)
quantoque plura bona aliis contulerint, (S. 159.)
tanta majus ex hac commodum capere possunt, tan-
toque plures verarum voluptatum causas sibi ipsis
conferant. (S. 215.)*

§. CCLXXXII. Cum vero magna pars hominum
ner-

nervos felicitatis suae inconsulte incidat, dum damnis (§. 129.) & incommodis (§. 131.) mutuo inferendis se invicem prohibent frui bonis, quae habent, ac novis potiri: merito quaeritur, quatenam veluti repagula huic malo societates, sive a natura sive ab hominibus institutas, comitanti natura opposuerit?

Sola deformitas facti ignobilis, maligni, crudelis, verbo cujuscunque *læsionis*, sola cogitatio mali, quod ex injuria in aliorum res aut corpora confestim, & in facientem olim atque oblique, redundat; sola *justitiae divinae* contemplatio, solus pudor, solus aliis displicendi metus, eorumque animis alienatis iram & qualemcunque ultionem provocandi, atque hoc modo magnam vitae jucundae partem perdendi formido, non semper eam vim mentis commovendae habent, ut a *damnis* alteri afferendis avocetur. Vis, qua quis invitus dare, restituere, facere, violenter quidquam haud tentare, aut conatum non perficere cogitur, quo alteri suum demeretur aut non praestaretur, metus haud vitandae amissionis eorum *quatuor bonorum*, vel unius de eorum numero, quae natura cuique semper cara & omnibus in societate sancta esse voluit, (§. 129.) efficacius movere possunt proclives in nefas animos, ut abstineant ab inferenda injuria, aut ut illatam reparent. Pauci reperiuntur, qui ipsi perire magis cupiant, quam voluptate alios occidendi carere, qui vim corpori aut libertati suae inferendata doloresque graves hanc vim consequentes pati malint, quam vim non facere &c. Quo magis quisque praesentit, quae mala sibi instent a vi eorum, qui se resque suas defendunt, quive quod in se pacto translatum est, praestari petunt, ea fore gravissima, nec posse vitari, ni maneat in officio; eo minus hoc deferere audet. Si qui haec non co-

gitent, aut parvi faciant; illi vel peccant impetu, cui, quod resistere non possint, sua culpa fecerunt, vel, si cogitatas alius injurias inferant, aliquam spem alunt, fore clam, quod agant, aut inultum. Is metus violenti coactus, ut invitus faciat officium, qui in aliorum personas aut res invadere cogitat, aut invasit, non quidem valet usque eo, ut mentes eorum, qui inter homines degunt, ab omni *laesione* avertantur, sed numerum eorum, qui id consilium meditatam capiant, aut primos violentosque animi impetus sequantur, valde diminuit.

Violentiam vero omnem odit natura, nisi sit necessaria. Illam enim reprimi, quantopere interest generis humani, vel immanis ille ultionis aestus & praeter dixerim furor, tot malorum in societate ferax, abunde evincit. Quamobrem quaeritur, quando utile generi humano sit, vi metuque officia hominis adversus hominem armari, quando exitiosum?

Utile est, cum *quies*, sive *pax communis*, quae est societatis humanae basis, (§. 139.) eo mali remedio submoto, interiret, ac dissociaretur omnis humana consortio. Perniciosum, cum idem status pacatus everteretur concessa vim adhibendilicentia. Utrumque enodatus dispiciamus.

§. CCLXXXIII. Natura ipsa nos ducit ad partitionem officiorum hominis erga hominem (*societatum*) in duo genera, nempe in ea, quae alteri ab altero per vim exigere licet, & ea, quae non licet. Licet ob duas causas, 1) quod nisi homo hominem ad quaedam facienda aut non facienda vel patiendae praestanda vi compellere posset, fructus omnes ex generis humani communitate provenientes interirent. Quam cum natura conservare, ideoque tutam

tam praestare deberet, ne sibi ipsi repugnaret; vim adversus invitos adhiberi concessit. Igitur aut e societate abeant hominumve congressus fugiant, qui tali officiorum vinculo obligari nolint, aut sciant, se vim passuros; ut ab eorum violatione sibi caveant, lacisque de damno dato satisfaciant. 2) Altera causa, ob quam vi uti licet, est haec, quod sciens volensque se aliquis obligare potuit & obligavit, non repugnaturum sese, ubi ad id, quod alteri debeat, ab hoc per vim compellatur (§. 129). Ex hoc fonte nascuntur officia quoque *civilia*; hoc est, quibus civis cum civitate, ac cives inter se continentur, ita quidem, ut vi legitima civis ad illa servanda cogi possit.

Alterum genus officiorum socialium a potestate vim faciendi, cum quis ea praestare nolit, alienum est; utpote pugnante cum quiete communi, quam esse societatis humanae & cujuscunque specialis basis ac firmamentum diximus.

Ex quo patet; aequè necesse esse, ut quaedam officia socialia sint a coactu libera; ac ut quaedam per vim exigi possint, proinde hanc partitionem officiorum ex natura societatis humanae concludi posse, nec demum, ut nonnulli putant, ab institutis civilibus originem ducere. (a)

Cum opus esset vocabulo, quo alterum genus ab altero discernèretur; visum fuit, primum officiorum genus *perfectorum*, secundum *imperfectorum*, nomine appellare. Quod nomen num sit commodum, non est, quod disputemus. Sufficit, ferum intelligentibus notum & usitatum esse.

Sa

(a) V. Thomassii *Fundamenta Juris Nat. & Gent.* I, 8, 23. seq.

Sane si *perfectum* dicatur id officium, quod cum natura, ideoque cum felicitate hominis consentit: (a) nullum officium esse potest minus perfectum, quia in nullam actionem felicitati hominis haud omni ex parte conformem notio & nomen officii convenit. Est itaque *officium perfectum* actio libera, ad quam suscipiendam aut omittendam ab homine hominem vi externa compelli posse, quies societatis legitima postulat. Est *naturale*, cum ex quiete societatis humanae necessitas illius facultatis cogendi intelligitur. Officium a *coactu violento* immune est *imperfectum*. Ex qua definitione apparet, hanc partitionem ad officia specialia, quibus Deo sine respectu societatis cum hominibus obstringimur, non pertinere. De divina enim potestate plenissima homines adigendi, ut faciant offi-

(a) Propius ab hac interpretatione abest partitio officiorum in *perfectu* & *media*, quam ex Stoicorum disciplina penitam affert CICERO de *Offic.* III, 3. *Perfectum*, seu absolutum, (*καθόλου*) rectum, appellat, quod non nisi sapiens praestare potest, hoc est is, qui ad supremum illud ac paene divinum perfectionis fastigium pervenit, ut quodvis bonum propter se exspectat, & constantiter ac perpetua voluntate quodvis malum, propterea quod normativa est contrarium, oderit usque eo, ut vel minima declinatione de illo roboris interni gradu sapiens esse desinat. Ad quod culmen qui non adscenderant, illos *Sisici* dicebant *proficientes*. V. SENECA de *vita beata* c. 24. *epist.* 2, § 75. De his observat CICERO de *off.* lib. III, c. 4, *nec vos, qui sapientes habiti & nominati M. Cato et C. Laelius, sapientes fuisse, ne illos quidem septem.* De *Socrate*, quod non longe abfuerit a culmine sapientiae, V. *iudicium Posidonii* apud *Diogen. Laert.* in *vita Zenonis*. *MEDIUM* officium vocat CICERO, (*καθ' ἑσῆς*) ad quod colendum homo utilitate commovetur, ac cuius partes etiam illi, quibus ad eam sapientiam Stoicam pervenire haud contigit, implere possunt. De hoc officiorum genere addit, *Socratem ex mediocriorum officiorum frequentia similitudinem quandam gessisse speciemque sapientis.*

officiam, & hujus violatores puniendi, non dubitatur.

§. CCLXXXIV. Haud levis vero difficultas occurrit notas certas & perpetuas requirentibus, quibus utrumque illud officiorum genus evidenter internoscatur. Quid enim est, ex quo intelligitur, utri actionem aliquam generi annumerari conveniat?

Ac primum quidem magnitudo aut exiguitas doloris, ex officii cujusdam neglectu aut violatione in alios manantia, non efficit illum veluti characterem, quo coactus licitus ab illicito distinguatur. Multo acerbior est dolor ortus ex ejus, qui plurimis nominibus nobis obstrictus est, inhumanitate & refrigerato in nos studio, quam qui ex re quadam minima, sive consulto sive per incuriam ab aliis corrupta, nascitur. Tamen de hac, ut damnum resarciatur, vi decertare licet; de eo, ut nobiscum consideratius & honestius agatur, non licet. Cur ita? quoniam certa doloris ex offensa nati mensura, quae cunctorum hominum communis sit, exquiri nequit, proinde certa & generalis norma dijudicandi deest, quando vi ad eum dolorem finiendum uti concessum sit, aut non sit.

Similiter nodus non solvitur, cum docetur, officium *imperfectum* esse illud, *qua praestando alii fiant perfectiores*, hoc est, boni cujusdam veri participes, *perfectum* autem, quo neglecto aut violato fiant *imperfectiores*, id est, bono quodam corporis, animi, vel rerum externarum ad usus vitae jucundos & necessarios pertinentium possessione, priventur, aut in earum usu legitimo impediuntur. Ea definitione quam facile homines ad quietem generis humani turbandam abuti possint, exempla

infinita docent. Si v. e. per vim exigi posset cujuslibet detrimenti reparatio, quod a malo aliorum exemplo, a blanditiis importunis, ab indulgentia educatoris minus tempestiva acceperis; si quamlibet decori aut venustae humanitatis negligentiam, maledicentiam, invidiam, duram beneficii negationem gladio vindicare, si ob quaevis peccata poenas hominis emendandi causa infligere naturaliter liceret, (quae est multorum sententia): noti, ignoti, propinqui, familiares, litibus infinitis implicarentur, ac saepe fraterno maderent sanguine terre.

§. CCLXXXV. Neque distinctionis officiorum, in qua indaganda versamur, ratio clarius patet *ex aequalitate hominum* hoc modo, ut detractio- ni juris nostri damnisque vi illatis vis, detrimentis autem sine vi acceptis non nisi obliqua eorum vitandorum aut reparandorum ratio sine vi, opponatur, proinde quicquid in nos, idem in alios statuatur. Hoc posito discrimen illud officiorum foret positum in cujusvis arbitrio & exemplo, qui vim vel odit vel audacter adhibet. Si quis e. c. vim perosus & paulo liberalior nullam creditarum pecuniarum solutionem violenter a quoquam exigit; an idcirco aliorum est, nullam ab eodem moram faciente solutionem extorquere? Si quis quamvis inhumanitatem ferro vindicet, num nos hoc tale ejus erratum pari modo ulcisci, num crudelitatem crudelitate imitari licet?

Neque firmior est argumentatio eam, quam perscrutamur, differentiam a sensu aequitatis repetentium, quo, quod sibi quisque per vim injungi nolit, idem ab aliis violenter haud postulari debere convincatur. Dives si adversante fortuna ad inopiam

ver-

vergeret, ab opulentiſ, quorum auxilium imploraret, repelli nollit, & ſi poſſet impune fieri, forte non alienus foret ab illis vi compellendis, ut facerent officium neceſſitati ſuæ medendi: ideo eundem hominem inops cogere poteſt, ut præſentiffimæ neceſſitati ſuæ ſubveniat?

Denique non reddunt nos multo certiores, quam antè, qui id officium eſſe perfectum dicunt, quod in eum numerum adſcribi *maxime* conducit ſocietati humanæ, id vero imperfectum, in quo exigendo ſi vim admovere liceret, ſumma malorum ſocietatis *valde* augetur. Licet enim verum ſit, illam officiorum partitionem idcirco eſſe veram, quod generi humano ſit conducibilis: tamen id proprie quaeritur, undenam conſtet, quando & in quibus cauſis ſocietati humanæ ſit utile, alicui officium quoddam ſociale hæud præſtanti vim fieri aut non fieri.

Probabilior eorum ſententia videtur, qui officium perfectum eſſe decernunt, cujus violationem is, cui debetur, in quovis factò plene & manifeſte probare poſſit, id vero, de quo tale iudicium facere non poſſit, *minus perfectum* (*minus plenum*) eſſe arbitrantur. Verum evenit aliquando, ut aliquod factum eſſe contra naturam homines conjungentem dilucide appareat, & tamen generis humani interſit, nullam, qua, quod nolis, facere cogaris, vim permitti. Quid ſi dominus fateatur, ſe alteri pecuniam, qua indigeat, mutuari aut donare nolle, non diſſimulata cauſa, quod eam roganti ſuccenſeat aut invideat? Quid ſi dicat, ſe cuidam deeſſe in fortuna conſtituendâ, ut ejus familiæ, quam oderit, aut ejus amico, quem ferre non poſſit, ægre faciat! Quid ſi quis duas domos hæ-

bens alteram haud habitatam ei, cujus aedes de-
flagrarunt, pretium aequum offerenti nulla alia
de causa, quam ut motusitatem ferociamque
suam demonstret, se concedere nolle dicat? Quid
si stipem roganti ignoto det, non autem noto
eamque suo ipsius & omnium iudicio magis me-
tenti? An vi cogendus erit, ut humanitatis mu-
nia expleat ac digniorem minus digno antepo-
nat?

Similiter fieri potest, ut manifesta sit aequitas
id, quod plene debetur, alteri exigenti negan-
di, & tamen vi resistere ei non liceat, qui quod
sibi debetur, per vim exigit. E. c. avarus creditor
a debitore, inducias ob causam aperte probabilem
rogante, pecuniam creditam statim die extorquere
potest, quanquam haud negat, se nec diffidere de-
bitori, nec pecuniam collocare velle, sed sibi tan-
tum plaudere cupere, dum nummos contempletur
in arca.

§. CCLXXXVI. Mibi quidem rem diu mul-
tumque cogitanti statui posse videtur, non nisi
duo esse officiorum perfectorum (*plenorum*), si-
ve lege naturali sive hominum voluntate constitu-
torum, genera; reliqua omnia esse *imperfecta* (*mi-
nus plena*). Quod ut dilucidius constet, res re-
petenda est paulo altius.

Natura homines cuncti sunt aequae liberi, hoc
est, aliis ex aliorum iudicio & potestate in actio-
nibus suis regendis non pendent, quam primum
pervenerunt ad eam aetatem, qua se ipsos regen-
di viribus potiuntur. Igitur nec vim cuiquam facere
possunt, ut faciat, aut patiat, quod velint, neque
obstricti sunt, ut eam a quopiam sibi fieri patiantur,
seu in commodis suis sequendis, seu in alienis tuen-
dis.

dis aut augendis. Si nolint vivere, nisi in solitudine, pro libertate sua fugiunt congressus hominum. Sin sua interesse putent, esse & habitare cum aliis; integrum illis est, ea, qua velint, conditione cum aliis agere, dummodo sibi a vi cuiquam facienda caveant. Tranquillos vero nullam vim ab aliis, quos adeunt, aut a quibus aduuntur, pati idcirco necesse est, quod si quisquam foret, qui illis legem posset dicere, ut imperata faciant, aut ea, quae rogantur, vel ut quae alterius interesse viderint, haud negent, vel ut ea ultro praestent, statim *primo hominis ad hominem accessu* periret libertas, ac superior potestate foret quisque valentior, impudentior, & avidior, placidus autem quisque & paucis contentus ob necessitatem obsequii sibi impositam altero inferior.

Sume v. c. corporis ministerium quoddam ab altero per vim exprimi posse; is, qui cogeretur, solus non haberet jus in corpus suum. Si quis, ut re sua alteri adesset, armis cogi posset, non foret rei ejusdem plenus dominus. Si quis opera & ingenio alterius desideria explere, aut intermissione vel cessatione ejus, quod agere licet, gratum aliquid & jucundum alteri facere cogeretur, non foret liber. Sic IV. illa bona, quae natura homini cuique affixit, non forent ejus propria, sed instar praedae in medio posita cederent occupanti.

At voluit effici natura, inquis, ut alter alteri ultro aut rogatus adesset, & omnem occasionem molestiae cujuscunque alteri exhibendae effugeret. Voluit, eo tamen modo, qui pro hoc bono majus malum in singulos & societatem humanam haud infundat. Verum tolleretur omnis gratia & omnis ardor fructusque eximius mutuae caritatis, ac summa rerum confusio oriretur, si homini

Bb s

ho-

hominem cogere liceret, ut tum desideriis suis nunquam officeret, tum sibi perpetuo prodesset.

Nam licet necessitas alterni inter homines auxilii ad certas regulas revocari possit, & supra a nobis revocata sit: tamen, si natura acerbitatem coactus perpetuendi cum iisdem regulis conjunxisset, perpetuo hujus ipsius coactus metu mentes ab inveniunda societate alienasset, quas conjungere & a vitae solitariae cupiditate retrahere voluit.

§. CCLXXXVII. Ex quo efficitur, ut actiones omnes ad conservandam colendamque societatem spectantes sint *officia* minus plena, praeter unicum officium patiendi vim ab eo, qui vim sibi injuste illatam repellit, aut damni reparationem ab eo, a quo illud illatum est, per vim extorquet; quas notiones de vi & damno (§. 129.) expeditivimus.

Nempe obligatio naturalis ei non resistendi, qui semet violenter defendere, aut, quod per vim nefariam amisit, recuperare conatur, in duobus actionum generibus cernitur. In horum altero oritur ea obligatio ex consensu paciscentis in coactum violentum, si fidem datam non impleverit aut contra eam venerit. In altero non voluntas duorum negotia contrahentium, sed natura ipsa obligationem constituit, & quidem hanc, ut sibi quisque caveat a violatione corporis alieni ac potestatis alienae possessionem apprehendendi dominiumque acquirendi, & illam aequae ac hoc tuendi.

Ad haec quatuor bona defendenda (nam recuperatio ademptorum etiam re vera est defensio juris a natura aut voluntate hominum profecti) ecur vim adhibere natura permittit? Ne ejus conditio sit melior, qui vim adversus naturae praescripta facit, quam ejus, cui inferitur; deinde, quia societatis

tatis humanae interest, homini eam violentis aggressionibus perturbare conantis consilium contrundi. Quod si alteri liceret aggredi, alteri non liceret impetum in rem aut personam suam facienti oblucri, & adempta recuperare, nulla foret ratio expetendi cum hominibus commercii, maxima fugiendi.

Etenim his duobus officiorum *perfectorum* generibus violandis semper demitur aliquid de *patrimonio* alieno, seu de universitate jurium alienorum, quae inferius definiemus. Quippe is quoque, qui pacto se obligat, de rebus aut de libertate sua aliquam particulam demit, demtamque in alterum transfert, hanc autem, quam transtulit, iterum rapit perfidus, proinde alienum invadit, cum promissa non praestat. Quare si detractioni juris alieni non posset per vim obfisti; is, qui cum hominibus versari, quam solus habitare malit, non modo nihil lucraretur, sed & perderet ea bona, quae in solitudine facta tecta, utpote nulli injuriae exposita, conservaturus erat. Igitur qui societatem solitudini praeferret, is non audiret vocem *naturae* (§. 99.), sed sibi ipsi deesset, & vitam aerumnis haud necessariis ultro implicaret.

Neque est, quod objicias, prorsus nulla esse officia *perfecta*, quoniam vis, sive aggrediendi sive defendendi animo adhibeatur, malum societati semper afferat. Quod licet non abnuamus, tamen non majus illud malum est, quam illud, quod is affert, qui vulnerat, ut sanet. Alterum accidere necesse est, ut aut precaria fiat & ex aliena improbitate plene pendeat possessio quatuor bonorum, quae recensuimus (§. 129.), aut ut vim, qua vis illicita, propulsatur, natura probet, quoniam

niam hoc remedio unice vis nefaria, qua societatis quies evertitur, aut tolli potest de communitate hominum, aut numerus talium actuum redigi ad minimum. (§. 282.) Idcirco illi male conflunt societati, qui *sine exceptione* contendunt, natura quemque & legibus Dei revelatis obligari, ut occidi malit, quam invasorem injustum occidere.

Concludimus, notam, ex qua id, quod est *officii perfecti proprium*, (*character*) intelligatur, esse haud possibilem societatis humanae & civilis conservationem, nisi vim, qua alter alteri suum detrahit, vi repellere & per vim adempta recuperare liceat. Quare non nisi quatuor *officiorum* perfectorum genera statuimus, ut quibus solis ea nota conveniat, 1) alterius corpus vitamque 2) libertatem externam 3) possessionis & domini acquirendi facultatem & acquisiti usum ac conservationem, 4) jus pacto translatum haud aggredere.

§. CCLXXXVIII. Ex superioribus efficitur, societatis humanae interesse, ut quae in illis quatuor praeceptis non possunt numerari, ea omnia praeceptis officiorum *imperfectorum* adscribantur. Haec spectant eo, ut alter alteri profit, si ve agendo, quod pro libertate sua omittere poterat, si ve non agendo, quod, quo minus faceret, prohiberi non poterat. Natura ut homines ad haec officia colenda impelleret, multa & magna cum illis conservatis commoda conjunxit, quae in *sect. 5. partis I.* recensuimus, & in primis voluptatem mentis ex recte factorum conscientia manantem. Neglectis illis varias poenas affixit, quas in *partis I. sect. 4.* indicavimus. Quae ipsa momenta voluntatem ad id, quod societatis interest, faciendum impellentia longe praeponderant.

rant suavitati, quae mores officiis illis contrarios consequitur, & tantum ab iis leviora putantur, quorum menti subita aut diuturna caligo, a variis causis nata (§. 213. *seqq.*) offunditur, ut germina malorum latentia in praesente, quam ex malefactis capiunt, voluptate non cernant.

At quidni, inquis, eadem officia vi perinde ac reliqua armantur? Praeter causam, quam (§. 286.) generatim indicavimus, id quidem clarius ex eo patet, quod 1) quorundam hujus generis officiorum naturae vis plane est contraria. Ea enim, quae non possunt nisi a mutua benevolentia & ab amore puro proficisci, desinunt esse indicia caritatis, cum non ultrò praestantur. Beneficium, quod metus mali, cum negetur, impendentis genuit, an beneficium dici potest? aut id, quod mentē generosa agendum est, generosum haberi, si non possit sine periculo aggressionis violentae omitti?

Ex quo efficitur, 2) ut quae officia socialia pendent ex imagine, seu idea, quam quisque mente concepit de altero, quicum agit, ea respuant coactum, atque in perfectorum numero esse nequeant. E. c. sit fiducia & amore tuo dignus, qui amicitiam tecum constituere cupit. Sit officium, eum in numerum amicorum adscribere. Sed displicet tibi, diffidis ei. An fieri potest, ut quem ferre non potes, eum metu perterritus impense, sicut alterum te, amare incipias? Est quoque hominis liberaliter sentientis, oblivisci injuriarum, & inimico ex animo ignoscere. Num recordatio mali illati, num, qui eam sequitur, contemtus aut odium nocentis, vi menti excuti potest? Similiter officium unius est, magno periculo suo errantem convincere erroris sui, alterius, comiter se ad-

admonentem auscultare intento animo, & neque aures neque mentem claudere veritati. At qua vi efficietur, ut ille omni ingenii contentione adhibita in modum erroris ad persuadendum apte refellendi incumbat, alter id verum esse iudicet, quod vultu verbisque imperiosis & minacibus credere jubetur? Non assensus e. c. de religione, sed simulatio assensus, quae peccato non vacat, vi exprimi potest.

§. CCLXXXIX. Tertio sunt quaedam officia, quae contra animi sententiam corpore quidem ad exitum perducere possunt, sed quae si per vim exigere cuivis liceat, turbis perpetuis genus humanum agitaretur. Id quod pugnat cum consilio naturae societatem humanam idcirco fundantis & conservantis, ut singuli ad eum gradum felicitatis conjunctis universorum viribus provehantur, ad quem suis solius quisque viribus pervenire nequeunt.

Nallum est in eorum officiorum numero, in quod, licet per se sit certum & terminatum, tamen, cum in rem praesentem ventum est, plures quaestiones non incidant ex loco ac tempore iudicandae. Quales sunt, num alteri conducibile sit, fieri, quod velit; num id tempestive postulet; num a nobis potius, quam ab aliis, ac quousque a nobis solis debeatur? Similes quaestiones sunt, num alii sint praefereendi; num quid ultro sit praestandum, an expectandum, donec rogetur; deinde, num quid in eo exequendo sit omissum consulto, an per incuriam & imprudentiam; quousque in ejus, qui partes suas non recte implevisse arguitur, potestate fuerit, eo tempore, quid alterius causa fieri oporteret, acutius cernere & efficacius agere; quanta sit culpa in eo iudicio, quid alteri debeatur, vel in executione officii, admittenda, quam

quam & quantam satisfactionem ei, cui defuimus, dari oporteat?

Pone v. c. gratam beneficiorum aestimationem, laudationes, animum apertum, reticentiam prudentem, modestiam, beneficentiam, blandum vultum & suave alloquium, officiorum *perfectorum* numero inter homines omnes haberi oportere. Tot rixis pugnisque locus dabitur, ut praestet ea ipsa officia, quae ad jucunditatem utilitatemque majorem generis humani praescripsit natura, de societate humana tolli.

Sic qui crimen non prohibet, eum aequè criminosum esse, ac qui illud admittat, PLATO censuit. Verum difficile est, planum facere, eum, cui haec delicti non impediti culpa tribuitur, salvis officiis erga se & alios delictum alienum impedire, & hoc ipsum eo temporis puncto computare potuisse. Sic & populus, qui populo non succurrit, quem bello injusto premi videt, si injuste egisse argueretur, bellum ex bello nasceretur. Quis inter pares judicaret, principem salvis officiis erga cives suos se bellis alienis interponere potuisse? Verbo, ad haec talia officia exigenda si inter homines nullo imperio eommuni conjunctos vis accederet, nunquam deesset certaminum inter eos obtentus probabilis.

Id quod plenius cognoscitur ex difficultate justitiae & aequi fines ex utilitate communi legibus *civilibus* regendi, quanquam in societate civili multa salubriter institui ac teneri possunt, quae inter homines solo vinculo naturali copulatos pernicioosa forent. Proinde multae nequitiae fraudesque sunt extra tabulas publicas, ne lites & mala harum severitatem consequentia adito iudice multiplicentur. Sic importunae blanditiae vitiant tabulas testamenti, subtiliores hereditarum artes non aequè. *Aliter leges,* inquit CICERO, *aliter philosophi tollunt astutias.*

§. CCLXXXV.

§. CCLXXXV. Factorum, quae ad officia perfecta referuntur, alia est ratio. Sunt manifestiora, ac probatio ad eum, qui in rebus agendis sufficit, lucis gradum facilius perducitur, laesa ea esse, aut exacte servata. Si quid enim quod alteri debetur, sit omissum, aut violatum, neque illud *casu*, aut tali incuria, quae pro casu habetur, accidisse probetur, restitutio eius, quod alteri alterius facto abest, aut satisfactio damnaeque reparatio per vim exigere potest.

In his officiis nulla opus est comparatione, cui plus debeas ex pluribus. (§. 164.) Neque, dum servantur, inquirendum est, quid inde utilitatis vel detrimenti ad eos perveniat, quibus satisfacimus, vel ad alios. Sic qui se alterius amico adfuturum promisit, non potest se a fide data liberare exceptione, alterius particulatim non interesse, ut, cui consultum velit, ei prospiciatur. *Beneficio enim hominem affici, semper hominis interest*, inquit PAPIANUS (a). Solvit debitor pretium conventum, creditori: hic se eo utatur ad scelus quoddam perpetrandum, seu pecuniam acceptam prodige sit dissipaturus, debitoris non est vel investigare vel curare. At in officiis imperfectis praestandis, e. c. in *beneficentia*, non tam id spectandum est, quote benignitas impellat, quam quemadmodum beneficio accepto is sit usus, quem adjuveris.

Ex quibus efficitur, lege naturae licitam quidem esse vim ad damnum (§. 129.) avertendum, & ad satisfactionem ab eo, qui illud dedit;

(a) *Vld. L. 7. D. de Servis exportandis.*

2) Quamdiu illa conversio pacto facta non fuit, tam diu sicut quisque spontis manet, neque is, qui officio imperfecto defuderit, hostis judicari potest, sed sibi ipsi inimicus. 3) Si quis, pacto convento alicui se *plene* obligaverit ad id praestandum, quod faciendi & non faciendi liberam potestatem habebat, reliquis ut idem officium praestet, invidius adigi nequit. 4) Etiam in civitate sunt eadem officia civis, quae cujusque hominis, imperfecta, perfecta vero sunt, quae lege praescribuntur, quaeve ex natura societatis civilis emanant, aut jure imperii eminentis (ut cum Jctis loquitur) curdam injunguntur.

CCXCI. Ex his, quae de utroque officiorum socialium genere explicavimus, recte concludi arbitror, alterum cum altero nunquam venire in contentum, neque ullum ei, quod homo sibi quisque ipse debet, repugnare.

Nam quaelibet violatio officii perfecti est detractio alicuius Praestari officium minus plenum est alterius utilitatem augere. Sed non augetur eo facto, quo alteri aliquid detrahitur. Igitur actio omnis definit esse officium erga alios, quae sine violatione officii perfecti suscipi nequit. At, inquis, si quis, e. g. agricolam in cultura fundi suavitatis versantibus coegerit, meliorem arationis fatiensque vim inire, libertatem ejus infringenda commotis ruin: amplioribus impertit. Damus, augeri fructus fundi. Sed minuuntur jura domini, convellit libertas. Quod si quique sub obtentu majoris quaestus alicui comparandi facere liceret: ditiores forte hoc modo sistent homines, sed jecunditas est emolumentorum accessione nascens taedio societatis vinceretur, in qua suspensas ab hominum sibi pa-

riam

sum arbitrio vitae quisque suae rationes haberent, & de hoc, bonumne & salutare sibi esset, an noceret, quod alii a se fieri velint, infinite decertare cogerentur.

Deinde eae actiones non sunt nominandae officia hominis *erga se ipsum*, quae cum *officiis perfectis* confingere dicuntur. Qui hanc primam quasi legem homini praescribunt, ut se ipsum in summo periculo conservet: illi hinc dicunt, nisi eam praescriptionem ad hanc legem adjectam adstrinxerint, quantum ejus fieri potest sine aliorum injuria irreparabili. Pars enim natura homines atque aequalis fecit. (§. 193.) Si tibi n. c. liceat innocentem, qui de viis celeriter decedere nequeat, vitae tuae servandae causa occidere, eidem adversus te licebit vitam suam pari vi defendere. Quae cum sibi repugnent, relinquatur, ut persequendum potius sit, quam cum innocens interitum vivendum.

§. CCXCII. *Honestum* dicitur complexus actionum bonarum ex ea parte consideratarum, quae ab illis, qui officiorum perfectorum & imperfectorum rationem ac praestantiam perspectam habent, cum natura consentientium in quavis societate aestimabiles (laudabiles, honorabiles) necessario judicantur. Ei opponitur, quod *natura turpe* est, hoc est, quicquid ab illis, qui vincula officiorum socialium omnium cognita habent, vilem & corruptum hominis animum proderet & propterea contemptu dignum existimatur. Differt a decore, seu ab illis quae in singularibus societatibus ad dignitatem cujusque & ejus loci, quae in iisdem tenet, vel ad alendam & excitandam cogitationem de eo, quod alios offenderet, evitando, fieri aut non fieri convenit. Id lege aut more constitui solere, (§. 115.) diximus. Bonum *honestum* appellatur quodvis

vitae commodum, quod ex officiis perfectis & imperfectis enatum non potest a quoquam lege naturalis magnificente contemni, sed communiti aestimatione dignum judicari debet. Idem est utile, quia elevat molestias, quae a variis casibus & in primis a conjunctione cum aliis hominibus manant, tum & pretia vitae auget. Idem quoque est jucundum, quia quaelibet actio bona, in primis actio pulchra, jucunditatem, haec est, statum mentis se & illis, quae sentit, actionis suae effectis contentae, gignit. Quippe fieri non potest, ut a quocunque officio sociali sejungatur tum commodum aliquod ejus, qui partibus suis fungitur, vel de societatis, quam colit, tum suavitas, quam conscientia facti parit. Quo plura officia conservantur, eo plus gaudii ea facientes capiant. Maximas voluptates cum maximis officiis natura conjungit. Quantas oportet hausisse *Scipionem Aemilianum*, (si de eo *VELLEJUS PATERCULUS* non dixit nimium) qui nihil in vita nisi laudandum aut fecit, aut dixit, aut sensit!

Quapropter controversia inter *Stoicos* & *Peripateticos* non de re, sed de nomine, erat, quorum illi sola bona esse, quae honesta (a), contendebant, hi tria bonorum, seu rerum expetendarum, genera distinguebant, honestum, utile, jucundum.

Id autem fieri posse, supra observavimus, ut mens in cogitatione eorum, quibus moveatur ad officium aliquod praestandum,

(a) *Honestum* proprie dicitur in solis sapientibus inesse putant Stoici. Deinde idem vocabulum de officiis mediis usurpant, & 4. genera statuunt, ex quibus manet honestas. *CICERO de offe.* I, 4. 43. III, 4. 8. *Paradoxor. I. de Finibus* III, 12. seqq. *Add. A. O. SUSPINUS de civit. Dei* IX, 4.

intentionem suam magis defigat in ejusdem officii præstantiam, quo servato serenitatis cujusdam, ex sui ipsius approbatione nascentis, compos fiat, quam attendat vitæ commoditates fructusque ex eadem actione in societate ad se redituros.

Cum dixerimus, nos hoc loco id solum appellare *honestum*, quod sit societati vere utile, quodque mentis hanc utilitatem quibusvis mali illecebri anteponeatis. Et iudicium r̄ perspicuum est, nos ab eo discernere ea facta & instituta, quæ tantum populari fama gloriosa habentur. Hæc jus famæ contemptus maximus honos est, quoties illa legibus naturalibus repugant. Ex adverso *natura* turpe non est, quicquid societas quædam comodi sui veri aut opinati causa, vel primores in ea, ut magis splendeant, & locum excelso tenere videntur, inter res viles, sordidas, abjectas referunt & adspernantur. Harum enim opinionum tam mira est varietas, ut chronologia quædam & sæpe dixerim topographia definitionum publicarum de turpitudine demonstret, quantum in his quoque rebus firmitate.

Studium perpetuè actionum contentas in officiis erga alios accurate exequendis, dicitur *honestum*. Felices! qui in hoc studio sunt eo profecti, ut gaudeant prodesse, quantum possunt, omnibus, nocere nemini, non quia lex jubet, sed quoniam aliter facere non possunt.

S E C T I O V

Justitia

§ CCXCIII.

Notio *officii perfecti*, quam expellimus, responderi potest *juris proprii* & *justitiae*, quae, quod a multis confuse intelligitur, enodatus explicari necesse est.

Sunt homini vires aliis hominibus nocendi, aut opitulandi. Illas coercet natura & veritas, has usurpari permittit, ac pro his nata jubet facultas, sine violatione officiorum, erga societatem, viribus suis utendi, ad efficiendum, quod debet, latiori significatione jus appellatur. Est libertas agendi regulis de eo, quod homini praestare hominis interest, non restricta.

Angustior significatio juris est, quam, qui accurate loqui solent Juris, perpetuo tenent, cum refertur ad solam conservationem quatuor bonorum (§ 120) enumeratorum, & ad quatuor officia perfecta, quae (§ 187) explanantur. Jus enim ponit, alios esse plene obligatos, ne res in eorum quatuor bonorum possessione & usu libere violenter impediatur, deinde ut pacta servent. Proinde notio juris ponit, *laesivitas*, ut suis aut conjunctis plurium viribus cogant laedentem, ut ab eorundem bonorum violatione absteat, damnumve datum reparet.

Ex quo efficitur, sub juris nomine non venire quemvis usum virium naturalium. Quibus suppetunt vires, illis poterit jus deesse id, quod illis

vi-

viribus affeſſi, poſſunt, efficiendi, & quibus non
ideeſt jus, illis poſſunt deſſe vires, viſtud jus per-
ducendi ad exitum, veluti infantibus, aegrotis,
vulneratis.

Nec quilibet libertas naturalis ad aliquid
patiens, vel agendum obligatus (v. c. ubi nego-
i conſortio familiarit. aut beneficio) cogendi, hoc op-
mine venit, ſed ea ſola, quae vi compellens actum,
ut faciat, quod debet, ſtatui quiritio (ſecuritati)
generis humani haud repugnat. (S. 281.) Igitur
deſiniri poteſt jus (ſtrictè dictum) eſſe, ſaculta-
tas hominis cogendi alios, ut officia ſua per-
fecta ſervent, ſeu ab aliis officia perfecta per vim
exigendi. Ineſt in notione juris: 1) facultas aliquid
agenti; 2) ab altero per vim petendi; 3) obliga-
tio alterius per vim tali actui aut poſtulare non reſi-
ſtendi. (S. 287.) Facultas, ſive qualitas mor-
ialis, perfecta perſonae competens ad aliquid juſte
poſſidendum & agendum, dicitur H. GROTIUS:
zini factum ab uſu juris profectum appellatur, iur-
ſtim. no. Factum iuri alterius, contrarium vocatur
injuria, ſeu laeſio 2.4 (S. 129.) Niſi injuria, eſt di-
minutio vel impedicio violenta juriſ alieni. Etiam
volenti aut iuſſu injuria fieri poteſt, cum judi-
candi, quid ſibi expediat, verius ob ſtatum cor-
poris mentisve deſtitutus non tam vult, quam con-
ſciere videtur, voluti ebrius, prima infantum Ce-
tasq; demens, vel ſiquis conſuſo in eius juriſ ademo-
tionem conſentit, quo ſe abdicare nequit, aut
in quamvis indignitate perpetuanda ſe obligat.

§. CCXCIV. Ex ea, quam (S. 293.) dedimus
juriſ definitione perſpicitur, i) jus proprie diſtinctum
non poſſe dici, niſi de hominibus non in ſolitu-

ordine, sed in speciali, aut in ea, in qua genus humanum universum continetur, societate viventibus.

2) Patet, notione juris duas facultates comprehendendi, unam, repellendi idipsum alienum, ne, (quod audeat,) efficiat, alteram, cogendi alios, ut quod ultro facere aut pati debebant, id invito faciant, (v. g. solvant, quamvis de datum resarciant) aut patiantur, (v. g. nos quiete sui servitute ipsorum fundo imposita).

3) Nec minus perspicuum fit, illam facultatem cogendi, quoniam est firmamentum pacis communis, ad societatis humanae conservacionem esse necessariam; (§. 120. 130.)

4) Apertum est, falli eos, qui *jus* in *viribus* ponunt. Non prius, quam tranquillitas, seu pax societatis humanae, usum virium ad alios cogendos permittit, notio juris in legitima illarum virium usurpatione positi exoritur. *Jus valentioris* si quod esset, nunquam certa foret norma juris natura dati, quoniam virium sive corporis sive animi, sive earum, quae ex rerum possessione & aliorum in nos favore nascuntur, certae aestimationis non datur, quae ad singulos peraeque applicetur, & insuper virium copia est perpetuo mutabilis.

Definitio juris docet §), eandem esse fontes, & eadem genera, jurium atque officiorum perfectorum.

Idem sunt iura & officia cujusque perfecti summa. Alter est necessitas violentiae defensionis adversus eos, qui vitam & corporis incolumitatem, libertatem, possessionem sine cujusquam injuria apprehensam & dominium legitimum, aggrediuntur. Alter est eorum, qui pacta fecerunt,

CON-

consensus in coactum), si fidem liberare detre-
verint. (S. 132.)

Eadem sunt genera jurium & officiorum perfe-
ctorum. Haec uti sunt quadripartita; (S. 287.)

ita & quatuor sunt jurium, sive lege naturae sive
civilis definitorum, genera. Ad quae commodè re-
vocari potest jurisprudentia universa cum natur-
alis, cum civilis. Est autem jus adversus vim
defendendi

1) vitae & corporis incolumitatem;

2) Libertatem externam; (S. 142.)

3) Rerum possessionem juste apprehensam &
dominium occupatione aut consensu do-

mini legitime acquisitum. Nam possessio-
nem ac dominio aliquo, egres homo ad vi-
vendum, quantitatem autem rerum ac-
quirendarum, in quibus indigeat, aut non
supra indigeat, pari pari praescribere nequit.

4) Jus violentè cogendi promissionem rei aut
illius fieri, ut pactum servet.

Sublibertate, cuius custodia, in juribus perfe-
ctis numeravimus, continentur facultas nondum
occupata capiendi, potestas res acquisitas in alios
transferendi, sequè aliis obligandi, denique, fa-
cultas liberum ad alios homines accessum adver-
sus eos defendendi, a quibus illa honoris, seu, quam
vocant, *simplicis existimationis*, laesione praecaludi-
tur. **Injuria** enim, si cuius nominè satisfactio per
vim exigi potest, est contumelia verbis, factis,
ve illata, quam qui patienter ferat, eum homi-
nes in eadem societate viventes indignam conforti-
tio suo judicant, ostante eadem ignominia eo,
quem sufficere opinantur, modo exincta sit.

De iure in re. C. 5. Jus in re. C. 5. Jus in re. C. 5.

De iure in re. C. 5. Jus in re. C. 5. Jus in re. C. 5.

De iure in re. C. 5. Jus in re. C. 5. Jus in re. C. 5.

De iure in re. C. 5. Jus in re. C. 5. Jus in re. C. 5.

Uti jura, ita & damna, (§. 129.) seu labe-
nes, (§. 293.) in quatuor genera recte dividuntur,

(§. CCXCV.) Quomodo officia, ita & jura alia sunt cum homine nata, alia factio-
demum acquiruntur, quae adventitia vel acqui-
tu dici mos est. Ad priora pertinent jus defen-
dendi corpus ac libertatem; ad posteriora referi-
mus jura res possidendi aut dominii acquirendi
animo appetentis tenendi, atque ea jura, quae
ex conventionibus sive in res alienas sive in per-
sonas nobis obligatas nascuntur, quae ab alijs ad
alios derivantur.

Jura cum hominibus nata vocantur, qui non ex
ex facto aut voluntate hominis cum homine paci-
scentis, sed ex sola notione hominis per se considera-
ti colliguntur, & posito homine semper ponuntur.
Sunt igitur omnium peraeque communia, paremque
eorum mensuram a natura singuli acceperunt. *Quan-*
titatis juriur inter homines diversos convenientia di-
citur eorum aequalitas. Unde patet, quantum ad
jura cum homine nata, omnes esse aequales.

Jurium, quae distinguuntur homines, ut aequa-
litas oritur vel ex factis ejusque titulis, vel ex
occupatione justa, vel ex alienis, sive iustis,
ut sunt conventa, sive illicitis, veluti ex re, quam
fecerunt, nefaria, (§. 129.) cui consequens est
jus vel evitandi damnum in statu, vel ejus, quod
datum est, reparationem exigendi. Quae reparatio
est cessatio damni, sive facti, jus, quod alteri
abest, restitutione, sive in locum ejus, quod aesti-
mari aut praestari non potest, reo substituto, quod
tantum est, quantum res ipsae aut facta, quibus
non reddendis aut praestandis alteri nocitum est.

Ex quo porro intelligitur, aequalitatem homi-
num

CCXCVIII. Si actiones internae cum legi-
officia perfecta constituentibus consentiunt;
iustitia dicitur interna; si externae, ab his exte-
na appellatur.

Definitio, quam tradunt Jēti veteres, (cum ex
disciplina Stoicis haustam?) nempe quod sit con-
stans & perpetua voluntas suam cuique tribuendi,
ad iustitiam internam convenit, quae sub virtute
continetur, non autem ad externam, cuius solius in
foro & inter populum habetur ratio, & ne ad internam
quidem, nisi affectio animi posita in studio pri-
vandi iure suo aut in iuris sui usu impediendi no-
minem, ad tantum gradum ascenderit, ut inter
virtutis effectus referri possit.

Si iustitiam internam ab externa distinxeris,
intelligi potest, quid sibi velint, qui dicunt, ma-
gni interesse, utrum *iusta*, an & *iuste*, hoc est
animo iustitiam amante, agere dicaris. Quem
enim sola timiditas, sola vis iudicii & imperii im-
pellit, suam ut cuique tribuat, is facit, quae *i-
usta sunt*, non autem *iuste*, quoniam momentis
nobilibus, (§. 197.) sine quibus nulla est virtus,
haud commotus fecit, quod omittere propter
praesensionem mali instantis non ausit.

§. CCXCIX. Manifestum est ex notione ius-
titiae, vehementer falli CARNEADEM, (a)
qui eans, ut vires eloquentiae suae quaevis in u-
tramque partem disputantis Romae ostentaret, *stul-
tissimae* nomine infamavit. Fallit eos, qui cum
subtilis ingenii viro facere videntur, ambigua
utilitatis notio.

Uti-

(a) LACTANTIUS *instit. lib. 5. c. 16. Epit.*
QUINTIL. II, 1. CICERO *de Legibus* I,
13. AUPUSTINUS *de Civ. Dei* 19, 21.

movere facultatem cogendi, est juris (*strictè dicitur*) notionem evertere.

Sume, haec enunciata non esse univèrse vera. Simul ponetur via iusta injuriae resistendi, & via iusta eam inferendi. Utraque in eundem actum non convenit. Ergo illae enuntiationes sine exceptione verae sunt, quoniam quae illis sunt contrariae, aliquid notioni juris repugnans enuntiant, proinde notiones sibi contrarias conjungunt.

§. CCXCVII. Exposita notione juris & officii perfecti viam nobis patefecimus ad explicandam notionem *justitiae*. Aliter hoc vocabulum interpretantur ARISTOTELES (a) & CICERO (b) quorum ille duo genera justitiae distinguit, alterum *justitiae univèrsalis*, alterum *particularis*, & illam in studio parandi legibus socialibus omnibus posuit.

Interest vero quod multos effectus exitiosos in consistorio impertantiam, inter populos, in tribunalibus iudicium, in curiis, in vita communis, in ecclesia, non solum contra hanc notionem, quod vagus loquendi usus parit, sed accurata definitione terminari. Jctis, cum proprie loquuntur. Est *conventionia actio* (cum legibus officia perfectis prescribentibus) quae definitione patet, suam esse justitiam, neque tam ab illis qui proprie loquuntur, in exemplaricam & attributricem dividi posse.

§. CCXCVIII.

(a) *Metaph. IV. c. 10.*
 (b) *De Officiis, lib. II. c. 11. de Invent. II. c. 53. de Leg. I. c. 18. segg.*

§. CCXCVIII. Si actiones internae cum legibus officiis perfecta constituentibus consentiunt; *justitia dicitur interna*; si externae, ab his externa appellatur.

Definitio, quam tradunt Jēti veteres, (cum ex disciplina Stoicis habuisti?) nempe quod sit *consuetudo & perpetua voluntas suam cuique tribuendi*, ad justitiam internam convenit, quae sub virtute continetur, non autem ad externam, ejus solius in foro & inter populos habetur ratio, & ne ad internam quidem, nisi affectio animi posita in studio privandi jure suo aut in juris sui usu impediendi neminem, ad tantum gradum ascenderit, ut inter virtutis effectus referri possit.

Si justitiam internam ab externa distinxeris, intelligi potest, quid sibi velint, qui dicunt, magni interesse, utrum *justa*, an & *juste*, hoc est *animo justitiam amante*, agere dicaris. Quem enim sola timiditas, sola vis judicii & imperii impellit, suam ut cuique tribuat, is facit, quae *justa sunt*, non autem *juste*, quoniam *momentis nobilibus*, (§. 197.) sine quibus nulla est virtus, haud commotus fecit, quod omittere propter praesensionem mali instantis non ausit.

§. CCXCIX. Manifestum est ex notione justitiae, vehementer falli CARNÆDEM, (a) qui eans, ut viros eloquentiae suae quaevis in utramque partem disputantis Romae ostentaret, *stultitiae* nomine infamavit. Fallit eos, qui cum subtilis ingenii viro facere videntur, ambigua utilitatis notio.

Uti-

(a) LACTANTIUS *instit.* lib. 5. c. 16. Epit. QUINTIL. II, 1. CICERO *de Legibus* l. 1. AUPUSTINUS *de Civ. Dei* 19, 21.

Utile saepe vocatur id, quod quilibet propo-
sit. bono aut malo efficiendo inservit. Sed cum
proprie loquamur, ad dici utile, (§. 10, 227.) observa-
vimus, quod est subsidium bonum assequendi finem
bonum; esse vero subsidium bonum, cujus eum, a
quo fuerit adhibitum, non possit poenitere, quia
per se consideratum cum ejus felicitate esset con-
junctum.

Homines cuncti natura duce vitam felicem ap-
petunt. Haec continentur fructus societatis. Hujus
basis est quies (per securitatem) (§. 119.). Haec
haberi nequit sine justitia (§. 197.). Injustitia eam
disturbat. Ergo qui justitiam solus, ille fini suo
supremo (§. 12.) convenienter, proinde sapien-
ter agit.

Nulla foret ratio expetendae societatis, nisi
plus boni, quam solitudo, offerret. At sine vita
quieta nulla felicitatis per societatem accessio co-
gitari potest (§. 130.). Qua accessione remo-
ta, tollitur momentum vivendi cum hominibus.
Quamobrem sublata justitia, statum pacatum
conservante, distrahitur vitae communitas. Itaque
sibi ipsi repugnat, qui commoda societatis ca-
ptans justitiam violat, & ejus cultores ridet.

Idemne de singulis sine exceptione affirmari
potest, inquit *vulgaribus*? Hi delirant, in-
quis, nisi sic sentiant: *illud quidem justum est;*
sed hoc expedit, vincat utilitas. Leges cupidita-
tibus vinculum injicientes.

Efficunt animos immites famulina Divum;
Depressosque premunt ad terram.

Haec vulgo. Verum natura erga omnes aequè
benigna statum rerum humanarum ita ordinavit,
ut & potentiorum necessatio interfit; justitiam

co-

lere, quoniam sunt infirmī, simulat a jure recedunt, & potentiae suae propugnacula ipsi peramputit (a).

Ex his, quae (§. 166.) attulimus, efficitur haec conclusio:

I. Jus violare, nec toti societati humanae, nec singulis hominibus, unquam prodest. (si prodest dicitur id, quod pro suavitatem, quam in praesens affert, malum verum non reddit)

II. Nihil est natura justum, quod non idem & omnibus & singulis sit utile.

§. CCC. Neque est, quod existimetur, haec enuntiata publicis monumentis refelli; saepe ad culmina rerum crescere injustos, & male quaesitis tranquille frui; saepe splendere, qui audacter & callide magna ausint, & acta intrepide tueantur.

Damus, humilitatem (§. 147.) aut imbecillitatem saepe homines deterrere ab ausu his resistendi, a quibus privantur rebus suis & opprimuntur. Sed ex hoc prospero successu quid emolumenti capiunt injusti? Opes, inquit, honores, terras, imperium. Propter haec bona, ais, potentior quisque vult ab aliis erga se coli justitiam; sed ipse immanis ab ultionis aut poenae metu quidni illam negligat? Valentioribus nocet invidiosusque est justitiae rigor, solis infirmis necessarius.

Verum ea commoda externa non per se bonorum numero sunt; sed demum sunt, cum ex eorum possessione & usu haec nascuntur causae verorum dolorum.

Ed

(a) Cf. PLATO de republ. lib. I § 2. Stobaeus serm. 110.

rum, quorum acerbitas praesentem, quam afferunt, voluptatem vincit. (§. 38.) Possuntne autem efficere, qui jus in viribus habent, ut sint vere certi, se omni loco & tempore aequae potentes fore? An fieri potest, ut metu vindictae similisque injuriae sibi ab aliis inferendae vacent, quos exemplo malo ad fas nefasque miscendum provocant? ut impetus vehemens ac furor laesum ad quidvis audendum nunquam abripiat? sicarios conductos, proditores, veneficos, non armet aviditas lucri? plures ad frangendam potentiam non excitet communis metus? Possuntne venire in spem probabilem, futurum, ut nunquam se ipsos magno periculo suo prodant? ut nunquam sentiant, quam male sit homini, qui sibi est conscius, statum mentis suae esse contrarium voluntati patris hominum providi ac just? Haec si sibi possent praestare injusti; non repugnaverim, quo minus, dum fortuna favet, felices praedicentur. At num felix dici potest, quem, praeter metum ultionis poenaeque humanae & divinae, sui ipsius necessario poenitet, cum primum in effectus injustitiae suae intuetur? (§. 41. 54.)

§. CCCI. Nec meliori successu contra Dei providentiam disputant, qui fortunatos injuriarum exitus nobis objiciunt. Addemus illis, quae (§. 189.) disseruimus, quasdam explanationes.

Cum de justitia divina in moderandis hominum eventibus agitur, probe tenendum est, justitiam supremi rerum omnium rectoris non contemplari debere, non eam, qua homines cum hominibus, principes cum civibus continentur, quorum illis voluntas Dei certa vitae praecepta, his voluntas cuique sua & pactio, prae-

praescripsit. Justitia divina est pars providentiae rectoris. Hanc qui oppugnant, illos ostendere oportet, Deum salva sapientia, quam demonstravit in creatione mundi perfectissimi, omnem injuriam avertere potuisse, dum rerum naturalium & eventuum humanorum ordinem alium, quam qui constitutus est, manente eadem hominis natura, efficeret, vel Deum nunc pro summa sapientia sua efficere posse, ut injustorum tela eo, quo alios aggrediuntur, momento semper hebetentur, & innocentes, multarum rerum interventu instar clypei interposito, ab impetu scelerato defendantur.

Occurritur nobis, saltem impediendum esse vi divina, quominus injusti fructibus improbitatis suae perpetuo potiantur, oppressosque esse restituendos in integrum. (a) Verum quo minus hoc semper fiat, plures una causae probabiles afferri possunt. Si talis reparatio injuriae non possit fieri, nisi facto quodam ordinem naturae interrumpente; an sapientia summa, quae in mundo conservando & administrando cernitur, hujusmodi perpetuas fere mutationes fieri patitur? Deinde num eorum commodis male consulitur, quibus injuriam passis & justiciam divinam malefacta punientem implorantibus non subvenitur? Nullane in his precibus ultionis cupiditas inest? Num de patre merito queritur filius, qui huic peculium praeripere privignum suum patitur, sed in vicem eidem filio hereditatem longe ampliolem relinquit? Saepe Deus injuriae

(a) V. SEXTUS EMPIRICUS *Pyrrhon. Hypotypos.* III, 1. CICERO *de N. D.* III, 32 seq. PLINIUS *Hist. Nat.* II, 7. CLAUDIANUS *in Ruf.* lib. I. IIII.

riae non reparatae patientiam beneficiis pluribus compensat. Saepe non prohibet, etiam bonos injusta pati, ne faciant. Saepe is indigne agit, qui injuriam facit, sed is, cui inferitur, non est indignus, qui eam accipiat.

At non puniuntur improbi, infirmis insultare pergunt, sicca morte intereunt. Quo argumento constat, eos non puniri? Primum in quot tormenta illos se dare oportuit, antequam eos, quo vellent, pervenirent! Deinde ex quo indicio certo apparet, etiam illis, quae desiderarunt, impetratis, vim miserorum mentis tumultuum ex malefactorum conscientia ortam eos non sentire? non Deum, non homines, non se ipsos metuere? *Lotharius* I. Imperator, qui patrem de solio deiecerat, ut citius solusque regnaret, qui post hujus mortem imperium adeptus in bello cum fratribus dominationis causa suscepto florem nobilitatis Francicae, hoc est, Germanicae & Gallicae, extinxerat, is princeps vehemens at tandem se ipsum, impietatis atrocis sibi conscius, ferre potuit? Denique an concludere licet: non cuique apparet poena divina, ergo nulla infligitur?

Quae fera videtur vindicta Numinis, de qua *PLUTARCHUS* egregie exposuit, ea nonnunquam est gravissima, & minus recte fera censetur. Quid est *sensus poenae*, nisi acris impulsio ad resipiscendum & a simili errato in posterum sibi cavendum? Rediturus ad frugem forte erat homo injustus, si manum divinam injustitiae vindicem citius sensisset. Impunitus, vel dicam potius, id malum, quod sibi ipsi facinore injusto conscivit, non sentiens, pergit ex alio facinorum improborum genere in aliud incidere. Sic magna quandoque poena est, non puniri; seu,
ut

ut accurate rem efferam, poenam facti injusti naturalem, sicut poenam, non perferentiscere. Prosper injustitiae successus, poena est.

Habet hunc quoque fructum doctrina de aeternitate animorum, ut; quod sperent, sit oppressis, &; quod metuant, oppressoribus.

§. CCCII. De regula, quam adstruximus, non excipimus populos. Ordo enim eventuum ad hominum felicitatem aut infelicitatem conspiciantium est immutabilis, atque idem inter singulos cum singulis commissos, qui inter plures cum pluribus, proinde & populos cum populis, congressos. Neque hujus ordinis a natura statuti, qui in malis injustitiae effectibus cernitur, perpetuitatem historia Gentium refellit.

Quippe in omni forma imperii evenit, ut facinorum injustorum culpa ad paucos pertineat. Unde nec poena proprie dicta ad plurimos pervenire potest. Illos vero, a quibus, tanquam ab auctoribus, profecta est injuria, nullas dare poenas naturales, ac praeter has nullis divinitus inflictis discrucari; nullas pertimescere, gratis sumitur (a). Quem fructum tulit *Alexander M.* ex bellis injustis, quem *Attila*, sidera illa iniqua gentibus? Sane non tam jucunde vivunt tyranni, qui linguis & corporibus, quam Reges boni, qui animis dominantur, & cum exteris pacem tutam & honestam colunt.

At, inquis, injustitia creverunt vites populi, veluti Romanorum eompluribus bellis, quibus *speciem*

(a) V. exemplum relatum a XENOPHONIS *Hist.* Graecae lib. V. c. 4. Add. PLATO *de rep. lib.* §. TAČIT. *ann. VI*, 19. SUTTON. *Tiber. c. 68.*

juris imponebant, immensa terrarum fertilissimarum spatia sibi subjecerunt. Si creverunt vires atque opes, an & morum in illis utendis sanctitas? sine qua nec privata nec publica felicitas vera praedicari potest. Annon illis ipsis incrementis de lethargo excitantur exteri, ut potentiam ambitiose & injuste auctam frangant, & quandam quasi bilancem virium restituant? Sic bella ex bellis feruntur. Imperia cum certum magnitudinis gradum exceßerunt, mole sua ruunt.

Nec populus plane immunis est malorum, quae ab injustitia publica adversus externos manant, non tantum quod pro ea ad exitum adducenda & defendenda, bona sua & sanguinem magna pars civium disperdere cogitur, sed & quod manantibus ex eadem injustitia aerumnis afflicta-tur, licet earum fontem non semper scrutetur, sed a casu obortas putet. Dum necessitate obediendi coactus injuriosa in externos arma gessit; sibi inscius instrumenta mali sempiterni, aut profusus exitii, fabricavit.

Orbem pene totum victor Romanus habebat, nec satiatuſ erat. Debellatur oriens. Accipit leges, inque vicem superbo domitori reddit luxum ac servitutem.

Victus orbis novus statim victorem ulciscitur orbem.

Pro gloria principis & gentis singuli cives arma opesque alacriter conferunt, ut fines imperii extendantur. Voti damnati quem fructum colligunt? Uti sint in posterum deteriore conditione, quam qua fuerant, parique illis, quos princeps, omnium dominus, armorum vi subjugavit.

SEC-

SECTIO VI.

Aequitas.

§. CCCIII. **J**uris rigorem exposuimus. Verum recte dicitur proverbio, *summum jus esse summam injuriam.*

Jura aliena quorumque, etiam necessitatis, sub praetextu violari natura vetuit, ne se jungerentur homines, sed ei regulae adjecit lenimentum *aequitatis*, ut conjungerentur. Hujus notionem & regulas a nobis exquiri, necesse est; non tantum quod jurisprudentia dicitur ars boni & aequi; sed etiam quod fines *justi* & *aequi*, aequitatis verae & optatae, in vita communi plerumque, inter populos & in judiciis saepe, non sine gravi societatis incommodo & periculo, confunduntur.

Notionem *aequitatis* origo vocis latinae, qua illa exprimitur, quodammodo aperit. Ducta videtur a notionē ejus, quod *planum* est, nulla ex parte inclinatum aut sublatum, aequale; veluti *animus aequus* dicitur, qui nullis commotionibus jactatus in neutram partem temere propendet, sed sibi in sensibus, dictis, factis constat. Veteres cum de eo, quales in alios esse debeamus, disputant, tam late aequitatem interpretantur, ut nonnunquam justitiae (§. 297.) partes ea voce comprehendant (a).

§. CCCIV. Eam hominum aequalitatem natura con-

(a) CICERO in *Top.* c. 2 § 23.

constituit, ut non tantum singuli cum singulis pari jure utantur, nisi de hac pari jurium secum nato- rum mensura ipsi suoapte facto decesserint, (quam *juris aequalitatem* (§. 295.) tetigimus,) sed etiam ut pari quisque modo ad fruenda, &, quantum in se est augenda, societatis *vera* commoda in- vitentur a natura & ducantur.

Ex hac aequalitate hominum naturali nascuntur notiones aequitatis, quatenus a justitia discernitur, & id genus *postulationum*, quas vulgo *aequas* dicimus, ne cum illis commisceantur, quae jure cuique debentur. Scilicet aequitas aliquanto latiori intellectu est studium in *officiis imperfectis* servandis alios sibi, & alios inter se, pro eorum merito coequandi. Vis hujus aequitatis maxime cernitur in judicijs de aliorum factis & meritis, (h. e. in doctrina de *imputatione morali*) & in illis praecipue gratificationibus auxiliisque, quae ad aliorum molestias avertendas & minuendas, onera elevanda, ac difficultates, quibus impli- cantur, superandas spectant.

Incipiemus a prima aequitatis parte conside- randa, quae est posita in voluntaria abdicatione juris facta in alterius commodum. Nempe haec *aequitas* est benignitas demonstrata omisso usu ju- ris cujusdam aliquid agendi, aut ab altero exigendi, quod ei est molestum. Ejus fons est *philanthropia*. Hanc cum nobis natura tanto impenius commen- daverit, quanto major pars felicitatis nostrae ex ea pendet: sequitur, ut necessitas, hoc est *obli- gatio, naturalis* nobis sit imposita, ita nos gerendi, ut in modo, quo cum aliis agimus, aequitatis studium semper appareat. Haec itaque est pars
offi-

officiorum imperfectorum. Differt a caeteris ejusdem generis officiis, quod restringitur ad usum ejus juris omittendum, qui alteri magnum incommodum afferret, nobis commodum exiguum aut nullum, saltem alterius dolori & molestiae haud aequabile. (a).

§. CCCV. Ex definitione nostra apparet, quid inter jus & aequum intersit. Justa postulatio significat jus vi efficiendi, ut praestetur, quod postulatur. Ab ea, quae dicitur aequa, vim abesse oportet.

Cum esset opus vocabulo peculiari facultatem moralem, h. e. legi naturae consentaneam, id ab aliis petendi denotante, quod sine violatione officii cujusdam *imperfecti* negari aut omitti nequit; GROTIUS, vis in hac scientia princeps, eam facultatem nominavit *aptitudinem*, & cum hac notionem *meriti* conjunxit. Quod nomen cum paulo obscurius videretur, auctoritate in primis PUFENDORFFII, egregii quoque legum naturalium explicatoris, praevaleuit nomen *juris imperfecti*. Hac itaque voce significatur facultas moralis sine vi facta, aut ejus comminatione, id exigendi ab aliis, quod sine violatione caritatis a natura praeceptae negare aut omittere nequeunt. Aequitas cum sit in

(a) ULPIANUS in l. 1. §. 3. *de peric. & comm. rei vend. licet autem venditori, inquit, vel effundere vinum, si diem ad metiendum praestituit, nec intra diem ad mensum est, effundere autem non statim poterit, priusquam testando denuntiet emptori, ut aut tollat vinum, aut sciat, futurum, ut vinum effunderetur. Si tamen, cum posset effundere, non effundit, laudandus erit..*

D d 4

in officiorum imperfectorum numero, (§. 304.) proinde de illa idem tenendum sit, quod de his docuimus; perspicuum fit, quaevis postolata aequitati consentanea nomine *juris imperfecti* comprehendi.

Uti violatio *juris imperfecti* univérse dicitur *offensio* (§. 129.); ita iniquitas quaelibet in numerum *offensionum* venit, quas quam hic distinguere oportet a *laesione*, ne res diversae eodem nomine appellatae temere & exitiose commisceantur. Sic *jure* legatum non petitur ab herede, qui novit, non nisi morte repentina defunctum a codicillis in commodum legatarii conficiendis prohibutum fuisse. Sed si percarus defuncto fuit, cui hic legaturus erat; si eidem sit res angusta domi; si sit vir bonus & dignus, qui sublevetur; si hereditas ampla deliberationem aliquam facile patiat, si heres multis testatori nominibus, praeter opes ab eo acceptas, sit obstrictus; aequitas legatum solvi suadet, quod lex civilis non solvi permittit.

§. CCCVI. Cum munia aequitatis contineantur sub *officiis imperfectis*; (§. 304.) planum est, eadem momenta, quibus natura homines ad mutuam caritatem suscitatur, eos quoque ad aequitatem impellere. Quo pertinent commoda quam plurima, quae aequitatem in societate consequuntur, incommoda, quibus subeundis iniqui se ipsos puniunt, pudor, existimationis bonae diminutio & quandoque amissio, detestatio, qua non soli boni, sed & mali homines interdum iniquitatem vehementius, quam injustitiam, prosequuntur, tranquillitas mentis se sibi ipsam probantis,
cura

cum se aliorum sollicitudini & molestiis melam adhibuisse sibi conscia est, favor eorum, qui aequitatem alterius spectant, reverentia voluntatis divinae mutuam hominum benevolentiam praecipientis. Eadem momenta sunt communia *justitiae*. Hujus unum vero est proprium, *metus coactus*. Sic iudicis est, aequitatem commendare litigantibus, quamdiu conciliatoris inter eos partibus fungitur; id quod ad mintendam litium multitudinem & longinquitatem habet vim magnam in *Hollandia*. Sed cogere aliquem, ut de jure suo alterius gratia decedat, ut v. c. creditor solutionem certis pensionibus fieri patiatur, utque aliud pro alio solutum accipiendo, aut non nisi id, quod salvis alimentis solvi potest, exigendo sublevet debitorem, cui magis aspera vis fati, quam sua culpa nocet, id vero, nisi lex civilis permittat vel praecipiat, non est iudicis iusti, sed hominis ex alieno temere liberalis.

§. CCCVII. Non est, quod putetur, cum non minus intersit societatis aequos, quam justos, esse homines, consequens videri, ut ad aequitatem invitis incutiendam, perinde atque in officis, quae ad justitiam retulimus, vim permitti necesse sit. Hanc dubitationem resellunt, quae de causa, cur officia, quae homini natura praecipit, plurima non sint *perfecta*, (§. 288.) differimus. Quippe fructus eximius, qui ex aequitate capitur, interiret, si ad hanc obtinendam vi uti liceret, siquidem manifesta, quam (§. 308. *seqq.*) aperiemus, difficultas probandi iniquitatem facti, certamina infinita gigneret inter pares, qui quod nullo im-

perio communi continentur, in *statu naturali* vitam degere dicuntur.

Neque majoris ponderis est, quod urgetur, in civitatibus aequitatem officio judicis definitam juberi; idem commode inter homines nulli jurisdictioni subjectos populosque fieri posse, dummodo quod postuletur, manifeste aequum sit. Nam, ut taceam, de eo ipso, quid sit eo in genere manifestum, novas lites pugnasque exituras; alia est *aequitatis civilis*, alia *naturalis*, ratio. Illa nascitur ex arctiori vinculo utilitatis communis inter cives contracto, quo fit, ut singuli, dum aliquam juriam suorum particulam remittunt, ex commodo inde ad alios perveniente ipsi aliquem fructum quasi per circuitum vicissim reportent. Quod idem in societate naturali haud aequè obtineri potest. Deinde in civitatibus aequitas judicium praescripto aut ratione legis regitur, tum ad certos terminos sive judicium religionè & jurejurando adstringitur, sive eorum moru, ne superioribus judicibus, ac pro re nata imperanti, rationes eorum, quae decreverunt & gesserunt, reddere, poenasque aut imperitiae insignis, aut improbitatis, subire cogantur. Adde, ibi optime judicia esse constituta, ubi certa in causis civilibus norma diserte est praescripta, quando liceat judicibus rigorem juris emollire, & quosque, ut in caeteris causis non exceptis eum deferere non liceat.

§. CCCVIII. Quibus expositis planior erit quaestio, quando exigat caritas, ut in aliorum utilitatem ab usu juris nostri abstineamus, seu, quod eandem habet sententiam, ut *aequitatem servemus?*

Im-

Implicati societati humanae, sicut pars toti corpori, nunquam consideremus, quid nobis in praesens sit gratum vel quaestuosum, multo minus, quid cupiditatibus nostris immoderatis aut naturae prorsus contrarius, in primis quod odio nostro in certos homines, sit consentaneum. Hoc indagemus, quando & quousque intersit totius societatis, ad quam pertinemus, ad alios sublevandos jus quoddam a quocunque dimitti, cujus eadem, quae nostra ad illum, in cujus gratiam dimittitur, est relatio. Eandem si & nos faciamus jacturam decessione de jure rigido asperoque, non potest ea non nobis si minus statim, ex intervallo tamen, secundum naturalem rerum ordinem, esse fructuosa & jucunda. (§. 166.) Certe in minus erroris periculum veniunt, qui de tali jactura judicaturi sententiam de sua causa ferunt, tanquam si esset aliena. Animus his sensibus imbutus etiam in adversarios aequus erit, quibus, dum jure suo uteretur, valde nociturus erat. In summo partium studio, quanquam illud mentes valde coecare consuevit, aliquod tamen aequum inter dissidentes oportet esse quasi medium, cujus lineam transire uti utrique parti exitiosum est, ita propudiosum haberi oportet.

Sanitas vero judiciorum de acuitatis debito redit ad computationem commodorum ejus juris, quod alterius causa perditur, & ad statum notitiamque ejus, cui succurritur. Nam cum de jure tuo discessis, videndum est, num incommodum tuum ex eo facto ortum sit majus eo, quod ex usu ejusdem juris in alterum redundaret, deinde num eo jure abdicato satis virium conserves, ut non tantum tibi in posterum non desis, sed etiam aliis in eadem conditione positis adesse possis. Is vero, cujus

in

in commodum sit iactura juris, notus esse debet, ut verosimiliter praevideri possit, num ea facultate & gratificatione nostra recte in suam ipsius aliorumve utilitatem sit usus, deinde si plures eodem tempore ad aequitatem nostram confluant, quem praeferrere, societatis maxime interest.

§. CCCIX. Ex hac norma generali putamus has regulas patere speciales. 1) Abstine ab ejus juris usu, ex quo ad alterum plurimum doloris & molestiae, ad te fructus nullos, nisi gaudium malitiae plenum, perveniet. e. c. Creditor pignus acceptum vendit, non quod pecuniae restitutione indiget, aut debitori diffidit, sed quia gaudet hominis, cui succenset aut invidet, famam lacerare eumve redigere ad incitias. Idem dicendum est de illis actionibus injuriarum, ex quibus haud institutis ad eum, qui accepit injuriam, macula nulla, ad eum vero, qui fecit, gravis & sempiterna redit.

2) Onus, quod sine injuria cuiquam imponitur, elevari, aequitas jubet, quoties idem, quod exercendo jure nostro quaerimus, bonum eo, qui alteri sit tolerabilior, modo assequi integrum nobis est. Illorum, qui hoc officium negligunt, *duritia animi* accusari solet. Haec est iniquitas posita in incuria doloris & oneris ex usu juris nostri haud necessario ad alios redeuntis. Sic duri sunt *domini*, qui *servis*, quorum in se merita norunt, ingrata imperant, quae per alios talia haud aegre suscepturos efficere poterant.

3) Cum lex civilis repellit actorem, qui, quod natura justum est, petit, is qui hac sola obligationis lege sublatae exceptione promiscue usus

usus a debito se liberat, iniquus esse potest. e. c. Sententia ob dies fatales appellationis elapsos vim rei judicatae adepta liberat debitorem ab actione, non autem ab obligatione naturali, ex tarditate creditoris pauperis unam forte horam negligentis lucrum ei valde nocens captandi.

4) Quos laboribus & impendiis tuis juvare debebas in commodis suis sequendis, depellendisve incommodis (§. 159.), adversus eos jure tuo non uti, vel eorum non esse competitorum & impeditorum in bonis, quibus indigent, quaerendis aut conservandis, est consentaneum aequitati. Sic si cui deductis impendiis ad usus vitae necessarios residua est pecunia, quam in res ad jucundius vivendum pertinentes infumere solet: aequus ille fuerit, ubi debitori infortunato eidemque viro bono usuras debitas condonet, quas nisi amissis vitae necessitatibus solvere non possit, eumque his non carere malit, quam eo anno res superfluas sibi comparare. Ita nec foemina beneficio legum, nec minor, postquam major factus est, exceptione aetatis utentur adversus eum creditorem, quem idcirco infortunatum, quod similem pecuniae summam ab alio sibi debitam non consequatur, non implicare novis aerumnis, sed opibus suis, quibus abundant, ultro expedire debent. Similiter si duo idem munus ambiant *folius quaestus* ex eo faciendi causa, uterque ei obscuro pariter idoneus, sed alter dives, mediocri fortunae alter, ille obscure, hic splendide natus, uterque coelebs, sed alter familiae suae parum, hic magnae, at parum opulentiae, plurimum devinctus; aequitatis munus ille implebit, ubi huic ultro locum cedat.

§. CCCX.

§. CCCX. Ex quibus intelligi potest, quid sentiendum sit de eorum doctrina, qui cum quemvis dominum ea, quae sint innocuae utilitatis, cuius concedere debere statuunt, ex eo dogmate concludunt, eundem posse cogi, ut res, quibus alii ad *commode* vivendum indigeant, *aequo pretio* vendat. (a) Quae disputatio nos ducit ad locum de *aequitate mercatorum*. In qua contemplanda, ut puto, manifesto intelligitur, quam necesse sit, fines iusti & aequi in quavis societate, praesertim naturali, accurate regi. Negotiator &, qui minutatim res animo dividendi emitas vendit, mercator ex eo, quod minoris emit, plus vendendo vel permutando lucrum quaerit, ac societati mercibus, quibus eget, aut se egere putat, supeditandis ipso quaestu suo prodest.

Negotiatorem oportet periculum majus minusve pecuniae suae impensae in merces comparandas, transportandas, asservandas, avehendas subire. Adde discrimen, in quod venit, fidem de pretio in longum tempus habendi, & id haud recuperandi a debitore rationes conturbant. Praeter has impensas & sollicitudines recte aestimat operam suam & expensas necessarias in se suosque honeste alendos, tum & necessitatem opum quarundam in usus futuros colligendarum, ut terminos mercaturae suae in suam & communem societatis utilitatem proferat. Itaque cum calculi hoc modo sint subducendi, ut de iniquitate mercatoris firmum iudicium fieri possit: facile patet, quam periculose cuius merces expetenti illud tribuatur, & quantum deperitura sit mercatura, ubi libertas, quo mercator velit, pretio vendendi, aestima-

(a) Cf. GROTIUS *de J. B. & P.* II, 2. 18 *seqq.*

thatione aequi pretii ad ementurientium arbitrium accommodanda coerceatur. Quantum difficultatis ea res etiam in societate civili habeat, ex Romanorum exemplo colligi potest, qui demum *saeculo tertio* certam pretii aequi regulam praescripserunt, quae THOMASIO & aliis in hunc usque diem parum aequa videtur.

Sed licet negemus, injustum esse negotiatorem, qui nimis avidus majus, quam alii venditores, pretium rei suae statuit: tamen eum esse iniquum concedimus, qui non tantum ex aliena necessitate, (quemadmodum de negotiatore frumentario supra observavimus) sed etiam ex aliorum inficitia, errore, cupiditate vehementi, praedatur, quaestumve ea, quam praemisimus, computatione majorem facere assolet. Cui non dissimilis est, qui mercaturae monopolium aut principatum malis, sed non injustis, artibus versute alios mercatores opprimendo sibi vindicat. Universe is negotiator est aequus, qui sibi quidem bene esse cupit, nec tamen propter se male aliis.

§. CCCXI. Aequitas naturalis habet gradus, justitia naturalis *externa* nullos, injustitia *civilis* plures. Cum de eo, quod alter alteri *jure* debet, quaeritur, parum, an multum; diviti an tenuiori, potenti an infirmo; debeatur, nihil refert.

Aequitatis gradus ex effectu, qui iniquitatem sequerentur, metiendi sunt. Quo majus est detrimentum, quod alter alteri importat, dum jure suo utitur; quo plures sunt, ad quos istius detrimenti effectus manant; quo clarius illos effectus praevidere possis; quo levior est & brevior sensus jacturae, quam de jure tuo decedens facis;

quo

quo ejus levitatem lucidius potes cognoscere; eo aequior est petitio, ne jure tuo utaris. Igitur eo iniquior est morositas, pertinacia, aut aviditas negantis se facturum, quod rogatur, aut ultro non praestantis. Verbo, gradus, quos habet iniquitas, constant ex magnitudine & stabilitate detrimenti, quod aliis inferimus, dum nostro jure utimur, ex levitate jacturae, quam omisso juris nostri usu facimus, ex claritate cognitionis, quantum mali eventurum sit, si jus nostrum vel urgeamus, vel dimittamus.

Nunquamne jacturae, eaque acerbissimae & difficulter reparabiles, in aliorum hominum commodum fient? Omnino. Id vero non pertinet ad aequitatem, sed nobilis & alti est animi: de qua excelitate (§. 139.) quaedam attulimus.

Nobilis sentiendi ratio est habitus animi etiam cum incommodo suo, & in magnis rigidi juris usurpandi illicebri, aequitati studentis. Pater iratus solam alteri filio legitimam, alteri reliquam hereditatem, relinquit. Hic cum norit, rem fratris non mali angustam esse; de jure suo decedit, & ex aequo hereditatem cum eodem partitus illi ampliolem ex dignitate vivendi conditionem, sibi voluptatem ex benignitate sua bene collocata & vinculo caritatis fraternae adstricto comparat.

§. CCCXII. En, inquis, si minus pugnam, certe confictionem & concursum legum, siquidem eadem lex, quae jurium sanctitatem praescribit, horum usum prohibet.

Nullus est conflictus. Cum lex naturae exigit studium aequitatis, sicut subsidium felicitatis humanae augendae, hoc praecipuum est ita intelligendum,

dum, non oportere quemquam cogi, ut sit aequus, quoniam, ut (§. 307.) diximus, plus mali generi humano inde esset obventurum, quam ex durissimæ iniquitatis toleratione & impunitate.

Igitur leges: altera, *justus esto*, (hoc est, cave, ne quid de cuiusquam juribus (§. 162.) detrahas) jure tuo utens nemini facis injuriam; altera, *aequus esto*, hoc est, quamvis jure tuo utens nemini facias injuriam, ultro tamen a juris tui usu abstine, ut philanthropiani colas, (§. 304.) hae, inquam, leges sibi non repugnant, neque colliduntur, quia simul utriusque pareri potest. *Justa* dicitur actio, quia ad eam omittendam cogere licet neminem; eadem dicitur iniqua, propterea quod ea suscipienda demonstratur animus eorum, quae ex caritate mutua capiuntur, fructuum negligens & exfors.

Neque est, quod obmoveas, judicem v. c. eodem facto posse justum esse & iniquum. Qui legem dubiam durius, quam par est, interpretatur, is simul & iniquus est iudex & injustus; qui manifestam, sed duram exercet, neque injustus est neque iniquus. Aequitatis enim munus est, de *jure suo* quandoque decedere: nunquam autem ejus notio patitur, de *alieno*, tanquam si esset suum; statuere. Id quod faceret iudex, qui cum sit minister legum, eas corrigere, & illis adversantibus cuiquam subvenire auderet.

At vero ais, si in contentionem veniunt officia perfecta & aequitatis munia; utra praevalebunt? Posito officio pleno id, quod aliis debetur, non nostrum, sed alienum est, proinde hujusmodi, ut illud nulli unquam vel nostra vel alterius, quem sublevara velimus, causa detrahere liceat. Itaque non est

E •

aequum;

aequum, quod illaesis illis, quae cuiquam plene debentur, officiis & sine damno alterius irreparabili praestari nequit. Advocati est, hodie clienti suo adesse ad iudicium. Cum se in viam dedisset, videt amicum subito casu afflictum, quem recreare aequum videtur. Quod dum facit, interim tempus fugit. Alius dies a iudice praefigitur. An recte amico adfuit? Non potuit adesse, nisi salvo officio clientem indemnem servandi. Solvit expensas contumaciae, & quicquid clientis interest. Is, hac satisfactione accepta, iniquus foret, ubi de procuratoris sui acuitate in amicum quereretur.

§. CCCXII. Ne qua pugnae inter *jus* & *aequum* collisusve species oriatur; argumento, quo ex obligatione jus concluditur, caute utendum est. Qua quidem argumentandi ratione WOLFFIUS multam utitur. (a) Videndum praecipue est, qualis sit obligatio, ex qua, quid facere liceat, colligitur; num *absoluta*, seu *simplex*, an *cum adjunctione*, seu, ut ajunt, *hypothetica*, ac suspensa a certa conditione certoque hominis statu, quales obligationes conditionales nunquam repugnare absolutis, (§. 217.) observavimus. v. c. Ambigua est regula; hoc te facere oportere natura praecipit, ergo id etiam vi adhibita te facere permittit, quod officio praestando infervit. Nam ea, quae fieri oportere dicuntur, non uno modo intelliguntur. Id universe verum est, in quod plene obligor, in eo efficiendo occupatus vim mihi oppositam vi repellendi jus habeo. Non
li.

(a) Sic in *elementis juris Nat.* §. 573. *necessitas irresistibilis*, inquit, *hincum efficit actum, qui alias foret illicitus, quando fit medium unicum satisfaciendi obligationi indispensabili ac removendi impedimentum eidem satisfaciendi.*

licet autem ita argumentari: nostrum est, societatis commoda amplificare, ergo & jus perfectum habemus cuius societatis incommodo violentis remediis medendi. (a) Patriae consulendum est, an & per injurias? Facere, ne quis noceat homo improbus, est officium boni civis. Ideo medico licet, scelerato civi aut tyranno aegrotanti pro remedio morbi, quod expetit, dare medicamentum mortiferum? Sic & jus nobis non est, vi cogere quenquam, cui consulere cupimus, invitus ut faciat aut non faciat, quod fieri aut non fieri, ejus valde interest. Ita duobus sumtuose & acerbè litigantibus se invitis arbitrum nemo obtrudere debet. Munus aliis opitulandi nobis hac conditione imposuit natura, ut quorum res prosperas esse velimus, eorum libertatem naturalem non convellamus.

Multo minus argumentari licet ab eo, quod nobismet ipsis debere dicimur, ad jus cogendi alios, ne commodis vel desideriis nostris oblucentur. Non ausim tueri veritatem enuntiati; ab eo nobis fieri injuriam, qui prosperitatis nostrae studium impediatur. Qui e. c. noluerit consilium rogantibus dare, is deest prosperitati nostrae, quae est pars felicitatis: an nos laedit? (§. 129.)

Similiter cum *coelibatus* non conveniat omnibus: (§. 127.) num caeteros mares subducta uxorum, quas quaerant, copia naturaliter laedunt polygami? Marium polygamia libidinosa & luxuriosa nemini, non libidinosae licentia promiscua nulli genti Europaeae, convenit. Sed id polygamiae genus esse totius generis

(a) Cf. WOLFFIUS in *Jure Nat. part. I. §. 686. seqq. 703. 912. seqq. 988. seqq.*

ris masculi *juribus perfectis* contrarium, quoniam natura certum nascendi numerum utrique sexui praefixerit, non magis asseri posse videtur, quam si quis amatores laedi censeret, quorum amorem foeminae quaedam repudiant. Qui prohiberet duas mulieres, suae quae spontis sunt, sese uni viro jungere, nonne earum *libertati naturali*, quam leges civiles sapienter in Europa coercuerunt, vim injustam faceret? Atque dum illae jure suo uterentur, an cuiquam facerent injuriam? Itaque vis, qua prohiberentur illo jure suo uti, nonne foret laesio? (§. 129.)

Qui praedium vacuum occupat, ei non facit injuriam, qui illud apprehensurus erat, nisi in occupantis potestatem venisset, eoque magis, quam hic, indiget. Qui posterior ad rem occupandam prodit, priorem, licet hominem avarum, salvis praeceptis juris naturalis de possessione dejicere nequit.

§. CCCXIII. Maneat itaque haec sententia; hominem ex obligatione naturali suis emolumentis consulendi non posse colligere jus, quamvis iniquitatem aut malitiam iisdem contrariam vi coercendi. Id qui facit, is revera obligationi suae naturali haud convenienter agit. Est enim vinculum indissolubile inter felicitatem cujusvis hominis & abstinentiam a violenta ejus aggressione, a quo non *laeditur*, sed duntaxat *offenditur*, (§. 129. 301.) siquidem quod hodie commodum tibi videtur, cras si par pari tibi referretur, tibi ipsi perniciosum foret. Ita v. c. tibi debes, ut magnas vitae tuae molestias studiosè depellas; idque tibi debent alii, ut concessio rerum suarum *usus sibi innoxio* te adjuvent. Nihilominus tibi jus esse non videtur, compellere invitos ad id faciendum aut patiendum, *quod* (ut vulgo dicitur) *tibi*

tibi prodest, & ipsis non nocet. (§. 300.) quam complures viri in hac disciplina excellentes hanc aequitatis regulam justitiae praescriptis amoverant.

§. CCCXIV. De aequitatis, quatenus a justitia discrepat, (a) prima parte (§. 304.) diximus. Sequitur pars ejus altera, cujus notionem prior aperit. Nempe & eos vulgo appellamus *aequos*, primum qui in judiciis de aliorum actionibus sibi a nimia carpenti severitate cavent in laudationibus, gratificationibus, beneficiis, quique, cum officia minus plena praestant, *aequabilitatem*, hoc est, delectum & proportionem inter plures servant, ac, quantum quisque meretur, tantum ei largiuntur, & alterum alteri aequabiliter praefertunt. Hoc modo exaequantur homines hominibus, licet magis honorum, opum, natalium, potentiae intervallis inter se distent. Sic secundum aequitatem judicant, qui cum plura nitent in aliorum indole, moribus, factis, monumentis ingenii, non offenduntur paucis maculis, quas, qui nihil humani a se alienum esse cogitant, non semper caveri posse ipsi sentiunt. Sic aequus est testator, qui non hereditatis, quos cum *vulturibus* confert PETRONIUS, sed iis ex cognatorum numero opes suas relinquit, qui norunt frui bonis, & largitate opportuna aliis opitulari.

Apparet ex hac aequitatis interpretatione, eam nihil esse nisi studium & judicia sua & auxilia voluntaria (h. e. non promissa, saltem non ea mente, ut coacti essent subjecta) meritis alienis accommodandi.

De ea aequitatis civilis, h. e. ad civitates pertinentem

(a) Cf. ARISTOTELES de Mor. V, 14.

pentis, parte, quae cernitur in *legum latiore & interpretatione*, inque factis iudicium, qui de causis civilibus & de criminibus cognoscunt, infra quaedam adjiciemus,

§. CCCXV. Est vero illud studium aequi in auxiliis & iudiciis de aliorum factis cum felicitate generis humani arcte colligatum. Hoc ubi regnet, ex eo tum inter homines universos, tum inter cives, firmiter concordia existet; mala ex livore manantia avertentur; obtusiores erunt stimuli ad tempus aliis placendi per inania, & acriores impulsus de societate vere merendi.

S E C T I O. VII.

Actiones morales quemadmodum impotentur.

§. CCCXVI. In perferutandis & enodandis, quae haecenus apertiora facere conati sumus, legum naturalium praescriptis, ascendimus ab actionibus singularibus contemplandis ad regulas de actionibus regendis generales inveniendas, quibus, quid esset homini salutare, quidve nocens, comprehendere studuimus. Superest, ut regulis illis explicatis & inter se devinctis regrediamur ad facta singularia, artemque inquiramus de illis ex lege naturali iudicandi, hoc est, facti cujusque & auctorem & convenientiam aut pugnam cum illis, quae dedimus, praeceptis investigandi. Investigatio factorum
finis

singulorum ea mente facta, ut illorum auctor appareat, quidve ac quantum in illis bonum malumve insit, dijudicari queat, vulgo appellatur *imputatio*, Quod vocabulum apud Latinos rem quidem non omnino exprimit, sed computationem potius, eorum quae in debiti creditive loco ponuntur. (a) Verum liceat retinere significationem ampliorem, quam usus recentior nobilitavit,

Interest cujusque hominis, in hac doctrina certis insistere vestigiis; tum ut in factis praeteritis considerandis sui ipsius iudex statum suum futurum moralem (hoc est, *statum, qui ex refectione actionum liberarum nascitur*) sapienter ordinet, tum ne in judicandis factis alienis, eorumve pretio definiendo, fallatur.

Quamquam a compluribus haec disquisitio ad solas de poenis sanciendis & irrogandis regulas inveniendas & ad facta applicandas restringitur: (de quibus & nos agemus, nisi quod de iudiciis divinis exponere, ab instituto nostro alienum esse censuimus) tamen non is solus ex hac disputatione fructus nascitur. Scientia factorum sive *ajustitiarum*, sive cum norma convenientiam, & utriusque gradum, investigandi habet magnam utilitatem in aequitate remunerationum definienda, in statu mentis magis aut minus corruptae vel bonae exquirendo, in gradu favoris aut diffidentiae probabilis constituendo,

in

(a) V. locum TACITI de M. G. c. 21. Germanorum liberalitatem laudantis, quod *numera data non imputens, nec obligentur acceptis.*

in quaerendis reperiendisque subsidiis efficacibus, quibus corrigantur alii, aut in recto confirmentur & ad recte faciendum excitentur.

Quippe error in facti alieni dijudicatione, a qua incipiam, gignit complures alios cum erranti, tum societati, nocentissimos. Parit suspiciones falsas, quid boni malive ab eo, de cujus factominus recte judicatum est, in posterum sit expectandum: unde nascitur perversa vel diffidentia vel fiducia. Generat falsas agendi regulas, dum vel concludis, factum alienum, quod probas, esse dignum imitatione, vel illud, quod improbasti, fugiendum, dissuadendum, comprimendum. A quo errore tanto studiosius cuique cavendum est, quo difficilius illae quasi radices judiciorum pravorum evelluntur, quas opinio veritatis eorum si minus a nobis, saltem ab aliis, accurate indagatae ac perspectae, & interdum fama publica callide excitata, in animo alte jecit. Legislatorem, magistratum, judicem, educatorem, societatis cujusque privatae moderatorem, falsa imputatio adducit, ut vel in legibus exequendis, vel in censuris suis & in illis, quae ab aliis suae moderationi aut potestati commissis exigunt, sive severitatis sive lenitatis terminos excedant. Itaque rem a principio aggrediemur.

§. CCCXVII. In factum quoddam, num consentiat cum regulis, an pugnet, inquirere, (§. 316.) significat, indagare 1) ejus facti veritatem, & 2) auctorem, hujusque 3) obligationem id factum suscipiendi ac peragendi, aut non molienti destinatumve non peragendi.

Ex quo nascitur duplex imputationis significatio. Altera dicitur *physica*, seu iudicium, quo ali-

aliquis declaratur auctor facti, in quod, num verum sit, inquiritur. Ad eam potest accedere altera, quae idem factum contemplatur, num sit legi conforme an dissentaneum, & quousque. Quae cum definiat, quae sit facti relatio ad obligationem facientis, appellatur *imputatio moralis*. Haec igitur est iudicium de auctore facti ac hujus bonitate, aut perversitate (consensu aut pugna cum obligatione, proinde cum lege aliqua obligationem continente).

Quamvis idem sit *effectus physicus* actionis, quae *physice*, quam quae *moraliter*, imputatur: tamen utriusque imputandi generis effectus morales plurimum differunt. Idem est effectus *physicus homicidii insidiosus*, atque *necessarii*. Quomodocumque interemptus sit homo, interiit atque suis & societati ereptus est. Sed utrum meditato, an fortuito, caedes facta sit, exquiri multum refert societatis, ut de remediis futura id genus mala evitandi tempestive cogitet.

Ex dictis perspicua fit *notio moralitatis actionum*. Quae voce philosophi vulgo exprimunt eam actionum humanarum conditionem, (qualitatem, proprietatem) ex qua cognosci potest ratio obligationis, quae in iisdem inest. Itaque *moralitas* est id actionis cujusque liberae proprium, seu is apertus ex toto actionis tenore character, ex quo illius nexus cum obligatione agentis apparet.

§. CCCXVIII. Ex diverso eorum consilio, qui in actionibus alienis judicandis versantur, nova cooritur hujus judicationis divisio. Is enim, qui de facto alieno iudicat, aut satis habet intellexisse, recte illud, an contra, se habeat; aut progreditur ultra, & aliquid boni aut mali ei inferre

Et §

co

conatur, aut reapse conficit, cujus actionem vel probavit vel improbavit. Judicium, ex quo nihil oritur, nisi affectio quaedam jucunda aut molesta animi factum comprobantis, vel improbantis, sine ullo impetu bonum aliquod aut malum pro eo rependendi, solet dici *imputatio inefficax*. Hunc in modum judicamus, cum e. c. facta veterum vel ignotorum ad leges exigimus.

Efficiens contra dicitur *actus imputandi*, qui est conjunctus cum conatu strenuo efficiendi, ut ex fonte judicii nostri aliquid mali aut boni ad eum, de quo judicavimus, dimanet. Prior imputandi modus cuivis est a natura concessus: posterior, seu viseum, seu vis nulla, comitetur, cuivis permissus non est. Natura cuique imposuit officium *imperfectum* id agendi, ut mala ex aliena actione orta corrigantur vel submoveantur, bona vero propagentur & augeantur: sed neminem fecit *ultorem* seu *punitorem* adulatorum, nisi eum, qui horum consensu legitimo, quo se ejus potestati subjecerunt, id jus puniendi impetravit.

Vim vero legitimam ille adjungit imputandi actui, qui laesus aut laesi adjutor est, quive id jus cogendi conventionem impetravit, ut eum, quem judicavit *injusti* facinoris auctorem, cogat vel reparare malum, (veluti populus populum perfidum, a quo laesus est, magistratus debitorem) vel, si malum alio modo non est medicabile, nocentem de societate tollat (veluti princeps in civem *relegatione* animadvertit). Patet itaque, posse ejusdem facti diversam esse *imputationem efficientem*. Sic quilibet criminis iudex esse potest civis, ut locum criminoso inter viros bonos neget, sed supplicium irrogat magistratus, quoniam privato jus talis poenae
ab

ab eo, qui legem migravit, exigendae naturae communis quietis causa negavit, magistratui soli lex civitatis dedit.

§. CCCXIX. Ex (§. 317.) cognoscitur, ad actum imputandum progressurum quemque trium rerum investigationi operam dare debere, 1) num actionis naturae sit hujusmodi, ut inter liberas numerari possit; 2) num de ejus auctore constet; 3) num hic lege quadam, sive divina, sive humana, adstringatur, ex qua, bene an male, pulchre an turpiter egerit, judicari possit? Singulas partes strictim dispiciemus,

Universe tenendum est, *facta*, quae imputantur, esse actiones hominum singulares, in quibus enarrandis & considerandis id praecipue memoratur & cernitur, quod ad definiendam earum bonitatem aut pravitatem sciri necesse est. Facti nomine comprehendimus *non factum*, seu actionem singularem *omissam*, in cujus natura omnique circumstantia investiganda id in primis apparet, quo cognito judicari potest, num recte sit omissa, an secus (§. 318.).

Ex quo intelligitur, non esse factum, in quod cadat imputatio *moralis*, eum eventum, quem universe a libertate hominum naturae attributa, aut speciatim a libertate ejus hominis, cujus de actione judicanda agitur, proficisci non potuisse, aut profectum non esse, constat. Sic actiones corporis, in quas suscipiendas, impediendas, regendas, se habere potestatem mens humana sibi conscia non est, in factorum imputandorum numero non sunt. Eadem est natura actuum quorundam involuntariorum, qui a vi majori, cui resisti non potest, orti, corpore potius, quam mente, conficiuntur, & rectius perpeffiones, quam actiones, dicuntur;

velut

veluti si quis vento furente in navem alienam incussus ejus domino invitus noceat. Quaecunque enim mutatio status nostri a *necessitate physica* oritur, ea non est nata ab *actione entis intelligentis, tanquam talis*, adeoque notio laudis, vituperationis, praemii, poenae ad eam non convenit. (§. 317.)

Praetermissis disputationibus antiquis & recentioribus de fato, numque omnia colligatione naturali conferte contextequae fiant, ut homini nihil nisi umbra & inanis opinio libertatis relinquatur; id hoc loco repetimus, quod quisque sensu suo interno convictus animadvertit, se saepe vi cogitationes, quibus voluntas ad agendum aliquid aut non agendum impellatur, aut in se gignere, aut praegressa quadam mutatione corporis productas obscurare, vel earum lucem & efficientiam augere posse. (§. 219.) Hoc sumto concludimus, in quavis imputatione morali, quae sine libertate mentis cogitari nequit, hoc inesse, ut homini ad negotium aliquod procedenti non defuerit 1) potestas normae cognoscendae, ad quam consilium suum de actione suscipienda dirigere debuerat, 2) ejusdem normae cogitandae, cum in eo esset, ut ageret, 3) potuisse eum in effectus bonos ex actione sua ad normam cognitam accommodata, malos ex contraria, nascentes inquirere, aut antea cognitos in ipso negotio prospicere, atque adeo 4) hac prospicientia ad recte faciendum malumve fugiendum commoveri.

§. CCCXX. Cum aetate rationem adolefcere, (§. 211.) & cum hac libertatem mentis paulatim robur capere posse, (§. 218.) vidimus. Quae nondum sunt ea aetate, ut possint videre effecta actionum suarum

rum proxima vel aliquantulum remotiora, & haec cum norma agendi conferre, ejusque normae convenientiam aut pugnam cum conatu suo, si quid moliantur, cernere; illos deficiunt vires libertatis, sine quibus actio, quam suscipiunt, non est capax imputationis. (§. 319.) Hinc infantes teneri non habentur doli compotes, nec promissis suis tenentur. Leges civiles aliquantum indulgent lubrico aetatis minoris, quoniam multa praescribunt, quorum, quam sint conjuncta cum civis cujusque felicitate, non aequae evidens cuique, etiam puberi, est intelligentia, atque eorum, quae natura vetat aut praecipit. Nec tantus criminis ob poenam publicam horror in aetatem futuri incautiorum, utpote spe inani impunitatis facilius decipiendam cadit, quantus in adultos.

Porro uti quaevis alienatio mentis a corpore orta, veluti dementia, stupor, furor, rationem, causas cum effectibus suis perspicere conantem, supprimit, ita & libertatem. At status tamen corporis, qui a libera actione praecedente natus rationis usum puncto temporis vel diutius impedit aut prosternit, utique imputari potest, quia est effectus libertatis. Sic non delirium, sed mores mali, qui delirium genuerunt, imputantur. Non vitia *naturalia* corporis, statusve nativus mentis tardae, hebetis, obliuiofae, sunt in eorum, quae cujusquam dolo aut culpae tribui possunt, numero: sed quatenus ea emendare ac sanare neglexit, qui tali infirmitate laborat. Sic status corporis ab ebrietate studiose quaesita natus, quo mens in voluntariam insaniam incidens semet usu libertatis privat, recte imputatur; proinde & consilium v. c. caedis faciendae, quod mens sobria cepit, & ebria perfecit.

Con-

Consuetudo male se gerendi, e. c. austeritas, feritas, morositas, vanitas, adeo opprimit cogitationem vivam normae rectae, aut saltem efficacitatem mentis in illo decernendo & corporis in illo exequendo, quod cum ea norma convenit, ut ob id ipsum altera natura dicatur. At actio tamen, quae a more pravo processit, recte mala dicitur: quoniam consuetudinis initium fuit actio libera, cujus continuata series paulatim mentem effecit pronam & expeditam ad idem, quod male gestum est, postea pari modo sine dubitatione gerendum. Ita sensim succrevit mentis infirmitas & quasi paralytis vive cogitandi, quod rectum est, ac prompte efficiendi.

Ex quibus patet, in exquirenda actionis liberae natura, utrum imputari possit, non tantum esse considerandum statum mentis, qui fuit tempore actionis, sed & usum libertatis, qui praecessit, ex quo praesens mentis in malum ruentis status originem traxit.

Praepostere vero imputandi negotium suscipiunt, qui ante de facto judicant, quam quaesiverunt, utrum illud sit possibile? In vitium hujus festinationis (si festinatio diei potest error & mos pluribus saeculis continuus) infinita judicum multitudo incidit, qui *crimine magiae* accusatos in numerum reorum referri passim fuerunt, eosdemque confessione sua, non veritatis, sed phantasiae corruptae indice, aut testimoniis confictis, pariter a mentis morbo ortis, quasi convictos ad rogam damnarunt. Contra hanc caecitatem usu fori perpetuo comprobata ante inquirendi, num a reo admissum esset facinus, quam hoc, an admitti potuisset, non quidem primus disputavit CHRISTIANUS THOMASIVS, vir in

in evertendis opinionibus praejudicatis peracutus, sed postulata, antequam judicaret, exhibitione corporis, quod vocant, delicti, cum cuique patuisset, id proferri non posse, morem illum damnandi funestum doctrina sua & auctoritate ac discipulorum numerosorum efficacitate primus ex Germania (utinam ubique!) exterminavit.

§. CCCXXI. De actionibus liberis non sunt excipiendae *actiones bonae difficiliiores*. Difficultas decernendi id, quod officio congruit, est complexus causarum, quibus mens in usu libertatis suae impeditur, ut non possit nisi majori, quam qua solet, virium suarum contentione adhibita id perspicere ac decernere, quod convenit. Hae causae partim cunctorum communes sunt, partim singulorum propriae. Utraeque vel in mente quasi depositae latent, & cum ad agendum se confert, subito prorumpunt; vel a praesenti statu corporis aliisque rebus hominumve confortio ortae, eo temporis puncto, quo quid consilii caperetur, deliberari debebat, mentem sic concutiunt tenentque, ut subita quadam caligine offusa a videndis effectibus actionis suae ac ponderandis prohibeatur. Sic ex morbo longinquo & vehementi recreatis solet superesse infirmitas quaedam, cujus sensus aliquamdiu parit languorem mentis in expeditis & fortibus consiliis capiendis ac strenue perficiendis. In primis terror subitus celerem mentis stuporem efficit, qui opprimit vim cogitandi & exacte perpendendi, quid in praesens agi conveniat.

Causae, quae in recessibus mentis interioribus infixae occulte operantur, aliae sunt nativae, aliae adventitiae. Inter adventitias multae ab educa-
tio-

tione & a confortio cum aliis hominibus oriuntur: (§. 214. seqq.) multas mens in se ipsa genuit consuetudine succumbendi efficientiae quotundam *stimulorum naturalium*, quibus caeterorum vis frangitur, & morbis sibi a corpore impressis cedendi (§. 206).

Communis hominibus omnibus difficultas in rebus agendis obijcitur, vim indolis nativae (*temperamenti*) tempestive cohibere & ad rectum dirigere; omnino enim illa extirpari nequit. (§. 79.) Sic *phlegmatici* culpa non tribuitur nativa mentis debilitas & segnities faciles fortesque motus capiendi: hoc in vitio ponitur, quod illi tarditati quasi somnolentis indulgere adfueverit. Sic juvenem *sanguineo*, quod vocatit, temperamento praeditum vehemens amor non excusat a culpa ex raptu, neque *Cholericum* natus ex gravi injuria aestus ultionis a crimine veneficii. Pro libertate quisque sua advenientibus morbis resistere potuerat ac debuerat, ne inveteratorum paroxysmis frustra repugnaret.

Vis singulorum instinctuum naturalium eadem non est, sed alii aliis actius mentem incitant ac permovent. Itaque non idem est gradus difficultatis singulorum vim temperandi faciendique, ut rectis consiliis non obstant, sed admitticulentur. Potentissimus instinctuum omnium est stimulus vitae conservandae. Vinci tamen potest, uti non tantum effrenatae eorum commotiones evincunt, quos ignea vis ultionis, & impetus ambitionis cujusdam aut avaritiae vehemens urget, sed & vera multorum fortitudo docet, qui malint cadere in praelio, quam cum infamia vitam prorogare. At arduum omnibus est, vitam contemnere, in qua
con-

effugiendum, quod valde metuit, aliud vere aut sua opinione minus eligit, per hanc ipsam interdum mala aut plura simul proposita optionem libertate sua (§. 1 & 50.) usa est: quanquam *alio sensu* libere non egisse dici potest, si *libertatis* nomine eam intelligas, quam (§. 142.) definitam *socialem* vocare possis. Neque est, quod obicias, mentem cogitatione mali gravioris, quod quis ei minetur, percussam non elegisse, sed totam hujus mali aversatione quasi constrictam tantum passam esse, ut id malum subiret, quod is, nisi facias, quae velit, confecturus sit, a quo vis metusque incutitur. Verum observavimus (§. 50. seq.), posse vinci vim instinctuum, idque exempla innumera docent. Cum possit spes magni emolumenti adeo accendere mala (e. c. latronum, piratarum) consilia, ut ne mortis quidem periculo reprimantur: quidni mens proba, cui electio difficilis ex duobus pluribusve malis nefarie proponitur, possit statim cogitare legem & eligere id malum, quod, quanquam est valde acerbum, tamen eligi, officio congruit?

§. CCCXXIII. Ex quibus cognoscitur, quid sentiendum sit de vulgato; *necessitatem non habere legem.* Non habet, si de *necessitate physica (absoluta)* loquaris, habet utique, si necessitas eligendi unum de pluribus malis haud vitabilis intelligatur, quam CICERO vocat (a) *necessitatem cum adjunctio-*

(a) *De inv. II, 57. seq. Ergo, ut dixi, illud, quod adjungitur, semper, cujusmodi sit, erit considerandum. Nam omni tempore id pertinebit, ut aut ad honestatem hoc modo exponenda necessitudo sit, necesse est, hoc faciamus, si honeste volumus vivere; aut ad incolumitatem hoc modo*

ne. Paupertas, inedia, odium multitudinis aut potentiorum, mors accelerata, minuere felicitatem possunt, evertere non possunt; (§. 21.) propterea quod illa hujus vitae termino haud describitur. (§. 17.) Cumque fieri possit, ut mens suapte vi ad unum de his eligendum se commoveat: sequitur, ut illud aegre quidem, sed libere, eligat, utque proinde judicari possit, recte, an secus, mala proposita ponderaverit, atque utrum aliquod, an nullum, in electione vitium admiserit. Inter ea vero mala non id haberi gravius debet, quod illi, quem necessitas eligendi urget, est acerbius & in cursu vitae molestius, sed quod lex declarat, vere gravius esse, & idcirco jubet vitari. Nam lex bona ejus commodi, quod vetat eligi, etiamsi habeat multum suavitatis, repudiationem compensat majoribus bonis obedientiam consequentibus. (a) Hinc judicem, qui sciens innocentem condemnaverit, aut eum, qui nihil debebat,

bat,

da: necesse est, si incolames volumus esse: aut ad commoditatem hoc modo: necesse est, si sine incommodo volumus vivere: Ac summa quidem necessitudo videtur esse honestatis, huic proxima incolumitatis, tertia ac levissima commoditatis, quas cum his nunquam poterit duabus contendere.

(a) De necessitate, quousque sit legis exfors, V. *Judicia Chrysostomi in homilia 32 in Genesim.* AMBROSII *de ABRAHAMO lib. I. c. 2.* AUGUSTINI *de sermone Domini in monte lib. I. c. 16.* qui de facinore memorabili, quod Acindyno Consule a. 340. evenit, haec subjicit: *nihil in alteram partem disputo, liceat cuique aestimare, quod velit.* Add. eundem contra *Faust. Manich.* XXII, 37. De necessitate septem naufragos ad consilium desperationis plenum impallente V. quid censerit C. ZIEGLER *ad G. F. J. B. & P. II, I, 2.*

FF 2

bat, contra animi sui conscientiam aliquid dare aut facere fufferit, non excusat metus jubentis. Neque militem ab ignaviae reatu trepidatio mentis ab hoste fortiter pugnante injecta liberat.

Injuste etiam is agit, qui sub necessitatis obtentu alteri quidquam de suo detrahit. Malum, quod sine injustitia irreparabili declinari nequit, (§. 311.) non subterfugiendum, sed eligendum est. Sic non possum, ut hoc utar, in eorum ire sententiam, qui civem innocentem hosti, ad certam perniciem eum deposcenti, dedendum esse decernunt, ut hac victima pax redimatur.

§. CCCXXIV. Quanquam vero actio non dignit esse injusta ob eam causam, quod a probabili metu mali gravis, proinde a necessitate haud vitabili profecta est; eorum tamen sententiae accedere non ausim, qui talem actionem in societate civili semper *criminosam* esse judicent. Non quaevis *injustitia* est hujusmodi, ut in criminum numerum legibus referri debeat. Ea est bene constituta civitas, quae in jure cuique tribuendo severitatem, in delictorum vero definitione poenisque publicis humanitatem servat, legesque de his non alias, nisi ad *humanum modum* latas, sancit. Ex quo intelligitur, quid de excusatione vulgari *imbecillitatis* seu *fragilitatis humanae* statuendum sit. Haec est vis major cujusdam instinctus, quam rationis eum moderantis & dirigentis, & ea quidem in ipso negotio, cum mens ad aliquid appetendum aut fugiendum se confert, aegre superabilis. Quae infirmitas cum minuat quidem, sed non convellat tollatque libertatem; etiam non subvertit imputationem omnem *injustitiae*, *iniquitatis*, *improbitatis*. Attamen in aestimando gradu ma-

malitiae, cui poenae humanae sunt constitutae, & praecipue in poenis arbitrariis irrogandis ejus debilitatis ratio haberi omnino debet. Quo fundamento nituntur argumenta, quae ad culpam minuendam poenamque emolliendam ab interpretibus legum de criminibus afferri solent, ac *mitigantia* vulgo appellantur. Nam in facinoribus plectendis non solum videndum, quid viribus humanis praestari possit, si quis sui semper potens foret, sed quid necessario debeat legibus exigi poenisque constitutis sanciri, ne civitatis quies aut prosperitas evertatur. (§. 328.).

§. CCCXXV. Actio mala vel culpae vel dolo adscribitur. *Casus*, seu eventus inconsultus, si vitari non potuit, non est effectus libertatis; si non debuit vitari, non est comprehensus sub *obligatione* agendi; proinde neuter sub imputationem aut universae, aut sub certum ejus genus, cadit.

Incipiemus ab indaganda natura culpae. Haec apud Latinos significat actum a recto, hoc est, a norma quadam bona aberrantem, atque adeo vitiosum. Speciatim vero indicat eum actum legi contrarium, qui oritur a debili aut plane omissa intentione animi in acquirendas utendasve vires cogitandi officium, cum de eo praestando agitur, & subsidia, sine quibus illud recte praestari nequit. Ex quo cognoscitur, culpam committi posse in negligenda cogitatione momenti, quo voluntas a decreto, quod fecit, retrahi, aut ad actionem, quam omisit, incitari debuerat, deinde in ejusdem decreti executione.

Sic mens lenta & quasi somnolosa erit segnis ad difficilem longamque deliberationem, & ad consilium, si quod tandem cepit, exequendum;

Ff 2

ere.

erectior autem mens sui que fiducia inflatio festinationi in rebus decernendis & agendis se facile dabit. Culpa utriusque est posita in neglectu eius vigilantiae tempestivae, qua caveri poterat, quo minus mens in consuetudinem noxiae tarditatis aut festinationis aegre deponendam veniret.

Sic culpa eius, qui sanguineo, quod vocant, temperamento est praeditus, recte adscribitur incuria inveterata in rebus agendis & fuga negotiorum longiorum ac molestiorum, impetus autem igneus ac saepe praeproperus & impotens in illis temere suscipiendis, quae celeriter dijudicari & confici posse videntur. Ex adverso quod nimia sollicitudo in alteram naturam conversa eorum, quibus temperamentum Melancholicum contigit, consilia & actus saepe corrumpat, ipsi recte arguantur.

Similiter aut a statu corporis, qui mentis vires debilitavit, aut a mala consuetudine provenit habitus vitiosus mentis meditationi cuidam ita se immergentis, ut ea, quae simul negligere non debebat, plane non attendat, ac tandem illud, a quo cogitando incepit, se cogitare, vix sibi conscia sit. Interdum vero mens unius rei, quam tractat, meditatione adeo distrahitur, ut uni aut alteri, quod eodem tempore curare debebat, negotio recte vacare, & se quasi colligere non possit, incidatque in brevem quandam, quam PLAUTUS vocat, *incogitantiam*. Quae causae imbecillitatis quatenus vitari, vel partim aut omnino tolli potuerunt, eatenus demum culpaesignantur.

Quippe vires ingenii & libertatis non sunt infinitae, sed certum earum sive nativarum, sive arte & diligentia acquirendarum, gradum natura cuique attribuit. Igitur certum quoque gradum ha-

habet *praesentia animi* in iis circumstantibus celeriter considerandis ac ponderandis, quae vim habere debent ad hoc, & non aliud, decretum faciendum, & hoc, ac non alio, modo exequendum. Ultra hos terminos naturales si quis gradus altior ab homine exigatur, id, quod humanum non est, postulatur. Si quando fiat, ut ingenium aliquod excelsius usu & exercitatione ad altiorem gradum ejus attentionis nulla negotiorum turba distractae ascendat, cujus gradus plurimi haud sunt capaces, talis dotis plane insolitae privatio ei, cui naturam illam negavit, in societate vicio verti nequit. Unde cum mens subito, improvise, haud vitabili, concursu plurium negotiorum arduorum & periculosorum, de quibus consilium confestim capiendum est, percussa, attonita, & quasi stupefacta occasionem rei bene gerendae in puncto temporis positam dimittit; aut culpa vacat, aut eorum, qui in rebus agendis exercitati sunt, aliquanto levior culpa judicanda est.

Imperitia, seu rerum scitu necessariorum in negotiis gerendis inscientia, quae vitari potuit ac debuit, culpa recte tribuitur, eorum certe, qui singulari peritia profitenda sibi majorem in viribus suis fiduciam apud alios comparare studuerunt. Quam cum fallunt, erroris ac detrimenti damnive alieni causa fiunt, & illis, quos vana spe deceperunt, eo nomine vel perfecte vel imperfecte obligantur.

Eodem loco est *imprudentia*, seu subsidii boni & ad finem bonum assequendum necessarii neglectus inconsideratus sine animo male faciendi, & officio hominis erga se aut alios contrarius.

Perdifficile est, cum tot sint culparum formae, diversos earum gradus ad certam mensuram redigere, cujus non tam veritas intelligatur,

tur, quam applicatio in facto ipso nihil habeat obscuritatis & dubitationis. Id quod speciatim Jcti non diffidentur, cum leges civiles de *culpa praestanda* interpretantur, & in causis judicandis sequuntur. In universum dici potest, minimam culpam esse negligentiam in ea virum corporis & animi contentione ad aliquid decernendum & peragendum adhibenda, quam non nisi solito major acrioris ingenii alacritas sustinere potest. Maxima, seu *lata, latior culpa*, (quam quoque vocant *saecordiam*) est inconsulta negligentia utendi viribus corporis & animi in rebus decernendis & agendis non nisi in eum hominem sana mente praeditum cadens, qui omnem cogitandi laborandique molestiam deque statu futuro sollicitudinem defugiens, nec sua nec aliorum detrimenta maxima praevidere ac curare solet. Culpa minima in perspicacissimo, quales sunt pauci, est vituperabilis, in perspicaci tolerabilis, in hebetere nulla animadversione inter homines digna, nisi *diligentia summa* sit promissa, aut lege praescripta.

Culpa omnis in officiis colendis, quoniam non foret culpa, nisi esset vitabilis, si minus, aliis, certe felicitati nostrae nocet, proinde sapientissimo legum naturalium auctori displicet. In officiis imperfectis servandis commissa pro eorundem officiorum magnitudine parit majorem minoremve diffidentiam ac *detrimenti* reparandi obligationem, minuitque existimationem. Culpa in officiis perfectis servandis gignit actionem ad *damnum* resarciendum, quatenus in eam praestandam se aliquis pacto obligavit, aut citra pactum alteri suum eripuit. Plectitur etiam in civitate, quatenus sine interitu quietis & prosperitatis publicae impunita manere nequit, proinde sub conditione, ut eam vitaret, civis civitati se obligavit.

§. CCCXXVI.

§. CCCXXVI. Haec de actionibus malis, in quibus nullum consilium contra legem agendi, sed sola culpa in iis, quae ad legis observantiam sunt necessaria, non cogitandis agendisve cernitur. Transimus ad actiones malas, quae a *dolo* proficisci dicuntur.

Dolus malus universe est propositum id agendi, quod legi repugnat. Sic illud vocabulum interpretantur Jcti in definitione *veri delicti*. Si quis sibi proposuit, perfractis legibus *socialibus*, seu naturalibus, seu civilibus, damnum cuiquam dare, & re vera dedit, Jcti eum *dolo malo* nocuisse dicunt. Talis itaque dolus est propositum aliis adversus legum praescripta damnum (§. 130.) inferendi. Sub quo genere speciatim continetur *dolus malus* in aliis decipiendis positus, qui definiri potest propositum alios injuste fallendi, hoc est, in errorem illis nocentem inducendi.

Recte distribuitur dolus malus in *efficientem* & *inefficacem*. Hic mente conceptus nullo corporis actu prodit. Ille a cogitatione & approbatione mali facinoris incipit, deinde ad inchoandam corporis ministerio executionem ejusdem facinoris procedit, sed nondum vires, quibus opus est ad istud perficiendum, omnes adhibet. Quae mentis corporisque operatio appellatur *conatus*. Tandem cum mens id, quod decrevit, ad plenum effectum sufficiente virium contentione adducit; actio, quatenus inchoatae opponitur, vocatur *consummata*. Qui intra initia ejus, quod mens decrevit, efficiendi subsistit conatus, & maximam partem eorum, quae ad illud negotium conficiendum pertinent, intentatam relinquit, is dicitur *conatus remissus*: ille autem appellatur *proximus*,

mus, qui maximam partem ejus perfecit, quod ad exitum plenum negotii inchoati fieri necesse est. Conatus proximus quo minus ad illum exitum perveniat, vel mutatione consilii fieri potest, vel vi causae cujusdam externae, quae praeter expectationem intercedens eventum impedivit.

Etiā in dolo malo inefficaci dissensus cum lege inest, sed multo minor, quam in *efficiente*. Primus animi impetus legi divinae aut humanae adversus indicat mentem nondum firmam celeriter id, quod rectum est, perspiciendi ac decernendi. Hanc celeritatem, hanc fluctuationis omnis fugam natura cum cujusque felicitate copulavit, proinde praecepit. Non aliā mens, nisi casta & pura, se ipsam non torquens pravis desideriis, ac ne quidem temporis momento impulsui, quem ratio postea damnet, succumbens, illa serenitate perfecta fruitur, quae Deo placet. Hujus serenitatis studium, tanquam munus necessarium, in nostrum ipsorum commodum nobis injungit summum Numen etiam ob hanc causam, quod talis impetus, cum sit index manifestus debilitatis, facile renovetur eadem occasione rursus oblata, & in vitium manens ac nocentissimum sensim excedat.

Quodsi mens surgentem impetum cogitatione officii sui confestim compescuerit: haec celerior mutatio docet, in tali mente inesse longe firmitera boni stamina, quam in ea, quae non prius, quam positus ante oculos malis actionis suae effectibus respiciens, sero se ipsam opprobrio illo discruciat:

*Heu, heu, quid volui miser mihi? Floribus austrum
Perditus, & liquidis inmisci fontibus apros.*

§. CCCXXVII.

§. CCCXXVII. Doli magnitudo aestimatur ex claritate cogitationis eorum, quae lege iubentur aut vetantur, & ex firmitate decreti cupiditates legi contrarias explendi. Mens quo *clarius* legem factique sui consequentia meditatur, cum deliberat, decernit, ad exequendum progreditur, ac denique destinata perficit, eo majorem, hoc est acutiorem & firmiorem, esse dolum apparet. In qua quidem doli aestimatione ineunda considerandus est status mentis, qui fuit, antequam ad malum facinus partim causis externis, partim suapte vi, vel & hac sola (veluti cum recordatio priscae & exoletae injuriae cupiditatem ultionis inflammat) se impelli sentiret. Sic quae impetu insueto male geruntur, ea produunt imbecillitatem mentis periculum, si celerem motum sibi impressum praepropere sequatur, haud cernentis, sed minorem pravitatem indicant, quam si quis lente, deliberato, sine ullo impulsu vehementi rationis vim suppressente, ad malefaciendum procedat, & v. c. per ludam jocumque sit *malignus aut adeo crudelis.*

Subita boni cujusdam falsi, sed admodum speciosi suavisque, dulcedine illectus animus & percussus prae illo splendore, quo aciem suam obtundi sentit, legem & officium leviter, languide, ac momento cogitat, totusque est in contemplanda, speranda, captanda suavitate ejus rei, ad quam trahitur. Alius est status hominis, qui legem meditato perfregit, ut legislatorem vilipenderet, quique unicum peccati fructum in hoc contemptu posuit. Illum voluptas ex peccato nascens spesque surrepens impunitatis nefarium aliquid audere impulit: hunc ne quidem poenae cogitatae & instantis metus a contumacia retraxit.

Fir-

Firmitas decreti mali, quam maioris doli indicium esse diximus, cognosci potest a) ex tempore, quod inter deliberationem & decretum mentis, deinde ex eo, quod inter hoc & ejus executionem, denique ex eo, quod inter diversas executionis partes intercessit, quoniam oportunitas interim non defuit, primum impetum sedandi, dum novae cogitationes meliores & cum officio congruentes mentem subirent. Si qua b) intra illud tempus inciderunt, quae, quam periculosum consilium ceperis, quam exitiosum, si successerit, quam tibi aliisque nocens, si non successerit, & te docere poterunt, & te re vera cogitare coegerunt, altior doli gradus manifestus est.

Pertinaciae duo genera & gradus sunt. Primum genus est positum in studio continuo obdurandi animum, hoc est, opprimendi quasvis cogitationes consilio, quod quis iniit, contrarias, neque audiendi, quae contra illud & monitoribus aut dissentientibus dicantur, sed ea, tanquam si non possint esse sana, aut saltem non debeant aliquid valere, semel repudiandi. Pertinax dum stat, ut Marpesia cautes, in proposito contra rationem agendi, mirifice sibi ipsi placet.

Alterum genus pertinaciae est, cum quis non refugit ea cogitare, quibus a consilio suo dimoveri queat, cogitat quoque, ab aliis prolata audit, ponderat, sed vel cupiditate ejus, quod quaerit, boni opinati, vel metu, vel inepta honoris opinione, a mutatione propositi revocatur.

Igitur quo longius intervallum inter de-

cre-

cretum male agendi decretique illius executionem, vel quoque inter illud & poenitentiam interjectum est, quo plura argumenta decretum illud disuadentia inter illa intervalla mens aut sibi suapte vi proposuit, aut aliunde suggesta suscepit, tandem quo plura mens movit, ut, quod destinatum haberet, illud repudiatis momentis contrariis perficeret: eo manifestius apparet gradus corruptionis, quae in tali mente inest, eoque plus ab eo homine metuendum est societati ob spem perexiguam emendationis. Raro enim mentis obfirmatae mutatio est subita, & quae est subita, ea raro est serua & sempiterna.

§. CCCXXVIII. Quae hactenus de dolo impunitate univérse disputavimus, ea sic explicari non possumus; ut in societate naturali & civili quemvis dolus inefficacem in violandis *efficiis socialibus* positum inter *laesiones* aut *delicta* numerari posse statuamus. Sola malevolentia, sola aggrediendi voluntas, in nullum, quo aperte significetur instans impetus, actum externum prorumpens, non est ea aggressio & vera juris alieni diminutio, quam vi occupare sub obtentu defensionis necessaria liceat. Neque eo nomine ad damnum reparandum agi potest, quia nullum datum est.

Sola delinquendi voluntas, nullo actu ad executionem pertinente, sed vultu, murmure, gestu, suspiriis aliisque signis ambiguis, forte & confessione aut garrulitate, patefacta, an nunquam in civitate plecti potest? nunquam eadem, qua delictum consummatum, poena affici? (a) Poena

pu-

(a) Egrege CARB in oratione, quam pro Rhodiensibus in Senatu habuit, ne ipsis ob malevolentiam suam

publica iusta est subsidium unicum defendendi civitatem adversus perturbationem aut everisionem quietis vel prosperitatis communis. Quare quaestio, quam proposuimus, eo redit, num salva esse non possit nec prospera civitas, nisi civis quisque se obliget in cogitationem maleficium omnem ex mente sua funditus extirpandam, aut saltem primum animi motum cohibendum & statim opprimendum, ne qua ejus significatio vel ex verbis vel ex qualicumque alio indicio appareat? numque civis quisque in tale mentis in se ipsam imperium quovis in delictorum genere se obligare potuerit? An non civitas plus mali, quam boni, ex poenarum asperitate & multitudine mandantis, sibi confectura sit, ubi in quibusvis maleficiis, aut saltem in gravioribus, idem esse statuatur, voluisse & fecisse? Siquae tanta severitas non in quaevis crimina conveniat, uti certe non convenit; quatenam sint hujusmodi, ut ea asperitas sit plane necessaria, aliudque remedium tuendae salutis publicae non supersit?

De
suam bellum inferretur: Et quis tandem, inquit, est nostrum, qui quod ad sese attinet, aequum cessat, quemplam dare poenas ob eam rem, quae arguitur male facere voluisse? — Et quae tandem est lex tam acerba, quae dicat, si quis illud facere voluerit, mille nummi dimidium familiae multa esto: si quis plus quingenta jugera habere voluerit, tanta poena esto: si quis majorem pecudum numerum habere voluerit, tantum damni esto. Atqui nos omnes plura habere volumus, & id nobis impune est. — Sed si honorem non aequum est haberi ob eam rem, quod bene facere voluisse quis dicitur, nec fecit tamen, Rhodiensibus male erit, non quod male fecerunt, sed quod voluisse dicuntur? V. GELLIUS. N. A. lib. 7. c. 3.

Denique si statuas, praeter voluntatis qualemcunque significationem desiderari conatum aliquem, ut fervere in eum animadvertatur, qui facinus vetitum solummodo cogitaverit; qualem eum conatum esse oporteat? quantum? In his definiendis humanitas necessitatis publicae curam temperare debet, faciendumque est, ne in suppliciis aliisque poenis gravissimis arbitrium iudicis in lubrico versetur.

§. CCCXXIX. Haec de primo ejus, qui imputat, munere videndi, utrum actio, cujus auctorem exquirat, libera sit, vel esse possit. Transimus ad expediendum munus imputantis secundum, accurate inquirendi in auctorem facti, de quo iudicandum est. Auctor dicitur *causa efficiens libere agens*, quae habuit consilium id agendi, quod actum est, vel saltem penes quam stetit, aliter agere, quam egit.

Cui consequens est, a) ut factum non possit tanquam *bonum* cuiquam tribui, nisi constet de proposito bene agendi. Quis ignavis, quos prompti ad caedendum centuriones coegerunt non fugere, victoriae gloriam adscripserit? praemia fortibus viris decreta distribuerit? Num bonus dici potest, cujus, ut inquit *Terentius*, non *fuit egestas*, ut esset malus?

b) Facti, quod an *malum* sit, quaeritur, non potest dici auctor, qui vi externa, vel & divina, compulsus aliter facere non potuit. Igitur navis bellicae praefectus, qui hanc amisit eo casu, cui nulla solertia ac diligentia resisti potuisse probavit, ab omni culpae suspitione absolvendus est in iudicio. Idem de praellii exitu infelici iudicandum, si constet, ducem exercitus omnia boni imperatoris munia ex regulis artis militaris & imperatoriae fideliter im-

implevisse. Respuenda sunt iudicia imperitorum, qui ducum bellicorum prudentiam ex fortuna secunda semper aestimant; eventusque infortunatos imprudentiae adsignant.

c) Ex dictis perspicuum est, non posse quemquam ejus facti auctorem dici, ad quod eum vires suas non contulisse, aut efficiendi, ne illud existeret, vires non habuisse constat. Aliud est, effectum actionis alienae ad alios ejus non confortes extendi; (quod fit v. e.; cum bona ob delictum publicata intercipiuntur heredibus, vel merita majorum profunt posteris) aliud est, cuiquam tanquam auctori id attribuere, quod nec facere, nec, quo minus fieret, impedire potuit (a).

Similiter d) calamitates publicae a vi divina ortae non possunt certi hominis culpa tribui, nisi evidenter demonstratur, eas ad hujus facinus plectendam esse divinitus in societatem totam immittas.

(a) Cum Lacedaemonis lex esset, inquit CICERO de Inv. II, 31. hostes nisi ad sacrificium quoddam redemptor praebuisset, capitale esset hostis is, qui redemptor, vel sacrificio dies instaret, in urbem ex agro coepit agere. Tum subito magnis commotis tempestatibus flavius Aurtas is, qui propter Lacedaemonem fuit, ita magnus & vehemens factus est, ut eo traduci vixima, nullo modo possent. Redemptor suo voluntatis ostendende causa hostis constituit omnes in visore, qui trans flumen essent, videre possent. Cum enim fluvio subitam fluminis magnitudinem scilicet fuisse impedimento, tamen quidam capitis excesserunt. In iudicatio est, cum in ea re redemptor contra legem aliquid fecerit, quia in re fluvio ejus subita fluminis obstitit magnitudo, supplicio dignus est.

Patres ecclesiae saeculo III., & in primis *Tertullianus*, hoc quoque responso recte retulerunt criminationes gentilium, qui populum Romanum a Jove, ob multitudinem hominum Christo devotorum incrementem irato, aerumnis premi, effuse questi clamabant: *Christianos ad leones!*

Denique e) is facti auctor dici nequit, qui duntaxat instrumenta confecit, quibus alii abusi sunt ad malum facinus suscipiendum. Quis *pulveris pyrii* invehtori assignaverit *Martia* bella, quae post id tempus temere gesta fuere? Et an probabilius disputant, qui negotiatorum industriae incommoda luxus effrenati attribuunt? At qui instrumenta, quibus alterum ad malefaciendum usurum esse novit, sciens suppeditat, is quousque facti alieni sit particeps, quod non adjuvare, sed impedire, & v. c. in civitate magistratui tempestive denuntiare debebat, ex (§. 333.) intelligitur.

§. CCCXXX. Tandem 3) ex definitione *imputationis moralis* colligitur, necesse esse, ut lex sit promulgata, eique parendi obligationem suam is, cujus expenditur actio, cognoscere potuerit. Lex ab eo statuta, quem esse praeditum potestate jubendi non apparet, nullam vim obligandi habet. Quamobrem si duo contendant de summo imperio, quamdiu jus successione est *dubium*, is, qui non habet possessionem regni, mandatorum suorum violationem illis non potest dare erimini, qui possessoris partes bona fide sequuntur. (a).

Pon.

(a) V. GROTIUS de J. B. & P. l. 4, 20.

Porro legis non recte promulgatae (§. 237.) ignorantia imputari potest nemini. Nam cum legem promulgare significet, efficere, ut clara legis ille, cui praescripta est, malique ex ea non observata ad se redituri notitiam acquirere possit: consequens est, ut is non obligetur, qui nullam rationem videt, cur statum, quem lex ignota praeferrere jubet, tanquam felicitati suae magis convenientem alteri praeponat, qui suavior videtur. (§. 229.) Ergo nulla in praetermissa ejus electione culpa est. Ex quo judicari potest, num qua sit ejus culpa, & quantà, qui legem civilem, quam non observari vidit, esse desuetudine abolitam bona fide putavit.

Inscientia legis & officii censetur voluntaria, quae ab iis causis est orta, quas dimovere integrum fuit homini, suarum quid esset partium male ignaro aut incurioso. (§. 284.) Hinc apparet, ignorantiam legum naturalium, quarum evidentiam vindicavimus (§. 242. seqq.), pro gradu culpae in neglecta earum indagatione politae recte imputari. Sic major est eorum culpa, qui hodie ex naufragorum calamitate praedantur, quam hominum eo tempore viventium, quo creditum fuit vulgo, naturaliter licere, naufragos spoliari, adeo ut non solum res in mari perditae, sed etiam merces de rheda conversa in viam agrumve delapsae quandoque fisco cederent (quod nos quondam in Archiepiscopatu Bremensi viximus).

Verum non tantum ignorantio officii culpae adscribitur, sed & omissa remotio obstaculi celeriter, ac sine dubitatione officium faciendi, si quid mali ex cunctatione enatum est. Idque in primis valet, ubi lentor ille sit profectus

• *propensione dominante*, cui vel avertendae vel corrigendae medela tempestive adhiberi debuerat (§. 80.).

§. CCCXXXI. Solum veto propositum non violandi officia Deo & hominibus debita atque reverentiam erga legislatorem haud excusat id decretum animi, quod, seu finem, seu subsidia, (§. 236.) spectes, cum lege pugnat: modo in lege ipsa vel in facto erranti; vires suppetant, aut potuerint suppetere, eum errorem effugiendi. Id vero accidit, cum quis regulam falsam agendi pro vera assumerit: quoniam effectus actionis, cuius normam requirit, fore alios existimavit, quam esse ex ea exituros certo, aut ex regulis probabilitatis, praevidere debuerat. Ergitur unicuique, tanquam auctori, merito tribuntur effectus actionis non quidem a malefaciendi voluntate profectae, sed tamen ab incuria vitabili inquirendi in veram agendi normam & prospiciendi in futurum. Impetatur haec incuria pro modo virium, quas quis habuit, causas, a quibus ea orta est, opportune amovendi.

Quibus intellectis perspicuum est, quousque illa sit in vitio, qui legislatoris, aut ejus, a quo mandatum accepit, voluntatem neglexit, ut propositum eo, quod praescriptum erat, modo non obtinendum, alio aptiori assequeretur, sperans fore, ut ratum haberetur, quod bona mente gessisset. Quod a mandante approbari si aequitas jubeat, an & justitia cogit? Id quaeritur, num hanc arbitrandi potestatem is facere voluerit, cujus voluntatem alterum exequi oportet; id quod ex verbis aut negotii natura colligi debet. Notus est *disciplinae militaris* rigor, in primis in republica

Romana. Quem latent *Postumiana imperia* & *Manliana*? Quem factum *Epaminondae*, imperium contra populiscitum continuantis, ut exercitum suo ductu egentem conservaret? (a) *Etiā exsuperantia*, non ut quidam loquuntur, *virtutis*, (virtus enim nullis terminis coercenda ad altiora semper ascendit) sed v. c. misericordiae, impavidae periculorum despicientiae, parsimoniae publicae, studii locupletandi fiscum aerariumque imperii, in vitio est, & quandoque in delictorum, quae lege civili vindicantur, numero.

§. CCCXXXII. Effectus actionis cujusque etiam remoti imputantur, hoc est, exiguo vel longo temporis intervallo disjuncti a momento temporis, quo actio quaedam ad exitum adducta est. Extiterunt enim ex effectibus actionis proximis, tanquam ex causis suis. Illorum vero idem, qui actionis, auctor quousque dici potest? Quid si eos non prospexerit? Quid si eos vix aut omnino non prospicere potuerit?

De excusatione vulgari, *non putaram*, hae regulae tenendae videntur. 1) Actionis non inconsultae, quam quis legi adversam esse norat, aut nolle debuerat, effectus praevisi aequae ac non praevisi pro modo doli aut culpae imputantur. (§. 325. seqq.) Minus recte absolverunt foeminam *Areopagitae*, ut testatur ARISTOTELES, quae juvenem *philtro* interfecerat, quod nullum necandi, sed solum amoris sibi conciliandi, consilium habuisset. Rectius *Romani* in tale facinus, licet
exi-

(a) CORNEL. NEPOS in vita *Epam.* c. 7. LIV. X, 13.

exitum menti amatoris contrarium haberet, severe animadverterunt.

2) Actionis bonae, & praecipue actionis pulchrae & nobilis, effectus salutares & egregii, qui ex ea praeter expectationem extiterunt, augment praestantiam meriti.

3) Actio periculosa, si secus ceciderit, ac putaras, eo magis culpa aut dolo est tribuenda, quo pejores & funestiores eam posse habere exitum, tum ex ejus natura, tum ex superiorum temporum monumentis, colligere potuisti. Quid boni eveniet, si negotium ex voto successerit? quantum? quam diuturnum? Quid mali, si non successerit! Quas vias iniri oportet, ut eveniat, quod velis? Num solas justas & aequitati consentaneas, an & nefarias? Num negotii, quod agitur, justitia & aequitas est explorata? Haec si dubia est, si levis injuria aut iniquitas, si sine magno motu reparabilis; an ad extrema veniendum? Haec tempestive non cogitasse quandoque crimen est, peccatum semper.

Est vero in hac imputandi severitate inter *imputationem inefficacem & efficientem* (§. 318.) in societate civili haud parum discriminis. Imputatione *efficaci* malum aliquod ei infligitur, cujus facinus improbat. At nullo quisquam malo, nisi *necessario*, in societate civili affici debet. Necessarium vero est tripertitum: 1) quo cogitur maleficus, ut nocere desistat, 2) quo sanatur, 3) quo caeteri, quibuscum eadem societate devinctus vivit, a mali, quod dedit, exempli *imitatione* revocantur & absterrentur.

Igitur in accusanda ac publice plectenda culpa hominum aperte hebetiorum, qui antecedentium gregem & subdola sagaciorum consilia secuti a via declinarunt, propter effectus ma-

los, qui praeter eorum consilium ex facinore quodam secuti sunt, non nimis ad vivum refecanda sunt omnia. Plerorumque hominum ea est imbecillitas, ut solis praesentibus & illis, quae statim consecutura esse cernunt, fixe intenti ea effecta remotiora prospicere negligant, quae praecipue cogitari, ponderari, mentemque a malis ausibus retrahere debuerant. Est hominis, qui in virtute progredi avet, se veriorum sui, quam aliorum, esse censorem, inque se ipso, si quid male fecerit, aut male cogitaverit, culpando inexorabilem, in aliena infirmitate redarguenda meminisse, solum Christum potuisse dicere, *num quis ullius se peccati arguere possit?* proinde lubenter ignoscere omnibus, praeterquam sibi (a).

4) Actio bona non desinit esse bona, pretiumque suum haud amittit, etsi eum non habuerit exitum, quem probabilitate ad calculos revocata consecuturum esse, ejus auctor recte conclusit. Neque actionis bonitas, seu convenientia cum norma recti, evertitur effectibus physice malis, qui vel praevideri non potuerunt, vel praevisi non debuerunt impedire, quo minus id, quod actum est, ageretur. Caveas, ne, vulgo quod fit, *ab eventu facta notanda putes* (§. 91. 92.).

Quam-

(a) LACTANTIUS VI, 24. Nemo potest esse tam tridens, tam circumspectus, ut non aliquando labatur. Et idcirco Deus imbecillitatem nostram sciens pro sua pietate aperuit homini portum salutis ut huic necessitati, cui fragilitas nostra subiecta est, medicina poenitentiae subveniret.

Quamobrem §) quicquid sine violatione honestatis (§. 261.) omitti haud potuit, illud ob eam causam, quod alios ad male agendum accenderit, (v. c. *invidios irritaverit*.) reprobari nequit, quia non eras obligatus, ut quod honestas jubet, (e. c. innocentis famam defendere, aut eum praesentissimo magni detrimenti periculo liberare) ob eam causam intermitteres, ne indignarentur & urerentur improbi; nisi novum majoris mali periculum tibi, aut eidem, cujus causam suscipis, ab ea indignatione aut iracundia instet.

§. CCCXXXIII. Hominis id, quod societati debetur, efficere volentis officium *imperfectum* est, (§. 288.) in eo elaborare, ut, (quemadmodum *M. Aurelium* Imp. fecisse relatum legitur) ex *malis bonos, ex bonis faciat optimos.* Cui consequens est, ut is agat contra officium nunc perfectum nunc imperfectum, qui vel adjuvat malam alterius actionem, vel non impedit, cum posset sine majori societatis aut suo malo, & ex pacto deberet.

Ex modo & gradu obligationis actionem alterius bonam gignendi aut, adjuvandi, malam non progignendi, vel impediendi, regulae de modo *actiones alienas imputandi* depromi possunt.

Est vero actionis ab altero susceptae vel consummatae particeps, (*causa socii*) qui vel causa est decreti, quod alter de actione quadam suscipienda, continuanda, consummanda fecit, vel qui executioni decreti ab altero facti se adjunxit, eique auxilium praebuit, sive ministerio corporis simul idem, quod alter molitur, aggrediatur, sive id, quod alteri facinus peracturo obstat; ex destituto removeat. Hoc loco de priori specie agimus.

Gg 4

§. CCCXXXIV.

§. CCCXXXIV. Decretum omne a momento quodam & hujus impetu ducitur (§. 2.). Igitur qui momentum aliquod alterius menti consulto admovit, quo hæc nihil tale cogitans, vel incerta, quid ageret, vel anice, vel maxime, inclinatur, ille dici potest causa efficiens præcipua decreti alieni. A quo decreto cum pendeat virium ad id, quod placuit, efficiendum applicatio: totius actionis alienae auctor principalis recte appellatur. Momentum vero alterius voluntati magis minusve fluctendae duobus modis adhiberi potest, 1) *agendo*, 2) *non agendo*. Utrumque fit trifariam; vel antequam alter decerneret aliquid, vel post decretum, cum ad ejus executionem, vel post hanc peractam, cum ad stabilitatem effectorum actionis conservandam processit.

§. CCCXXXV. *Agendo* se actui alieno ad sociat, qui alterum ad bonum aliquod, (verum aut opinatum) de quo non cogitaverat, efficiendum incitat, vel qui consilium alterius nondum stabile confirmat fide vel auctoritate sua, aut subsidiorum, quibus prosper exitus obtineri queat, demonstratione, 2) *Nihil agendo* alteri momentum agendi suggerit, qui silentio & patientia sua facit, ut aliquis aut consilium agendi capiat, aut id, quod cepit, exequatur, aliorumve id factum dissuadentium consilia nullam in ejus mente permovenda vim habeant, idcirco quod sperat fore, ut conatui suo alterius, quem solum metuit, vi majori non obsistatur. Quocirca confors est mali facinoris, cujus 1) erat officium perfectum aut imperfectum, tempestive intercedere, ne consilium male agendi iniretur, vel 2) quem (v. c. *educatorem*) mature oportuerat labefactare & convellere momenta, ex quibus malum alterius propositum profluxit, vel 3) cujus fuerant

par.

partes, viribus omnibus impedire decreti alieni exitus.

§. CCCXXXVI. Ex quibus efficitur, ut illis, quibus initium, progressus, peractio ejus, quod alter suscepit, vere tribui potest, simul facinoris alieni mali effectus & culpa recte imputentur. Quales praecipue sunt duces aliorum, suafores, impulsores, consultores (a), suaviloqui laudatores consilii, quod quis sponte cepit, aut in eo est, ut capiat, quive auctoritate, nocendi viribus, potestate sua abusi jusserunt vel coegerunt quenquam aliquid facere aut non facere, quive consentientes, vel disensum suum, indignationem, & proposito alieno intercedendi animum non significantes, alterius conatum excitaverunt, impetum foverunt, auxerunt, aut ejus executioni, cum possent & deberent, moram non interposuerunt. Atque horum, qui facinori alieno se diverso modo adjungunt, non omnium par culpa est. In hac aestimanda multum in disquisitionem venit, quo animo, ad quae emolumenta sibi comparanda, qua sagacitate, quibus artibus & praestigiis, quibus nequitiis vafisque subsidiis affecti sint, ut alios pravaram cupiditatum suarum ministros & effectores haberent. Hi quo sunt hebetiores & magis creduli, eo certius acutiorum fiunt ludibria & mancipia, concitatique illis sunt honori aut quaestui. Nec culpa interdum nec dolo vacant, qui alios exemplo suo ad eandem, quam praeceunt, viam ingrediendam stimularunt, quos sciebant, aut cogitare debuerant, pro naturali hominum proclivitate imitandi imitatores eorum, quae agant, coecos infortunatosque fore.

Qui quod factum est, ratum habuit, illius facinoris consors dici nequit: nisi haec sit efficacia ejus ap-

(a) V. THUANUS *hist. lib. 68. p. 282.*

probationis, ut ad similia in posterum facienda det stimulum, vel ut propter eam effectus continentur, quorum cessationem accelerare, aut certe non impedire, (v. c. receptu, asylo) pertinet ad officium approbatoris. Quapropter non sine exceptione statui potest, quod, ut *Antonium* omni ex parte feriret, dixit CICERO (a); *quid refert, utrum volueris fieri, an gaudeas factum?* Talis laetitia indicat odium hominis vel in eum, quem peccasse gaudet, vel in eum, adversus quem peccatum est, mentemque esse vitiosam docet, sed minime probat, eam aut facti alieni, aut effectuum ejus manentium esse participem.

Ejusdem itaque actionis duae possunt esse causae conjunctim efficientes, altera *proxima*, nempe is, qui, quod *alter voluit*, libere effecit, altera *remota* seu *moralis*, per quam factum est, ut alter ageret aut non ageret. Is vero, qui decretum alienum motu menti impresso genuit, confirmavit, aut ad exitum perducere sivit, cum sit causa sociata eorundem decretorum, aut prosperae eorum executionis, tenetur pro modo doli & culpae, ac pro differentia officii perfecti & imperfecti.

Proinde qui injuste agenti viribus corporis sui adest, is *laesionis* est socius. Talis quoque est ille, qui contra pacti fidem, vel & legis, qua tenetur, civilis praescripta aperta, munerisque sibi legitime impositi religionem, ab impeditione injusti nefariiue facinoris abstinet. Uterque de damno tenetur.

§. CCCXXXVII. Cum de *ordine* & modo imputandi ambigitur, utri potius assignanda sit actio,

(a) In Orat. Philipp. II, 12.

actio, num causae morali, an proximae seu effectori? eo redire videtur quaestio, quantum, vel quam parum, libertatis ab efficientia (influxu) causae moralis sit relictae effectori, & utrius major fuerit obligatio providendi effecta actionis & id, quod fecit, non faciendi. Ita ad facinus suscipiendum minus valere solet oratio laudatoris, quam callidi suavoris. Huius autem auscultasse, interdum minus culpae habet, quam paruisse jubenti minisque mandata sua ita exacuenti, ut mens obtemperantis concessa periculum a potentiore, potestatem sibi concessam egrediente, impendens magis, quam officium suum, cogitet.

Persuadere plus esse, (a) quam jubere, seu compellere aliquem, ut sibi pareat, certo sensu dici potest. Qui falsis & insidiosus legis, facti, subsidiorum honestorum ad consilium exequendum pertinentium expositionibus alterum induxit, ac pretio, spe, promissis, delectationibus stimulavit ad facinus, tanquam si esset justum, honestum, prudens, quanquam eo vel id, quod sibi, vel quod aliis debet, nefarie violat, is adeo corrumpit hominem, ut sibi, cum corripitur hoc morbo, admodum sanus videatur, nec a probis viris sanari velit. Contra is, qui mali, quod metuit, causa officium migrat, se aegrotare novit, ac, cum primum depulso metu potuerit, meliora consilia capere avertit.

Similiter obsequium plane voluntarium, quod officio perfecto aut imperfecto est contrarium, effectori alienae voluntatis magis datur vitio, quam vi
mi,

(a) Sunt verba ULPIANI in l. I. §. 2. de sen-
vo corr. qui ibidem §. 4. addit, non oportere laudando
augeri malitiam.

minisque extortum. Sic majori culpa tenetur miles, vel principis aut magistratus minister, qui mandata aperte injusta ultro, quam qui coactus, exequitur. Uterque peccat. Solus enim potentiae & ultionis metus non impedit, quo minus *ministerium* in illis *crimen fit* (a), in quibus, quod contra naturam legesve sacratas fierent, obsequium promitti non potuit. Praestat, locum, quem in civitate obtines, amittere, quam deponere probitatem & pudorem. Deo plene, magistratui non nisi intra potestatis suae terminos legitima praecipienti, obediendum est.

§. CCCXXXVIII. Uti officiorum, de quibus judicatur, plura sunt genera, ita & imputationum, seu judiciorum, quae de actionibus cum officiorum norma congruentibus aut pugnantibus fiunt. Dijudicatio actionum ad certum genus legum restricta *forum* appellari consuevit. Quod proinde multiplex est; veluti *forum divinum*, (de quo nos in hac Sectione haud exponere diximus) *forum conscientiae*, *forum naturale aequitatis & justitiae*, *forum in civitatibus constitutum*, idque vel civile vel criminale. Ex quo intelligitur, pro varia officiorum consideratione posse fieri, ut eadem actio inhonesta & indifferens, eadem justa & iniqua judicetur, eadem ab aliis non carpenda, tanquam si esset turpis, quae homini se ipsum exquirenti fastidium sui moveat, eadem meriti in alios plena nec tamen omnino sana & officio congruens. Sic qui praecepta secundum naturam, hoc est, ex Dei per-

(a) V. PLINIUS *ep.* III, 9, TACIT. *Annal.* 13, 43. & *in vita Agric.* c. 4. cf. cum doctrina GROTII *de J. B.* I, 4, 1. n. 3. & III, 26. 3. S. PUFENDORFFIUS *de J. N. & G.* VIII, 1, 5. *seq.* & HOBBS. *de cive* c. 12. §. 1. *seq.*

perfectam hominum felicitatem quaerentis voluntate vivendi tradunt, illi facinus quoddam damnant & abhorrebunt illiberale, indecorum, indignum, quod Jctus & judex feret, quia non est justitiae contrarium. Hic non inquit, an reus sit homo malus, sed an injustus aut criminofus. Atque haec fora accurate distingui, in primis ad quietem societatis civilis facit.

Latissime patet imputatio, quae ad *forum conscientiae* vulgo refertur. In hoc quicquid neglectum in toto officiorum veluti contextu, quicquid a pravis impulsibus profectum est, quicquid mali cogitatum, in eorum disquisitionem venire oportet, qui, ut solet dici, *conscientiam* aliorum, hoc est, modum se explorandi & officia sua omnia sancte colendi, *dirigunt*. Hi recte eorum errorem agrediuntur, qui sibi sapientes perfecti videntur, cum mala cogitarunt quidem & concupiverunt, sed non effecerunt. Docent, mentem peccare, non corpus; desideria prava esse extinguenda, non sub cinere doloso occultanda; & eum, qui lubenter faceret malum, si liceret, sique impune posset, jam facere. In hoc foro tacitum facinus qui cogitet ullum, facti crimen habet (a). (§. 326.)

In

(a) Hanc mentis castitatem partim veteres philosophi exegerunt: Christiani luce majori praefidiisque divinis firmiteribus adjuncti puri pectori necessitatem atque vim summam ad felicitatem cognoscunt atque impense requirunt. Cf. CICERO de Off. III, 19. Id de leg. III, 8. *quamobrem, inquit, hoc quidem deliberantium genus pellatur e medio, est enim totum sceleratum & impium, qui deliberant, utrum id sequantur, quod honestum esse videant, an se scientes scelere contaminent; in ipsa enim dubitatione*

In primis omnem diligentiam eos adhibere oportet, quorum est, controversas in iudicium deductas dirimere, & criminum reos punire, ne, quae ad *forum conscientiae* referri necesse est, ea ad suam cognitionem pertinere arbitrentur. Sicut improbi, qui jus suum persequuntur. Maligno inhient gaudio ex infortunio adversarii. Asperunt, quod illis religiose reddendum est. Neglectis praeceptis divinis, quae quamvis malitiam nos detestari jubent, poenas naturales perturbationum suarum mala mens non effugiet. Id demum *in crimen* vocari potest momentum voluntatis honestati contrarium, quo certos homines impelli, lex civilis, ad grave salutis publicae periculum praecavendum, nominatim vetuit. Sic non juvat iudicem sordibus corruptum, nihil iuri cuiusquam contrarium decrevisse, lex enim vetat, mentem iudicis, ut sit iusta, largitionibus incendi. Quod vetari necesse fuit, ne suspicio iniustitiae in ejus, qui litem non obtinuit, aliorumve animo ex corruptione iudicis existat, ac ne eum, quem pecunia impellere consueverit, ut faciat officium, paulatim adeo strangulet avaritia, ut illud non faciat, atque ad jus perventum fiducia & armis publicis abutatur. Caeterum prima lex civitatis est, videre, ut tuta sit, altera, ut sit prospera bonis moribus & virtutis amore. Ad hunc efficiendum incumbant, qui religionem ac virtutis praestantiam docent. Ad illud assequendum constituta sunt iudicia.

§. CCCXXXIX. Ex dictis porro cognoscitur, non

sione facinus inest, etiamsi ad id non pervenerint. Add. JUVENALIS sat. XIII, 209. ANTONINUS de iure III. Sect. 4.

non posse concludi, si quod facinus in civitate sit impunitum, si iudex reum ab ea, cujus arguitur, iniustitia absolvere debeat, eundem hominem recte fecisse, nihilque habere, quod sibi ipsi exprobet. Eodem facto & non iniustus quisquam, & in se ipsum saevus, esse potest. Fac, leges conditas ab eo, qui nullum jus eas suo arbitrio dandi conventionem est consecutus, utut venerabili *majestatis* potestatisque summae bonique publici nomine splendeant, injuriam illis facere, quibus praescribantur, iniustasque esse poenas, quibus armentur. Sed qui illis legibus parere detrectant, num sibi recte consuluerint, ubi intelligere possint, se, si juris sui tenaces resistere pergant, nihil effecturos, nisi ut mala sua & aliena adaugeant? Vidimus, dari libertatis plenae aestimationem & defensionem nimiam, (§. 144.) postquam omnibus fortitudinis nervis frustra adhibitis, praeter patientiam & obsequium, non suppetit remedium aliud mala *vere* graviora effugiendi.

Igitur quidvis perpetiendi, aut instar Saguntinorum pereundi potius, quam iniustis domitoribus salubria praescribentibus obediendi pertinax hominis propositum, justum licet, tamen propter majores calamitates inevitabiles, officio erga se, & erga societatem imperfecto, contrarium est. (a) Praestat aliquando, in regno libero aut absoluto tolerare tyrannidem, quam aggredi tyrannum. Leges *Sullae* conservavit Romani, ne respublica everteretur. Ea, quae *Caesar* egisset, non rescindi, laudavit *Cicero*. Atque multi reprehenderunt *Catonem*, qui in

Se.

(a) Cf. GROTIUS de J. A. & P. II., 4, 4.

Senatu, in illis parietinis reipublicae, sic sententiam diceret, ac si idem superesset rerum status, qui ante *Carthagini* excidium fuerat.

§. CCCXL. Veritas iudicii de factis moralibus (imputationis) cognoscitur ex ejusdem convenientia cum gradu boni & mali, quod in quolibet facto inest. Etenim duo facta vel ejusdem hominis, vel hominum diversorum, quamvis ad idem genus pertineant, tamen gradu boni aut mali differunt, quod tum in mente cujusque hominis, dum agit, tum in eorundem factorum consequentibus inest.

Stoicorum doctrina, qui quaevis recte aut male facta judicant paria, (a) cum eorum disciplina & cum notione sapientis perfecti, quam vel levissima imbecillitas tollat, plane convenit, non autem cum natura hominis. Qui eam ad forum transferre vellent in poenis delictorum exigendis, illi regulas (§. 323.) adstructas manifesto infringerent. Unde Jcti veteres, quanquam Stoicorum decretis multum tribuebant, eam tamen doctrinam repudiarunt, ut-

(a) V. CICERO *parad.* 3. *Id. pro Muraena* c. 29. *segg. de Stoicis* refert, ex eorum sententia non minus delinquere eum, qui gallum gallinaceum, cum opus non fuerit, quam qui patrem suffocaverit. Add. PLUTARCHUS *de Stoicorum repugnantia*, & SENECA *ep.* 66., qui sententiam sectae suae clare effert his verbis: *nihil invenies rectius recto, non magis quam verius vero, quam temperato temperatius. Omnis in modo est virtus, modus certa mensura est. Constantia non habet, quo procedat, non magis quam fiducia, aut veritas, aut fides. Quid accedere perfecto potest? Nihil.* Cf. CASSIODORUS VII, 12.

utpote in legum conscriptione & in reis dam-
nandis non magis probabilem, quam in judiciis,
quae in vita communi quotidie fiunt. Rationis,
quam afferunt illi Philosophi, levitas, demis-
verborum praestigiis, (a) pellucet, cum cogita-
veris, *sapientiam hominis in continuo ad altiore
virtutis ac felicitatis gradum progressu positam esse.*

Gradum boni malive in actione quaque
indagaturus, 1) effectuum ex hac enatorum, 2)
momentorum, ex quibus profluxit, 3) liberta-
tis in his momentis aut excitandis aut suppri-
mendis, (§. 84.) rationem habere debet, de-
nique 4) considerare, quam difficile, & ob eam
causam quam nobile mentis in ea libertate fruenda
studium (§. 85.), aut quem in ea perdenda
gradum culpae (§. 85. seq.) ipsa demonstret actio.

Effectus v. c. vitii aut criminis cujusdam sunt de-
teriores 1) pro sua multitudine & 2) fecunditate,
dum malorum aliorum ex aliis natorum seriem
progenerunt, 3) pro stabilitate sua, ob diffi-
cultatem reparationis, aut tarditatem cessationis.
Idem de effectibus bonae actionis aestimandis
valet. In quibus effectibus intuendis etiam ra-
tio habenda est *personae*, cui bonum aut malum
ex actione obvenit. Sic viri boni ejusque edu-
catoris religiosi filius degener gravius in patrem
peccat, quam is, cujus pater ipse est nequissi-
mus,

(a) *Uti in fidibus plurimis (tunc verbis CICERO-
NIS in libro 4. de fin. c. 27.) si nulla earum ita contenta
numeris sit, ut contentum servare possint, omnes aequae
incontentae sint; sic peccata, quia discrepant, aequae
discrepant, paria sint igitur. Uti ad gubernandi ar-
tem nihil interest, cujus generis onus navis vebat, ita
gubernator aequae peccat, si palearum navem evertit,
& si auri: item aequae peccat, qui parentem, & qui
servum injuriis verberat.*

Hh

mus. In universum pravae actionis effecta minus sunt mala, quae illius auctori & paucis, quam quae illi & plurimis, deinde quae opibus vitaeque commoditati, quam quae corpori nocent, &, quae huic nocent, minora sunt ducenda, quam quae animum inficiunt. Hujus depravationis respectu non aequae prava est actio, quae statim displicuit auctori suo, ac quae hunc in scelera immerfit, quorum alia aliis succedunt. Itaque praemeditatio effectuum hominem a perverfis consiliis eo magis avocare debuerat, quo illi sunt malorum feraciores (a).

Praeter effectus, in primis expendenda sunt momenta, a quibus processit decretum voluntatis. Ex horum tum praestantia aut pravitate, tum vigore constante aut transeunte, promptoque aut segni impulsu existimari potest, quid in posterum ab auctore actionis sit expectandum, quoniam modo revocari possit a malis conatibus, ad bonos vero accendi. Sic facilius condonaveris injuriam, cui, simulac calor iracundiae deserbuit, successit poenitentia, & generosum ejus honeste reparandae studium, quam quae ab inclusa modullis malitia provenit. Sic plus boni ab eo sperandum est, qui honoris veri cupiditate incensus rem difficilem perfecit, quam qui pecuniae corradendae avidus nihil intentatum reliquit. Universe in exquirenda actionis bonae praestantia multum interest, num ab impetu repentino raroque momenti nobilis impulsu (§. 197.) manaverit actio, an a constantia recte sentiendi, & a robore mentis, quod virtuti inest. (§. 199.)

§. CCCXLI. Haud a vero alienum est, vult

(a) V. GROT. d. l. II, II, 20, 30. & PUFENDORFII jus N. & G. lib. 8. c. 3. §. 20. seqq.

vulgo quod dicitur, *cum duo faciant idem, idem esse non.* Uti medicus minus recte de statu aegroti judicaverit, si magis morbi, quam aegroti, naturam habeat cognitam: sic ille, qui de facti cujusdam boni aut mali vera aestimatione laborat, in devia abibit, nisi, praeter actionis per se consideratae naturam, contempletur *personam*, id est, nisi vitam ejus ante actam, *habitu*que bene aut male in eodem genere agendi consideret, tum & perspiciat, quem, cum decretum agendi faceret & exequeretur, habuerit libertatis gradum? si minorem, quam oportet, qua quantaque ejus culpa factum sit, ut majorem non obtineret? (a).

Vidimus, (§. 76. seqq.) quemadmodum statu corporis, & habitu mentis per educationem & consuetudinem conformato, denique fortuito causatum externarum concursu, libertas duorum pluriumve non eodem modo vel continue, vel quodam temporis puncto debilitetur, eodemque loco nonnulla ad mensuram virium moralium illustrandam disputavimus. Ex quibus concludimus, libertatis debilitatem continuam magis poni posse in vitio, quam quae momento accidat & transeat, quia illi tempestive & facilius mens mederi potuit, quam huic oblectari. Quare si alter motu animi subito & inconsiderato, v. c. orto a terrore, metu, ira, peccaverit, minorem quam is, qui meditato idem fecit, errati gradum demonstravit, quoniam minus, quam ille, habuit virium avertendi causas,
 ex

(a) Apposite QUINCTIL. *Inst.* VI, 1. *Atrocitas crescit ex his: quid factum sit, a quo, in quem, quo animo, quo tempore, quo loco, quemodo.*

ex quibus ille enatus est turbidus mentis status, qui tela nocitura providere vetuit, & quoniam breviori temporis momento capiendum fuit consilium. (§. 77.)

Id quod in primis in actu imputandi efficaci (§. 283.) attendendum est. Sic ira vehemens orta ex gravi quadam & inexpectata injuria caedem haud necessariam quodammodo excusat in judicio capitis (a). Partim nimis difficilis est probatio, quid eo momento cogitaverit interfector, num terrendi, an nocendi, num vulnerandi, an occidendi, habuerit animum: partim in manu sua non plane habuit, vitare causam, quae tantam mentis agitationem & perturbationem concitavit, ut quosvis modos vitam suam sine alterius interitu conservandi cogitare, aut eum, qui & tutus & adversario haud mortifer esset, corporis positum adsciscere posset. Quocirca leges Romanae distinguunt, impetu, an consilio; caedes facta sit; & justo dolori aliquantum indulgent.

§. CCCXLII. Ex dimensione culpa & doli, quam (§. 325. seqq.) attulimus, confici possunt regulae quaedam speciales de aequitate & justitia imputationis, sive efficaci sive inefficaci, in culpandis plectendisve factis plurium, quae inter se conferuntur. Sic 1) quae contra legem ab altero fiunt ad dolorem acerrimum, aut eum, quo diu urgetur, finiendum, aut ad vehementem dolorem, qui instat, avertendum, sunt excusatoria illis, quae alter voluptatum corporis capiendarum causa suscipit. (b) 2) Quae a vitiis
na-

(a) V. ARISTOTELES ad Nicomach. VII, 8.

(b) V. LOCKIUS de intellectu humano I, 21, 31. quantum sit telum doloris permissio. GROTIUS d. l. 20, 29.

nativis ingenii, quibus mederi perdifficile est, quæve a statu corporis, cui ægre curatio adhiberi potuit, verbo, quæ a causis naturalibus oriuntur errata, ea mentis minus corruptæ indicia sunt, quam quæ a pravo animi habitu paulatim contracto oriuntur, & ad quem nullis causis externis aut naturalibus simul operantibus, non prius, quam longiori usu & multis quasi gradibus mens suapte vi pervenire solet, e. c. quæ nascuntur ab avaritia. 3) Quæ a falsa opinione publica, eaque inveterata, oriuntur, cui quis ob infinita incommoda obsistere non auit, (e. c. quid honoris tuendi causa fieri deceat) mentem imbecillam quidem, sed non æque pravam denotant, quam quæ ab opinione male agentis privata proficiscuntur, veluti a tanta ejus obstinatione, ut eam, qui de honore recte judicare posse existimantur, universi vituperent.

4) Facta, quæ lex civilis permittit, sed honestas damnat, quo propius sensum moralem contingunt, ejusque vi statim ab illis reprobantur, in quibus hic sensus nondum concalluit, eo sunt manifestiora mentis perversæ documenta, veluti impietas liberorum eo provec̃ta, ut voluptatem ex parentum miseria acceleranda sub colore juris quaerant. 5) Quæ repentino quodam motu adversus legem fiunt, minus mala duci par est, quam quæ a sola malitia atque diu meditata & præparata inferuntur. Quispe ex diligenti hominum observatione constat, non tantum quæquam haud fieri repente turpissimum, sed & vix quæquam gratis malum esse, quique sit ea mente, illum vix sanabilem duci posse. Mens, quam malitia per se detestat, tam depravata est, ut humanitatem pæne exuisse & naturam belluina

pejorem adscivisse videatur. Sic factum crudele est certius mentis pravae & vix sanabilis documentum, quam vis vehemens amoris, *cujus furori resistere ex JUSTINIANI Imp. sententia perfectae philosophiae est.*

§. CCCXLIII. 6) Observandum est in pravitare delinquentium exquirenda, inque *gratia facienda*, num causa, a qua perturbatio mentis vehemens ac velut *brevis insania* originem traxit, magni an parvi sit ponderis. *Horatius* victoriae gloriose gaudio ferox & ebrius transfigit sororem medios inter civium plausus lugentem ac complorantem sponsi sui interitum. *Damnatus a Duumviris secundum legem a Rege factis* provocat. *Moestus pater, jam filia, mox, si leges exercebantur, liberis orbis,* movet populum, ut ream absolveret, *magis, inquit Livius, admiratione virtutis, quam jure causae.* Num quid mali in posterum erat metuendum ab *Horatio*? num quid ab exemplo, quale nunquam post id tempus evenit? Igitur populus Romanus impetum subitum a malitia diu meditata sapienter distinxit, poenamque *haud necessariam* remisit. *Justitia reatrix* non desinit esse justitia, si quando parcit civi utili vere poenitenti, sed cum innocentes, aut nocentes, ultra modum ferit.

Quibus intellectis plana erit mensura peccatorum & differentiae peccantium. Videlicet inter duos ejusdem v. c. delicti graviore reos, quo plures alter proprias habuit causas a facinore, quod peregit, abhorrendi, quo longius habuit deliberandi spatium, quo plenior legem, quam perripuit, notitiam, & quantopore haec cum sua & communi felicitate esset copulata, non ignoravit, eo gravius peccavit, eoque minus excusationis habet, ob quam cum eo, mitius agatur. Quo plures v. c. de duobus perduel-

duellibus unus, quo graviores, quo stabiliores actionis suae effectus, & quo eos probabilius ac facilius praevidere potuit aut praevidit, eo scelestius est facinus. Deinde quo plus habuit virium animum suum ita formandi, ut cogitatio beneficiorum acceptorum, ac semper praesens praemeditatio exitii conjurationem consequentis efficaciam momentorum ad nova molienda irritantium frangeret, eo detestabilior est conjuratio.

Ex hujus mensurae & ejus, quam (§. 340.) exposuimus, intellectu & usu primum is fructus percipitur, ne quis in se ipso cognoscendo, aut dijudicando, perniciosè erret, deinde, ut, qui de actibus alienis judicant, nimiae, aut minoris, quam par est, laudis & vituperationis, fiduciae & diffidentiae, spei aut timoris, temeritatem evitent. Sine hac dimensione fieri non potest, ut in vita communi, in judiciis, in legibus sancendis, in administratione imperii, regnent justitia & aequitas.

§. CCCXLIV. Ex dictis apparet, imputandi actum *argumentatione* absolvi. Hujus major enuntiatio continet legem, minor factum. Judicium de comprehensione facti sub lege, seu de illius cum hac consensu aut pugna, efficit conclusionem.

Quomodo fiat, ut haec conclusio sit *vera* aut *falsa*, *certa* aut *incerta*, *magis* aut *minus verosimilis*, vel denique *dubia*; cuius, cui nota est *doctrina de argumentationibus*, facile patet. Verosimilis (probabilis) est imputatio (qualis e. c. est sententia judicum in tribunalibus), cui contrariam conclusionem esse veram possibile quidem est, sed

hujus veritatem perspiciendi vires judicanti sine ejus culpa desunt. *Falsa est vel dola vel culpa judicantis, vel casu ob errorem haud vincibilem.*

Subsidia, quibus ea, quae de imputatione statuit, conclusio ex dubia probabilis, ex hac, certa efficiatur, suggerit *Logica artificialis, disciplina* egregia, quae ad viam veri inveniendi, discernendi, & accurate enuntiandi explicandam reperta, est scientiâ cogitandi, judicandi, argumentandi, & cogitationes alias ex aliis nexis distincte verbis exprimendi.

Quamdiu animus de actibus *alienis* judicaturus haeret ambiguus; id iudicium praeferrî convenit, quod *favet innocentiae*, quodve *benignitati* maxime convenit, non autem illud, quod damnat, aut judicantis benevolentiam, fiduciam, & ardorem aliis inserviendi, refrigerat, verbo, quod vitae communitatem disjungit. (§. 102.) Idcirco ambigua in bonam partem, bona in meliorem, interpretanda sunt. Nec quae pulchre facta videntur, ea suspitione injecta originis eorum ab ignobilibus momentis ductae extenuari par est. (a) Iudicia sinistra huic regulae contraria plerumque produunt livorem, amarulentiam, malignitatem judicantis, propriaeque impotentiae confessionem (b).

§. CCCXLV.

(a) Verissimum est iudicium de libro inscripto: *la fausseté des vertus humaines*, plus eum censuræ, quam emendationi servire solere.

(b) *Atqui ego*, (inquit PLINIUS in epistolis VIII, 22.) *optimum & emendatissimum existimo, qui caeteris ita ignoscit, tanquam ipse quotidie peccet, ita peccatis abstinet, tanquam nemini ignoscat.* Proinde
hoe

§. CCCXLV. Actiones, quas imputamus, sunt vel nostrae vel alienae. Vidimus de his. Restat, ut de priori genere quaedam exponamus.

Argumentatio hominis de consensu & pugna actionum suarum cum legibus appellatur *conscientia*. Praeter eam, quam (§. 53.) indicavimus, haec significatio illi voci plerumque tribuitur. Nonnunquam vero non tam ipsum argumentandi actum denotat, quam facultatem mentis actiones suas cum lege conferendi, & de illis, num & quousque sint bonae & malae judicandi.

Ex definitione nostra intelligitur, easdem *conscientiae*, atque *imputationis moralis*, (§. 293.) esse partitiones.

Si conclusio hujus argumentationis enuntiat consensum actionis nostrae cum lege, ad quam illa exigitur (examinatur), vocatur conscientia bona; quae ei est contraria, dicitur mala. Haec parit admodum vividam malorum actionis effectuum cogitationem eo plenioris acerbitatis, quo elarior est cognitio doli & culpae, & quo tenuior est spes, vel quo vehementior est desperatio, posse praesentes effectus malos reparari, futuros autem certos, probabiles, possibiles, averti. Quae quidem aegritudo mentem fodicans nomine *morsum conscientiae* appellatur.

Tu

hoc domi, hoc foris, hoc in omni vitae genere tenearis, ut nobis implacabilis finis, exorabilis illis etiam, qui dare veniam, nisi sibi, nesciunt, mandemusque memoriae, quod vir mitissimus, & ob hoc quoque maximus, Ibrasea crebro (sed minus accurate) diceret solebat: qui vitia odit, homines odit.

Hh 5

Tumultus illi mentis se totam fastidientis interrupti negotiis aliisque causis externis identidem reviviscunt & subiti erumpunt, cum eorum, quae mens in praesenti agit & observat, similitudo cum praeteritis vim phantasiae ad priscas imagines renovandas suscitatur. Ob quam causam illi laniatus temporis non cedunt, Qui si mentem sequantur a corpore suo se junctam, tristissima sit animorum aeternorum conditio, necesse est, (a).

Conclusio iudicii, quod quis de actione sua facit, id enuntians, quod veritati legis & naturae ejus actionis convenit, dicitur *recta* conscientia; si quis in eo error insit, *errans*. Ex quo patet, non posse *bonam* esse, nisi eadem sit *recta*, eumque falli, qui confidenter concludat: *egi secundum conscientiam, ergo bene*. Non enim, qui *opinionis suae de lege*, sed qui legi obtemperat, tranquillus esse potest, quoniam ordinem felicitatis humanae a natura constitutum sua opinione pervertere potest nemo.

§. CCCXLVI. Si factum praecedat disquisitio, bonum sit an malum, *conscientia antecedens* nominatur; si superveniat, dum quis in eo est, ut destinata perficiat, *comitans*; si facti consummato succedat, *consequens*. Ea autem *certa* dicitur, quae secundum certam legis & facti cognitionem pronuntiat, semet absolvendo, condemnando, recte aut pulchre fecisse concludendo. *Probabilis* nominatur, quae a cognitione legis factive probabili conclusionem ducit. Denique *dubia*, quae

(a) Cf. *de furiis*, quibus agitantur ac terrentur animi, CICERO in *Pison*, c. 20. *pro Rosc. Am.* c. 24.

quae, quod argumenta in utramvis partem aequa videntur, nihil statuit.

Probabilitas, qua nititur conscientia, augetur pro rationum multitudine & pondere, ex quibus intelligi potest, 1) actionis legisve obscurae vera sententia, cui convenienter judicandum & agendum est, 2) factum praeteritum, postquam cum omnibus iis, quae circumstant, consideratum est, bonum aut malum esse judicandum, vel hujusmodi, ut non possit nostro consilio vel diligentiae nostrae, vel culpa tribui; factum vero futurum propter verosimilem causarum externarum concursum eos habiturum esse effectus, propter quos illud suscipi aut omitti, nostrae communisve felicitatis interfit.

Si factum non aliter, quam testium dictis probari queat, qui verum scire possint, & dicere velint: conscientia hos, postquam in eorum fidem diligenter inquisivit, secuta est probabilis. Itaque non habet, cur angorem capiat *judex*, qui recte perpenis testium classiorum afferentibus in errorem inductus sententiam injustam tulit.

Similiter regulas a *facto naturae*, quod non omnibus aequè notum esse potest, ductas, (v. c. *artis medicae*) vel *legibus peregrinis* publice adscitis comprehensas, si quis ab earum peritis petat ac sequatur; habet, cur se consoletur, ubi aberraverit, quoniam non cuius natura ingenium tribuit, aut fortuna institutionem, aut honestum, quod elegit, vitae genus opportunitatem, comparandi notitiam rerum omnium, quas ignorare nocet, proinde hunc talem errorem nulla inscientiae culpa praecessit. Cujus *erroris probabilis* excusatio etiam in foro haud rejicitur.

Mez

Verum si quis inquireat, non quid sit *legibus naturalibus consentaneum*, sed quid aliis esse videatur, vel si quis *factum*, quod ipse indagare debebat, aliena coecus fide assumat: conscientia in his rebus sola auctoritate aliena nitens minime est ducenda *probabilis*. Non est e. c., quod, qui praesunt populis aut judicia exercent, omni se culpa exsolvi arbitrentur, si quas res ipsi debebant investigare, eas omnes illi in ministrorum imperii sui, hi in jurisperitorum, quorum oraculis pigre & adversis legibus inscienter credunt, conscientiam transferant.

Argumentum a tuto, quod vocant, continetur sub conscientia probabili, in primis *in legum haud naturalium interpretatione*, si id inter duo deliberationis capita praeferas, in quo si erres, haud pecces (e. c. si proposita quaestione, *num liceat homini Christum colenti nuptias facere cum fratris aut avunculi vidua? neges, licere*).

§. CCCXLVII. *Habitus animi in factis ad legis praescripta exigendis inanes erratorum suorum excusationes (extenuationes) respicientis, & in momenta, quibus ad agendum voluntas ducitur, inque gradum culpae, si quam commisit, sedulo ac severe inquirentis, dicitur conscientia tenera. Ea, quae scrupulorum plena (scrupulosa) vocatur, est angor hominis, id, quod licet, agere, aut, quod recte fecit, approbare, pertimescentis, ex ignorantia verae legum sententiae ortus.*

Custodire conscientiam significat, nihil ejus praetermittere, quod ad conservandum conscientiae tenerae vigorem pertinet. Ad quam rem opus est assidua contemplatione praeeptionum vitae & haud intermissa exploratione sui (§. 224.).

Latam conscientiam nominant studium hominis

nis

nis obtentu *fragilitatis humanae* (§. 324.) utentis vel ad veram legum sententiam eludendam, vel ad aliquid ex facto suo excerpendum, quo solo considerando, omiſſis caeteris, vel nullum vel leve peccatum suum eſſe credunt. Hoc aut errore, aut pravo consilio, illi e. c. peccant, qui quod sui commodi causa facere nefas judicant, id si fecerint, ut imperantis compendio vel civitatis utilitati fervirent, non illicitum, sed laudabile facinus, dignumque remuneratione, se peregrisse persuasum habent. Similis est eorum culpa, qui ipsi quinquam decipere nolint, sed id, quod ex aliena fraude ad se pervenit, lucrum retinere se salva conscientia posse arbitrantur. Haec talia exempla sunt ex eorum genere, in quibus peccari vulgus hominum saepe non putat. (a)

Conscientia, quam *cauteriatam* dicunt, minus proprie conscientia nominatur, estque potius paralysis quaedam virium mentis se ipsam explorandi & facta sua ad legem severe exigendi. Indicat mentem inepte securam, & causas malorum a sua ipsius culpa profectorum ignorantem.

§. CCCXLVIII. Si ambigas, num actio, quae proponitur; sit secundum an contra naturam; abstinendum ab ea est, & status praesens continuandus. Nam dum anceps haeret animus: nullam rationem praeponderantem cognoscit, ex qua tuto colligat, statui suo praesenti anteponendum esse statum novum, qui proponitur. Igitur statum praesentem non mutat. (e. c. *bellum non decernit, cujus causa an sit justa, dubitat.*) In id vero in-

(a) V. factum, quod refert ac merito reprehendit CICERO de Off. III, 18.

cumbendum est, ut probabilioribus argumentis vel confirmetur animus in sententia non agendi illud, quod proponitur, vel ad hoc efficiendum valide inclinetur. (§. 346.) Doctrina de *probabilismo*, quemadmodum vulgo traditur, repudianda est, quoniam hominem a commodis suis cernendis avertit, & ad fiduciam coecam in sola aliorum auctoritate, etiam levi & immerita impellit, cujus nullam in mente permovenda vim esse oportet.

§. CCCXLIX. *Error conscientiae*, id est, in iudicio, quod de nostris actionibus facimus, oriri potest *ex falsa cognitione vel facti, vel legis.*

Errans aut id fecit, quod quamvis esset officio contrarium, tamen a se fieri oportere putavit; aut non fecit. Si non fecit; *malos quidem effectus* vitavit, quos eadem actio, si ad exitum pervenisset, secundum naturae ordinem habitura erat, sed animum simul demonstravit corruptum, qui quaelibet commoda capienda aut non perdenda officio praeponere non dubitet. Si secundum animi persuasionem fecit, quod fieri non oportuit, vel, quod oportuit, non fecit: mala istam actionem consequentia sibi, tanquam auctori contra officium agenti, non potest non exprobrare, (§. 41.) quam primum intelligit, se errasse, & errorem vincti potuisse. Nam licet a dolo, seu a proposito contra legem agendi, abfuerit; tamen culpa se non vacare intelligit (§. 325.)

Alia est ratio erroris, qui vincti non potuit. Quod ab hoc ortum est malum, (§. 319.) illud erranti tribui nequit (v. c. cum frater & soror sine culpa sua nuptias incestas fecerunt inscii.)

§. CCCL. Si error hominis, secundum
suam

suam de officio opinionem agentis, *societati* vere noceat: haec quid faciet? Feretne malum sibi a tali socio instans aut illatum? an ei resistet? an id depellet?

Demet homini errorem, si potest; si non potest; tolerabit errorem levem, nec pro more militaris imperii vindicabit, aut *coecam obedientiam* exiget. Errori autem grave malum gignenti ita resistet, ut intra *necessariae defensionis* terminos (§. 130.) se contineat.

In ea *societate speciali*, (§. 125.) in qua singuli in corpus univcrsum ejusve moderatorem conferre potuerunt & contulerunt jus semet puniendi, id corpus, cui hac lege aggregati sunt, poenis *gravioribus* & constituendis & irrogandis resistere potest malis actibus ab eo errore nascentibus, quo non represso vinculi communis fundamenta convellerentur. Quae poenae sunt constituendae pro ratione cum damni in totum coetum redundaturi, nisi erranti ac male agenti resistatur, tum culpa in eo commissae, quod is, qui se ex animi sui religione quietem publicam perturbasse prae se fert, sibi ab isto errore, certe non ab actibus externis tali errori vincibili consentaneis, haud caverit.

Rabiose agit *fanaticus*. Principem, qui se cum de religione haud consentit, de medio tollere, facinus putat sublime, gloriae & remuneratione aeterna dignissimum. Facile poterat se ipsum convincere erroris, dummodo pactum, quod cum societate fecerat, consideraret. Haec si displiceret, integrum ei erat, discedere, & perfectissimas ac sine nube prosperrimas civitates in solitudine somniare. Manet tamen, & impio fu-

furore coecus principem necat, Coetus, cui adscriptus erat, suum iudicium necessitate nunc exigente, opponit iudicio hominis, fundamenta, quibus salus communis nititur, conuentis, & poena illi inflicta terret alios, ne spe impunitatis inflammati tam dirum, Deo tam ingratum nefas, ac tam execrabile in posterum moliantur.

S E C T I O. VIII.

Jus Naturae, ejusque partes.

§. CCCLI. **A**ctiones, ob quas nocens quisquam aut innocens bonus aut malus iudicetur, alias esse *justas* vidimus, alias non quidem *injustas*, sed *officio tamen imperfecto* contrarias. (§. 288.) Justas separatim tractari, & leges de his a natura constitutas seorsim colligi, tanto majorem habet utilitatem, quanto & privatis & populis exitiosorem esse errorem, evincit experientia, cum fines justis & aequi confunduntur.

Ob hanc causam distingui coepit Jus Naturae a caeteris philosophiae moralis partibus, non quasi pugnent inter se utriusque disciplinae praecepta, aut non plenissime conveniant, aut quod quisquam, qui haec distinguit, in eam opinionem veniat, justitiae naturalis cultum a virtute se junctum *sufficere*, ut beate vivatur; sed quod jura & officia, quae natura effectis & momentis distinguit,

xit, (§. 301.) a philosophis, naturam magistratam sequentibus, ita tradi oportet, ut conjungant quidem officia societati debita, quia arcte inter se cohaerent, sed simul jus vim adhibendi, in quo differunt, accurate discernant, quamquam id a veteribus & nonnullis recentioribus philosophis identidem neglectum est. (a)

§. CCCLII. De virtutis, vel dicam, assuetudinae per virtutem felicitatis disciplina, quae vocatur *Ethica*, plenius egimus. (§. 249. *seqq.*) Haec, ut vidimus, originem ac colligationem legum naturalium ab ordine felicitatis, hominum generi divinitus destinatae, distincte ductam exponit. Jus Naturae vero tantummodo partem earum legum naturalium complectitur, nempe eam, quae ad conservandam societatis humanae quietem, non autem ad augendam ejus prosperitatem, spectat. Nos quidem nomine *Juris Naturalis* nihil aliud indicamus, nisi complexum earum legum naturalium, quibus jura & officia perfecta constituuntur. (§. 286. 294.)

Partem duntaxat ejus juris, quod nostra definitione comprehenditur, exprimit definitio ULPIANI, qui *jus naturae* esse dicit, quod *natura omnia animalia docuit*. In hac definitione inest argumentatio a *convenientia instinctuum hominis naturalium cum stimulis brutorum ad leges vivendi hominibus datas*. Quod argumentandi genus invaluit inter Ictos veteres, propterea quod *Stoicorum disciplinae* erat consentaneum.

Vi-

(a) Cf. CICERO *de invent.* II, 22. 73. WOLFF. *Jus N. part. I.* §. 673. *seq.* 904. 912. 978.

Singulis animantium generibus vires cognoscendi & impulsus naturales attribuit natura, quibus ad id bonum impetrandum indigent, ad quod fruendum, aut aliis rerum animatarum generibus praestandum, creata sunt. Hos impulsus dum sequuntur, nec sui aut diversi generis animalibus nocent, nec nocere possunt, quoniam naturae voluntatem implent.

Ad altiora, quam ad quae stimulis suis naturalibus ducantur, nati sunt homines. His propositus a natura est continuus in perfectione progressus, & verè dixerim, continua perfectionis ab aliis ad alios propagatio, ut quae a majoribus tradita acceperunt, ea elaborata & absolutiora transmittant ad posteros. (§. 281.) Id quod non eveniret, si sat haberent, vivere vitam naturali animantium ductui similem. Minus haberent bonorum, & plus mali. Negligerent suos, uti bruta foetus suos, quam primum sibi victum quaerere possunt: ignorantium vero, & posteritatis, & totius generis humani curationi plane non studerent. (§. 161.) Quo facto interiret illa generis humani praestantia, ad quam non nisi educatione diligenti, severa, diu continuata, atque conjunctis plurimum viribus, perveniri potest.

Quamobrem valde vacillat, qua nonnulli utuntur, argumentandi ratio: hunc in modum agunt animantia; ergo idem dum faciunt homines, non peccant. Brutis animantibus non nocet *incestus* & *concupiscentia promiscua*; ideone homo veri commodi sui studiosus rectè exclamaverit cum *Myrrha* apud OVIDIUM, *felices! quibus ista licent?* Nullam decori & verecundiae curam animadvertimus in animantibus. Ideone ex vero censuit *Diogenes Cynicus*, verecundiam esse ab arte, non a natu-

ra profectam; & huic repugnare; quod enim honeste fieri possit, illud posse fieri palam? (§. 115.)

Est tamen, ut (§. 33.) vidimus, quaedam vis argumenti, quod a stimulis naturalibus; vel hominis propriis, vel ei cum brutorum genere communibus; ducitur; quamvis vitae regendae non sufficiat. (§. 52.) Sed in hac quoque probabili argumentatione cavendum est, ne animorum affectiones, quae *educationi & longinquae consuetudini* debentur (§. 49.); naturae adscribamus. Id quod faciunt, qui v. c. jus, quod vocant; talionis ab impulsu naturae repetunt; vel qui polygamiam naturae adversari, ex instinctu Zelotypiae colligunt; quem homini inditum esse sumunt (a).

Sunt multa homini bona; ac propterea in officiorum numero, ad quae stimulis suis recta via non ducuntur; sed ratione. (v. c. mori pro patria) Sunt alia; quae omitti oportere ratio intelligit, licet ad ea facienda stimulo insito feramur (v. c. ut vi fracta impulsione ingentiae; qua ad hos defendendos ferimur, a quadam defensione adversus injurias abstineamus) (§. 149.).

§. CCCLIII. *Juris Naturae* appellatio aliquando disciplinam; hoc est, obagmentationem quandam praeceptorum *Juris Naturae* ea arte factam significat; ut ex principiis demonstratis & apte inter se connexis conclusionum ad vitam regendam utilium veritas appareat. Hac significatione *Jus naturae* est disciplina; quae jura & officia naturalia perfecta distincte tradit; vel si
 major

(a) V. WOLFFIUS *Juris Nat.* VII, §. 330.

mavis, est disciplina, quae originem & complexum jurium atque officiorum naturalium perfectorum ex eorum vinculo indissolubili cum quiete societatis humanae colligit ac demonstrat.

Pax (securitas, tranquillitas, quies) generis humani est status hominum jucundus ex illaesa jurium (§ 294.) possessione, ortus.

Cum legum naturalium, in primis earum, quibus officia socialia continentur, (§. 125. 275.) pars sit Jus Naturae: (§. 352.) ad hoc pertinet, quicquid de legum naturalium proprietatibus *universe* affirmavimus. (§. 235. *seqq.*)

Pari modo quae de *perfectione Ethicae* disseruimus, (§. 257. *seqq.*) eadem de disciplina Juris Naturalis valent. Hujus *perfectio* est consensus ordinis, quo dogmata Juris Naturalis traduntur, cum eo bono, ad quod assequendum illorum disciplina spectat. Id vero bonum est certior eorum dogmatum confirmatio & plenior intelligentia discriminis inter jus & aequum & id, quod natura, & quod ex institutis humanis, justum est.

§. CCCLIV. Si requiratur enuntiatio prima, in qua legum ad Jus naturae pertinendum fundamentum ponatur, (principium cognoscendi vocant) hanc putamus asseri posse:

Sic dirige actiones tuas liberas, ut statui peccato [quieti, securitati, tranquillitati, paci] generis humani haud opponantur. Opponuntur, quoties homo hominem laedit. Cujusmodi injuria quot modis inferri possit, (§. 129.) expeditivimus.

Veritas hujus enuntiationis evidenter patet ex
vin-

vinculo naturali, quod inter ejus regulæ negationem & everfionem focietatis humanæ, tum & inter hujus focietatis confervationem & felicitatem humanam (§. 274.) intercedit.

Ex quo enuntiato colligimus hæc axiomata:

I. Omnis actus liber, qui per fe, hoc est, effectu fuo neceffario tranquillitatem focietatis humanæ convellit, prohibetur Jure Naturali.

II. Quo facto omiffo is fequeretur effectus neceffarius, ut ftatus pacatus generis humani recta via convelleretur, id factum Jure Naturæ præcipitur (§. 282.)

III. Id, quod ftatum quietum focietatis humanæ haud destruit, Jure Naturæ permiffum (licitum) cenfetur, hoc est, per vim cogi nemo potest, ut ab eo faciendo abftineat.

§. CCCLV. Hinc patet, 1) doctrinam *Juri Naturæ contrariam* effe eam, qua *ad fumpta oriretur neceffaria perturbatio focietatis humanæ.* (§. 129.) 2) *maledici*; ea facta juri naturæ repugnare, quæ *possint occasionem dare* libris & turbis. v. c. *Occupationum nullius* ideo non ad verfatur Juri Naturæ, quod *possit* fieri, ut, qui occupandi animo confluant, inter fe rixis pugnisque committantur.

3) *Ea enuntiatio generalis Juri Naturæ est contraria*, qua affumpta necesse est, oriri lites nunquam finituras. Nam hæc disciplina eo non fpectat, ut lites ferat, fed ut has clara & accurata jufti injuftique diftinctione tollat. Talis v. c. est thefis, *posse bellum geri poenæ illis infligendæ caufa*, qui Deum aut omnino non, aut minus recte colant, (§. 357.) vel ad ingratum animum vindicandum arma capi poffe, cum ex (§. 117.) pateat, acceptionem beneficii non effe contra-

ctum, proinde actum animi ingrati indicem non esse laesionem. (§. 287.) Ob eandem causam, (ut caeteras taceam) illis haud assentior, qui eum defuncti heredem naturalem esse decernunt, quem illi carissimum esse oportuisse censent; quam amoris praecipui conjecturam non ad amicum proferunt, non ad conjugem, non ad eum, cui mortuus plurimum debebat, sed ad proximum sanguine adstringunt.

4) Licita in disciplina Juris Naturae etiam ea dicuntur, quae facienti, aut societati, noverit, aut quae sunt vitia nefaria, modo suum detrahant nemini, ideoque vindictae humanae justitiae haud subsint. (§. 248. 289.)

5) Quamvis ea officia perfecta absolute dicantur naturalia, quae ex notione quietis hominum communis colligi possunt, hoc est, quibus sublatis evinci potest, quietem generis humani interituram; tamen putandum non est, illa officia, quae civitatum legibus jubentur, esse naturalibus opposita. Ea enim, quae ita tenent homines, non sunt officia, nisi quatenus praecipitis juris Naturalis non repugnat, illa legibus humanis sanciri. (§. 260.)

Atque eadem officia a lege societatis cuiuslibet perfecta eatenus dici possunt naturalia, quatenus eorum natura ad principia communia certasque regulas ubivis terrarum aequae utiles revocari potest. Unde dari jus naturale contractuum & aliorum institutorum humanorum, recte colligitur.

6) Jus Naturae non ad solas eorum actiones dirigendas pertinet, qui nulli imperio subiecti vivunt, sed illis quoque normam praescribit, qui vinculo civitatis continentur. Etiam Princeps ad cives suos relatus, & hi inter se agentes, eo jure utuntur, quod a natura hominis seipsum negant.

§. CCCLVI.

§. CCCI. VI. Iuxta dictis planum est, vinculo quam arctius firmitas & cognitio Ethicae cum Juris Naturalis disciplina & intelligentia conjungatur. Verum patet simul, quibus notis hae disciplinae distinguantur. Differunt *effectu*, seu *bono*, ad quod efficiendum spectant, *subsidiis*, quibus hominem uti posse docent, ut id bonum assequatur, ac *momentis*, quae animis ad recte faciendum inculcant.

Ethica *Naturalis* totum felicitatis humanae orbem prosequitur, quatenus *experientia* & *ratio* ejus cognitionem aperiunt. Jus Naturae partem illius felicitatis, in *pacis* sive *quietis* conservatione positam, separatim tractat.

Illa ad *animum sanandum* pertinet, quem docet *gaudere* & *recte agere*: hoc spectat eo, ne *actus externi* hominibus noceant.

Illa docet, quemadmodum de societate *bene mereri* possis: hoc iis, quae plene (perfecto) debentur, praestitis nullum *merito*, nullum *gratiae* referendae officio, locum relinquit.

Illa effectus quoque remotos *malae actionis*, etiam *alienae*, quatenus ejus quis est socius, imputat, quos quemque praemeditari oportuerat, tanquam certos, probabiles, aut possibiles: (§. 288.) hoc imputat *proximos*, cum de poenis infligendis & damni dati aestimatione agitur, ne ex uno malo infinita, & ex lite una largior litium seges, progerminet.

Illa ipsam redarguit *dubitationem*, num agas, an praetermittas, quod rectum esse nosti, &, ut ait JUVENALIS, *scelus qui cogitat ullum, facti crimen habere* (§. 201.) statuit: hoc, utrum aere an lubens feceris officium, non inquirat.

Illa momentis jucundissimis & praesensione ac

quasi anticipatione quadam æternæ beatitudinis animum ad virtutem flectit: hoc ejus, quam nunc agimus, vitæ quietem & ad hujus quietis præsidia respiciens, solummodo deterret *injusta molientem*, atque primum innocentiae præmium ponit in vacuitate metus, ne, si ultro nolis, in-vitus officium facere compellaris. (§. 282.)

Illa vim facere eum, qui læsus est, quandoque verat: (§. 139.) hoc, vim ad avertendam & reparandam injuriam adhiberi, permittit, quicquid ex ea mali ad lædentem redeat.

§. CCCLVII. Partes Juris Naturalis (§. 352.) sunt *duae*: altera *suum cum homine natum* comprehendit, quæ vocatur *Jus Naturæ absolutum*, altera *suum-cujusque acquisitum* complectitur, (v. s. *jus dominii, ex contractu natum*) quæ appellatur *Jus Naturæ hypotheticum*. Utrumque ad *quatuor præcepta* revocari potest, quorum summa huc redit, ut non violentur quatuor jurium (§. 294.) recensitorum genera, uti (§. 283.) observavimus.

Cum hominum omnium natura (§. 42.) sit æqualis, & pari felicitatis suæ appetitu, pari juris sui defendendi stimulo, agitentur universi; denuo patet, (§. 295.) æqualia omnia esse jura cum hominibus nata. Hanc æquationem non religionis, non opum, ingeniorum, studiorum, atque vel torvitatis cujusdam vel elegantiae morum differentia tollit. Neque eam ex naturæ præscripto subvertit *potentia*, hoc est, copia virium, ob quas quis metuitur, ne nocent, vel colitur, ut juvet. Ab his enim causis si discrimina juris repetere liceret, bella *orantium*

omnium cum omnibus aeterna orientur, a quibus natura abhorret. (§. 129.)

Inaequalitas iurium, quibus homines cum hominibus discrepant, vel ex iusta occupatione proficiscitur, vel ex pactis, vel a violatione juris alieni.

Quae a pactis venit inaequalitas, ea est tanta, quantum potuere velle, & voluere, qui paciscuntur. Quam qui affirmat, is eam probare debet. Ergo quatenus non potuere homines ingenita se libertate abdicare, (§. 356.) vel quatenus probari nequit, abdicationem juris esse factam, eatenus manent aequales. Inter cives quoque superest *naturalis aequalitas*, in quantum pactis eorum mutuis, vel pacto, quod civis quisque fecit cum civitate, aut legibus civilibus iustis, in quas eodem pacto consensus, non est immutata.

Quae ex factis illicitis, seu *lacionibus*, oritur iurium discrepantia, eam octis terminis describunt praecepta juris naturalis, nempe eam ad reparationem & satisfactionem exigendam adstringunt. Haec impetrata, vel ea, quae instat, injuria tempestive amota, qualis ante eos fluctus erat aequalitas, talis restituitur. Recuperavit enim jus suum, qui hoc spoliatus aut in eo utendo impeditus est. Ergo nihil superest juris, quod tanquam ex patrimonio suo ablatum persequatur.

Cui consequens est, ut prohibeat natura, homini adulto, qui in suam ipsius tutelam pervenit, poenas quascunque ab iis infligi, quibus earum sibi irrogandarum potestatem neque *verbis* neque *factis* contulit. Omnis ad poenam humanam perpetiendam obligatio oritur a *conventis*. In illam consentire *civem*, ex civis definitione colligitur. Inter pares autem ac populos nullum *natura* constituit jus

puniendi, quia nullum qui puniret, *judicem* creavit, nec *poenam* certam definiuit. Poenae ad conservandam societatis specialis quietem reperiae in societate hominum omnium & gentium generali (§. 100.) ad quietem communem evolvendam spectarent.

§. CCCLVIII. Ex his apparet, 1) male Jura Naturae nomine ea comprehendi, quae moribus inveteratis stabilita pro jure habentur (uti jus bellicum vetus positum in licentia saeviendi in hostem, etiamsi abjectis armis hostis esse desisset). 2) Longe a vero abest sententia veterum quorundam, & recentiori aetate in primis HORÆSII, (a) qui justum & injustum non natura, sed demum pacto distingui, contendunt, atque adeo nullum esse decernunt Jus Naturae, nisi pactis statutum (pactitium).

Quod qui tradunt, illi aequalitatem juris naturalem ponunt in naturali aequatione verum sibi mutuo nocendi seque occidendi, ex qua colligunt jus hominis cujusque aequale id faciendi, quod habet, modo persuasum habeat, eo, quod facit, se indigere ad jucunde vivendum. Unde concludunt, differentiam justii & injustii a voluntate paciscentium, & in civitatibus ab imperantium arbitrio, cui se cives servorum instar plene subjecerint, proficisci; omnem itaque

(a) *De civi* C. 1. §. 9. c. 2. *seq.* *Leviathan* C. 14. *seq.* Quicum conf. CUMBERLAND *de legibus naturalibus. in praefat.* HUME *Essays and treatises* tom. 2. *disc.* 2.

que injuriam, quae homini ab homine fieri potest, esse violationem pacti.

Vidimus, (§. 293.) jus illud omnium in omnes non sequi ex aequalitate hominum naturali, sed eam evertere, ut quam pacis, atque adeo felicitatis communis causa, inter omnes natura constituerit. Falso traditur, quantum cuique sit libidinis, tantum ei juris dedisse naturam, eidem libidini servandi, & id jus esse, quod ei, qui plus potest, non tam sit vere utile, quam videatur. Naturam cujusvis arbitrio, quod saepe effrene & stolidum fore praevидit, non potuit permittere definitionem, quid sibi conveniat, quidve in commune profuit. Quid sit bonum malumque omnibus, proinde & singulis, illud legibus immotis ipsa benigne terminavit. (§. 29. 166.) Ex eo natum est jus quoddam cujusque proprium, de quo quisque statuere solus potest, non alius, illi, quod *HO*
MO
NI
NI
SI
US commune esse committitur, oppositum. Est hoc quidem jus cujusque est antiquis pactis, quippe a natura ipsa cuique assignatum, proinde ab alterius libidine & arbitrio nullatenus suspensum. Quod vero jus cogitari non potest, nisi simul status, reliquos homines aut ab ejus violatione abstinere oportere, aut eo violato pati, ut vis vi repellatur, & damni reparatio a laedentibus vi extorqueatur. (§. 294.)

Deinde sibi ipsi repugnat doctrina *Hobbesii*. Si, quod ille putat, jus nullum est ante pacta, nullum potest oriri ex pactis. Haec enim cur sunt servanda? Nonne, quia eorum violatione alter alteri jus eriperet? ac quia, quod quis abalienavit, ut suum esse desineret, illud accipientis statim fecit? Ergo alter habuit jus, quod transferret

in-accipientem. At ex *Hobbesii* sententia non habuit, quod daret, quia *jus proprium* seu *privatum* habet nemo, sed cuiusque natura dedit *jus* in cujusvis res ac personam. Igitur qui uni de cunctis *jus* in se tradit, is hoc traditum demit caeteris hominibus, qui in eam *pactionem* sibi nocentem, hoc est, *juri omnium* in omnia contrariam, haud consenserunt. Proinde promissum quodque ob deficientem facultatem promittendi est irritum, & perinde habetur, ac si factum non esset. Denique si natura ad felicitatem cuiusque hominis retulit *jus faciendi*, quod cupit, quicquid ex eo mali in alios redundet, contra naturam facit, qui eo *jure* per pactum decedit. Itaque secundam naturam aget, qui non servabit fidem, simulatque hujus sanctitatem sibi detrimento fore intelliget.

Voluit, inquit *Hobbesius*. Sed velle desinit. At tum sibi repugnat, ait, quod in scholis *absurdum* dicitur. Sed quid si quis perfidiae suae integumentum ex eadem disciplina petens respondeat, sibi multo videri absurdius, servare malle, quod promississe pigeat, quam fateri errorem suum, & insigni commodo suo pactum dissolvere? Cedit pactorum fides, quae fundamento tam lubrico superstruitur. Fide sublata corrueret omnis justitia, quia hanc a solis pactis oriri statuit. Ergo hac doctrina posita nullum foret *jus* inter homines. Pro *jure* foret *voluntas valentioris*, proque justitia *ensis*.

Denique omnis agendi norma, ex qua necessario sequuntur perpetua hominum dissidia & certamina, est naturae contraria, quippe quae paci hominem studere jubet, & nunquam bellum, nisi pacis causa, permittit. Tale est *jus omnium* in omnes, quale naturae consentaneum esse docet *Hobbesius*, & quo po-

posito vitae rerumque suarum securum fore neminem, ipse fatetur. Itaque praeponat sibi dominam, inquit, una cum pluribus. Id si sumas, natura nullum uni adversus unum, paucisve adversus paucos, praesidium dedit, qui in civitatem coire non possunt. An itaque singulos esse tutos noluit natura, sed demum ita multiplicatos, ut in coetus majores coalescere possint?

§. CCCLIX. Juris Naturalis orbe cum jura, tum officia perfecta, hominum universorum communia continentur. (§. 349.) Jurium naturalium complexus *Juris Naturalis permittentis* nomine venit: officiorum vero naturalium perfectorum complexio, *Jus Naturae praecipiens* appellatur.

Quod vulgo traditur, *Jus Naturale praecipiens mutari non posse, permittens posse*: hanc habet sententiam; non posse quenquam se ipsum solvere officio perfecto, sed ejus demum, cui obligatur, consensu solvi posse. Licet cuique, jure suo agendi, & ab altero, quod sibi debetur, exigendi non uti ad *tempus*, vel in *perpetuum*. Id enim in hac disciplina dicitur licitum, quo nemo laeditur. (§. 294. 354.) Deinde jura homini data sunt pro subsidiis felicitatis; haec autem non cujusvis juris usu intermisso vel amisso perit aut labefactatur, sed quadam jactura, nonnunquam augetur. (§. 130.) Tandem ad jus cujusque a nullo alterius arbitrio suspensum & ad *libertatem naturalem* etiam pertinet judicium, num sua intersit, jure, quod habet, uti an non uti.

Abdicatio juris est declaratio propositi perpetui jure quodam nunquam utendi, sed patiendi, ut is, in cujus commodum facta est abdicatio, qui-

quique in eam consensit, nos per vim cogat, ut ab usu illius juris in se translati semper; aut intra tempus modumve constitutum; abstineamus. Differt a *derelictione*, quae est significatio animi jus aliquod pro eo; quod derelipientis esse desierit, ita habendi; ut, quisquis primus velit, illud suis juribus adscribere possit. Ex tali cessione de jure tres potissimum effectus existunt. 1) Officium imperfectum converti potest in perfectum. (§. 390.) v. c. (gens genti non debet auxilium; foedere icto debere incipit) 2) Libertas, seu jus plenum agendi, quod velle, dimitti potest (e. c. sponsalibus contractis deseriit libertas novae ineundi) 3) Jus ab altero ea, quae plene debet; exigendi vel omnino interit, (creditor v. c. liberat debitorem) vel jure perfecto amisso duntaxat superest jus quoddam minus plenum (§. 305.) rogandi ob aequitatem, (§. 304.) ne quis jure, quod in eum transtulimus; adversus nos utatur. (Veluti ob indigentiam debitoris improvisam quandoque aequitas injungit ei, cui facta est donatio, non exigere, quod donatum est.)

Igitur ex hac tali juris abdicatione existit obligatio perfecta aliquid patiendi; aut non faciendi, quod facere vel non pati, ut fiat, pro libertate nostra naturali nobis integrum erat, aut aliquid faciendi, quod omittens nobis concessum erat, vel quidquam dandi, quod retinere nobis licebat.

Singularis est conditio jurium, quae natura quibuslibet civibus, aut conventio specialis cuiusdam civi, in principem tribuit. Manent jura vera, quamvis eorum violationem non tam vi armata possint vindicare singuli, (*) quam

(quod

(*) GROTII: de Jure B. & P. II, 14. 6.

(quod in jure publico accuratius definitur,) pro loco, tempore, & causa quandoque populus.

§. CCCLX. At num ex legibus naturalibus licet homini de jure decedere, & quousque?

Permiffa ac rata abdicatio est ea, quae non e diametro repugnat confilio (fini), quo natura diflinxit jura hominum, & ad fua fingulis afferenda vim concessit, (§. 258. 259.) hoc est, qua abdicatio- ne non efficitur, ut homines vivendo cum homini- bus deterioris fiant conditionis, quam futuri erant in folitudine, vel ut ad eum ftatum prolabantur, in quem folettia hominum redigit bruta animantia. Homo enim humanitatem, feu id quod proprium est humanae naturae, deponere nequit. Neque talis ftatus voluntati divinae confequens effe potest. Haec cum felicitatem omnium effici cupiat & ab hominibus fubverti nolit, non potest probare miseriam ftatumque bel- luum, in quem homo vi coactus aut ultro fe obligat, dum fe eo privat, quo fine felicitatis in- teritu carere nequit. Proinde haud est confe- quens voluntati Dei, ut alter fubjiciat fe fe *arbitrariae* alterius malitiae.

In numero jurium, quae abdicari poffunt, est quodlibet jus acquifitum hominis in rem fuam, & in rem alterius, vel in alterius *perfonam*: feu is, qui jus fuum dimifit & in alterum tranftulit, re aut opinione fua viciffim acceperit, quod tanti fit, quanti id, quod perdidit, feu quod fit minus. Singula *jura acquifita* funt ejusmodi, ut ab homine abeffe poffint. Fuit enim tempus, quo illis nondum impetratis caruit. Igitur manet homo, licet forte minori prosperitatis gradu gaudeat, fi quo hujus generis jure in perpetuum fe privari do- leat. Deinde in hoc numero funt multa, quibus fi ne-
fcias

scias uti, eorum possessio conservata magis nocet, quam prodest. Porro si in vicem ejus, quod alienatum est, substituitur aliud, quod parem aut supparem habet aestimationem, nihil aut parum perditur. Substituitur, vel certe detrimento licet gravi per juris cujusdam amissionem accepto, homo non desinit esse homo, neque idcirco in vexationes odiosas & perpetuas incidit, atque omni prosperitate (§. 21.) privatur.

§. CCCLXI. Alia est ratio juris cum homine nati, (§. 295.) vitam, corpus, libertatem, adversus vim alienam tuendi. Hujus juris abdicatio rata est, quatenus fieri potest, ut usum societati praestet, atque alienanti prosit. (§. 168.) Neutrum si evenire queat, abdicatio casta est & infirma (§. 360.)

Irrita est pactio, qua quis sine ullo alterius vero commodo possibili spondit, se in bono haud progressurum, aut a malo tramite non discessurum, vitiosos actus suscepturum, vel promissit ebrietatem, venerem illicitam, mortem voluntariam, ulationem effrenem, aeternas cum eo, quem alter oderit, inimicitias, furorem in defensione factionis vitiae perpetuum, perseverantiam in errore de rebus ad salutem aeternam pertinentibus. Similiter infirma est promissio, qua servanda cogaris, injusta facere, aut facinoris alieni jure naturae prohibiti esse adiutorem aut ministrum. (§. 338.) Nam promissor jus quisque solum transfert, jus vero laedendi nemo habet, ergo jus semet cogendi, ut aliquem laedat, nemo transferre potest. (v. c. judex promisso sententiae injustae ferendae haud tenetur).

Neque rata est pactio, qua quis sine ullo fo-

victoria frustrata ea patienda se obstringit; quæ alter pro malitioso arbitrio, pro malignitate alienis doloribus semet exsaturans, & sæva impotentia sua injungere velit. Patientia quarumvis vexationum & omnis crudelitatis infinita promitti nequit. (a).

Hinc judicari potest, quid sentiendum sit de his quæſtionibus & ſimilibus: num quis obſes ſe in ſupplicium damnatumque irreparabile obligare poſſit? Quousque firma ſit pæctio de vita pro amicorum commodis profundenda? num quis navæchus ſub poenâ capitis periculum tempeſtatis ſuſcipere queat? num valeat pæctum juratum de odio perpetuo inimici communis, etiamſi cum eo gratia reconcillari poſſit? ratumne ſit foedus de repudiandis conditionibus pacis, etiam acquiſſimis, ab hoſte obſatis? num cuiquam liceat, ſe in ſervitutem ita addicere, ut quævis dira patiatur; famem, cruciatum, carcerem, vincula & quotidiana, quæ nobis promeruit, ſupplicia, ut e. c. patienter ferat, quod apud Romanos accidiffe legitur, mutaenis ad libitum domini truciſe obſecti, omnemque ſibi poteſtatem auferat, adverſus dominum ſævum ſe defendendi, vel fugiendi?

S E C.

(b) *Pliny de clementia I; 18. Cuius in ſervitum omnia licent, eſt aliquid, quod in hominem licere commune jus animantium vetat, quia ejusdem nature eſt, cujus tu. Quis non Vedium Pollitum pejus odorat, quam ſervuſ ſui, quod murænas ſanguine humano ſaginabat? Et eps, qui ſe aliquid offenderant, in vivarium, quid aliud quam ſerpentibus obſecti jubebat? O hominem mille moribus dignum! ſive decorandos ſervuſ obſecti obſecti manent, quæſ - ſurp - erat, ſive hoc tantum illas alebat, ut ſic aleret.*

K k

S E C T I O IX.

Jurisprudentia Naturalis, ejusque perfectio.

§. CCCLXII. **Q**uamvis distet, nosse leges
vivendi, & secundum eas
recte de factis judicare, ex
doctrina de arte imputandi patet (Sect. 7.).

Haec judicandi difficultas ex duplici fonte ori-
tur. Alter est *perplexitas facti*, cum anceps est
animus, ad quam regulam illud referat. Alter est
difficultas cognoscendi veritatem facti, etiam
simplicis, quamvis, eo probato, nulla supersit
obscuritas adeo suspensum tenens animum, ut
pronuntiare non audeat, num idem illud factum,
quod judicandum proponitur, sit injuriosum in
alios? quousque pateat damni eo dati aestimatio?
quis sit modus justus efficiendi, ut damnum ab
eo, a quo datum est, etiam invito refarciatur?
num admissum quoddam in civitate facinus in-
justum sit crimen? quale? quantum?

Paucis contingit acumen nativum hujus laby-
rinthi exitus celeriter & distincte videndi. *Me-
ditatione* id demum & *exercitatione* plurimi ac-
quirunt, usdem vero subsidiis omnes paulatim
adaugere possunt.

Ad quem ingenitum exculti gradum qui ascenderit,
illi appellantur *jurisprudentes*. Horum definitio ex
duabus partibus constat; una, scientiae legum de
justo & injusto, altera, judicii cujusdam subacti
possessione (quod *pragmaticum* dicere possis) in
fa-

factorum obviozum iusticia aut iniusticia ad illas leges exigenda.

Itaque non est Jurisprudens censendus, qui causas judicat ex opinione publica, aut eorum, quibus temere confidit. Neque in eum numerum is adscribi potest, qui nonnisi theses juris a fonte suo ductas recitare novit, (*legulejum dixere veteres*); sed is demum, qui cognitis legibus, habitum sibi comparavit, in causis oblatiis id quasi punctum visus acute & vere reperiendi, ex quo tota quaestio de jure deque modo adversus eum, qui iusta negat, agendi pendet. Mens sensiens exiguam suam legum notitiam, aut limperitiam in quavis facti circumstantia exquirenda, quae aliquod momentum habet ad judicandum, incurvatur dubitationibus, si religiosa est; sin minus, impetu primo rapitur, aut antecedentium ad gregem se applicat, &, quomodo docunq; res seciderit, param curans, se adversus errati exprobrationes auctoritate ducis, quem secuta est, maniri credit. Quam vim illa haesitatio hominis religiosi, sed in jure dicundo haud versati, in mente ejus sollicitanda habere possit, lucido exemplo suo docet GALLIUS. (a) Actor petebat a reo, quem esse malum hominem conitabat. Hic inficiabatur debitum, quod ille probare non poterat. Consulebantur rerum forensium periti, qui absolvendum esse reum, statim respondebant. Quod quoniam eos festinanter, utpote pluribus rebus intentos, dixisse iudex suspicabatur, Favorinum Philosophum adibat. Hic cum fines iusti & aequi regere haud nosset, reum non esse absolvendum putabat, quia actor esset vir melior. Judi.

(a) *N. A. lib. XIV. c. 2.*

dicis lanimum: his: sententiis oppositis veteratuti
 causa simplex & plana tantopere perturbavit, ut
 neutri litigatorum injuriam sententia sua facturus ex
 veteri Romanorum more juraret, sibi non liquere.

§ CCCLXIII. Jurisprudentiam universam
 ULPRIANUS, Stoicæ sectæ deditus, definitivè
 videtur philosophiam in justis atque injustis scienti-
 tia positam. Verba enim vulgatæ illius definitio-
 nis: rerum divinarum ac humanarum notitia: (a)
 ex Pythagoræ disciplina hausta esse, & non tam
 jus: veteris Pontificum sacrumque significare;
 quam variarum disciplinarum, quæ philosophia
 continentur, intelligentiam innoere, verosimile
 est. Atque res profecto sic se habet. Jurispru-
 denti perfecto opus est non tantum philosophica
 cognitione legis civilis, regularum viæ naturalium
 aliarum ex aliis nexarum, & originis singularium
 ac quasi propagationis a stirpe communium prin-
 cipiorum, sed etiam earum rerum, quæ ad phi-
 losophiam referuntur, & in primis anthropologiae
 scientia, ut praeditus sit, decet.

Quæ scientia cum sit ei maxime necessaria, qui
 se ad studium jurisprudentiæ naturalis confert:
 non male hanc ex mente veterum de finiveris phi-
 losophiam in secretione justis & injustis ex prae-
 scriptis legum naturalium versantem. Si malis,
 eam dixeris habitum animi acquisitum id, quod
 natura justum est, in factis occurrentibus promp-
 te perspiciendi.

Tam arte cohaeret cum Jurisprudentia civili,
 ut haec re vera sit jurisprudentia naturalis appli-
 cata ad civium & principis in quaque civitate
 jura ex hujus legibus in causis quibusque distin-
 cte cognoscenda.

Fru-

(a) Cf. CICERO de fin. II, 12.

Jurisprudētia civilis commode dividitur in nomotheticam, hermeneuticam, caventem & judiciale[m], de qua partitione inferius quaedam subjiciemus.

Fructus Jurisprudētia[e] universae duplex est; alter, ut in factorum justitia & injustitia dignoscenda haud erretur, alter, ut a fraudibus sibi quisque & aliis caveat. Est enim quaedam *Jurisprudētia* pars, quae *cavens* dicitur, nempe scientia ferriem regularum ex fraudibus & malitiis studiosè observatis collectarum continens ad damnum a similibus fraudibus proventurum prudenter avertendum.

§. CCCLXIV. Jurisprudētia[t] tam naturalis, tum civilis, perfectio est scientia legum & eas ad facta applicandi habitus consentiens cum fine bono, ad quem tendit. Hunc indicavimus (§. 363.) nempe ut damna quisque sua aut aliena ex ignorantia & errore aut ex imprudenti regularum juris neglectu in suis & alienis actionibus aut dirigendis aut judicandis devitet. Perfectionis illius fundamentum est *veritas* judiciorum de factorum, quae in disquisitionem veniunt, justitia & injustitia. Altior ejus gradus est celeritas in judiciis veris faciendis, perspicuitas in illis efferendis, errorisque, si quis interveniat, & cul-pae in illo non vitato commissae, levitas.

Is, qui jurisprudentis perfecti nomine vere dignus habeatur, *vir bonus* sit oportet. Quantum enim a veteratore distat vir prudens, tantum jurisprudens a cavillatore & raba. Ille, instar hypocritae, credulos fallit imagine juris, incautosque deglubit; hic obtundit non satis circumspectos impudentia sua, ac linguam calamumque plus licitanti venalem habet. In utrumque convenit illud LUCILII:

K k 3

Uni

*Uni se atque eidem studio omnes dedere & arti
Verba dare ut caute possint, pugnare dolose.*

§. CCCLXV. Uti sapientis est, in rerum sa-
lubrium scientia & usu perpetuos facere progres-
sus; ita & ab inferiori ad altiore[m] peritiae gra-
dum ascendere laboret oportet, qui Jurispru-
dentiae naturali animum adjungit. Quo uberio-
rem autem & plenior[em] regularum juris naturalis
notitiam sibi mens comparavit, quo plura factorum
genera, quo clarius, firmitus, & promptius de
illis judicandi morem adscivit, ea magis in hac
arte progressa est.

Restat, ut dispiciamus, qua via ad majorem
perfectionis illius gradum perveniatur. Primum
necesse est, dari operam praescriptis naturalibus
recte intelligendis & a fonte suo ita ducendis,
ut nullum de eorum veritate dubium superfit. 2)
Laborandum est, ut doctrinam de *imputatione
morali* cognitam habeas ac perspectam. 3) Ea,
quae tum ad iudicium mentis acuendum tradun-
tur a Logicis, tum & quae ad praesentiam animi
in negotio ipso perquirendo augendam docentur
a Psychologis, omni studio ad usum traducantur.

Judicium exacuitur exercitatione perpetua ob-
servandi & meditandi ea, quae ad firmandam
regularum juris intelligentiam, & ad artem eas
cum cujusque generis factis conferendi perti-
nent. Huc refertur diligens indagatio factorum
variorum, quae in vita communi, in foro, in-
ter populos, venerunt veniuntque in contro-
versiam, & accuratior inquisitio in modum, quo
disceptantur ac judicantur, denique investigatio
causarum, a quibus quorundam judicantium er-
rores provenerunt. Maximam enim difficultatem

Ju-

Jurisprudentiae affert non regularum specialium iuventio, sed factorum & institutorum variorum cognitio tam evidens, ut eorum convenientia aut discrepantia cum norma naturali & civili appareat. Qua in re magnam utilitatem habet assiduus historiae civilis cultus, praesertim historiae rerum ac disputationum forensium studium; praeterea familiare & eruditum cum illis consortium, qui in negotiorum luce vivunt, denique eorum, quae viri pragmatici de causis inter gentes aut in iudicio actis scripserunt, intenta ac solers lectio. Caeterum in quibus rebus philosophandum est, in illis praecipue meditari decet, non autem in iis solummodo, quae alii meditati sunt, cum lalandis praesidium veritatis quaerere, aut promiscue alleganda scriptorum variae existimationis cohorte, quorum saepe alium alius sine rei ipsius investigatione secutus est, in opinionem scientiae & eruditionis inanem imperitos adducere.

§. CCCLXVI. Praesentia animi (§. 365.) est gradus necessarius intentionis cogitationum in id, cuius clare cogitati mens sibi in posterum conscia esse velit, aut ad quod statim decernendum & exequendum progredi debeat. Haec intentio quamprimum in rem aliquam clare cogitandam defigitur, simul eae ideae intercurrentes obscurantur, quae claritatem cernendi id, in quod intuemur, minvere possint.

Jurisprudentiae duae sunt partes, altera *Theoretica*, altera *Practica*; quarum illa ad cognitionem regularum, haec ad intelligentiam facti & hujus collationem cum legibus pertinet. Itaque ars praesentiam animi augendi in utraque illa jurisprudentiae parte collocari debet, amotis praecipue causis, quae mentem his rebus in-

tentam perturbant. In regulis juris naturalis exquirendis mentes sæpe distrahuntur studio sectæ, novitatis, receptatum opinionum, neglecta distinctione principiorum Juris Civilis patrique a naturalibus. In maximam vero difficultatem incurrunt, qui in causis judicandis versantur; rerum variarum, quæ factum circumstant, concursu, quo impediuntur in veritate ejus, quod unum in factis contemplari debebant, eruenda, vel in ejus qualitate, aut boni malive, quod in eo inest, quantitate, detegenda. Eæ enim non attendenda, sed separanda sunt, quæ nullum momentum ad sententiam ferendam habent. In primis autem operam navari oportet, ut mens sua ipsa statum exquirat, & latentia in suo quasi fundo semina proclivitatis ad obscuritatem & confusionem idearum observet ac tempestive deleat.

Hoc numero habetur inveterata festinatio orta a pigritia aut ab adsueta voluptatum appetentia, a praejudicatis opinionibus, a consuetudine concitatoribus animi motibus succumbendi, qui oriuntur ab arrogantia id, quod semel dictum scriptumve est, pertinaciter propugnante, a gratia, ab odio, ab invidia, a metu illis, quos diligas, quorumve favore te indigere putès, displicendi, ab effreni studio patrium, a cupiditate flagitante ultionis.

In primis nativa indoles, prout ad lenitatem aut ad severitatem est pronior, ita eos, qui de factis alienis in *vita communi*, vel in foro judicant, adducere potest, si sint mitiores, ut jus æquitate quadam opinata capiti pervertant, si rigidiores, ut in arbitrariis questionibus non meminerint, summum, uti veteres ajunt, *jus esse summam crucem*. Exemplum rei illustre est Cato, cujus austeritate & Stoicæ agentis ingenium pas-

ne intractabile mira arte mollique tactu ad lenitatem in causa quadam illustri inflectere studuit CICERO, & quod erat potendum in vitio, illud tribuit disciplinae, ad quam quasi per eandem naturam suam delatus videretur. Postquam laudaverat, cum sibi ad imitandum proponere exemplum proavi sui, haec pulchre dicta subjicit: *et si illius comitatem & facilitatem tuae gravitati severitati que adsperseris, non ista quidem erant meliora, quae nunc sunt optima, sed certe condita jucundius.* (a)

§. CCCLXVII. Haecenus jurisprudentiam naturalem contempti sumus, sicut habitum animi. Eodem nomine etiam significari solet disciplina, quae principia & modum ejus, quod natura justum est, ab injusto dignoscendi docet.

Haec disciplina sero conformata est. Quippe eam philosophiae partem certis praeceptis ordinare haud neglexerunt veteres, quae hominum mores ad virtutis & sapientiae normam dirigere, atque in societate, praesertim civili, prudenter agere docet. Artem vero juris, quod nos natura docet, ab aequitate & a civilibus institutis fecernendi, atque ejus scientiae in negotiis judicandis demonstrandae magis

(a) CICERO pro L. Murena c. 31. Dixerat paulo ante (c. 29.) *At ego te verissime dixerim peccare nihil, neque ulla in re te esse hujusmodi, ut corrigendus potius, quam leviter inflandus videaris. Finit enim te, ipsa natura ad honestatem, gravitatem, temperantiam, magnitudinem animi, justitiam, ad omnes denique virtutes magnum hominem & excelsum. Accessit bis tot doctrina non moderata nec mitis, sed ut mihi videatur, paulo asperior, quam veritas aut natura patitur.*

gis usu suam fecerunt, & in ipso quasi opere didicerunt, quam in disciplinae formam redegerunt.

Sic floruit doctrinarum Juris Naturalis intelligentia Romae, cum ex hoc fonte consilia sua ducerent assessores Praetoris peregrini, *Fociales*, *Senatus* praesertim bonis reipublicae temporibus, *Oratores*, atque *Jcti* magni nominis. Quales erant *Servii Sulpitii*, *Laebones*, & postea *Papimiani*, *Oratorum* regnum diuturnum, quippe ad flectendas judicantium voluntates aptissimum, sed germanae justitiae ac rationi boni publici saepe contrarium (a), tandem everterunt *Jcti*, feceruntque, ut, quod de sua aetate praedicavit *CICERO*, illud posteriora tempora delerent, nempe *duas esse artes, quae possent locare homines in amplissimo gradu dignitatis, unam imperatoris, alteram oratoris boni.*

§. CCCLXVIII. Ex veterum *Jctorum* libris complures doctrinas in *Digesta* referri curavit *Tribonianus*, quae longe pleniorum Juris Naturalis intellectum demonstrant, quam quae in *Novellis* suis disputavit *Justinianus*. Praecipue ad tollendam, qua *Jurisprudētia* studiosi saepe premuntur, difficultatem, ex *dictorum factorumque interpretatione*, & ex modo *factorum veritatem* indagandi, subnascentem, egregiae regulae in *Pandectis* traduntur. Sed nec *Romae*, nec *Berysi*, nec *Constantinopoli Saes. 4. seqq.* aequae *jus Naturale ac jus Civile* publice docebatur.

Magno temporis intervallo interjecto cum in *Academiis* ad exemplum *Bononiensis* institi-

(a) V. *CICERO de Or. lib. 2. c. 59. de Finib. IV, 24. GELL. N. 4 I, 6.*

stitutis *Juri Romano & Pontificia* opera diuturna & difficilis daretur; *Jurisprudentia Naturalis* negligi perrexit. Si qua medio, quod vocant, aevo inter populos controversia de jure incideret, non ratiocinari mos erat, sed argumenta a fonte naturae ducenda ex male intellectis aut imperite congestis *juris*, quod memoravimus, *utriusque* locis conquirere, ac multitudine *juris Doctorum* & in primis eorum, qui *Glossatores* dicebantur; interpretum firmare.

Revocata ex tenebris literarum luce cum schola CUIACIANA scientiae *Juris Romani* novam lucem afferret, ne tunc quidem ad *jurisprudentiam* naturalem diligenter excolendam atque redigendam in artem studia conferri coeperunt. Ad illud enim opus inchoandum & conficiendum necessaria erat emendatior *Philosophia*: ad hanc vero ex servitute restituendam in libertatem &, si hac comparatione uti licet, reaedificandam non tantum opus erat magno ingenio, sed & nobili audacia.

§. CCCLXIX. Tandem surrexit HUGO GROTIVUS, egregium aevi sui litterarii decus & sempiterna patriae suae gloria. Huic viro natura fau-
trix insignem aciem ingenii, admirabilem vim memoriae, immensam sciendi ac res ante gestas atque ab eruditis explicatas pervestigandi cupiditatem & ardorem tribuerat. Quam intelligentiam rerum & factorum institutorumque civilium, tum veterum, tum recentiorum, sibi summa indagandi assiduitate comparaverat, ea fretus, & in subsidium adhibita philosophiae *Scholasticae* tum regnantis scientia, consilium inivit, suavis PERRESCII, novam & hucusque ignotam *Juris Naturae & Gentium disciplinam* componendi.

di. Susceptum opus tribus annis absolvit, & inscriptum *de jure Belli & Pacis a. 1625. Lutetiae* divulgavit, non ut juventuti in academiis erudiendae inserviret, sed ut viris multarum rerum ad jus pertinentium cognitione imbutis, & praecipue viris civilibus rempublicam tractantibus; meditando, ignorata discendi, temere credita ad rationis stateram exigendi copiam praeberet. Primus itaque viam nondum tritam ingressus est non eodem apud eos, qui *eruditi* dici volebant, successu, quam communi viro- rum in negotiis publicis versatorum applausu.

In quo opere si qua ex parte via, quam in istis doctrinis inter se connectendi displiceat, quod eam titulo libri accommodavit; si jus publicum; seu jus mutuum principis & civis, cum tenuisse magis; quam absolvisse, ac tantum difficiliora quaedam ejus capita plenius illustrasse desideres; si in argumentis, quibus dicta sua confirmat, non nihil *Scholasticae*, quae tunc dominabatur, subtilitati indulsit; haud sane tantae sunt illae lacunae, ut non possint ab interprete utcumque perito commode repleri.

Quaquam consensui gentium humaniorum & sapientum aliquanto plus tribuit, quam germanae philosophiae rigor patitur: (a) tamen in sententiis aliorum, praecipue veterum, copiosè afferendis magis id eum egisse crederes, ut cupidius legatur, quam ut illis nitatur. Certe ad dicta Poetarum & Oratorum veterum non velut ad oracula lectorem amandavit; (b) sed eo consilio

(a) V. *Jur. B. & P. proleg. §. 39. seq. & lib. 1. c. 1. §. 12.*

(b) Cf. GROTIJ *d. 4. prot. §. 48. & I, 3, 5,*

silio magnam eorum copiam doctrinis suis ad-
 junxit, ut venustate sermonis lectorem attentum
 retineret, & eum sacrum orationis, quem sibi
 jucundum esse sentiret, cum aliis communi-
 caret. Dedit aliquid temporis, quo veterum le-
 gitio etiam inter primores uisitata & comenda-
 tius erat.

De Jure Gentium voluntario ea, quae sciri
 necesse est, non omnia complexus est, & non-
 nulla minus accurate disputasse culpatur: anim-
 adverti oportet, primum fuisse, qui fines
 utriusque Gentium juris accuratius regeret, &
 demum post ejus aetatem a centum & quadra-
 ginta inde annis in communem utilitatem po-
 pulos Europaeos complura statuiffe, quibus do-
 ctinae Grotianae vel confirmantur, vel sup-
 plentur & amplificantur.

§. CCCLXX. Non multo post exortus est
 JOHANNES SELDENUS, vir egregie doctus &
 rerum, quae ad republicum Judaicam pertine-
 bant, peritissimus, quem GROTII quodammo-
 do aemulum dicere possis, si ei acumine judi-
 cii par fuisset. Edidit a. 1640. Londini *jus N.
 & G. juxta disciplinam Hebraeorum*, postquam
 librum de *mare clauso* divulgaverat, quo GRO-
 TII *mare liberum* oppugnavit. Novam Juris Na-
 turalis tradendi viam iniit, quae & hoc saeculo
 quibusdam placuit, siquidem omne demonstra-
 tionis filum a *praecipis Noahicis VII.* duxit.

Fundamenta legum naturae socialium paene
 evertit THOMAS HOBBSIUS tum in *elemen-
 tis de cive*, quae primum Lutetiae a. 1642. edi-
 dit, tum in libro inscripto *Leviathan, sive de*
 ma-

materia, forma & potestate civitatis ecclesiasticae & civilis, edito a. 1651.

Necessitatem Monarchiae nullis finibus descriptae asserturus tanta sagacitate imbecillitatem & veluti pathologiam hominum societate devinctorum investigavit, ut etiam repudiatis, quibus nititur, principiis, & inprimis rejecta, quam ex illis effecit, conclusione praecipua, solertiam ingenii, artem ea, quae tradit, inter se apte connectendi, copiam observationum utilium, quas attulit, iudex paulo aequior quisquam laudare vix dubitaverit. Quod quondam disputando effecerant *Academici*, ut *Dogmaticorum* diligentiam exacerent, id impetravit *Hobbesius*, multosque paradoxis suis excivit, ut germana Juris Naturalis principia ab objectionibus vindicata firmiter assererent. Qua in re si *SCHARROKIVS* & *CUMBERLANDUS* non omnes numeros impleverunt, haud defuerunt brevi post, in ipsa quoque *magna Britannia*, viri docti & diligentes naturae observatores, qui hujus leges probabiliori ratione defenderent.

§. CCCLXXI. Vicerunt oblectatores insignia merita *SAMUELIS PUFENDORFFII*. Is *Academici Jurisprudentiae Naturalis Hagae Comitum a. 1660. evulgatis a Carolo Ludovico, Electore Palatino*, literarum amante & intelligente, hominumque doctorum praestantiam magni aestimante, eam gratiam inivit, ut primus *Juris Naturae & Gentium Professor*, qui in *Germania* fuit, *Heidelbergae* constitueretur. Vestigiis *GROTKI* insistens concilium, quo hic excellit, dicendi genus vel imitari noluit, vel assequi non potuit. Commoda docendi ratione usus pluribus argumentis, in primis ad jus publicum civitatum pertinentibus, locupletatum *Jus N. & G.*

G. a. 1672. editis, & a. 1673. ejus operis quasi nucleum in libro inscripto *de officio hominis & civis* subjecit.

Ex eo tempore Juris Naturae Gentium ac publici cultus tum in Germania, tum in Belgio nostro effloruit. In primis HENRICI COCCENII, Professoris quondam *Franequerani*, postea *Francfurtani*, indefessæ & egregia opera hoc sæculo ineunte eminuit. Ad quam accessit argutum acumen CHRISTIANI THOMASII, Professoris quondam *Halenfis*. Hic *Pufendorfianæ* disciplinae addictus in refellendis, quas tum vigeant, opinionibus præjudicatis majore ingenii acie elaboravit, quam in novo, quem apparavit, hujus disciplinae contextu, qui ejus *institutionibus jurisprudentiæ divinæ* a. 1689. *Lipsiæ* editis, (& *Fundamenti Juris Naturalis & Gentium Lipsiæ* a. 1701. in vulgus emissis comprehenditur.

Ex utraque schola prodierunt hoc sæculo viri in illo literarum genere excellentes, quibus laus hujus præcipui de eruditione, & vere dixerim, de genere humano meriti debetur, quod hanc scientiam ad usum vitæ conformaturi, non tantum Juris Romani, Pontificii, patrii, notitiam, sed & usum fori ac historiam populorum ad hanc disciplinam locupletandam contulerunt, ac vicissim legum naturalium principia ad causas forenses gentiumque controversias disceptandas traduxerunt.

§. CCCLXXII. Deerat his studiis adhuc quoddam præsidium a Philosophorum scholis repetendum. Jurisprudentiam naturalem ætissimæ cognatione cum anthropologia & principiis Ethicæ contineri, (§. 363.) observavimus. Felicem

licem philosophiae contemplativae operam dedit
 GÖTTFRIEDUS WILHELMUS LEIBNITIUS, immor-
 talis honos Germaniae, utinam patri philosophiae
 praeceptivae, & in primis juris Naturalis & Gentium
 ac publico, navasset, ut quem tot tantisque obli-
 gibus, & nominatione historiae recentioris usque po-
 pulorum, peritiam instructum, nato ipsa ad leges
 suas continua serie explicandas insistere videretur.
 Aggressus est hoc opus Leibnitianae disciplinae
 alumnus CHRISTIANUS WOLFFIUS. In cujus *Philoso-
 phia Practica universalis*, & IX. voluminibus de
Jure Naturae & Gentium editis si complurimum de-
 monstrationum redundantia, & saepe neglecta justitiae
 ab eo, quod aequitati & humanitati est contenti-
 taneum, secretio displicuerit, vis tamen do-
 cendi philosophica, quae ad *Mathematicam* ac-
 cedit, vago disputandi generi, requae non accu-
 rate definiendi nec inter se connecti aptaque tra-
 dendi consuetudini opposita, cuius rerum intel-
 ligenti in perpetuum grata & accepta erit.

§. CCCLXXIII. Recensimus inventorem ac
 primos hujus scientiae duces. Recentiorum studia
 & merita in hoc jurisprudentiam gentium, quae ve-
 neratur, partim enumerant: sum huius historiam
 hujus disciplinae dedita opera tractant, tum qui
 bibliothecam Juris Naturalis & Gentium edide-
 runt. In quibus hujus juris descriptibus eos maxi-
 me imitari & sequi expedit, qui Jurisprudentiam ci-
 vilem usumque rerum forensium, ac historiam civi-
 lem, praecipue recentiore, cum philosophia a pro-
 ximis quadraginta annis diligentius tractata, conjun-
 xerunt, & quicquid controversiarum inter populos
 & privatos obvenit, illud ad principia naturalia re-
 vocarunt, probe memores, faciendum esse, ut haec
 di-

disciplina non cathedrae, sed vitae discatur, ac non privatorum tantum, sed & publicis iudicio- rum & populorum commodis applicetur.

ADDITAMENTUM.

DE USU JURISPRUDENTIAE NATURALIS A FONTE SUO DUCTAE IN RELIQUIS JURISPRUDENTIAE PARTIBUS ET VARIORUM MUNERUM, QUIBUS JCTI ADHIBERI SOLENT, FUNCTIONIBUS.

Absolvi pensum, quod mihi constitueram. Principia Juris Naturalis, non ipsum corpus doctrinarum, quae hoc nomine continentur, tradere in animum induxi, sed hanc telam alii tempore servavi. Fore autem e re eorum iudicavi, quorum in arte boni & aequi progressus adjuvare mearum est partium, appendicis loco nonnullos adjici excursus in doctrinarum, in quibus a fonte naturae ducendis hactenus versati sumus, utilitatem, quam afferunt illustrandis, firmandis, adjuvandique reliquis jurisprudentiae partibus, artique politicae muniendae adversus dogmata prava & publice privatimque nocentissima. Qui hodie juri operam dant, praecipue in Belgio, non id unum agunt, ut arte forensi instruantur, sed etiam ad regimen ac varia reipublicae & civitatum ministeria admoveri solent, in quorum munerum functionibus sola juris privati, sola formae modique res in foro agendi disceptandique notitia non sufficit, sed pectore principis justis & honestis, quod natura statuit, imbuto in primis opus est.

L I

Quam

Quamobrem non plane supervacaneum nobis visum fuit, usum rerum, quas supra docuimus, in eorum studio juvando, qui ad forum & rempublicam accessuri sunt, nonnullis definitionibus & observationibus additis illustrare.

§. I. **S**omma juris partitio est, aliud esse divinum, aliud humanum: Illud vel naturale est, cujus definitionem exposuimus, vel a Deo specialiter patefactum in sacro codice, quem Christiani nobis contigisse gaudemus. In hoc si quaedam a jure N. diversa praescribantur, cave concludas, his praescriptis ea refelli, quae de praeceptis Juris Naturae immutabilibus & haud mutatis supra confirmavimus. Nulla utriusque juris pugna est. MOSES tum ecclesiam, tum rempublicam Judaicam, instituta duo intime conjuncta, ordinaturus substitit in eo, quod legislatorem sapientem facere oportebat, solosque actus civium externos ad certam normam ei consilio, quo civitas illa fundabatur, consentaneum direxit. CHRISTUS autem & APOSTOLI non jura constituerunt, sed virtutem perfectissimam docuerunt.

Quicquid leges *Mosaicæ* ob rationem nobis ignotam, aut status Judaeorum nobis cogniti propriam, (a) vetant, illud Jure Naturali permixtum esse potest, quoniam optimis de causis Deus posuit naturalem eorum hominum libertatem coarctasse, quibus sub conditione horum officiorum singularia beneficia tribuit.

Quicquid Moses volente Deo fieri jussit, illud citra jussum divinum specialem juri naturali contrarium

(a) In tales rationes diligenter & acute inquisivit Cels. MICHAELIS de legibus *Mosaicis* & de legibus *Judaeorum connubialibus*.

rium esse potest. Aliud enim, ut recte inquit Grotius, est *jus Dei, quod Deus per homines exequitur, aliud jus hominum inter se.*

Quod Moses plene (§. 248.) permisit, illud Juri Naturali per se adversum esse nequit. Sed cui facto nullam poenam statuit, illud ob hanc impunitatem esse *legi naturali* plane consentaneum, minus recte concluditur. Quare cum verba sunt ambigua; sit dubites, ultra permissio; plena, an minus plena, cum mente legislatoris divini consentiat, legem ex naturae praeceptis interpreteris oportet (a).

Leges civiles & ecclesiasticae universae; quas Moses dedit; cum fuerint ad rempublicam & ecclesiam adfixae; hodie nos non obligant; nisi ea mente quasdam esse constitutas appareat, ut cunctos, quibus innotuerint; obstringant: tum enim Christianis illis quoque alligari; manifestum est. Quales leges num in sacro codice extent; facti est quaestio: si extent, habere eas vim nos obligandi; ex potestate Dei normam hominibus praescribendi cognoscitur. (§. 238.)

§. II. Doctrina Christi; quae ad purum & sine labe peccus conformandum spectat, non nova virtutis genera tradit, sed eam inculcat, quam ratio exigit, quamque Moses tanquam legum civilium lator non quidem praescripsit, sed ab beate vivendum tamen necessariam esse posuit. Quare nulla officia hominis Christiani pugnant cum officiis viri boni; sed illa horum sunt firmamenta & adjumenta. Itaque locorum ambiguum, de quibus diffident interpretes;

(a) V. GROTIUS. *de Jure B. & P.* I, 1, 18. & ad eum locum OSTIANDER ac JAGERUS.

tes, ea sententia est praeferenda, quae cum legibus naturalibus indubitatis quammaxime consentit.

§. III. Complura officia multi eorum, quae Christus & Apostoli docuerunt, interpretes ex verbis minus clavis male colligunt, quae, quod cum legibus naturae non congruunt, merito expunguntur, certe quae accuratius, quam vulgo fit, definiri oportet, ne Christianum in cursu vitae beatae Deoque gratiae impediunt. In hunc numerum veniunt e. c. hae doctrinae: nunquam vitae servandae causa eum esse interendum, qui nos aggrediatur; non pati religionem Christiani, ut habeat *servum*. Ad eundem locum pertinent quaestiones; num liceat principi Christiano, veniam cuiquam homicidae dare? quousque pateat imperium, quod viro in uxorem vulgo adscribitur? num liceat, facere divortium cum uxore? nuptias secundas jungere? actione injuriarum experiri? foenus accipere, jurare, militare? &c.

Ex adverso plurimum refert, naturam, voluntatis divinae quoque interpretem, consuli ad quaedam, quae de officiorum numero minus recte deleta quandoque fuerunt, restituenda & corroboranda, in primis autem ad vera Ecclesiae jura & officia dignoscenda: v. c. num, nisi jus asyli templis tribuatur, Deus violetur? num Ecclesiae jus sit cognoscendi de jure contractuum juratorum, aut de rescissione rerum judicatarum sub obitu peccati vitandi? num quod jus sacrorum ordinandorum ad principem pertineat? quale illud sit? quantum? num quae de votorum sanctitate praecipiunt leges Judaeis praescriptae, ea peraeque ad Christianos pertineant? &c.

Postremo, plenior legum naturalium intelligentia

tia mentem ab eorum errore integram praestabit, qui rempublicam ex *Christianis veris* compositam posse beatam esse, aperte negant.

§. IV. Juris Naturalis doctrinis, tanquam firma basi, pariter nituntur jura voluntaria, (*positiva*) quibus inter se populi, vel ejusdem civitatis cives, utuntur.

Pars eorum plures gentes obstringit, pars unius gentis propria est. Illa *Juris Gentium*, haec *Juris Civilis* vocabulo appellatur.

Jus Gentium (*a*) est *complexus jurium & officiorum perfectorum inter populos*. Haec jura & officia sunt vel cunctorum *communia*, vel a quibusdam tantum *populis communi consensu constituta*. Illa *Juris Gentium naturalis* (*aeterni, primarii*), haec *voluntarii* (*positivi, secundarii*), nomine appellari solent. Jus Gentium voluntarium, quo populi Europaei (*exceptis Turcis*) utuntur, vulgo vocatur *jus Gentium Europaeum*.

§. V. Ipsum *juris* vocabulum innuit *jus Gentium* differre a disciplina honestatis Gentium, quam nonnulli eodem nomine comprehendunt. Hi putant, populos esse considerandos tanquam si essent unum corpus, cujus partes communi utilitate devinciantur, ut singuli singulis non tantum nihil detrudere, sed & prodesse debeant. At complexus officiorum minus perfectorum, quibus gentes sibi

(a) Non est hujus loci, disputare de varia interpretatione hujus vocabuli apud scriptores classicos ac *setos veteres*. Nunc illud distinguunt a *Jure Naturae*, quo l. (§. 352.) definivimus, nunc cum eo commiscunt, nun ejus civile, quod Romanis cum pluribus gentibus erat commune, eo vocabulo complectuntur. V. Cic. *de Off.* III, 5. *de Oratore* I, 13.

mutuo obstringuntur, ad *Ethicam Populorum* referri debet; juris, quod violatum bello vindicetur, vim non habet.

Decorum Gentium aliud est *necessarium*, quod sub partibus Juris Gentium continetur, aliud voluntarium, cujus servandi studium tum ad officia gentis erga se ipsam refertur, tum ad ea, quae populi alii aliis imperfecte debent.

§. VI. Graeci, inter se justitiam esse colendam affirmantes, a juris aequi communione excluderunt populos, quos vocabant barbaros, atque ab ea doctrina non plane alieni fuere *Plato & Aristoteles*. *EPICURUS* esse aliquod jus Gentium, univcrse negavit, (a) quia gentes omnes foedere communi jungi non possint, sine pacto autem nullum sit inter pares vinculum juris communis.

Quae opinio merito repudjatur. Jus Naturae aequè populos universos obstringit, ac singulos homines. Nam neque numerus hominum societates ineuntium, nec vires eorum conjunctae, tantum valent, ut possint mutare praecipua juris collecta ex ordine rerum naturali, quo, quid sit utile & exitiosum societati humanae, semel & perpetuo a Deo definitum est. An sibi contentanea foret natura, si, quod prohibet facere singulos adversus singulos, ne suae ipsorum felicitati desint, id a multis consociatorum millibus, cum nullo horum incommodo, committi pateretur?

Est itaque jus, quod in bello & pace populis omnibus, etiam cultioribus adversus barbaros, sanctum, & illis quidem, quoniam sunt cultiores, san-

(a) V. *DIOGENES LAERTIUS* *segm.* 150.

sanctissimum esse oportebat. Continet enim praesidium firmissimum communis populorum libertatis ac salutis.

*Sceptrorum vis tota perit, cum pendere iusta
Definis.*

§. VII. At enim inquis, leges num populi semper armati cogitent, qui metui cupiunt, ne metuant? quos distrahit concordia discors & perpetuo sollicitat? An his expedit, horumque an conservatio patitur, ut ad eandem, ad quam privati, normam consilia sua dirigant? Patitur omnino, (§. 330.) Saepe praetexitur, ad *conservationem* populi id esse necessarium, quo demum illi indigent, qui de loco suo tenendo in republica sunt solliciti, quive ad majora emolumenta altiorumque honorum gradum illa sola via contendere possunt. Saepe non posse fieri judicatur, quod alio modo, eoque iusto & aequo, sed non aequo commodo, effici potuerat. Quam leviter ab eo, *quod non fit, seu quod fieri posse, in mentem*, ut ajunt, *venit nemini*, argumentum ducatur ad id, *quod fieri non potest*, exemplo vel uno declarabimus. Quot saeculis hanc opinionem tenuit orbis Europaeus! bella sine plena licentia praedandi, vastandi, occidendi, ad servitutem rapiendi, prospere geri non posse; & eos, qui faeva in bello fieri non oportere praeciperent; leges alteri orbi profuturas somnari. Vindicavit naturae jura praesens disciplinae militaris rigor, & huic praesertim saeculo gloriosa juris bellici temperatio.

Id demum est bonum firmumque imperium, in cuius administratione princeps nulla iniustitia indiget.

§. VIII. *Jus Gentium voluntarium* (§. IV.) non ex *sola utilitate*, sed ex conventionibus populorum, aut ex illorum dictis factisque vim *conventionum tacitarum* habentibus, enascitur. Est itaque eorum, qui consenserunt, proprium. Mutabile est, sed communi eorum, quorum interest, consensu. Quae in re differt a *Jure Civili*, quod sola ejus, a quo conditum est, voluntate mutari potest. Num dubitari potest, hujus juris, a populis Europaeis in mutuam utilitatem constituti, scientiam esse necessariam, quo gravissima belli & pacis negotia reguntur?

Atque in illo tum probando, tum ab ea consuetudine, quae in jus abire non potest, & a regulis decori atque humanitatis populorum discernendo, est opus pleniori non solum historiae recentioris, sed & juris naturalis cognitione. Historia suppeditat facta, quibus probatur consensus populorum in mutuam obligationem. Jus Naturae decernit, num ea obligatio contrahi poterit. Quod si appareat obligatio illa ex consensu verbis factisve declarato prognata, & jus postulandi, ut adversus eam nihil agatur, notio *Juris Gentium* existit.

Pars ejusdem juris nasci videtur tum ex *resensione*, tum ex *repressaliis*, seu imitatione ejus, quod ab altero populo ad alterius incommodum gestum est. Verum haec remedia malorum an sint *necessaria*? facti est quaestio: quando *licita*? & intra quem modum? *Juris Gentium Naturalis*.

§. IX. *Jus civile* (§. IV.) est complexus legum ad communem principis & civium in civitate quaque utilitatem conditarum. Est bipartitum, *publicum* & *privatum*. *Jus publicum* est complexus *legum pacis statutarum inter principem &*

ci-

cives; vel est disciplina, quae mutua principis sum-
ma ac civium jura & officia perfecta exponit.

In hoc jure explicando occupatis duas quaestio-
nes ante oculos versari oportet; unam, quid prin-
ceps & cives sibi promittere potuerint; alteram,
quid voluerint. Illam a fonte Juris Naturalis du-
ci oportet, Haec partim ex natura pacti civici,
partim ex pactis conventis cujusvis populi specia-
libus pendet. Unde oritur distributio juris pu-
blici in generale & speciale.

Juris publicum speciale a stirpe juris publici ge-
neralis ducitur. Ex hoc explicatur, judicatur;
hoc corroboratur, suppletur.

Ex hoc enim complures arduae & maximae pon-
deris controversiae sunt dirimendae, quae conven-
torum inter principem & cives tabulis raro termi-
nantur, quasque hoc loco tractare, vetat instituti-
ratio. V. c. num aliquando magistratui vel princi-
pi, non obedire aut verbis, vi, armis, resistere, li-
ceat singulis, corporibus, (seu conformatae plurium
civium universitati) aut toti populo? Si liceat,
quousque? Quis sit tyrannus? Cujus de tyranni-
de sit judicium? Quando majestatis, ac specia-
tim laesae erga principem vel magistratus reve-
rentiae, crimen admittatur? Quando perduellio-
nis? Qui sint seditiosi? qui rebelles? Qui ve-
ro justae libertatis ac jurium suorum assertores?
Quid sit minimum & maximum, vel in juribus
principis, vel in libertate, proinde quis imperii
modus, quisve obsequii civium & patientiae ter-
minus? (cf. §. 361.)

§. X. Praeter leges, quae formam & ad-
ministrationem imperii fundant ac constituunt,

L. I.

(sum.)

(*fundamentales*) societates civiles indigent legibus, quae actus privatorum ad commune bonum tum non impediendum, tum juvandum, eoque, qui cuique civitati maxime convenit, modo dirigunt.

Hae leges vel jura privatorum mutua definiunt & defendunt; vel singulos cives ea facere jubent, quae non tam singulis membris civitatis, quam huic toti, prosunt, ac quibus violatis toti corpori civium recta via, singulis obliqua, nocetur. Ad posterius genus pertinent leges, quibus *res aedilitia* constituitur.

§. XI. Complexus (vel alio significatu disciplina) legum civilium, quae mutua privatorum jura definiunt, & eorundem officia perfecta erga civitatem sanciant, vulgo dicitur *jus privatum*. Hoc jus eo spectat, ut confirmetur ac poenis constitutis communiatur praecepta Juris Naturae, deinde ut quaedam officia naturalia minus perfecta convertantur in perfecta, vel ut officia naturali jure perfecta vim plenam suam (obligationem externam) aut omnino perdant, (veluti pactum, ut debito non tempestive soluto pignus fiat creditoris) aut eam ex parte amittant (veluti eorum, quae lusu perditum sunt, non solet in foro dari persecutio sed negari solutorum repetitio).

Duplici modo considerari potest *jurisprudencia privata*. Primo, cum quaeritur de *jure privato statuendo, corrigendo, abrogando*; quae disquisitio proprie pertinet ad *jus publicum*; deinde, cum agitur de jure privato, quod constitutum est, explicando, & vel ad cavendum, vel ad absolvendum, vel ad condemnandum applicando, quae sunt partes *juris privati restrictae dicti*. Recte itaque *jurisprudenciam privatam* lata significatione in-

intellectam definias, esse habitum animi: leges bonas in civitate de privatorum mutuis juribus & officiis perfectis dandi, & ex illis, quae datae sunt, distincte cognitis factorum justitiam vel injustitiam concludendi.

§. XII. Ac primo quidem jurisprudentiae, id jus privatum, quod constitutum est, exponētis & ad facta accommodantis, fundamentum, idque solidum, est *Jus Naturale*. Frustra sunt, qui hujus juris usum ad *statum naturalem* restringunt. Is status est conjunctio hominum, qui communi imperio civili haud reguntur, nullisque inter se juribus, nisi ingenitis aut pactis, utuntur. In quo statu sunt positi Reges ac populi liberi alii ad alios relati, privati, qui nullius se imperio subjecerunt, diversarum civitatum cives, illive, qui in mari libero, inque insulis desertis, versantur.

In omnem hominis statum adventitium convenit *Jus Naturae*. Datum est homini, ergo & civili. Status naturalis non plane est sublatus status civili, sed id tantum, quod in eo ad communem plurium consociatorum salutem deest, necessitudine arctiori civium inter se ac cum imperante augetur. Ad hoc augmentum efficiendum spectant leges, quae dirigunt actiones singulorum ad largiorem boni communis mensuram impetrandam: seu vetent, quae omitti, seu jubeant, quae fieri oporteat a singulis, ut tutius & jucundius vivatur.

§. XIII. Quatuor potissimum commoda ex cognitione pleniori *Juris Naturalis* in studium juris civilis redundant. *Jus Naturae* corroborat leges civiles. Supplet in his omisa. Docet illas recte interpretari. In ambiguis causis normam controversiae judicandae suppeditat.

ditat. *Artem de factis singularibus recte iudicandi juvat & auget.*

Disciplina Juris Naturalis est quasi ars logica juris civilis omnis, tum publici, tum privati, cultum dirigens; eundemque in hujus partibus inter se connectendis & ad factorum dijudicationem applicandis usum praebet, quem Geometria in Mathesi universa.

§. XIV. Ac primo quidem *robur*, quod leges civiles a jurisdictione & a poenis mutuuntur, non omni loco & tempore sufficit. *Angustam esse innocentiam hominis ad legem boni*, recte dixit SENECA. Animus quoque sibi a nulla vindicta metuens ut adstringatur, ut ne in tenebris quidem injuste ac nefarie agere ausit, seu, quemadmodum vulgo dicitur, leges ut *obligent in conscientia*, ex Jure Naturae praesidium peti necesse est.

Quippe vulgaris locutio, *non inem obligari in conscientia*, significat, actum aliquem legitime praecipitum esse hujusmodi, ut ejus auctor, etiam si poenam humanam evaserit, naturalem tamen & divinam effugere haud possit, ac propterea agitetur culpae suae conscientia, teneatur, & poenam, quam commeruerat, semper sibi ante oculos versantem pertimescat. Impii profecto sunt, Deique cultores dici non possunt, qui leges ab imperante juste constitutas, e. c. *de vestigalibus*, quoniam recta ad publicam utilitatem, & oblique tantum ad privati cujusque quietem & emolumenta spectant, salva religione negligi posse, sibi aliisque persuadent. Legis civilis justae eadem est vis, quae pacti legitimi. Obedientia civium omnis unde nisi a conventionem ejus jussa exequendi, cui se regendos commiserunt? At num illaesa erga Deum religione pacta violare licet? Quod si qui satis sibi contra conscientiam (commu-

munem scientiam) hominum opibus septi & muniti videntur, (ut verbis CICERONIS utar) Dei tamen conscientiam horreant, (a) easque ipsas sollicitudines, quibus eorum animi noctes atque dies exeduntur, a Diis immortalibus supplicii causam importari putent.

§. XV. Supplet Jus Naturae, quae Juri Civili, seu non scripto, seu scripto, desunt. Obligationis ex jure non scripto, quod inter ejusdem civitatis cives moribus invaluit, fontem continent doctrinae *Juris Naturae*. Ex his enim intelligitur, quae consuetudo vim legis inter privatos consequi, quaeque legibus derogare, legemve inter principem & cives facere possit? quo actu, vel quorum actuum similitudine probetur? Quatenam regulae ab *analogia* eorum, quae moribus sunt introducta, duci debeant?

Insuper manifestum est, legibus scriptis non omnia comprehendi solere, nec posse. Recurri proinde oportet ad fontem cujuscunque juris privati, nempe ad jus a natura constitutum. Hujus notitia judex efficitur perspicax in tractandis causis civilibus, in primis in modo inquirendi atque animadvertendi in criminosos, atque adeo ejus *arbitrium* non vagae opinionum variantium, sed certae normae alligatum vitat scopulos injustitiae & iniquitatis. Jus Naturae idcirco, quod supplet, quae *Juri Civili* desunt, ab ULPIANO recte appellatur *jus commune*.

§. XVI. Afferemus conclusiones quasdam ducendas ex eo, quod diximus, in qualibet civitate Jus Naturae retinere vim juris communis inter privatos,

(a) De finibus I, 16.

tos, h. e. cives, qui ab imperante & magistratu distinguuntur. Prima haec est, quod natura justum est, seu licitum, illud in civitate quoque fieri juste, nisi Jure Civili prohibitum esse doceatur.

Sume, legibus civitatis non esse proditum; num liceat propinquum, vicinum, vel quemvis ignotum, qui in praesenti vitae periculo haeret; per vim defendere, & quidem, si aliter servari non possit, cum caede invasoris injusti? Licetne sequi impetum animi, & aggressionem nefariam vulnere ac caede depellere? Natura concessit hoc jus cuius homini; cujus humanitas conspectu discriminis alieni inflammatur. Lex civilis non prohibet. Igitur violentus vitae alienae defensor etiam in societate civili a reatu absolvetur, si intra terminos defensionis necessariae se continuerit.

2) Modus naturalis; quo homines jus acquirere, vel id, quod habent, in alios transferre possunt, idem est in civitate, quamdiu lege civili non est aliter provisum.

Hinc 3) pacta, quae Naturali jure rata sunt aut irrita, etiam in civitate erunt firma plenumque exitum habebunt, nisi leges diversum a naturali doctrina jus aperte constituerint; aut moribus vim juris adeptis aliter invaluerit. (e. c. cum quaeritur, rata sint, an irrita; pacta de successione?)

Similiter 4) cum natura nullas homini poenas dicet arbitrarias, hoc est, eas, quae a laesi vel ab aliorum judicio & voluntate pendeant; laesiones etiam in civitate duntaxat gignunt actionem ad persequendum id, quod nobis debetur, nec transeunt in numerum criminum; nisi his lege civili annu-

ten-

rentur. *Lege*, inquam, non arbitrio magistratus. Nam si huic liceat ex causa, quae in iudicium deducitur, aestimare, utrum ea sit criminum numero adscribenda, quies civium in lubrico versatur. Male concluditur: fit impune, ergo iuste; vel contra; fit iniuste, ergo criminose & non impune.

§. XVII. *Aequitas*, quam a *justitia* differre vidimus, (§. 272. 279.) *aequitas*, inquam, *interpretis legum ac iudicis* redit ad ejus, quod legislator non dixit, sed sensisse, voluisse, concessisse videtur, definitionem & accommodationem ad factum, quod in iudicium venit.

Aequitas opinata est & officio contraria, quae verbis legum apertis sententiam interpretis praefert, seu vere aequam, si lex civitatis non obstat, sive lege etiam silente iniquam. Versatur vel in duritiae legis manifesta corrigenda, vel in eo, quod benignitati est consentaneum, (§. 272.) quodque lex civilis, aut Jus Naturae, a quoquam invito exigi non concedit, supplendo & adversariis injungendo.

Primo iudicis non est, legem iniquam tollere, nisi hanc potestatem nominatim acceperit, sed de effectibus malis, ex lege clara quidem, at dura, nascentibus ad principem tempestive referre. Quod ut lucide & ad persuadendum apte fieri possit, distincta verae aequitatis notione ipse animum suum informatum habeat, necesse est. Nam ea pressius & majori argumentorum vi exponi solent, quae ex sensu quisque suo disputat, quam quae mente frigida & nihil ejus, quod eloquitur, sentiente effutit.

Dein-

Deinde obtrudere litigantibus pro jure, quod sola, ut faciunt, humanitas & honestas suadet; uti officio & interpretis & judicis est contrarium, ita & res exitiosi exempli. Repugnat lex naturae, quae in talibus negotiis coactum, utpote societati nocentem, vetat. (§. 277.) Repugnat lex civilis, quae judici haud dedit facultatem a praescriptis Naturalibus deflectendi. Ab his declinaret judex: si v. c. adversarios vi minisque cogeret transigere; si victus debitoris precibus daret necessariae solutionis prorogationem in complures annos; (*moratorium* vocant) si, ut videretur misericors; pauperibus attribueret privilegia; quae dare solius est principis; si inter proximos consanguineos & affines semper compensaret litis expensas, aequum putans, in honorem aetate necessitudinis neutrum adversarium haberi pro litigatore temerario; ut alia exempla taceam.

Multum itaque refert, fines ejus, quod natura justum & aequum est, accurate cognosci, ne judex eos transiliens, dum putet se id, quod legibus statutum fuisse cuperet, aequitate sua audacter *supplentem* jus reddere, bona fide faciat injuriam.

§. XVIII. Vera judicantis aequitas est philanthropia ad causas disceptandas applicata sine litigantium injuria. Nascitur ex regulis veris de aequitate interpretationis factorum ac legum civilium ad id factum, quod judicandum est, applicatis.

Quod ad *facta* attinet; in disciplina Juris Naturalis non solum docetur, quemadmodum *probationes naturae contrariae* (v. c. superstitiosa illa; quibus usque ad saeculum fere XVI. inquinata

ta fuere iudicia, probationum genera, quae ne quidem *Pontificum* auctoritas evertere potuit,) discernantur a legitimis, & harum (e. c. testium, documentorum) pondus exquiratur, sed etiam qua arte *dolum* & *culpam* metiri possis. Tradit praeterea conjecturas probabiles, quemadmodum homines vel pro natura sua, vel pro consuetudine se mutuo in magnis parvisque coetibus imitandi, sentire & agere soleant. (*Præsumptiones juris*). Postremo docet suspensiones ex re, seu ex ipso, quod tractatur & expenditur, negotio petitas (*præsumptiones facti*) in *causis civilibus* dijudicare: quae conjecturae licet sigillatim possint videri exiguae, tamen cum sunt coacervatae, probationem adjuvant ac quandoque in *iisdem causis* absolvunt. In primis *accusatori, defensori, iudici crimina vindicanti*, ad hunc fontem accedendum est: ut *indicia levia* discernant a *verisimilioribus*, quae ex ipso negotio, ex *facti vestigiis*, ut ait *Cicero*, sumuntur: (uti permutatio coloris, oratio inconstans, tremor, fuga, vita ante acta, indoles nativa, affectio animi, quae ex sexus, educationis, consuetudinis vivendi ratione verisimiliter colligitur, confessio eorum, qui socii criminis dicuntur &c.) Arbitrium iudicis, cui multum in his rebus deferri consuevit, num legitimum esse potest, si scientia indolis humanae, & legum naturalium illa nitentiunt, non illuminetur?

§ XIX. Deinde quod ad explicationem legum civilium attinet; quas earum conditores ipsi non solent regulas interpretationis tradere; eas jus Naturae suppeditat. De hac arte leges civiles interpretandi & eas cum naturalibus conferendi multum meruit *Grotius*. Quae quidem regulae sunt simplices; &, praeter grammaticas vobis

M in

cum

cum explanationes, huc recte videntur: *sententiam legis esse eorum*, quae lege non clare expressa sunt, convenientiam cum hujus fine, hoc est, cum bono, ad quod efficiendum lex spectat; hujus enim constitutorem non esse similem *domino*, mandata, quae inter se pugnent, aut quibus ad exitum adductis id, quod sibi proponit, impetrari nequeat, ad libitum dante, sed censeri principem in illo bono, quod lege sua velit efficere, modoque id efficiendi, antequam hanc statueret, prudenter considerando fuisse consentaneum sibi & bono publico.

§. XX. Ex quo sequitur, mentem legislatoris ita esse explicandam, ut 1) nihil statuerit, quod iustitiae naturali repugnet, vel 2) quod fini, quem sibi proposuit, adversetur, utque 3) nihil, quod huic sit consequens, exclusit. Tandem 4) nihil *duri* cuiquam injungere voluisse censetur, nisi aliquid gravius, quam plerumque fit, constitui necesse fuerit, ut quod lege efficiendum esset bonum, illud impetrari posset. Sic non videtur lex omnia, quae fieri prohibet, ubi facta sint, dirimi voluisse, si non sublata negotii contracti perpetuitas minus mali in civitatem infundat, quam ejus infirmitas, v. c. matrimonii ante finem anni luctus, aut, quod passim vetitum est, inter consobrinos celebrati.

§. XXI. Tandem cum argumenta interpretum, de vero juris civilis significato dissidentium, par pondus habere videntur: ea est praefenda interpretatio, quae a Juris Naturalis praescriptis quam minimum deflectit. Hanc regulam, illis, quae (§. XV.) attulimus, consentaneam, veterum *JCorum* auctoritas confirmat.

§. XXII.

§. XXII. Superest (§. XII.) duplex jurisprudentiae Naturalis, usus in scientia *Juris Civilis*. Primum, hujus systemati, apte & ad usum forensem accommodate contexendo inservit. Deinde artem leges civiles ad facta applicandi egregie adjuvat. Regulas enim comprehendit ex observata factorum infinitorum similitudine collectas. Animus hujusmodi factorum diligenti contemplatione praecultus sensim arte impubur caput, seu *cardinem*, *quaestionis* in factis perplexis, quae in foro secundum leges naturales vel civiles dijudicanda sunt, celerius repertiendi. Quo invento, facilior est facti cujusque cum lege collatio, proinde & expeditior inventio *sententiae*, quae nihil est, nisi *conclusio ex legis & facti cognitione ducta, qua jus litigantium definitur*.

Quare iudices & causarum patronos multum juvat, in controversiis tractandis hoc ordine versari: ut primum eas ad dictata *naturalia* exigant, deinde ad *civilia*, & secundum haec demum pronuntient, si, quemadmodum inquit ULPIANUS, Juri Naturali *aliquid lege civili additum dentumve esse* appareat.

§. XXIII. Haec de *jure privato constituto*. Videamus de *constituendo*.

Leges civiles dare est superioris, invenite sapientis. Pars jurisprudentiae, quae in legum constituendarum peritia ponitur, (*nomothetica*) nobilissima est, quia bonum civitatis statum fundat ac perficit: eadem est difficillima, quia singularem exigit intelligentiam status publici, tum interni tum externi, & acerrimam prospicientiam in futurum.

Versatur in exquirendis subsidiis optimis statum civitatis meliorem efficiendi per opportunam le-

gum veterum abrogationem aut emendationem ac novarum constitutionem: sive ut ea, quae sciscuntur, ad tempus valeant, sive ut vim habeant perpetuam. Quocirca est opposita coeco & effreni legislatoris arbitrio, quod est injuriosum in populum, & obligationi principis naturali ac civili (§. 163.) contrariam.

§. XXIV. Nulla lex civilis statui potest sine diminutione libertatis civium naturalis. Sed hujus nulla delibatio decet imperantes, nisi ob salutem publicam necessaria. Huic regulae immititur germana legum civilium justitia & excellentia.

Nihil verius aut optabilius dici potest vulgari proverbio: *salus populi suprema lex esto*: si, qui imperium tenent, suum & paucorum potentiorum cum communi bonum conjungere velint: sed nullum dictum est magis cereum in perniciem publicam flecti, si nolint.

Verae civium libertatis ac salutis publicae notiones ac terminos explicat *ius publicum*, (§. IX.) quod est pars juris naturalis. Hoc vero docet, nihil unquam esse utile, nisi quod idem sit justum, (§. 299.) ergo nec leges bonas esse, nisi caedem sint *justae*. Docet praeterea has ab injustis aut iniquis discernendi viam ac rationem.

§. XXV. Universe dici potest, quamcunque legem publicis commodis contrariam, sive bona sive male mente statutam, esse injustam, quia pugnat cum pacto, quo potestas leges jubendi in principem collata est. Sed haec injustitia in civium coetum universum admissa non solvit obligationem singulorum legi parendi. Restrictae leges injustae dicuntur, quae

id facere, non facere, pati, cives jubent, quod se facturos, omisuros, perpeffuros, principi spondere non potuerunt, (§. 359.) vel si potuerunt, noluerunt, aut ne sibi injungeretur, diserte sibi stipulati sunt. Noluisse cives lege aliqua, saltem non nisi certa forma servata, onerari, cognoscitur vel ex pugna aperta ejus, quod praescribitur, cum essentia pacti civici, vel ex conventis inter principem & cives factis (legibus fundamentalibus). His cives, quid sibi invicis injungi nolint, diserte declararunt; quod num prudenter, an imprudenter, fecerint, nihil refert. Sufficit, voluisse eos, non plus potestatis habere principem, quam ut tantam prosperitatis mensuram sibi comparet, non quantam consequi possint, sed quantam velint.

§. XXVI. His, quae attulimus, consequens est, 1) ut injustae sint leges, quae jubent exteris injuriam inferri, (§. VI.) In hos vero justae quidem, sed iniquae, sunt illae, quibus ab eo excludi jubentur, quod, quamvis naturali jure non sit debitum, tamen ipsis sine aliquo civitatis incommodo concedi poterat (v. c. negatum sine gravi causa connubiorum commercium). Leges per se injustae non faciunt locum *retorsioni*, quia nunquam licet, injuriam alienam imitari lege ferenda, qua praecepta naturae pertrumpantur. Iniquae vero leges irritant exteros, ut retorsionis jure usi vel abrogationem legis sibi vere incommodae efficere laborent, vel exsaturent cupiditatem ulciscendi. Hic vero vindictae impetus si privatum nocet, (§. 138.) populis est nocentissimus.

2) Lex est injusta, quae cives jubet, id in fraudem civium facere, quod natura vetat ab ullo homine unquam perpetrari.

M m 3

T a c

Tales sunt leges, quibus cives jubentur laedere infirmos, quos virium penuria se ipsos defendere vetat. Hujusmodi fuit lex Spartanorum de crudelitate adversus servos dominis injuncta. Idem vitium inest in lege, quam fuisse Aristoteles, ne liberi educarentur debiles ac corpore vitiosi; quod si vero lege civitatis vetitum esset, infantes exponere, foeminas facere abortum voluit, ne nimia hominum multitudo civitati esse incommoda.

§) Injusta est lex, quae cogit cives, *injusta* (a) sine vero civitatis fructu pati. V. c. cum is contra regulas de efficaci imputandi modo (§. 289.) poenae alienae vere sit particeps, qui nisi mali commisit. Hujusmodi fuere leges Carthaginensium, Persarum, Macedonum adversus innocentes perduellium liberos, aliorumque populorum instituta, quae ad infantes cognatione malefico proximos poenam conjugationis extendebant.

§. XXVII. 4) Legibus injustis recte ea adnumeratur, quae ut vitium aliquod de civitate tollat, vitia praecipit. PLATO, uti avaritiae exterminandae communionem bonorum opponere voluit, ita inter consilia de optimo civitatis statu fundando hoc

(a) Talia quondam erant jura quaedam regalia, & horum in numero mos naufragos & eorum res principis, ad cuius litus pervenissent, sibi applicandi, usque adeo, ut *Archi Episcopus Bremensis* Comiti eisdem *Stadensi* controversiam de statu nobilitatis moveret, quod ejus mater gravida ex Anglia rediit naufragium fecisset, & ex veteri more tum res, tum homines, qui periculum evasissent, Regis in domino essent. V. *ALBERTUS Stadensis ad a. 1112.*

retuit, ut ad tollenda Zelotypiae mala cives uxoribus communibus uterentur.

Similiter culpam meretur vetus institutum Thracum & Indorum apud quos ut fides uxorum erga viros adstringeretur, viduam oportuit ad flammam, qua corpus viri cremaretur, se ultro applicare. Neque praetermittenda est lex Babyloniorum, quae foeminam semel, dum viveret, se vitandam cuius peregrino, qui primus mercedem libidinis offerret, in aede Veneris tradere juberet.

§. XXVIII. 5) Lex nocet principi & populo, quae, contra mentem conventionis civicae, commodum totius coetus civilis ponit in damnis gravioribus aut perniciose singulorum, (v. c. lex, quae fisco monopola privatis valde damnosa tribuit) vel quae

6) exiguae civium parti quaestum affert cum plurimorum incommodo, (v. c. quae monopola publice exitiosa sancit) vel quae

7) ea libertate privat civem, quam a natura cuius datam quisquam, qui civis fit, abdicare nolit, aut si velit, haud possit.

In exemplum propono *legem Babyloniarum*, qua cogebantur virgines pulchrae venales propositae nubere emporibus, ut ex earum pretio dos constitueretur deformibus, quas nemo peteret, & hoc modo omnes collocarentur.

Neque justa foret lex, quae tutelam vitae necessariam & a culpa vacuum (*inculpatam*) civibus adversus quoscunque cives auferret, vel ultra humanum modum coërceret.

§. XXIX. Ex eo, quod salva esse debeat libertas plena singulorum, nisi ejus coarctationem

magna populi utilitas necessario postulet, (§. XXIV.) recte concludimus; non quaslibet leges per se iustitiae naturali haud adversantes, sed eas demum recte dari aut constitutas retineri, quae acerbitatem ex coercita libertate nascentem compensent majori accessione bonorum, aut deminutione malorum societatis. Tales vero non sunt, quae ut ferrentur, opus est subsidiis tam violentis, ut ab his plus detrimenti, quam ab illarum legum aut ommissione, aut hatarum neglectu vel abrogatione, civitati immineat.

§. XXX. Quilibet coetus civium iisdem causis ad leges civiles, quibus ad leges naturales negligendas, impellitur. Cujusmodi sunt: ignorantia vel desperatio utilitatis verae ex obedientia sperandae; praesens malum, quo diutius urgeri intolerabile quisquam putat, sed quo, nisi leges negligat, liberari nequeat; spes boni admodum desiderati, qua, si legem servaret, excideret; odium legis oppositae praesantis, praecipue superstitiosis atque inveteratis opinionibus, & consuetudini longinquae &c. His similibusque leges contemnendi irritamentis quam vim princeps bonus (hoc est, boni publici subsidiis, quantum fieri potest, mitioribus obtinendi studiosus) opposuerit? Statimne vim armatam, castigationes, supplicia?

Mitis princeps semper meminit, obsequium, quod sola vi cogatur, dare stimulum delinquendi. Poena omnis a magistratu inflictæ est malum. Id lubenter effugit princeps ad lenitatem propensus, quia eo consilio homines coisse in civitates novit, ut melius sit singulis, non ut vinculo civili obligati malis haud necessariis majoribus impendantur. Idem malum, quo iudex delinquentem lege ju-

ben-

bente afficit, si ei privatus quisquam intra civitatis fines inferret, maculam illè exiftimationis nullam pateretur, neque iis, qui dolorem consolando leniant, deftitueretur. A iudice damnatus ignominia manente premitur, & nullum a commiseratione folatium reportat. Ex quo colligimus, cum agatur de sanctimonia legum poenis propositis efficienda, principem primo videre debere, num ea lex fit necessaria, quae tunc sine poenarum asperitate, tum sine multis malis ex inquisitione in criminosos subinde manantibus, exerceri haud possit. Deinde si lex fit necessaria, dispiciendum est, quae poenarum genera eligi, ac quem earum modum statui, denique quem in modo facinorosos persequendi ordinem praescribi, lenitas iusta, hoc est, salutis publicae haud adversa, exigat.

Ad has quaestiones distribute disputandas, eorum, quae supra differuimus, partem applicare, non abs re erit.

§. XXXI. Recte PLATO, hoc quoque legis auctor putavit, persuadere aliquid, non omnia vi minisque cogere. (a) Sunt enim rerum, de quibus lex statuit, duo genera: alterum earum, quae communem quietem evertunt, ideoque detentur; earum alterum, quae communem prosperitatem augent, ideoque jubentur. Illud severitatem exigit & poenas acres, quarum metus spem dulcedinis delictum consecuturæ valde superet. Atque quo magis ferocia inolevit & paene in mores gentis abiit, eo magis necessaria est severitas in poenis talium facinorum statuendis & irrogandis. Tunc tempus eget AURELIANO quodam,

(a) V. CICERO de legibus II, c. 12. (2)
Mm 5

dam, quem *Vopiscus* refert, non tam bonum, quam *necessarium*, fuisse principem. Sic *MAXIMILIANUS I. Imp.*, licentiam privatorum certaminum, quae Germaniam per complura secula funestaverant, abrogaturus, pro statu temporum graviora in eos, qui legem suam de pace perpetua perrupturi essent, exempla edi jubere a. 1495, debuit. Atque *CAROLUM V.* reliquiae pristinae ferociae & impunitatis a. 1532, coegerunt, poenas graves, etiam capitales aliquanto asperiores, constituere, quarum necessitas hodie non eadem apparet.

§. XXXII. Alterum genus eorum, quae vel jubentur, vel vetantur, ad majorem bonorum cumulum civitati conciliandum spectat, nec perinde, ac cura quietis internae & externae, ad essentiam imperii civilis pertinet. Hae leges multorum privatum otium, cupiditates, aviditatem, libertatem naturalem constringunt. Earum praeterea salubritas post multos demum annos plerumque cernitur. Interim odiosae habentur, quod creduntur, multis nocere, ut paucis profint, & aliquid iniqui continere, ideoque eas eludere a multis, quorum inertiae aut libidini obstant, peccatum excusativum putatur. Horum hominum imbecillitati, quid id, quod publice expediat, sibi per quendam quasi circuitum prodesse non cernunt, lenis princeps confuset publice explicata ratione commodorum, quae legum earum vigorem consecutura sperat. Minus accurate *SENECA*, nihil frigidius, nihil ineptius, dixit, sibi videri, quam legem cum prologo. Mene, inquit, dic, quid tua valis fecissa: non discio, sed parat. (a) Verum paret civis liber, quia ex lege &

(a) *Epist.* 94.

& ex probitate principis eam jubentis sibi cognita didicit, sua interesse, ut pareat.

§. XXXIII. Princeps necessitatem asperitatis poenarum legem de prosperitate publica augenda (§. XXXII.) muniendi evitaturus, antequam eam condat, fontes contumaciae eorum, quos aegre obtemperaturos prospicit, indagare incipit, ac post eam promulgatam inquirere perget. Nunc enim pigritia inveterata, nunc inepta de honore & turpitudine opinio, nunc exempla majorum, magnam civium partem avocant a labore iustitiae, quem lex civilis injungit. Nunc obsequium impedit metus, ne principi potius frangere ministris, quam sibi ipsis lege quadam servanda, tribus onerari ferant metantque. Nunc superstitio, nunc mos longinquus vigori novorum institutorum nocet, veluti in illis, quae ad rem agrariam melius curandam jubentur, via obliqua eludenda passim evenit.

Si nonnisi remediis aspersis illi similesque fontes obstrui possint, a quibus neglectum *talium legum*, quae ad prosperitatem populi augendam spectant, mahaturum esse prospicitur; praestatur, ejusmodi legem salubrem aut omnino non, aut nondum juberi, aut statutam praemis beneficiisque publicis in obediens conferendis, iisdem vero ei, qui non obtemperet, negandis, tum & exemplorum honorum splendore, atque aemulationis vi ut citanda, commendari, nec medicamentum forte, idque malo depellendo nocentius, praescribi.

§. XXXIV. Tempestiva causarum, a quibus *talium legum* contemptus nasci solet, indagatio habet hunc quoque fructum: ut princeps, si viderit, poenas esse necessarias, iisdem causis inversa ratione utatur ad cives a consilio delinquendi deterrendos.

Id

Id quod CICERO vocat, (a) in suo quemque vitio *pledere*. Estque haec delictorum oppugnatio satis probabilis, dum fiat eo modo, ex quo nova flagitia haud prodeant (b).

Ingeniose, & in parva civitate *Locrensi* comode, *Zaleucus* luxum feminarum refrenaturus vanitati, a qua ille oriebatur, objecit contemptum. *Mulierem ingenuam*, edixit, nisi forte ebria sit, ne plures una ancillae comitentur. *Extra urbem pedem noctu non efferto, nisi forte moechi moe accedat. Aurea ornata & intertextis auro vestibus non utatur, nisi vitam meretriciam profiteatur.*

§. XXXV. In primis lenta magis, quam violenta, profunt remedia, cum propositum sit legislatori, *evellere* errores inveteratos, eos praesertim, qui superstitionis clypeo muniuntur. Lente etiam procedendum est, cum laboret adimere consuetudinem vivendi a majoribus & veluti cum matris lacte susceptam, in primis eam, quae cum propensione populi dominante (§. 20.) intime conjuncta est. Nimiam divortiorum inter volentes licentiam, civitati omni nocentem, prohibuerat *Iustinianus*. Sed praevaluit corruptela consuetudinis, & tanta legem mala sunt consecuta, ut *Iustinus II.* eam abolere, & quam impar adultis vitiis esset, pariam facere cogeretur.

Quid igitur fiet, inquis? Prudentia rectoris aliquamdiu feret, quae sine majori malo sita.

(a) *De legibus III, 20.* Addit, *vis, capite, avaritia, multa, honoris cupiditas, ignominia sanctatur.* Cf. *MONTESQUIEU l'Esprit des Loix XII. 4.*

(b) V. infamem & teterrimum modum puniendi adulterarum libidinem Romae usitatum, & a *THEODO- RAO Imp.* abolitum, apud *SOCRATEM hist. eccles. lib. 1. c. 18.*

statim sanari nequeunt; condonabit aliquid hominibus, coecis, ac tam aegris, ut curatio vehementer paroxysmos periculosiores minetur. Interim notitiam & veri & boni, instar aurorae diem praecedentis, sensim propagabit, ut errores praevalidi radicitus evellantur, utque dispulsa nebulis salubritas ac necessitas legis tempestive conditae cunctis pateat. Quo facto cives haud quaerentur, id sibi esse injunctum, quod quam sibi sit frugiferum, sentiunt, vel id esse sublatum, quod quam sit ineptum, omnes oculis suis subjectum cernunt. Si non deposito errore, sed tantum vi coacti, pareant; in idem, cum primum possunt, vitium erroremque relabentur. (a)

At, cui bono ea cunctatio? Interim morbi illi publice nocere pergunt. Vis, inquis, vis militaris & punitor rigidus rem celerius conficiet. Num semper? Celerius aliquando; an & melius? Verum esto. Alia est ratio impetii militaris, alia civilis.

§. XXXVI. Quod de *erroribus oppugnandis* diximus (§. XXXV), idem de *moribus corrigendis* affirmari posse arbitror. Nonnulli sunt plane inficetigen-

(a) Exemplum memoratu dignum praebent *Carthaginienses*, qui a *Gelone* coacti, ut priscam feritatem *vidimas humanas immolandi* se exuturos, in foedere pacis promitterent, centum annos post ad eandem redierunt, propterea quod ab *Agatocle* victi Deos putarent sibi iratos fuisse, & nonnisi eadem consuetudine restituta placari posse, quam *Carthagine* everfa etiam posterius diu retinuerunt. V. *DIOD. SICUL. lib. II. c. 16.* *TERTULL. Apolog. C. 9.*

gentisque ingenium rude indicant: nonnulli gentem seque in commodis quibusdam sequendis impediunt: nonnulli & singulis mala ingerunt, & totam civitatem imbecilliorē reddunt.

Mores moribus corrigi, quam legibus minacibus & magistratum severitate supprimi, praestat. Apud quasdam nationes. v. c. ad reprimendam consuetudinem ebrietati indulgentiamque honorandi, atque ad tollendam execrationum propudiosam licentiam, quam parum valere leges magno temporis intervallo identidem conditae! Quod multum lex non potuit, illud mores edomuerunt. Diffugesunt ista vitia, ex quo in aulis vitae quaedam elegantia, a turbidis aliena oblectationibus, praevaluit, & literarum cultus, splendidis foeminarum exemplis incitatus, priscam pugnatorum & venatorum, res gestas ac certamina sua gloriose narrantium, jactantiam ex circulis expulit, animosque emolliivit, quos solus corporis exercitationibus eminenti ardor animare, & procaz ingenii cultum despiciendi fastus inflare solebat.

§ XXXVII. Cui morum corruptorum everzioni placide & lente efficiendas infervit ea disciplinae leges naturales tradentis compositio, quae ducitur ab usu vitae, & *historiae civilis* luminibus adjuvatur. Haec enim non solum, quales oporteat esse homines, docet, sed & quales sua aut aliorum culpa sunt, tales pingit. In primis legum inventoribus egregias & utilissimas observationes suppeditat, quales fiant homines pro increcente eorum numero, qui communi imperio reguntur, pro multitudine habitantium in iisdem pagis & oppidis, pro oppidorum majorum celebritate, proque negotiis, quibus se dedunt, ut alimenta & opes quaerant. Uti *philosophia praeceptiva*, me quidem iudice, hi-

sto-

storiae luminibus & firmamento indiget: sic historiam hominum, tanquam calidam, & historiam civilem sine philosophia parum salubrem & frugiferam esse arbitror. Ubi originem & progressum vitiorum, ac speciatim contagii praesumptarum opinionum, investigaveris, a quibus magna partem morum corruptorum nascitur; facilius veneris in cogitationem reperiendi remedii lenioris, quo refingere mores & paene alios homines creare queas. Non alienum ab instituto erit, hanc rem accuratius peruestigare.

§ XXXVIII. Mores corrupti publici sunt vitia in civitate praevalida, h. e. non tantum plebi, sed & *excelsiori loco positis communia*, quibus nulla turpitudinis externae macula adhaeret. Quanquam id nomen praecipue de nationibus Baccho & veneri deditis usurpari solet, tamen latius patet vera ejus significatio. Comprehendit avaritiam, quae inolevit, effrenem & non inhonoram, pigritiam non tantum communem, sed & quandoque gloriosam, maledicentiam, invidiam, fraudes, diffidentiam, odium exterorum.

Atque horum vitiorum, quae nationem paene totam a recta via deducunt, alia sunt populi, tanquam populi, alia privatorum, quae vi imitationis aliarumque causarum magnam aut maximam civium partem infecerunt. Illa in singulos idcirco, quod ejusdem nationis sunt, diffusa eorum dictis factisque demonstrantur. Atque eorum quidem vitiorum fontes ex forma regiminis, ex rebus in bello & pace gestis, ex virium publicarum copia aut penuria, plerumque oriuntur. Sic gens, quae sentit imbecillitatem suam, ea saepe invidet gentibus potentibus iisque praecipue aemulis; quae autem virium suarum sibi conscia est, altiores arrogantiae spiritus facile du-

ducit. De Romanis CATO in oratione; quam (§. 328.) laudavimus, *Rhodienses*, inquit, *superbos esse ajunt.* — *Sint sane superbi. Quid ad ad nos attinet? Idcirco irascimur, si quis est superior, quam nos Romani?* (a) Hujusmodi vitia non tam legibus, quam primorum populi rectis sensibus bonisque exemplis vel curantur, vel minuuntur.

§. XXXIX. *Vitia privata*, quae, quod sunt plurimorum communia, vitia populi dici solent, vel sunt posita in pigritia ac lethargo quodam facienda, quod in suum quisque aut civitatis commodum alacriter facere debuerat, vel in proclivitate communi id faciendi, quod cuique & toti civitati nocet. Convenientiam morum in his vitiis suscipiendis gignit similitudo indolis nativae plurimum, (temperamentum Gentis vulgo dicitur) in quam, ut (§. 79.) diximus, multum valet coeli & aëris victusque ratio; inprimis autem similitudo educationis, quae ex naturali imitandi proclivitate, aut a communibus morum magistris, nascitur, & ad exemplum urbis componi solet, in qua est domicilium imperii. Adde perpetuam animorum in se mutuo observandos intentionem, quam arctior civium colligatio & partim plurium in eodem loco habitatio exacuit. (§. 134.)

Cognita indole tum nativa, tum ea, quam *imitatio* & *consuetudo* gignit, exquiri demum potest, qua via tentandum sit, ut *propensiones populi dominantes*, (§. 80.), quae saluti publicae sunt contrariae, non adolefcan, malique vix sanabilis vim haud nanciscantur. Alio modo aggreddiendae sunt propagines vitiorum;

(a) Superbiam gentis singulari arte, ut solet, pinxit *illud* de ZIMMERMAN in libro inscripto *der National Stolz*: Add. MONTESQUIEU *l'Esprit des lois* l. 19. c. 98

rum, quae gignunt forma regiminis, commercium cum exteris, peregrinationes diuturnae primorum gentis, mos exteris militandi, lectio assidua librorum pulchre scriptorum, in quibus vagae Veneris studium & alia vitia defenduntur ac docentur.

§. XL. Ex observationibus, quae aperiunt cognitionem originis & progressus morum corruptorum, nascitur ars *formandi mores publicos*. Quae est ars evellendi aut temperandi perverfas de turpi & honesto opiniones ac cupiditates exitiosas per totam gentem fusas, melioresque huic inferendi. Subsidia ejus artis sunt varia: emendatio educationis privatae & publicae, qua utriusque sexus ingenium cognitione rerum utilium & laborandi voluptate a teneris imbuitur, & non tantum scite loqui, sed & recte agere, docetur. Praesertim pudor ab ineunte aetate mentibus in *scholis* incutiendus est, religionisque amor haud fucatus iisdem imprimendus. Accedat latius sparsa philosophiae lux, superstitionis aliorumque errorum plebejorum expultrix; porro contemptus sensuum ignobilium etiam plebi ab ecclesiarum ministris inculcatus; atque ad hos sensus efficiendos apta sacrorum publicorum administratio, quae legum & imperantis reverentiam ac recte faciendi ardorem inflammet. Adde occultam quandam ipsius otii civium & oblectationum, quibus maxime indulgent; quasi inflexionem ad studium in mentes insinuandum id communiter quaerendi, quod vel cuivis civitati, vel uni aut alteri pro forma imperii, qua utitur, speciatim expedit.

§. XLI. Verum ea est fragilitas generis humani, quam nulla lex civilis tollere potest, ut in coetum hominum numerofo nunquam desint, quos impetus subitus aut vesana ambitio, avaritia, libido, malitia, in transversum agant. Igitur agno-

scimus necessitatem poenarum statuendarum, neque cum CUMBERLANDO mutuae hominum civiumque benevolentiae nimium confidimus. Periculum poenae omnes terrere debet. Sensus poenae quo pauciores feriat necesse est, eo beatior judicanda est civitas. Non ex magno, sed ex parvo, hominum annuatim punitorum numero ibi judicari potest sapientia legislatoris & prudentia ac vigilantia magistratum, ubi non dubitatur, leges vigere. Dicta nos declarare interest nonnullis observationibus de modo leges poenarum muctone armandi: seu investigetur, quodnam facinus inter delicta referendum sit? (id enim fit demum lege Civili) seu de proportione & generibus poenarum quaeratur, seu de modo eruendi veritatem facti criminosi, seu de arbitrio judicis instruendo, cum in eo est, ut sententiam ferat, hoc est, definiat, num is, qui arguitur, vere sit nocens, & quousque? (§. 310. *seqq.*)

§. XLII. Quantum sit, hoc in genere philosophari, complura legum antiquo tempore conditarum, nec hodie ubi vis emendatarum, exempla docent: quae, seu facta, quae criminibus adnumerantur, seu poenas, seu modum in foro agendi cum maleficis spectes, a supremo legum poenaliu sine longe deflectunt. Hic finis est defensio civitatis necessaria adversus facinora futura bono ejus communi contraria. Dixi, adversus facinora *futura*, quoniam facta revocari non possunt, sed futura prohiberi. *Sapiens*, ut inquit PLATO, *non punit, quia peccatum est, sed ne peccetur.* Poena est id malum, quod ad vitandum malum majus ex pluribus deligitur, quoniam vel spem fruendi voluptate illa, quae factum vetitum consequitur, aufert, vel hanc ipsam vincit magnitudine doloris publice infligti.

§. XLIII.

§. XLIII. Frequens legum crimina vindictium acerbitas magnam partem oritur ex his potissimum praejudicatis opinionibus: 1) putatur recte atque ordine facere quemvis legislatorem, qui quaelibet vitia & quascunque laesiones criminibus accenseat. Virtutem vitia depellentem suo & primorum exemplo doceat princeps: actus bona societatis externa evertentes metus legum & judiciorum reprimat.

2) Caveant sibi legum suasores, ne in hanc veniant opinionem, eandem quorumvis delictorum noxam ubique esse, ideoque eandem poenarum magnitudinem ubivis esse necessariam. Neque 3) vere concluditur, impulsiones; quibus homines ad facinora mala instimulantur; eandem vim in eadem civitate semper habere, ergo leges asperas semel necessarias, mutatis licet moribus publicis, retinendas, & nunquam emolliendas esse. 4) Legislatores minus recte sibi persuadet, genera malorum, quae poenae in modum inferantur, apud populos omnes eundem terrendi effectum habere; aut 5) pro asperitate poenarum minui libidinem delinquendi, & numerum criminum. Efferat nimia asperitas animos. Adsuefiunt facinorosi etiam mortis poenam contemnere, qui, ut delicti cujusdam fructu potiantur, praesentissimis vitam periculis objiciunt. Cumque supplicii poenam sibi ob leviora crimina instare norunt, graviora admittere non dubitant, inprimis si his admissis minora tegi posse sperent.

§. XLIV. 6) Peccare quoque videntur, qui nullam inquisitionem nimis callidam aut violentam institui posse putant, proinde fraudes; quibus rei confessio eliciatur; omnes esse instar stratagematum justas ac honestas, statuunt; vel qui 7) clementiam principis, qui delinquentem quenquam vel accusatione;

N n z

vel

vel poena (ut ad defensionem civitatis minus necessaria) exsolvat, esse imbecillitatem, contendant, vel qui 8) puniendos esse quoslibet maleficos tradunt, *ut justitiae satisfiat*, quia peccaverint, non idcirco, ne peccent. His accedunt 9) aestimationes criminum non ex effectu & delinquentium pravitate, (§. 292.) sed ex legislatoris privata libidine, seu affectu. Quam horrendae, ut hoc utar, passim fuere *leges venaticae ac sylvaticae!* Quam propudiosum humanitati, olim atrocius fuisse punitos, qui in sylvae aut agro, in quo princeps solus venaretur, cervum, quam qui hominem in pugna, occidissent. Quot *leges asperrimae profectae* sunt ab avarissima cupiditate fisco locupletandi! Quae enim alia, nisi haec, erat causa aviditatis priscae bona fisco cupide applicandi, aut multas ultra modum exigendi? Quam diras poenas genuit metus eorum nimius, qui ad gubernacula sederent! *Exempla praebent L. Arcadii & Honorii de perduellibus*, ac majestatis crimen, in quod Romae regnantibus *Tiberio, Caligula, Nerone* vocabantur *primores viri feminaeque innocentes aut leviter fontes*, quorum aliqua pars, ut tormenta, supplicia, bonorum publicationem liberis notitiam, effugeret, sibi ipsi manus intulit.

§. XLV. Falli eos, qui summam in civibus regendis & plectendis asperitatem judicant necessariam, experientia docet. *Leges Draconis* sanguine tinctas abrogavit *Solon*, & posse populum sine poenis acerrimis regi, ipsa re demonstravit. Saepe sufficit negotium rescindi; cur multa superadditur? si multa, vel haud ignominiosa male facientis objurgatio sufficiat; cur statuitur supplicium? infamia? carcer perpetuus, isque tam squalidus, ut domini animantia sua humanius, quam magistratus

corpore punitos, custodiant? Poenae militares sunt *acres*, quoniam sine his disciplina militaris labasceret, sed raro diuturnae aut infamantes. Quem juris infamia iudex notavit, vel quem locus aut modus custodiae ipse maculat, ei, etsi causa cognita absolvetur, dulcia vitae condimenta poenae omnia perpetuo praerepta putantur.

Poenae capitales si quando sunt necessariae, (non multas esse necessarias, quies eorum populorum evincit, qui eas poenae omnes nuper abrogarunt) num humanum est, facere, ut qui damnatus est, exquisitissimis cruciatibus confectus diu sentiat se mori? num patitur humanitas, ut in poenarum capitalium locum is fontis status perpetuus substituatur, in quo ei vita sit continuum supplicium, & sola mors solatium? Quanta in generibus poenarum non capitalium fuit barbaries superiorum temporum! cujus reliquiae passim supersunt

§. XLVI. Contrahamus, quae de lenitate legum, quibus vindicantur crimina, haecenus in medium attulimus. Illae leges de criminibus sunt optimae, quae nullo aut minimo innocentium periculo & levissimo fontium malo necessaria ad securitatem & prosperitatem publicam instituta sanciunt. *Justitia criminalis*, quam vocant, est defensio necessaria civitatis adversus eos, qui leges publice utiles perumpunt. Ultra hanc necessitatem prolata desinit esse justitia, perinde atque is culpatur, qui tutelam corporis sui ultra terminos defensionis necessariae extendit. *Elementia principis* est philanthropia principis, quae necessaria salutis publicae defensione adversus maleficos temperatur. Hanc clementiam demonstrat princeps in legibus sancendis & exequendis, & in eo po-

puli statu efficiendo, ut necessitas exempli edendi raro eveniat.

Princeps, inquit SENECA, non irascitur, sed cavet. Alienus ab ultionis cupiditate, aut ab imbecillitate, quantum valeat viribus, cum malo privatorum gravissimo demonstrandi, ignoscit fonti, non promiscue, cui velit, sed cui salvo legum vigore bonoque publico possit; nec tam preces, quam causam, respicit. Omnibus ignoscere, inquit SENECA, aequae crudelitas est, ac nulli. Lenitas iudicis praescriptis legum, in quas iuravit, alligatur; principis gratiam delinquenti facientis clementia, aut illam negantis severitas, ad rationem salutis publicae adstringitur. Cujus rei iudicium sibi reservavit, aut illis solis, quibus eandem iudicandi potestatem concessit. Sic iustus esse potest in poenis irrogandis, iustus quoque in remittendis.

Certos clementiae & severitatis terminos in legibus exercendis, atque in venia delinquentibus danda, constituunt *disciplinae*, altera *morum regendorum*, altera *Juris Naturalis*. Neutra favet neglectui vindictae publicae aperte nocenti, sed & neutra permittit, ut crudelitas legislatorum & magistratum nomine justitiae honestetur. Utraque causas aperit, quibus efficitur, ut non tantum boni civitati impertiat, nec tot mala facinora avertat durus & truculentus, quam

*Piger ad poenas princeps, ad praemia velox,
 Quique dolet, quoties cogitur esse ferox,
 Multa metu poenae, poena qui pauca coercet,
 Invietaque jacet fulmina rara manu.*

§. XLVII. Qui fit autem, ut cum eas *natura* leges statuatur, quae conducunt omnibus, ars humana

mana in reperiendis bonis legibus dignisque, quae ubivis adsciscantur, naturam non imitetur?

Differentia legum civilium non nascitur a sola discrepantia aut varietate *opinionum* de eo, quid sit publice salutare aut incommodum, neque a *solis* pravis eorum, qui leges condunt, cupiditatibus, sed etiam a statu populorum diverso. Primo ex *differentia formae imperiorum* oritur *necessitas differentiae legum*, quae eam formam muniant. Deinde non eadem bona, quorum congeries nomine prosperitatis publicae comprehenditur, nationibus omnibus proposita esse possunt; quoniam non eadem omnium est conditio physica & moralis, neque idem status politicus, qui ex conjunctione cum aliis gentibus, praecipue finitimis, oritur. Atque ex hac differentia causarum tum provenit diversus prosperitatis nationum gradus, qui non eodem ubique modo impetrari potest, tum & diversae nationum opiniones de felicitate publica oriuntur. Similiter ex earundem causarum discrimine intelligitur, qui fiat, ut effectus quorundam vitiorum ubique non idem reipublicae detrimentum importent (v. c. ebrietatis inveteratae incommoda sunt graviora in quibusdam Asiae, quam Europae, finibus). Postremo ex eo fonte etiam hoc manat, ut non eadem ubivis sit vis impulsuum, quibus cives vel a veris commodis suis avocantur, vel ad faciendum officium commoventur: (e. c. instinctus honoris & infamiae metus parem ubique vim non habent).

§. XLVIII. Quippe cum differant populi situ regionis, quam incolunt, commercio cum vicinis & longius distitis gentibus, terrae coelique conditione, educatione physica & morali, alimentorum,

N n 4

&

& occupationum genere, opibus, forma imperii, non potest non observari magna propensionum varietas, ubi gens cum gente comparetur, tum & magna differentia *elaterum* & quasi nervorum animi, quibus ad quosdam impulsus malos bonosve recipiendos una gens aptior efficitur, quam altera, Quo fit, ut alia quibusdam legibus aegrius, alia lubentius, obtemperet. Ne regnorum quidem, quorum fines latissime patent, quibusvis partibus eadem lex conducit, aut ad eam servandam cives eodem modo adduci possunt.

§. XLIX. Quibus intellectis duas conclusiones patere arbitramur: 1) alias leges alibi esse necessarias, alibi superfluas, 2) leges alibi utiles, & ad bonum, quod spectant, obtinendum efficaces, alibi esse mancas, imo plurimum malorum genitrices. Magna itaque insulfitate in jurisprudentiam invehuntur, qui gentium aliquot leucis disjunctarum leges discrepare, vituperant. Qui v. c. alia instituta civitates ad *superiorem*, alia ad *inferiorem Rhanum*, sitas habere mirantur; illi haud meminerunt, multas nationes, quae nunc unius imperantis potestati subjiciuntur, quondam fuisse sui juris suisque institutis peculiaribus usas, ac partim ne nostro quidem tempore ita in unum corpus coaluisse, ut quae eundem habeant imperantem, idem quoque habeant imperium. Verbo, lex civilis justa est eadem, quae publice utilis. Sed cum non eadem ubique bona externa impetrari possint, aut si possint, non omnia vere expediant civitatibus omnibus: (§. XLVIII.) leges quoque, quibus actiones civium ad utilitatem communem alicubi diriguntur, cunctis populis non
prop

probari, prudentiae, non autem malae voluntati diversa constituentium tribuendum est.

§. L. Sic lex, quae prohibet, bona defunctorum cedere occupantibus, cuius populo salutaris est: sed non idem ordo succedendi legitimus, neque idem jus testamenti faciendi, cuicumque imperiorum formae congruit. Simili de causa non potest ubivis idem pubertatis & majoris aetatis esse terminus. Natura eam ex signis manifestis iudicii maturi colligi jubet, & hanc quaestionem facti, sitne illud maturum, illis, quorum res agitur, manifesta probatione dirimendam permittit. Sed ne necesse sit, iudicium de singulorum maturitate facere, quod quantum difficultatis in societate majori habiturum sit, unusquisque intelligit; lex civilis scripta aut non scripta regulam generalem statuit ex coeli temperie & modo educationis, quae plerorumque hominum in eadem civitate communis est; qua aetate cives censeantur res suas per se gerendi vires adepti esse. Atque id, quod plerumque evenit, sumit valere debere de omnibus, controversia ulteriori semel submota; num unus aut alter citius, an serius, ad eam ingenii indolisque bonae maturitatem pervenerit.

Eleganter observat *Xenophon*, alias leges *Spartae* in republica militari, alias *Athenis* in civitate mercaturae dedita, scisci juberique oportuisse.

§. LI. Quaedam tamen leges civiles populis cunctis peraeque profunt aut nocent. Profunt ubivis, quibus praecepta Juris Naturalis absoluta confirmantur ac sanctione muniuntur; contra nocent cuius genti, quae Juri Naturae repugnant & actionibus honestati naturali contrariis favent.

N a §

P o r

Populo an ulli conduceret lex vetus Romana de secandis debitoribus, si de vera dissectione corporis intelligenda esset? Lex, quae victimas humanas summo Numini offerri vetat, lex, quae infantes exponendi licentiam, apud Graecos, exceptis Thebanis, ac Romanos usitatum, repressit; lex CONSTANTINI M., quae cruenta gladiatorum spectacula, detestabile illud voluptatem ex immanitate percipiendi genus, exterminavit; lex, quae servis in coloniis iusta praebere jubet, ac crudeliter cum illis agi vetat, tales, inquam, leges populis omnibus ab utilitate sua communi merito commendantur.

§. LIII. *Imitari* significat alienae actioni suam efficere similem. Actionum bonarum expressa in actionibus ad eas conformatis effigies appellatur imitatio *bona*. Cumque imitator rationum, cur eas actiones esse bonas credat, sibi non est conscius, imitatio *coeca* appellatur. Quemadmodum in vita privata maxime caveri debet, ne ingenito imitandi studio incitati coeco quenquam impetu, eosve, quos non oportet, unquam imitemur: ita in legibus sciscendis periculosa est conclusio: *haec lex pluribus populis salutaris fuit, ergo & nobis erit*. Videndum itaque est, ne leges aliorum populorum ad regendam victus rationem pertinentes, (quales erant Mosaicae complures, & nonnullae vigent in terris, quae orientem solem spectant) aut formae regiminis, praesumptis iisque inveteratis opinionibus vitaeque privatae institutis difficulter abrogandis, accommodatae, ad exemplum temere trahantur. Nec quae parvis, eadem & magnis, profunt civitatibus. Censorium iudicium non convenit regnis.

gnis. Profuit Romae pauperi: Roma ampla & copiosa severum illud morum magisterium demerfit.

Honos merito habetur legibus & institutis populorum sapientiae laude olim, vel etiamnum, conspicuis. Sed is degenerat in admirationem & opinionem praesumptam valde nocentem, ubi leges alienae adsciscantur sine inquisitione, num sit probabile, si eandem, quam populi earum legum conditores tenuerunt, viam nos quoque ineamus, idem, quod illos, bonum nos esse impetraturos.

Rem militarem Europa nunc fere ad eandem formam ubique redegit. Legum disciplinae num eadem ratio esse potest?

Ne *Mosaicas* quidem *leges*, utut sapientissimas, salvo suo erga populum officio, principem civibus suis praescribere posse apparet, quatenus cum horum statu publico & privato non congruunt.

Quamobrem ad *Ethicam*, regulas de cognitione, formatione, rectione indolis humanae tradentem, recurrendum est in hac gravi disquisitione, quas leges alibi aptas repudiare, quasve perpetuo, vel ad tempus adsciscere, aut invecitas tolerare, intersit populi, non quod sint bonae, sed quod minus sint malae, quam illae, quae in abrogatarum locum succederent. (a)

§. LIV.

(a) Nam neque medicorum, inquit CICE RO, de legibus II, §. praeccepta dici vere possunt, si quae inscii imperitque pro salutaribus mortifera conscripserint, neque in populo lex cuiusmodi fuerit illa, etiamsi perniciosum aliquod populus acceperit. Ergo est lex, justorum injustorumque distinctio, ad illam antiquissimam & re-

TUM

§. LIV. Ex eodem fonte haurienda sunt consilia, cum de legibus, quae quondam salubres fuere, abrogandis deliberatur. Mutatur status populi per advenarum multitudinem, nuptias cum exteris contractas, peregrinationes, navigationem, bella, victus vitaeque modum ad mores externos conformatum, nova laborum, negotiorum, oblectationum, genera, opes populi quondam pauperis auctas, formam novam imperii.

Ex ea mutatione status publici suboritur conversio morum publicorum, atque ita fit, ut quae olim fructuosa fuerant instituta, ea fieri inutilia aut nocere incipiant, utque novis opus sit legibus, pluribus, contrariis. Igitur minus recte concluditur: lex abrogata est, ergo mala fuit: vel contra; lex diutissime valuit, ergo salutaris fuit & sapienter condita. Uti in vita privata, ita in civitatum rectione magna est vis consuetudinis. Adsuescunt institutis tralatitiis aequae qui imperant, ac qui parent, atque sentiunt quidem damna ex malis legibus enata, sed ea aut ab hoc fonte manare non intelligunt, aut novitatis odio mala inveterata perferre malunt, quam antiquum non obtinere.

§. LV. Summa eorum, quae disputavimus, huc redit; non quamlibet legem esse bonam, quae ad bonum aliquod efficiendum contendat. Unusquisque, qui sapit, rem alicujus momenti susceptrus non tantum perpendit, quid quantumque
fit

*sum omnium principem expressa naturam, ad quam leges
baminum diriguntur, quae supplicio improbos afficiunt,
defendant ac tventur bonos,*

fit illud, quod assequi velit, sed & qua via ad illud efficiendum pervenire queat, quidque commodi & incommodi sibi sit comparaturus, ubi eam viam inierit, ac nihilne, ob quod se poeniteat voti sui compotem esse, superventurum prospiciat. In idem illud legislatorem intentum esse oportet, nempe, 1) num bona, quae lege, de qua statuenda deliberat, assequi velit, vere bona sint, neque a majoribus bonis impetrandis civitatem arceant? 2) annon lege condenda sit facturus, ut in locum malorum, quae tollere aut extenuare velit, multo graviora succedant? Dispiciendum est 3) inter plures impulsus, quibus voluntates civium ad legem servandam commoveri possint, quis futurus sit efficacissimus, & quis minimo eos; quorum cupiditatibus naturaliter haud injustis resistit, malo affecturus? (§. XLV.)

Eadem cadunt in deliberationem, cum de *lege conservanda aut abolenda* quaeritur.

§. LVI. Haftenus de utilitate plenioris legum naturalium cognitionis in legibus dandis, interpretandis, supplendis, ad facta applicandis. Restat, ut usum scientiae illarum legum in *disciplina prudentiae civilis* dispiciamus.

Magna se libertatis naturalis parte abdicant, qui cives fiunt, ut totius societatis viribus adju- ti tantam felicitatis suae mensuram impleant, quantam nec soli sibi ipsis praestare, neque ullius, praeter hanc, societatis ope consequi possint. Ob hanc causam defertur & suscipitur imperium.

Facere, quantum fieri potest, ut, qui hoc consilio se legibus imperiisque obedientes fore
pol-

pollicentur, non tantum universi, sed & *singuli*, ejus boni quaesiti fiant compotes, est sapienter populam regere. (§. 163.) *Felicitas enim populi aestimatur ex maxima multitudine civium felicium, & firmitate spei, hunc civitatis statum fore perpetuum.*

Disciplina artem constituendarum ac regendarum civitatum tradens appellatur *politica* (publica.)

Haec eo spectat, ut venerabilis & cara foris sit civitas, *domi* quieta & concors perpetuos in prosperitate sua faciat progressus, hoc est; in copia *subsidiarum*, quae, praeter quietem publicam, vitae civium felici adminiculantur.

§. LVII. Civitas foris est venerabilis, quam ob eam, qua pollet, virium copiam & aequitatem nulla gens laceffere velit. Cara & in pretio est externis; cujus commodis alii populi detrahere nolint, ne suis noceant, & cujus amicitiam vel ob magnam de ejus meritis & praestantia opinionem, vel emolumentum sui causa, expetant.

Id vero quibus modis efficitur? *Iisne*; quae **MACHIAVELLUS** pinxit? dicam; an commendavit? Hoc est, num sufficit cor adversus externos gelidum, dum verba mellita promuntur; num legum naturalium; quae effreni opum & potentiae desiderio injuriisque resistunt; callide simulata reverentia, dum occulte ridentur, earumque cultus in imbecillitate ponitur; num semper praesens justitiae fucus, ut consiliorum injustorum deformitas oculis subducatur? *Hae animorum affectiones*, *hae artes*, num iis sunt necessariae, qui civitates moderantur? Fides conventorum, generosus erga infirmiores, & gratus erga beneficos & benemerentes animus, pudor, conscientia recte factorum, sincerum justii & aequi studium; num privato-

rum

tum dantaxat sunt decora? num his solis profunt & praesidia vitae jucundae praebent? eorum vero in procuratione publicorum negotiorum rationem habere velle, num est ridicule id postulare, quod sine certissimo civitatis & imperantium incommodo fieri nequit?

Verissimum esse arbitramur; Ethicam, Jus Naturae, Politicam, non esse disciplinas sibi contrarias, sed sibi invicem adminiculantes, & vinculo indissolubili conjunctas. Falsa sunt vitae praecepta, quae sine vero civitatum detrimento observari nequeunt. Ex adverso praecepta prudentiae civilis, quae sunt contraria Ethicae & Juri Naturae, recte dixeris telam fraudum aut partum deformem violentiae, quibus regnandi, & ejus, quod regnantes sibi proponunt, impetrandi causa, omnia legum ad veram generis humani ac civitatum felicitatem spectantium vincula perfringuntur. Ex quibus quidem doctrinis quis tandem fructus capitur? Ut populi falsa opinione necessitatis decepti in suam ipsorum necem proximam aut remotam fiant ingeniosi. Non est eadem naturae, quae hominum, infirmitas, ut sit impar iis, quae decrevit, perficiendis. Non foret sibi consentanea, si justitiae ac honestatis (§. 292. 297.) violationem, quam hominibus universis nocentissimam sine exceptione vetuit, populis potentioribus & callidioribus eo exitu concessisset, ut, cum primum velint, illis vere fructuosa fiat?

§. LVIII. Valeant, inquis, haec philosophantium ratiocinia, alteri, si Diis placet, orbi profutura. De facto quaeritur, & de regulis, quae ducuntur ab eo, quod fit, quoniam aliter fieri non posse, rerum usus docet.

Damus. Res itaque eo redit, num omnium fac-

saeculorum historia evincat, respublicas non posse administrari sine iniustitia & iniquitate adversus nationes exteras, ac necesse esse, quod PLUTARCHUS in vita PYRRHI Reges factitasse commemorat, ut duobus nominibus pacis ac belli tanquam nummis utantur populi non ad id, quod est iustum, sed ad id, quod utile dicunt. Verum tenere sumitur, perpetuo vel plerumque; favere fortunam violentis aut subdolis ausibus, atque omnem poenitendi causam submoveri, nullumque numerum abesse, (ut ait Juvénalis) si non desit prudentia.

Nos quidem id, quod (§. 302.) tradidimus, tenemus, gentium historiam MACHIAVELLO haud patrocinari, modo controversia recte constituitur.

Non enim quaeritur de successibus prosperis consiliorum juri, aequitati, humanitati, honestati contrariorum, sed de vera felicitate populi per eosdem successus aucta. Num populus sibi consulit, qui dum aliis injuste nocet, sibi ipsi majus detrimentum affert, ac v. c. centum millia civium, alteri populo, cujus imperio continebantur, bello injusto erepta, sibi subjicit, partim amissis, partim in miseriam immersis ducentis civium suorum millibus? An gens sibi consulit, cujus praesens aetas misera redditur, ut postera sit opulentior & potentior?

Quae gentibus & earum rectoribus injustis laeta videntur, ea tempore tristia saepe fiunt & luctuosa. Sic e. c. Romani, quarum gentium quietem injuriis diuturnis labefactaverant, eas docuerunt Rhenum transire & Danubium, ac se domare. Hierosolymam quondam occuparunt cruce signati. Quanto quamque diuturno Europae detrimento! Si tam facile esset nosse, & tam tutum, indicare fontes malorum manantes ex fausto

Ita injistarum molitionum exitu, quam est frequens, bellorum historias in usum artis bellicae contexere: seculis forte omnibus apparerent monumenta providentiae legum suarum vigorem adversus nefarios populorum quoque conatus ita vindicantis, ut, quod supra attigimus, clare intelligi possit, ex vero monuisse **SENECAM**:

*Vos, quibus rector terrae atque maris
Jus dedit, magnum necis atque vitae,
Ponite inflatos tumidasque vultus.
Quicquid a vobis minor extimescit,
Major hoc vobis dominus minatur.*

OMNE SUB REGNO GRAVIORE REGNUM EST.

§. LIX. At vero, inquis, *Ratio Reipublicae*; quam *Status rationem* vocant; praeceptorum, quae vitam privatam juvant & ornant, rigorem haud sustinet. Illa vero quid est? Necessitas subsidii alicujus asperioris extra ordinem a regnantibus adhibendi, ut propositum suum assequantur. Quale propositum? num injustum? Quale subsidium? Hoc si a legum naturalium praescriptis deflectit, medicamento simile est, quod dum sensum mali maxime urgentem aufert, morbum auget. Uti inter privatos, ita & inter populos legem omnino habet necessitas inter duo mala unum eligendi (§. 323.). Ideone, ut malum aliquod grave a te abigas vel tollas, jus cuiquam suam eripere licet?

Tandem ipsum illud malum, cujus vitatio vel depulsio unico duntaxat remedio, eoque *minus atque justore*, effici posse putatur, undenam ortam est? Num a dolo aut imprudentia? Sic ne culpa quisque suae poenas luat; alios has dare coget? Sicine e. c.

ut sanguis eius malus mittatur, bella gerentor? It an sine bello non potuisset corrigi? Saepenumero fingitur necessitas, cum qui prudenter videri velint civitatem gubernare, in eo, quod sibi proposuerunt, laborare non debeant, vel si id consilium capiendum erat, bonis subsidiis sine iniustitia aut iniquitate idem, quo tendunt, assequi possint.

§. LX. In exemplum proponimus populum potentiae & opum incrementa strienter appetentem.

Num ratio status vera exigit, ut talis populus praevaletem virium suarum magnitudinem vicinis opprimendis fundate aggrediatur? An vere ejus interest, principatum obtinere virium? fines injuste profano? Saepe mole sua laborant regna, (a) & cum *Hesiodo* dici potest; *dividium plus toto*. Expedi curvis populo viribus valere, ut non accipiat leges, non autem ut det aliis, magisque ei expedit, ut non metuat, quam ut metuetur. Olim Romani volebant videri *patrocinium orbis verius, quam imperium, habere*. Sed postquam a *Sullanis* inde futuribus delitum fuit videri quicquam in socios iniquum, merito, inquit eloquentiae Romanae parens

(a) Carthagine injuste eversa, a qua occasus reipublicae Romanae incipit, *Scipio*, cum *Censor* *lustrum* conderet, inque *Solitauritica* sacrificia scriba ex publicis tabulis *Salenne* ei precationis carmen praeciret, quo *Di* *immortales*, ut populi res meliores amplioresque facerent, rogabantur, *scitis*, inquit, *bonae ac magnae sunt, itaque precor, ut eas perpetuo incolumes servent*. Ad *probinus*, in *tabulis publicis* ad *truncatum* carmen emendari iussit. Quae rogationum *verocundia* *disiiceps* *Censores* in *condendis lustris* usi sunt, uti refert *VALLER. MAX. IV, I, 4* Add. *JUL. CAPITOL. in Maxim. & Balbin. c. 17.*

rens, plectimur. — atque in has calamitates incidimus, dum metui, quam cari esse & diligere, maluimus.

Suo robore niti semper conducit, sed non semper conducit, aliena valere imbecillitate. Interest quandoque gentis, superesse gentem, quam aemuletur. Fervens studium populi alios populos debilitandi, ut illis ob virium inopiam timidus imperet, plerumque desinit in propriam debilitatem. Roma, dum Carthaginem, delet, in ruinam prolabitur. Cum foris non haberet hostem, quem pertimesceret, domi invenit.

§ LXI. Quaerit spes populus & per has firmamenta potentiae. Cur illas negligit, quas in sinu quasi suo repositas habet? An ratio republicae (§. LIX.) exigit, ut ea sanguine & magnis demum jacturis foris quaerendi, aleam subeat, quae domi ante pedes jacent? Nulline supersunt agri, quos colat? nulla metalla, quae scrutetur? nulla opera manufacta, in quibus vires ingenii & corporis soletter exercent? Sine bello, sine studio atdente monopolii sibi quibusvis modis versute aut violenter attribuendi, sine sublata mercaturae externae libertate, nullumne suppetit subsidium civis, & per hos aerarium, locupletandi?

Tot bellis, quae aemulatio & dominandi cupiditas genuerat, fessa tandem agnoscit Europa; fontes divitiarum publicarum aperire mercaturam, & in omnes populi ordines diffundere; Florem vero mercaturae suae magnum & diuturnum an is populus sperare potest, qui, repugnante naturae ordine, suis mercibus vult indigere populos omnes, se aliorum nullis? An qui laborat alias gentes ad inopiam redigere, habebit, cui vendat, si fortuna illi voto respondeat? Ibi demum

floret mercatura, ubi eam perpetua alterni auxilii indigentia & mutua commercantium utilitas tuetur.

Interest Europae, non opprimi mercaturam ejus populi, cui ab antiquo merces suas ubique terrarum distribuendas committere consuevit.

§. LXII. Perversa gloriae opinio saepe gentes bellis injustis, certe minus necessariis, commisit. Quo fructu? Ut caederent, inque vicem ipsae plagis contusae ex vulneribus acceptis diu dolerent.

Inprimis Reges spes immortalitatis persaepe excitavit, ut quietis pertaesi quaererent bellorum materiam, tanquam si regiminis tranquillae sapientia non possent, sed victoriis demum, nomen suum aeternitati commendare. (a) Num sola est gloria, quae refertur ex fortitudine & arte bellica, illa in primis, quae non minus alacrem ad pericula subeunda animum, quam solertem ad ea defugienda, hostemque sine damno opprimendum, demonstrat? Hanc bellicarum dotium excellentiam si admirentur posteri, & quam funestae majoribus fuerint, non cogitent, si imitandam sibi proponant artis bellicae studiosi: an idem iudicium facient, qui principem, non sicut ducem exercitus, sed sicut patriae patrem, considerant? Hanc enim in eo supremum gloriae fastigium collocare oportet, nullis bellis injuste aut ob leuem causam susceptis in calamitates infinitas tum cives suos togatos, tum milites, tum hostes traxisse, nec ut

(a) Egrege rem illustrat colloquium *Cineae cum Pyrrho* in Romanos impetum facturo, quod pulchre tenuit *PLUTARCHUS* in *Pyrrho* C. 29.

ut de prudentia sua bellica gloriari possit, infinita hominum millia, tanquam si essent animantia vilia, vel mori, vel misere vivere coegisse. Pari de causa principem, humanitatis in hostes, & suae in cives militesque religionis, memorem non decet pati, ut, quos copiis praefecit, illi fortitudinis suae ostentandae causa pertinacius, quam mos & ratio belli postulat, hosti eos oppugnanti resistent. (a) Neque ipsos principes, cum intersunt expeditionibus, decet, atrociori certamine hostes militesque suos quamplurimos perire malle, quam *stratagemate* uti, (*Alexander M.* dicebat se nolle noctu furari victoriam) vel, quod semel dixissent, se aliquid effecturos, inchoata relinquere & a se ipsis dissidere. (b)

Inter tot populos Germaniae, quibus quondam, teste TACITO, *pigrum, quin imo iners* videbatur, *sudore acquirere, quod possis sanguine parare*, CHAUCI, *populus nobilissimus, magnitudinem suam malebant iustitiae tueri. Sine cupiditate, sine impotentia, quieti secretique nulla provocabant bella, idque praecipuum virtutis ac virium erat argumentum, quod ut superiores agerent, NON FER INJURIAS ASSEQUERENTUR. Prompta tamen omnibus arma, ac si res posceret exercitus, — QUIESCENTIBUS EADEM FAMA.* (c)

Igitur amica pacis, & per pacem prosperitatis populorum, est disciplina morum, quae distin-

(a) V. ERANTOME in *vitis virorum illustrium* II, p. 262 de dicto MONTLUCCII, fortissimi sub Henrico II, Gallorum Rege bellatoris: *que le nom de Mont-luc ne s'en trouveroit jamais en capitulation.*

(b) Notum est, quid venerit in consilio bellico, cum de solvenda obsidione Paviae, a. 1525. deliberaretur. V. *histoire de François I. tom. 2. p. 381. seqq.*

(c) TACITUS de *DI. G. c. 35.*

stinctam aperit *verae gloriae* notionem, & pingit inanitatem *famae*, quam multa hominum millia, qui prae metu potentiae invisae hiscere non audent, impense lugent, quamque, sublati adulandi aut timendi causis, sera posteritas, eademque majorum sui que amans, liberius detestatur.

§. LXIII. Haec de consensu Juris & Ethicae populorum cum prudentia rectrice, quatenus haec ad negotia cum exteris nationibus gerenda pertinet. Pari modo altera pars ejusdem prudentiae civilis, quae in bono civitatis interno recte ac firmiter constituendo cernitur, tantum abest, ut hoc propositum sine studio *leges naturales* observandi assequatur, ut potius metam sibi propositam praetervehatur, nisi genuinis **ETHICAE CIVIUM, PRINCIPUM, MAGISTRATUUM** doctrinis innitatur.

Videamus ante omnia de **ETHICA CIVIUM**.

§. LXIV. Praecepta *Sectione V. partis I.* exposita in nulla societate plus boni praestant, quam in *civili*. Haec enim, quicquid commodi caeterae societates separatim praestant, id universum sinu quasi suo amplectitur, nullumque bonorum viribus consociatis parabilem genus excludens, recte dicitur omnium nobilissima. In hac, si bene administratur, habitat *tuta quies*, & *gaudia crescunt*. Pro singulis vigilant universi, & pro universorum salute laborant gladiumque stringunt singuli. Robustis opportunitas laborandi, egenis alimenta parantur. Res ac jura impuberum & infirmorum, *sacri instar depositi*, inviolata custodiuntur & administrantur. In ce-

teris societatibus, vivis vivi prodesse possunt, & quodammodo ingenii monumentis atque exemplo mortui. Hoc vero insigne habent *coetus civiles*, ut ad posteros juvandos mortuorum quoque voluntates perpetuo ad exitum adducantur. Cujusmodi institutis ab imperante comprobatis efficitur, ut etiam illi, qui esse desierunt, vivant *benefaciendo*, hoc est, pauperes consolari, familiarum decus honoremque conservare, artium studia incitare, civiumque suorum corporibus & animis prodesse pergant. Sic facere potest testator, ut, quem ultro frugalem & bonum fore desperet, eum a miseria prodigos prosterneute tutum praestet. Quippe ea conditione instituit heredem, eive legat, ut a quibusdam vitae institutis indecoris & ejus honori ac rei familiari vitaeque prosperitati nocentissimis absteat. De pecunia sua ita statuens quodam quasi *legato bonae mentis* dicam, an non turbidae, non in suam perniciem ultro ruentis, saltem sanabilis, illi consulit.

§. LXV. Crescunt officia hominis, proinde civis quoque, pro bonorum multitudine, magnitudine, stabilitate, quae ex societate capit, & quae in hanc conferre potest. Ea officia tradit *ethica civium*. Haec est complexus praeceptorum, quae in parte I. Sect. 4 & 5. dedimus de officiis erga societatem ad bonos cives formandos, conservandos & ad amplificationem communis salutis excitandos applicatorum.

Est vero bonus civis, qui leges servat, seque perficit, ut civitati utilis esse possit, huic prodesse gaudet, ac tolerat vitia status publici, quae sine malo graviore submoveri nequeunt. In hanc sententiam recte, ut arbitror, dixit GROTIUS, *bonus civis praesentem reipublicae statum mutari non vult*. Quere-
 rens enim, quod status rerum non sit mai ex parte

perfectus, non tantum haud indulget, sed & mortas ab aliis, sive improbis, sive animo vel corpore aegris, sedare studet. Hos haud segnius bona, quae sunt in civitate, quaeque, si velint, percipere queunt, quam mala, sentire docet.

Boni civis officia sunt alia *perfecta*, hoc est, jure Naturae & *lege Civili* praescripta; alia *imperfecta*, ad quae praestanda per vim compelli non debet, sed quibus strenue exequendis de civitate bene mereri potest. *Merita civis in civitatem* sunt bona civitati a cive conciliata, quae ut illi compararet, per vim exigi haud poterat. Ea bona quo sunt majora & stabiliora, quo plures in illis comparandis difficultates superari, quo plus virium ad ea efficienda adhiberi oportuit, quo minus emolumenti civis ex illis ad se perventurum speravit; eo majora sunt ejus merita, eoque nobiliores animi aculeos demonstrant.

§. LXVI. Ad *perfectionem (harmoniam)* civitatis* pertinet consentiens ardor tum *civis*, tum *civitatis*, in colendis officiis mutuis. Neque enim conventio, quam singuli cum civitate & cum ejus supremo rectore faciunt, est ex earum genere, quae alteram partem non obligat, sed est bilateralis, quae utramque obstringit. Non ut fiat miserior, sed sibi ut prospiciat, civis quisque suus esse definit. Neque promissam sibi fidem accipit civitas, nisi ut civi eam implenti melius consulat.

Floret populi prosperitas, cum maxima pars civium amore, qui propius ad *purum* accedit, civitatem complectens alacriter jussa facit, vetita fugit, publice prodesse annitur, cumque

civitas vicissim, tanquam pia mater; contenta filiorum suorum amore erga se mixto, (§. 155.) civis cujusque merita agnoscit, (§. LXV.) ac perinde remuneratur, ac si ab amore boni publici sincero originem duxissent. Hac sentiendi ratione si sint affecti cives, bona civitatis augere certatim gestient: si eodem sensu incalescant, qui ad gubernacula sedent; aequitati remuneranti, (§. 279. 280.) eidemque nova merita creanti, operam lubenter & ultro dabunt.

§. LXVII. Amor autem civis in patriam quid est? unde nascitur? Num est instinctus? (veluti cum bene sint clausae cavea Pandione natae, nititur in sylvas quaeque redire suas.) Non videtur. Est certe tanta vis primae idearum consociationis, quae coalescit in tenella infantia, (§. 35.) tanta educationis, quae hanc fortuitam, sed manentem ac difficulter superabilem, idearum conglutinationem confirmat: ut haereat menti alte infixam, imago soli naturalis, tanquam fontis gaudiorum multiplicium, inter quorum variationes vivide perceptas infans adolevit. Harum delectationum memoria saepe tam acris est, ut dulcia illa arva revivere, in illis habitare, consensescere, mori, saltem sepeliri, multis res fere necessaria videatur. Ex his infixis in animo ludibriis phantasiae, gaudia primae aetatis solo attribuentis, enata in patriam caritas quid est nisi foetus consuetudinis certo modo vivendi seque alendi & oblectandi? quid nisi indicium oscitantiae in exquirendis caulis, cur patriam aliis civitatibus praeferas? Is coecus amor in contemptum vel odium externorum saepe excedit, nullam vero meditatam alacritatem

in bono communi commodis privatis, cum necesse est, anteponendo progignit.

§. LXVIII. Verus patriae amor non est positus in violento animi impetu, cujus neque originem, neque finem, neque modum cognitum habeas, sed a meditata agendi ratione proficiscitur, quam demum impetus rationi conveniens sequitur. Certis propterea praeceptis illa caritas ordinari potest. Nempe meditatio illa ad tres potissimum res exquirendas dirigitur; primum, quae sit patria, pro qua conservanda, ornanda, amplificanda, vires maximas, nulla lege jubente, ultro contendere debeas; deinde, quibus notis sincera ejus caritas a conficta & opinata dignoscatur; tandem, quomodo illa ali & intendi, haec & denudari & vitari, possit.

§. LXIX. Officium hominis bene sentientis est, ei ex pluribus societati maxime prodesse studere, cui plurimum commodi afferre potest, & hoc augendo suae simul felicitatis terminos proferre. (§. 125. 154.) Talis est societas civilis. Quae, ut diximus (§. LXVI.), quodvis genus bonorum a singulis pro virili collatorum in suum quasi suum recipit, ut ex eo in singulos elaborata conjunctis viribus & perfectiora vicissim diffundantur. Haec societas vocatur patria, seu in eam sis delatus forte nascendi ex parentibus, qui intra ejus fines habitaverunt, seu eam maturiori aetate domicilium prosperitatis manentis tibi ipse constitueris. Igitur in patriae definitione non respiciuntur singuli, qui, quatenus sunt privati, a bono cive amari nequeunt. Neque ratio quae habetur magis numeri eorum, qui tenuiorum casus praecipua suarum abundantia contem-

temnunt. Respicitur totum corpus civium am-
plorum aequae ac tenuiorum, & vinculum illud
civile, quo fit, ut societatem immortalem, beatio-
ris vitae procreatricem, constituent.

§. LXX. Eum amare dicitur, cujus bonis
intuendis & augendis gaudemus. Ex quo, quid sit
amor patriae, facile intelligitur. Plerumque eo no-
mine *altior* illius amoris *gradus* indicatur. Quem
haud male definiveris animum civis in civitatem
verè *amicum*. (§. 126.) Hujus amoris *ardentis* na-
turam exponemus. Illi vero consequens est, ut
patriam, propter se ipsam diligas, hoc est, gau-
deas vinculo, quo illi adstringeris, ejus bonis per-
inde afficiaris ac tuis, & pro te nata ipsius com-
moda magis, quam tua, amplificare certatim labo-
res, etiamsi ad te nullos ex iis fructus in praesens
redituros prospicias, nisi voluptatem diviniorem,
quae conscientiam facti aliis salutaris semper con-
sequitur. (§. 156.)

§. LXXI. Ejus vero amoris efficientia quous-
que patet? Neminem illis legibus solvit, qui-
bus vinculum ac temperamentum imperii & li-
bertatis civium continetur, (*Fundamentibus*)
vel quibus privata officia civiumque propria de-
finiuntur ac sanciantur. Nam non ex cujusque
judicio privato & praescripto pender, aut, nisi ex
civitate coetum Cyclopicum efficere velis, pen-
dere potest, quid publice utile statui oporteat.
Quod societas tota, aut qui eam temperant impe-
rito, publice expedire decreverunt, id iudicium
singulos cives, etiamsi aliter sentiant, in *atribus*
suis ad illud dirigendis sequi necesse est. Li-
cetne igitur de his quoque rebus philosophari?
Licet. Verum si illa philosophandi lubido ex-
ce-

cedat in libidinem silentio premendi, quae bona sunt, mala excerpenti, minima quaeque palam criminandi, ut seditionum te fore concitatore prospicias, atque illis, qui novarum rerum cupidum suaforem earum ducemque expetant, faces motuum periculorum admoveas: per salutem publicam non licet, ea, quae sentias, intempestive & ad turbas concitandas apte loqui. Patriae suae vere amans quisque nulla urgetur ambitione honorum, nulla quaestus aut famae spe incenditur, ut seditiosa consilia capientibus fiat auctor aut se adjungat. At, inquis, bona mente statum rerum emendare conari licet. Mens bona, quod legibus vetitum est, non audet, proinde partes ita judicandi de republica, ut judicia sua violenter exequatur, sibi haud sumit, quoniam has a singulis obiri natura societatis civilis non patitur. Cur plane non, aut non nisi leviter cogitas, non tantum id, quod efficere velis, bonum & salutare esse debere, sed & viam, qua id bonum assequi studeas, majoris mali genitricem esse non oportere? (§. 236.) Viderit amicus, aedibus amici eas deesse commoditates, quibus & illum, & se cum illo versantem, carere nolit: an totam domino invito incendet, ut novam suam ex judicio aedificet?

§. LXXII. Amici causa nunquam ab aequitate & honestate deflectendum est. (§. 126.) Quare amor in patriam (§. LXX.) nunquam liberat civem a culpa iniqui facinoris, quo violatur vel id, quod civem civi, vel quod eum privatis alieno imperio subjectis, vel quod illum populis, quorum potestati haud subest, *imperfecte* debere constat.

Nam quod natura inhonestum est, id si fiat, num voluntas cujusquam, num egestas hominum, cui mederi, num avaritia, quam explere, cupias, num

vahitas, num famae magnae cupiditas, num dominandi libido, honestare potest?

Themistoclis consilium nequidem cognitum quondam rejecerunt *Athenienses*, quod illud esse quidem utile censeret *Aristides*, sed *justum* esse negaret. (a).

§. LXXIII. Repudiata itaque omni injustitia & iniquitate, (§. LXXI & LXXII.) quae falsa boni publici specie tegitur, ecquod civis patriam suam amantis munus proprium est? Laborare pro ea, & cum necesse est, mori. Juvenis, patriae caritatem ipso opere demonstraturus, non haereat in declamationibus inanibus de meliori civitatis statu, sed studiosè perficiat ingenium & indolem; illud, tum ne quid mali contra leges desideret ac conetur, tum ut plurimum boni praestare discat; hanc, ut velit. Viri est, suas in commodis publicis augendis vires experiri & ostendere, atque malle quibusdam commodis, quibus legitime potiri poterat, carere, quam his quaerendis majorem civitatis florem impedire. Senex, corporis viribus exhaustis, si neque consilio neque auctoritate sua viris robore aetatis suae praesidentibus adesse queat, operam suam ad juvenes recti bonique studio monitis & exemplo suo imbuendos impense conferat.

§. LXXIV. Non tantum 1) nihil mali facere, & 2) nihil boni, quo publice prodesse queat, omittere patriae amantem quemque oportet; sed & 3) pati eum multa decet, ne jute suo obnitendi & resistendi usus publice noceat. Fert tempestates, spe futurum, ut meliorum interventu pensentur. Uti magna res est & ad beate vivendum necessaria,

(a) CICERO *de Offic. III.*, II. V. tamen PLUTARCHUS in *Aristide* p. m. 333.

nia, se ipsam vincere: (§. 85. 165.) ita illi arti egregiae bonus civis etiam patriae causa studet. Huius amore plenus condonat damnam reparabile & injurias tolerabiles a privatis acceptas, quas vindicare legitimis modis sine publico detrimento haud possit. Imo cum obrectatoribus & adversariis sese conjungit, ut patriae proficiat (a). Si vir bonus quandoque juris cujusdam eximii jacturam vel pro uno homine facere debeat; (§. 130. 169. 308.) quidni civis pro societate, cui intime junctus est, dolorem ex injuria accepta vincat cogitatione mali in rem publicam redandaturi, ubi eum vindicaverit?

§. LXXV. Etiam ingrato profuisse suave est; & nolle, cum posses, nocere suavissimum. Quam ob rem patriae etiam ingratae & in te injustae nullum, quod in manu positum habes, detrimentum afferre, sed nihilominus ejus commodis fervire, nobile est, vere honorificum, atque necessarium ad beate vivendum. Praeterea saepe accidit, ut meliorem sibi causam suam fiant, qui sunt aegri animo, quam re vera est, & de iniquitate in se aut alios valde querantur, quam, si ipsi ad gubernacula aut in magistratum subsellis federent, accusari mirarentur. Civis patriae salutem ex animi sententia curans non requirit, non venabitor, causas quoniam non indulget iniquitatori querulae, aut fugillationibus publicae rerum administrationis. Scit, in negotiis publicis saepe latere causam, ubi patet effectus, proinde illa haud perspecta de hujus imputatione temere judicari.

Verum esto, querelas esse probabiles seu de-
sta

(a) Cf. quid de hac moderatione animi gloriatur CIGERO pro Bulbo c. 27. Plura exempla collegit VALESIUS MAXIMUS lib. 4. c. 1.

statu publico, seu de iniquitate, qua quis privatim secum esse actum dolet: quid idem aget, qui patriae salutem sibi esse cordi affirmet? Num, ut publicae rei ex sua sententia sit melius, num ut suas suorumque offensusunculas ulciscatur, civitatis incendium excitabit, quod, ubi flamma latius, quam vellet, pervaserit, restinguere non possit? Is profecto amicus dici non potest, qui ei, cujus errata se correcturum profiteatur, vulnera vix sanabilia instigit, in primis ubi his inferendis complures infantes in communem calamitatem trahat. Minima mala majoribus ingestis tolerare velle, non est amoris in patriam, sed odii manus. At est tibi mimica. Sit. Ex odio intencus effectus mali semper nascuntur, ex ejus autem amore, hoc est, ex ultione, invidia, caeterisque nocendi ulciscendique conatibus intermissis, multum boni provenire potest. (§. 138. 157.) Denique non idem privatis in corpus ac moderatores civitatis, quod his in privatos officii sui immemores licet.

§. LXXVI. Personam singularis pro patriae salute ardoris gerunt, qui *Egoismo* politico (§. 154.) (liceat vocabulo minus latino, sed usitato, rem minime bonam exprimere) sive *subtili*, hoc est, latentiori, sive *crasso*, hoc est, apertiori incensivela dant cupiditatibus suis, & ad instrumenta harum explendarum sibi comparanda, statum patriae effingere & ordinare audent, vel quoque administratores imperii, ut sua praescripta sequantur, recta aut obliqua via cogere aggrediuntur. In his, quibus impelluntur, momentis quo longius a via officii erga civitatem perfecti & imperfecti (§. LXV.) declinant; eo magis in eo-
rum

rum actionibus cernitur studium commodi publici, quod prae se ferunt, esse figmentum: veluti cum faces subjiciunt civium publicam rerum administrationem reprehendentium animis, ut his accensis sibi viam ad honores praecusam vel faciliorem aperiant, ut meritorum insignia & fructus sine meritis consequantur, ut sub dulci nomine carae patriae superioribus tutius obtrectare, pares premere, inferioribus dominari possint, & haec dum faciunt, facere nolle, nec sibi, sed patriae, servire credantur.

§. LXXVII. His vitiis opponitur *spiritus* ille, quem tot hominum millia consociata trahere debebant, quemque Britanni *publicum* vocant. (a): Patriae amore ingenuo flagrans in illius honore suam praestantiam, in illius commodis sua requirit, non autem vice conversa, emolumenta sua & familiarum atque sodalium suorum primario respicit, & eatenus patriam diligit, quatenus his adjuvandis & amplificandis inservit. Uti civis Romanus se extolli putabat, & quantus esset, sentiebat, cum rogatus, cujas esset, pronuntia- ret: *civis Romanus sum*: ita is *sincera mente* patriam amat, qui nomine, quod haec inter nobiles populos sibi peperit, sine superbia & insulsa aliarum nationum despicientia, impense gaudet, in eaque se vivere, & in primis ea se dignum videri, sibi gloriosum esse arbitratur.

§. LXXVIII. Alere & intendere amorem patriae

(a) Cf. *Cel. GARVE* ad *FERGUSONIANA principia Etbicae* p. 330. seqq.

triae est. submovere causas, quibus ad languorem in studio patriae consulendi mentes civium permoventur, & hos incitare, ut cogitationes quisque suas in voluptatem capiendam ex bono & florente civitatis statu, etiam suis viribus conservato vel amplificato, alacriter ac perpetuo defigat.

Quicquid ingenii vim obtundit, ut sibi quis videatur perspicacior, quam est, utque in commodis publicis intelligendis coecutiat (quam vim e. c. habent praesumptae opiniones hereditariae); quicquid universe philanthropian labefactat; quicquid in oppressorum mentibus aculeos amicitiae hebetat; (e. c. iniquitas Romanorum in provincias) illud obstat illi ardori, qui in germano patriae amore inest. Ad has causas accedunt aliae, quae a depravato moribus corruptis statu civitatis nascuntur. Desinit ea societas esse amabilis, cujus vitia cum ignobilibus privatorum studiis cuivis viro bono atque exteris sordent, & cujus nomen dehonstant principia gubernandi, ad quorum normam consilia sua dirigunt, qui ejus navem regunt. Atque patria vix dici potest, quam unum de duobus extremum deformat, aut anarchia, qua probi ab audacibus, aut dominatus, quo iidem a potentibus opprimuntur, legumque bonarum nulla copia est. Pone haec mala esse paene insanabilia. Satis manifestum est, non posse aequè diligere aegerrimam civitatem, ac sanam, hoc est, quae non quidem omni ex parte beata, (quis enim rerum intelligens id unquam fieri posse sibi persuaserit?) ea tamen sit, quae plurimis bonis & decorebus floreat, seu per se sola consideretur, seu cum aliis civitatibus conferatur.

§. LXXIX. Num ad intendendam patriae caritatem multum valet *continuum studium partium?*

P p

id-

idque illi in regnis & civitatibus liberis & quasi in disciplinae formam redigi, an utile est ac necessarium? (a) In regnis dixi. Nam & in his, quae *absolutam*, hoc est, nullis, nisi quos natura imperii civilis continet, limitibus circumscriptam principi potestatem tribuunt, non solent deesse partes, quibus voluntates, praecipue civium potentiorum, aut saltem nobiliorum, distrahuntur (b).

In regnis limitatis & rebuspublicis forma imperii, quae vulgo *mixta* dicitur, utentibus, cives discedere in partes, haud exiguam vim habere putatur, ut lanx in neutram partem propendeat, ac jurâ tam libertatis, quam imperii, facta conserventur. Sic enim dum *actioni* par est *actio contraria*, harmoniam totius corporis custodiri posse creditur vigilantia mutua & corroboranda virium aequalitate. Nullum hujus rei exemplum illustrius inveneris, quam statum imperii *Germanici*. At idem rerum status tam est Germaniae, inter complures *principes* divisa, proprius, ut ab eo, quod ibi salutare & necessarium judicatur, ad similia aliarum nationum.

(a) De hoc argumento v. HUME *disc. polit.* IV, 1. & cel. GARVE *animadversiones ad Ciceronem de Officiis* p. 243. *segg.*

(b) Ad aulas & consistoria Monarcharum absolutorum quodammodo applicari potest, quod de Germanis libertatis sine tenacibus memorat TACITUS de M. G. c. 13. *Gradus quin etiam & ipse comitatus habet judicio ejus, quem sectantur. Magnaque & comitum aemulatio, quibus primus apud principem suum locus; & principum, cui plurimi & acerrimi comites. Haec dignitas, hae vires, magno semper electorum juvenum globo circumdari, in pace decus, in bello praestidium.*

tionum instituta argumentum ducere, parum sit probabile & tutum.

§. LXXX. Si partes vocantur multitudo eorum civium in coetus diversos distractorum, quorum consensit studium commodis civitatis consulendi, ac tantum discrepant opiniones de itinere, quo ad ea commoda adipiscenda & confirmanda perveniri possit; ex tali aemulatione plurimum boni ad civitatem redire posse, videtur. Sed historia populorum evincit, ubi tota in partes civitas dividatur, etiam si earum finis & initium fuerit bonum & laudabile, tamen eas facile excedere in studium pervicax nihil ejus praetermittendi, quod fieri potest, ut altera pars alteram subigendo principatum obtineat. Primum enim se mutuo intentis oculis acerrime observant. Unde nascitur perpetua diffidentia. Haec in odium manens sensim & occulte transit. Quo saepe fit, ut quaelibet adversae partis consilia sinistre explicentur, proinde quicquid ad ejus vires opprimendas excogitari possit, illud necessarium, ideoque honestum, tentatur. Mox gliscit opinio, etiam cum justa negentur singulis, qui in diversas partes transierunt, nihil peccari. Quò facto odium partis transmutatur in odium mutuum privatorum diversis sectis aut factionibus disclusorum. Paulatim exanguitur primae aggressionis recordatio. Factis iniquis aut violentis necessitas defensionis praetenditur. Boni publici cura disperit, nomen inane manet. Tandem ex talibus dissensionibus, instar flammæ haud conspicuae viscera civitatis adurentibus,

Pp 4

bel-

bella civilia saepe numero exarserunt, quibus nihil funestius cogitari potest, dum nec frater a fratre tutus sit, non vir ab uxore, non a filio pater. Verbo, in plurimis civitatibus usus docuit, ex disciplina perpetuati partium studii, etiamsi hoc a pravis cupiditatibus eorum, qui in turbido piscari cupiunt, originem non duxerit, raro aliquid boni, plurimum contra mali esse enatum, quamprimum mores in deterius vergere coeperunt.

§. LXXXI. Satius itaque foret, stabilitatem formarum imperii *concordia*, nempe humanitate imperantium, & perspicacia ac honestate obedientium, conservari. Singuli cives ingenium indolemque diligenter excolant, bona, quae habent, no-
tint, artique illis fruendi studeant, & obsequi potius discant, quam contra leges simul imperandi libidine obcoecentur. Tales cives statum omnibus numeris perfectum, qui fingi potest, praestari nequit, non desiderabunt, nec sibi contigisse querentur. Proinde nihil violenter adversus rempublicam decernere audebunt, etsi possint. Illos autem, qui clavum imperii tenent, proborum civium iudicia etiam tacita revereri decet. Ibi nullo est opus systemate discordiarum perpetuarum, ubi *pudor publicus* & civibus & imperanti imperat.

§. LXXXII. Est & aliud partium studium, cujus initium & progressus pendet ex invidia & cupiditate per ora hominum volitandi, eminendi, dominandi, (a) honores consequendi, odia exercendi, debita eorum, qui turbas excitant, cum publicae rei interitu extinguendi (qualis fuit conjuratio *Catilinae* & perdis-

(a) De rebus a. 1464. in Gallia gestis, cum bellum susciperetur, cui nomen belli *pro bono publico* (la guerre du bien public) imponebatur, Cf. COMINES *memoires* II, 2.

perditorum, quos sibi adjunxerat, juvenum nobilium). De his manentium discordiarum civilium fontibus nihil dicam, cum unusquisque intelligat, quam longe, qui talibus de causis in partes descendunt, a patriae amore absint.

§. LXXXIII. Quibus cognitis, expeditior via erit ad intelligendum problema antiquum & uberiori disquisitione dignissimum:

Reperire viam optimam efficiendi, ut cives ament formam imperii, quo reguntur, defendant, labefactari nolint, leges quoque sibi impositas, sicut sibi commodas & necessarias, revereantur, ac mala bonis pensare discant.

Dixeris, solutionem problematis perfacilem esse hanc; sit optima & firma disciplina imperii; nihil in hujus administratione peccetur; statuatur vigeantque leges saluberrimae; cives erunt fidi legumque & imperantis amantissimi. Verum aliter rem se habere, regnorum populorumque liberorum historia evincit. Ea quandoque est ingeniorum distortio, ut nec meliora pluribus semper placeant, sed quorum desideriis obstant leges, conformatio imperii & eorum, qui ad gubernacula sedent, honestas, illi, quod se solos, non publica commoda, respiciunt; conversionem rerum optent, & huic commenticia aut levia regnantium errata praetexant.

§. LXXXIV. Ante omnia legi merentur, quae ingeniose hoc in genere disputavit Ill. MONTESQUIEU, cujus ingenio seculum nostrum merito gloriatur. Ante eum nemo acutius *pathologiam populorum ac regnantium* exposuit, & in ipsis quasi eorum recessibus interioribus invenit occultas legum, quas condiderunt, causas, & elateres, quibus earundem legum vigorem custodiverunt. Is in tres

imperatorum formas divisit civitates, & austria dicere, contra earum naturam divisit: *despoticum* enim regnum non est forma civitatis, sed morbus regnantium. Illis formis tres *impulsores primarios*, sive *elateres*, ad animos civium regendos assignavit (a); honorem a virtutis studio disjunctum regnis; metum illis gentibus, quibus princeps instar domini imperat; *virtutem politicam*, quam in studio aequalitatis tuendae ponit, rebuspublicis, sive hae optimatum, sive populi imperio, regantur.

His quasi nervis usos fuisse multos legumlatores ac civitatum formatores haud ignobiles fateamur, ut, quam artificiose construxerant machinam, eam commode moverent. Majorem vero vim illi elateres (animorum incitatores) possunt habere in formis imperiorum conservandis, quam in bonis populi amplificandis, ad quae, & quidem ad quae sola, quaevis compositio imperii spectare debebat.

Deinde illis animorum impulsionebus separatim adhibitis ne quidem effici posse putamus. ut forma quaeque imperii adversus quasvis procellas incolumis conservetur. Eaedem potius valere videntur ad formam subruendam, ad quam stabiliendam commendantur. Dispiciamus breviter de singulis.

§. LXXXV. Num in regali civitatum genere (in *Monarchiis*) vel omne bonum, quod ab ardore civium proficisci potest, impetrabitur, numque ipsa illa imperii forma stabilis erit, si honos, isque ab eo, qui honestatem & veram virtutem ex naturae ordine comitatur, diversus, & a solo principis arbitrio pendens, sitalis, inquam, honos solus habeat vim regendi animos, ut officia civilia serventur? Nonne ex Monarcha brevi efficiet dominum,

(a) V. *l'Esprit des loix lib. 3. c. 2. seq.*

num, regnique formam evertet? Quis enim obnitetur principi, ministerium sibi in eo praestitum, ut leges, quibus imperium accepit, perfringat, splendidis repertisque novis decoribus in dominatus sui ministros collatis remuneranti? Quid si princeps de eo, quod dignum est honore, perverse judicet? Annon mores corrupti exorientur, quibus ad opprimendam libertatem utetur? paucis forte & inveteratis opinionibus (veluti de ignominia ulciscenda) exceptis. Num quorum erat, libertatem strenue tueri, commune nationis, an ejus judicium sequentur, a quo sibi suisque perpetuum, quo reliquis civibus antecellant, decus tribui posse vident?

Stabilis ut sit forma imperii, stabiles oportet esse elateres, quibus cives impellantur ad eam non convellendam, & ad cavendum, ne evertatur. Vacillant judicia de eo, quod honorificum habetur; mutantur; aliter de eo decessor, aliter successor, saepe sentiunt. Si ipsius & populi opiniones inter se pugnent, utrae vincent? *opinionēs inquam, quia hic ex viri illius illustris doctrina haud respicitur honos verus, qui stabili fundamento nititur, (§. 123.) sed principis ideae de eo, quod decet, quodque fulgere & magni fieri velit, instar legis supremæ valere debent. Siccinē libertas, quae in regnis quoque absolutis superest, fixa & fundata esse desinet?*

Ecquid est, cur *virtus vera regnis minus convenire putetur? An haec unquam pessumdedit? Persis quondam profuit. Quidni regnis omnibus possit magis prodesse, quam adversa virtuti opinio excellentiae?*

§. LXXXVI. Cum populus pleno & infinito regis dominatu (*despotismo §. LXXXV.*) urgetur

tur; (quale malum etiam rempublicam, quae hereditarium imperium familiis selectis certoque numero descriptis attribuit, premere potest) num metus sufficit, ut cives non moliantur mutationem iugis aut imperantis? non perumpant leges, quas sibi noxias averfantur? ut contra aliquid in commune commodum faciant, quamvis nullos se meritorum fructus colligere videant, nisi ut nova sibi nocendi metusque sui alendi instrumenta domino invito comparent?

Ac quousque illa formido mentibus incussa patebit? Num subsidiis crudelitatis plenis triste obsequium a civibus paene fervientibus exprimi necesse erit? Non deest exemplum recentius idque illustre, abolito iudiciorum secretorum terrore adversus suspectos violatae majestatis firmiter stare monarchiam absolutam, & armorum ac prosperitatis gloria nunquam magis, quam ex eo tempore, floruisse.

Tandem num fieri potest, ut ille metus in pace, & in primis in bello, sit perennis? ut in desperationem haud desinat? *Omnes metuat necesse est, qui ab omnibus vult metui.* (§. 109.) Id in primis *historia Graeci imperii* evincit, quo post disjunctum ab occidentis imperio orientem fertilissimae, in primis Asiae, regiones aliquamdiu tenebantur. Quem enim oderunt omnes, inquit **ENNIUS**, perisse expetunt. Infinita potestas est casui proxima. Certe imperantibus ad hanc tuendam plus praesidii praestare potest nutrita a sacerdotibus superstitio vulgi, quam huic incussus suppliciorum & quarumvis vexationum metus. Hanc viam, praeter terrorem animis imprimendum, nec non viam inertiae propagandae, multi ingressi sunt, qui dominari, quam regnare, maluerunt. Callide

fe-

fœderunt alii, ut cives, quantum haberent virium, non sentirent, utque se non sibi, sed domino, nidificare, mellificare, vellera ferre haud animadvertenter. Extinxerunt alii eodem animo lucem philosophiae. Impediverunt alii, quo minus intelligentia juris publici & principiorum prudentiae civilis undique propagaretur. Potentiores praeterea deprefferunt, omnesque, qui aliquo vellent esse numero, ut suo quasi beneficio viverent, adegerunt. His artibus naturae contrariis, quibus multi principes usi se ipsos in pericula adduxerunt, & populum ab ea, quam nancisci poterat, prosperitate averterunt, his, inquam, artibus quid foret opus, si iidem principes voluptatem sensissent regendi cives, ut oves, non ut servos? Ad quam dulcedinem quaerendam eos *Ethica* ducit,

§. LXXXVII. Superest, ut inquiramus in modum custodiendi aequalitatem, ad quam tuendam leges civitatum liberarum III. *Montesquieu* spectare voluit, ac dirigi solere affirmavit (a).

Est vero custodia illius aequalitatis complexus institutorum publicorum, quibus tum odium perpetuum & vehemens intenditur in eos, qui terminos libertatis & imperii legibus statutos movere, in pares aut superiores dominari, inferiores arrogantius despiciatui habere & opprimere conantur, tum illis conatibus obstacula difficulter superanda obijciuntur.

Curam aequalitatis non esse propriam civitatum, quae idcirco *liberae* appellantur, quod Regibus non parent, sed regnorum *limitatorum* communem esse arbitror. In his regnis laborandum est, ut aequè

(a) *d. l. 3. c. 1. lib. 5. c. 7. lib. 8. c. 3. in f.*

aeque jura Regis, atque Ordinum conserventur, proinde ut neutrorum viribus aliquid detrahatur, quo possit in periculum adduci vel vis necessaria imperii & bona administratio, vel libertas legitima populi.

§. LXXXVIII. Quo jure civitates, quae Optimatum aut populari imperio reguntur, liberae dicantur, hujus loci non est, copiosius disputare (a). Hoc tantum observamus, aliud esse aequalitatis studium in *Aristocratia*, (b) aliud in ea civitate, in qua majestas imperii penes populum universum residet, qualis quondam respublica *Romana* erat.

Ubi optimates, seu ex toto civium corpore, seu ex coetu quarundam familiarum, ad quas solas ex legibus civitatis regimen defertur, electi de jurihus suis tuendis laborant; in eo custodiam aequalitatis ponant necesse est, primum ut inter se nulla invidia, nullis odiis hereditariis, nudum latus dent nova molientibus. Deinde in corpore civium, quos soli regunt, cupiditatem imperii una secum administrandi opprimant necesse est tanta modestia, ut hi se a regimine arceri haud doleant. Hoc efficere possunt bonis moribus, qui civium imperii haud participum animis venerationem insculcant; aequitate summa in omnes; facilitate ea concedendi, quae salvo imperio suo proprio concedere possunt; studio perpetuo otia pellendi plebi, quae subministrandi continuam laboris quaestuosi opportunitatem; legibus bonis, in quibus nulla ars pellucet, earum latores suum potius, quam commune, commodum quaesivisse.

Verum haec Optimatum moderatio & aequitas

(a) Cf. MONTESQUIEU *l. 1. lib. 4. c. 3 & 4.*
 (b) *Ibid. lib. 5. c. 8.*

tas num diuturna erit, si leges & judicia non metuant, nec honestatis pudorisque publici reverentia eorum mentes penetraverit? (§. LXXXI.)

§. LXXXIX. Alia est aequalitas in civitatibus, quae populari imperio, eoque puro, utuntur, quales hodie sunt perpaucae. Ejus imperii conservatio pendet ex institutis firmis, quibus vires civium communes a quovis inter eos potentatu defenduntur, ut ea sancte custodiantur, quae de honoribus, de magistratibus, aliisque officiis publicis pari jure petendis, deque certo modo & ordine, quo illa in cives conferri debeant, legibus constituta sunt. Quo latius patent fines talis reipublicae; quo numerosiores sunt indigenae; quo magis fortunarum inaequalitate pars civium haud exigua a plurimis distat, ita ut hi illorum opibus & benevolentia ad vivendum indigeant; quo majori copia cives in unum locum habitandi causa confluent (§. 134.) (uti olim Romam); quo magis id agunt potentiores, ut ad paucos perveniat nervus imperii; quo magis nationum externarum interest, corruptum civitatis statum in rem suam vertere, eo difficilius est, mutationem sententiarum & morum averti, proinde popularem civitatis formam diu salvam conservari.

§. XC. Moyses, statum civitatis ad normam ecclesiae, quam fundabat, conformaturus, ut occurreret malis, quae ex regnandi paresque deprimendi cupiditate oriuntur, aequalitatem fortunarum ita instituit, ut neque paupertati locus esset, neque debitor creditori in perpetuum serviret. Quae quidem aequatio uti in fundanda civitate, quae non agricultura, sed mercatura floret, stabiliri nequit, ita ne quidem in ea,
in

in qua praecipuus agriculturae honos habetur, effici potest, uti in republica Romana inania Gracchorum consilia docent. Aequare fortunas, postquam opulentia multorum inolevit, tam injustum est, quam periculosum.

LYCURGUS omnes aequae pauperes pecuniaeque contemptores esse voluit, hoc est, paucis rebus ad vivendum & ad bellandum necessariis contentos. Quod ut efficeret apud gentem paucis ex civibus compositam, violenta subsidia adhibere, & omnia fere vitae condimenta illis adimere debuit.

Ingratus in benemerentes fuit agendi modus in justusque *ostracismus*, quo efficere laborarunt *Athenienses*, ne quis civium auctoritate emereret, quae plus potestatis, quam natura imperii popularis pateretur, in comitiis nancisci posset.

Romana autem respublica ut populare regimen conservaret, nec domi hostem haberet, patricii foris eum quaesiverunt. Jactabatur fluctibus ex veterum familiarum superbia ortis, quae genuit studium reprimendi familiarum nobiliorum potentiam, & tuendi patriciorum ac plebejorum aequalitatem in administratione imperii & magistratibus majoribus capeffendis. In his procellis quamdiu floruit? Dum prius in senatu & concionibus regnaret decor, virtutisque honos haberetur, nec spes praedae, sed patriae amor, plebem & patricios de eo tantum discordes, utri imperium tenerent, in hostem communem statim armaret. Verum post bellum *Punicum secundum* evenit tandem, quod praedixit *Cato*, cum in *Senatu* deliberaretur, num lex *Oppia* de cultu mulierum abroganda esset, postquam antiquae vestitus simplicitatis eas puderet. *Is pudere cum coeperit, inquit, quod non oportet; quod oportet, non pudebit.* Puduit paten-

tentes bonae mentis & aequalitatis (a). Virtutem post nummos ponere non puduit. Postquam, ut ait SALLUSTIUS (b), divitiae honori esse coeperunt, & eas gloria, imperium, potentia sequabatur, hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro malivolentia duci coepit.

§. XCI. Quae Romae cadentis fuit, eadem quarumvis civitatum liberarum, incisis virtutis nervis, conditio est. Extinguitur aequalitatis conservandae ardor, & subsidia ad eam custodiendam inventa vim amittunt, simulatque honestatis amor, & vera virtus, atque ea erga Deum religio, quae ad studium boni communis amplificandum multum valet, (c) effluxit animis. Licet inops sit civitas, in qua virtus negligitur, tamen non deerunt nonnulli ingenio, opibus, audacia, praevallidi, qui pares ferre non possint. Si sit opulenta, luxus necessarius (§. 150.), boni publici everfor, ingruet, atque a ditioribus, & ob eam causam otiosis, ad classem civium negotiosam transibit. Inde multorum paupertas, aviditas, desperatio, novarum rerum molitio, studium mutandi formam imperii, tanquam unicum mali urgentis remedium. Concludamus; civitatem non manere liberam sine aequalitate; sed talem aequalitatem non posse diuturnam esse sine studio fovendi cultum verae virtutis.

Addimus nec metum excludi debere a subsidiis formae popularis stabilitatem communiendi, metum, inquam, legum, quas rem surdam & inexorabilem vocat LIVIUS, quae, cum apud Regem sit gratiae locus & beneficio, nihil laxamenti nec veniae habeat, si modum excefferis.

§. XCII.

(a) LIVIUS lib. 34. c. 4.

(b) De bello Catilin. c. 12.

(c) Cf. observationes POIRYBII VI, 54.

§. XCII. Tandem an in hae civitatis forma (§ LXXXIX.) nulla est aut exigua vis honoris & opinionis publicae? Ubinam diligentius attenditur, quid quisque de se sentiat? Nihilne nervorum habuit splendor monumentorum, quos excellentibus imperatoribus posuere Athenienses? nihilne Romae e. c. (a), favor multitudinis, plausus in theatris, corona graminea, civica, &c. (b) valuerunt ad animos, non dicam ad curam commodi publici, sed ipsius aequalitatis & formae popularis conservationem inflammandos? Quanti est in regnis, perpetua potestate multis praeesse, honorum fulgere titulis, aliosque longo post se intervallo relinquere, & hereditariae familiae decora ac iura insignia consequi: tanti est apud nationes, quae imperio popularis reguntur, praestare meritis, placere, monstrari, laudari (c), iis exornari decoribus, quae favorem honeste sen-

(a) V. CICERO pro Sextio c. 55. Ad Atticum X, 2.

(b) De corona civica eleganter PEINIUS in historia naturali XVI, 4. non crescit bonus idem imperatore conservato, quoniam conditores in quocumque civis summum esse voluerunt. — Ludus ineunti semper assurgitiam a Senatu in more est. Sedendi jus in proximo senatui. Vacatio munerum omnium sibi patrique & avo paterno. — O mores aeternos! qui tanta opera honore solo donaverint, & cum reliquis coronas auro commendarent, salutem civis in pretio esse voluerint, clara professione: servari quidem hominem nefas esse luctri causa Add. ib. XXII, 4. seqq.

(c) Apposite LIVIUS V, 50. Matronis gratiae aedae (contulerant aurum, quod in publico deerat, ex quo, ut sacro auro abstineretur, summa pactae mercedis Gallis confieret) bonusque additus, ut earum, sicut virorum, post mortem solennis laudatio esset.

sentientium omnium demonstrant, & haec meritum praemia plurius facere, quam posse, si velles, in pares dominari.

§. XCIII. Via mentes civium flectendi tutissima, & cuius formae imperii civilis legumque tutelae maxime conveniens est ea, quam natura monstravit.

Taceo metum poenarum, quae omnem malam actionem, omnem, ut ita dicam, morbum moralem, naturaliter consequuntur. Praeterea sensum jucunditatis ex honestate & virtute officia erga societatem servante nascentis. Non repeto, quanta esse possit vis venerationis erga imperantem (§. 123.) ac fiducia, ut hac impleti civium animi lubentius pareant, & rerum mutationem avertentur. Praeter haec invitamenta in compositione imperii semel statuta & in legibus eam firmiter acquirunt, duos praecipue impulsores valde efficaces natura principi praebuit, quibus & ad naturales leges & ad civiles servandas, atque ad nova adversus formam imperii non mollienda, cives excitare possit; primo, vivam cognitionem multiplicis utilitatis ex reverentia legum civilium & conservata imperii forma manantis, deinde studium imitandi. Hi duo impulsores formis imperiorum omnibus conveniunt.

§. XCIV. Horum primo rectores civitatum usurari id agent, ut civibus persuadeant, nullum se quaerere bonum suum, quod non sit pars boni publici: neque se in civilibus institutis ordinandis aliquid habere pro bono publico, nisi quod re bene perpensa idem esse bonum privatorum intelligant. Nam quid est bonum commune, nisi complexus bonorum verorum tum im-

pe-

perantis, tum civium singulorum, quae conjunctis eorum, qui regunt & reguntur, viribus comparantur? Quid est tutela boni communis, nisi copia virium necessariorum ad bona totius civitatis, hoc est, principis & singulorum civium, tuenda & amplificanda? Spetet civis ex patientia & obedientia sua fructus ad se quoque, si mitus recta via, cetera obliqua, aliquando perventuros, aut eos pervenisse observet. Commodis suis intellectis stultum judicabit, iis, quae ad formam imperii tuendam, aut ad bonum publicum augendum statuuntur, obniti, vel suum a communi emolumentum dividere. Sentit enim, se sibi deesse, cum desit civitati, & verum esse, quod eleganter MARCUS ANTONINUS dixit, *quid alveari non profit, id ne api quidem prodesse.*

§. XCV. Fateor, maximam partem multitudinis solummodo id videntem, quod ante pedes est, coecitare in perspicienda copulatione eorum institutorum cum utilitate sua quorum effectum acerbum, cupiditates suas reprimentem, aut partem patrimonii sibi eripientem statim sentit; effectum vero salutarem aliquatndiu latentem sensimque subsequenter haud cernit. Querelae de administratione imperii non semper nascuntur ex vitiis eorum, qui civitates temperant, sed in primis ex civium ignorantia, quaedam pro temporum ratione ad malum gravius vitandum aut depellendum fuisse necessaria, & dura singulis nonnunquam injungi oportere, ut majori commodo tota universitas, & cum hac iidem fruantur, qui de onere sibi imposito cum maxime queruntur. Sagaciores demum, qui longe in futurum prospiciunt, sensum praesentis oneris spe futuri commodi

con-

consolantur. (§. 125.). Hi si patriam ament, sensu molestiarum, quæ ex regnantium erroribus politicis, vitiiis, negligentia, nascuntur, ab officio se abdicari non patientur. Norunt enim, eum, qui pro viribus societati civili sine lucto suo prosit, & multa, tanquam bonus civis, patienter ferre cogatur, tamen non habere, cur eum sui factorumque suorum, aut patientiæ suæ poeniteat (§. 156.).

§. XCVI. Et quod igitur subsidium superest ad *hebetiores* moderandos? Hi ut se eo, quo velit princeps, duci non sentiant, *stimulo imitationis* nihil est efficacius. In eminentes enim in quavis societate intuentur, qui sunt viribus inferiores. Ad illorum mores fingunt suos, perinde ac si eo quidque esset melius, quo est conspectus.

Igitur qui respublicas administrant, quive natalibus vitæque genere caeteris antecellete velint primores, illi emineant ea vivendi consuetudine, quæ cum forma imperii, & cum bono cuiusque civitatis primario, (v. c. flote mercaturæ) maxime consentit. Dent exempla amoris in *civitatem puri*, (§. 155.) certe puro proximi. *Religionem & virtutem* colant. Eos, qui moribus bonis excellunt, magni faciant, commendent, remunerentur. Nobilis est fons veræ iucunditatis, bonum civem esse: quanto nobilior, multos eo nomine dignos exemplo effecisse!

Efficient vero. Nam multitudo, quos vel meritis graves, vel natalibus splendidis & dignitate eximios veneratur, eos morum suorum & fervoris in bono publico augendo (*Spiritus publici*) duces alacriter sequetur. Honos & suavitas ex comprobatione eorum, qui plurimum auctoritate valent, nascens ad facta egregia mentes impellet. Pu-

dor publicus, hoc est, metus in civitate perpetuus incurrendi in communem reprehensionem & contemtum ob facinus honestati contrarium, vitii gloriandi audaciam & vitia ipsa reprimet.

§. XCVII. Fortunatam Romam eo tempore, quo videbatur satis validum legis Valeriae vinculum, licet nihil ultra adderetur, quam qui adversus eam fecisset, improbe facturum! Unde is hominum pudor, cum nunc, ut ait LIVIUS, (a) *vix servo ita minetur quisquam?* Tunc parentum non tam dicta, quam exempla, recti studio mentes docilibus juventae impertiebant. Congruebant cum educatione domestica mores publici. Praeclare gesta quaeque communi omnium admiratione ita cohonestabantur, ut ad paria facienda (*ad aemulationem*) atque ad patriae amorem, non verbis, sed rebus, demonstrandum incenderent animos. Magnifica est oratio SCIPIONIS Africani, cum in potestatem redacta Carthagine, urbe Hispanica, virginem nobilem captivam, cujus forma captus erat, sponso redderet: *servata est, inquit, ut inviolatum & dignum me teque dari tibi donum posset. Hanc mercedem unam pro eo mittere paciscor, amicus populo Romano sis.* (b) Vere Romanum erat, non sibi, sed patriae pacisci! Quam divinum vero illud! quod adjecit: *& si me credis virum bonum esse, quales patrem patruumque meum jam ante hae gentes norant, scias, multos nostri similes in*

(a) *Lib. X. c. 9.*

(b) LIVIUS XXVI, 50: VALER. MAXIMUS IV, 5. Accidit a. U. C. 543. Quam levi argumento hanc castitatis et omniae gloriae viro summo, cujus, uti de eo docuit Nævius, facta viva nunc vigent, qui apud gentes solus praestat, eripere quidam ausus fuerit, re-
fert GELLIVS N. A. VI, 8.

Civitate Romanis esse. Quantus esset; sensit Scipio, cum non gloriaretur hac *altitudine mentis*; (§. 87.) tanquam si ea solus excelleret, sed se multos habere sensibus tam *sublimibus* partes, iugende profiteretur.

§. XCVIII. Haec de utilitate cognitionis legum naturalium in *civium* animis ad earum normam; & ad legum civilium observantiam dirigendis, inque illis placide flectendis, ut non ad vellicandam, suffodiendam, evertendamque, sed ad firmandam imperii compositionem conitantur. Restat, ut univérse videamus vinculum, quod inter germanam *artem Politicam*, seu *disciplinam prudentiae civilis*, & *Ethicam principum* (§. LXIII.) intercedit.

Leges naturae principi optimam felicitatis suae in communi salute ponendae viam monstrant; dum eum jubent perpetuo cogitare, se esse hominem; & hominibus imperare.

Quantiscunque enim insignibus elatus sit supra conditionem civium; aliquam inter se & hos juris perfecti atque imperfecti aequalitatem superesse meminerit, quam nullo mutabilem pacto natura sancivit. (§. 360.) Etiam princeps est pars naturalis hominum universorum societatis. (§. 100.) Hujus jura ad singulos homines, exceptis quietis communis perturbatoribus, quatenus sunt perturbatores, aequaliter pertinent. Cujus juris aequi, quod hominum singulorum naturae adfixum est, perpetuo studiosus non faciat civibus princeps, dum utitur viribus ac juribus suis, quod sibi fieri nolit. (§. 158).

§. XCVI. Cui consequens est, pertinere ad officium *cujuslibet personae moralis*, cui imperium populi est commissum; ut potestatem *arbitrariam (despoticam)*; hoc est, cum voluntas obstinata & indomita visque in-

jor pro jure est, ne quidem accipere velit, si offerretur, nedum per vim aut fraudes sumere, si negetur. Nam quid boni durabilis ab hac stirpe nasci posset? Cui plus licet, quam par est, saepe plus vult, quam licet. Neque vero est atque fuit natio, a qua hoc genus imperii constitutum esse constat. Si quis populus in terris Orientem spectantibus patitur impotentiam Regum, quibus servire dicitur: num facta eorum tyrannica pro justis habet? (a) Num ex eo, quod nullos libertatis suae legitimae defensores, e. c. *Ordines*, constituerit, colligi potest, nullam eum habere velle? Saltem *Turcae & Indi* (hi ob cupiditatem otii & mollitiem diutius iniqua ferunt) saepe demonstrarunt, suae etiam patientiae aliquem esse modum. Si despotica imperii forma, (quam rectius morbum civitatis, quandoque chronicum, dixeris) lege perpetua statueretur: civitas desmeret esse civitas, & in magnam servorum familiam mutaretur. Etiam silente populo jugumque suum toleranter ferente lex naturae clamat, & infinitae potestati limites ponit, ne contra civitatis essentiam (§. LVI. LXIX.) voluntas pro ratione dominetur. Nullum est imperium humanum sine limitibus. Notionem civitatis itaque evertit *Hobbesius* (b), qui in alia omnia discessit.

§. XCIX. Si quando eveniat, ut extra ordinem aliquid violenter fieri necesse sit: uti *Roma libera* praesidium in rebus turbidis a *Scitis extremae necessitatis* nonnunquam petere debuit,

(a) Cf. cel. ANQUETIL DUPERRON *legislation Orientale*, p. 4. legg.

(b) *De cive* c. 8. §. 7.

(a) haec tristis conditio brevi tempore transit. Tempestate sedata nisi statim restituatur ordo rerum certus, suumque populo, suum communitati cuique, suum civibus singulis, tribuatur, atque arbitraria iubendi potestas tollatur: corpus civium morbis ingruentibus tabescit, & princeps ipse, ejus anima, fit debilis, dum infirmis imperat.

Tum enim, historia teste, evanescit notio salutis publicae. Dissolvitur vinculum commune civium. Incipit rideri studium boni publici, & inter aniles fabulas referri amor in civitatem, quia sibi quisque vivit. Indolentia, pignitia, & incuria status futuri ac salutis posterorum inolefcit. Primores potentiam & opes sine labore aucupantur. Plebs *panem & Circenses* anquirat. Civitas nominis sui venerationem apud exteros, & dignitatem suam princeps ubique disperdit.

§. C. Sapientes vero principes in magna parte felicitatis suae ponunt, quaedam facere non posse. Minimam voluptatem percipiunt ex viribus suis, maximam ex recto earum usu; nec tanti putant *jubere* posse, quanti jussu suo *profuisse*. Terroribus infontes vexare nolunt, quoniam intelligunt, quam sit ignobile gaudium, quod ex tot millium trepidatione capitur, qui resistendi vires non habent, certe metuunt, ne animum obstrepenti declarantes in crimen vocentur. Sentiunt, quam acerba eum poena naturalis comitetur, qui duntaxat metui cupit, ac benevolentiam civium erga se, quoniam

(a) V. LIVIUS lib. 3. c. 4

niam nocere non possunt, adspertur, hunc pro veneratione inanes et quasque laudationes referre sciunt, ac pro signis sinceri amoris triste proborum silentium. Complecti homines suae fidei commisso paterno affectu, eosque tanquam fratres concordes mutua conjungere caritate, veram esse majestatem censent. Nullum profecto firmius & principi se ipsum amanti expetibilius est imperium, quam quo gaudent obedientes. Recte SENECA (a) illius verum principis, inquit, magnitudo stabilis fundataque est, quem omnes tam supra se esse, quam pro se esse sciunt, cujus curam excubare pro salute singularum & universorum cotidie experiuntur — ad quod tanquam clarum & beneficium laevis certatim advolant.

§. CL. Tres potissimum causae morales, quas domesticas dicere possis, felicitatem civitatum minuunt & pessumdant; nempe, vitia eorum propria, qui gubernacula tenent; vitia formae imperii; errata & corruptelae, populi.

Princeps summus, qui populi pater esse malit, quam servorum dominus, illos malorum fontes obstruere studet. Hinc naturalium legum cognitione utitur, primum ut se cognoscat, se observet, (§. 224.) seque emendet ac perficiat, deinde ut eos dignoscat, quorum uti velit consilium.

Quod (§. 347.) de conscientia tenera ad beate vivendum aliosque felices praestandos necessaria, & de fugienda conscientia scrupulorum plena, adferimus: id ad principum officia maxime pertinet. Qui jubendi, vetandi, cogendi potestatem habent & obtentu salutis publicae, quam cupiditatibus suis praetexant, nunquam destituuntur, illi quo plus nocere possunt, eo magis sibi caveant necesse est, ne in nocendi cogitationem incidant.

N. 1.

(a) De Clementia I, 3.

Naturae leges evertunt, qui aliam esse statuunt conscientiam principis, aliam ejusdem, si privatum se, si se hominem esse cogitet; atque adeo credunt principem, salva religione facere injusta & iniqua posse, quae, si privatus esset, eum facere naturaliter nefarium foret. (a). Recte inquit SENECA in *Thyeste*; ubi non est pudor, nec cura juris, sanctitas, pietas, fides; instabile regnum est.

§. CII. Vetus apud LAMPRIIDRUM in vita *Alexandri Severi* legitur observatio; non tam periclitari populum, si princeps sit malus, quam si malis confidat. Malos dignoscere & a consiliis suis avertere, magni ingenii est.

Erit vero amicus, amicos ut habere mereatur, quos consulat. His tam indiget, ut nemo magis. Non exercitus, neque thesauri praesidia regni sunt, sed amici. At quos imperii ministrorum numero adscribet? eos, qui tanti faciant religionem animi sui, ut malint ad privatam fortunam redire honesti, quam inhonesto obsequio conservare splendorem, potentiam, & proximum a summo locum. Prudentibus, qui non plus artis, quam veritatis, in sese possident, auscultare, honorificum sibi ducet.

Fugiet propterea calumniatores. Adulationis aculeos contemtu frangat. Potentiores nunquam effusus laudari solent, quam ab iis, qui plurimum cupiunt, aut timent. Haud meritis vero praedicationibus principi blandiri, ecquid est, nisi laudando eum vituperare? Conscientia facti laudabans

con-

(a) Quid ea de re censuerit *Williams, Episcopus Lincolnensis*, cum ageretur in consilio Regis *Britannici Caroli I.* de comprobatione sententiae capitalis adversus *Camitem Strafford* latae, v. apud le VASSOR *Hist. de Louis XIII. ad a. 1641. p. 574.*

contentus, vilia venalium animarum praeconia
aspernetur. Sincera, etiam tenuiorum, de se judicia
magnificat. *Amicis inesse adulationem, ac pe-
nitus noscendas mentes ratus, adit castrorum vias*
GERMANICUS, *assistit*, ut ait TACITUS, *ta-
bernaculis ignotus, FRUITURQUE FAMA SUI (a).*

Veritatis audiendae amorem prae se ferens hunc
fructum capiet, ut exitiosam ignorationem sui
effugiat.

Idcirco non tam *vites & jura*, quam *officia sua*,
sibi ante oculos constitui adsuescat. Haec coram se
modeste commemoranti amico, aut a se reverenter
desideranti, praesertim si quid injuste egerit, nun-
quam indignetur. Eodem consilio *lego* optimos de
principum virtute & vitis scriptores. Lecta ad
se, & ad indagandos animi sui recessus vitaeque
suae consuetudinem applicabit.

§. CIII. *Vitia formae imperii (§. CI.)* diffi-
citer tolluntur, & ad meliorem statuendam raro sine
motibus perniciosissis pervenitur. Sed eorundem vi-
tiorum effectus, quantum ejus fieri potest, impe-
rans corrigat prudentia sua & bonitate. Id in-
ter *malam reipublicae administrationem & bo-
nam* interest, ut haec incommodis formae imperii
vitiosae aliqua ex parte *plerumque* miteri possit;
illa formam optimam semper frangat ac labefactet.

Proinde princeps *populum* ad obedientiam sensu
utilitatis ex ea ipsa captae, ac fiducia consiliorum
suorum, *primores* ad probitatem exemplo suo, *ma-
nuducat*. Bonus bonos civitatis mores formabit,
ipsaque vita sua censuram aget (§. XCVI.)

Segne civium studium bene de civitate merendi
excitabit aemulatione, laudatione, aliisque merito-
rum praemiis, in primis vero *aequalitate* in
tribuendis beneficiis publicis, honoribus, cae-

te-

(a) TACITUS *annat. II, 3.*

terisque juribus, quibus cives alii ab aliis distinguuntur. Non intendet curam praecipuam in splendido aulicorum, quibus circumfunditur, coetus, neque in solos cives, qui in urbe, in qua consistet, domicilium collocarunt. Patri, qua hos, providentia paterna complectetur provinciarum incolas, atque eos haud minoris habebit, aut a potentioribus haberi patietur. Coloniarum quoque rationem habebit, neque ex his oppressis metropolin iniquos captare quaestus sinet, quoniam sunt pars corporis, cui praeesit, ideoque cura salutis communis ipsi mandata continentur.

§. CIV. Etiam singulis civibus sui copiam Princeps faciet. Non sordebunt ipsi agricolarum caesae; neque a magnitudine sua alienum putabit, suis usurpare oculis, quam parvo vivatur bene. Tristes hominum laboriosorum, sed inopum, gemitus audiendo intelliget, quam necesse sit, ut ad consolandos rei familiaris angustiis oppressos desiderii & sumptibus suis moderetur.

Pater cum sit populi; num quenuquam ex liberis conspectu & aditu suo judicaverit indignum? An paucis duntaxat dederit quoddam blandi aspectus ac colloquii sui quasi monopolium, ut hi sese extollant, & superbiores, quam par est, spiritus sumendo infirmiores insolentia sua exacerbent? Naturam imitatur. Natura non habet privignos, nisi maleficos. Horum miseretur bonus princeps, quantum absque interitu boni communis potest; bonos cives, quamvis tenuiores, amat, non tanquam fungos despicit. Hostes sunt humanitatis & gloriae principum, qui his persuadere audent; boni pastoris esse, gregem contemnere, quem pascit, & a quo vicissim colitur.

§. CV. Imbecillitati & vitiis *populi* (§. CI. XXXVII. *seqq.*) medelam adhibiturus ante omnia in eo enitatur princeps, ut illorum fontes scrutetur. Inquirens in *populi ingenium* fugiat praesumptas opiniones, illudque (v. c. in provinciis a regia longe distitis) sibi non fingat vilius, tardius, culturae magis impatiens, neque praestantius, quam vere est.

In primis studebit, *populi indolem* plene cognoscere, proinde elatères atque propensiones dominantes, quibus agitantur cives plurimi & reguntur. Momenta, quibus voluntates impelluntur, si fuerint bona, ea conservabit, diriget, incitabit: si mala; corriget, quantum fieri potest, praecipue emendata *educatione publica & privata*. Hujus perficiendae studio num quod est *patriae patre* dignius? Hic civitatem suam cupit esse quietam, amplam, potentem, beatam, Per quos? Per cives. Debiles, quippe a teneris corruptos, ad malum promptos & expeditos, ad recte & strenue faciendum languidos? Totum civitatis corpus ut firmitatem nanciscatur, augendo partium, ex quibus illud constat, robori studendum est. Germina itaque bonae mentis tempestive tenellae aetati inferenda sunt, ut medias inter adultiorum corruptelas laete succrescant. Qui educationis publicae curam hodie fovent Principes, & ut ea, repudiatis vulgi opinionibus, ad germanam naturae normam dirigatur, enixe laborant, illi monumentum sibi exigunt aere perennius, quod posteris, ad quos demum fructus egregii pervenient, grata mente recolent.

§. CVI. Atque ea quidem via praestat *negotia & otia* *populi* dirigere, ejusque propensiones dominantes malasque aggredi, diminueré, sensim extirpare, quam eas remediis vehementer

mentioribus subigere festinanter conari. Sic e. c. populus deditus, *pigrissime*. Hujus causis exploratis, etiam illis, quae ex coeli aërisque conditione pendent, remedium paulatim adhibeatur. Praecipue plebi celeriores, ac pertinaciores laborandi motus imprimantur ludimagistrorum diligentia, quos liberaliter ali & remuneratione incitari decet pro juvenum multitudine, qui ex eorum schola industrii prodierint. Pueri puellaeque praemiis tempestive distributis atque aemulatione ad laborem incitentur. Sacerdotes, quo sint efficaciores morum in hoc genere magistri, eo amplioribus praemiis, certe majori procerum favore, digni judicentur & afficiantur. Ipse princeps interdum scholastica instituta exquirat, suisque oculis, quemadmodum agni pascantur, usurpet, & hos quoque supremæ suae optimi pastoris tutelae commendatqs esse cogitet. Adultiores subministrata opportunitate ex labore fructum praesentem capiendi, & emolumentorum ubertate, sensu, spe, ad industriam impelli poterunt. Hac via & ratione commodiore, & ad naturæ praescripta accommodatior, desiderium populo exequiet, quam eo, quod multi suadent, remedio aspero & ancipite, ut tributorum magnitudine cives in necessitatem laborandi conjiciantur. (a)

Nonnunquam se ad imbecillitatem populi demittens princeps, usquedum ei mederi possit, hanc ipsam (v. c. *salignum fervorem*) ad verum societatis bonum prudenter converteret.

Quibus observatis, poterit leni ductu efficere, ut cives bona sua, hoc est, quae habent, & habere queant, recte norint, deinde ut illis cognitiss recte utantur, neque ea, quae in exteriorum finibus plena

(a) Vide MONTESQUIEU *d. l. lib. 12. c. 2.*

splendent, potius desiderare, quam suis frui, vel, si quid adversi accidat, de meliori statu desperare, sed *arti bonis haud impetrabilibus carendi adfuescant.*

Et hac quidem via, blanda fiduciae perpetuae & venerationis publicae conciliatrice, primum cives aliunde alliciet, deinde, quos potestati suae subiectos habet, eos certius, quam edictis minacibus, retinebit, deficientibus *migrandi causis.*

§. CVII. Notae, eademque vetustae, artes, quas *arcanorum vel flagitiorum dominationis* nomine appellat pingitque TACITUS, quid praestant? nisi ut eorum, qui habenas tenent, mala mens aut imprudentia obtegatur, utque populus earum artium vi soporifera ab intelligentia, proinde a studio, veri commodi sui dimoveatur, sensum gravitatis malorum suorum amittat, horumve causas ignoret, aut indagare non ausit, metuens, ne, reus majestatis violatae factus, vanis conquestionibus majores in se calamitates ingerat.

Talia dominationis arcana v. c. sunt; infundere in animos, alere, augere dulce venenum, quod in luxuriosa mollitie inest, nutrire superstitionem ac philosophiae inscitiam; serere errores publicos, qui dominationi favent; luxu potentes perdere; extinguere *veri honoris* igniculos; opprimere mentionem, extirpare notionem, libertatis; diffidentia disseminata dividere & enervare singulos, ut omnes sensim domentur. (a) Estne argumentum manifestius, res populi male esse constitutas,

(a) Cf. LIVIUS III, 67. & VI, 34. de statu populi *Romani*, cum vis Patrum quotidie miseriaque aere alieno exhaustae plebis cresceret.

tas, quam caecitatis ejusdam cunctorum ad complurium vitiorum necessitas, ut imperium fulciatur?

§. CVIII. Ex quibus colligimus, disciplinam politicam universam, qua status civitatis cum *internus*, tum *externus*, ad eum, qui adiri potest, gradum felicitatis provehendus dirigitur, eo esse perfectiorem, quo sit simplicior: hoc est, quo magis naturam, constituendae cujuscumque societatis bonae magistram optimam, sequatur. Talis est, quae in consiliis de modo imperandi & obediendi datis nunquam ab *honestatis* linea deflectit.

Fructus, qui ex germanis, hoc est, *justitiae* & *virtuti consentaneis*, politicorum praeceptis religiose servatis nascitur, est *felicitas civis, principis, magistratuum imperisque ministrorum*.

§. CIX. *Felicitas principis* est illa *vivacitas*, illa constans & perpetua principis jucunditas, quae oritur ex conspectu felicitatis publicae a se conservatae, restitutae, amplificatae: hoc est, orta ex multitudine, gravitate, ac magnitudine bonorum, quae sua se prudentia, fortitudine, virtute civitati comparasse aut asseruisse, sibi est conscius.

Civis felicitas est status civis jucunda perceptione bonorum, quae in se ex prudenti civitatis formatione & administratione redundare sentit, incommoda haud vitabilia compensantis, atque eorum commodorum, quae suis viribus civitati conciliavit, recordatione, aut eorum, in quibus ei comparandis versatur, studio gaudens. Verbo, *felicitas civis* est *felicitas hominis*

le-

legibus naturae temperantis: amplifiata ejus civitatis, cui adscriptus est, institutis, & eorum, qui imperium administrant, viribus.

Ex his dictis patet, civis felicitatem pendere a) ex opes, quoniam ipse in vas, ut sit Felix; id quod sine peccato legibus naturalibus parendi studio, assequi nequit, b) ex forma imperii & c) ex ejus administratione. Non datum est homini, nec potest praestari civi, cunctos sine noxae dies transire. Forma imperii, quae omnes perfectionis numerus habeat, pingi potest, non effici. Frustra desideratur quoque administratio imperii, in primis ejus, quod in regione latissime patente magno hominum, quibus officia ac potestates mandantur, numero indiget, in qua nihil carpendum acutioribus, malevolis, maledicis, calumpiatoribus, superflua. Ille civis, tanquam civis, dici infelix potest, quae infocietas, qua continetur, ea felicitate immerito privat, qua in solitudine frui poterat, felix autem civis, tanquam talis, appellatur, quem illa in omni vita beate juvat. Nimum postulat SENECA, (a) comminquantem, ad quam rem publicam sapiens accedere possit, tandem concludit: si percontare singulari vulgare, nullam invenies, quae sapientem, aut quom sapientis pati potest.

§. CX. Felicitas civis, tanquam civis, cum sit posita in copia subditorum vitae tranquillae & jucundae, quam ipsa civitas praestat; (§. CIX.) non potest non habere gradus, seu ejusdem civitatis, seu diversarum civitatum, cives inter se conferas. Minima est, cum aut deficiunt aut exolverunt instituta publica frugifera, aut ea, quae fervantur, minimum commodi, vel plurimum

ma

(a) De otio sapientis circa finem.

mali, civibus afferunt. Crescit ea vero pro bonorum, quae publicis ex institutis ad cives quosque dimanant, magnitudine, & pro multitudi-
 ne malorum, quae eorundem institutorum ope & regnantium prudentia devitantur. Quod Romae in gravissimis dissidiis inter patricios & plebejos procellis saepe expetebatur, & pro partis cujusque lubidine explicari solebat, ut *communem* habere patriam liceret, illud in universum de quibusvis civitatibus dici potest; eam esse necessitudinem eorum, qui regant ac regantur, stabilendam, ut ejus fructus non intra exiguos paucorum circulos contineantur, sed ad plurimos, & quantum ejus fieri potest, ad singulos perveniant.

§. CXI. Quotisque aequalis esse potest civium ejusdem civitatis felicitas? Videndum, quae intelligatur aequalitas. Num potentiae, splendoris externi, juris honores publicos capessendi, aequalis possessio, an opum quoque ac variarum vitae commoditatum? Ad talem aequationem propius spectare videtur forma regiminis popularis. Sed, praeterquam quod haec non cuivis nationi, ne quidem exiguae, convenit; eorum, quae enumeravi, bonorum aequatio sine subsidiis valde nocentibus fere nusquam introduci, aut diu conservari potest. Inventa lege aequalitatem e. c. in muneribus consequendis praefiniente invenitur fraus eam suffodiendi, & contingit nonnunquam paucis acutioribus, obtentum aequalitatis conservandae latenter in tyrannidem convertere.

Verum sit illa aequalitas statuta legibus populi a Monarchia & Aristocrazia alieni, & in ea custodienda pretium maximum libertatis ponatur, ideone haec forma libertatis, ut putatur,
 ami-

amicissima parem cunctis felicitatem praestabit? An ex illa nascetur tanta bonorum summa, quanta aliis imperiorum compositionibus obtineri nequit? Saepe felicitatis ibi est minimum, ubi libertatis est plurimum, ac hujus praesidia fiunt instrumenta servitutis.

Praeterea quaecunque sit forma imperii, singuli, qui civitatem incolunt, sive naturae morumve suorum vitio, sive ob vitae suae instituta, non sunt capaces parae prosperitatis ex legibus & administratione imperii consequendae.

Quid itaque faciendum est, inquis, ut fere aequalis prosperitas ex institutis civilibus ad cunctos redundet, ne civitatem alii matrem blandissimam habere videantur, novercam alii? Defendere omnes ab injuria; aperire fontes sapientiae, artium & disciplinarum; conjungere cives maxime distitos rerum & operarum utilium commercio, ut non ibi, ubi est regia, sed ubique & in quibuslibet partibus patriam cernant, quam labore & amore suo juvare suave judicent; sublevare eos, qui non possunt sibi necessaria vitae parare, nisi attritis assiduo labore viribus; nutrire vere pauperes; ad laborem compellere egenos voluntarios; remunerando bene merentes augere merita; adjuvare & incitare industriam illis etiam, quibus est abunde, inflammendis, ut occupationum utilium suavitate & consuetudine innutriti, vitent illud sui fastidium, quo otiosi sibi ipsis displicent suntque molestissimi. Haec talia eorum, qui ad gubernacula sedent, studia aequilibrium aliquod felicitatis inter cives, licet fortunae muneribus dispares, & a regimine exclusos, constituere possunt, modo nec culpa sua, quod legem naturae negligunt, sint infortunati, nec plus, quam praestari potest, inepte desiderent.

§. CXII. At qui sit, ut quanquam instituta
pu-

publica sint egregia, & administratio imperii prudens, iusta in cunctos & aequa, tamen cives non omnes aequae sint sorte sua contenti, sed in optimis civitatibus non desunt, qui de earum statu interrogati querimoniis indulgeant? Deest *ars fruendi*. (§. 90.) Haec vero quid est? Mens bona civis felicitatem suam non metientis ex comparatione prosperitatis (§. 21.) suae cum aliena, sed intenti in id bonum, quo per instituta civitatis potiri potest, & in ejus, quo potitus est, possessione atque usu, absque vanis desideriis, conquiscentis.

Homines inquieti, atque illud *plus ultra* anxie & continuo cogitantes, homines invidi & ad carpendum, quod ipsi haud fecerunt, proni, sibi ipsis eripiunt eam felicitatis partem, quam non nisi animus tranquillus obtinet. Hunc aliorum eminentium fortuna haud discruciat. Hic id bonum, quod in civitate sibi obtingit, acriore mentis acie cernit, quam, quod malum in ea inest, excerpit, ac potius, ut ex malis haud vitabilibus bona proveniant, prudenter laborat.

At dolet aliquis, regi sese, non regere. Quid ita? Num satis se exquisivit, ut certus sit, se *regendi* artem tenere; se plus boni, si teneat gubernacula, non tam impetu celerrime transeunte, quam studio sibi perpetuo consentiente in civitate creaturum; se sui in ea fortuna potentem futurum? Num ad beate in civitate vivendum necessario pertinet, regendis civibus adhiberi? In qua civitate aequalitas exacta in fruendis reipublicae beneficiis (intelligo potestates, officia, gubernacula) constitueretur, ea nonne foret plena competitorum, plena odiorum continuorum & certaminum?

§. CXIII. Ex iis, quae (§. 154.) observavimus, insuper aliam causam colligimus, cur civis a cive

R r

di

est et *privati* felicitatis. Haec non ex solis, quos civis quisque ex civitate capit, fructibus aestimanda est, sed etiam ex eorum commodorum multitudine, praestantia, stabilitate, quae ob id ipsam, quod est civis, in civitatem vicissim conferre potest & contulit. Atque ut dolorum haud evitabilium interventu, dummodo majora gignant gaudia, intenditur felicitas: (§. 14.) sic & civem efficere possunt alium alio feliciorum labores, pericula, incommoda, quibus pro patria subeundis verum huic bonum manensque comparavit. Ne mortem quidem excipimus, si pro multis, quam cum multis, pati & perire maluit. *Bene metiris de patria*, inquit CICERO, (a) *quasi times ad coeli aditum perire.* (§. 169.)

§. CXIV. Transimus ad felicitatem eorum, in quorum manu posita est magna pars salutis privatorum, paulo accuratius contemplandam. Distinguimus eam, qua *magistratus* & *civium retores*, ab illa, qua qui *imperat*, fruitur.

Illis idem, quod imperanti, propositum esse oportet, ut pro viribus publice profint. Sed non licet illis, quantum huic, vias, quas judicent commodas, inire. Quippe eorum potestas certo modo certoque negotiorum genere circumscripta coercetur.

Altiorum vero illum in civitate locum petitori, vel delatum haud repudiaturi, primum se explorent, quo animo eum ambient; (b) deinde vires suas exquirant necesse est, num in his positum sit, illud, in quo se elaboraturos promittunt.

(a) In somnio Scipionis c. 8.

(b) Cf. GROTIUS de J. B. & P. II, 20, 25 & 16.

mittunt, civitatis bonum praestare? Functiones munerum publicorum, in primis illorum, in quibus consilio & arte opus est, nisi eas comitentur vires necessariae & voluntas omnes nervos in usus publicos perpetuo contendendi, splendidum illae hominem, potentem, locupletem, multarum vitae commoditatum participem faciunt, sed, simulatque intra se descendat, sui ipsius taedio aegerrimum.

§. CXV. In gerendo autem munere, quod bona mente *magistratus civiumque rectores* susceperunt, non tantum continua scientiae incrementa, sed & diligentia perpetua, qua plus praestent, quam necessitas officii perfecti postulat, ad beatam eorum vitam pertinent. A cupiditate intra latum aut exiguum muneris sui quasi circuitum despotas, ut ajunt, agendi, plane alieni haud studiose anquirant *magistratus*, quid fiducia impositatis agere commodi sui causa possint, sed quid vel non tentare, vel non omittere ad feliciter vivendum necesse sit. Qui sic sentit, is in actuum suorum, & eorum, quae non egit, dijudicatione non imperantis vindictam, non hominum potestati suae subjectorum odia & querelas, sed se ipsum metuit. Inocentia, quae calumniae tela haud metuat, alacritas in labore subeundo, avaritiae idem, qui arrogantiae & ambitionis contemptus, continentia, facilitas, affabilitas, constans in bonis consiliis exequendis, promptus in malis repudiandis aut mutandis animus, aures recta monentibus patulae, eorum, quae in commune utilia fieri possunt, tum diligens meditatio, tum prudens ac, quantum fieri potest, haud violenta executio, indulgentia in errantes, qui haud nocent, cum miti studio faciendi, ut errores

quisque suos cognoscant & deponant, severitas in noxios temperata legibus & humanitate his non repugnante; hæc sunt decora, hæc sunt fontes verarum voluptatum, quibus potitur magistratus, qui nolit eminere potestate publica sibi commissa, nisi ea sic utatur, ut proficit.

§. CXVI. Restat, ut *Principum* felicitatem contemplemur. Non ea est profecto, quæ multis videtur. Non orbem magnum possidentes, quo ad benefaciendum uti nesciunt; non potentia sua, ut quidlibet ausint, præsidentes; non eos, qui, quarumvis voluptatum ministris & inventoribus circumfusi, procurationem imperii aliis delegent, sibi otium fervent, & instar *Deorum Epicureorum* suis in intermundiis semet oblectantium, a negotiis aversis nihil curare summam felicitatem putent; non eos, qui triumphis populo exitiosis gloriantur; neque eos, qui, alacri fervorum splendide miserorum ministerio elati, sibi ipsis, dummodo optata assequantur, jucundissime vivere videntur, horum nullos vere dixeris beatos. Illi demum beati sunt prædicandi, qui hoc præclaro Dei munere, quod imperant, recte norunt uti. Talis seculo IX. erat ALFREDUS MAGNUS, ut unum nomen, ne recentiorum commemoratio haud procul ab adulatione abesse videatur. In caeteris vita privata potest præstare fortunæ eorum, quibus imposta est cura summi imperii; verum illa huic semper cedit immensa virium copia & opportunitate quotidiana quamplurimis benefaciendi.

§. CXVII. Princeps, qui amari velit, amabilis sit oportet. Ex quo amore major, quam in privatum quæquam, felicitas redundat. (§. CXV.)

CXV.) Is autem memor, se hominem esse & eodem, quo homines universi continentur, vinculo naturali obligari, valde dolet, se non profuisse, cui posset. Deinde se principem esse cogitat, quem in majori errandi periculo versantem in quotidiana sui observatione (§. Cl.) progredi oporteat, non tantum ne quid injuste, sed etiam, ne quid imprudenter agat omittatve, quod & ad universorum & ad singulorum civium salutem pertineat. Si doluit TITUS, *unum diem perdidisse*: quam leniter & jucunde oportet effluxisse dies caeteros, quos non perdidit!

§. CXVIII. His positis facilior erit ratio explicandi, quemadmodum felicitatem principum bene sentientium dimetiri queas.

Si enim hominis felicitas aestimatur *multitudine verarum voluptatum* (§. 7. 9.); fors nascendi aut populi electio supra communem tot mortalium sortem extollit conditionem principum, ut diem nullum transigant, quo non possint severitate, clementia, humanitate, providentia sua prodesse non tantum praesenti aetati, sed & serae posteritati.

Si insuper ex pondere (intensione) voluptatum vitae felicitas censetur; majoremque sentire dulcedinem potest nobilis animus, quam hanc, magnis malis liberare, multisque & manentibus bonis impertiri *totam civitatem*, &, quoad ejus fieri potest, cives singulos,

*Hos magni facere, his bene velle, his vivere
amicum?*

Denique si & recordatione & spe stabilis possessio

tionis earum causarum, quae veras in mente voluptates gignunt, magnitudo felicitatis humanae augetur: felicem ter & quater principem! qui non insidiosis humiliter sibi adulantium lenociniis, sed suis oculis credat, hunc ad se fructum curarum ac providentiae suae pervenisse, eives praesenti sua & probabili posterorum forte laetos, atque imperii, quo reguntur, sui que amantissimos. Hic demum pater patriae, hic solus, cum est in confinio, ut relicto hoc hospitio aeternas beatorum sedes per dumeta morbi mortisque ingrediatur, in illa doloris tunc urgentis & spei erigentis vicissitudine populum, cujus salutem fundavit, stabilivit, restituit, jucunde respiciens, jam jam coelestia gaudia aetatem feliciter peractam consecutura praesentit, intentumque immortalitati animum tranquillat suavi hac cogitatione: *fuit bene & erit!*

Quae de officiis, & de nascente ex illis felicitate, principum ac magistratum, imperiique ministrorum, quorum hi consilio & opera utuntur, hactenus disputavimus, illa satis confirmare arbitramur, eam disciplinam haud parum esse utilem cunctis ad civitatum gubernacula adspirantibus, quae ipsos ante omnia sibi imperare, deinde, quos regere cupiunt homines, eos nosse docet.

F I N I S.

I N.

I N D E X

R E R U M.

Numeri Romani paragraphos Additamenti indicant.

A	
<i>Abdicatio</i> juris quid?	6. 295. 319
quanam sit firma?	ibid. 360. 361
<i>Abdolonimus.</i>	65. 931 pag. 86
<i>Actio</i> bona, mala. 26. 232. pag. 310. 320. pag. 444	
externa pia, religiosa.	191
<i>Actiones</i> liberae.	1
constant ex tribus partibus.	2
habent cum effectibus suis vim seu relationem naturalem & perpetuam ad felicitatem. 26. 27. 41.	
(pag. 25.)	228
consentientes etiam natura qua nota distinguantur ab iis, quae huic repugnant?	269
liberae tantum imputantur.	316
alienae num imputentur?	333
ab ignorantia profectae an possint imputari?	323. p. 453
involuntariae quae? num imputentur?	322. 323
a proposito legem migrandi non profectae an imputandae?	331
honestae.	292
perinillae plene & minus plene.	248
inter virtutem & vitiositatem mediae?	200
<i>Actionum</i> liberarum bonarum nota.	30. 236
momenta eorumque vis.	2 seqq. 197
effectus necessarii, contingentes.	39.
contingentes quibusque in regulis vitae statuendis valeant.	43. 197
bonitatis & pravitatis mensura.	325. 327. 340
<i>Actus</i> vitae seu activitatis stimulus in homine.	62
<i>Aditus</i> ad alios facilis, commodum societatis.	113
<i>Adjuvare</i> quid?	140
<i>Adoratio</i> unde oriatur? & quid sit?	172. 185
<i>Aegritudo</i> quomodo oriatur & intendatur?	88
voluntaria.	95. pag. 90
<i>Aequabilitas</i> in officiis imperfectis exequendis.	p. 435
R 1 4	<i>Aequa-</i>

INDEX RERUM

<i>Aequalitas</i> naturalis.	§. 110
—— in civitate quaedam superest.	XCVIII.
—— iurium, quae cum hominibus nascuntur.	pag. 502
<i>Aequalitatis custodia</i> in civitatibus, quae dicuntur liberae.	LXXXVII,
—— falsa notio Hobbesiana.	p. 409
<i>Aequalis felicitas</i> civium.	CXI. seqq.
<i>Aequitas</i> quid sit?	pag. 420
—— iudicis definitur & interpretis legum aequitas	XVII. XVIII.
—— falsa.	310
—— mercatorum.	310
<i>Aequitatis studium</i> quonam sui pretio commendetur?	306
—— mensura,	311
—— regulae.	309
—— significatus strictior.	314
—— nexus cum felicitate C. H.	315
<i>Aequum & iustum</i> quomodo differant?	305
—— non colliduntur.	312. pag. 430. seqq.
<i>Aescbines.</i>	157. pag. 106
<i>Aestimatio</i> hominis quando decrescat?	123. 130
<i>Affectus</i> minus recte passiones dicuntur,	79. 81
—— tanquam mentis perturbationes haud repraesentandi.	81. pag. 79
—— quomodo oriuntur, incalescant?	ibid.
—— quando nocent?	82
—— quomodo regendi?	203
<i>Alexander Severus</i> quomodo fortitudinem excitaverit?	87
<i>Alfredus magnus.</i>	CXVI.
<i>Alios</i> aeque ac nosmet ipsos esse amandos.	128. 159
<i>Alios</i> num plus aliquando, quam se amare, intersit?	166
<i>Amare</i> quid significet?	LXX. pag. 585
—— hominem hominis interest,	159
<i>Amabilitatis</i> sensus.	102
<i>Ambitio</i> , stulta, maligna, effrenis.	124. pag. 134
<i>Amicitia</i> , quid sit? quonam vera? & quantum vitae bonum?	126
<i>Amici</i> , propinqui &c. quousque ferventiore amore complectendi?	165
<i>Amico</i> (pro-) mori quando dulce?	169
<i>Amor</i> erga se ipsum verus, fatuus.	26
—— erga alios mercenarius.	154
	<i>Amor</i>

INDEX RERUM.

<i>Amor</i> purus, sincerus.	155. 187
— mixtus.	§. 155
— purus quantum praestet amori mercenario?	156
— inimicorum.	157
— Dei.	186. 187
— civis in patriam quis & unde? LXVII. p. 583.	LXX. p. 585.
<i>Amoris</i> in patriam efficientia quousque pateat? LXXI.	pag. 585
<i>Analogia</i> (ab) naturae argumentum.	40
<i>Anachorasis.</i>	66
<i>Anachoretas.</i>	98
<i>Antropophagi.</i>	107. pag. 107
<i>Animus</i> immortalis, idem sui ac status praeteriti sibi consciis, & novarum idearum capax.	16
<i>Animalibus</i> officia proprie dicta an debeantur?	280
<i>Animi</i> vires perficiendae.	71
<i>Animus</i> nocitura aliquando videt & tamen eligit.	74
— quomodo conformandus, educandus? 207. seqq.	
— qua cognitione flectendus? qua vi impellente movendus? 74. 183, 197. seqq.	
— falsus quis dicendus?	122
— pulcher quis?	137
— magnus, fortis —?	140
— rectus?	266. p. 361
— aequus?	303
<i>Animi</i> alieni status quomodo nobis innotescat? 155 p. 191	
<i>Aeschines.</i>	157. pag. 196
<i>Antonini</i> dicta.	333. & XCIV. p. 606
<i>Apatbia.</i>	88
<i>Apertus</i> quis dicendus?	122
<i>Apicius.</i>	59. pag. 40
<i>Appetitus</i> quid sit?	8
— celerior & vehementior unde?	ibid.
— omnis dirigitur ad voluptatis perceptionem.	9
<i>Aptitudo</i> quid GROTIUS significet?	305
<i>Arcana</i> dominationis.	CVII.
<i>Aristoteles.</i>	260. pag. 353
— ejus doctrina de vera nota virtutis.	199 p. 255
<i>Aristippus.</i>	260. pag. 353. §. 268
<i>Ars</i> physiognomica.	83
	Rr 5

I N D E X R E R U M.

- Ars fruendi praesentibus.* §. 90. p. 83. CXII.
- bonis quae insunt in republica CXII. p. 629
- formandi mores publicos quid? ejusque artis sub-
sidia. XL. p. 559
- Artium praestantia.* — 79
- Astorum vita.* — 68
- Asperitas poenarum in civitatibus nimia no-
cet.* XLV. seq. p. 562
- Affociatio idearum prima quantum valeat in forman-
dis hominum sententiis & moribus, quomodo evite-
tur.* 53. 213
- Astrologia superstitionis plena.* 189. pag. 234
- Asibus obligationem servandi praecepta naturalia perspi-
cere potest.* 235
- Attentionis vitium inopia, ejusque causae.* 76. 220
p. 290. §. 366. p. 517. seq.
- Auctoritas quid?* 105. pag. 104
- Auctoritate quomodo utendum in praeceptis Ethicae
tradendis?* 44. (pag. 28 & 29.) 209. 274
- in actionibus regendis? 346. p. 490
- Audacia coeca quomodo a fortitudine differat?* 68.
- Augustus.* — 137
- Aurelius (M.)* — 333
- Aurelianus* XXVI.
- Aversatio, & ea quidem vehementior, quid & unde?* 8

B.

- B***abyloniorum* leges duae injustae. XXVII. XXVIII.
p. 549
- Barbari, parentum sicarii, num refellunt doctrinam de
sensu morali?* 243. pag. 332
- num a Juris Gentium confirmatione excluden-
di? VI. p. 532
- Barbaris* belluarum feritas immerito tribuitur. 107
- Barbaries* vincitur commotis ex calculi ingeniorum ma-
nantibus. 73
- Benevolentia, & quomodo ab humanitate distingua-
tur?* 157
- Beneficii* notio falsa & germana. 118
- Beneficia* ut alii conferre velint, quomodo efficien-
dum? 119
- Be-*

INDEX RERUM.

<i>Beneficia</i> quibus praecipue impertienda?	164
<i>Beneficium</i> unde & quando malefacto compensetur?	165. p. 208
<i>Beneficiorum</i> recordatio est impulsus ad amorem majorem.	165
————— dimensio.	120
<i>Beneficus</i> aliquando est ille, qui laedenti parcat.	139
————— qui pertinaci cedit.	153
<i>Benevolentiae</i> alienae sibi comparandae instinctus.	105
<i>Benignitas</i> quid sit, & efficiat?	102
————— prudens, hilaritatis fons perennis.	109
————— quaenam non consentiat cum felicitate generis humani?	119
<i>Bonus</i> quis dicatur?	178
<i>Boni</i> viri imago.	102
<i>Bonis</i> an male, & malis an bene?	189. 203
<i>Bonitas</i> faeva quaenam?	133
————— actionis suscipiendae non ex solo consilio, seu sine, aestimanda est.	236. pag. 318. seqq.
<i>Bonum</i> ipsiusque gradus, ac partitio in physicum ac morale.	10. 237
————— confirmatio societatis quid?	125
————— civitatis, ejusque tutela.	XCIV.
————— summum.	243. pag. 333
<i>Bonorum</i> externorum notio ac genera diversa.	63
————— pretium internum.	64
————— copia & usus non sufficiunt ad feliciter vivendum.	69
<i>Brutis</i> num officia debeantur?	280
————— (a) ad hominum jura & officia intelligenda caute argumentandum.	352

C.

<i>Caerimoniae</i> piae, quaenam salutare?	193
<i>Caesaris</i> (Julii) caedes.	129
————— generosa mens.	137
<i>Calliditatis</i> detectae effectus?	109
<i>Candidus</i> quis dicendus?	122
<i>Caraihat</i> .	107
<i>Caritas</i> in hominem inepta.	133
	Ca-

I N D E X . R E R U M .

- Caritas* quando exigit, ut alterius causa juri nostro renunciemus? §. 308. 309
- Carthaginiensium* consuetudo victimas humanas immolandi. p. 555. in not. 128
- Casu* aliquid accidisse, quid significet? 128
- Casus* conscientiae qui dicantur, & cur hodie facilius solvantur? 256. pag. 348
- Cato* num recte se interfecerit? 59
- Catonis* oratio. 328. in not. pag. 459
- Carneadis* de justitia opinio explora. 299
- Carolus* V. XXXI. p. 552
- Causae* proximae, remotae, sociae, quomodo impuntentur? 336. pag. 472
- morales explicantur. ibid.
- Cedere* aliis quando sit aut non sit sapientis? 153. p. 187
- Censensorium* judicium. LIII.
- Certum* quid? 241
- Character* hominis. 79
- Cbauci* exemplum praebent, posse populum magnitudinem suam tueri justitia. LXII. pag. 579
- Ciceronis* libri de officiis quo spectent? 201
- illiberale votum. 157. pag. 195
- Q. factum. 168. pag. 213
- Civis* bonus quis? LXV. pag. 581. LXXXI. p. 594
- ejus merita in civitatem quae? ibid. pag. 583
- patriam suam amantis munus proprium, LXXIII. pag. 587
- Cives* flectendi via quaeenam tutissima? XCIII. seq.
- quibus momentis ad leges odio habendas impelli soleant. XXX. LXXVIII. XCV.
- Civium* felicitas explicatur. CIX. p. 620
- ejus gradus indicantur. CX. p. 620.
- Civitas* vid. *Populus*.
- Civitatis* officia erga civem. LXVI.
- ad perfectionem quid requiratur? LXVI. pag. 582
- Civitatum* felicitatis diminutae origo ex causis moralibus domesticis. CII.
- Cleantes*. 65
- Clementia* principis quibus terminis describitur. XLVI. p. 563. seq.
- Coactionis* licitae metus, momentum justitiae proprium. 306. pag. 423
- Coactio*

INDEX RERUM.

<i>Coactus</i> directus & obliquus.	§. 144
—— quotuplex ejus genus humanae societati proficit?	ibid. pag. 110
<i>Cogitatio</i> & conatus quousque in foro humano imputari possit?	328
<i>Cognitio</i> sui ipsius.	242
—— rerum, factorum utilis, ejusque pretium.	72
—— vera & distincta non semper vivax.	74
—— distincta cur minus valide inclinet voluntatem?	77. 78
—— rem intuentis, seu intuitiva, quomodo praestet symbolicae?	78
<i>Cognitionis</i> utilis comparandae occasio est fructus societatis.	111
<i>Collegiis</i> (in) tres praecerta de firmitate in sententiis aut indulgentia commendantur.	193
<i>Comitas</i> superiorum oblectat, & pretium ipsorum auget?	113
<i>Commercium</i> rerum & operarum quousque sit fructus societatis?	116
<i>Communicationis</i> instinctus.	103. pag. 64
<i>Conatus</i> definitio & partitiones.	326
<i>Concordiae</i> studium.	153
<i>Confliktus</i> , collisio legum quid?	246
—— officiorum non datur.	271. 291
<i>Conscientia</i> est instinctus.	53
—— nunquam potest tolli.	55
—— voluptas & aegritudo ex ea nascens, hujusque gradus.	54
<i>Conscientiae</i> significatio altera.	345
—— & imputationis moralis eadem sunt divisiones.	345
—— bonae, malae, rectae, errantis, certae, probabilis, definitiones.	345. 346
—— error unde oritur, & an culpa vacet?	349
—— societati noxius an in hac ferendus.	350
<i>Conscientiae</i> dubiae definitio?	348
—— forum.	338
<i>Consensus</i> populorum non aperit viam tutam probandi naturales vitae regulas.	44
—— non est vox naturae.	ibid.
	Cen.

I N D E X R E R U M

<i>Consensus</i> sapientum non est probatio L. L. N. N. Tuffi- ciens.	§ 253
<i>Consilia</i> divina vid. <i>Fines</i> .	
<i>Consolatio</i> in adversis.	sr. 89
<i>Consortia</i> prava educationi nocent.	207
<i>Consortii</i> ad aequalitatem coeuntium naturalem propius accedentis suavitatis & fructus.	113
<i>Constantia</i> non cedens malis quatenus sit, & quando hominem deceat.	153. pag. 120
<i>Constantinus Magnus</i>	139. pag. 163
<i>Consuetudo</i> in puerulis quantum valeat?	143. 170
— in republica.	LIV. p. 570
— multa habendi parit consuetudinem multa desu- derandi.	65
— gladiis frictis epulandi, unde?	161. pag. 96
<i>Consiliarii</i> principum qui eligendi?	§. CII.
<i>Contemptus</i> religionis quid? ejus fontes.	199. pag. 239
<i>Contractuum</i> fons.	116
<i>Contradictionis</i> spiritus quis? & nam subigendus?	145.
— (p. 417.)	225. pag. 292
<i>Contumacia</i> in legibus non observanda fontes varii, & legislatoris officium in iis obstruendis?	XXXIII.
—	pag. 553
<i>Cor</i> frigidum & durum, causa generalis orientendi actio- nes, quibus consulitur aliorum commodis. Unde oria- tur	107. (pag. 199.) 132 p. 150
<i>Cor</i> tenerum natura dedit hominibus, quod educatione corruptitur.	206. p. 269
<i>Corporis</i> vires conservandae & augendae.	60. 61. 62.
— — non sufficientes ad felicitatem vivendam.	69
— status quid valeat ad suscipiendas opiniones noxias, & quibus modis curandus?	206. (p. 267.) 220
— comoda propter animum expectanda.	273
<i>Corpus</i> quaesitis cruciatibus non macerandum.	61
<i>Coronae</i> civicae praecipuum apud Romanos quam vim habuerit?	XCII. p. 604
<i>Crudelitas</i> quomodo oriatur, & adolescat?	139
<i>Cultus</i> Dei.	192
— — externus homini necessarius.	193
— — hypocriticus, automaticus.	ibid.
	<i>Calc</i>

INDEX RERUM.

- Cultus* Dei publicus Christianus qua in re praestet cultui
Gentilibus usitato. ibid.
- Culpa* in violatis erga alios homines officii positae defi-
nitio. §. 128
- latiori significatione in neglectu quorumvis offi-
ciorum positae definitio & dimensio. 325
- Culpa* quam obligationem in societate naturali & civili
gignat. ibid. p. 454
- Curiositas* seu *Cupiditas* sciendi innata. 35-70
- Cupiditatum* concursus in qua societate sit maximus? 134
- Cynici* decorum immerito reprehendant. 115

D.

- D***amnum* quid & quomodo a detrimento diffe-
rat? 129
- aliis inferre natura prohibet. ibid.
- ubi & quando vi avertendum? 129. 130. 287
- quotuplex? 294. pag. 408
- Decorum* quid? 115
- causae ob quae sit inventum, quinam illud ma-
jori cura observent? ibid. p. 118
- Decori* cultu quando consortii gratia pereat? ibid. p. 119
- perfectio inde aestimanda? ibid.
- Decor*, placet. ibid. p. 120.
- Decretum* actionis liberae. 2
- Decreti* alieni auctor quomodo quis fiat? 333
- Defendere*. 136
- Defensio* aliorum quando felicitatem augeat? 167. 168
- per vim quatuor jurium perfectorum licita.
129. 130. 283
- Defensionis* & ultionis fines facile confundi confusis offi-
ciorum imperfectorum & perfectorum finibus. 136. 289
- Defensionem* per vim aliquando omittere, hominis in-
terest. 130. pag. 143
- Demosthenes*. 157. pag. 196
- Dependens* nimis conditio hominis ab homine quid
& unde? 148
- Derelictio* juris quid? 359
- Desiderium* gloriae immortalis num inane? 141
- felicitatis homini insitum. 11
- De-*

I N D E X R E R U M.

<i>Desidia</i> naturae repugnat.	§. 62
— unde nascatur?	ibid.
<i>Despotica</i> regnandi ratio.	pag. 610. seqq.
<i>Deus</i> est summe potens.	172
— — beatissimus.	173
— — sapientissimus.	174
— — summe bonus.	178
— successibus humanis non invidet.	184
— est verax & justus.	188. seq.
— legislator.	237 pag. 319
<i>Dei</i> cognitio felicitatem maxime auget.	171. seq.
— libertas.	248
— voluntas an principium cognoscendi LL. NN?	266
— providentia.	pag. 360
<i>Dignitas</i> hominum nativa.	179. seqq. 301
<i>Diligentia</i> perpetua homini necessaria est.	110. p. 71
<i>Divina</i> praecepta quo spectent?	62
<i>Divortia</i> .	185
<i>Dicaearchus</i> .	XXXV. pag. 554
<i>Diogenis</i> desiderium.	101. pag. 96
<i>Disciplinarum</i> praestantia & vis ad felicitatem.	168
<i>Doler</i> num semper noxius?	73
— aliquando experendus & necessarius.	144. 167
— quomodo intendat magnitudinem voluptatis?	41. 43. 86. 270
— verus & fallax unde?	128
<i>Doloris</i> metus ac voluptatis spes actionum liberarum momenta ultima.	9
— origo.	3
— graduum dimensio.	4
— perferendi remedium spurium & verum.	7
<i>Dolus</i> directus, obliquus.	88. 89
<i>Doli</i> partitiones & gradus.	128
<i>Dominant</i> cupiditas quaenam & unde?	325, 326. 327
<i>Draco</i> notatus.	143. pag. 169. seq.
	XLV.

E.

<i>Ebrietas</i> voluntaria.	320. pag. 443
<i>Educatio</i> quid? quomodo cum felicitate educatoris connexa?	162
— physica, nimis mollis, mascula &c.	206
— nimis severa efficit timidos aut feroces.	ibid.
	<i>Edu</i>

I N D E X R E R U M

<i>Educatio</i> publica ac privata est remedium corrigendi vitia populi.	§. CV.
<i>Educationis</i> perversitas fons multorum errorum moralium.	205
<i>Educationis</i> vis in mentibus ad vera bona dignoscenda & seligenda formandis.	206. seqq.
— cura publica gloriosa.	CV.
<i>Educatoris</i> imprudentia corrupti impuberes.	214
<i>Educator</i> quae praecepta impuberibus praecipue incutere debeat.	219. p. 288
<i>Effectus</i> actionis liberae proximi & remotiores.	38
— necessarii, adventitii seu contingentes.	39.
— — — — — certas vitae regulas suppeditant.	197. 228. pag. 304
— — — — — adventitii in judicio de bona & mala actione quousque haud negligendi.	43
<i>Egeni</i> qui?	43. p. 26
<i>Egoismus</i> moralis.	64. pag. 47
— — — — — latens sub integumento amoris in patriam.	128. 132. 154
	LXXVI.
<i>Epicurus</i> notatus.	155. (pag. 192.) 179
— principium ethicae.	268
<i>Episteti</i> mens tranquilla potior vita Xerxis voluptatibus corporis referta.	203. p. 261
<i>Error</i> in electione boni, fons mali moralis, quomplex?	75
— unde?	76
— in doctrinis moralibus unde oritur?	243
<i>Erroris</i> stabilis & subiti in dijudicatione boni & mali fontes.	244
<i>Ethicae</i> philosophicae definitio, finis, perfectio.	250.
— — — — — origo & progressus.	259. seqq.
— — — — — laxioris & justo rigidioris effectus noxii.	252
— — — — — experimentalis studium praemittendum rationabili.	254
— — — — — quae methodus praeferenda?	253. seqq.
— — — — — historia.	259. seqq.
— — — — — an recentiorum diligentia multum profuerit?	262
S	<i>Eibi</i>

INDEX RERUM.

<i>Ethicae</i> christianae cum naturali nulla pugna, sed illa hac est sublimior.	§. 263
— quorundam veterum & recentiorum principia collata.	267
— & Juris Naturalis discrimen in quo sit po- situm?	356
— an politica adyerfetur?	LVII. p. 573
— praecepta vera quae?	253
— — foecunda quae?	255
— — pauca, sed ordine naturali traden- da.	256
— — & quidam ita, ut eorum veritas sen- tiatur.	257
— perfectionis gradus.	258
— principium, ex quo cuncta praecepta colligun- tur & intelliguntur, definitur.	265
— — — — — cur de eo tantopere ambig soleat?	266
— — — — — traditur.	270. p. 367
<i>Ethica</i> vera populorum.	V.
— civium.	LXIV. seqq. pag. 581. seqq.
— principum.	XCVIII. seqq.
— — — — — & politices vinculum.	XCV. seqq.
<i>Ethica</i> vera est expressa naturae effigies.	73
<i>Evidentiae</i> & imprimis mathematicae notio.	242
<i>Executio</i> in actione libera quid?	2
<i>Exemplo</i> quomodo vitae regulae traducantur?	35
<i>Exemplorum</i> vis salutaris, noxia.	169. 207. 216
<i>Exemplum</i> malum non vacat culpa.	336. p. 471
<i>Existimatio</i> simplex quid?	105. pag. 102
— — — — — haedere eam quis dicatur?	ibid.
<i>Experientia</i> ejusque in judiciis de bono & malo facien- dis usus.	34

INDEX RERUM.

F.

F acilis boni & mali distinctio quomodo impediatur?	§. 205
———— cogniti peractio in teneriori & adultiori aetate quomodo acquiritur?	211 seqq.
<i>Facilitatis</i> probae ac malae fines quomodo regundi?	153
<i>Facultas</i> moralis quid G. R. O. T. I. O.?	262
———— distinguendi bonum a malo a ratione distincta quid?	45
———— praevidendi est debilior facultate recordandi & sentiendi.	77
<i>Fallacia</i> causae in iudicio de actionum effectibus.	41
<i>Falsiloquio</i> utentes quousque culpandi?	121
<i>Fama</i> a laude differt.	105 p. 103
<i>Fasidium</i> sui temporarium, perpetuum.	68. 72 73
<i>Fato</i> mundus non regitur.	175
<i>Felicitas</i> , quid?	12. 13. 270
———— civis.	CIX.
———— quos habeat gradus? & quousque aequalis?	CX. seq.
———— populi qua ex re aestimatur?	LVI. p. 572.
———— hominis & civis quavis sermone non everti- tur.	21
———— augetur rerum naturalium cognitione.	170
———— finita, accessionis, diminutionis, conversionis capax.	194
<i>Felicitas</i> non nisi studio, perpetua actionum harmonia, im- petratur.	195
<i>Felicitatis</i> principum definitio & analysis, CIX. CXVI.	seqq.
———— praecepta quomodo tradenda sunt.	254
———— desiderium insitum instinctus omnium primus.	12
———— progressum & diminutionum dimetiendi mo- dus.	14. 17
———— quaerendae via unica.	22. 228
———— gradus infimus.	14
———— sintne homines capaces?	18
———— adeptio non repugnat naturae, neque expe- rientiae.	19. 20
———— impedimentum ex perverso libertatis usu	22
———— partes, quas homo expetit.	57
S s 2	F. 2.

INDEX RERUM.

<i>Felicitatis iter & systema certum, naturale, divinum, immutabile, bonum datur.</i>	§. 25. seqq. 29. 31
— <i>studium est fons, ad quem redit praeceptum generale omnium officiorum.</i>	268. 270
— <i>studii praeceptum de studio perfectionis est subjectum.</i>	269
<i>Felicitatem alterius impedire non semper est laedere.</i>	312
<i>Fides est fons persuasionis de veritate regularum moralium complurium, & saepe procreatrix errorum mala magna gignentium.</i>	135
<i>Fidem pacti & promissi violare, naturae repugnat.</i>	129. pag. 145 in fin.
<i>Fiducia in Deo.</i>	186
— <i>in legislatore jam existentem confirmat obligationem.</i>	334. pag. 312
<i>Finis quid?</i>	237
— <i>bonus.</i>	ibid.
<i>Fines Dei.</i>	176
— <i>particulares ad supremum finem colligunt.</i>	ibid.
— — — <i>quomodo innotescant?</i>	177
<i>Fingendi facultas corrupta virtuti impedimento est.</i>	209
<i>Flagitia dominationis quid praestent.</i>	CVII.
<i>Faecundum principium quid?</i>	255
<i>Fontes cognoscendarum ac colligendarum vitae regularum tres.</i>	33. pag. 23
<i>Fortitudo.</i>	86. 93
— <i>quomodo distinguatur a temeritate &c.</i>	86
— <i>cum felicitatis studio conjuncta, quomodo excitetur?</i>	87
<i>Fortuna, fortuita eventa.</i>	90
— <i>non regit vitam.</i>	92
— <i>adversante, quando hominem facti non debeat poenitere?</i>	ibid.
<i>Fortunae metus aut spes an agendi momentum rectum?</i>	91
<i>Fortunam secundam ferre cur difficilius, quam adversam?</i>	93
<i>Fragilitatis humanae definitio.</i>	450
<i>Fraudis insitum est homini odium.</i>	129
<i>Fori definitio & varia genera.</i>	338
<i>Futuri ignorantia num homini utilis e</i>	90. 188
<i>Ge-</i>	

INDEX RERUM.

G:

G enerosa mens.	§. 137. 138. pag. 161
<i>Germanico</i> quomodo contigerit frui fama sui? CII. p.	614
<i>Gladiatorum</i> spectaculum sapienter fuit prohibitum.	132
	pag. 163
<i>Gloria.</i>	124
— Dei quid significet?	192
<i>Gloriae</i> perversa notio exitiosa aliquando bellorum mater.	CI.
— immortalis desiderium	161
<i>Gratam</i> mentem non postulat vere beneficus. 118. p.	124
<i>Gratae</i> mentis character.	165
<i>Gratis</i> beneficium cuiquam tribuere quid? 117. p.	122
<i>Guilielmus</i> , Rex Angliae quantopere venatui deditus. 80	
<i>Gustus</i> quomodo perficiatur?	71.
— in decore definiendo.	115. pag. 119
— corruptus quomodo virtutis studio officiat. p.	270
<i>Grotii</i> merita de disciplina juris N. & G.	370

H.

H armonia universi quid suavitatis menti suggerat? §. 70	
— actionum liberarum.	47
— — quomodo obtineatur?	165
<i>Harmoniae</i> actionum perpetuae nexus cum felicitate. 196	
<i>Historia</i> quomodo Ethicae praesit?	254
<i>Historiae</i> usus in disciplina Juris Gentium.	VIII.
— <i>Civilis</i> usus in emendandis moribus populi.	XXXVIII.
<i>Histrionia</i> splendore inani fallens. 202. pag.	260
<i>Hobbesius</i> ludit voce legis N.	245
— jures omnium in omnia quale statuatur? 295.	358
<i>Hobbesii</i> jus N.	370
— doctrina de homine ad societatem colendam naturaliter haud apto, sed per vim humanam aptando.	101
— — refutata.	107
<i>Homo</i> cupit esse & sibi bene esse.	11
— an felicitatis capax, & quantae?	18. 19
— rebus extra se positis indiget.	63
Ss 3	<i>Homo</i>

I N D E X R E R U M.

<i>Homo</i> an natura sit habilis & pronus ad colendam societatem?	§. 101.
— sensu humanitatis, moralis approbationis &c. praeditus est.	102.
— & sensu obligationis,	— 336.
— qui plus potest, an semper plus noceat?	107.
— an homini lupus, malus daemon?	ibid.
— cordatus quando consilia, quae non probat, tollerare debeat?	153.
— homini debet prodesse.	154.
— alterius statum, ut suum considerare debet; eximultae Philanthropias regulae derivantur,	159.
<i>Homini</i> s perfectio moralis in quò consistat?	244.
<i>Homini</i> , qui sibi vivit tantum, aut aliis studiose infernalina, haud bene	109.
— contingit facultas LL. NN. cognoscendi.	222.
<i>Homines</i> naturam conjuncti.	98-99.
— ultra miseri.	183.
— num natura sint iidem animo, & sola educatione varientur?	207.
— natura omnes aequalés.	207.
<i>Honestas</i> .	292. pag. 303.
<i>Honestum</i> quid, & ex <i>Stoicorum</i> sententia?	ibid. pag. 301.
— bonum est simul utile & jucundum.	— ibid.
<i>Honor</i> externus quis? quotplex? verus & falsus quomodo dicitur?	123. 124. LXXXV.
— falsus exors verae voluptatis,	124.
— turpis.	ibid. pag. 138.
<i>Honoris</i> aestimatio.	— 123.
— studium natura ingeneratum & salutare.	105. pag. 103. seqq.
— — non debet haberi bonum unicum.	124.
— — in puerili aetate excitandum.	220. pag. 291.
— violatio an sit laesio juris perfecti?	294. pag. 407.
— obtinendi quae via?	124.
— stimulus an in Monarchiis sit elater ad regendos cives primarius & unicus?	333.
— punctum, unde & quid sit?	149.
<i>Horatius</i> sororem occidens.	343.
<i>Humani</i> generis ordo providentiae D. specimen.	181.
<i>Humanitas</i> venusta.	174. 175.
<i>Humanitatis</i> sensus nativus,	102. 110.
	Hu-

INDEX RERUM.

Humiles qui dicantur? §. 147
Humilitas quaenam falso dicta? 144. pag. 109

I.

I*dearum* consociatio (*associatio*) prima quid efficiat in infantibus? §. 35
 ——— quam habeat vim in mente regenda? 213
Ignavia a variis causis oritur & nocet. 87
Ignoratio salutaris quaenam? — 121
Ignorantia LL. NN. an possit imputari? 330
Ignotis prodesse num hominibus intersit? 100
Imitandi studium in eruendis vitae regibus. 35. 37
 ——— regit hebetiores in civitatibus XCVI. pag. 607
Imitatio bona, coeca. LIII. pag. 368
 ——— quaevis non tollit libertatem. 144. pag. 172.
 & §. 145
Immortalitas, animi. 15. 195
Immortalitatis beatæ spes erigit aerumnosos. 21
Imperare quando fit vere dulce? 63
Imperium quodnam firmitus & principi expetibilissimum? XCIX
Imperii forma civi maxime commoda quaenam? LXXXIII.
 ——— vitiorum quandoque genitrix. XXXVIII.
 ——— formarum stabilitas quomodo conservetur. LXXXI.
 LXXXIV. p. 597
Imperio humano (ab) caute argumentandum ad explicationem imperii divini. 184
Imperitia. pag. 453
Imprudens ejusque effectus. 119
Impudentia quid? unde oritur? 104. p. 101
Imputatio, quid? hujusque doctrinae momentum. 316
 ——— physica, moralis, efficiens, inefficax. 317. 318
 ——— moralis proprietates recensentur, & earum prima, ut sit actio libera. 319. seqq.
 ——— vitiorum naturalium, motuum animi subitorum, consuetudinis agendi. 320
 ——— moralis ponit obligationem. 320
 ——— actionum difficultum, involuntariorum. 320. 321. 322
 ——— voluntatis malefaciendi. 328
 ——— bene, sed violato legis praescripto, agendi. 331
Imputatur actio auctori. 329

INDEX RERUM

<i>Imputatio</i> respicit quoque statum agentis.	§. 341
— est genus argumentandi,	344
— actionum, quarum bonitas est ambigua.	ibid.
— actionum propriarum, conscientia.	345
— eventuum, qui contra mentem agentis accidunt, & effectuum actionis remotiorum.	334
— actionum alienarum.	334. seqq.
<i>Imputationis</i> aequae ac obligationis varia sunt genera.	290
— doctrina, quam habeat utilitatem?	316. pag. 437. seqq.
— gradus debet respondere gradui bonitatis aut pravitatis actionum.	359
<i>Inaequalitas</i> hominum unde?	110. 295. 357
— num per se efficiat invidiam, crudelitatem & malignitatem?	197
<i>Incommoda</i> in societate aliis faciendo vel non faciendo illata.	131. seqq.
<i>Indigentia</i> absoluta, hypothetica, quae & unde?	64
<i>Indigentiae absolutae</i> arcti limites quomodo exten- dantur?	65
— opinatae effectus.	65. 66. 68
<i>Indolentia.</i>	6
<i>Indoles</i> , nativa, acquisita, quomodo formentur?	79. 207
— nativa quomodo obstet studio virtutis.	321
— seu temperamentum gentis.	XXXIX. pag. 558
<i>Infans</i> quomodo vitae regulas colligat?	34
<i>Ingenium</i> latius dictum.	79. 207
— minutum.	152. pag. 184
<i>Ingenii</i> cultura quid boni praestet?	73
— perfectio & quomodo ei studendum?	207
<i>Ingenua erroris confessio</i> quem fructum habeat?	207
<i>Ingratas</i> animus.	165
— vi & armis haud vindicandus.	289. 355
<i>Ingrato</i> profuisse, ne poeniteat.	118. pag. 124
<i>Inimici</i> sunt amandi.	157
— quomodo prodesse possunt?	157. pag. 281
<i>Inimicum</i> virtutis in adversario spectatae pulcritudo fe- rit.	262
	Iiii

INDEX RERUM.

<i>Inimicus</i> quis? efficax, inefficax.	§. 157
<i>Inimicorum</i> ex odio semper aliquid mali provenit, ex eorum amore autem haud parum boni. <i>ibid.</i> p. 196. & LXXV. p. 589	129. 293
<i>Injuria.</i>	129. 293
<i>Injustitiae</i> à regnantibus admiffae effectuum an populus immunis?	302
_____ successus poena naturalis est.	301. pag. 417
<i>Injustitia</i> & <i>iniquitate</i> an felicitas populi augeatur?	LVIII.
<i>Injustus</i> , quamvis potens, num felix?	300
<i>Injusta</i> & criminosa actio ut differant.	324
<i>Instinctuum</i> definitio, & vis.	33. 49. 50
<i>Instinctus</i> a proclivitate & cupiditatibus adscitiis distinguendus.	49
_____ ratione regendi.	30. 130. 136. 144
_____ alios alios natura opposuit.	51
_____ & ratio natura conjuncti.	53
_____ nituntur ad praefens.	<i>ibid.</i> & 160.
_____ non sunt mali, sed minus certi vitae duces.	52
_____ varii in prima aetate qua ratione rite dirigendi?	220
_____ efficacitatis, activitatis.	62
_____ benevolentiae quo hominem ducat.	103. 160
_____ curiositatis.	70
_____ defendendi se ipsum.	130
_____ misericordiae, communicationis.	103
_____ observandi alios & imitandi.	98 & pag. 291. XCIII. p. 407
_____ in societate vivendi,	99
_____ honoris fruendi,	105. & p. 221
_____ tribuendi,	123
_____ libertatis suae in societate tuendae.	143. 221
_____ ad fruendum societate directe tendentes.	102. 103
_____ societati oblique utiles.	104. seqq.
_____ vitae conservandae an vinci possit?	321. p. 446
_____ amoris parentum in liberos.	162
_____ tradendis vitae praeceptis non sufficiunt.	372
<i>Instinctus</i> felicitatis reliqui omnes subsunt.	102
<i>Instinctuum</i> vis non prostermit libertatem.	49

I N D E X R E R U M.

<i>Institutione vitae regulae traduntur.</i>	§. 35
<i>Instrumenta agendi praebens num sit actionis auctor?</i>	329. pag. 463
<i>Intellectus infantum tabulae rasee similis.</i>	70
— studium quid imprimis requirat?	71
<i>Intensio voluptatis vel doloris varia, unde?</i>	7
<i>Ineritus cogitatio acerba.</i>	II. 58
<i>Invidiae origo, progressus, remedium.</i>	135
<i>Invidiam non concipere animo, nulli confiare, non contrahere, inevitabilem pati.</i>	220. p. 291
<i>Ira ne exardescat, quomodo cavendum?</i>	82
<i>Irreligio seu contemptus religionis unde oriatur, & quam sit absurda?</i>	190. p. 239
<i>Irrisionis metus quid efficiat?</i>	104
<i>Judicis aequitas in legum applicatione & explicatione.</i>	312. pag. 431
— — quos habeat terminos.	p. 564
— arbitrium legitimum.	§. XVIII. p. 554
— festinatio unde?	366. p. 518
— nativa indoles quomodo in causarum cognitione noceat?	ibid.
— momenta in jure reddendo quae plectantur.	p. 476
<i>Judicium de actionibus &c. vid. Imputatio, Jurisprudencia.</i>	
<i>Julius Caesar exemplum victoriae sui.</i>	85
<i>Jurisprudens quis?</i>	362
— idem, qui vir bonus.	365
<i>Jurisprudencia Naturalis & Civilis definiuntur, & quo tendant?</i>	129. 363
— — — — — perfectio & hujus perfectio- nis gradus.	363. seqq.
— — — — — subsidia.	365. seqq.
— — — — — utilitas.	363
— naturalis cura studio juris divini conjungen- da.	I. p. 528
— — — — — necessaria in studio juris gentium.	VIII.
— — — — — civilis publici.	IX.
— — — — — explicandi leges civiles normam suppedi- tar.	XIX. seqq.
— — — — — ejus duplex usus in Jure Civili.	XXII. p. 545

Ju-

INDEX RERUM.

<i>Jurisprudentiae</i> Naturalis usus in jure privato condendo & abrogando.	§. XXIV. seqq. pag. 545. seqq.
————— in LL. aliorum populorum judicandis, repudiandis, adfiscendis.	LIII. p. 569
—————	LIV. seqq.
————— praecipue in legibus de delictis.	XLII. seqq.
————— in jure civili ad facta applicando &c.	XXII.
————— supplendo.	XV.
————— veram libertatis civium & salutis publicae notionem aperit.	XXIV.
————— ejus auctores praecipui.	367 seqq.
————— privata definiatur.	XI.
<i>Jus</i> proprie dictum, & id, quod dicitur imperfectum.	
————— unius ponit officium perfectum alterius.	294. 295. 296
————— summum an summa saepe injuria?	303
————— Gentium naturale.	IV, V, VI. 209
————— voluntarium unde oriatur? quomodo probetur?	VIII
————— civile publicum, tum generale, tum speciale.	IX & X.
<i>Juris publici</i> generalis usus in studio juris publici specialis.	ibi l.
————— civilis privati origo & partes.	X. XL
<i>Jus</i> non scriptum quid?	XV.
————— commune quid ULPIANO?	ibid.
————— privatum quando justum aut nocens?	XXV. seqq.
————— apud diversos populos necessario est diversum.	XLVII. seqq.
<i>Jus Nat.</i> quid sit?	354. 353
————— quare ejus disciplina & quomodo a Philosophia morali secernatur?	355. 357
————— datur ante pacta.	358
————— universos populos obstringit.	VI.
————— ad solum statum naturalem non restringitur.	355. p. 500 & § XII. p. 537
————— etiam ad actiones civis & principis dirigendas pertinet.	pag. 500
<i>Juris Nat.</i> cognoscendi principium fundamentale, seu primum, cum tribus conclusionibus ex eo nascentibus.	354

INDEX RERUM.

<i>Juris Nat.</i> duae partes, quae ad quatuor praecepta revocantur & ab erroribus vindicantur. §. 356.	357
<i>Jus Nat.</i> juri omnium in omnia Hobbesiano opponitur.	258
<i>Juris N.</i> disciplinae perfectio.	353. p. 498
— — — divisio in praecipiens & permittens.	359
<i>Juris</i> violatio nec societati, nec singulis prodest.	299
— — — abdicatio definitur.	259
— — — quousque licita?	ibid.
<i>Juri</i> quando caritas praeferenda?	308
<i>Jura</i> cum hominibus nata & acquisita.	295
— — — — — omnium sunt aequalia.	357
— — — — — voluntaria, sive positiva, jure N. nituntur.	XIV.
<i>Jurium</i> & officiorum perfectorum iidem fontes, eademque genera.	295
— — — perfectorum genera quatuor.	ibid.
<i>Justitia</i> Dei rectoria.	189
— — — humana quid JCtis?	297
— — — in universalem, particularem, expleticem, attributricem, an recte dividatur?	ibid.
— — — interna & externa.	298
— — — male a Carneade dicitur frustraria.	299
— — — potentioribus esse onus grave & molestum, refellitur.	299 300
— — — criminalis quae?	XLVI.
<i>Justitiae</i> violatio num a Deo haud puniatur?	301
— — — a principibus violatae poenae divinae num & populo noceant?	302
<i>Justitiam</i> inter & aequitatem nullus datur conflictus.	312. seq. pag. 430. seqq.
<i>Justum</i> quid?	293
— — — idem, quod est omnibus & singulis utile.	299
— — — & aequum quomodo discernantur?	305
<i>Justa</i> agere & <i>juste</i> quomodo differant?	298
<i>Justus</i> eodem facto simul malus & in se ipsum saevus esse potest.	339. p. 477

L.

L aborandi studium quomodo excitandum?	62. 220
<i>Labor</i> homini conducit.	CVI
<i>Laborem</i> quem fugiant infantes?	62
	ibid.
	Loo.

I N D E X R E R U M.

<i>Laedendi</i> licentia ad societatis everfionem fpectat.	129.
	p. 146
<i>Laefio.</i>	§. 129. 293. p. 405
— non eft quaelibet prosperitatis alienae deminutio.	312. pag. 433
<i>Laefione (a)</i> quomodo quis avocandus?	282
<i>Laudari</i> effufius quinam foleant?	CII.
<i>Laus</i> quid?	105. p. 103
<i>Lex</i> moralis naturalis.	236. 241
— differt ab enuntiatis philofophorum.	ibid. p. 316
— civitatum prima falus populi.	XXIV.
<i>Leges</i> Dei.	183
<i>Legis</i> promulgatio quid?	330. pag. 464
<i>Leges</i> morales funt viae breviffimae ad felicitatem.	185
— Mofaicae an omnes populos Chriftianos hodie obfringant?	LIII. p. 569
<i>Legum</i> ignorantia quando non imputetur?	330. p. 464
<i>LL. NN.</i> funt divinae, ac differunt a confiliis.	237
— quo jure eas Deus dederit?	238
— num laedant hominis libertatam.	ibid. p. 324
— aeternae, immutabiles, bonae, naturae humanae accommodatae.	239
— perfectae, non arbitrariae.	240
— certae.	241
— alias Deus, quamquam liberrimus, condere non potuit.	240
— funt evidentes.	242
— cordi hominis infcriptae.	245
— homines fine exceptione omnes obligant.	247
— praecipientes, prohibentes, permittentes.	248
— rectum bonorum internorum & externorum ufum praecipunt.	337
— nonnifi felicitatis adipifcendae normam explicant.	351
— principi optimam felicitatis fuae viam monfrant.	CXIV.
<i>Legum NN.</i> certitudo & evidentia definitur ac vindicatur.	242. 243. 244.
— — cognitio quomodo acquiratur?	33. feqq.
	Le-

I N D E X R E R U M.

<i>Legum NN.</i> cognitionis acquirendae instrumenta naturalia recensentur.	§. 245
— nullus datur conflictus.	246
— divisio in absolutas & hypotheticas.	247
— cognoscendarum principia varia an vere discrepent?	267
— usus in disciplina jurisprudentiae civilis.	XIII. seqq.
<i>Leges</i> civiles injustae quae?	XXV, XXVI. seqq.
— in civitate quo spectent?	pag. 546. seqq.
— de criminibus optimae quae?	XLII.
<i>Legum</i> civilium finis, earumque iustitiae & praestantiae fundamentum.	XII. p. 537. XXIV. p. 546. XXXIX. p. 549. seqq.
— bonarum examen quale instituendum?	XXIV. XXXI. seqq.
— differentia unde?	XLVII. seqq.
— sententia quid?	XIX. pag. 544
— neglectus & a quibus causis oriatur.	XXX. pag. 550.
— quibus remediis avertatur?	XCIII. seqq.
— sanctimoniam poenis propositis effecturus princeps in quae intentus esse debeat?	XXX. p. 551
— malorum exempla.	XXVI. seqq. p. 547. seqq.
— abrogatio quando salutaris?	LIV.
— ab aliis populis conditarum admiratio quando noceat.	LIII
— criminalium vitiosarum quae causae?	XLIII. seqq.
<i>Legislator</i> quis dicatur?	233
— an sit Deus?	237
<i>Legislatoris</i> mentio non requiritur in definitione obligationis.	233
— mens quomodo sit explicanda?	XX. p. 544
<i>Legis Valeriae</i> vinculum, bonorum temporum argumentum. evidens.	XCVII.
<i>Liberalitas.</i>	117
<i>Liber</i> quis dicendus?	145
<i>Libertas mentis</i> quid & ejus perfectio.	I. 50. 76. 219
	pag. 288
	Li.

INDEX RERUM.

- Libertas* quod in mente inest, sensu interno cuivis impo-
tescit. §. 1
- *mentis* languens. 76
- quibus causis efficiatur languida? 77. 79
- moralis quid? 84. 142. pag. 168
- divina quatenam? 240
- est Deo parere. 238
- Libertatis* mentis munus in quo consistat? 50. pag. 35
- gradus in actione imputanda examinandus. 341
pag. 481
- *externae* duplex significatio in societate. 142
- hujus tuendae stimulus inest quousque utilis?
143. pag. 171
- — — est ratione regendus. 144
- plena possessio nos semper felicitati consensua-
nea. ibid. pag. 172
- coarctatio quatenam & unde? 142
- notio falsa, ejusque notionis origo. 145. 146
- neglectus & voluntaria diminutio minus sapiens,
ejusque causa, & effectus. 147. 148. 149
- studium nimium in puerili aetate temperan-
dum? 221
- naturalis diminutionem quo consilio cives su-
beant? LVI.
- in civitate tibi est plurimum, ibi saepe est felici-
tatis minimum. CXI.
- Licentia* quid iuris dicatur? 142. pag. 106
- Licetum* quid iuris significet? 248. pag. 339. seqq.
- Liquor* seu invidia. 135
- Locrensum* lex. XXXIV. p. 554
- Logicae* utilitas in doctrina de imputatione. 344 p. 486
- Ludendi* assuetudo. 68
- Ludovicus* XII. generose inimicis ignoscens. 137. pag. 159
- Luxus* non omnis nocet. 150. pag. 106
- quis exitiosus? quantumque noceat? 151. 278.
pag. 379
- — — est arcum dominationis. CVII.
- Lycurgus* & Minos quomodo cives formarint ad forti-
tudinem? 206
- quibus subsidiis aequalitatem civium effecerit.
XC.
- Machia-*

INDEX RERUM.

M.

M achiavelli doctrina.	§. LVIII.
<i>Mi</i> ae iudicium criminale quomodo exoleverit?	pag. 444
<i>Magistratum</i> cura quae gloriosa?	CXV.
<i>Majestas</i> divina.	184. p. 228
<i>Malignitas</i> actiuosa directe & oblique quomodo noceat?	133
<i>Malitia</i> acrimoniae plena.	109
—— quotuplici modo noceat.	133
<i>Malitiae</i> effigies contemplatori semper displicet.	102
<i>Malum</i> .	10
<i>Mali</i> moralis fons proximus.	75
—— ab aliis illati genera, remedia &c. vid. <i>Societas</i> .	128. seqq.
—— levioris taedium quando tolerandum?	153
<i>Malis</i> num bene sit?	182. 189. 203
<i>Malorum</i> sensus quomodo leniendus?	89
—— voluntaria susceptio quaenam felicitatem auget?	167
<i>Malo</i> in societate quando aliquis afficiendus?	332. pag. 467
<i>Mandevillii</i> opinatio repudiata.	277
<i>Martialis</i> dictum.	60
<i>Matrimonium</i> , ejus utilitas, & finis.	127
<i>Medae</i> furor.	74
<i>Memoriae</i> imbecillitas & vitia virtutis studium impediunt unde?	208
<i>Mens</i> grata.	165
—— quomodo ad promte agendum commoveatur?	196
<i>Mentis</i> robur.	197
—— vires natura cohaerent.	74. 82
—— quomodo perficiantur?	52
<i>Mercatorum</i> officia.	71
<i>Mercaturae</i> utilitas.	310
—— flos inter populos unde?	116
<i>Meritum</i> quid Grotio significet?	LXI.
—— vid. <i>bonor</i> .	305
<i>Merita</i> civis in civitatem quae?	LXV. pag. 582
	<i>Me-</i>

I N D E X R E R U M.

- Methodus* Mathematica an Ethicae conveniat? §. 237
- Metus*, praecipue gravis, quis ejusque gradus? 322
- cur aliquis in societate humana necessarius? 282, p. 283
- an homines semper a malo avocet? 130. XL1. seq.
- — elater sufficiens in civitatibus arbitrario imperio subjectis? & quis metus in civitatibus liberis necessarius? LXXXVI.
- Mesuis*, qui vult metui. 109, LXXXVI. p. 598
- Migratio civium* quomodo impedienda? CVI. p. 618
- Miseria* quid? 12
- Miser* quis? 203
- Misericordiae* instinctus. 102
- Montesquieu*, acutissimi pathologiae populorum explicatoris, sententia de tribus elateribus politicis triplici civitatum formae accommodatis. LXXXIV.
- Modestia* definitur. 97
- Momentum*, quo voluntas impellitur ad agendum. §. 227
- Momentorum* ad actiones legi naturae convenienter regendas differentia, varius praestantiae gradus, efficacia. 197. p. 298
- ad leges civiles violandas impellentium enumeratio. XXX. XXXIII. XCV.
- examen, cum imputatur actio. 340. pag. 480
- Moralitas* quid? 317
- Moraliter* necessarium. 228
- Moralis* disciplina terminos clementiae & severitatis principum regit. 324
- Moralia* praecepta vid. leges. 183. seqq.
- Mori* pro salute societatis, patria, amico, dulce. 169. CXIII. p. 624
- Morofitas* unde? 145. seqq.
- Morum* depravationis origo & gradus. 128
- Morum* publicorum mutatio unde? LIV.
- — mutationi quid praecipue inserviat? XXXVII. p. 556
- — emendatio quandoque tentanda moribus, non legibus. XXXVI. pag. 556
- publicorum corruptorum definitio & fontes. XXXVIII. pag. 557

T

Mors

I N D E X R E R U M.

<i>Mors voluntaria</i> remedium vitae taedia finiendi neque tur- tum, neque homine dignum, neque ordini naturae conueniens.	§. 59
— an malis veris annumeranda?	94
<i>Mortis</i> cogitatio cur habeat aliquid acerbi?	94
— merus quomodo superandus?	95
<i>Mortuis</i> quo sensu officia debeantur?	276. pag. 374
<i>Matus</i> animi vehementior unde?	77
<i>Mundus</i> habet nihil fortuiti.	175
<i>Mundi</i> contemplatio iucundissima, quae?	183

N.

N atura finita non est capax summæ perfectio- nis.	§. 178
— tota ad felicitatem humanam consentit.	170
— hominis objectum est, seu id, ex quo colligun- tur LL. NN.	245
<i>Naturae</i> humanae notio quid comprehendat?	42
— contrarium quid dicendum?	ibid.
— ordo unde intelligatur?	234. p. 313
<i>Naturam</i> sequi, quid significet, ac quo sensu bonum?	177
— quid significaverit in disciplina quorundam veterum philosophorum?	267
<i>Necessitas</i> physica, moralis.	228. 229
— eligendi inter duo proposita an legem & liberta- tem tollat?	323
— num aliquando hominem solvat lege officia per- fecta seruandi?	pag. 401
— <i>moralis</i> non cadit, nisi in eos, qui sunt sapientiae capaces.	229
<i>Necessitatis</i> contra naturam aliquando agendi falsa opi- nio.	VII. pag. 393
<i>Neronis</i> crudelitas.	139. pag. 163
<i>Nexus</i> naturae humanae cum mundo & Deo.	42
— veritatum perspicientia habet suauitatem con- stantem.	70
<i>Nobiles</i> sententiae.	198. 311. p. 430
<i>Nobilis</i> fons verae iucunditatis in civitate.	XCIII.
<i>Nocere</i> aliis an nocenti proficit?	159
<i>Nomadum</i> vita simplex.	65

I N D E X R E R U M.

Nomothetica jurisprudentiae pars nobilissima, difficilissima, in quibus rebus versetur? §. XXIII. pag. 545
Non putaram excusatio quousque valeat? 287
Nummus quid? 63

Obedire Deo quid sit? ac quem fructum gignat? §. 183. 184. 237

Obedientia erga Deum nunquam est coeca. 186
 ——— civium. XIV.

Obedientiae idea an ad obligationis intelligentiam tam sit necessaria, ut ab hujus idea separari nequeat? 234
 ——— efficiendae momentum est triplex. ——— ibid.

Obligatio hominis in societate semper continet ideam juris, quo alter exigit, ut illi satisfiat. 264

Obligationis definitio & proprietates. 230
 ——— magnitudo unde cognoscatur? 232
 ——— legibus parendi fundamentum. 238. pag. 325
 ——— sensus. 231. pag. 308. 257.

Obligari in conscientia quid? pag. 338

Obligatio proprie tantum interna. 231
 ——— major & minor quae dicatur? 232
 ——— potest dividi in naturalem & eam, quae naturalis non est. ibid. pag. 308

Obligatione (ab) ad jus caute argumentandum. 323. pag. 432. seqq.

Obsequium voluntarium quodnam sit sapiens? 145
 ——— quando denegandum? 153

Observandi studium in formandis vitae regulis. 35. 37. 44
 ——— ——— ——— quomodo regendum? 38. 216

Observationum utilitas in connectendis praeceptis Ethicis. 254

Obstinatio differt a constantia. 153. pag. 187

Occasionem peccato dare an sit peccatum? pag. 319

Occupandi jus voluntati divinae convenit. 177

Odium sui. 96
 ——— intus vel vehementissimum quodnam? 157
 ——— unde oriatur & quomodo tolli possit? ibid. pag. 194. seqq.

Odi in alios causae. 132

Offensio a laesione distinguitur. 129. 301

INDEX RERUM.

<i>Offensionibus</i> quomodo occurrendum? §. 159	
<i>Officia.</i>	232
— civis quousque naturalia dici possint? 356. pag. 500	
— erga Deum quaenam? 272	
— hominis erga se ipsum. 273	
— erga societatem eorumque incrementa. 274. LVI.	
— — mortuos. 276	
— — bruta an dentur? 280	
— — quando vi & metu armandae? 283	
— socialia perfecta & imperfecta, ejusque divisionis necessitas. 284	
— imperfecta quaenam? 288	
— — non configunt cum officiis perfectis. 291. p. 400. seq.	
— — in civitate quousque eadem, quae in societate hominum naturali? 290. pag. 400	
— — ad haec praestanda coactio nocet. ibid.	
— erga Deum non colliduntur cum caeteris officiis. 272. seqq.	
— erga societatem alia cum aliis haud configunt. 274	
— hominis erga se ipsum alia cum aliis non veniunt in contentionem. 275. 291. p. 401.	
<i>Officiorum</i> tripartitae divisionis ratio. 271	
— perfectorum duo genera, nempe cum homine nata & acquisita, ad IV praeepta revocantur. 286	
<i>Officiorum</i> NN. consensio. 279	
— — numerus infinitus. 271. p. 267	
— — enunciatio generalis & prima 265. 266. 270	
— — cultus quem dolorem homini auferat? ibid.	
— socialium explicatio redigitur ad enunciatum generale. 281	
— perfectorum & imperfectorum notae minus sufficientes. 284. seqq.	
— perfectorum laesio facilius, quam imperfectorum violatio, potest a laeso probari. 290. p. 399	
— & juriura perfectorum iidem fontes, & eadem genera. 294	
<i>Officium</i> imperfectum ex malis bonos, ex bonis optimos faciendi. 333	
	<i>Offi-</i>

I N D E X R E R U M

Officia perfecta: posito quousque ponatur jus? §. 196
 312. p. 432
Opes quousque veris bonis annumerandae? 232. 273
Opinionis praëjudicatae gentilitiae effectus. 35. 205
Ordo naturae an sit principium primum cognoscendi offi-
 cia humanæ? 266

P.

P. adorum fides cur vi & armis vindicari possit? §. 287
Parthenia quid? 65. pag. 49
Partium suorum an publice expediat? 218. LXXIX.
Passiones minus recte appellantur affectus. 81
Patientia. 89. 93
Patria (pro) mori dulce. 169
 — quae dicatur? LXXIX. pag. 584
Patriae amor: ea opinione vulgi. LXVIII. libid.
 — amor verus definitur. LXX. pag. 585
 — quomodo alatur & intendatur. LXXVIII.
 — ingratae commodis an serviendum? LXXV. p. 588
Pauperes qui? 64
Pax generis humani quid? 353
Peccatum quid? 132. p. 310
Pecuniae nummorumque inventio. 63
Perduellio: culpa quomodo aestimanda? 343
Peregrinationum fructus quinam? 111
Perfectio quid? 240
 — ingenti. 207
Perficere vires suas quid? 71
Permissum quid dicatur? 248
Perjurii horror quotando excitetur? 70. pag. 63
Perjudicare plusne sit quam cogere? 337. p. 473
Perfide una recte rationem habeat, qui imputandi
 munere fungitur? 341
Peritina unde? 149. pag. 174. 327. p. 458
Phantasia quomodo ad majorem perfectionis gradum
 ascendat? 71. pag. 55. 207
Phisandropia vegetales. 159
Phisiasopia moralis quid sit, ejusque finis? 251
 — docet gaudere & recte agere. 356. p. 508
Phisero facta caedes num imputanda? 332
Physiognomia utilis & nota quoniam? 83

INDEX ALPHABETICUS

- Pietatis* definitio & fructus. 43. 190. p. 238
Pignora quomodo civibus excutienda? CIII. pag. 616
Placendi homini & societati studium prudens. 105
Plata. 260. 289. p. 397. §. XXXI. p. 554. & p. 560.
Poenae definitio & partitiones. 237. p. 320
 ————— *hominis* divinae, naturales & supernaturales. ibid.
 ————— naturalis semper comes actionis malae. pag. 522
Poenae sanctus quem effectum habere possit? 416
Poenae civilis, seu civi irrogata, quid? & ejus gradus. 1. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.
 ————— capitalis. XLV.
Poenas infligendi jus humanum ex conventione oritur. 357. p. 503
Poenarum terrore nitens educatio quem exitum habet? 136. p. 281
Poenitentia. I. 9
 ————— quae inevitabilis? 41. pag. 24. 54. 234. pag. 311.
Poenitendi causarum multitudini respondet decrementum felicitatis. 195
Politica disciplina. LVI.
 ————— Ethicae haud adversa. LVII.
 ————— Ethicae civilium ac principum praeceptis nititur. LXIV.
Politicae germanae fructus. CVIII.
Polygamia nocet. 433. pag. 433
Populus quomodo ditandus? LXI.
 ————— quando floreat? LXVI.
 ————— quomodo luxu corrumpatur? 151
 ————— cultior quare inculto felicior esse queat? 73
 ————— foris venerabilis & carus quomodo efficiatur? LVIII. p. 573
 ————— quibus causis impellatur ad leges civitatis odiosas & perfringendas? XCV.
Populi prosperitas definitur. LVI. p. 572
 ————— status quomodo mutetur? LIV. p. 570
 ————— studium alios debilitandi an ipsi vere sit utile? LX.
 ————— primores, dum exemplo prosunt, suam ipsorum felicitatem augent. XCHI.
 ————— vitis quomodo meliendum? XXXVI. seq.
Populo virtus an vitium plus prosit? §. 278
 Po-

INDEX RERUM.

- Populo etiam nihil utile, nisi quod justum.* §. VI. VII. p. 532
Posteritatis curam habere est felicitati suae studere. 162
 ——— quando cives rideant? 151. pag. 183
Potentia in societate. 357. p. 502
Potentiae cupiditas. 143
Potentiores in societate num per se invidiosi? 107. p. 108
 ——— num propter commoda justii vel injusti? 300
Potestatis divinae leges ferendi fundamentum. 238
Potestas infinita pugnat cum natura civitatis. XCVI.
 pag. 610
Praecepta Ethices, vid. Ethica & officia.
 ——— Dei vid. leges. 183
 ——— naturalia. 248
Praejudicatorum opinionum vis virtuti obstat. 205
Praemia divina naturalia & supernaturalia. 137. p. 324
Praemiorum definitio. 321
 ——— supernaturalium cognitio certa an obtineri
 possit? ibid.
Praesumptio juris & facti. XVIII. p. 543
Præces, quo tendant? earumque utilitas. 186
Pretium rerum internum. 64.
 ——— externum. ibid.
*Princeps sapiens imperium arbitrium, seu despoti-
 cum, rejicit, tanquam instrumentum suae & com-
 munitatis civium infelicitatis.* XCIX. pag. 609
 ——— summus LL. NN. cognitione ad sui emenda-
 tionem ut debet. CI.
 ——— populi ingenium & indolem cur cognoscere de-
 beat? CH. p. 616
Princeps bonus. XXX. p. 350
 ——— lenis, mitis. ibid. & XXVII. pag. 352
 ——— æqualitatis hominum naturalis non oblivet-
 tur. CI. p. 617
Principis officia? XCIX. C.
 ——— conscientia. CI.
 ——— mali poena naturalis. XCVIII. p. 615
 ——— sapienter regnantis felicitas explicatur. CXVI.
Principum consultores fiducia digniores qui? CII.
Principium Ethicæ (vid. officia.) 265. seq.
 ——— Socialis. 281
 ——— Juris Naturæ. 354
Prodesse aliis est vires proprias augere. 159

INDEX RERUM

<i>Prodigus quis?</i>	§. 65. pag. 49
<i>Promissum</i> praescriptis juris N. contrarium adeoque irritum.	361
<i>Promulgationis</i> legum definitio.	239
<i>Propensio</i> dominans quid sit, quid efficiat, quomodo impediatur, sancta	80. 213. 220. seqq.
— est causa remotior affectuum crebro re- & surgentiam.	83
— quomodo inoleseat?	151
<i>Prosperitas</i> civitatis definitur.	LVI.
<i>Prosperitatis</i> definitio, & quod sit ea non sit sita felicitas.	21
— inopia aut privatio quomodo tolerari possit?	203
<i>Prospicientia in futurum</i> quomodo perficienda?	210
<i>Proverbia</i> vitiose concepta nocent cognitioni boni & virtuti.	208. p. 272
<i>Providentia</i> divina perverse ab Epicuro negatur.	179
— etiam ea curat, quae minima videntur.	ibid.
— num nullam esse, appareat ex metaphisicis?	180
— prava consilia inflectit ad bonum.	181
— an recte negetur ob peccata & miseriam hominum?	182
— num refellatur prosperis injustis successibus?	301
<i>Providentiae</i> contemplatio auget voluptatem ex contemplatione mundi nascens.	180
— specimina in naturali hominum conjunctione.	180. 181
<i>Prudentia</i> futura regens definitur.	90
<i>Pubertatis</i> & majoris aetatis terminus num quis naturalis?	L.
<i>Pudor</i> num virtus mixta?	104. 112
— <i>publicus</i> definitur.	XCVI. p. 408
<i>Pudori</i> civium nonnulla committere salutaria.	XCVII.
<i>Puerorum</i> consuetudini falsas boni & mali notis proveris assumentur tempestive occurrendum.	207
<i>Puffendorfii</i> (Samuelis) cetera.	371
<i>Pulchri</i> notio, praesertim mirabilis.	208. p. 272
— sensus.	149
<i>Punctum</i> honoris.	149
<i>Pyrrho</i> .	260. pag. 353
<i>Pythagorae</i> consilium de quodam actorum reputatione.	218

INDEX RERUM

Q.

Quietis societatis cuiusque basis. 6. 120
 — generis humani, quid? 373. seq.

R.

Ratio. 9. 56
 — electionis inter duo proposita. 36
 — mentis facultas. 36
 — & instinctus natura sunt coniuucti. 52
 — ex quibus effectibus certas vitæ regulas con-
 ficiat? 43
 — reipublicæ, sive Status, quid, & quando no-
 xia? LIX. seqq. pag. 575. seqq.
Rationis robur. 36
 — — — — — num semper demonstret plurimum liber-
 tatis? 76
 — — — — — usus perversus & rectus in via felicitatis inda-
 ganda. 37. 38
 — — — — — in observandis actionum liberarum esse-
 ctibus. 40. 50
 — — — — — in exquirenda effectuum cuiusque actio-
 nis convenientia cum felicitate. 44
 — — — — — maturitas lente succrescit. 45
 — — — — — dictamen an principium cognitionis LL. NN? 266
 — — — — — *cultus* quomodo ad virtutis studium confor-
 mandus? 216
Rationi convenire quid dicatur? 230
Rectum. 237
Recti studium an principium cognitionis LL. NN? 266
Regere quid significet? 103
Regnantium felicitas quando verâ, & quanta? CXIV.
 seqq.
Regula quid? 27
 — — — — — quod tibi non vis fieri &c. 158
 — — — — —posito jure ponitur alterius obligatio perfecta. 296
 — — — — —quod tibi prodest & alteri non nocet &c. 313
Regulae felicitatis humanæ morales, cæcæ, &c. 24.
 25. 26. 28. 188
 — — — — — vitæ quomodo indagandæ erroresque vitans.
 di? 32. 211. seqq. 216. 252. seqq.
 It s

INDEX RERUM

- Regularum vitae naturalium* concentus eximius absque ullo earum conflictu. 246
- Regulas naturales* tueri quid? 189
- Religio* interna, externa, naturalis, revelata. 190. 191
 — homines jungit & voluptatem vivendi auget. 190. 193
- Religionis* contemptus quis & unde? 190. pag. 239
 — errores quomodo tollendi? 191
 — Christianae praestantia ex notis naturalibus verae revelationis dignoscitur. 182
 — — convenientia cum Ethica philosophica. 263
 — — usus in virtute acquirenda. 226
 — purum pectus exigit. . . . . 358. p. 479
- Remediorum*, seu subsidiorum ratio habenda in dijudicandis bonis aut malis actionibus. . . . . pag. 318. seq.
- Respublica* num administrari possit sine exterorum injuria? . . . . . VII.
- Retinentia* quaenam sit in vicio? 122
- Retorsio legum* & institutorum exterorum quae minus licita? . . . . . VIII. XXVI.
- Revelatio* divina quomodo suspicienda. 182
- Ridiculum* decorum. 115
- Rythmus* vitae quantum proficit? 202
- S.
- S**alus populi suprema lex. . . . . §. XXIV. pag. 546
- Salutis* communis notis quando evanescat? . . . . . XCIX.
- Sanctitas* vitae non augetur quovis voluntario corporis cruciata. 61
- Sapientia*. 174
 — hominis quid? . . . . . 95. pag. 90. 340. p. 479
- Scepticismus* moralis. 25
- Sceptici*. . . . . 166. pag. 353
- Sciendi* cupiditas, ejusque explendae in societate occasio. 70. 121
- Scipionis Aemilianae* laudabile vitae genus. . . . . 292. p. 402
 — *Africani* facinus nobile & oratio magnifica. XCVII.
- Scoyrbismus* populorum unde? . . . . . 101. pag. 61
- Securitas* generis humani definitur, vid. quies. 299
- Saldenae* (Joh.) merita. 270
- Senecae* dicta. . . . . pag. 49. 209. 335. 564. 612. & seq. Sc.

INDEX RERUM.

<i>Senectus</i> tristis voluptariorum.	§. 68
<i>Sensus</i> non fallit, sed ex eo falsa saepe concluduntur.	41. pag. 23
— internus quomodo excolendus?	— 216
— moralis, sive sensus boni & recti.	45. 47. 102.
	(pag. 98.) 222. p. 293
— — an detur, quare sensus & quidem moralis dicatur?	46. 222
— — — num tres fontes tripartiti officiorum naturalium generis contineat?	47. 216. p. 280. 247
— — — ratio habenda in educatione.	— 222
— — — vis a vi instinctuum diversa exemplis hominum, in quibus illa haud apparet, non refellitur.	243. p. 332
— — — inter instrumenta naturalia leges Naturae cognoscendae refertur.	— 247
— — — externi quomodo perficiantur?	— 72
— — — pulchri perfectio.	— ibid.
— — — humanitatis, & amabilitatis.	— 102
— — — aequalitatis naturalis.	110. p. 148
— — — veri.	— 327. pag. 328
— — — interni accuratio observatio imprimis est necessaria in contemendis praeceptis Ethicae.	254
— — — obligationis	234. 257
<i>Sententiae</i> iudicium definitio & norma. XII. XVII. XXII. pag. 545	
<i>Sepulturae</i> haud negligendae obligatio unde?	276
<i>Servi</i> morales quomodo fiant?	142. 244
<i>Servitus</i> (externa privata,)	142. 168
— — — voluntaria in societate, unde?	147. seqq. 218
<i>Severitas</i> in poenis statuendis & irrogandis aliquando necessaria.	XXXI. pag. 551. seqq.
<i>Simplicitas</i> prudens placet, estque cum magno ingenio sociabilis	122
<i>Societas</i> definitur.	125
— — — generis humani naturalis quid?	100
— — — solitudini praestat.	119
— — — quomodo aliquam libertatis particulam tollit?	144. p. 172
<i>Societatis</i> fructus capiendi duplex via, altera bona, altera mala.	108. seqq.

INDEX RERUM.

<i>Societatis</i> emolumenta, quae ultro quisque sine facto alieno capit.	§. 111
———— fructus aliorum ope carpendi ad sex genera revocati.	113
———— mala ad tria genera reducuntur.	128
———— ——— ex laesione.	129
———— corruptelae obstant bonae educationi.	215
———— incommoda ex omisso studio aliis gratificandi, offensione &c. orta ejusque vivendi generis causae.	131. 134
———— ——— quomodo effugienda, vel lenienda?	140
———— quae sibi quisque consciscit, dum ultro ex aliorum voluntate vel nimis pendet, vel ex ea pendere renuit.	141
———— bona augere hominis interest.	154
———— regimen quid proprie significet?	163
———— flos & vitiorum fuga num sibi repugnent?	277
———— quando interfit, vim adhiberi licere?	287
———— salus quando exigar, res maxime caras & vitam dimittere?	167. seqq.
———— civilis praestantia (vide <i>civitas</i>) LVI. p. 571	
———— status pacatus, vid. quies.	129. 282. 299
<i>Societati</i> officia debita complectens propositio generalis.	281
<i>Societate</i> (in) si non possis simul inservire pluribus, quis praefendus?	165
<i>Societates</i> speciales, aequales, inaequales &c.	125
<i>Societatum specialium</i> leges, vel regulae, perfectio, incommoda.	ibid.
<i>Socrates</i> Philosophiae parens.	259. pag. 351. seqq.
<i>Socratis</i> constantia.	153. pag. 186
———— dictum egregium.	159. pag. 201
<i>Salutaris</i> vita Deo non probatur.	99. 100
<i>Soliditudo</i> perpetuae fugam naturam homini insequit.	98
<i>Solitudo</i> temporaria quando utilis?	pag. 297
<i>Sophismata</i> moralia.	211
<i>Spartiatas</i> notati.	206
<i>Speculator</i> sui.	224. p. 297
<i>Spiciendus publicus</i> quis?	LXXVII. p. 590
<i>Status</i> moralis quid?	316
———— populorum physici & moralis discrimen juris privati differentiam reddit necessarium.	XLVII. seq.
	<i>Sta-</i>

I N D E X R E R U M.

<i>Status naturalis</i> definitur, & quoniam in eo vivant, explicatur.	§. XII.
— animi alieni quomodo innotescat?	155
<i>Stoicorum</i> doctrina de apathia.	88
— de natura.	87. 177
<i>Stoici</i> an recte omnia malefacta judicaverint paria?	340
<i>Subsidia</i> quae?	237. pag. 217
— bona, mala. <i>ibid.</i> pag. 318 LV. seq. LXXI.	
<i>Suicidium</i> est illicitum.	59
<i>Superbia</i> quid, & unde nascatur?	97. 114
— quid mali efficiat? 62. (p. 45.) 152. XC. pag. 602	
— ingratae mentis genitrix.	165. pag. 209
<i>Superstitio</i> quid sit & unde oriatur?	189. pag. 234
<i>Suum</i> cujusque quid iuris?	129. 295
— cur cuique sanctum esse natura voluerit?	129
— hominis aliud eum homine natum, aliud acquisitum.	357
<i>Suus</i> , quis dicendus?	142. pag. 167
<i>Syllogismorum</i> usus in cognitione veri boni adjuvanda.	211. p. 275
<i>Sympathia</i> nativa quaenam?	102. 155

T.	
<i>Talionis</i> jus.	§. 136. pag. 100
<i>Temeritas</i> quomodo a fortitudine differat?	86
<i>Temperamentum</i> v. indoles, iudex.	79
— ad quietem aut motum stimulat, facitque, ut aliae actiones bonae homini sint faciliores, aliae difficiliore.	143. 321. 325. p. 452
— Gentis quid?	XXXIX.
<i>Thomasi & Henrici Cocceji</i> merita. 310. p. 429. 371 p. 525	
<i>Tiberii</i> sarcasmus.	139. pag. 163
<i>Timiditatis</i> definitio, origo, effectus, curatio.	87. 152
— quomodo facilitatem nimiam efficiat?	152
— nimis fatigata in violentiam definit.	<i>ibid.</i>
<i>Timon</i> Atheniensis.	102
<i>Timor</i> Dei.	189
<i>Tolerantia</i> religionis Deo grata.	191. p. 241
<i>Tristitiae</i> summus gradus.	88
<i>Tutum</i> quod videtur, quousque conscientiam efficiat probabilem?	346 p. 490
<i>Tyranni</i> gaudium amarum.	302. C.

INDEX RERUM.

V.

Veneratio , quid?	§. 124
— legislatoris obligationem corroborat.	334. p. 313
Venerationis effectus.	189. 234. pag. 313
— gradus summus.	172
Verborum ambiguitas aut rerum, quas significant, neglecta cognitio nocet virtutis studio.	212
Veritatis enuntiandae constans amor quis?	188
Victoria sui, ipsiusque nobilitas.	85. 130
Vindicta divina.	301
Vindictae cupiditas unde? quando sedetur?	137
— studium quomodo subigendum?	138
Violenta remedia quando in societate civili necessaria, & naturae contraria?	pag. 384. XXX. XXXI.
Vires vid. attentio, corpus, anima, mens.	
Viri boni character.	202
Virtus quid sit? num unica?	199
— non est posita in mediocritate.	ibid. pag. 255
— non excludit desiderium iucunditatis ex recte factorum conscientia.	200
— quae afferat commoda?	201
— est pulchra, amabilis, admirabilis.	202
— est conjuncta cum possessione felicitatis.	203
Virtutem assequendi subsidia.	204. seqq.
Virtute (in) progressus quomodo cognoscendi?	224.
	p. 298
Virtutes cardinales quaenam?	199
Virtutis cultus conservat aequalitatem civium in civitatibus liberis.	XCI.
Vis animae est unica.	52
— in societate quae nefaria?	129
— — a jure distinguenda.	294
Vita conservanda est.	58
— systematica iucundissima quaenam?	195. 199
— post obitum mansura est continuatio praesentis.	17
Vitae , & quidem felicitis, studium homini innatum.	11
— iucunditas quomodo efficiatur?	60. seqq.
— genus inter virtutem & vitiositatem medium.	200
Vitam sociam natura probat ac praecipit.	98. 99. 100
Vita frui, quid aliquando vocetur?	151
Vitia quid?	197. p. 250
	Vi.

I N D E X R E R U M.

<i>Vitia</i> regnantium formae ac populi civitatis felicitatem publicam pessumdant.	§. XCIX.
— populi quae?	XXXVIII. seq. p. 557. seq.
— quomodo corrigenda & extirpanda?	CI.
<i>Vitiis</i> quod fulcitur imperium, male constitutum est.	ibid. & CIV.
<i>Vitiorum</i> gradus quomodo aestimandi?	349
— fuga & flos societatis numquam contendantur.	277. seq.
<i>Vitiosa actio</i> definitur.	232
<i>Vitiositas</i> ejusque effectus.	200. 204
<i>Vivendi</i> ars.	270
<i>Volenti</i> quando injuria fieri possit?	293. p. 405
<i>Voluntas</i> .	219
— mala num in crimen vocari possit?	328
<i>Voluptas</i> . quid? & quaenam illius origo?	4
— pura & mixta dolore.	3
— vera, & fallax.	9
— vera, qua nota dignoscatur?	30
— quaenam repudianda?	68. 159
<i>Voluptatis</i> spes & doloris metus momenta singularum actionum.	3
— perceptio quomodo labefactetur?	5
— verae & fallacis causa.	10
— graduum dimensio.	7
— spes quando efficacius mentem moveat?	8
— praeteritae recordatio erigit aerumnolos.	21
— fons quinaum perennis?	69
<i>Voluptates</i> sensuum an per se noxiae aut falsae?	66. 67
— quando noceant?	68
— purissimae ex religione.	190
<i>Voluptatibus</i> frui, easque augere, an recte quidam veteres statuerint praecipuum officiorum universale?	268
<i>Vox</i> populi num vox Dei?	218

U.

U lcisci quid? vid. vindicta.	
<i>Ultio</i> & defensio tam confines, ut saepe confundantur, & ab hac ad illam facilis sit transitus.	§. 136. 138

INDEX RERUM.

Urbanitas (la politesse), quaenam sit grata? §. 114
Usus rerum alienarum innoxius num jure exigi queat? 333
Utile. 10. 166
 — est idem, quod justum. 299

W.

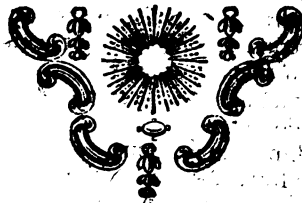
Wolfii (Christ.) & Leibnitii merita. §. 372

X.

Xerxes templorum everfor. §. 191

Z.

Zaleucus quomodo luxum feminarum refrenaverit? § XXXIV.
Zelus in propaganda religione quis Deo gratus? 191
Zeno. 260. pag. 353

EMEN.

E M E N D A N D A

Pag. 9	lin. 21	pro tenuissima / tenuissimae
— 13	l. 19	post doctrina del. quae
— 19	l. 17	pro dictis & factisque / dictis factisque
— —	l. 19	— esse fontem / illam esse fontem
— 23	l. 26	post causas del. comma
— 33	l. 35	pro (§. 216.) / §. 234.
— 36	l. 31	— §. 294. / §. 345.
— 37	l. 28	— bonae neque / bona, neque
— 41	l. 9	— spes, / spes
— 43	l. 9 & 10	pro stimulis / stimulis
— 51	l. 9	pro (§. 23.) / (§. 43.)
— 57	l. 9.	pro sunt, connexa / sunt connexa.
— 64	l. ult.	post semel del.) & ponatur post risisse
— 137	l. 21	— irreparabiliae / irreparabilia.
— 181	l. 19	— respicientis / respicientis
— 183	l. 21	— forma fundatur domitus / forma, fundatur dominatus
— 192	l. 23	— Neque minor, / Neque minorem
— 209	l. 2	— quod si aliis, / quod si non aliis
— 211	l. 12	— ii, ex qua / illis, ex quibus
— 224	l. 21	— beneficium / beneficam
— 238	l. 11	— placendi actionibus / placendi & actionibus.
— —	l. 25	— juratas / jurata
— —	l. 26	— interni / interna
— —	l. 32	— data / datae
— 241	l. 30	— cum Dei / cum Deo
— 242	l. 27	— licet / licet.
— 245	l. 18	— (§. 877. / §. 8. 77.)
— —	l. 25	— consiliis / consilia.
— 249	l. 12	— a barctiore / ab arctiore.
— 250	l. 13	— (§. 512.) / (§. 21.)
— —	nota in fin.	pro Romanique / Romanisque
— 259	l. 6	pro (§. 101.) / (201.)
— 260	l. 9	— §. 47. / 44.
— 260	l. 26	— §. 293. / 193.
— 269	l. 9	— & / aut
— 299	l. 9	— ab & Enthusiasmi / & ab Enthusiasmi.
— 305	l. 25	— ment / menti

T E M E N D A N D A.

Pag.	308	lin.	19	pro	fentine	l.	fentitne	
—	311	l.	16	—	(§. 229.)	l.	(§. 231.)	
—	319	l.	20	—	stabilo	l.	stabilito	
—	320	l.	32	—	animo,	l.	animo	
—	328	l.	32	—	ex	l.	lex	
—	331	l.	2	—	invallo	l.	intervallo	
—	333	l.	2	—	partitionibus	l.	partitionibus	
—	336	l.	16	—	promulgati	l.	promulgatio	
—	337	l.	31	—	server	l.	servet	
—	343	l.	23	—	negligit,	l.	negligit	
—	345	l.	4	—	versque	l.	verisque	
—	—	l.	15	—	problata	l.	prolata	
—	347	l.	26	—	erudigantur	l.	erudiantur	
—	368	l.	6	—	quem officia	l.	ad quem &c.	
—	369	l.	3	—	(§. 272.)	l.	(273.) & pro	
					(§. 273.)	l.	(§. 274.)	
—	371	l.	28	—	ergo	l.	erga	
—	377	in not.	l.	ult.	pro institutis indulgentiæ	l.	institutis & indulgentiæ	
—	399	l.	pen.	pro	venera onis	l.	enerationis	
—	416	l.	33	post	fentiens, adde: saepe in vesco-		diam & armentiam prolabitur,	
					saepe &c.			
—	419	l.	4	pro	quorumque	l.	quocunque	
—	435	l.	10	post	cavent adde, deinde qui			
—	—	l.	12	pro	quique, cum-	l.	ac quotiescunque	
—	481	l.	2	—	esse non	l.	non esse	
—	510	l.	5	—	perditur. Substituitur, vel	l.	per-	
					ditur, vel &c.			
—	—	l.	19	—	vel promissit	l.	vel qua promissit	
—	527	l.	19	—	adjuvandi que	l.	adjuvandisque	
—	535	l.	11	—	juris	l.	jus	
—	544	l.	8	—	dante	l.	danti	
—	627	l.	7	—	is autem memor	l.	is autem prin-	
					ceps memor			

(104)

Index I de 33

1061

2/12

RECORD OF TREATMENT, EXTRACTION ETC.

shelfmark: 8408 CC 14

&P Ref No. RDN 3979/M. PETROV

Microfilm No.

Date	Particulars	
	pH Before or Existing	pH After
Nov 14	Deacidification	
	Adhesives	Animal Glue Wheat Starch Paste
	Lined / Laminated	Japanese Paper (KODD)
	Chemicals / Solvents	
	Cover Treatment	Permanent Buckram
	Other Remarks	Dry cleaned using a brush and soft crase

BCG - 1

Riley Dunn & Wilson Ltd.

www.rdw.co.uk

Digitized by Google

